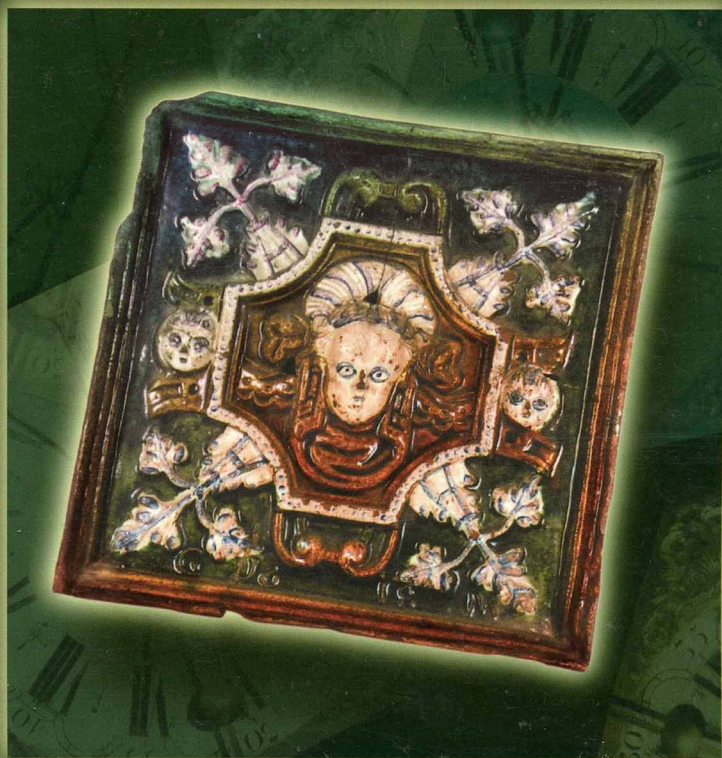

Acta mvsei napocensis

35-36/II
1999

**MINISTERUL CULTURII
MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A TRANSILVANIEI**

**ACTA
MVSEI NAPOCENSIS**

35 – 36

ISTORIE

II

1998 – 1999

CLUJ – NAPOCA

1999

COLEGIUL DE REDACȚIE:

IOAN PISO – Director general

EUGENIA GLODARIU – Redactor responsabil

LIVIA CĂLIAN – Secretar de redacție

MEMBRII:

ANA MARIA SZŐKE, PETRU IAMBOR, MELINDA MITU, OVIDIU MUNTEAN, IOAN CIUPEA, DANIELA COMȘA, ADRIANA TOPÂRCEANU, DOINA BOROȘ

CULEGERE TEXT:

CRISTINA ȚOPAN

FOTO:

SERGIU ODENIE

COPERTA:

KÁROLY TÖRÖK

FOTOCOPERTA:

Cahlă habană, sec. XVII, MNIT

TEHNOREDACTARE:

RADU DODEA

ISSN 1454 - 1521

FONDATOR: Acad. **CONSTANTIN DAICOVICIU**

ACTA MVSEI NAPOCENSIS

Publicația Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei. Orice corespondență se va adresa: Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, 3400, Cluj-Napoca, str. C. Daicoviciu, nr. 2, tel.: 004064/19.56.77; tel./fax: 004064/19.17.18

ACTA MVSEI NAPOCENSIS

Publication du Musée National d'Histoire de la Transylvanie. Toute correspondance sera envoyée à l'adresse: Musée National d'Histoire de la Transylvanie, 3400, Cluj-Napoca, rue C. Daicoviciu, n°. 2, Roumanie, tel.: 004064/19.56.77; tel./fax.: 19.17.18

CUPRINS

SOMMAIRE – INHALT – CONTENTS

STUDII

ȘERBAN TURCUȘ, Conciliul Lyon II-1274. Implicații în Europa Central-Orientală..... 9	
<i>The Concilium Lyon II-1274. Implications in Central-Eastern Europe.....</i>	32
ELEK CSETRI - FLORIN MUREȘAN, Documente noi privind ecoul revoluției franceze în Transilvania. Măsurile puterii centrale din primăvara anului 1793 și circulara episcopului ortodox Gherasim Adamovici din 30 martie 1793. 33	
<i>New documents concerning the echo of French Revolution in Transylvania. The measures of the central power in the spring of 1793 and the Circular Letter of the Orthodox Bishop Gherasim Adamovici (the 30th of March 1793).....</i>	56
JOHANNA BÓNIS, Din istoria breslelor târgumureșene (I)..... 57	
<i>From the History of the Guilds of Târgu Mureș</i>	61
PETRU IAMBOR, Contribuții la genealogia și blazonul familiei Sina..... 63	
<i>Sinas' coat of arms and genealogy</i>	67
OVIDIU MUNTEAN, Polonia și revoluționarii polonezi în presa pașoptistă românească..... 69	
<i>La Pologne et les révolutionnaires polonais dans la presse roumaine des années 1848-1849.....</i>	77
GELU NEAMȚU, Evrei alături de români în revoluția de la 1848 din Transilvania 79	
<i>Jews which joined the Romanians in the 1848 Revolution in Transylvania.....</i>	88
SIMION RETEGAN, Putere și protest în Transilvania la începutul epocii liberaliste: delegația națională de la Viena a mitropolitului Șuluțiu din 1861. 89	
<i>Macht und Protest in Siebenbürgen am Anfang der Liberalepoche: die vom Metropolitene Șuluțiu geführte rumänische Nationaldelegation nach Wien 1861</i>	111
NICOLAE CORDOȘ, O încercare de aplanare a crizei Partidului Național Român (1896) 113	
<i>An attempt to settle the Romanian National Party's crisis (1896).....</i>	121
EUGENIA GLODARIU, Sărbătorirea zilei de 3/15 mai 1848 – prilej de afirmare a identității naționale..... 123	
<i>The anniversary of the day of 3rd/15th of May 1848 – occasion to affirm the national identity.....</i>	127
CONSTANTIN I. STAN, Revenirea familiei regale în București, (18 nov. – 1 dec. 1918) 129	
<i>Retour de la famille royale à Bucharest, (18 novembre – 1-er decembre 1918).....</i>	139
DANIELA COMȘA - MARIA MAGDALENA JUDE, Reuniunea Meseriașilor Români din Turda în slujba idealului național..... 141	
<i>The reunion of the Romanian handicraftsmen from Turda in the service of the national ideal</i>	147
ADINA GERMAN - IOAN GERMAN, Mărturii despre Alexandru Vaida-Voevod .. 149	
<i>The testimonies about Alexandru Vaida-Voevod</i>	171

STELIAN MÂNDRUȚ, Intelectualitatea artistică din România și mediul cultural german. Exemplul Münchenului 1808 – 1935	173
<i>Die Künstlerische Intellektualität in Rumänien und das Deutsche Kulturmilieu. Das Beispiel Münchens 1808 – 1935</i>	204

MISCELLANEA

MEDA DIANA BÂRCĂ, "Alexandria", un manuscris necunoscut.....	209
<i>"Alexandria", an unknown manuscript.....</i>	210
CAMELIA CIORTEA, Vlad Țepeș – mitologie politică	211
<i>Vlad Țepeș – Politische Mytologie</i>	215
CAMELIA CIORTEA, Vlad Țepeș în mentalul colectiv al epocii.....	217
<i>Vlad Țepeș im Milieu seiner Zeit.....</i>	221
NICOLAE JOSAN - GABRIELA MIRCEA, Două "General Pardon-uri" habsburgice din timpul războaielor napoleoniene în colecțiile Muzeului din Alba Iulia	223
<i>Deux feuilles volantes habsburgiques dans les collections du Musée Nationale de l'Union d'Alba Iulia.....</i>	230
FLORIN MEDELEȚ, Din corespondența lui C. Daicoviciu cu M. Moga.....	231
<i>Correspondence between C. Daicoviciu and M. Moga</i>	237
VICTORIA ISABELA CORDUNEANU, Oral history as a method for historical researches	239
CĂLIN MORAR – VULCU, Ipostaze ale puterii: sărbătorile de 23 August.....	247
<i>Hypostases of Power: Celebrations of August the 23rd</i>	251

NUMISMATICĂ ȘI MEDALISTICĂ

FRANCISC PAP- MIHAI MEȘTER, Tezaurul monetar din S. Văleni, com. Căian, jud. Cluj	255
<i>Der Münznort von Văleni, Gem. Căianu, Kr. Cluj.....</i>	272
LIVIA CĂLIAN, Again about Michael the Brave's gold medal.....	273
MIHAELA COZA, Catalogul medaliilor și monedelor jubiliare din Muzeul de Istorie Aiud (I)	279
<i>The catalogue of the medals belong to the Museum from Aiud</i>	303
VALERIAN I. CIOFU, Transilvania în medalii mai puțin cunoscute de la Diploma Leopoldină la Dictatul de la Viena	305
<i>La Transylvanie dans des médailles peu connues depuis de la Diplôme Léopoldine au Dictée de Vienne</i>	311
VALERIAN I. CIOFU, Medalii din materiale și tehnologii neconvenționale.....	313
<i>Médailles en matériaux et par technologies nonconventionnelles</i>	317

PATRIMONIU, MUZEOLOGIE, CONSERVARE-RESTAURARE

PAUL SCROBOTĂ, O cheie de boltă cu motivul "Agnus Dei" de la Aiud.....	321
<i>A keystone caring the motif "Agnus Dei" in Aiud</i>	322
ANA MARIA SZŐKE, Meșteri broderi și operele lor	323
<i>Maîtres brodeurs et leurs oeuvres</i>	341

CAMELIA CIORTEA, Litografii de Bárábás Miklos în Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei.....	343
<i>Stiche von Barabas Miklos in den Sammlunghen des Nationalmuseums für die geschichte Siebenbürgens</i>	346
MIHAELA SANDA SALONTAI, Unele observații privind arhitectura bisericii mănăstirii din Sighișoara.....	347
<i>Bewerkungen über das bauwesen der schässburger Klosterkirche</i>	356
MELINDA MITU, Date cu privire la istoria Asociației și a Muzeului de Relicve ale revoluției de la 1848 -1849.....	359
<i>Few facts about the Association and the Relics Museum of Revolution since 1848 in Cluj</i>	368
DOINA BOROȘ - VAJDA CATALIN, O piesă inedită din patrimoniul Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei (investigații și restaurare)	369
<i>Une pièce inédite du patrimoine de Musée National d'Histoire de la Transylvanie</i>	371
EMIL CĂPÂLNA, Restaurarea a două statuete "putti muzicanti" din sec. al XVIII-lea de la Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei Cluj-Napoca.....	373
<i>La restauration des deux statuettes "putti musiciens" du XVIII s. Du Musée National d'Histoire de la Transylvanie de Cluj-Napoca</i>	373

NOTE ȘI RECENZII

STELIAN MÂNDRUȚ, Vasile Popp, <i>Disertație despre tipografiile românești în Transilvania</i>	377
STELIAN MÂNDRUȚ, Vasile Dobrescu, <i>Elita românească în lumea satului transilvan. 1867-1918</i>	379
STELIAN MÂNDRUȚ, <i>Revista de istorie socială/ Review of Social History</i>	381
STELIAN MÂNDRUȚ, Nicolae Josan, <i>Ioan Pușcariu (1824 – 1912). Viața și activitatea</i>	385
VALERIU GIURAN, <i>Veteranii pe drumul onoarei și jertfei (1941 – 1945) de la Nistru la Marea de Azov (iulie 1941 – iulie 1942)</i>	387
IOAN CIUPEA, <i>Misiunile lui A. I. Vâșinski în România (Din istoria relațiilor româno-sovietice 1944 –1946). Documente secrete</i>	389
ABREVIERI	397

STUDII

CONCILIUL LYON II-1274. IMPLICAȚII ÎN EUROPA CENTRAL-ORIENTALĂ

Conciliul Lyon II¹ reprezintă ultima mare adunare conciliară a secolului al XIII-lea, în cronologia uzitată de istoriografia ecleziastică, ultimul conciliu din epoca teocrației. Conciliul Lyon II a realizat pe deplin în ceea ce privește preparativele și desfășurarea, schema pusă la punct la conciliul Lateran IV. De-a lungul întregului secol al XIII-lea programul conciliar (subsumat Romei) a fost în întregime concentrat în Curie, iar aplicarea lui supravegheată de către organismele Sfântului Scaun. Programul conciliar de la Lyon II cuprindea trei sectoare ale Bisericii teocratice: *reformatio morum* - reforma în Biserică a ordinii și disciplinei în detrimentul schismelor, nesupuneri și imoralității; *subsidium terrae sanctae* - pacea în *Christianitas* (interesa mult situația Țării Sfinte, dar și conflictele cu autoritățile imperiale și regale); *unio graecorum* - definirea adevărurilor dogmatice, pe care Orientalii "schismatici, erețici și sectari" nu le recunoșteau.

Timp de secole istoriografia catolică a situat conciliul Lyon II pe lista conciliilor ecumenice bazându-se pe principiul convocării, conducerii și aprobării conciliului din partea pontifului roman cu o largă participare și adeziune a corpului episcopal. Ecumenicitatea însă aici, conform ecclesiologiei contemporane a Bisericii Romane, înseamnă de fapt catolicitate = universalitate recunoscută grație centrului în jurul căruia gravitează întreaga Biserică, Pontiful roman². Orientalii necatolici, bazându-se pe un criteriu ce privilegiază reprezentativitatea patriarhal-episcopală (tipică pentru primul mileniu creștin) nu recunosc un caracter de ecumenicitate conciliului Lyon II, unde s-au reunit sub prezidența pontifului mai mult de 1000 de episcopi și prelați occidentali (cifra este discutabilă), în timp ce participarea orientală a fost derizorie, doar câțiva prelați și câțiva ambasadori laici. Soluția istoriografică acceptată astăzi în legătură cu conciliul Lyon II este observarea distincției între marile concilii "ecumenice" din primul mileniu și conciliile generale ale Bisericii Romane, conciliul în cauză fiind încadrat în cea de-a doua categorie³.

¹ "...alegerea orașului Lyon este semnificativă. Se explică, fără îndoială, prin motive de ordin politic (Lyon este un oraș imperial, având legături destinate cu Imperiul și fiind situat la intrarea în Franța țara de la care curia spera o influență, dacă nu chiar intervenții favorabile scopurilor ei), ca și de ordin material și spiritual (Lyon, oraș bogat în mănăstiri și în stabilimente ecleziastice, poate găzdui un număr mare de fețe bisericești, mănăstirea călugărilor predicatori era un centru intelectual și spiritual de prim ordin, iar Pierre de Tarentaise, figura cea mai marcantă din rândurile lor, fusese urcat, în ajunul conciliului în scaunul arhiepiscopal de Lyon și fusese creat cardinal de către Grigore al X-lea). Alegerea pare însă să fie legată în primul rând, de dimensiunea spațiu/timp: Lyon reprezenta, de fapt, centrul geografic al lumii creștine europene. Acest centru se putea impune în fața principilor și a prelaților, a căror prezență era dorită cu ardoare de Grigore al X-lea, după cum reiese din scrisorile sale de la 13 aprilie 1273", Jacques Le Goff, *Imaginația Curiei de la Roma despre spațiul lumii creștine și organizarea unui conciliu ecumenic în anul 1274 în Imaginarul medieval*, Editura Meridiane, București, 1991, p. 122.

O excelentă sinteză a tezei ecumenicității în contextul lui Lyon II în Giuseppe Alberigo, *L'Oecuménisme au Moyen Age, în 1274 Année charnière. Mutations et continuités*, Paris, 1977, p. 320 sqq.

³ Această opțiune este de înțeles având în vedere că nu *unio graecorum* constituia mobilul convocării conciliului, așa cum greșit se consideră, ci reformarea Bisericii și planificarea unei noi

Conciliul Lyon II s-a desfășurat într-o perioadă foarte fecundă și reprezentativă pentru Occidentul creștin, marcată mai ales de apogeul scolasticii cu cei doi mari maeștri sfântul Toma d'Aquino și sfântul Bonaventura, care probabil s-au implicat în pregătirile și lucrările conciliului (este sigur că nu au luat contact cu reprezentanții greci, deși cel de-al doilea a participat la discuțiile preliminare). Schema scolastică este cea care în fapt a furnizat baza conceptuală pentru declarația dogmatică de la Lyon II "*Fideli ac devota*", 17 iulie 1274, asupra purcederii Sfântului Duh care este profesiunea de credință semnată și proclamată și de ambasadorii greci⁴.

S-a afirmat, și noi considerăm pe bună dreptate, că secolul al XIII-lea a experimentat și realizat parțial apogeul prevalenței factorului politic asupra celui ecclesial (chiar în cuprinsul Bisericii Romane este o evidență). Această judecată de valoare furnizează o cheie hermeneutică pentru multe evenimente ecclesiale: în acest sens Lyon II și *reformatio morum* este fructul și prelungirea tentativelor ierocratice (sinodul de la Buda din 1279 este una dintre cele mai reușite mărturii), iar proclamarea unirii (*reductio*) a grecilor a fost, pe lângă ambițiile pontificale și fructul politicii religioase a lui Mihail al VIII-lea Paleologul⁵, definit de multe ori ca "*om fără scrupule, capabil să-și impună voința cu violență și lăsând în urma sa victime*". Sunt autori care susțin că Mihail al VIII-lea a încercat să joace cartea unirii religioase pentru a menține Constantinopolul împotriva reacției "revanșarde" latine. Lyon II, pentru relația Romei cu Constantinopolul, ar apărea atunci ca un episod al acestei tentative care ține până la moartea lui Mihail al VIII-lea (1282), iar succesiva întoarcere violentă la ruptura cu lumea latină nu face decât să sugereze conturarea unei alte caracteristici a secolului al XIII-lea și anume consolidarea fracturii între Orient și Occident. Întâlnirea de la Lyon din 1274 nu ar fi atunci altceva decât barometrul revelator al acestei fracturi și a profunzimii acesteia.

Pregătirea conciliului a fost încredințată Curiei și instrumentelor delegate ale pontifului -legații papali. Legații parcurgeau teritoriile aflate sub jurisdicție Bisericii Romane⁶, culegând informații și convocând sinoade⁷. Inocențiu al III-lea, cel care a realizat coordonarea performantă a centrului, Roma, cu nucleele teritoriale începuse să ceară rapoarte de la autoritățile ecleziastice locale, element eficient de control ce se prelungește până în epoca lui Lyon II. Ca exemplu avem în cazul conciliului Lyon II

etape cruciate. Alta este situația conciliului de la Ferrara-Florența, proclamat de Biserica Romano-Catolică ca al VIII-lea conciliu ecumenic, având în vedere realitatea desfășurării conciliului, reprezentarea la conciliu și soluțiile obținute prin acordul instituțiilor occidentale și orientale.

⁴ Este de fapt singura constituție dogmatică aprobată la acest conciliu, și în genere din acest moment prin acceptarea de către orientali a constituției începe dosarul disputelor teologice între greci și latini. Pe de altă parte, avem de-a face cu una dintre cele mai solide soluții dogmatice aprobate de Biserica Romană, care în fapt semnifică încheierea procesului de ajustare a teologiei dogmatice în Occident și deplină conturare a teologiei Bisericii Romane pentru secolele XIII-XVI. Amintim aici că doctrina transubstanțierii a fost adoptată de conciliul Lateran IV și că din aceeași epocă datează și episodul "messa din Bolsena" (1263), care a determinat apariția sărbătorii *Corpus Domini*.

⁵ Deno John Geanakoplos, *Emperor Michael Palaeologus and the West 1258-1282. A study in Byzantine-Latin relations*, Harvard University Press, 1959, passim.

⁶ E necesar să privim cu multă atenție activitatea acestor legați, deoarece încărcătura spirituală a persoanei lor îi situează în afara jurisdicției laice sau ecleziastice din teritoriul vizitat, iar multe din soluțiile lor au puternice accente ierocratice.

⁷ Sunt date care atestă că numai în Polonia de exemplu au fost în secolul al XIII-lea 15 legați. J. Kloczowski, *La consolidation de la "Nouvelle Chrétienté" au XIII-e siècle*, în *Histoire du christianisme*, vol. II, Paris, 1992, p. 644.

redactate la cererea papei Grigore al X-lea mai multe *opus*-uri adresate pontifului, ce conțin un tablou al problemelor pe care le avea de surmontat Biserica: *Collectio de scandalis*, a franciscanului Gilbert de Tournai, *Opus tripartitum* a lui Humbert de Romans⁸ și scrisoarea episcopului Bruno de Olmütz. Informații sunt aduse și de către participanții la conciliu, atât eclesiastici, cât și seculari. Ele sunt expuse în diversele sesiuni ale conciliului și sectoare ale Curiei, iar mai apoi (destul de rar însă, având în vedere că textele sunt prestabilite) dacă se constată veridicitatea lor soluțiile găsite de adunarea conciliară acestor probleme se regăsesc în decretul conciliar.

Istoriografia ecleziastică, dar și cea laică cu preocupări în domeniu, în egală măsură, au subliniat că efortul conciliar din epoca teocrației (șapte concilii "ecumenice") dă măsura permanentei tensiuni spre reformă a Bisericii (în sens ierocratic) și continuității care există la vârful ierarhiei romane în a sublinia universalitatea și primordialitatea Bisericii Romane, atât în plan spiritual, cât și în plan secular (Bonifaciu al VIII-lea). Doar simplul fapt că se reunesc prelații din întreaga *Christianitas* vădește tendința acestora spre unitate în fața inamicilor din exterior, dar și din interior⁹.

Cel puțin la cele două concilii ținute la Lyon, 1245, 1274, părinții conciliari sunt solidari în vederea organizării apărării și a restabilirii frontierelor meridionale și orientale ale *Christianitas*, și pentru stăvilirea diviziunilor politice și religioase din spațiul jurisdicției romane. Veniți din toate părțile Occidentului și din Orientul Apropiat prelații care dezbat în conciliu subscriu prin participarea lor la veridicitatea și universalitatea Bisericii Romane. Acestor note ale adevărului credinței și unicității Bisericii Romane li se adaugă unul din câștigurile teocrației: exaltarea Scaunului Apostolic și a deținătorului acestuia¹⁰.

⁸ Este cel mai complex rechizitoriu la adresa situației Bisericii în epocă și în același timp este plin de sugestii adresate conciliului. Foarte interesantă și punctuală este definiția pe care relativ la grecii "schismaticii" o da Humbert: "schismatic este în primul rând acela a cărui greșeală a creat ruptura, apoi cel care se revoltă împotriva cârmuitorului, iar mai apoi cel care el însuși se face cârmuitor. Din aceste trei motive grecii și nu latinii sunt în stare de schismă și împreună cu ei toți cei care li se alătură acestora".

⁹ Pentru prima dată în textele de la conciliul Lyon II, mai precis constituția "Zelus fidei", apare formulată sintagma "regate" ca părți integrante ale *Christianitas*. Documentul menționat face referire la prelații care sunt autorizați să se întoarcă în țara de proveniență, atenție în momentul în care lucrările conciliului se aflau în plină desfășurare, adică la sfârșitul lui mai 1274: "*Du royaume de France, quatre; du royaume d'Allemagne, quatre; des royaumes d'Espagne, quatre; du royaume d'Angleterre, quatre; du royaume d'Écosse, un; du royaume de Sicile, deux; de Lombardie deux; de Toscane, un; des territoires de l'Église, un; du royaume de Norvege, un; du royaume de Suede, un; du royaume de Hongrie, un; du royaume de Dacie, un; du royaume de Boheme, un; du duché de Pologne, un*". Wolter, Holstein, *Lyon I et Lyon II*. Editions de L'Orante, Paris, 1966, p. 192.

¹⁰ "*Le concile oecuménique fait ressortir sa puissance. Un des buts du Saint-Siege est de rendre éclatante, pour le réconfort des chefs, la docilité des fideles, la terreur des ennemis, la cohésion spirituelle de l'Occident fidele a l'Évangile, sous la direction souveraine du pontife romain. Le pape a toutes les initiatives: il choisit et convoque les membres, il trace seul le programme, il préside et dirige. Marque de sa supreme autorité: il est le législateur véritable, comme l'éveque en son synode. Ce qu'il demande au concile, c'est une simple approbation, qui proclamera l'adhésion a sa volonté, maîtresse de toute l'Église assemblée. Et c'est par les soins des prélats, qui prennent gîte sur tous les chemins du retour et qui, dans les assemblées provinciales et diocésaines, communiquent les canons et leur commentaire, qu'une publicité parfaite sera promise aux ordres du pontife*". Gabriel Le Bras, *Institutions ecclésiastiques de la Chrétienté médiévale*, Première partie, Livres II a VI, Bloud&Gay, p. 337-338. De exemplu, în a doua sesiune a conciliului Lyon II, 18 mai, apare evident caracterul

Pontificatul lui Grigore al X-lea, Tebaldo Visconti (1271-1276), are o fizionomie aparte printre pontificatele din a doua jumătate a secolului al XIII-lea. După depunerea în conciliul Lyon I a lui Frederic al II-lea pontifiilor s-au străduit să facă realizabil visul lui Inocențiu al III-lea, acela de transforma întreaga peninsulă italică într-o posesiune pontificală cu scopul de a asigura Scaunului Apostolic independența și posibilitatea guvernării așa-numitei *Christianitas* fără probleme în chiar inima a ceea ce se numește *Patrimonium Petri*. Expresie a unei proces electoral laborios (cel mai lung conclav din istoria papilor), pontificatul lui Grigore al X-lea va încerca să se situeze în continuitatea activității papilor teocrației și să combine ingenios în păstorirea lui principiile spirituale cu cele temporale. În scrisoarea prin care la 13 aprilie 1273 a convocat conciliul ecumenic la Lyon, el sublinia cele trei direcții ale conciliului, mai sus amintite: reforma Bisericii, unirea cu grecii, și ajutorul acordat Țării Sfinte. Simplul enunț al acestora vădește un proiect pontifical tipic teocratic, care încearcă să reglementeze într-o adunare "legislativă" cu caracter universal problemele momentului.

Când a fost ales pontif, Grigore al X-lea se afla în Siria. Chiar în momentul întoarcerii în Peninsula Italică el a trimis ambasadori lui Mihail al VIII-lea Paleologul pentru a-i demonstra acestuia dorința de a realiza unirea Bisericilor, care în planurile pontifului (de fapt o constantă a monarhiei pontificale clasice) trebuia să constituie o prefață a eliberării Țării Sfinte. O bulă adresată în 31 iulie 1274 regelui Franței, Filip, traduce și mai precis intențiile pontificale: Grigore X exprimă dorința sa puternică de a-i înfrânge pe necredincioși și a-i respinge, dar, explică el, o expediție de acest gen trebuie să reunească unanimitatea creștinilor și în consecință problema musulmană este solidară cu problema greacă, căreia trebuie să i se acorde prioritate¹¹.

Intențiile lui Mihail al VIII-lea Paleologul rezonau în mare măsură cu cele ale lui Grigore al X-lea. Mai ales amenințarea pe care o reprezenta regele din Sicilia și Neapole, Carol de Anjou (1268-1285), ce proiecta o cruciadă în varianta 1204, îl determina să reflecteze serios la supunerea (mai mult o colaborare lipsită de accente ferme de obediență) Bisericii grecești primatului roman. După moartea regelui Franței, Ludovic al IX-lea cel Sfânt, unica autoritate care putea dispune și realiza proiectul de cruciadă, rămăsese pontiful. Pe de altă parte basileul Mihail avea de întâmpinat rezistențe puternice din partea clerului grec hotărât să contracareze proiectele imperiale¹².

papal al conciliului: nu s-au făcut intervenții în sală atunci când papa a ținut o alocuțiune și a prezentat "Zelus fidei" asupra dijmelor în favoarea Țării Sfinte. "Ordinatio" afirma că acest document a fost citit nespecificându-se existența vreunei intervenții sau aprobări din partea părinților conciliari. Lyon II, ca și celelate concilii din secolul XIII, relevă o trăsătură caracteristică a conciliilor medievale latine, prezidate și direcționate de papă ca centru al lor inspirator și decizional.

¹¹ "Toute l'activité pontificale est désormais centrée non plus vers l'Italie, mais vers l'Orient; l'on se croirait revenu au temps d'Innocent III, qui, lui aussi, souhaitait un vaste mouvement englobant tous les chrétiens, aussi bien grecs que latins, en vue de la délivrance de Jérusalem". A. Fliche, C. Thouzellier, Y. Azais, *La Chrétienté romaine (1198-1274)*, Bloud&Gay. p. 487-488. Această legătură intrinsecă între problema păgânismului și cea a schismaticilor în Orientul Europei rămâne o constantă și după depășirea etapei teocratice și interesează foarte mult zona noastră.

¹² În 1273, un sinod convocat de către Mihail al VIII-lea pentru a convinge pe episcopi de necesitatea unirii și pentru a-i convinge de iminența pericolului care amenința Imperiul, și-a afirmat intransigența față de politica promovată de împărat. Ioan Beccos, chartophylaxul, a luat energic poziție și a pus la punct teza imperială susținând că latinii au promovat multe erezii. Nici patriarhul

Carol de Anjou nu dorea să se plieze intereselor Scaunului Apostolic și încerca să destructureze alianțele convenite pentru a-și satisface dorința ocupării Imperiului Bizantin renovat. Concursul de împrejurări, stimulat de o abilă diplomatie pontificală, dar și de interesele părților a determinat ca Genova să nu răspundă apelului lui Carol de Anjou, în timp ce Veneția rămâne neutră.

În Germania marele interegn care dura deja de la moartea lui Frederic al II-lea a luat sfârșit la 1 octombrie 1273 prin alegerea protejatului pontifical Rudolf de Habsburg care, a dat toate asigurările de sprijin pentru dorințele Scaunului Apostolic.

Problemele Europei Centrale și Orientale nu au ocupat un rol distinct la adunarea conciliară de la Lyon. Ceea ce constituise unul din motivele convocării precedentului conciliu de la Lyon, invazia și pericolul mongol, acum nu mai era decât vag evocat sau luat în calcul. Deși era o realitate prezentă în zonă, presiunea mongolă era considerată ca fiind stabilizată, circumscrisă unei arii marginale din *Christianitas*, existând bune șanse pentru remedierea pe calea cruciadei și a tratativelor¹³ a neajunsurilor provocate de această presiune¹⁴.

Totuși implicațiile Europei Centrale și Orientale în opera pre și postconciliară nu trebuie eludate, pentru că în practică în această zonă se joacă încă mari interese, iar Sfântul Scaun este unul din factorii determinanți pentru evoluția regiunii. Dacă în Occident relațiile între Sfântul Scaun și cele două regate cu evoluție politico-instituțională distinctă, Franța și Anglia, reușiseră să ajungă la soluții de colaborare constructive (aportul dat de regele Ludovic al IX-lea în mișcarea cruciată), centrul și răsăritul european, cu o structură instituțională debilă, căreia i se asocia un accentuat proces de anarhie feudală constituiau un teren fecund pentru înjunctiunile Romei în condițiile în care zona era din punct de vedere etnic compozită și tentativele cu caracter tendențios în raport cu autoritatea Romei destul de dese.

Realitățile Europei Central Orientale erau cunoscute Curiei, cum am amintit deja, dintr-un raport al lui Bruno de Schauenburg, episcop de Olmütz (Olomouc) în Moravia și colaborator al regelui ceh Ottokar Přemysl al II-lea¹⁵. Datând din 16 decembrie 1273 el privește în optica autorului și a regelui ceh, protectorul său, toată partea estică a *Christianitas*¹⁶.

Iosif nu a acceptat punctul de vedere al împăratului, susținând alături de întreaga adunare sinodală că "*Latinii sunt blestemați pentru blasfemiile lor contra Sfântului Duh și că este de datoria grecilor să rămână "puri, sănătoși, întregi, păstrători desăvârșiți ai virtuților moștenite"*.

¹³ Este vorba de tratativele purtate de către Curie cu mongolii din Persia, inamici atât ai mamelucilor, cât și a Hoardei de Aur.

¹⁴ Hoarda de Aur devenise independentă în 1260 și menținea toată zona dintre Marea Baltică și Marea Neagră într-o atmosferă de presiune și frică. Spre exemplu în 1260, Mica Polonie fusese devastată de o manieră asemănătoare campaniei din 1241.

¹⁵ Bruno (1205-1281) este fiul contelui Adolf de Holstein-Schauenburg, canonic de Magdeburg, de Lübeck și Hamburg. Era un mare senior al acestei largi frontiere cu Germania slavă, unde marea nobilime era obișnuită să se implice într-o manieră foarte autoritară în afacerile ecclesiastice. A fost impus de către papa ca episcop de Olmütz în 1245, dar nu a putut să-și ocupe scaunul decât abia în 1247.

¹⁶ Prezența la Lyon a unor reprezentanți ai ierarhiei din zonă este indiscutabilă fiind atestată de actele conciliului. Nu se știe însă în ce măsură ei au participat la dezbaterile conciliului. Bruno a părăsit Lyonul la sfârșitul lui mai sau începutul lui iunie, pentru a îndeplini o misiune pe lângă regele său.

Un aspect important care a conturat elocvent practica ecclesiologică a Bisericii Romane pentru zona în discuție, funcțională în preajma conciliului, este modalitatea de desemnare a împăratului. Deși de mulți ani în a doua jumătate a secolului al XIII-lea ca forță majoră în Europa Central-Orientală se profila regatul Boemiei a lui Ottokar Přemysl al II-lea, cu reale perspective de a asuma și conducerea imperiului, Grigore al X-lea a acceptat alegerea ca împărat a adversarului său Rudolf de Habsburg. Cert este, după cum am mai evocat, că pontiful dorea ca această parte de Europă să se mențină din punct de vedere politic stabilă și să rezoneze la pretențiile Romei atunci când aceasta o solicita.

Ottokar Přemysl al II-lea a fost în epoca preconciliară cel mai puternic suveran din Europa Centrală¹⁷. Era unicul membru în linie masculină al dinastiei și nu trebuia să împartă cu nimeni administrarea markgratului de Moravia, un stat puternic din punct de vedere economic datorită resurselor miniere de argint și a unei vaste colonizări a teritoriilor periferice din cuprinsul statului său. Cei colonizați proveneau mai ales din Germania septentrională: Turingia, Brandenburg, Suabia, Saxonia, iar Ottokar întreținea relații strânse cu familiile princiare din aceste teritorii. Se pare că aceste optime relații l-au determinat să-și îndrepte efortul expansionist nu spre populațiile slave din nord-vest, ci spre cele din nord-est. Atrăgătoare părea a fi situația poloneză. Împărițiți între diverși principii din dinastia Piaștilor, Polonia fusese puternic lovită de invazia tătaro-mongolă din 1241 și nu mai putea să-și organizeze o apărare credibilă contra mongolilor, a prusienilor și a lituanienilor. Ottokar era pe deplin informat de această situație și într-o scrisoare către Prandol, episcop de Cracovia în 1255 promitea ajutor și asistență ducelui de Cracovia. Ecourile cruciate nu sunt departe de această promisiune și de fapt contemporanii săi l-au considerat un promotor al cruciadei și un campion al creștinismului între necreștini. Astfel este el glorificat de autorul lui *Alexandru cel Mare* un poem epic ceh din epocă. De fapt el este fondatorul în această linie a cruciadei a orașului Königsberg în urma unei expediții din 1255. O altă expediție a fost proiectată în 1267 contra lituanilor păgâni. Regele a conceput un plan îndrăzneț, conform căruia trebuiau menținute ca feude ale coroanei cehești toate teritoriile cucerite și să-și subordoneze toate episcopatele care vor fi instituite episcopiei de Olmütz, care astfel ar fi devenit o mitropolie misionară pentru nordul european, cum dealtfel cu câteva secole înainte intenționează să procedeze Otto I cu Magdeburgul. Este evident că la Roma, Curia nu putea să fie de acord cu acest plan ce contravenea flagrant ecclesiologiei teocratice, mai ales că avea nevoie de ajutorul lui Ottokar în problemele germane. Unii din principii polonezi nu erau nici ei de acord, deși regele ceh promisese că va încredința ca feude cehe prinților polonezi o parte din teritoriile cucerite. Nici teutonii nu vedeau cu ochi buni concurența cehă în Baltica. În aceste condiții Přemysl s-a reorientat și și-a concentrat toate eforturile spre miazăzi. O ocazie favorabilă s-a ivit atunci când nobilii din Stiria s-au revoltat împotriva lui Bela al IV-lea al Ungariei¹⁸. Regele maghiar nu intenționa

¹⁷ În Boemia în timpul pontificatului lui Inocențiu al III-lea și cel al lui Honoriu al III-lea au fost mari probleme la nivelul relațiilor cu regalitatea și episcopatul local. Putem aminti aici cazul episcopului de Praga, Daniel, care s-a soldat în cele din urmă cu recunoașterea de către Inocențiu al III-lea a regatului Boemiei în 1204, sau cazul lui Andrei, episcop de Praga care devotat reformei Bisericii așa cum fusese hotărâtă la Lateran IV, a fost alungat din Boemia în 1217, aruncând asupra țării interdictul, J. Kloczowski, *La consolidation...*, p. 642.

¹⁸ Bela al IV-lea intervenise în lupta pentru succesiune la tronul familiei Babenberg. Pe baza unei convenții încheiate în 1254 cu Ottokar al II-lea, regele Boemiei, Bela al IV-lea primea Styria în

să-și abandoneze teritoriile și s-a îndreptat însoțit de aliații săi, cumanii, împotriva regelui ceh. În bătălia de la Kressenbrun (1260) armata cehă reușește să repurteze victoria. Cu scopul de a întări influența sa asupra Ungariei, Přemysl care obținuse anularea căsătoriei cu Margareta, se căsătorie cu Cunegonda, nepoata lui Bela al IV-lea și îi căsătorie nepoata sa Cunegonda de Brandenburg cu fiul lui Bela¹⁹.

În calitate de moștenitor al nepotului său, Enric, duce de Carintia, în 1269 Ottokar adăugă posesiunilor sale Carintia, Carniolia, Istria și orașul Pordenone.

Toate aceste achiziții teritoriale erau practic feude ale Imperiului și ascensiunea regelui ceh constituia motiv de îngrijorare. Přemysl reușise ceva ce toți predecesorii săi nu reușiseră: să-și creeze un vast domeniu, care făcea sigură poziția sa în confruntarea cu aristocrația feudală. Mai era ceva însă; majoritatea populației din cuprinsul statului lui Ottokar avea o origine etnică slavă²⁰. Dacă regele ceh ar fi fost ales împărat ar fi exercitat o influență care nu era pe placul aristocrațiilor germani, dar în primul rând al Bisericii²¹. Posibilitățile sale de a fi ales împărat după succesul militar din 1255 au fost anulate de către Curie, care îl sprijină pe Wilhelm de Olanda și apoi pe Richard de Cornwall. Přemysl ezită între Richard și Alfons al X-lea de Castilia, dar pentru a evita alegerea nepotului lui Frederic al II-lea, Corradino, se declară în favoarea lui Richard, de la care acceptă Austria și Stiria ca feude ale Imperiului. Ottokar pregătise și el un candidat, Frederick de Meissen, pe care Curia însă l-a refuzat. La moartea lui Richard (1272), Přemysl a sperat că va fi favorizat de Curie candidatul său. Grigore al X-lea însă îl favoriză, cu sprijinul prinților germani pe contele Rudolf de Habsburg. Acesta obține de la principii germani aprobarea ca toate feudele imperiale cucerite după moartea lui Frederic al II-lea să fie restituite Imperiului ceea ce constituia o puternică lovitură pentru regele ceh. Acesta a trebuit să aleagă războiul, însă a fost trădat de nobilimea cehă, nemulțumită de creșterea autorității regale. A fost constrâns astfel să renunțe la posesiunile din Alpi și să primească propriile teritorii ca feude ale Imperiului.

Așa cum am mai afirmat, una dintre trăsăturile caracteristice ale situației politice din țările aflate în acest areal a fost tendința spre fragmentare și divizare. Această tendință poate fi foarte bine surprinsă în cazul Ungariei. Regatul Ungariei, afectat în mod major de invazia mongolă din 1241, agresiune ce a lăsat multiple sechele în corpul instituțional maghiar, era puternic slăbit de tensiunile interioare. Contra presiunilor tătare, care sunt constante pealiniamentul estic, unde Ungaria încerca mereu să se extindă, dar și contra propriilor lor magnați și ierarhi²² regii Ungariei caută

fruntea căreia îl așează pe fiul său Ștefan. Nemulțumiți de soluția maghiară aristocrația styriană oleră în 1259 principatul lui Ottokar., *Histoire de la Hongrie des origines a nos jours*, Éditions Horvath, Budapest, 1974, p. 89.

¹⁹ Istoricul ceh V. Chaloupecky (*Uherska politika Přemysla Otakara II.*, în *Pekařuv Sborník*, Praga, 1930, p. 138-188) susține că politica maghiară a lui Přemysl era aceea de a uni Ungaria septentrională cu regatul Boemiei și Pannonia cu teritoriile alpine, apud Francis Dvornik, *The Slavs in European History and Civilisation*, New Jersey, 1962, trad. it. *Gli slavi nella storia e nella civiltà europea*, Edizioni Dedalo, vol. I, Bari, 1968.

²⁰ Francis Conte, *Les slaves. Aux origines des civilisations d'Europe*, 1986, Paris, trad. it. *Gli slavi. Le civiltà dell'Europa centrale e orientale*, Einaudi, Torino, 1991, p. 535.

²¹ O utilă panoramă asupra acestui personaj și acțiunilor sale în Francis Dvornik, *Gli Slavi...*, vol. I, p. 55-62.

²² În 1222, în urma unui acord între rege și categoriile sociale libere, comparat cu Magna Charta, se purcedea pe calea limitării autorității regale. De exemplu, una din condițiile stipulate în acord

sprijinul triburilor păgâne ale cumanilor instalate în estul țării de regele Bela al IV-lea (1235-1270). Ca o evidență a importanței cumanilor în Ungaria acestei perioade fiul lui Bela, regele Ștefan (1270-1272) s-a însurat cu o cumană, ajungându-se la situația ca urmașul său la tron, Ladislau zis Cumanul, să fie profund implicat și atașat de cutumele și practicile religioase cumane. Cu referire la această evoluție Francis Dvornik opinează că elementul străin non slav, în speță turcic, a fost mereu întărit în Ungaria de către regii maghiari cu scopul de a elimina sau a conține progresia slavă în cuprinsul populației maghiare, și de a prezerva cât mai mult din identitatea inițială cu intenția de dominație a populațiilor și teritoriilor slave. Cumanii au întărit în mod considerabil elementele non europene din Ungaria. Fuziunea între maghiari și cumani a însemnat sfârșitul oricărei posibilități de penetrație a slavilor în rândul maghiarilor și a mișcat balanța înspre predominarea elementelor de origine asiatică în regatul maghiar²³. Regele Bela al IV-lea a căutat în egală măsură sprijinul ordinelor mendicante, încercând să-i impună pe mendicanți în funcțiile ecleziastice, pentru a anihila influența sau opoziția înaltului cler de extracție aristocratică²⁴. Ruptura care se produce între Bela și fiul său determină și scindarea aristocrației maghiare în două facțiuni, ceea ce-l determină pe papă să intervină în calitate de "arbitru", cu scopul însă de a-și impune efectiv suzeranitatea²⁵. Bela nu se putea opune în forță, însă reproșează Romei lipsa sprijinului acordat în circumstanțele defavorabile regatului maghiar²⁶.

Sub domnia de scurtă durată a lui Ștefan al V-lea (1270-1272) fragmentarea politică instituțională și teritorială continuă. Se produc chiar rupturi teritoriale destul de extinse ce gravitează spre regatele vecine²⁷. Moartea prematură a lui Ștefan al V-lea determină adâncirea rupturilor. Atributele puterii regale concentrându-se în mâinile reginei, banului Henrik și banului Ioachim determină reacția familiei Csák,

permitea supușilor să se opună unei dispoziții a autorității suverane fără a se face vinovați de înaltă trădare dacă ordinul ar limita libertatea acestora. Așa cum Roma nu fusese de acord cu Magna Charta, nu a fost de acord nici cu Bula de Aur. Punctul de vedere al Romei se schimba în momentul când clauza sus-menționată este schimbată în sensul că arhiepiscopul de Esztergom are dreptul de a-l excomunica pe rege dacă acesta atentează la libertatea supușilor. Modificarea este acceptată de pontif în 1231 prin intermediul unui trimis al Scaunului Apostolic. Géza Érszegi, *I primi secoli della cristianità, în Storia religiosa dell'Ungheria, "La Casa di Matrona", Milano, 1992, p. 53.*

²³ F. Dvornik, *Gli slavi...* p. 157-158. Despre acest argument etnic a se vedea mai pe larg Ioan-Aurel Pop, *Observații privitoare la structura etnică și confesională a Ungariei și Transilvaniei medievale (secolele IX-XIV)*, în *Istoria României. Pagini transilvane*, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 1994, p. 9-44.

²⁴ *Histoire de la Hongrie des origines a nos jours*, Éditions Horvath, Budapesta, 1974, p. 89. Atenție însă la faptul că mendicanții sunt o sabie cu două tăișuri, având în vedere suportul lor ecclesiologic și teoria "unicului popor creștin".

²⁵ În această perioadă (1252) Inocențiu al IV-lea l-a creat cardinal pe arhiepiscopul ales de Esztergom, Vancsai, recunoscând astfel importanța Ungariei pentru Biserică. Regele Bela nu l-a recunoscut ca arhiepiscop și s-a opus revenirii acestuia în Ungaria. Zoltan. J. Kosztoľnyik, *In the european mainstream: Hungarian churchmen and thirteenth-century synods*, în *The Catholic Historical Review*, vol. LXXIX, July, 1993, nr. 3, p. 414.

²⁶ Este vorba, printre altele, de informarea pontifului în vara lui 1259 în legătură cu oferta de pace primită de la tătari și reproșurile aduse Romei pentru încredințarea beneficiilor maghiare îndeobște străinilor. *Ibidem*, p. 419.

²⁷ Banul Henrik Kőszegi, după moartea lui Bela, își încredințează castelele regelui ceh Ottokar. Ca urmare, se va declanșa un conflict, care se va termina cu victoria regelui asupra armatelor cehești.

care reușește să și-l alăture pe regele minor Ladislau zis Cumanul. Când facțiunea banului Henrik solicită ajutorul regelui Ottokar, familia Csák intervine alături de Rudolf de Habsburg în disputa care-l opunea lui Ottokar relativ la soarta provinciilor austriece. Alianța acestora din urmă a fost bine gândită, Rudolf reușind în 1278 să-l înfrângă pe Ottokar. Teama lui Ladislau de evoluții asemănătoare îl determină la o propensiune spre cumani, asociere văzută negativ de aristocrația maghiară și mai ales de clerul maghiar în frunte cu arhiepiscopul de Esztergom, Ladomer.

Trebuie să remarcăm că perioada aceasta tulbure nu este lipsită de legații menite să facă administrabilă gestiunea Bisericii în Ungaria și să sublinieze caracterul Ungariei ca parte a aia-numitei *Christianitas* (răspunsul lui Alexandru al IV-lea la reproșurile lui Bela și sublinierea că Ungaria aparține unui singur corp); avem așadar, pentru a doua jumătate a secolului al XIII-lea un sinod în 1252, un altul în 1263, o adunare cu caracter sinodal în 1267 la Viena cu rezoluții care privesc și Ungaria și în fine consecință a conciliului Lyon II în corelație cu situația dezastruoasă a Ungariei, sinodul de la Buda din 1279. Studiul perioadei demonstrează fără putință de tăgadă slăbiciunea Bisericii maghiare în fața provocărilor seculare, deci imposibilitatea recepției programului de reformă al Bisericii Romane. Există în Ungaria celei de-a doua jumătăți a secolului al XIII-lea un clivaj în interiorul ierarhiei bazat pe principiul etnic, un clivaj bazat pe relația dintre spiritual și secular și modul cum este înțeleasă relația în cuprinsul ierarhiei ungare și un alt clivaj între reformatori, sprijinitori ai ecclesiologiei teocratice și antireformatori puternic conjugați cu interesele aristocrației maghiare²⁸, stimulați de disoluția autorității regale.

Considerăm utilă pentru conturarea cadrului general în care se maturizează epoca conciliară și cea postconciliară și discutarea aspectelor de politică generală din Peninsula Balcanică datorită și interferențelor cu politica orientală a Curiei, implicațiile regatului maghiar și mai ales pentru coloratura confesională a zonei. O dată cu restaurarea Imperiului grec (1261) vechea "repulsie" față de tot ce era bizantin²⁹ se manifestă din nou în Bulgaria și Serbia. "Dosarul" balcanic era dificil de abordat. Banatul de Slavonia cu Belgradul a fost încredințat de unguri lui Rostislav, un prinț rus alungat din Galiția. Acesta a încercat să ocupe tronul vacant al Bulgariei, care împreună cu teritoriile pe care le guverna ar fi dat sub suveranitatea maghiară naștere unui stat considerabil. Boierii bulgari însă au refuzat această soluție și au ales pe tronul Bulgariei pe o rudă a familiei Nemanja, Constantin Tich, care a obținut și sprijinul diplomatic al Imperiului de Niceea. Pentru a întări alianța a divorțat de soție și s-a căsătorit cu Irina, fiica lui Teodor II Lascaris, nepot al lui Ioan Asan al II-lea. Tich deține coroana Bulgariei de la 1257 la 1277. Urcarea pe tron a unui suveran care putea să revendice o rudenie cu ambele dinastii atât cea sârbă, cât și cea greacă a fost ultima colaborare sârbo-greacă, pentru că puțin după aceea Uros I (1242-1276) îi abandonează pe greci pentru a realiza o combinație balcanică promovată de despotul Epirului (1237-1271). Acesta, împotrivindu-se Imperiului din Niceea își asigură colaborarea ginerilor săi Guillaume de Villehardouin, principe de Ahaia și Manfred, regele Siciliei. Moartea împăratului Theodor II Lascaris, al cărui moștenitor, Ioan, era minor, deschidea perspective promițătoare coaliției mai sus pomenite. În aceste

²⁸ Este adevărat însă că în rândul acestora sunt câteva familii care manifestă o doză de religiozitate pe care o instituționalizează sustrăgând-o prin intermediul dreptului de patronat ierarhiei oficiale.

²⁹ Discuția o cantonăm în parametri instituționali și politici.

condiții generalul Mihail Paleologul salvează situația, impunându-se drept coregent, alungându-l pe Mihail din Macedonia după care se îndreptă spre Albania, unde în câmpia Pelagoniei îl înfrânse pe Mihail al II-lea și aliații săi.

Pentru cucerirea Constantinopolului a început din timp pregătirea operațiunii, în 1260, iar în anul următor Alexios Strategopoulos, un general de-al său, a cucerit Constantinopolul.

În Bulgaria, Irina, soția lui Constantin Tich și sora lui Ioan al IV-lea Lascaris, orbit și detronat de Mihail al VIII-lea își încuraja soțul contra împăratului grec. Țarul, aliat cu tătarii, invadează teritoriul grec, dar Mihail al VIII-lea îi opuse pe despotul Svestislav, un puternic boier care moștenise o parte din teritoriile lui Rostislav. Svestislav, încurajat de succes, se căsătorește cu sora Irinei și se proclamă țar, ocupând o mare parte din teritoriul bulgar de la sud de Dunăre. Când Svestislav a încercat să anexeze o parte din teritoriul deținut de unguri, a fost înfrânt de aceștia și îl constring să le recunoască suveranitatea. Împăratul grec Mihail al VIII-lea a căutat în zadar să rămână în bune raporturi cu vecinii slavi în condițiile amenințărilor proferate la adresa Imperiului grec de către Carol de Anjou, regele Siciliei. Ambițiosul prinț francez se proclamase rege al Albaniei și dădea semne clare că dorește să recucerească Constantinopolul pentru a reface aici Imperiul latin. Mihail al VIII-lea iritat de intervenția maghiară, încercă să-și procure amicitia lui Constantin Tich căruia rămas văduv îi dă ca soție pe nepoata sa Maria. Acesta s-a îndreptat însă rapid contra împăratului grec deoarece Mihail a refuzat să cedeze Bulgariei orașele Anchialo și Messembria promise ca dotă. Doar apelând la ajutorul tătar Mihail respinse acest nou pericol, constituit de alianța bulgaro-angevină. și regele sârb Ștefan Uroș îl sprijini pe Carol de Anjou.

Conștient că în Peninsula Balcanică pierduse orice șansă de sprijin, Mihail Paleologul a încercat să producă izolarea Bulgariei și Serbiei, speculând la maximum diplomatic negocierile privind unirea religioasă. A putut proceda de o asemenea manieră deoarece problema unirii Bisericii a fost privită de către Roma în termeni instituționali foarte riguroși. Scaunul Apostolic nu a acordat atenția cuvenită tendințelor de autonomie ecleziastică promovate de către Bulgaria și Serbia, care se găseau în dispută cu Mihail al VIII-lea Paleologul. Basileul a scos din joc ca pretenții cele două regate balcanice. La conciliul Lyon II s-a obținut suprimarea patriarhatului bulgar și a autonomiei bisericii sârbe, susținându-se cu diplomație că ambele instituții fuseseră create fără aprobare pontificală și pentru a limita drepturile Ohridei care luase locul Justianianeii Prima. Drepturile acesteia din urmă fuseseră confirmate nu numai de către împăratul Justinian, ci și de către papa Vigilius. A fost o mare eroare din partea latinilor în circumstanțele în care se pare că înainte de conciliu existase o aplecare a bulgarilor pentru raporturi mai strânse cu Roma³⁰. O scrisoare din 1291 a papei Nicolae al IV-lea (1288-1292) certifică faptul că atunci când el a venit la Constantinopol pentru a pregăti conciliul Lyon II, patriarhul bulgar Ignatie declarase în prezența sa și a împăratului Mihail, în palatul Blacherna, că el în calitate de patriarh al Bulgariei solicita să fie direct subordonat papei de la Roma³¹. În condițiile

³⁰ Amintim aici că secolul XIII debutase sub auspicii generoase în raporturile dintre Roma și Bulgaria.

³¹ *"olim quondam magnifico viro Michaele Paleologo...eo tempore Costantinopoli residente, professus fueris, il palatio Blaskavia coram nobis...oraculo vive vocis te pape Romano immediate subesse"*, *Vetera Monumenta*, ed. A. Theiner, vol. I, p. 376.

suprimării autonomiei Bisericii bulgare și sârbe toate eforturile lui Nicolae al IV-lea de a face ca Bulgaria și Serbia să accepte unirea au eșuat. Tulburările care au avut loc în Bulgaria, grație politicii intrigante a țarinei Maria, numită regentă, l-au determinat pe Mihail al VIII-lea să intervină în Bulgaria, care este în mod repetat prădată de tătari și cunoaște o perioadă de instabilitate politică cu succesiunea a trei conducători între 1278-1280, Ivailo un umil porcar, Ioan Asan al III-lea și Gheorghe I Terter (1280-1292) care a și devenit vasal tătarilor.

Situația se prezenta ca fiind dificilă și pentru prinții ruși. Permanentizarea influențelor mongole făcea ca fiecare contact direct sau mediat cu occidentalii să fie considerat de către tătari ca un act de inamiciție.

Galiția și Volhynia, părțile care interesează în discuția noastră datorită complicațiilor prezenței maghiare în zonă și a componentei confesionale au fost pentru prima dată unificate de către principele Roman (1199-1205), fiul lui Mstislav al II-lea de Kiev. Acesta a trebuit să-și apere regatul de invidioșii săi vecini: polonezii și ungurii. La moartea lui, regele Andrei al II-lea al Ungariei a fost chemat de văduva lui Roman să se proclame protector al celor doi fii și urmași: Daniel și Vasilko. Profitând de situație, Andrei ocupă capitala Halici și își asumă titlul de rege al Lodomeriei și Volhyniei. Fiul lui Andrei, Koloman, a fost încoronat ca rege al Galiției. În acest timp aliatul și socrul lui Andrei, Leszko de Cracovia a ocupat Pżemysl și Brest, lăsând restul Galiției ungurilor și o parte din Volhynia fiilor lui Roman. Disputele dintre unguri și polonezi au dus la cucerirea Galiției de către Mstislav un alt membru al dinastiei Rurik.

Galiția și Volhynia au fost din nou complet unificate de către fii lui Roman, Daniel și Vasilko, care ajung să controleze din nou întreaga Volhynie și să alunge din Galiția pe prințul Rostislav, ginere al regelui maghiar (1245). Din cauza pericolului tătar Daniel încearcă să mențină relații de înțelegere cu Polonia și Ungaria și se adresează pentru ajutor papalității. Inocențiu al IV-lea i-a promis să organizeze o cruciadă contra tătarilor, în timp ce Daniel se arată dispus să accepte catolicismul. Este încoronat ca "*rex Rusciae*", în 1253, cu o coroană trimisă de papă³². În momentul în care a înțeles că papa nu este în grad să-și mențină promisiunea făcută și că nu poate aștepta un ajutor din partea latinilor, Daniel a cedat opoziției care se născuse în țară contra tentativei de unire cu Roma și a renunțat la alianța cu Scaunul Apostolic. De acum în lupta contra tătarilor și în tentativele sale de a ocupa Kievul, Daniel putea să conteze numai pe propriile sale forțe. Nu a avut însă succesul pe care și-l dorea și în 1264 a murit. După moartea sa și a fratelui său, Galiția-Volhynia a devenit obiect de dispute între Polonia, Ungaria și Lituania. Pe de altă parte, fii lui Daniel nu și-au ascuns intenția lor de a-și extinde suveranitatea lor asupra teritoriului ungar, polonez, sau lituanian. Aceasta era valabil în special pentru Leon, cel mai energic dintre ei, întemeietorul orașului Lwow. Pe același aliniament și aproximativ într-un context asemănător, Mindagaus(Mendovd), un conducător lituanian, în scopul de a se apăra de Cavalerii Teutoni, care pregăteau o cruciadă contra lui, se convertește la creștinism și obține ca și Daniel de Galiția, o coroană de la Inocențiu al IV-lea (1251). La fel ca și Daniel, inconsistența ajutorului pontifical, și inadecvarea activității teutonilor la cererea lui, îl determină să revină la păgânism.

³² Nu este lipsit de semnificație numărul de mariaje contractate de acest prinț: patru occidentale, două ruse și unul lituanian.

Până la mijlocul secolului al XIII-lea așă-zisa "creștinătate" rusă fusese mult mai permeabilă pentru influxurile venite dinspre Biserica Romană și cultura latină. Decepția și sentimentul de a fi detașate de Occident, precum și atacurile tătarilor și ale occidentalilor (cavalerii teutoni) au făcut să crească neîncrederea și aversiunea față de occidentali mai ales în "vechea Rusiei", care va deveni mai apoi Rusia moscovită, accentuând identitatea religioasă rusă. Situația Bisericii a fost hotărâtoare în acest sens: tătarii asigurau o situație privilegiată Bisericii "ortodoxe" ruse, cu condiția însă de a rupe relațiile cu Biserica Romană³³. Această situație a Bisericii ruse se distinge prin înlăturarea de către tătari a tuturor tributurilor datorate de Biserică, respectarea domeniilor și a veniturilor, precum și a autonomiei interne. Alianța politică a Bizanțului cu Hoarda de Aur în lupta contra latinilor a întărit poziția Bisericii grecești în cuprinsul teritoriului controlat de Hoardă, iar episcopatul de Sarai creat în 1261 în cadrul provinciei de Kiev, având în frunte un conducător grec reprezentant al patriarhului și al împăratului, a fost o garanție a relațiilor reciproce. Mitropolitul Bisericii ruse numit de patriarh și aprobat în mod tacit de Hoardă avea o poziție puternică chiar și politică. Așa se explică contribuția mitropolitului Chiril al II-lea (1250-1281) la stabilizarea țării după invazia tătară și la întărirea bisericii prin convocarea unui sinod, aproape contemporan conciliului de la Lyon, în 1273 la Vladimir³⁴.

Paradoxurile pe care ni le rezervă istoria nu lipsesc nici din epoca pe care o analizăm. Surprinzător, contrazicând toți indicatorii statistici pe care analiza logică i-ar fi determinat, se înregistrează în a doua jumătate a secolului al XIII-lea o creștere economică a Europei, talonată îndeaproape de o creștere demografică. Spre exemplu, populația crește în Ungaria până la sfârșitul secolului al XIII-lea și ajunge la 2 milioane de locuitori. Colonizările, reformele agrare și urbane, exploatarea minereurilor de argint sau sare sunt fenomene evidente în Boemia, Polonia, Ungaria. Pericolul tătar și războaiele nu au împiedicat acest puseu spre dezvoltare și procesul de restructurare foarte profundă în sensul unei occidentalizări.

A doua jumătate a secolului al XIII-lea este și o etapă decisivă pentru întărirea structurilor ecleziastice. În Polonia și Ungaria formarea rețelelor parohiale amorsate sistematic de la începutul secolului al XIII-lea, se va prelungi în timpul secolelor XIV-XV. Niciodată însă suprafața medie a unei parohii în cadrul unei provincii ecleziastice nu a scăzut mai jos de 50 km².

Rețeaua monastică cunoaște și ea o extindere dinamică. La 1200 se pot număra în Boemia, Ungaria (fără Croația), Polonia (cu Prusia Ordinului teutonic și Pomerania) peste 150 de mănăstiri de tot felul (aparținătoare Bisericii Romane). Către 1300 existau 700 de mănăstiri, din care 220 în Ungaria, 150 în Boemia și Moravia și

³³ Unii autori consideră această situație ca o eliminare din calcul cu 20 de ani înainte de Lyon II a oricărei încercări de unire religioasă care să se extindă și asupra teritoriilor ruse.

³⁴ A. Amman, *Storia della chiesa russa*, 1948, p. 63; Unii autori sunt de părere că influențele bizantine asupra Rusiei kieviene în epocă sunt destul de limitate. Puterea politică nu cunoaște în Rusia o concentrare fiind vorba de un sistem politic policefal divers de autoritatea imperială din Bizanț, Biserica nu juca nici un rol în investitura prinților în absența ritualului ungerii și a încoronării iar episcopii nu aveau nici o funcție instituțională în gestiunea statului.

330 în Polonia. Dacă pentru Boemia și Moravia o mănăstire revine la 340 km², diferențele regionale se accentuează în cazul maghiar și polonez, unde există câte o mănăstire la 800-1000 km² ³⁵. Penetrarea mendicanților, cu precădere franciscani și dominicani, face ca numărul conventurilor acestora să atingă cifra 200 în preajma sfârșitului de secol XIII. În acest sector se cantonează practic și Bruno de Olmütz cu raportul său din 1273, care este un atac virulent îndreptat împotriva locului și rolului jucat de mendicanți în Biserică ³⁶. Această atitudine reflectă ecclesiologia tipică a lui Bruno, împărtășită de mulți prelați din epocă. O poziție diferită adoptă episcopul Ioan de Praga, care este net favorabil mendicanților ³⁷. Dominicanii și franciscanii jucau și un rol de intermediari între populațiile din estul Europei și Biserica Romană. Prezența lor în Rusia sud-estică și permisiunea de sejur îndelungat în Lituania păgână era semnul unei încrederi pe care au câștigat-o. Pentru Bruno care era un episcop ce întreprindea mari eforturi pentru a face funcțională ordinea și disciplina canonică în dieceza sa, existau probleme disciplinare atât cu laicii, cât și cu clericii. Numărul prea mare de clerici în fața unui număr mic de beneficii provoca delikte criminale ale preoților. Episcopatele erau prea mari, episcopii îndepărtați în relație cu regiunile marginale ale diecezelor, nefiind deloc funcțională structura și jurisdicția. Bruno atrăgea atenția asupra unei probleme considerate importante: peste tot în Europa Centrală rețeaua parohială a fost în principal opera marii nobilimi și a nobilimii mijlocii, care păstra patronatul asupra acestor biserici. Bruno, deși atrage atenția asupra exigențelor cărora este nevoită să le facă față Biserica, lasă să se înțeleagă din întreaga sa atitudine unele incompatibilități cu ecclesiologia centralistă a Romei, în fapt situându-se doar disciplinar în orizontul *reformatio morum*, politic fiind adeptul soluțiilor locale și a compromisului feudal ³⁸.

Întreaga situație a Bisericii din răsăritul instituției numite *Christianitas* solicita în viziunea Romei o rapidă adaptare la modelul occidental. Efortul Scaunului Apostolic în această direcție a fost important în secolul al XIII-lea. Cum am mai arătat, una din modalitățile prin care s-a procedat au fost legațiile pontificale, în cursul cărora legații au prezidat sinoade speciale (cazul maghiar). Comparația dintre sinoadele legaților și sinoadele provinciilor și a diecezelor demonstrează rezistența puternică a clerului și episcopatului local opusă exigențelor Romei. De exemplu, în Boemia, opoziția hotărâtă a regelui contra papei și contra lui Rudolf de Habsburg a împiedicat recepția favorabilă a impulsurilor venite dinspre Lyon II.

³⁵ Nu credem că trebuie să surprindă nici dinamica Bisericii orientale în zona Europei centrale și orientale. Conform lui G. Moravcsik, în Ungaria și teritoriile asociate la începutul secolului al XIII-lea existau peste 600 de așezăminte monahale de observanță orientală. J. Kloczowski, preluându-l pe A. Poppe afirmă că în Rusia kieviană înainte de invazia mongolă din 1241 exista un număr de parohii evident orientale estimat în zona cifrelor 5000-7000.

³⁶ Bruno subliniază că populația, peste tot unde există mănăstiri, fie franciscane, fie dominicane preferă să participe la liturghiile săvârșite de aceștia în fiecare duminică și în zilele de sărbătoare din cauza numărului des de liturghii și a scurtimii acestora. Episcopul reproșează mendicanților jurămintele, indulgențele, înmormântările și activitățile penitențiale iar în final solicită întărirea puterii episcopului asupra mendicanților și cere în mod categoric interdicția pentru aceștia de a predica (cu câteva excepții) în afara mănăstirilor lor.

³⁷ Dintr-o scrisoare pe care episcopul de Praga, la întoarcerea de la conciliul din Lyon, o adresează la 28 februarie 1275, episcopul anunță că ofensiva contra mendicanților dusă la Lyon a eșuat.

³⁸ J. Kloczowski, *L'Europe centrale et orientale à l'époque de Lyon II*, în *1274 Année charnière. Mutations et continuités*, Paris, 1977, p. 509-510.

Conciliul Lyon II s-a desfășurat între 7 mai și 17 iulie 1274. El s-a deschis în prezența pontifului, a regelui Jayme I de Aragon, a ambasadorilor regilor Franței, Germaniei, Angliei și Siciliei. Discursul inaugural al lui Grigore al X-lea a reluat în mare aceleași teme indicate în bula de convocare: reforma Bisericii, eliberarea Țării Sfinte, unirea cu grecii.

Scopul primar pentru care Grigore al X-lea a convocat solemn adunarea a fost cel de a recupera Țara Sfântă, așa cum afirmă și "*Ordinatio Generalis Concilii Lugdunensis*". Prima perioadă conciliară, adică întreaga lună mai 1274, a fost consacrată problemei cruciadei. Grigore al X-lea încerca să obțină în acest scop acceptarea prelevării a 6 ani de dijme în beneficiul cruciadei³⁹. După soluționarea acestei probleme multor prelați li s-a recomandat să se întoarcă acasă, rămânând la lucrările conciliare doar cei invitați în mod expres.

Chestiunea unirii dintre Biserica romană și cea greacă trebuia să pună, la modul general, capăt diferendului religios care cel puțin de două secole separa cele două Biserici. Dacă Grigore al X-lea considera unirea religioasă ca o soluție de rezolvat, criza care se manifesta în *Corpus Christi* și accentele temporale care nu-i sunt străine, Mihail al VIII-lea Paleologul era dominat mai mult de preocupări politice decât de probleme religioase. Era conștient că Țara Sfântă putea fi greu sau imposibil de recuperat, iar chestiunile religioase le considera secundare în raport cu supraviețuirea Imperiului amenințat de planurile lui Carol de Anjou. Poziția Bisericii imperiale rămâne constantă, în ciuda presiunilor făcute de basileu. Unioniții nu consituiau decât o infimă minoritate⁴⁰.

Inițiative unioniste au fost angajate în timpul ce a urmat constituirii Imperiului Latin de Constantinopol⁴¹. Patriarhul grec Gherman, care a ajuns la această demnitate în 1223, s-a menținut peste 17 ani. El s-a remarcat prin zelul depus în favoarea credincioșilor bizantini din Constantinopol și Cipru, prin epistolele pe care le-a trimis, în care milita împotriva politicii de anexiune religioase a ocupantului latin, "*aceste animale feroce, acești barbari*". Într-o a doua scrisoare către ciprioți (iulie 1229) Gherman îl denunță pe episcopul Romei ca *Italikós typhos*, susținând teza conform

³⁹ Teritoriile ce erau cuprinse în *Christianitas* au fost divizate în 26 de circumscripții numite *collectariae*. În fiecare din ele papa a desemnat o comisie compusă dintr-un arhiepiscop, un episcop și un abate care aveau sarcina colectării dijmelor. Aceasta trebuia plătită semestrial. Cuantumul dijmei era egal pentru toți și nici o excepție nu se făcea. Debitorii aflați în întârziere erau amenințați cu confiscarea bunurilor mobile și imobile. Opoziția care s-a făcut în teritoriu acestui proiect pontifical se datora fricii clerului că această dijmă să nu se transforme într-o taxă permanentă care să le diminueze veniturile.

⁴⁰ Iată ce scria Ioan Beccos în preajma săvârșirii uniunii: "*Întreaga noastră generație, bărbați și femei, bătrâni și tineri, fac din această pace un război și din această unire o separare*", M. Viller, *L'union des Églises entre Grecs et Latins depuis le concile de Lyon jusqu'a celui de Florence* în *Revue d'histoire ecclésiastique*, t. XVI, 1921, p. 263.

⁴¹ Trebuie să amintim că inițiative de refacere a comuniunii ecclesiale nu lipsesc în secolul al XII-lea determinate mai ales de circumstanțele fenomenului cruciat dar și de influențele exercitate de gândirea teologică orientală în Occident. M. D. Chenu, *La théologie au XII-ème siècle*, Paris, 1976, capitolul *Orientale Lumen*.

căreia toți episcopii sunt frați și tuturor le revine aceeași demnitate pontificală și aceeași condiție de membri ai trupului lui Christos. Relativ la adăugirea lui *Filioque* la simbolul credinței, patriarhul bizantin invocă pontifii din perioada conciliilor primului mileniu contra celor de acum și-i invită pe "italieni" acești reprezentanți ai unei "credințe noi" învățători de noi canoane, să caute un alt Christos și "noi apostoli".

Gherman al II-lea s-a aflat în corespondență cu Grigore al IX-lea la începutul anului 1232, corespondență prilejuită de o convorbire pe care Gherman o purtase cu cinci monahi-misionari franciscani scăpați dintr-un jaf în Asia Mică. Scrisoarea este o invitație la recunoașterea responsabilităților în provocarea și menținerea schismei, în scopul refacerii comuniunii ecclesiale al cărei cap este Christos. Gherman nu ignora Biserica latină, alăturând-o celei grecești și declarându-le pe ambele ortodoxe și ireprehensibile. Însă, sugerează el, *"pentru a discerne deficiențele propriului chip este necesară o oglindă sau măcar ochiul vecinului. Oglinzile nu lipsesc: sunt evangheliile, epistolele apostolilor, scrierile sfinților părinți"*. Apropos de responsabilitățile rupturii în corpul ecclesial, Gherman adoptă aceeași atitudine imparțială și afirmă că dacă grecii au căzut, latinii să-i ajute să se ridice. Dar dacă începutul scandalului vine de la vechea Romă și de la succesorii scaunului apostolului Petru, se amintește incidentul din Antiohia, unde se arată că sfântul Petru era responsabil, dar cum corecția administrată de sfântul Pavel, departe de a provoca o polemică a suscitât o oportună "iconomie".

Replica lui Grigore al IX-lea este adresată *"arhiepiscopului grecilor"* la 26 iulie 1232 și reafirmă primatul lui Petru, care fundamentează primatul Bisericii Romane. Remediul schismei nu poate fi decât o întoarcere a Bisericii grecești - acefală - și animată de o credință diformă la Biserica Romei, *"sine macula, caput Ecclesiae"*. La 18 mai 1233 Grigore semna o a doua scrisoare adresată aceluiași *"archiepiscopo Graecorum"*, în care îl anunța despre compoziția ambasadei romane trimisă să împărtășească opiniile Romei, doi franciscani și doi dominicani. Scrisoarea și ambasadorii care o duceau trebuiau să fie un prilej pentru dezbaterea problemei euharistiei și să rezolve divergența pâine fermentată - azimă. Patriarhul Gherman i-a considerat pe trimișii latini ca adevărați plenipotențari, veniți să dezbată în "conciliu" chestiunile controversate aflate în discuție. Frații mendicanți s-au prevalat însă de faptul că sunt simplii trimiși ai papei. Când la 26 ianuarie 1234 s-a ridicat în discuție problema relativă la *"de sacramento altaris"*, Gherman al II-lea a declarat că-i este imposibil să discute în absența fraților săi, patriarhii din Ierusalim, Alexandria și Antiohia (ceea ce echivala cu un conciliu). Împăratului, care le-a cerut trimișilor Romei să-i expună condițiile în care Biserica greacă s-ar putea reconcilia cu cea romană, i s-a răspuns că Biserica greacă trebuie să creadă ceea ce crede Biserica Romană, să predice această credință și că puțin contează dacă el acceptă sau nu *Filioque*, cu condiția ca patriarhul grec să se supună Bisericii romane "ca înainte de schismă". La întrebarea lui Ioan Vatatzes dacă în cazul că patriarhul acceptă o astfel de obediență îi vor fi restabilite drepturile patriarhale, misionarii au răspuns că în acest caz patriarhul va găsi la papă și la întreaga Biserică Romană *"misericordiam maiorem"*. Tot în 1234, patriarhul Gherman adresează noului patriarh latin de Constantinopol o scrisoare în care îi cere să elibereze pe preoții greci care au refuzat să comemoreze numele papei în liturghie. În opinia lui Gherman nu acești preoți au încălcat canonul, ci Biserica Romană, pe care canoanele o condamnă, deoarece a încălcat teritoriul altor Biserici și a alterat Simbolul.

Demersurile ce vizau reconcilierea nu s-au oprit. În martie 1249 Salimbene, un monah franciscan, sosește la Lyon aducând o scrisoare adresată papei. Ioan Vatatzes⁴² îl solicita lui Inocențiu al IV-lea pe Ioan de Parma, prepozit general al franciscanilor, în vederea medierii tratativelor pentru unirea Bisericilor. În vara lui 1250 sosește la Lyon o ambasadă bizantină compusă din patru mitropoliți și 16 episcopi, aducând papei o scrisoare de la Manuel al Tessalonicului. Scrisoarea afirma, atât în numele împăratului, cât și al patriarhului dorința de a aduna *oile lui Christos sub un singur păstor*. Ambasadorii bizantini solicitau să trateze despre: sfântul conciliu ecumenic, onoarea datorată papei și cererile pe care papa le-a prezentat patriarhului. Manuel susținea că va accepta în cuprinsul acestor 3 puncte tot ceea ce va fi decis de către ambasadorii săi și de către papă și că la rândul său totul va fi acceptat și de biserica sa. În instrucțiunile date lui Ioan de Parma, Inocențiu al IV-lea lasă libertate prepozitului general franciscan de a convoca un conciliu al cărui obiect trebuia să fie *acceptarea de către greci a lui Filioque*. Cu siguranță că bizantinii nu ar fi acceptat, însă este de reținut ideea de conciliu dragă bizantinilor. Primatul roman trebuia acceptat de către greci în termenii vocabulei grecești tradiționale "*onoare*", aceasta însemnând inserțiunea numelui papei în dipticurile bizantine⁴³.

În 1253 grecii prezintă papei un protocol de acord, cu 9 capitole. Exista însă un capitol ce l-a iritat pe Inocențiu al IV-lea. Era articolul 7 referitor la magisteriul pontifical în deciziile conciliare cu conținut doctrinal. Protocolul de acord conținea însă și o altă propunere iritantă pentru Roma, restituirea Constantinopolului și a patriarhatului constantinopolitan. Inocențiu al IV-lea a promis că va face presiuni pentru a obține abdicarea împăratului latin din Constantinopol, dar că problema patriarhatului grec de Constantinopol, trebuie discutată în conciliu. Patriarhul de Niceea avea dreptul să-și reia titlul de Constantinopol, urmând a împărți autoritatea cu omologul său latin, fiecare având proprii săi fidei. În octombrie 1254 însă mor atât Ioan Vatatzes, cât și Manuel. Inocențiu al IV-lea moare și el două luni mai târziu.

Succesorul tronului bizantin, Theodor Laskaris, reluând și el demersurile unioniste, scria la începutul lui 1256 noului pontif Alexandru al IV-lea pe un ton categoric: "Eu vreau pacea, tu vrei pacea, patriarhul ecumenic care e lângă mine dorește pacea - să facem pace". În toamna lui 1256 o ambasadă bizantină aduce o scrisoare din partea patriarhului Arsenie, care era de fapt o exaltare a păcii și unirii bisericilor, dar în centrul acestei mișcări era situat împăratul bizantin, singurul om capabil să șteargă ruptura Bisericii, singurul corifeu capabil să apropie pe papă și pe patriarhi. I se solicita lui Alexandru al IV-lea să trimită în Orient, ca negociatori, adevărați plenipotențieri. Este în fapt ultima scrisoare a unui patriarh înainte de Lyon II. Ea era o expresie a dorinței manifestată de Biserica bizantină de a rezolva diferendele într-un conciliu general reunit în Orient, în care să fie recunoscut și primatul tradițional recunoscut Bisericii "vechii Rome". Dificultatea rezida în pretențiile grecilor, restituirea Constantinopolului și restituirea patriarhatelor. Aceste solicitări ecclesiologice, cu vizibilă tentă de antiprimat, au îndemnat Sfântul Scaun la suspendarea tratativelor.

⁴² Inocențiu al IV-lea era un om politic abil care constata că Ioan Vatatzes dublase suprafața Imperiului de Niceea în detrimentul și al Imperiului latin. Georg Ostrogorsky, *Storia dell'impero bizantino*, Einaudi, 1993, p. 403.

⁴³ Noi știm însă că primatul în viziunea romană însemna deja cu totul altceva.

Recucerirea Constantinopolului în 1261 de către Mihail al VIII-lea Paleologul, abil diplomat, "*cel mai subtil și "machiavelic" pe care Bizanțul l-a produs*", rezolvase problema Constantinopolului. El declarase că nu sunt diferențe esențiale între învățăturile Bisericii Romane și cele ale Bisericii Grecești⁴⁴. În tratativele inițiate și purtate cu Urban al VIII-lea "*il lui fit aussi comprendre clairement qu'une fois l'union faite, Michel VIII deviendrait un membre de la grande famille chrétienne d'Occident et qu'il serait non seulement exempt de toute hostilité de la part des princes latins mais encore sur de leur appui dans ses moments difficiles*"⁴⁵.

La 4 mai 1267 papa Clement al IV-lea a răspuns la cererea de unire și pace formulată de către Mihail al VIII-lea, care trimisese o lungă scrisoare și o profesiune de credință în care recunoștea doctrina trinitară și primatul roman. O scrisoare personală asemănătoare a fost trimisă și patriarhului Iosif, cu îndemnul de a colabora la această reușită. Moartea papei Clement a întrerupt tratativele și a însemnat cel mai lung interregnum din istoria Romei pontificale (1268-1271). Problema, care din această epocă se punea pentru basileu, era că el Mihail al VIII-lea pozase ca restaurator al Imperiului și părea contraproductiv să dorească să introducă tocmai el elemente care ar fi reamintit de dominația latină (unul din elementele care au dat culoare ocupației latine în Bizanț era tocmai această subordonare și vexațiunile la care fusese supusă Biserica greacă).

În cursul negocierilor cu privire la felul în care să se îndeplinească uniunea, grecii și-au dat seama de faptul că sunt confrunțați cu un număr de obstacole neașteptate. Termenii în care Scaunul Apostolic înțelegea uniunea au fost detaliați în scrisoarea sus-amintită, pe care papa Clement al IV-lea a trimis-o împăratului în 1267. Termenii erau în afara discuțiilor; sunt imutabili și se vor repeta aproape cuvânt cu cuvânt în toată corepondența pe tema uniunii dintre papi și împărați până în secolul al XV-lea⁴⁶. Negocierile după moartea papei Clement sunt reluate cu regele Franței, Ludovic al IX-lea, căruia Mihail "déclara d'avance se soumettre en tout à sa décision". Moartea lui Ludovic a falimentat și această tentativă. Înainte de a muri însă Ludovic se declarase un fiu docil al Bisericii și afirmase că încredințează Sacrului Colegiu problema ridicată de împăratul grec.

Noul papă, Grigore al X-lea, printr-o scrisoare din 24 octombrie 1272 îl anunță pe Mihail de dorința sa de a convoca un *conciliu pentru a ajuta Țara Sfântă*. Lăudând voința monarhului bizantin de cooperare în beneficiul unității, papa afirmă că este necesar ca Orientul să consimtă unire în chestiunile de credință, acceptând profesiunea de credință a lui Clement al IV-lea și să jure solemn acest lucru. După acceptarea acestei profesiuni papa îl invita pe împărat și pe apropiații și supușii acestuia la un conciliu general, unde nu trebuia nici discutată, nici formulată o nouă definiție a credinței, ci doar întărită cea în prealabil acceptată prin sancționare publică. O eventuală recunoaștere din partea greacă a profesiunii de credință a lui Clement al IV-lea, centrată

⁴⁴ H. Evert-Kappesowa, *Un page des relations byzantino-latines*, în *Byzantinoslavica*, XVI, 2, Praga, 1955, p. 299.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 300.

⁴⁶ Textul lui Clement al IV-lea este inspirat din opera teologică a lui Toma d'Aquino. Acesta, folosind părinții greci, se străduise să argumenteze că pontiful roman este primul între episcopi și cel mai mare dintre ei și că lui îi este îngăduit să determine ceea ce trebuie să creadă un creștin (*determinare quae sunt fidei*). Papa, în concepția Doctorului Angelic, este prelatul tuturor celorlalți patriarhi, Wolter, Holstein, *Lyon I et Lyon II...*, p. 170.

pe *acceptarea Filioque*, exprimat în formularea sa latină și a primatului papal prezentat în forma în care evoluase de la reforma gregoriană, strîin practic tradiției autonomiste grecești, nu putea să nu suscite la Constantinopol reacții și discuții (Grigore al X-lea l-a amenințat pe basileu cu o invazie armată ca ultim argument în materie de unire religioasă). Reacțiilor, Mihail al VIII-lea le-a răspuns prin măsuri de forță, mai ales după ce elementele antiunioniste s-au întrunit într-un sinod și au pus la punct rezistența. Patriarhul Iosif, care fusese un ponderator al celor două direcții, pro și antiunionistă, își schimbă opinia și se opune, întărind în iunie 1273 prin jurământ părerea în defavoarea unirii. Presiunea lui Mihail al VIII-lea duce la reluarea dialogului teologic între părți. Împăratul reușește să convingă un grup de 44 de mitropoliți și episcopi greci să semneze o scrisoare dusă mai apoi la Lyon și să accepte profesiunea de credință a lui Clement al IV-lea. În intențiile lui Mihail, după opiniile exegeților, acceptarea nu avea o semnificație ecclesiologică aparte. Scrisoarea de răspuns pe care o purtau cei doi legați papali trimiși din Constantinopol spre Lyon conținea o declarație a franciscanilor, curieri prin care se confirma faptul că papa este rugat de către împărat să lase neatins simbolul grec și nealterate tradițiile canonice și rituale ale bisericii grecești. Mihail cerea în practică autonomia ecclesială a Orientului.

Actul oficial de unire precedent conciliului a fost redactat în februarie 1274, la Constantinopol, cu aprobarea celor 44 de mitropoliți și episcopi și a câtorva demnitari. Mihail al VIII-lea proclama oficial în fața legaților pontificali profesiunea de credință a lui Clement al IV-lea asupra doctrinei trinitare și a primatului roman. Declarația împăratului și a fiului său au fost însoțite de un document din partea Sinodului. Unirea a fost proclamată la Constantinopol în capela marelui palat în prezența legăției papale. *Filioque* nu a fost introdus în Simbol iar Grigore al X-lea era numit papă ecumenic și conducător al instituției numite *Christianitas*⁴⁷. Basileul nu a vrut să jure personal, declarând că semnătura sa în cerneală roșie, tipică împăraților bizantini, are la orientali valoare de jurământ.

Ambasadorii greci (se convenise acest nivel de reprezentare) au sosit pe 24 iunie. Ei erau patriarhul Gherman, mitropolitul de Niceea, Teofan și marele loghotet Gheorghe Acropolites. Cinci zile mai târziu, de ziua Sfinților Apostoli, ambasadorii greci au asistat la masa săvârșită de papă în cursul căreia *Credo*-ul a fost rostit în latină, apoi în greacă de patriarhul Constantinopolului, repetând de trei ori *Filioque*. În ziua de 6 iulie ambasada bizantină a participat din nou la lucrările conciliului. Grigore al X-lea și-a exprimat bucuria sa pentru întoarcerea grecilor la Biserica Romană. S-a citit apoi scrisoarea prin care împăratul adera la *Credo*-ul roman și recunoștea Primatul scaunului apostolic. Au urmat lecturile scrisorilor mai multor episcopi și apoi logothetul, în numele împăratului, a citit un jurământ ce conținea aceleași prescripții referitoare la unire și primatul roman.

Intenționăm să revenim puțin asupra tratativelor greco-latine și să analizăm câteva incompatibilități de substanță teologică între părți. Propunerea din 1267 conținea mai multe puncte de vedere, ce erau noi sau oricum nu erau familiare celor din Constantinopol. Unul era cu referire la doctrina transsubstanțierii; altul era cu referire la doctrina purgatorului. La ambele doctrine Bisericii grecești i-a fost recomandat să subscrie. Însă mai important și defel acceptabil era că ei trebuiau să accepte ceva denumit *plenitudo potestatis* a papei. Vocabularul grecesc nu avea

⁴⁷ V. Grumel, *Le II concile de Lyon et la réunion de l'Eglise grecque. Dictionnaire de Théologie Catholique*, IX, col. 1390-1410.

echivalente pentru aceste concepte. Transubstanțierea a devenit *metousiosis*, purgatoriul a devenit *purgatorion*, însă *plenitudo potestatis* era greu de redat pentru traducători. În documentul de adeziune la unire pe care Mihail al VIII-lea și fiul său Andronic I-au trimis conciliului de la Lyon cuvintele în grecește erau *pleroma exousias*, care nu corespundea întru totul cu ceea ce papii doreau să semnifice. Din rațiuni politice însă grecii au trebuit să se arate doritori de acceptarea fiecărui punct din ceea ce solicita Roma. Nu a fost necesar, oricum pentru greci, să înțeleagă implicațiile teoriei *plenitudo potestatis*, pentru că așa cum a explicat împăratul episcopilor săi, papa trăia departe peste mare și nu va veni niciodată în Constantinopol pentru a vedea cum se exercită autoritatea lui. Exista și o altă opinie la greci, conform căreia puțini dintre trimișii papei cunoșteau suficient limba greacă pentru a se îndoi de acuratețea unor astfel de traduceri rudimentare. De aceea, probabil, la Lyon II nu a existat nici o discuție despre diferențele semantice între greci și latini și nici despre vreo diferență teologică. Unirea grecilor a fost înfăptuită fără vreo dezbateri sau argumentare. În textul grec al decretului de uniune expresia *pleroma exousias* cerută în 1274 a devenit *plere exousian*. Modificarea nu a însemnat însă prea mult, pentru că majoritatea grecilor întorși la Constantinopol au respins documentul în întregime sa⁴⁸. Ex Patre Filioque-din Tatăl Fiul, în greacă ek tou Patrîs diâ tou huiou (din Tatăl trecând prin Fiul).

În timpul celor 17 luni care separă conciliul de la Lyon de moartea lui Grigore al X-lea a fost dusă de către Scaunul Apostolic o politică de menajamente: grecii erau lăsați cu riturile lor, cu dogmele lor, și nici un jurământ de credință nu a fost solicitat clericilor greci. Această politică se va schimba sub succesorii lui Grigore al X-lea.

În discuțiile de la Lyon cele două elemente aflate în discuție, *unio et pax*, apar mereu legate în sintagmă. Însă *unio* nu se discuta pe baze teologice, pentru că se presupunea că ea trebuie înfăptuită în Orient⁴⁹. Pentru latini dogma nu trebuia discutată, ci acceptată. Acest punct de vedere este afirmat clar și în "*Ordinatio*", unde relativ la ambasadorii greci se afirmă: "*Et dixerunt in praesentia domini papae, quod veniebant ad omnimodam oboedientiam sanctae Romanae Ecclesiae et ad recognitionem fidei, quam ipsa Ecclesia tenet et primatus ipsius.*" Așadar, devine ușor de înțeles că la Lyon a fost discutată nu atât problema unirii, cât problema păcii sau problema politică a renașterii Imperiului grec și poziția sa în confruntările cu puterile creștine occidentale⁵⁰.

Succesorii papei Grigore al X-lea au afirmat însă că erezia greacă continuă să subziste iar că recunoașterea primatului roman nu a avut ocazia să se manifeste. În consecință, Inocențiu al V-lea solicită basileului un nou jurământ în fața notabilităților laice și ecleziastice, conform cu ceea ce "*docet et tenet et praedicat Sancta Romana Ecclesia*". *Filioque* trebuia introdus în Simbol și cântat public. Legații pontificali aveau datoria de a verifica în cuprinsul Imperiului bizantin exactitatea recepției unirii

⁴⁸ Donald M. Nicol, *The Byzantine view of papal sovereignty*, în *The Church and Sovereignty c. 590 - 1918. Essays in honour of Michael Wilks*, Edited by Diana Wood, Published for the Ecclesiastical History Society by Basil Blackwell, 1991, p. 183-185.

⁴⁹ Din toată atitudinea Bisericii Romane din perioadă emerge ideea de perfecțiune a Bisericii Romane; orice întâmpinare făcută acestei biserici este necesar să fie făcută în deplină cunoștință a acestei perfecțiuni și să o accepte.

⁵⁰ Istoriografia ultimelor decenii vehiculează ideea unei ultime tentative de reconciliere între Biserică și Imperiul primului mileniu, în condițiile în care Imperiul din Occident falimentase. Gilbert Dagron, *Byzance et l'Union*, în *1274 Année Charniere...*p. 191.

și abjurarea schismei. Exigențele lui Inocențiu al V-lea depășeau ceea ce clerul grec acceptase la Lyon. O singură concesie le era permisă grecilor: aceea de a-și păstra riturile, dacă acestea nu veneau în contradicție cu credința și statutele Bisericii Romane. Moartea lui Inocențiu a întârziat legația care sub Ioan al XXI-lea pornește spre Constantinopol. Ajunsă la Constantinopol, legația reușește în ceea ce-l privește pe Mihail să-și atingă scopul: acesta repetă mărturisirea de credință prestată la Lyon de reprezentantul său. Clerul însă, prin intermediul patriarhului Bekkos, recunoaște primatul roman, dreptul de jurisdicție în toate chestiunile religioase, precum și dreptul de apel, dar refuză în mod diplomatic inserarea lui *Filioque* în Simbol. Legații întorși din misiune raportează rezultatele misiunii. Noul pontif Nicolae al III-lea este nemulțumit de acceptul bizantinilor. Cere lui Mihail al VIII-lea convins fiind de atotputernicia acestuia în Imperiul grec, respectarea integrală a ceea ce fusese jurat la Lyon. Legații trimiși de Nicolae al III-lea aveau misiunea de a impune împăratului acceptarea unui legat permanent și de a-i solicita pe toți clericii greci să înainteze cereri prin care Scaunului roman era rugat să ridice toate sentințele prin care fuseseră condamnați de Roma ca "schismatici" și să ceară o confirmare în demnitățile lor. În schimb, Nicolae al III-lea se arăta dispus să păstreze riturile grecilor cu condiția mai sus amintită. A cere reconfirmarea clericilor în funcțiile pe care le deținuseră însemna practic recunoașterea ca eroare din partea grecilor a religiei lor. Era imposibil pentru greci să accepte așa ceva. Mihail al VIII-lea se justifică într-un memorandum că nu poate merge mai departe datorită războaielor pe care principii greci apărători ai ortodoxiei le duc contra lui, a anatemei pe care o aruncase asupra lui un sinod convocat de ducele de Patras, a nemulțumirii surde a supușilor săi și a inamicității latinilor.

Memorandul său însă nu mai are vreun efect la Roma. Martin al IV-lea, ales papă în februarie 1281, îl excomunică pe Mihail la 14 aprilie același an ca sperjur în raport cu jurământul prestat la Lyon, ca schismatic și favorizând schisma⁵¹. Mihail răspunde prin interzicerea comemorării papilor. În realitate, prin acest act primatul roman și jurisdicția romană rămân goale de conținut⁵².

Actul de la Constantinopol din februarie 1274, repetat la Lyon la 6 iulie 1274, cu greu putea găsi eficacitate și durabilitate. Amenințat de interese politico-militare și comerciale, precedat de o îndelungată istorie de mutuală înstrăinare, stigmatizată de numeroasele persecuții operate de către împăratul grec, marcată de neîncrederea occidentală față de sinceritatea grecilor, unirea de la Lyon era destinată să dureze atât cât supraviețuiau protagoniștii acesteia. Politic actul de la Lyon II nu a comportat pentru Mihail Paleologul dorita recunoaștere asupra succesiunii Constantinopolului, iar amenințarea angevină asupra Orientului grec a planat încă aproape un deceniu, până la Vecerniile siciliene și alungarea francezilor din Sicilia. În ceea ce privește Biserica greacă, patriarhul Iosif I a fost substituit cu Ioan Bekkos, unionist convins, care însă avea de înfruntat o remarcabilă opoziție din partea clerului și a monahilor.

⁵¹ Sub patronajul papei Carol de Anjou și împăratul latin titular Filip fiul lui Baudouin al II-lea au încheiat în iulie 1281 un tratat la Orvieto pentru "restaurarea Imperiului roman uzurpat de Paleolog", Ostrogorski, *op. cit.*, p. 421.

⁵² Vezi în acest sens V. Grumel, *Les ambassades pontificales a Byzance apres le second concile de Lyon (1274-1280)*, în *Echos d'Orient*, 1924, p. 437-447, H. Evert-Kappesowa, *La fin de l'union de Lyon*, în *Byzantinoslavica*, 1956, p. 297-307 și M. Viller, *L'union des Églises entre Grecs et Latins depuis le concile de Lyon jusqu'a celui de Florence*, în *Revue d'histoire ecclesiastique*, XVI, 1921, p. 266-305, 515-532 și XVII, 1922, p. 20-60.

Cu moartea lui Mihail în 1282 soarta unirii religioase a fost definitiv compromisă. Fiul și succesorul său, Andronic, legat de cercurile antiunioniste, nu mai recunoaște profesiunea de credință a tatălui său și nici actul de la Lyon.

Prin unire de fapt grecii urmăreau să obțină stabilitatea politică, în timp ce pontifii doreau să-și consolideze autoritatea lor. Un alt grup de cauze, care a fost recunoscut de către exegeți că a contribuit la înstrăinarea dintre Occident și Orient, au fost limba, cultura, instituțiile, formulele de exprimare ale credinței. Era necesar, pentru a atenua aceste diferențe, de ceva mai mult decât schimburi diplomatice și legații oficiale. Pentru Orient nu era de ajuns o profesiune de credință semnată de împărat, chiar și însoțită de consensul unor episcopi. Era necesar probabil un adevărat conciliu sau un act sinodal, la care toți episcopii, atât din Occident, cât și cei din Orient să subscrie numai după ce s-ar fi confruntat liber. O astfel de propunere, repetată mereu de greci, fusese cu greu acceptată de latini în deceniul 1240-1250. Ulterior ea nu a mai fost luată în calcul. Lyon II era un pas în urmă față de ce se acceptase la un moment dat, impunând grecilor o formulă de credință dezvoltată din reforma gregoriană. Spre exemplu, la Lyon II nu s-a vorbit nimic despre valoarea sau măcar acceptarea ritului grec, care era divers de cel latin. Nu s-a vorbit deloc despre rolul patriarhilor. Formula de acceptare a primatului sublinia în schimb *plenitudo potestatis* a papei în chestiunile de credință, dreptul universal de apel la pontif, faptul că papa are un primat și un principat asupra întregii biserici, un primat pe care "*Romana Ecclesia*" îl posedă ca un izvor și la a cărei sollicitudine trebuie să participe celelalte biserici, cu episcopii și patriarhii lor. Despre patriarhi se poate observa că formula de la Lyon tinde să-i considere pe cei orientali egali în rang cu cei occidentali: un loc comun deja în ecclesiologia latină din secolele XII-XIII. Sigur că și teologiile erau diferite, dar nu discordante. Pe de o parte, cea scolastică latină tomistă sau bonaventuriană, puternic penetrate de gândirea aristotelică, pe de altă parte cea greacă, mult mai legată de patristică, mai puțin înclinată să accepte metoda filosofică în teologie și mai legată de tradiția formulei de credință⁵³.

Al treilea scop declarat pentru care fusese convocat conciliul Lyon II era cel de promovare a unei reforme intraecclesiale. Reforma era generată, în opinia Curiei, de urgența întoarcerii la o viață evanghelică, la o biserică mult mai carismatică, la o mai mică incidență a politicului în viața bisericii (considerăm noi, prin subordonarea politicului). Înțelegând importanța unității Bisericii pentru vitalitatea însăși a acesteia, Grigore al X-lea dorea să întărească *Christianitas* de-acum și cu partea orientală a Europei, în jurul sfântului Petru, subliniind încă o dată, dacă mai era nevoie, romano-centrismul bisericii medievale. Scopul nu era nou. Celebrând definitivă prevalență a factorului religios asupra celui politic, se dorea de fapt întărirea Creștinătății, a credinței și a misiunii, pentru a proteja astfel ordinea civilă și politică. Instituția pontificală trebuia să-și întărească rolul ei de "*sommo conciliatore*" în *Christianitas*.

Vom începe analiza operei de reformă a Bisericii întreprinsă de conciliul Lyon II cu decizia conciliară care a făcut carieră și subzistă, cu puține modificări, până astăzi. Este vorba despre constituția "*Ubi periculum*", prin care s-a hotărât că alegerea Suveranului Pontif se face în conclav.

⁵³ Giuseppe Alberigo, *Storia dei concili ecumenici*, Firenze, 1992, p. 285-300.

O altă decizie conciliară a fost aceea relativă la "vacanțele periculoase pentru suflete ale sediilor episcopale" și alegerea episcopilor. Canonul 5 stipula că după hotărârea luată de electori, ea trebuie adusă la cunoștință celui ales, care în decurs de o lună trebuie să-și dea acordul. Dacă după trei luni nu și-a dat acordul, se poate proceda la o altă alegere. Însă, până la confirmarea alegerii noul titular al unei funcții episcopale, nu are dreptul la nici un act de administrație spirituală sau temporală, sub rezerva pierderii tuturor drepturilor. Conciliul s-a străduit să blocheze accesul la funcții pentru cei considerați nedemni. Astfel, cei care conștient vor proceda la alegerea unei persoane nedemne se vor face culpabili de un păcat foarte grav. Se stipulează că trebuie îndepărtați de la demnitățile ecleziastice toți cei care nu prezintă suficiente garanții referitoare la viața intelectuală, la vârstă, la moralitate. Disputele personale nu trebuie să vicieze alegerile. Două canoane stipulează regularitatea alegerilor și pun la adăpost pe cel ales și pe electori de represalii. Canonul 8 prevede că dacă nu există unanimitate, cel care întrunește două treimi să fie ales. Canonul 11 amenință cu excomunicarea pe cel care se răzbună pe candidatul ales, pradă bunurile bisericii și molestează pe electori. Adunarea conciliară anulează (pentru puțin timp însă) constituția lui Clement al IV-lea privind rezerva pontificală a beneficiilor vacante. Acestea trebuie remise titularilor de beneficii sau dacă nu vicarilor acestora.

Conciliul a acordat o puternică atenție și recrutării clerului parohial. Canonul 13 reaminte decizia lui Alexandru al III-lea conform căreia nu putea fi pus în fruntea unei parohii un preot care să nu fi îndeplinit 25 de ani. În caz contrar, numirea ar fi fost declarată nulă. Parohul este obligat la rezidență, de aceasta putându-l dispensa doar episcopul. Cel căruia i se încredințează o parohie trebuie ca în decurs de un an să fie consacrat, în caz contrar anulându-se hotărârea luată. Dispensă mai mare de șase luni nu se putea acorda. Cel care va consacra un preot din o altă dieceză va fi privat pe timp de un an de a mai consacra pe cineva chiar din dieceza sa; cei din dieceza celui pedepsit se pot adresa, pentru consacrări, diecezanilor vecini.

Problema ordinelor mendicante a trebuit și ea pusă în discuție, deoarece se ridicau tot mai multe voci din partea clerului secular care-i acuzau pe mendicanți de ocuparea parohiilor și administrarea sacramentelor, precum și de lipsirea de foloase ale parohilor. Constituția "Religionum diversitatem" este o soluție de compromis. Nu se pune în discuție problema franciscanilor și dominicanilor, care pentru serviciile eminente aduse Bisericii nu vor fi limitați în apostolatul lor. Se suprimă în schimb toate ordinele înființate după 1215 fără aprobarea pontificală. Ordinele aprobate să funcționeze nu vor putea să primească noi membri și să înființeze noi convente fără aprobare pontificală. Acestora li se interzicea și exercitarea spovedaniei, împărtășaniei și a predicății în afara membrilor ordinelor respective.

Prescripțiile referitoare la viața religioasă erau toate inspirate de o adâncă religiozitate și de un profund sentiment de obediență față de Christos: canonul 25 prevedea ca respectul pentru "casa lui Dumnezeu" să fie nețărmurit, să se intre în biserică cu umilință și devoțiune, să se păstreze tăcerea și să se venereze numele lui Isus Christos, "nume care este mai presus de toate numele" și deoarece este scris că "la auzul numelui Isus genunchii inimii fiecăruia trebuie să se îndoie", să se încline din cap în momentul în care se aude pronunțat acest nume. Pentru respectul datorat locului sfânt trebuie luate alte măsuri de precauție: conversația fără rost, frivolă sau vulgară vor fi interzise. În biserică nu se va putea ține nici o reuniune profană, nici piață, nici nu se vor judeca cauze civile sau criminale, iar orice sentință dată de un

judecător laic va fi considerată nulă. Biserica apare ca și "casă a lui Dumnezeu", rezervată oficiului divin, care trebuie celebrat continuu. Canonul 17 interzice canonicilor să suspende serviciul divin, iar dacă îl vor suspenda vor fi obligați să restituie toate veniturile și beneficiile bisericii pentru perioada întreruperii serviciului divin.

În privința reformei morale se afirmă din nou condamnarea cămătăriei și se specifică faptul că nici o comunitate, nici o persoană privată, oricare ar fi demnitatea sau condiția ei, nu trebuie să permită străinilor să practice pe domeniul lor cămătaria. Orice infracțiune de acest gen se soldează cu expulzarea într-un termen de trei luni. Nimeni nu va putea să preia o casă de la cămătari pentru a exercita funcțiile acestuia; nerespectarea acestui canon va provoca suspendarea ecleziastică, excomunicarea pentru laici, interdictul pentru comunități. Însmormântarea ecleziastică va fi interzisă cămătarilor notorii până când victimelor acestuia nu le va fi dată satisfacție completă. Canonul 19 prevede că avocații și procurorii ecleziastici vor depune în fiecare an jurământ pe evanghelie, că vor refuza să preia cauze care sunt contrarii onestității și bunului simț.

În ceea ce privește bunurile ecleziastice, conciliul interzice cumulul de beneficii. În caz că se obține dispensă, trebuie acordată maximă atenție ca "*cura animarum*" să poată fi satisfăcută, în caz contrar beneficiile pot fi suspendate sau supuse judecății Sfântului Scaun. Uzajul în unele regiuni a procedurilor prin care laicii își supun bisericile și bunurile acestora sunt considerate abuz. Sunt interzise și procedurile prin care un prelat ar prelua de la un laic uzufructul beneficiului al cărui administratori nu sunt ei⁵⁴.

Lyon II și opera conciliară aferentă au marcat progresul ideii teocratice, dar acest progres nu a fost întru totul congruent cu evoluția statelor europene componente ale *Christianitas*, cu progresul sau regresul economic și politic, cu evoluția intelectuală și modificarea religiozității (ordinea mendicantă, chiar dacă au stimulat un nou tip de religiozitate, nu au putut-o disciplina integral).

Efectul vizibil al lui Lyon II a fost unirea cu grecii, o unire care departe de a fi sincer religioasă are un conținut prevalent politic. A fost însă un triumf politic negociat cu grave consecințe în perspectivă, care a adâncit distanța între cele două arii de civilizație europeană. Mai puțin epidermic, dar cu importante mutații în structura Bisericii a fost *reformatio morum*, momentul disciplinar mult așteptat de Roma. Acest moment coincide cu definitivarea corpusului dogmatic ce individualizează Biserica Romană, cât și cu structurarea solidă în teritoriu a tuturor unităților canoniale, parohiale și monahale prin care Biserica se autopercepe.

Dar, acest conciliu semnifică și însmormântarea definitivă a ideii de cruciadă medievală. Pentru Carol de Anjou cruciada înseamnă o simplă campanie de anexiune și cuceriri mediteraneene. Lyon II este ultimul mare conciliu al teocrației, fiind astfel

⁵⁴ Wolter, Holstein, *Lyon I et Lyon II*, p. 188-209. Am inserat toate aceste prevederi pentru că ele jalonează întreaga disciplină ecleziastică până la conciliul de la Trento. O sumă din aceste decizii le întâlnim inserate și în capitolele disciplinare ale documentului final adoptat în cadrul sinodului de la Buda.

și ultimul conciliu al Bisericii medievale. Biserica medievală și-a desăvârșit opera odată cu Lyon II, deschizând auspicii generoase pentru triumful definitiv al teocrației. Evoluția istorică a contrazis însă logica Bisericii⁵⁵.

ȘERBAN TURCUȘ

THE CONCILIIUM LYON II-1274. IMPLICATIONS IN CENTRAL-EASTERN EUROPE
(Abstract)

The Concilium Lyon II since 1274 known as the last large assembly in XIIIth century and, in same time, the last in the theocrat age, had important consequences for the Central/Eastern Europe to the level of the ecclesiastical, political and military history. It was an attempt to give a new kind of religiosity to the Catholic Church and, more important, an attempt of union of the Eastern Church, this last one receiving a pregnant political statute. In fact, the distance between Western and Eastern civilization was deepened.

This Concilium is the permanent grove of the medieval cruscede idea.

⁵⁵ "Cette année 1274 marque le terme d'une ascension bientôt suivie d'un déclin", A. Fliche, *La Chrétienté romaine*, p. 503.

DOCUMENTE NOI PRIVIND ECOUL REVOLUȚIEI FRANCEZE ÎN
TRANSILVANIA. MĂSURILE PUTERII CENTRALE DIN PRIMĂVARA
ANULUI 1793 ȘI CIRCULARA EPISCOPULUI ORTODOX GHERASIM
ADAMOVICI DIN 30 MARTIE 1793

În paginile următoare publicăm noi documente, printre care și o circulară a episcopului Gherasim Adamovici, care reflectă ecul revoluției franceze în Transilvania.

Este de știut că, în literatura istorică română, mai ales în ultima perioadă, au apărut o serie de studii care tratează această problemă¹. De asemenea au apărut mai multe publicații referitoare la circularele forurilor bisericești ortodoxe, dar care au omis circulara amintită mai sus².

Din aceste materiale reiese că evenimentele petrecute în Franța au mobilizat largi mase de oameni în lupta dusă pentru obținerea drepturilor lor sociale sau naționale. Ca atare statul, prin forurile sale politico-administrative, ia o serie de măsuri care să cenzureze pătrunderea ideilor revoluționare în rândul maselor. Măsurile au fost determinate de faptul că Imperiul Habsburgic (în care era înglobat și Marele principat al Transilvaniei) de la bun început a făcut parte din coalițiile antifranceze, Austria fiind primul stat cu care guvernul revoluționar instaurat în Franța a ajuns în conflict³. În vederea pregătirii războiului împotriva Franței, după semnarea păcii cu Turcia (pacea de la Șistov din 4 august 1791), împăratul a ordonat, prin decretul din 19 mai 1792, economii severe în întreg Imperiul sistând toate cheltuielile care nu erau de

¹ Dintre ele cităm studiile lui Ladislau Gyémánt, *Ideology and propaganda: echoes of the Romanians from Transylvania*, în *La Révolution française et les roumains*. Studii publicate cu ocazia bicentenarului de către Alexandru Zub, Iași, 1989, p. 187-199; Nicolae Szábo, *L'influence de la révolution française de 1789 sur la bourgeoisie transylvaine et le mouvement jacobin à la fin du XVIII-e siècle*, în *Revue roumaine d'histoire*, tome XVIII, nr. 3, juillet-septembre, 1989, p. 246-264; Csetri Elek, Dani Iános, *Napóleon hire Erdélyben*, în *Korunk*, 1969, p. 1703-1710; Csetri Elek, *Egy elfeledett edöszak*, în *Magyar Tudomány*, 1993, 1312-1329 etc., Ion Sabău, *Din lupta țărănimii transilvănene împotriva sarcinilor militare în timpul războaielor duse de Imperiul Habsburgic împotriva revoluției franceze (1792-1793)* în *Studii. Revistă de istorie*, anul XIII, 1960, nr. 2. p. 221-234 etc.

² Vezi Sterie Stinghe, *Documente privitoare la trecutul românilor din Schei (1784-1810)*, vol. II, Brașov, 1902; Emil N. Micu, *Răsunetul războaielor lui Napoleon la românii din Ardeal. Ce spun circularele bisericești* în *Revista istorică română*, 1939, nr. 9, p. 283-288; de asemenea apar mai multe regeste referitoare la tema noastră în: Aurel Răduțiu, Ladislau Gyémánt, *Repertoriul actelor oficiale privind Transilvania tipărite în limba română (1701-1847)*, București, 1981; Vasile Lechințan, *Tipărituri românești necunoscute din Transilvania 1787-1835. (Adenda la Repertoriul actelor oficiale privind Transilvania tipărite în limba română 1701-1787)* în *AIIC*, XXXII, 1993, p. 291-338; Aurel Răduțiu, Ladislau Gyémánt, *Repertoriul izvoarelor statistice privind Transilvania 1690-1857*, Cluj-Napoca, [f.a.] etc.

³ Franța a declarat război Austriei (la 20 aprilie 1792) folosindu-se de pretextul activității contrarevoluționare a emigrației franceze pe teritoriul Imperiului și a compensării unor prinți germani din Alsacia pentru drepturile ce le-au fost abrogate de revoluționari. La acest efort de război al Austriei a trebuit să participe și Transilvania, ca provincie imperială, cu subsidii în natură și bani și cu numeroase contingente de soldați. Astfel, Dieta Transilvaniei a votat în primul an de război o contribuție de 500000 florini renani, 1502 soldați și 400 cai (Arh. Naț. Cluj, fondul *Arhiva scaunului Arieș*, nr. reg. 278/1792).

extremă urgență⁴. Austria era deci direct interesată în anihilarea spiritului revoluționar în rândurile maselor, din care provenea marea majoritate a soldaților și care contribuiau, prin impozitele către stat și prin achizițiile în natură pentru armată, cel mai mult la efortul de război al Imperiului.

Măsurile autorităților au fost cu atât mai insistente, cu cât în rândurile maselor nu numai că au pătruns ideile revoluționare, ci s-au sesizat chiar semne de neliniște sau refuzarea obligațiilor față de stat și comitat, dintre care cea mai grava era nesupunerea la oaste și refuzarea plății dărilor⁵.

Documentele publicate de noi sunt legate de aceste evenimente și conțin două grupuri de izvoare: pe de o parte măsurile puterii centrale de la Viena (completate cu cele ale forurilor provinciale de la Cluj) cauzate de evenimentele revoluției franceze și transformările din Polonia; iar pe de altă parte, legate de măsurile enunțate anterior, dispoziția forurilor politico-administrative locale către episcopul Gherasim Adamovici și circulara amintită deja, semnată de episcop.

În ceea ce privește prima problemă, dispoziția organelor centrale, aceasta a fost determinată de anumite împrejurări interne și internaționale. Este știut că în 1792-1793 armata revoluționară franceză a ieșit victorioasă asupra puterilor coalizate, după ce a respins inamicul atât din Franța cât și din Belgia și după ce a ocupat părțile vestice ale provinciilor germane; pentru ca apoi, la 21 ianuarie 1793, la Paris, să fie trimis la eșafod regele Ludovic al XVI-lea. Pe de altă parte, în Polonia, în 1791, fusese votată de către "iacobinii varșovieni" o nouă constituție care stătea sub influența ideilor iluministe și care lovea în protectoratul țarist. Acesta a fost motivul pentru care Rusia a intervenit în Polonia începând cu 18 mai 1792. Pretextul ales de Rusia era de sprijinire a "Confederației de la Targowice" ce cerea restaurarea vechilor drepturi și instituții. Din nou Prusia este cea care propune, la 7 august 1792, împărțirea Poloniei. Planul de împărțire a fost semnat la 23 ianuarie 1793, la care a aderat, la insistențele Angliei, și Austria⁶. Această nouă împărțire a Poloniei a determinat emigrarea multor polonezi în teritoriile stăpânite de Habsburgi. Pe lângă aceștia erau prezenți în diferitele provincii austriece prizonieri de război francezi, inclusiv în Transilvania și Banat. Toate aceste împrejurări au făcut ca și Austria să fie atinsă tot mai mult de ideile revoluționare obligând puterea să ia măsuri severe împotriva propagandei revoluționare și anti-habsburgice.

Astfel a fost semnat de către împăratul Francisc al II-lea rescriptul din 14 februarie 1793 ce va ajunge și la Guberniului Transilvaniei. La rândul său, guvernatorul Gheorghe Bánffy, în spiritul acestui rescript, a emis mai multe ordine adresate jurisdicțiilor din provincie (comitatelor, districtelor, scaunelor, orașelor din Ardeal, episcopiilor religiilor recepte și ortodoxă). În conținutul lor, aceste ordine, atrag atenția autorităților subordonate asupra evenimentelor din Franța și Polonia, arătând influențele nefaste pe care acestea le pot avea asupra populației din Monarhie; ordonă supravegherea întâlnirilor secrete, cenzurarea corespondenței emigranților francezi și a simpatizanților acestora, cenzurarea strictă a ziarelor și cărților cu conținut revoluționar - ceea ce presupune întărirea controlului asupra ziariștilor,

⁴ Idem, *Arhiva comitatului Alba Superioară*, nr. 3102/1792: scrisoarea circulară din 13 iunie a guvernatorului Transilvaniei, G. Bánffy, către autoritățile administrative subordonate.

⁵ La menținerea stării de nesupunere a maselor au fost învinuiți că au contribuit și preoții.

⁶ Nicolae Ciachir, Gheorghe Bercan, *Diplomația europeană în epoca modernă*, București, 1984, p. 228.

învățătorilor și tipografiilor particulare, și, în general, asigurarea liniștii publice în provincie. Guvernul transilvan s-a adresat aparte și magistratului orașului regal Sibiu, având în vedere că aici funcționa tipografia iluministului și ziaristului sas, Martin Hochmeister⁷.

Al doilea grup de izvoare este strâns legat de acțiunea autorităților centrale pentru liniștirea maselor și garantarea funcționării aparatului militar prin asigurarea constată cu cele necesare. În supunerea și liniștirea maselor, în primul rând a țărănimii, au fost atrase și forurile bisericești, care erau direct interesate în menținerea ordinii⁸. Ca atare, episcopii români au semnat mai multe circulare cerând supunerea față de împărat, rege și Guvernul, chiar față de comitat și oficialitățile subordonate. Dintre circularele episcopului Adamovici amintim următoarele: cea datată la 25 februarie 1790, la Sibiu, prin care îndemna clerul să îndrume credincioșii la supunere față de măsurile de restaurare a sistemului politico-administrativ anterior domniei lui Iosif al II-lea⁹; cea datată la 7 septembrie 1793, la Sibiu, prin care poruncește protopopului Brașovului să dispună preoților de sub ascultarea lui să țină rugăciuni pentru izbânda oastei împărătești în luptele împotriva francezilor¹⁰; cea datată la 21 iunie 1794, la Sibiu, prin care episcopul poruncește tuturor preoților să facă rugăciuni pentru victoria armatei imperiale împotriva francezilor¹¹; cea datată la 10 iulie 1794 la Sibiu, prin care episcopul îndemna tinerii să se înroleze voluntar în armată¹²; ordonanța episcopală din 31 decembrie 1795, de la Sibiu, prin care se poruncește protopopului din Brașov să dispună preoților să facă rugăciuni pentru succesul armatei austriece împotriva Franței (cu ocazia recuceririi cetății Mannheim)¹³.

La documentele amintite mai sus se adaugă circulara nepublicată din 30 martie 1793, semnată la Sibiu de episcopul ortodox Gherasim Adamovici. Circulară a fost redactată ca urmare a ordinului gubernial nr. 2320/1793, existând două versiuni: una în limba română și una în limba latină¹⁴.

Ce conține circulara amintită? În introducere precizează că în calitate de conducător ecleziastic a învățat totdeauna credincioșii de a satisface datoriile creștinești, de a împlini fapte bune, de a păzi pacea și orânduiala cea bună și a satisface poruncile împărătești. Prin cuvintele sale conform calității sale religioase și jurământului depus, cere supușilor îndeplinirea poruncilor regelui și împăratului

⁷ Documentele amintite mai sus se găsesc în Magyar Országos Levéltár (Arhiva Națională Ungară, Budapesta, în continuare MOL, fondul Guvernul Transilvaniei (în continuare GubTrans), Acte politico-administrative (în continuare Acte), nr. 2320/1793.

⁸ Trebuie amintit că cei doi episcopi: ortodox, Gherasim Adamovici și greco-catolic, Ioan Bob, au semnat și înaintat împăratului, în numele românilor, memoriul drepturilor naționale, *Supplex Libellus Valachorum* - vezi în Silviu Dragomir, *Correspondența episcopului Gherasim Adamovici și mișcarea de emancipare a clerului și poporului românesc în anul 1791 în Revista teologică*, V, 1911, p. 400-423; Ioan Lupaș, *Misiunea episcopilor Gherasim Adamovici și Ioan Bob la Curtea din Viena în anul 1792*. Sibiu, 1912; Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, București, 1981, p. 508-510; David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, București, 1984, Ediție nouă cu adăugiri și precizări, p. 72-79.

⁹ Aurel Răduțiu, Ladislau Gyémánt, *Repertoriul izvoarelor statistice...*, p. 223.

¹⁰ St. Stinghe, *op. cit.*, vol. II, p. 92-93.

¹¹ *Ibidem*, p. 104.

¹² *Ibidem*, p. 106-107; A. Răduțiu, L. Gyémánt, *op. cit.*, p. 228.

¹³ St. Stinghe, *op. cit.*, p. 127-128.

¹⁴ Originalul acestor documente se găsește la MOL, fondul GubTrans, Acte, nr. 3668/1793.

Francisc II precum și a celor date de Guberniu în vederea “binelui de obște al lor”. Cere preoților să îndrume credincioșii în spiritul iubirii de Hristos. Mai întâi, bazându-se pe învățătura apostolului Pavel, atenționează credincioșii că puterea, împăratul, oficialitățile, toate provin de la Dumnezeu. În al doilea rând, pe baza celor spuse de același apostol Pavel, cere credincioșilor săi să se supună față de stăpânire, față de domnii lor, față de dregătorii comitatelor și scaunelor.

În sfârșit, cere supușilor să nu depună nici o rezistență față de stăpânire avertizându-i ca și apostolul Pavel că “și în lumea aceasta împotrivitorul de la stăpânire să va pedepsi”. Ei trebuie să-și respecte jurământul depus și să fie fideli împăratului Francisc II, să se supună tuturor ordinelor împărătești și gubernialcești, să apere ordinea, liniștea, pacea, să lupte împotriva dezordinii, să fie asigurat drumul pe calea cea dreaptă. În această ordine de idei, după cum învață profetul Ezechiel, să nu urmeze exemplul pastorului care nu și-a păzit oile sale. Preoții să-i învețe pe credincioși să nu asculte de spusele celor nemulțumiți, a celor ce sunt împotriva liniștii, păcii și binelui public; orice nelegiuire trebuie să fie aduse la cunoștința superiorilor de către protopopi și preoți, ca ei să-i poată povățui pe calea cea bună și astfel nu va lipsi favoarea împărătească și binecuvântarea lui Dumnezeu față de ei și urmașii lor.

Indiscutabil circulată din 30 martie 1793 a episcopului ortodox Gherasim Adamovici reflectă starea de spirit a românilor transilvăneni din acea vreme, nemulțumirea țăranilor față de stăpânire și în același timp, eforturile episcopului pentru liniștirea credincioșilor săi și îndemnul de supunere față de organele politico-administrative și cele domeniile. În acest sens documentul reflectă metodele folosite de organele centrale ce au obligat biserica să slujească orânduirea existentă. Aceasta reiese clar din spusele lui Adamovici, care în adresa sa trimisă Guberniului și anexata studiului nostru, vorbește despre “principiile periculoase ale revoluției actuale franceze” așa cum primul grup al documentelor (dispozițiile din primăvara anului 1793) au ca scop stoparea pătrunderii ideilor revoluționare pe teritoriul Transilvaniei.

ELEK CSETRI - FLORIN MUREȘAN

ANEXE

1.

1793 februarie 23, Viena.

Contele Samuil Teleki către Guvernul Transilvaniei.

2320/1793

Sacratissimae Caesareae, ac Regio Apostolicae Majestatis, Domini Domini nostri Clementissimi Nomine, Regio in Magno Transilvaniae Principatu Gubernio intimandum: Ex adjacente copia benignae ordinationis Regiae, ad singula Gubernia Caesareo Regiarum Ditionum Haereditariarum Germanicarum exaratae, exemplo item benignarum patentalium litterarum in ditionibus Haereditariis Germanicis, ad universorum notitiam publicatarum uberius perspiciet Regium Gubernium dispositiones illas, quas Altefata Sua Majestas, ad conservandam Populorum suorum tranquillitatem, non minus ac Securitatem, manutenendumque rectum status publici ordinem intuitu asseclarum factionis Gallicanae, principiorumque illorum, quibus Gens haec, et respective etiam Polonica fascinata existit, si qui inter subditos Regni Galliciae, aut emigrantes e Regnis Poloniae sive Galliae in hujates Provincias transeuntes, atque in his commorantes reperientur, qui perniciose illa principia foverent, vel ad seducendum, concitandumque populum propalarent aut propagarent, per concernentes Iurisdictiones vigili oculo observandorum, ad reprimendam denique effrenem ejusmodi praestigiorum licentiam, sollicitamque quoad illos Guberniorum Provincialium Superattentionem clementer praescribere dignata est.

Cujus proinde Altissimae intentionis effectum, praelaudatum Regium Gubernium, congruis in conformitate ad concernentes Iurisdictiones factis dispositionibus exacte procurandum, eidemque Sua etiam ex parte omni studio invigilandum, exemplar vero dispositionum suarum eatenus, ad singulas in gremio ejatis Magni Principatus existentes Iurisdictiones expediendarum quantocumque horum submittendam habebit. Cui in reliquo altefata S[a]cr[issi]ma M[a]j[est]at[i]s gratia sua Regio principali benigne propensa manet. Viennae 23 Febr[uarii] 1793.

Samuel Comes Teleki

Andr. de Rosenfeld.

Originalul se găsește în MOL, fondul Gub Trans, Acte, nr. 2320/1793.

Anexa a.**1793 februarie 14, Viena.**

Împăratul Francisc al II-lea către toate provinciile țării.

Wir Franz der Zweyte, von Gottes Gnaden erwählter Römischer Kaiser, zu allen zeiten Wehrer des Reichs, König in Germanien, zu Hungarn, und Böhheim u. Erzherzog zu Oesterreich, Herzog zu Burgund und zu Lothringen, Grossherzog zu Toskana u. u.

Obschon Wir an den inneren Angelegenheiten der Republik Pohlen keinen Theil nehmen, weder Unsern galizischen Unterthanen darüber etwas Bestimmtes vorschreiben zu sollen, geglaubt haben; so erfordern doch jetzt, wo der König und die Republik Pohlen sich zur Handhabung der vorigen von dem russisch kaiserlichen mit Uns allirten Hofe garantirten Verhältnisse feyerlichst erklärt haben, die nachbarlichen und freundschaftlichen Rücksichten, daß in Unsern erbländischen Staaten gegen diese gesetzmässigen Verhältnisse keine Verabredungen und Entgegenarbeitungen geduldet werden.

Wir setzen daher in die bey Unsern galizischen Unterthanen immer mit Vergnügen wahrgenommene Folgsamkeit und Liebe zur Ordnung und Ruhe, das gnädigste Vertrauen, daß sie sich jeder Theilnehmung an Entwürfen und Bemühungen zu neuen Veränderungen und Gährungen in Pohlen gänzlich enthalten werden.

Eben so erwarten Wir auch von denjenigen pohnischen Unterthanen, die in Unsern Staaten sich aufhalten, daß sie sich durch ein gleiches ruhiges Betragen des Schutzes, welchen sie geniessen, würdig machen werden. Sollten sich aber wider alles Verhoffen, dennoch pohnische Unterthanen beygehen lassen, demjenigen, was gegenwärtig durch Vermittlung des russich Kaiserlichen Hofes in Pohlen eingeleitet wird, in Unsern Staaten entgegen zu arbeiten; so erklären wir hiermit, daß ihnen, im Falle einer entdeckten Theilnehmung an solchen Absichten gegen die Verfassung der Republik Pohlen, jeder Aufenthalt in Unsern gesammten Erbländen versagt werden soll, und befehlen in dieser Absicht Unsern sämmtlichen Länderstellen und Aemtern die sorgfältige und strenge Wachsamkeit zu tragen, damit Unsern zur Handhabung der öffentlichen Ruhe durch gegenwärtige Verordnung erklärten Gesinnungen von jedermann, ohne Ausnahme, nachgelebt werde.

Gegeben in Unserer Haupt, und Residenzstadt Wien den 14 Februar, im siebenzehnhundert drey und neunzigsten, Unserer Regierung im ersten Jahre.

Franz.

L. S.

Leopoldus Comes à Kolowrat,
Reg^{is} Boh^{iae} Sup^{us} et A. A. pr^{mus} Canc^{ius}

Heinrich Franz Graf von Rottenhann

Ad Mandatum Sacrae Caes[ar]o Regiae
Majestatis proprium
Leopold von Haan

Originalul se găsește în MOL, GubTrans, Acte, nr. 2320/1793.

Anexa b.

1793 februarie 9, Viena.

Cancelaria aulică către toate provinciile țării.

ad N°. 2320/1793

An Sämmtlichen Länderstellen

In den Anlagen werden der Regierung Exemplarien eines höchsten Patents Kundmachung zugefertigt, mittelst welchem, sowohl den galizischen, als auch den pohnisch republikanischen Insassen, die sich in den k. k. Erblanden aufhalten, alle Maßnehmung und Gegenarbeitung, gegen die Wiederherstellung der alten pohnischen Verfassung untersagt wird.

Regierung hat auf die genaue Befolgung dieser Anordnung zu wachen, und wenn nach dem Erfolg der folglich einzuleitenden Kundmachung derselben, ein Uebertretungsfall darwider hie und da vorkommen sollte, sich zur Privat Rischtschnur zu nehmen, daß zwar gegen derlay Uebertreten mit allem Ernst fūrgegangen, doch aber immer die Mäßigung dabey beobachtet werde, anfänglich außer wichtigeren Vorfällen mit persönlicher Warnung und allenfälligen Bedrohung der Abschaffung, und dann erst auch mit wirklicher Entfernung aus dem Land ein und des anderen Anstifters zu Werk zu gehen.

Bey dieser Gelegenheit befehlen Seine Majestät zugleich: daß nach dem Allerhöchsten denselben, nichts dringender am Herzen liegt, als alle gedeyhliche Mittel, zur Aufrechthaltung der Ruhe, der Sicherheit und des Wohlstandes der diesseitigen Unterthanen anzuwenden, und dagegen alles dasjenige zu beseitigen, was auf die Verbreitung der in Frankreich herrschenden zūgellosen verderblichen Gesinnungen und Grundsätze einen Bezugnehmen kann, den Länderstellen neuerlich nachdrūcksamst eingebunden werden soll.

1. Keine heimliche Zusammenkünfte unter was immer für einem Vorwand zu gestatten, und *die dagegen Handelnden zu bestrafen.*

2. Auf alle emigrierte Franzosen und ihren Briefwechsel, ein obachsames Aug zu tragen, und unter diesen, nur jenen den Aufenthalt im Lande zu gestatten, welche mit den vorschriftmäßigen Paß versehen sind, und sich ruhig betragen.

3. Mittelst der Zensur, auf die bestehende Vorschrift Strenge zu halten, daß beim inländischen Druck, Nachdruck oder Einfuhr solcher Bücher erlaubt werde, die von der französischen Revolution eine günstige Schilderung machen order von solchen Staatsveränderungen und Grundsätzen handeln, so den Grundsätzen einer wohleingerichteten Monarchie, und bosonders jener der Oesterreichischen Staaten entgegen sind, und eben so auch.

4. Von der Zensur genau darauf zu sehen, damit in den inländischen Zeitungen der bestehenden Anordnung gemäß nichts eingerūchtet oder eingeschaltet werde, was eine vortheilhafte Beziehung auf die französische Revolution hat, *vielmehr würde gut geschehen, wenn sowohl Zeitungsschreiber, als Gelehrte, durch Zuführung einer angemessenen Belohnung aufgemuntert würden, bey pflichtsamer Gelegenheit die*

üblen Folgen der französischen Revolution lebhaft darzustellen, und besonders in eine populär, jedermann leicht faßliche Schreibart einzukleiden.

5. Auf die Vertilgung und Beseitigung der vorfindigen, bereits verbotenen Hausdruckereyen, wodurch die Verbreitung der besten Zensurs Vorschriften, am leichtesten bewirket werden kann, alle Aufmerksamkeit zu tragen und der Polizey darüber die Aufsicht besonders einzuprägen.

Vornach also die Regierung auf diese Vorsichten, sowohl ihres Orts zu wachen, als die Zensur und Polizey hierauf anzuweisen hat. Wien den 9-¹ Februar 1793.

624. 793

Copia în MOL, GubTrans, Acte, nr. 2320/1793.

2.

1793 martie 16, Cluj.

Guberniul Transilvaniei către monarh.

2320/1793

Suae Ma[jes]t[at]i S[acra]ti[ssim]ae

Benigna Ma[jes]t[at]is V[est]rae S[acra]ti[ssim]ae ordinatione Regia, circa adhibendam in praeverrenda perniciosorum Gallicanae factionis Principiorum disseminatione solertem Vigilantiam, sub dato 23-^{io} Februarii a[n]ni c[ur]rentis]. N[ume]roque 624 exarata una cum adjacentibus eidem Benignae Ordinationis Regiae, ad singula Ditionum Haereditariarum Germanicarum Ma[jes]t[at]is Vestrae Gubernia emanatae copia, Exemplo item Benignarum Patentium, in praefatis Ditionibus Haereditariis publicarum homagiali in subjectione acceptis; in altefatae Ordinationis, ad Ditionum haereditariarum Gubernia Clementer exaratae copia sequentia Regio huic Gubernio observare licuit momenta, et quidem.

1-^o Ut Secreta Conventicula praepediuntur

2-^{do} Ut solers vigilantia in emigrantes Gallos, eorumque Correspondentiam adhibeatur.

3-^{tio} Ut Libri, qui revolutioni Gallicanae patrocinantur, supprimantur.

4-^{ro} Ut favorabiles Revolutionis hujus adumbrationes, ex Ephemeridibus sollicitè expungantur, ingratae vero ejusdem sequelae Publico ab oculis ponantur.

5-^{to} Ut Privatorum Typographiae suprimantur, denique.

6-^{to} Ut Emigrantium Polonorum celebranda nefors in Constitutionis suae eversionem conventicula praepediuntur.

Quae quidem singula ita comparata esse ultro agnoscit Regium hocce Gubernium, ut ad conservandam tranquillitatem non minus, ac securitatem, manutenendumque rectum Status Publici ordinem *in Provinciis praesertim, in quas et rumor, Revolutionis, et Principia per eandem stabilita magis dimanarunt*^{*} pertinere non inmerito videantur, cum tamen verendum sit, ne apud Plebem hujatē circumstantiarum modernarum *maxima ex parte*^{**} ignaram eadem ipsa media, et signanter *adnexarum potentialium sublicitis, uti et*^{***} demandatae ingratarum sequelarum, e Principiis, et Revolutione Gallicana Suboriturarum, partim Ephemeridibus, partim vero aliis Opusculis, per Eruditos concinnandis inserendae adumbrationes attentionem excitent, viamque ad suscipiendam ejusmodi Principiorum indagationem pandant, atque ideo in gravi hocce momento omni cum circumspectione utendum fuerit: hinc *prescindendo a praefatarum potentialium publicatione*^{****} relate ad puncta.

1-^{mum} et 2-^{dum}: Vigilantiam, quoad Conventicula, et praepediendam Emigrantium Gallorum Correspondentiam, adhibendam, unice Supremis et Primariis Jurisdictionum Officialibus in culcandam esse censuimus.

* * * * *
Textele scrise cu litere cursive sunt corecturi făcute ulterior de către guvernatorul G. Bánffy.

3-^{ium}: Vero Punctum, per extensum Librorum Revisoratui intimavimus eo cum mandato ut Altissimae huic Ordinationi pressissimo pede insistat; casu vero, quo praevigentem suam instructionem ad scopum hunc assequendum haudquaquam sufficere arbitraretur, quales porro praecautiones adhibendas esse censeat, Planum suum Regio huic Gubernio usque 15-tum Affuturi mensis inomisse exhibeat. Porro

Ad 4-^{tum}: Magistratui Cibiniensi commisimus, ut sollicitam revisionis Ephemeridum apud Typographum Hochmeister imprimi solitarum curam habeat, nec quidquam iisdem inseri admittat, quod ad Revolutionis Gallicanae commendationem sputare videretur. Episcopis vero: Tran[silva]niae, Fagarasiensi, et non Unitorum nec non Religionum receptarum Superintendentibus, ut Sacerdotes, et Ministros sibi subordinatos, dum ad Populum verba faciunt eundem ad exhibendam Superioritati subordinationem, tanquam praecipuum in civili societate, publicae aequae, ac privatae felicitatis fundamentum saepius commonere jubeat, quin commonitionis hujus ad populum dirigendae ansam, a Revolutionis Gallicanae circumstantiis repetiisse videantur.

Ad 5-^{tum}: Cum nullae in hoc Principatu Privatae Typographiae praeexistant, per quas noxii ejusmodi Libri propagari possent; nihil nobis eatenus disponendi occurrisse. Denique

Ad 6-^{tum}: Nullis pariter Emigrantibus Polonis, in hoc Principatu praeexistentibus qui in constitutionis suae eversionem noxia ista hic fovere possent consilia nullum dispositionibus eatenus edendis locum superfuisse. Caeterum in debitum praecitatae Ordinationis Regiae complementum, Exemplaria factarum eatenus pro exigentia demisse praemissarum Considerationum, ad illos quorum intererat necessarium dispositionum, Ma[jes]t[at]i V[est]rae S[acra]tissimae in advolutis, ima in subjectione sub terminus, inviolabili Fide perennantesque.

Szigethi m. p.

[Endorsare:]

Expedit Sig. Kelemen m. p.

30 Martii 1793

Dispositiones, circa suffocandam Principiorum
Gallicanae factionis disseminationem factae,
per demisse substernuntur

Claudiopoli die 16 Martii 1793

Ad exp. 28 mart[is]

Conceptul în MOL, GubTrans, Acte, nr. 2320/1793.

3.

1793 martie 16, Cluj.

Guberniul Transilvaniei către Comisia de cenzură.

2320/1793

Commissioni Librorum Censoriae, et Revisoratui.

Dignata est sua Ma[jes]t[as] S[acra]t[i]ssima medio Benigni d[e] d[at]a 23-^{to} Februarii a[n]n[i] c[ur]entis emanati Decreti Regii Clementer ordinare, ut ad conservandam publicam tranquillitatem non minus, quam securitatem manutenendumque rectum Status Publici Ordinem, circa suffocanda, et praecavenda factionis Gallicanae pernicioosa Principia, abominandaque horum praestigia omnis adhibeatur vigilantia, et praecautio.

Quemadmodum proinde Regium hocce Gubernium congrua illis, quorum intererat, eatenus sub hodierno disposuit; ita Eidem Commissioni praesentibus de Benigna mente serio committendum esse duxit, quo semet in censura Librorum, edendorumque operum, praevigentibus altissimis Normalibus Strictissime accomodet, eamque in censura habeat rationem ne ulli ejuscemodi Libro *aut folio** sive in hac Provincia imprimantur, aut reimprimantur, seu vero peregre inferendi admittantur, qui Revolutionis Gallicae *principia commendaret, vel*** favorabili quadam praefiguratione insinuarent, aut vero de ejusmodi Status publici immutatione, et de talibus mutationum Principiis tractarent quae cum fundamentalibus bene ordinatae cujusdam Monarchiae, et signanter Principiis Status Ditionum Austriacarum contrariarentur. Casu vero in eo quo praevigentem Instructionem suam ad singularem hunc scopum assequendum haudquaquam sufficere arbitraretur, quales porro praecautiones adhibendas esse, e re Boni publici, et huic praedeclaratae Altissimae intentionis, fore censeret de illis Planum suum Regio huic Gubernio usque

15 –^{um}: affuturi mensis inomisse exhibeat.

Szigethi m. p.

[Menționarea adresei:]

Commissioni Librorum Censoriae
ut in Libror[um] censura, quoad Principia
Gallicae factionis strictissime reflectat.

Claudiopoli die 16 Martii 1793

[Endorsare:]

Expedivit die 30 Martii 1793

Fr. Klein

ad exp. 28 marti(i)

Conceptul în MOL, GubTrans, Acte, nr. 2320/1793.

* ** Textele scrise cu litere cursive sunt corecturi făcute ulterior de către guvernatorul G. Bánffy.

4.

1793 martie 30, Cluj.

Guberniul Transilvaniei către episcopul ortodox Gherasim Adamovici.

2320/1793

R. R. Episcopo Tran[silva]niae, item Fagarasiensi, et Non unitor[um] nec non Receptar[um] Relig[ionum] Superintendentibus.

Sua Ma[jes]t[at]as S[acrati]ssima, pro ea, qua in conservandam Populorum suorum tranquillitatem non minus, ac securitatem, manutenendumque rectum Status Publici ordinem, ducitur Paterna propensione, medio recentioris Benignae suae ordinationis Regiae, sub dato 23 Februarii a[n]ni c[urentis] emanatae Clementer praecipere dignata est, ut circa pernicioza *et ad Religionis, moralitatis, et civilium societatum Dissolutionem tendentia** modernae Revolutionis Gallicae principia, praestigiorumque hujus propagationem omnis adhibeatur praecautio, et vigilantia.

In hujus proinde Benignae Ordinationis Regiae complementum (Excellentiae Vestrae) Rev[erendae] D[ominationis] V[est]rae (praesentibus committendum esse invenit Reg[ium] hocce Gubernium, ut sacerdotes) Ministros sibi subordinatos, dum ad Populum Verba faciunt, eundem ad exhibendam superioritati Divinitus constitutae subordinationem obsequium, fidem et Reverentiam, tanquam praecipuum[!] in civili Societate Publicae aequae, ac privatae felicitatis fundamentum, argumentis etiam e Sacro Codice advocatis, saepius commonere jubeat, quin tamen commonitionis hujus ad Populum identidem dirigendae ansam, a' Revolutionis Gallicanae *alioquin in hoc provincia nondum omnibus promiscue et adea cognitae*** circumstantiis repetiisse videantur.

Szigethi m. p.

Expedit die 30 Martii 1793

Nádházi Klein m. p.

[Menționarea adreselor:]

Ad Exc: Ep[iscopu]m Tran[silva]niae item
Fagarasiensem, et Non Unitor[um]: nec
non Relig[ionum] Receptarum superintend[entibus]

[Endorsare:]

Ut Ministros, dum ad Populum verba faciunt, ad
exibendam Superioritati Subordinationem commonere
ipsum Populum jubeant

Claud[iopoli] 16 Martii 1793

[Mențiune:]

ad Exp. 28 mart[ie]

Conceptul în MOL, GubTrans, Acte, nr. 2320/1793.

* **Textele scrise cu litere cursive sunt corecturi făcute ulterior de către guvernatorul G. Bánffy.

5.

1793 martie 16, Cluj.

Guberniul Transilvaniei către jurisdicțiile principatului.

2320/1793

Supremis et Primariis Jurisdictionum Officialibus:

Sua Ma[jes]t[at]e S[acrat]issima medio Benigni de dato 23-^{io} Februrii a[n]n[i] c[urrentis] emanati Decreti Regii, pro Paterna sua, qua ad conservandam Populorum suorum tranquillitatem non minus, ac securitatem, manutenendumque rectum Status Publici Ordinem ducitur propensione Clementer ordinante, ut intuitu Asseclarum factionis Gallicanae, virulentorumque *omnis Religionis, moralitatis civilisque, societatis; et necessario in ille diversaru[m] statu[m] inter se invicem dependentiae nexusque subversione[m] secu[m] serencium**. Principiorum, quibus *namque* Gens haec, et respective etiam Polonica fascinata existit, siqui, e subditis Regnii Galliciae, aut ex Emigrantibus Regnorum Poloniae, aut Galliae in hujates Provincias transcendentes reperirentur, qui perniciose illa principia foverent, vel ad seducendum, concitandumque Populum, aperte, aut vero sub qualicunque praefiguratione disseminarent, per concernentes jurisdictiones omnis ad hibeatur superattentio, una vero ad reprimendam, ejusmodi praestigiorum licentiam tempestivae adferantur medelae.

Hinc quemadmodum sub hodierno, tam circa strictam Ephemeridum Transsylvanicarum eamque circumstantialem revisionem, quam vero circa Populum, per concernentes Sacerdotes, et Ministros Ecclesiasticos, ad debitam suam erga Superioritates subordinationem absque eo commonendam, quim occasio, aut Argumentum adhortationis hujusmodi, ex Revolutionis Gallicanae circumstantiis quo quo modo neclatur, Regium hocce Gubernium in conformitate altefatae ordinationis Regiae, de observandis praecautiōibus necessariis, congrua ordinaverit; ita (Excellentiae Vestrae) - D[ominationis] V[est]rae, qua ejatis jurisdictionis curae, et responsabilitati suae concreditae Praesidi praesentibus de Benigna mente serio commitendum esse censuit, quatenus.

1-^{mo}: solerter in id invigilet, ne ullo sub praetextu, secreta conventicula ineantur, tum.

2-^{do}: Ne *isthic nefors commorantes*** emigrantes Galli ullam clandestinam cum aliis correspondentiam foveant; quocirca non minor ad correspondentias eorundem convertenda erit vigilantia, quam ad ipsas quoque Gallicorum, Emigrantium Personas, quibus haud aliter, in hac Provincia commorandi facultas deferri poterit, quam si ex praescripto praevigentium ordinationum Litteris Passualibus muniti essent, aut alias ex diutina in hac Provincia commoratione, et quotidiana conversatione publicam quasi de secura sua integritate fidem promeruisse.

* Corectură ulterioară făcută de către guvernatorul G. Bánffy.

** Corectură ulterioară.

His proinde exacte *et sine strepitu* observatis (Excellentia V[est]ra), D[ominatio] V[est]ra effectum altissimae hujus intentionis singulari vigilantia eo modo procurare satagat, ut simulae nefors, certa quaequam hujusmodi moliminum praeludia comperturus esset, observatis pro re nata praecautioibus, Regium hocce Gubernium, pro hoc casu instantanee informet.

Szigethi m. p.

Cludiop[oli] die 16 Martii 1793

Conceptul în MOL, GubTrans, Acte, nr. 2320/1793.

6.

1793 martie 16, Cluj.

Guberniul Transilvaniei către Magistratul din Sibiu.

2320/1793

Magistratui Cibiniensi

Sua Ma[jes]t[a]te S[acrat]issima, ad conservandam publicam Ditionum suarum tranquillitatem, aequae ac securitatem, praeventendamque abominandorum *ad civilium[m] societatum[m] totalem dissolutionem tendentium[m]** factionis Gallicanae Principiorum disseminationem, necessariorum eatenus praecautio[n]um Observantiam Clementer praecipiente, Eidem Magistratui praesentibus committendum esse duxit Regium hocce Gubernium, quatenus sollicitam revisionis Ephemeridum apud Typographum Hochmeister imprimi solitarum curam habeat, nec quidquam iisdem inseri admittat, quod ad revolutionis Gallicanae commendationem spectare, aut qualiter cumque collimare videretur.

Exped. G. Bánffy m. p.

Szigethi m. p.

V. Szegedi

Claudiop[oli] die 16 Martii 1793

Exped. Nádházi 30ª Martii 1793

Conceptul în MOL, GubTrans, Acte, nr. 2320/1793.

* Corectură ulterioară făcută de către guvernatorul G. Bánffy.

7.

1793 martie 16, Cluj.Guberniul Transilvaniei către jurisdicțiile țării¹⁵

2320/1793

d[e] d[att]o: 23 febr[uar]ii 1793
 p[rae]sent[is] 9 Martii detto
 Relat[at]um 16-^{ta} detto detto

[Obiectul:]

Benigno Decreto Regio, Copiae Benignae ordinationis Regiae, ut et Litterarum Patentium, circa praecautiones, quoad suffocanda factionis Gallicanae Assecularum Principia observandas, in Ditionibus Germanicis Haereditariis publicatarum, eo cum mandato communicantur, ut siqui inter subditos Regni Galliciae, aut Emigrantes e Regnis Poloniae, sive Galliae, in hujates Provincias transeuntes, atque in his commorantes reperientur, qui perniciose illa Principia foverent, vel ad seducendum, concitandumque Populum propalarent, aut disseminarent, Regium hocce Gubernium tales vigili oculo observari faciat, et ad reprimendam effrenem ejusmodi praestigiarum licentiam, sollicitam quoad supplantatores convertat superattentionem; huncque in finem, ad exacte procurandum Altissimae intentionis effectum, editis ad omnes Principatus hujus jurisdictiones necessariis dispositionibus, sua etiam ex parte omni studio invigilet, edendarumque suarum dispositionum exemplar quantocyus. Eidem Altesatae substat.

[Decizia:]

Ordinationis ad Ditionum haereditariarum Gubernia exarata Copia Decreto huic aulico advoluta sequentia in se complectitur momenta et quidem.

1-^o Ut Secreta Conventicula praepediantur

2-^{do} Ut solers vigilantia in Emigrantes Gallos, eorumque correspondentiam adhibeatur.

3-^o Ut libri, qui Revolutioni Gallicanae patrocinantur, supprimantur.

4-^o Ut favorabilis Revolutionis hujus ad umbrationis ex Ephemeridibus sollicite expungantur, ingratae vero ejusdem sequelae Publico ob oculos punantur.

5-^o Ut privator[um] Typographiae supprimantur, denique.

6-^o Ut emigrantium Polonorum[um] celebranda nefors in Constitutionis suae eversionem conventicula praepediantur.

¹⁵ Dispoziția Guberniului Transilvaniei a fost trimisă comitatelor Alba Inferioară, Alba Superioară, Târnava, Turda, Cluj, Dăbâca, Solnocul Interior, Solnocul de Mijloc, Hunedoara, Crasna, și Zărand; districtelor Chioar și Făgăraș; scaunelor secuiești Odorhei, Treiscaune, Ciuc, Mureș, Arieș, Brăduț, Gheorgheni și Micloșoara; Magistratului orașelor săsești Sibiu, Sighișoara, Brașov, Bistrița, Sebeș, Rupea; oficialităților din Cincul Mare, Miercurea Sibiului, Nochrich: magistratului din orașele Orăștie, Cluj, Alba Iulia, Târgu Mureș, Târgu Secuiesc, Ocna Sibiului, Abrud, Hunedoara, Ilieni, Sfântu Gheorghe, Miercurea Ciuc, Brețcu, Odorhei, Hațeg, Gherla, Dumbrăveni, Vlăhița; grecilor din Sibiu și Brașov; bulgarilor din Vințul de jos și Deva și evreilor din Alba Iulia.

Qua singula talia quidem sunt, ut ad conservandam tranquillitatem non minus ac securitatem, manutenendumque rectum status publici ordinem pertinere non in merito videantur, eum tamen verendum sit, ne praesertim apud plebem rusticam circumstantiarum modernarum ignaram, eadem ipsa media, et signanter demandatae ingratarum sequelearum e principiis, et revolutione Gallicana subcritura[rum] partim Ephemeridibus, partim vero aliis opusculis per eruditos concinnandis inserundae adumbrationes attentionem excitent, viamque ad suscipiendam ejusmodi principio[rum] indagationem pandant, atque, ideo in gravi hocce momento omni circumspectione utendum sit, Hinc

ad 1-^{um} et 2-^{dum} vigilantia eatenus, adhibenda solum supremis, et Primariis jurisdictionum officialibus inculcanda est.

ad 3-^{um} Punctum hocce per extensum intimetur Commissioni librorum censorio, et revisoratu, eo cum mandato, ut altissimae huic ordinationi precissimo pede insistat, casu vero, quo praevigentem ejusdem instructionem ad scopum hunc assequendum haud quaquam sufficere arbitraretur, quales porro praecautiones adhibendas esse arbitraretur, Planum suum Regio huic Gubernio usque 15-^{um} affuturi mensis in omisse exhibeat.

Ad 4-^{um} Magistratui Cibiniensi committendum, ut sollicitam revisionis Ephemeridum apud Typographum Hochmeister imprimi solitarum curam habeat, nec quidquam iisdem inseri admittat, quod ad Revolutionis Gallicane commendationem spectare videretur, Ep[isco]pis vero Tran[silva]niae Fogarasensi, et non unitor[um], nec non Religionum receptarum superintendentibus committendum, ut sacerdotes et ministros sibi subordinatos, dum ad populum verba faciunt eundem ad exhibendam superioritati subordinationem tanquam praecipuum in civili societate publica aequae, ac privata felicitatis fundamentum Saepius Commonere jubeat, quin communitiois hujus ad populum dirigendae ansam a Revolutionis Gallicanae circumstantiis repetiisse videantur.

Ad 5-^{um} Cum nullae in hoc Principatu[m] privata Typographiae praexistant, per quas noxii ejusmodi libri propagari posset[!], nihil eatenus disponendum videri. Denique

Ad 6-^{um} Nulli pariter in hoc Principatu praexistunt emigrantes Poloni, qui in Constitutionis sua eversionem noxia isthic fovere possent consilia ad certandam proinde attentionem, quae ex demandata ordinatione facili suboriri posset eatenus quoque nihil ordinandum videri.

In cujus proinde conformitate congrue expeditiones adornandae illaque in copia altissimo conspectui substernendae.

Szegedi. m. p.

Conceptul în MOL, GubTrans, Acte, nr. 2320/1793.

8.

1793 mai 4, Cluj.

Guberniul Transilvaniei către episcopul ortodox Gherasim Adamovici.

[Indorsare:]

3668/1793

da[ta]to 23-^o april[is]
p[rae]s[entatum] 27-^a d[ett]o
rel[atatum] 4-^{ta} Maii

[Obiectul:]

Gerasimus Adamovits Episcopus Disunitorum, in complementum benignae ordinationis Regiae, abhunc sub No. 2320 a[nni] c[urentis] eidem communicatae, submittit Circularis Valachici, ad emanatos Disuniti Ritus Praesbiteros expediti, in Latinam etiam Linguam translati bina exemplaria.

[Decizia:]

Discussis advolutatum Circularium contentis siquidem eadem Altissimae intentioni ad publicam felicitatem directa conformes esse comperiantur, rescribendum repraesentanti Ep[isco]po, Regium hocce Gubernium iisdem ex integro aquiescere, atque ut earundem effectus procuretur, cognita ejusdem vigilantia, et sollicitudini impensius commendati.

Szegedi

Conceptul în MOL, GubTrans, Acte, nr. 3668/1793.

9.

1793 mai 4, Cluj.

Guberniul Transilvaniei către episcopul ortodox Gherasim Adamovici.

3668/1793

Gerasimo Adamovics Episcopo Disunitorum

Discussis Circularium per R[everendam] D[ominationem] Vestram in complementum ordinationis Gubernialis ab hunc sub No. 2320 circa praecavenda modernae revolutionis gallicae pernicioosa principia ad dissolutionem Religionis moralitatis et Civilis Societatis tendentia emanate, ad singulos Disuniti Ritus Praesbiteros expeditarum, ac horsum sub 23^{-io} Aprilis submissarum contentis, quem admodum eadem Altissimae intentioni ad publicam faelicitatem directae conformes esse comperiuntur, ita Regium hocce Gubernium iisdem ex integro acquiescita[!] atque ut aerumdem effectus procuretur cognitae Ejusdem R[everendo] D[ominatione] V[estr]a vigilantiae et sollicitudini impensius commendat. Claudiopoli die 4^{-ia} Maii 1793.

C. S. de Bethlen

Expeditavit Szabo m. p. Die 23^{-o} Maii 1793

Conceptul în MOL, GubTrans, Acte, nr. 3668/1793.

10.

1793 aprilie 23, Sibiu.

Episcopul ortodox Gherasim Adamovici către Guberniul Transilvaniei.

3668/1793

Excelsum Regium Gubernium!

In complementum Benignissimae ordinationis Regiae sub d[a]t[a]to 23 Febr[uarii] a[n]ni c[ur]entis circa praecavenda modernae revolutionis gallicae perniciose principia, ad dissolutionem Religionis, moralitatis et civilis societatis tendentia, emanatae, ac medio gratiosorum Excelsi Regii Gubernii de d[a]t[a]to diei 16 praeteriti mensis Martii c[ur]entis a[n]ni No. 2320 ordinum, pro adornandis ad Clerum mihi subordinatum in conformitate ejus dispositionibus mecum communicatae, concinnatum eatenus, hicque in dupplici valachico ut potte Typis edito, eoque translato Exemplari demisse adnexum, ac ad cunctos Praesbyteros disunitos expeditum Circulare, Excelso etiam Regio Gubernio humillime substernendum duxi. Qui in reliquum profundissima cum veneratione emorior.

Excelsi Regii Gubernii

humillimus servus
Gerasimus Adamovics m. p.
Cibinii 23 Aprilii 1793

[Endorsare:]

2320

3668/1793 V. Szeged

dat[a]to 23 Apr[ilis]
praes[entatum] 27 d[a]to 1793
rel[atatum] 4 Maii

Episcopus Graeci Ritus Non Unitorum Gerasimus Adamovits circa praecavenda modernae revolutionis Gallicae principia ad dissolutionem Religionis, moralitatis, et civilis Societatis tendentia Circulare Valachico idiomate Typis editum ac ad cunctos Praesbyteros expeditum submittit.

Acclusa 2

Conceptus 1 Gerasimo Adamovits Episcopo Disunitorum

P[ro] I[ndice]

Ep[isco]pus Non Unitus

Gallia

Originalul în MOL, GubTrans, Acte, nr. 3668/1793.

11.

1793 martie 30, Sibiu.

Textul circularei episcopului Gherasim Adamovici către preoții săi.

a

Originalul în limba română

3668/1793

N-ro 182

Prea cucearnice Protopoape, Kir Cucearnicilor Preoți
din Protopotiatul Noao întru Duhul Sfânt, iubiților fii.
Iubirilor voastre de H[risto]s, de la Dumnezeu dar și
milă vă poftesc, iară de la smerenia noastră Molitvă,
și Blagoslovenie să trimitе.

Adease ori eu socotind, și de amăruntul cercetând, de unde porceade binele și toată buna norocire, și fericirea omenească, după datoria mea cea Arhierească, v-am învățat, și v-am sfătuit, ca să fiți osârguitoriu de a împlini datoria cea creștinească, petrecând în fapte bune, păzând legea și întărind pacea și rânduiala cea bună cu priveg[h]iare și luare de seamă împlinind poruncile ceale împărătești, și gubernialicești, care sînt întemeiate în cuvântul Dumnezeesc. Deci și acum având eu tot acea datorie arhierească, după jurământul dat despre credința mea, prea milostivului craiului și împăratului nostru, Domnului Domnului *Frantișcus al doilea*, de a păzi nevătămate poruncile împărătești și gubernialicești pentru paza stării cei de obște a noroadelor crăești, și al binelui de obște al lor: vă poruncesc, vă învăți și vă sfătuesc, ca iubirile voastre de H[risto]s, tot Protopopul și tot Preotul când învață parohianii săi, nu numai în besearică, ci măcar în ce loc în parohia sa, să aibă strânsă datorie de a învăța.

Intăiu: ca să știe tot omul, bătrânul, și tânărul, partea bărbătească și fămeiască, preotul și mireanul, precum toată stăpânirea împărătească, toate Domniile, toate Dregătoriile, toate Tistiile sînt dela Dumnezeu rânduie, după cum singur Duhul Sfânt prin apostolul Pavel grăiaște, cătră râmleani cap. 13 stih I: *Nu iaste biruință, fără numai de la Dumnezeu, iară ceale ce sînt birunțe, de la Dumnezeu sînt rânduie*. Așa știind urmează să înveațe.

A doao: Precum la toată stăpânirea, Domnia, Dregătoria, și tistia și la slăvitele Varmegii, și la scaune, să fie tot omul supus, și ascultătoriu, după cum singur Dumnezeu grăiaște prin apostolul Pavel cătră Evrei cap. 13, stih 16: *Plecați-vă*

povățuitorilor voștri și vă supuneți, pentru că Ei priveg[h]iază pentru sufletele voastre. Și iară către râmleani cap 13. stih I: Tot sufletul la biruințele ce-s mai presus să să supue. Aceasta împlinind să înveațe.

A treia: Precum tot omul să nu arate nici un fealiu de împrotivire, că nu numai în veacul cel viitoriu să va pedepsi de la Dumnezeu, ci și în lumea aceasta împrotivitoriul de la stăpâniri să va pedepsi, cu nemilă și cu complicitune, după cum singur Dumnezeu vorbeaște prin apostol Pavel către Râmleani cap. 13, stih 4: *Iară de vei face rău teamete, că nu în zadar sabie poartă pentru că slugă lui Dumnezeu iaste, izbânditoriu spre urgie celuia ce face răul.* Și iară în Poslania I. a apostolului Petru cap. 5, stih 17: *Pre toți cinstiți, frăția iubiți, de Dumnezeu teameti-vă, pre împăratul cinstiți.*

Așa dară tot Protopopul și tot Preotul datoriu iaste ca singuri firea, mintea, inima și sufletul său după jurământul credinții sale, ce-au dat prea milostivului împăratului nostru Domnului Domnului *Franțișcus al doilea*, să fie credincios supus, și ascultătoriu, și să să arate singur pildă vie întru urmarea împlinirii poruncilor împărătești, și gubernialicești, și întru ascultarea stăpînitorilor și tisturilor celor ce poruncesc, și întru păzirea norodului, întru liniște și pace, și întru ferirea parohianilor săi, dela tot feali[u] de zmințeală și de turburare, ca o lumină să fie, luminând așa, ca cei ce să vor uita la dânsa, să poată vedea și merge pe calea cea dreaptă și neatedă, și așa ca să să poată împlini cuvântul lui Dumnezeu întru voi, care zice: *Pildă am dat voao, precum am făcut eu voao, așa să faceți voi altora.*

Ascultați ce zice Dumnezeu Tatăl pentru Preoții cei neascultători și nepăzitori de oile sale, prin Iezekil Prorocul cap 3: *Din mâinile voastre, voiu ceare sufletele lor.*

Lângă aceia să aduci aminte parohianilor voștri, ca orice sfat rău, orice învățătură rea, orice îndemnare rea, de ar auzi de la nescai împrotivitori, ce ar fi spre stricarea liniștii, păcii, și binelui celui de obște, să nu să asculte, nici să să lasă, să să înșale, ci îndată să arate Preotului parohului său, sau Protopopului său, și Preotul sau Protopopul va fi datoriu să arate noao, pentru îndreptare.

Și așa de veți urma să știți fără îndoială, că mila împărătească ceaia ce iaste pre voi totdeauna va fi, și darul Dumnezeesc să va vărsa pre voi pre fii voștri, și pre lăcașurile voastre, și în lumea aceasta veți fi bine norociți, și în veacul viitoriu fericiți, și moștenitori[i] împărăției ceriului, cu aceasta veți agonisi voao, și fiilor voștri, și rămășițelor voastre nume bun, veaste lăudată, și cinstită. Iară eu voiu fi rugătoriu către Dumnezeu pentru bunăstarea voastră, rămîind. S-au dat în Sibii, 30, Martie 1973.

De tot binele voitoriu
GERASIM ADAMOVICI
Episcopul Neuniților
Din Mare Prințipatul Ardealului

(Originalul în MOL, GubTrans, Acte, nr. 3668/1793).

b

Traducerea în limba latină

N-ro 182 Translatum e Valachico
3668/1793

Admodum Reverende D[omine]
Archidiacone N[omine] N[obis]!
Reverendi Praesbyteri Archidiaconatus N[omine]
Nobis in Spiritu Sancto dilecti filii!
Dilectionibus Vestris in H[ris]to Divinam
et misericordiam, precor, ac Episcopalem
benedictionem vobis impertior.

Saepe numero ego meditando et in fontem illum, ex quo omne bonum, omnis favens fortuna, omnisque generis humani felicitas promanat, ex asse indagando, vosinet ex incumbenti mihi munere Episcopali, docui, et consului, quatenus in adimplenda obligatione vestra Christiana sitis Seduli, ac Zelosi, transigendo vitam in bonis operibus legem custodiendo, pacem et rectum ordinem Confirmando ac denique, omni cum vigilantia et attentione altissimis Excelsisque R[egii] Gubernii Ordinationibus, quae omnino in Verbo divino fundantur, satisfaciendo. Hinc igitur cum in praesentiarum etiam eadem me maneat Praesulea obligatio juxta datum Clementissimo Nostro Regi et Imperatori D[omi]no D[omi]no Francisco II quoad Conservanda illibate Regia Gubernialiaque mandata, Conservatione[m] item publici Status populorum Regionum, ejusque, publici boni, Fidelitatis Homagium vobis injungo, vos doceo ac consulo ut dilectiones vestrae in H[ris]to quivis ut potte Archidiaconus et Praesbyter, dum Parochianos suos in rebus fidei instruit non solum in templo, sed ubicunque demum locorum in Parochia sua strictissimarum partium suarum esse noverit eos docere ac instruere ut 1mo omne individuum. senex, ut potte et juvenis, Mares et faeminae, Ecclesiasticus et laicus, sciat, omne Majestaticum Regimen, omnem dominatum, omnes dignitates officiaque omnia a Deo esse ordinata, quemadmodum ipsemet Spiritus Sanctus medio Apostoli Pauli ad Romanos Cap. 13. V. 1 inquit: *Non enim est potestas nisi a Deo, quae autem sunt, a Deo ordinata sunt.* Hoc jam cognoscendo sequitur 2° ut doceat, quatenus singulis Potestatibus, Dominatibus, Dignitatibus et Officiis, I[n]clitis Comitatibus, Sedibusque quivis submissus sit, ac obediens, quemadmodum rursus Spiritus Sanctus per Apostolum Paulum cap. 13. V. 16 ad Haebreos ait: *Obedite Praepositis Vestris, et subjacete eis, ipsi enim pervigilant, quasi rationem pro animabus vestris reddituri.* Item ad Rom. cap. 13. v. 1 *Omnis anima potestati sublimiori subdita sit.* Idque adimplendo doceat 3° quatenus nemo mortalium qualemcunque demum oppositionem ostendat, is enim non solum a Deo in futura sed etiam in hac vita a Regnantibus sine ulla misericordia et cum crudelitate punietur, prouti ipsem et Deus per Apostolum Paulum ad Romanos Cap. 13. V. 4 inquit: *Si autem malum feceris, time, non enim sine causa portat gladium, servus enim Dei est vindex in iram ei, qui malum facit.* Rursus in Epistola 1ma Apostoli Petri Cap. 5. V. 17: *Omnes honorate, fraternitatem diligite, Deum time, Regem honorificate.* His igitur ita praemissis unicuique Archidiacono ac Praesbytero incumbit, ut tota mente animo, et Corde juxta fidelitatis Homagium Clementissimo Imperatori Nostro D[omi]no D[omi]no Francisco II

praestitum, sit Fidelis subditus, ac obediens praecatque vivo exemplo in adimplendis altissimis, Gubernialibusque mandatis, ut et in obediendo regnantibus, et officialibus, qui mandata dant ac in continendo populo in omni pace, et tranquillitate, coercendoque suos Parochianos ab omni excessu, et turbulentia, atque veluti lumen sit, ita luminando, ut quicumque eos Contemplabuntur, rectam, ac infallibilem semitam videre, ingredique valeant, sicque adimpleatur in vobis verbum illud Divinum: *Exemplum dedi vobis, ut quemadmodum et ego feci vobis, ita faciatis vos etiam aliis*. Accipite quid Deus Pater de Praesbyteris in obedientibus et qui curam ovium suarum non gerunt per Prophetam Ezechielem loquatur Cap. 3 *e manibus vestris animas eorum requiram*. Ad haec in memoriam revocabitis Parochianis vestris, ut omne malum Consilium, doctrinam, et quaecunque incitamentum, quod a quibusdam nefors adversarius audire, contingeret, ac ad turbendam publici boni pacem ac tranquillitatem inserviret respuant, neque patiantur semet decipi, verum id immediate Parocho aut Archidiacono suo et hic aut ille nobis pro medella ostendere sint obstricti. Qua praescripta modalitate si vosmet comportaveritii certos ac citra omne dubium securos reddo, de propensione Clementiae Regiae nullo non tempore erga vos, deque gratiae Divinae Supra vos, filiosque ac Domus Vestras, effusione, eritis in hac vita bene fortunati, ac in futura felices, possessoresque Regni Caelorum, hac modalitate comparabitis vobis filiis et posteritatibus vestris bonum nomen laudatamque ac honorificam famam ego autem nullus deero pro bono vestro Statu preces ad Deum fundere. Datum Cibinii 30 Martii 1793.

benevolus

Gerasimus Adamovits

Ep[isco]pus Non Uitor[um] in M[agno]

P[rinci]patu Tran[silva]niae

Originalul în MOL, GubTrans, Acte, nr. 3668/1793.

NEW DOCUMENTS CONCERNING THE ECHO OF FRENCH REVOLUTION IN
TRANSYLVANIA. THE MEASURES OF THE CENTRAL POWER IN THE SPRING OF 1793
AND THE CIRCULAR LETTER OF THE ORTHODOX BISHOP
GHERASIM ADAMOVICI (THE 30TH OF MARCH 1793)
(Abstract)

The possibility that the ideas lying on the basis of French Revolution could be spread among the other peoples had created real emotions to European monarchies. Thus they took a series of measures to cease their spreading among the masses. The more Austria was interested in maintaining the internal order the more it was the principal force of the French coalitions, on the one hand, and on the other hand the Habsburg Empire was a conglomeration of peoples whose centrifugal tendencies could be fatal for the monarchy.

The documents we have published are connected to these events and, first of all, they present Vienna's instructions concerning the measures to be taken after the events that took place in France and Poland and, secondly, the instructions of the political local administrative forums addressed to bishop Gherasim Adamovici and as a reply to these instructions, the circular signed by him, on the 30th of March 1743.

It seems that this circular is recognised as not being mentioned in bibliographies or collections of documents about these matters.

Cercetări urbanistice central - europene, pe baza planului și al structurii așezării, împart orașele medievale din zonă, în orașe născute dintr-o aglomerare de populație stabilită la picioarele unei cetăți, respectiv în cele formate din contopirea mai multor așezări mărunte cu un nucleu mai dezvoltat spre care gravitau ceilalți². Orașul Târgu Mureș face parte, fără îndoială, din cea din urmă categorie.

Conform tradiției, pe locul unde mai târziu, prin mijlocul secolului al XVI-lea s-a zămislit noul oraș, existau șase sau șapte așezări mărunte³. Procesul de urbanizare a început abia atunci, când, drept urmare a revigorării economiei distrusă de năvălirea tătarilor, vechiul târg al Scaunului Mureș - Miercurea Nirajului - s-a dovedit tot mai neîncăpător. Abia atunci, în primii ani ai secolului al XIV-lea, pe colinele domoale ale teraselor râului Mureș, se formează noul târg al secuilor: Novum Forum Siculorum⁴. Întârzierea este remarcabilă. În anul 1300, dată la care Clujul primește de la regele Carol Robert titlul de oraș liber regesc, Târgu Mureșul, de-abia ridicat din rândul satelor înconjurătoare, este menționat pentru prima oară într-un izvor autentic⁵.

Deși poziția sa geografică (- în centrul Podișului Transilvaniei pe cursul mijlociu al râului Mureș) - precum și traficul intens al locului (- o adevărată axă comercială a Transilvaniei) sunt factori care determină favorabil dezvoltarea sa, noul târg menționat ca fiind și locul unde se strânge darea secuilor, nu era în această perioadă nici pe departe o localitate deosebită de cele rurale⁶. În timp ce în unele orașe transilvănene - Cluj, Brașov, Sibiu - meșteșugarii organizați în bresle își obțin pe rând privilegiile consemnate în acte, Târgu Mureșul se numără între localitățile cu o populație precumpănitoare agricolă și mici meșteșugari de tipul celor sătești. Tradiția, după care breasla blănarilor ar fi fost organizată în secolul XIV își are obârșia în confundarea emitentului privilegiilor, Ludovic al II-lea cu Regele Ludovic I de Anjou⁷.

¹ Lucrarea este varianta prescurtată a studiului apărut sub titlul *A marosvásárhelyi céhekről*, în volumul *A Maros megyei magyarság történetéből*, Ed. Mentor, 1997, 57-76.

² Aș aminti în acest sens: Pascu Ștefan, *Meșteșugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*. București, Ed. Acad. R. P. R. 1954. Carl Göllner, *Siebenbürgische Städte im Mittelalter (Orașele transilvănene în evul mediu)*. Editura Kriterion, București, 1970. Imreh István, *Erdélyi hétköznapiak (Zile obișnuite transilvănene)*, Editura Kriterion, București, 1979. Granasztói György, *A középkori magyar város (Orașul medieval maghiar)*. Editura Gondolat, 1980.

³ Dintre acestea, multe menționate ca așezări independente chiar în secolul al XVII-lea, cum ar fi: Kysfalwud amintit sub aceasta formă în anul 1413, sau Zekelfalwa, în anul 1467, Benefalwa, în 1495, sau chiar Sasvarij în 1567.

⁴ Orașul este menționat pentru prima oară într-un izvor autentic în jurul anilor 1300 sub denumirea de Forum Siculorum, apoi în 1316 și în 1332 - 1335 sub denumirea Novum Forum Siculorum. Referitor la primele mențiuni documentare ale orașului Târgu Mureș, vezi Szabó Miklós. *Marosvásárhely levéltárának története 1848-ig*. Levéltári Szemle, 1992, 51.

⁵ *A nagykarolyi gróf Károlyi család oklevéltára*, vol. I. Budapest, 1882. p. 29.

⁶ În 1332-1335 preotul Romanus din Novum Forum Siculorum plătește numai jumătate din dijma achitată de pastorul de la Jidvei. cf. *Documente privind istoria României, C. Transilvania*, veacul XIV. vol. III. București, 1954. p. 134, 198, 214.

⁷ Orbán István, *Marosvásárhely földrajza*, 1943.

Drepturile și privilegiile regale și voievodale acordate în repetate rânduri orașului în cursul secolelor XIV-XV, au înlesnit procesul apariției instituțiilor orașului propriu zis, respectiv și al breslelor. Seria acestora este deschisă de privilegiul prin care orașul intră în rândul târgurilor-oppidum, acordat, se pare, de către regele Sigismund⁸. Deși documentul original nu s-a păstrat, în repetate rânduri s-au făcut referiri la ea, iar în practică, orașul beneficia de acest privilegiu încă din primii ani ai secolului al XV-lea⁹. Privilegiul prin care localitatea este exceptată de jurisdicția scaunului Mureș¹⁰, sau cel prin care populația este scutită de a participa peste hotarele țării la războaie¹¹, sunt noi privilegii care indică perspectiva dezvoltării. Procesul se accelerează în cursul secolului al XV-lea. Privilegiile acordate de regele Matei Corvinul, cum ar fi cel prin care orașului i se acordă dreptul de a ține anual trei târguri¹², sau cel prin care locuitorii săi sunt scutiți pentru totdeauna de plata vămile¹³, indică fără îndoială existența unei așezări de tipul orașelor propriu zise, cu un număr remarcabil de locuitori din categoria meșteșugarilor și negustorilor și cu demnitari locali capabili să apere consecvent, cu sprijinul puterii centrale interesele fragedei industrii locale.

Primul privilegiu de breaslă de al cărui existență avem cunoștință în orașul Târgu Mureș, este cel al breslei măcelarilor¹⁴. Acordat în anul 1493 de către voievodul Transilvaniei, Ladislau de Losoncz, privilegiul măcelarilor, probabil, nu este nici primul și nici singurul. Avem referiri la existența unei bresle, mai precis la starostele breslei pantofarilor din Târgu Mureș, încă din 4 februarie 1487¹⁵ și probabil tot în acești ani a început conflictul între breasla croitorilor și un oarecare Grigore Bárdossy,

⁸ Regele Sigismund prin lege reglementează statutul orașelor și a târgurilor. Târgu Mureșul, ca cel mai important târg din zonă, probabil încă prin această lege primește titlul de oppidum. Deși documente nu s-au păstrat, cert este, că de la începutul secolului orașul beneficiază de acest drept, iar într-un document din 1460 este amintit ca "oppidum".

⁹ În 1606, când judele orașului Borsos Tamás, în fruntea unei delegațiuni, l-a căutat pe principele Bocskai István pentru a-i cere îngăduința spre a construi cetatea din Târgu Mureș face referiri la acest drept. cf. Kelemen Lajos, *Művészettörténeti tanulmányok (Studii de istoria artelor)*, Ed. Kriterion, București, 1982, II. p. 40.

¹⁰ 1470 apr. 18. Buda, Regele Matia Corvinul ordonă voievozilor și vicevoievozilor Ardealului să nu mai pedepsească pe nedrept locuitorii orașului Târgu Mureș, ci dacă au ceva în contra lor, să le ceară pedepsirea de la judele și jurații acelui oraș. Arh. Naț. Mureș, fond Primăria orașului Tg. Mureș, nr. 2/1470.

¹¹ 1484 noi. 23. Mediaș, Voievodul Ștefan de Bathor ordonă cetății Gurghiuului și scaunului Mureș a nu sili pe locuitorii din Târgu Mureș să lupte în afara granițelor ei, având privilegiul de a lupta numai în interiorul țării. Arh. Naț. Mureș, fond Primăria orașului Tg. Mureș, nr. 4/1484.

¹² Idem, fond Primăria orașului Tg. Mureș, Acta privilegialae, nr. 1/1482 aug. 1. Regele Matei Corvinul, la cererea voievodului Transilvaniei, Ștefan Báthory și a cetățenilor din Wasarhel (Târgu Mureș), acordă acestui oraș privilegiul de a ține 3 târguri anuale, în duminica Floriilor, în ziua Domnului și în ziua Sfântului Martin.

¹³ Idem, fond Primăria orașului Tg. Mureș, Acta privilegialae, nr. 2/1468. ian. 6, dat la Buda, Regele Matei Corvinul scutește pentru totdeauna pe locuitorii orașului Târgu Mureș de plata oricăror taxe tricesimale și vămi.

¹⁴ Szádeczky Lajos, *A céhek történetéből Magyarországon (Din istoria breslelor din Ungaria)*, Budapesta, 1889, p. 1444.

¹⁵ La 4 februarie 1487, voievodul Báthory István, reglementează și întărește vechile drepturi și privilegii ale locuitorilor orașului. Aici se pomenește de starostele pantofarilor. Cf. Kelemen Lajos, *op. cit.* II. p. 41.

croitor nebreslaș din Târgu Mureș¹⁶. Vestitul proces care a ținut mai mulți ani, a fost soluționat de voievodul Ioan Zápolya prin sentința dată la 13 mai 1519 în Sighișoara¹⁷. Documentul, ajuns din posesia breslei croitorilor din Târgu Mureș la Arhivele Statului din Cluj, conține referiri la breslele din oraș și alături de breasla croitorilor, înșiră un număr de nouă bresle: breasla măcelarilor, breasla pantofarilor, a cojocarilor, blănarilor, fierarilor, postăvarilor, țesătorilor, șelarilor, curelarilor și cea a agricultorilor.

Deși majoritatea breslelor își obțin privilegiile abia în cursul secolului al XVI-lea, organizarea lor începe încă în secolul al XV-lea. Doar așa se explică faptul, că în 1519, data primei lor înregistrări oficiale, ele apar deja ca adevărate corporații meșteșugărești.

După privilegiile blănarilor din 1513¹⁸ și cea a curelarilor din 1537, - în anul 1579 frânghierii, - în 1581 lăcătușii, - în 1584 tăbăcarii și pantofarii, - iar în 1586 croitorii își redactează statutele, cer și obțin privilegii de funcționare¹⁹. Când calificăm secolul al XVI-lea drept o perioadă în care procesul de naștere și organizare a breslelor târgumureșene a înregistrat un oarecare avânt, nu putem neglija faptul, că breslele din Brașov, Cluj sau Sibiu au parcurs acea perioadă cu exact două secole mai devreme²⁰.

Deși pornit pe drumul dezvoltării urbane la sfârșitul secolului al XV-lea, din punct de vedere juridic Târgu Mureșul intră în rândul orașelor propriu zise doar în anul 1616. Este anul când primește privilegiul de oras liber regesc²¹. Noua situație juridică, precum și relativul echilibru politic din timpul principilor Gabriel Bethlen și Gheorghe Rákóczi I. au influențat favorabil dezvoltarea breslelor. Crește remarcabil atât numărul organizațiilor cât și numărul meșterilor organizați.

În cele ce urmează vom încerca analiza celor două indicii ale dezvoltării breslelor folosind datele oferite de conscripțiile vremii, iar când acestea nu sunt concludente, vom folosi listele întocmite la cererea autorităților de înseși breslele locale. Importanță deosebită are în acest sens lista întocmită de notarul Dési Horváth Péter la 23 februarie 1657. Documentul, recent descoperit la Arhivele Statului din Târgu Mureș, înșiră alături de breslele din oraș și numele meșterilor fiecăruia. Conform listei, la data respectivă în orașul Târgu Mureș funcționau 19 bresle organizate, cu un efectiv de 486 membri, și anume: breasla plugarilor cu 82 membri, breasla croitorilor cu 37, - cojocarii cu 31, - pantofarii cu 39, - dogarii cu 15, - rotarii cu 11, - tâmplarii cu 17, - armurieri cu 24, - lăcătușii cu 14, - șelarii și curelarii cu 14, -

¹⁶ Ștefan Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania până în secolul al XVI-lea. op. cit.* p. 158.

¹⁷ S-a păstrat copia documentului realizată în 1769. Arh. istorică a Academiei, fond Documente medievale, Documente de breaslă, nr. 25.

¹⁸ Contrar datelor cunoscute până azi, după care blănarii își redactează statutele în anul 1520 după modelul primit de la blănarii din Sibiu, în pachetul de documente aparținând breslei blănarilor mi-a căzut în mână o copie a privilegiului dat de regele Vladislav al II-lea breslei datând din anul 1513. Arh. Naț. Mureș, fond Breasla cojocarilor din Târgu Mureș, nr. 164.

¹⁹ Szádeczky, *op. cit.*, p. 144.

²⁰ Nu s-a înregistrat creștere în numărul breslelor organizate - la sfârșitul secolului al XVI-lea în oraș funcționau tot atâtea corporații organizate ale meșteșugarilor ca și cu un secol înainte, iar piața deservită de meșteșugarii locali continuă să rămână restrânsă. Datorită ritmului lent de extindere a pieții majoritatea meșterilor lucrează fără calfe. Astfel în breasla blănarilor la 27 meșteri și în cea a pantofarilor la 35 meșteri lucrează numai câte opt calfe. Cf. A. Dankanits, *Începuturile urbanizării Târgu Mureșului*, în *Studii și Materiale*, II. 1967, p. 93.

²¹ Arh. Naț. Mureș, fond Primăria Tg. Mureș, Acta privilegiale, nr. 25/1616.

cismarii cu 29, - măcelarii cu 23, - pungari și căciulari în total 26, - olarii 11, - aurarii 14, - felcerii (ce aveau de fapt rolul de medici) cu 15, - fierarii cu 19, - frânghierii 22, iar breasla numită "kalandos" (de fapt o asociație de înmormântare ce avea însă și atribuții de întrajutorare), cu un număr de 43 de membrii²².

Documentul prezintă importanță și pentru faptul că este ultima conscripție ce oferă date concludente referitoare la breslele din oraș înainte de vremurile tulburi ce caracterizează sfârșitul secolului al XVII-lea. Luptele interne îndelungate, expediția principelui Gh. Rákóczy II în scopul dobândirii tronului polonez, urmate de devastările turco-tătare, iar din anul 1687 instituirea "protectoratului" austriac asupra Transilvaniei, au adus regresul iminent al economiei și deci cea a breslelor transilvănene. Doar alungarea definitivă a turcilor și consolidarea dominației austriece au adus revigorarea economiei, reorganizarea și întărirea breslelor.

Odată cu instaurarea dominației austriece începe o nouă perioadă în istoria breslelor transilvănene. Puterea centralizată, regnarea lui Carol al VI-lea și mai ales cea a Mariei Tereza, intervine tot mai insistent în viața și organizarea internă a breslelor. Se creează comisii, se numesc comisari pentru verificarea și supravegherea activității, se adună spre verificare, reînnoire și confirmare vechile statute²³. Deși inițial se împotrivesc amestecului puterii centrale, breslele târgumureșene își reînnoiesc pe rând statutele după modelul tipizat nu prea variat și își înaintează spre confirmare Împăratului²⁴.

Nenumăratele conscripții și recensăminte organizate de autoritatea austriacă cu scopul unei mai bune organizări a sistemului de impunere, oferă totuși date importante cu privire la ocupația locuitorilor și la efectivul meșterilor breslași. Cel mai important recensământ în acest sens este cel organizat în anul 1750²⁵. Conform conscripției la acea dată existau în orașul Târgu Mureș 622 capi de familie. În cadrul acestora numărul celor cu ocupații diferite de cea agricolă era de 296, iar cei ocupați în ramurile meșteșugărești clasice era de 271 capi de familie. Astfel la acea dată în oraș existau 8 aurari, 1 armurier, 17 curelari, 36 blănari, 9 croitori, 11 năsturari, 70 cismari, 38 tăbăcari, 1 șelar, 1 brutar, 4 tecari, 7 fierari, 5 rotari, 5 dogari, 7 lăcătuși, 1 pieptănar, 4 tâmplari, 6 frânghieri, 2 cuțitari, 3 săpunari, 27 măcelari, 7 olari, 1 compactor. În afara de meșteșugurile brutăritului, cel al compactoriei și cuțităritului, toate meseriile aveau organizații de breaslă în oraș. Din cei 271 de meșteri existenți în oraș, 268 mai mult ca sigur erau membri ai breslelor corespunzătoare. Făcând comparație cu situația din 1657, se remarcă reorganizarea meșteșugurilor, regrouparea breslelor. Își pierd importanța, chiar dispar meșteșugurile tipic medievale, cum ar fi cel al armurierilor, scutarilor, pungarilor marochinari, al șelarilor, concomitent apar meșteșuguri noi, cum ar fi cel al zidarilor, al cuțitarilor, al săpunarilor și cel al pieptănarilor. Unele se specializează, cum ar fi cel al cârnățarilor. O creștere numerică deosebită se

²² Arh. Naț. Mureș, Seria Acta politica, nr. 273/1657.

²³ Până în 1848 la Arad 38 de bresle și-au reînnoit statutele, la Timișoara până în 1839 și la Oradea până în 1847 un număr de 29 bresle, iar la Carei și la Oradea un număr de 15 bresle și-au reînnoit statutele, cf. Kovách Géza, Binder Pál, *A céhes élet Erdélyben*, Ed. Kriterion, București, 1981. p. 13.

²⁴ Năsturarii în 1 octombrie 1744 (cf. Arh. Naț. Mureș, fond Bresla năsturarilor nr. 7/1744), tâmplarii la 26 martie 1762 (Idem, Bresla tâmplarilor nr. 1/1762), curelarii în 1762 (Idem, fond, Acta Politica nr. 683 B/1762).

²⁵ Idem, fond Conscripții și recensăminte, nr. 1/1750.

înregistrează în ramurile de prelucrare a pieii: la cismari și la curelari. Apare ramura tăbăcarilor cordovani, alcătuit în majoritatea ei din meșteri de origine română. Deși apar ramuri noi, totuși numărul breslelor organizate în oraș nu crește considerabil față de situația existentă cu un secol mai devreme. Dintr-un document de breaslă emisă la 24 martie 1760 și legată de viața breslelor din oraș, rezultă că la data respectivă în oraș au funcționat un număr de 20 de bresle, cele ale: croitorilor, blănarilor, pantofarilor și tăbăcarilor, lăcătușilor, curelarilor, cismarilor, aurarilor, măcelarilor, felcerilor, năsturarilor, cuțitarilor, frânghierilor, olarilor, dogarilor, rotarilor, tecarilor, cea numită "Boldogasszony" (Maica Precistă) - adică asociația de întrajutorare menționată cu un secol mai devreme sub denumirea de "kalandos", breasla plugarilor, cea a armurierilor și cea a săpunarilor. Ocupațiile care nu aveau tradiții breslașe în oraș, brutăritul sau compactoria, nu aveau organizații de breaslă.

Tabloul se menține relativ stabil și în cursul secolului următor. Lista breslelor întocmită la 29 septembrie 1817 la cererea consiliului orășenesc, menționează pentru anul 1816 un număr de 21 de bresle organizate în orașul Târgu Mureș, cu un efectiv de 640 meșteri breslași²⁶, iar cu 40 de ani mai târziu, în 1855 în evidențele orașului continuă să fie menționate, de asemenea 22 de bresle organizate²⁷.

În 1872 prin aplicarea articolului VIII. al legii referitoare la desființarea breslelor și organizarea asociațiilor de meseriași la Târgu Mureș s-au înființat 9 asociații. Aceștia grupau cele 22 de bresle existente la data respectivă în oraș, care satisfăceau prescripțiile legii, și și-au reformulat vechile statute adaptându-le noilor condiții²⁸. Membrii acestor asociații meșteșugărești vor forma acea pătură a orășenilor (numită și pătura de mijloc), care în societățile orientate spre producție, reprezintă garanția stabilității și bunăstării ei.

JOHANNA BÓNIS

FROM THE HISTORY OF THE GUILDS OF TÂRGU MUREȘ (ABSTRACT)

The professional associations made up from artisans qualified in the same or related branches, guided by regulations prescribed in their own by laws, the artisans' guilds, which had already been attested in Transylvania in the 14th century, appeared in Târgu Mureș later on, at the beginning of the 15th century and spread over in the 16th century.

The guilds in Târgu Mureș, less investigated by the speciality literature, despite the fact that they bear the classical features of the system already known both in other towns of Transylvania and big cities of Western Europe, have certain peculiar features generated by the specific local historical condition.

Without aiming at an exhaustive approach of the matter, this paper, however, makes a review of the most important moments of the appearance and development of the guilds in Târgu Mureș, by means of a historical synthesis, insisting on what we have named "peculiar features" of the phenomenon.

²⁶ Arh. Naț. Cluj, fond Breslele din Târgu Mureș, gr. 5.

²⁷ Arh. Naț. Mureș, fond Adunări generale, nr. 156/1855 ian. 4.

²⁸ Fodor István, *A céhek világából* (Din lumea breslelor), Tg. Mureș, 1938, III. p. 4, 15, 16. Asociațiile de meseriași organizați în Târgu Mureș în urma Legii din 1872, erau: Asociația cismarilor, Asociația măcelarilor, cea a pantofarilor, a croitorilor, Asociația tâmplarilor, etc.

[illegible]

fig.1 Privilegiul dat de Regele Matei Corvinul, prin care acorda oraşului privilegiul de a ţine 3 târguri anuale, în duminica Floriilor, în ziua Domnului şi în ziua Sfântului Martin.

1452

Genes: XIII: 8. Nequasosit iurgium inter me et
te! nam Viri Fratres sumus.
Kérlek hogy ne legyen Versengés én közöttöm
és te közötted! mert Atyafiak vagyunk.
Cum aliquis Casti

CONSTITUTIÓK.

Maros. Vásárhely Szabad Királyi
Városában, a Betsületes Nemes Asz-
talos Czéh fel-álléttatván, s Privilegi-
áltatván, Articulusokkal roboráltatván,
azon Articulusok mellé a betsületes Czéh^s
akarattjából Constitutiók Compilál-
tattanak ez jelen Való 1754^{dik} Ész-
tendőben. Szent György Havának
24^{dik} napján.

Asztalos Munkher Márton
Uram
Czéh Mester:
ségeben.

fig.2 Statutul reînnoit în anul 1754 al breslei tâmplarilor din Târgu Mureş.

Între importante familii cu rol economic, politic și cultural în provinciile imperiului Habsburgic din secolul al XIX-lea, ridicate nu după criteriile originii nobiliare medievale, ci intrând în rândul acestora prin activități practice: industriale, comerciale și bancare, edilitare și sociale, se numără familia baronilor Sina¹. Asupra originii acestei familii s-au emis diferite păreri. A fost considerată fie de origine greacă, fie bosniacă, fie albaneză. S-a dovedit că de fapt este de origine macedo-română, cei mai îndepărtați strămoși avându-și obârșia în vestitul oraș Moscopole². Firește, în decursul timpului, prin combinații matrimoniale, s-au amestecat cu etniile balcanice amintite, lucru obișnuit în lumea negustorească ortodoxă din Imperiul Otoman, din care proveneau acești *vlahi* sau *țințari*. Ca multe familii de origine macedo-română îmbogățite din comerțul cu cereale, animale și produse animaliere, și cei din neamul Sina au acumulat capital important și și-au extins activitatea nu numai în Balcani ci și în teritoriile din bazinul Dunării mijlocii. Când stăpânirea otomană a încercat să îngreudească tot mai mult libertățile de care se bucuraseră negustorii creștini din Balcani, mulți dintre aceștia au trecut în Austria unde și-au continuat activitatea comercială sau au cumpărat pământ, mai ales în Banat, unde domeniul erarial destul de întins, a fost pus în vânzare în urma legii urbariale din 1780.

Primul din neamul Sina, despre care avem date cât de cât sigure, este Gheorghe Simon I, născut în 1753 la Saraievo, unde tatăl său avea o casă comercială. S-a stabilit la Viena în primii ani ai secolului al XIX-lea, unde, în condițiile îndelungatelor războaie purtate de Austria împotriva Franței napoleoniene și-a sporit considerabil averea³.

¹ În istoriografia noastră s-a scris puțin despre baronii Sina, deși aceștia au avut legături economice, politice și culturale cu teritoriile românești în cursul sec. XIX. Presa vremii și unele lucrări istorice maghiare ignoră originea aromână a acestei familii care a avut o contribuție considerabilă în modernizarea economică și edilitară a Ungariei și a altor provincii ale imperiului. O prezentare sintetică a destinului familiei Sina, în cunoscuta enciclopedie *Pallas Nagy Lexikon*, XV, Budapest, 1897, p. 2 – 4. Un tabel genealogic incomplet, la Nagy Ivan, *Magyarország családai czimerekkel és nezekrendi táblákkal*, V, Pest, 1865, p. 208 – 210.

² Moscopole era în a doua jumătate a sec. XVIII un oraș mare și înfloritor, cu peste 60.000 de locuitori, în majoritatea lor aromâni, cu o stare materială prosperă. Orașul a fost devastat în două rânduri, în 1767 și 1788 de către trupele turco-albaneze, populația fiind măcelărită în parte datorită implicării în mișcarea de emancipare a grecilor. În 1788 peste 150 de persoane scăpate de urgie, în frunte cu Papa Iani și Gh. Simon Sina s-au refugiat în teritoriile Austriei reușind să-și salveze în parte capitalurile agonisite, cărând banii în traiste și saci sau în oale umplute cu galbeni peste care turnau miere de albine – să aibă pentru hrana copiilor, ziceau ei – cu hainele căptușite cu monede de aur, bancnote și bijuterii. În noua lor patrie și-au continuat activitățile comerciale și bancare, au cumpărat pământ, transformându-l în ferme model ale căror produse judicios valorificate sporeau capitalul. În curând, au ajuns să-i concureze pe bancherii evrei. (Dușan Popovici, *O Cincarima – Despre Țințari*, Beograd, 1937, p. 152 – 153; Idem, *Revista macedoromână*, II, 1930, p. 71 – 73; V. Papacostea, *Câteva note asupra familiei Sina (1788 – 1876)*, *Revista macedoromână*, II, 1931, p. 78 – 79.

³ La început Gh. Simon I a cultivat tutun pe care îl comercializa cu mare succes în condițiile îndelungatelor războaie de la cumpăna sec. XVIII și XIX. Din 1806 fiul său Gh. Simon II a luat conducerea întreprinderilor comerciale și a băncilor și s-a avântat cu energie în comerțul răsăritean și balcanic al Austriei, agenții săi prospectând terenul și impunând prețuri, sfidând *blocusul continental* impus de Napoleon.

Furnizor al armatei și în bune relații cu casa imperială, a asigurat fiilor săi nu numai un important capital bancar ci și intrarea în rândurile nobilimii, după ce a cumpărat câteva domenii din partea nord-estică a comitatului Timiș. În 1816, împăratul Francisc I i-a ridicat la rang de cavaleri pe Gheorghe Simon II și pe Ioan, cei doi fii din cele două căsătorii ale lui Gheorghe Simon I. În 1822, același împărat le acordă diploma și blazonul de baroni maghiari cu atributul de **Chizdia** (azi Coșari) și de **Hodoș**, după numele principalelor domenii cumpărate în 1819, fiind înscrși în lista membrilor Înaltei Table. Ioan Sina, fiul mai mic al lui Gheorghe Simon I și al Ecaterinei Gyra, a fost un respectabil bancher vienez. Fratele său mai mare, Gheorghe Simon II, a fost un adevărat geniu al comerțului, ridicând casa bancară vieneză la cea mai mare prosperitate prin investiții rentabile, prin împrumuturi avantajoase, prin speculații eficiente. Cea mai rentabilă investiție a făcut-o în industria textilelor, în speță țesături de bumbac, pe baza materiei prime importate din Turcia și Egipt și transportată cu propriile lui vase cu abur pe Dunăre, de la Vidin la Viena. Printre depunătorii la banca vieneză a baronului Sina a fost și generalul rus Pavel Kisseleff, guvernatorul Principatelor Române⁴. Și-a sporit mult domeniile cumpărând împreună cu fiul său atât de la erariu cât mai ales de la unii moșieri întinse suprafețe funciare în Austria, Ungaria, Cehia, Moravia, Grecia, Țara Românească. În Banat avea următoarele domenii⁵: *Bencecul de Sus și de Jos* (1838), *Buzad* (1838), *Chizdia*, *Hodoș* (1819), *Orțișoara* (1838 – moștenit în 1880 de Ifigenia și soțul ei De Castris de la Croix), *Charlota* (1838), *Fântânele* (Szekeskút 1838 – moștenit de Ifigenia), *Fibiș* (zestre a soției sale Ifigenia Gyka), *Satu Mare* (moștenit de Ifigenia, fiica sa și cel de al doilea soț Emanuel d'Harcourt), *Tormac* (Végvár – Rittberg, cumpărat în 1829), *Călacea* (împreună cu fratele său Ioan, la fel ca și Chizdia și Hodoș). În 1840 a cumpărat cu 40.000 de florini de aur de la contele Josef Batthyany o parte a domeniului *Beba Veche* (care cuprindea și Valcani cu importante plantații de tutun) și *Torontaloroszi* (în Banatul sârbesc)⁶. În Țara Românească, împreună cu fiul său Simon avea domeniile *Dudești* și *Zimnicea*⁷.

În Cehia a cumpărat importantul domeniu și castelul *Podebrad* acest *svobodny pan* (*Freiherr*) cum era denumit.

În Moravia a achiziționat următoarele domenii și castele: în 1845 a cumpărat de la prințul suedez Gustav Wasa, nepotul regelui Gustav al III-lea, domeniul și castelul

⁴ N. Iorga, *Scrisori de domni și boieri olteni și munteni*, București, 1906, p. 93.

⁵ Borowsky S., *Temes vármegye és Témesvár*, Budapeșt, (f. a), p. 21, 36, 58, 84, 93, 95, 163, 169, 125; blazonul familiei Sina este publicat la p. 418.

⁶ Idem, *Torontal vármegye*, Budapeșt, 1911, p. 551. La Beba Veche avea o curte (*curia*) cuprinzătoare, iar pe întinsul domeniu cultiva cereale și tutun. Tot aici a construit o importantă moară de vânt din cărămidă de bună calitate (cu inscripția *B. S. – Baron Sina*), unică în zonă, demolată, din păcate, de autoritățile locale în 1953.

⁷ Baronul Sina avea legături și cu Principatele Unite: grămaticul Cristache Zehane din București îi era nepot. Domnitorul A. I. Cuza, adept al liberalismului economic, a adoptat în 1864 o lege prin care permitea străinilor să cumpere proprietăți și imobile rurale. Simon Sina, dorind să-și viziteze domeniile cumpărate, i-a scris în prealabil principelui român. S-a păstrat răspunsul lui Cuza datat la Cotroceni în 2 iulie 1865 prin care domnul își exprima regretul că nu-l poate întâlni pe baronul interesat de reformele economice inițiate în Principate, exprimându-și convingerea că marele capital investit în economia tânărului stat își va putea găsi un teren fertil și profitabil (A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, II, București, 1903, p. 215 – 217). Scrisoarea lui Cuza către baronul Sina este publicată în *Revista macedoromână*, II, 1930, p. 109.

Veveri; în 1836 – *Mysliborice, Rosice* (împreună cu fratele său Ioan); domeniul *Ricany* cu trei sate: *Hvoydec, Hrotosice, Krhov* (1846); în 1847, *Borotni* cu: *Slatina* și *Bela* (Albendorf) de la cavalerul Francisc von Heydenburg și *Velehrad*. Domeniile și castelele de la *Ricany* și *Veveri* le-a lăsat prin testament nepoatei sale Ileana (căsătorită mai târziu cu prințul Gr. Ipsilanti)⁸. Domeniile din Ungaria le-a dobândit prin căsătorie, de la soția sa, Caterina Derra, a cărei familie era originară, de asemenea, din sudul Peninsulei Balcanice⁹. A investit sume mari în unele construcții din Ungaria. Împreună cu contele Ștefan Szechenyi, a finanțat construcția celebrului *Pod cu lanțuri* peste Dunăre ce lega Buda de Pesta, pe un pilon al podului, pe o placă de marmură, este înscris numele celor doi alături de cel al împăratului-rege. S-a implicat și în problemele politice ale vremii sale, mai ales în timpul revoluției de la 1848. În dezbaterile Dietei a militat pentru autonomia provinciilor Imperiului, inclusiv a Transilvaniei și Banatului și federalizarea statului multinațional. În corespondența purtată cu Andrei Șaguna își mărturisește originea macedo-română (ca de altfel și cea a episcopului de Sibiu) reieșind atitudinea sa favorabilă cauzei românilor care se opuneau politiciii de alipire forțată a Transilvaniei la Ungaria. A murit în 1856, lăsându-i unicului fiu, Simon, imensele domenii și un capital lichid de 80.000.000 florini. Această avere uriașă a ajuns pe mâini bune, Simon Sina, licențiat în drept și membru al Academiei Maghiare, fiind pregătit pentru administrarea și sporirea ei. Activitățile sale economice au depășit granițele imperiului și Simon Sina s-a lansat în comerțul european și chiar mondial. A investit capital în cele mai importante întreprinderi industriale, în dezvoltarea navigației cu abur, în întreprinderi comerciale și bancare. Înființează Institutul de credit și Societatea de asigurări maghiare, finanțează construcția de căi ferate, investește în acțiunea de regularizare a cursurilor unor râuri inundabile și în îndiguirea acestora (printre altele cursurile inferioare ale Mureșului și Tisei), în îmbunătățirea exploatarei pământului și în introducerea unor tehnici moderne și a unor culturi rentabile pe domeniile sale care însumau peste 240.000 de iugăre. A fost și foarte darnic pentru acțiuni cu caracter social și cultural-științific. A investit bani în dezvoltarea rețelei de creșe, grădinițe și școli, în amenajarea de terenuri sportive, a hipodromului din Pesta, a unor spitale pentru adulți și copii, a unor instituții pentru nevăzători, a creerii formațiunilor de pompieri. A finanțat înființarea Academiei Comerciale Maghiare, a cazinoului național, a Casei de arte plastice, a bazilicii din Lipotvaros și peste toate acestea, a palatului Academiei maghiare unde era expus portretul său în ulei, fiind considerat fondator, protector, sprijinitor și donator. Avea palate la Venetia, Paris și Viena.

⁸ Alois V. Kozisek, *Ypsilantiho dum (Casa lui Ipsilanti)*, *Obecni Vestnik mesta Brno*, XIV, 1934, p. 25 – 26; M. P. Dan, *Ceva despre Al. Ipsilanti și familia Sina în Moravia*, *Anuarul Inst. de Istorie Națională*, XI, 1946 (extras), p. 1 – 8; C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, III/1, București, 1942, p. 430.

⁹ Simon II a rămas strâns legat de comunitățile aromână și greacă din Austria. A pus bazele și a sprijinit material prima societate filoelenă din Austria având legături cu Al. Ipsilanti, donând fonduri pentru mișcarea eteristă. Orașului Moscopole i-a donat o bibliotecă cu peste 2.000 de volume, în majoritate grecești (D. Popovici, *op. cit.*, p. 154). Soția sa făcea parte dintr-o bogată și distinsă familie stabilită cu câteva decenii în Ungaria. Fratele ei, Naum Derra, era un negustor bogat și cetățean de onoare al orașului Pesta, iar soția acestuia, membră fruntașă și activă în Societatea femeilor aromâne din oraș. (O. Lugoșianu, *Societatea femeilor române din anul 1815*, *Revista Nouă*, VII, 1894 – 1895, p. 278 – 284).

Între 1856-1876 a donat peste 550.000 de florini pentru instituții de binefacere și cultură, fără a mai socoti fondarea și construirea, cu peste 1.000.000 de florini a Academiei grecești din Atena și a Institutului de astronomie din același oraș, asigurând cu peste 250.000 de florini remunerarea specialiștilor pe timp de 20 de ani. A manifestat o deosebită sensibilitate și simpatie pentru cauza Greciei, patria străbunilor săi, fiind timp de 8 ani ambasadorul neoficial, reprezentantul personal al regelui Otto (1832-1862) pe lângă curțile din Viena, Berlin și Munchen. Pentru meritele sale în promovarea industriei, comerțului și activităților financiare, a fost răsplătit cu cele mai înalte ordine și distincții ale mai multor state. A fost distins cu Crucea de aur a Ordinului grec al Mântuitorului, cu Crucea mare a ordinului maghiar al Coroanei de fier (1864), cu marea cruce a Ordinului Leopold pentru merite deosebite din partea împăratului Franz Iosef (1871), cu Ordinul Sf. Mihail al Bavariei, cu Ordinul de Merit al Marelui ducat Oldenburg, cu Ordinul Vulturului roșu al Prusiei, cu marea Cruce a Ordinului mexican Guadalupe, cu crucea cu diamante a Ordinului rusesc Sf. Ana, cu Legiunea de onoare franceză, cu ordinele Medsidje și Nisan-Istfahar ale Turciei. A fost consilier intim secret cezaro-crăiesc, consilier și membru în comitetele administrative ale diferitelor bănci, societăți, institute. A fost membru de drept în Camera superioară a Parlamentului și membru pe viață în Casa magnaților Austriei. Orașele Buda, Arad și Szeged l-au proclamat cetățean de onoare. A murit la 16 aprilie 1876, fiind înmormântat cu mare ceremonie în cripta familiei din Rappoltskirchen – Austria. La ceremonia funebă panegiricul i-a fost rostit de către Laurențiu Toth, membru al Academiei Maghiare¹⁰.

Simon Sina II a fost căsătorit cu o nobilă bănățeană, **Ifigenia (Eugenia) Ghica de Dejeni**, a cărei familie era tot de origine macedo-română. Socrul său, Constantin Ghica (maghiarizat Szilard) de Dejeni, a fost consilier regal și vicecomite de Caraș. Din căsătoria lui Simon cu Ifigenia au rezultat șase copii: un băiat și cinci fete. Băiatul și una dintre fete au murit de copii. Celelalte patru fete, purtând nume ortodoxe, s-au căsătorit pe măsura rangului și a averii pe care urmau s-o moștenească la moartea tatălui lor. **Anastasia** s-a căsătorit cu contele tirolez Viktor Aegidus Wimpffen, consilier cezaro-crăiesc, directorul Oficiului general poștal austriac, moștenind cele mai multe domenii din Banat; **Irena** s-a căsătorit cu prințul grec George Mavrocordat, descendent din domnitorul Nicolae Mavrocordat; **Ileana** a fost soția prințului grec Grigore Gr. Ipsilanti, nepotul lui Alexandru Ipsilanti, conducătorul Eteriei, și strănepot al domnilor Constantin și Alexandru Ipsilanti, ai Moldovei și Țării Românești de la sfârșitul sec. XVIII și începutul sec. XIX. Grigore Ipsilanti a fost mulți ani ambasador al Greciei la Viena; **Ifigenia** a fost căsătorită prima oară cu prințul francez Edmund de Castris de la Croix și apoi cu Emmanuel d'Harcourt, moștenind multe posesiuni din Austria și Moravia.

Blazonul baronial al familiei Sina acordat în 1822, destul de bogat, cu elemente amintind de tradiția bizantină, este alcătuit dintr-un scut în furcă despicată. Cartierul 1, de aur, este încărcat cu o acvilă limbată ieșindă. Cartierul 2, roșu, este încărcat cu un leu limbat ieșind ținând în laba senestra trei flori. Cartierul central, albastru, este

¹⁰ Viața și impresionanta ascensiune economică a familiei Sina, precum și generozitatea lui Simon Sina II, acest adevărat “Mecena modern”, au fost evocate în cei mai elogioși termeni în presa vremii din Ungaria și Austria. Menționăm doar câteva dintre ziarile de mare tiraj din capitala Ungariei: *Vásarnap Ujság*, nr. 18, 1857; *Fővárosi Lapok*, nr. 88, 1876; *Magyarország és a Nagyvilág*, nr. 17, 1876; *Magyar Néplap*, nr. 51, 1857.

încărcat cu un grup de stânci ieșind din valuri (un brâu undat), asuprit de luna conturnată. Scutul, cu lambrechini sub formă de frunză de acant, este timbrat cu trei coroane închise răsturnate și trei coroane deschise cu câte trei fleuroane. Pe coroana deschisă dextra se găsește o acvilă bicefală limbată, în zbor deschis, de tradiție bizantină. Din coroana deschisă centrală iese un panaș compus din trei pene de struț. Din coroana deschisă senestra, iese un leu rampant, limbat, cu coada pe spate, care ține în laba dreaptă o spadă ușor curbată ridicată.

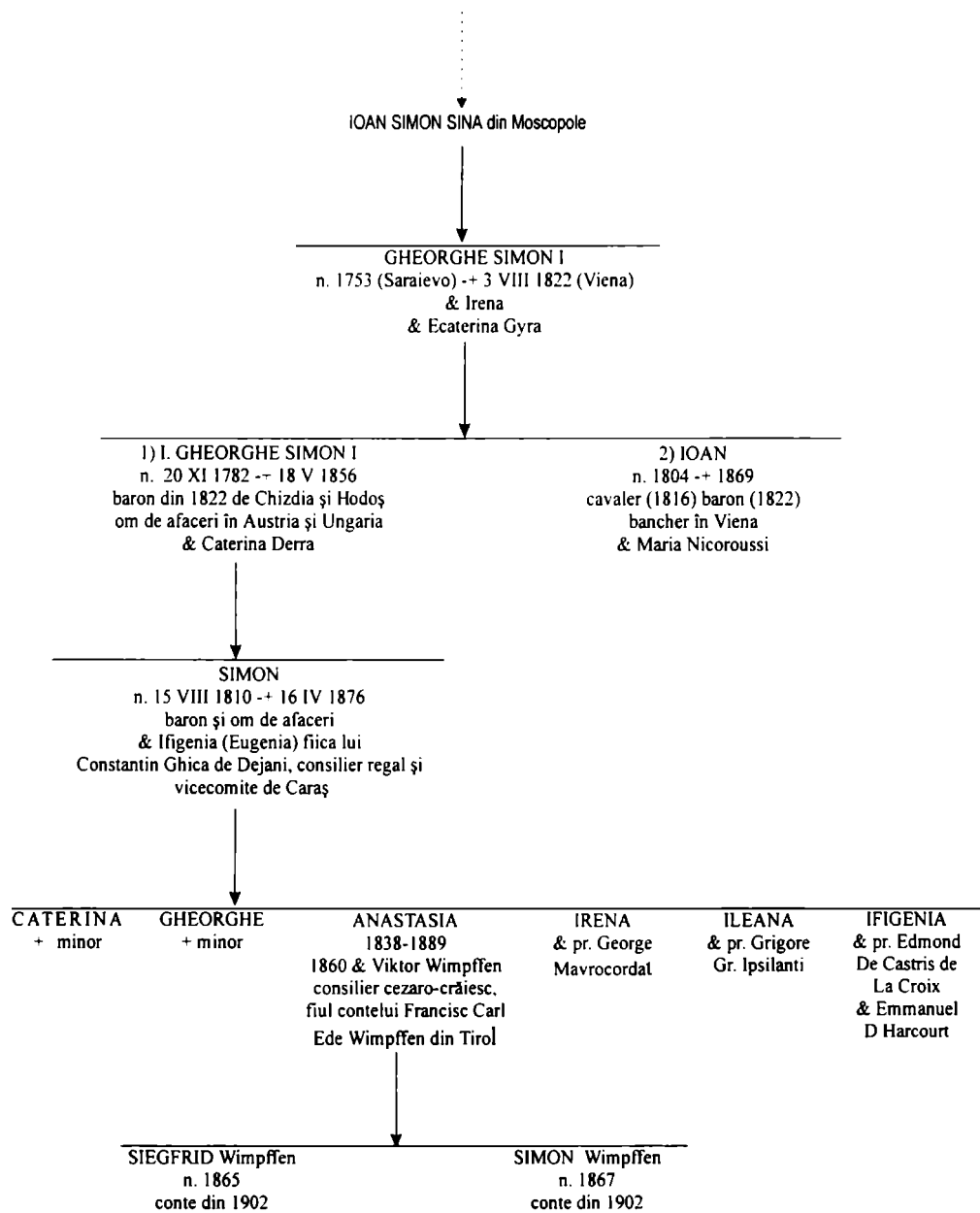
Cele câteva date prezentate în legătură cu destinul uneia dintre multele familii de emigranți macedo-români care au avut doar tangențe, sau au fost implicați mai adânc în istoria noastră, au menirea să atragă atenția asupra necesității cercetării în profunzime a activității acestor întreprinzători, cu vechi tradiții în comerțul balcanic, care le-au creat un statut politic aparte, ingenioși și repede adaptați la pulsul modernizării, reușind să depășească barierele etnice și confesionale și prin forțe proprii să se integreze uimitor de firesc în evoluția capitalistă a societății europene din secolul al XIX-lea.

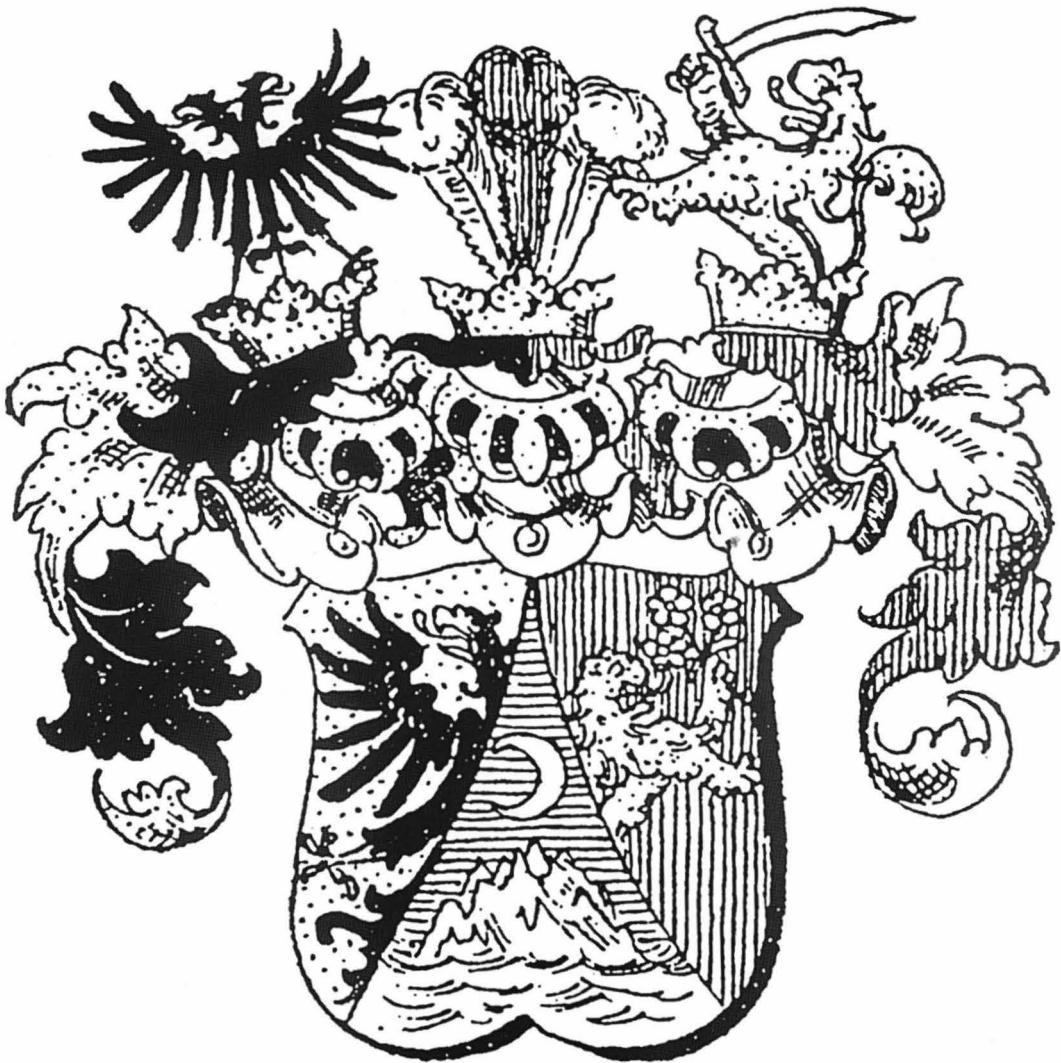
PETRU IAMBOR

SIMA' COAT OF ARMS AND GENEALOGY (ABSTRACT)

The author presents very shortly the destiny of a Macedo-Romanian family settled to the end of the XVIIIth century in Austrian territories where had promoted remarkable commercial banking and industrial activities. The consequences were a privileged social statute, receiving the noble title of Sima, a well-known businessman of those days and a supporter of scientific, cultural and public utility activities, being considered a true capitalist enlivened by liberal ideas and promoting the new in many fields. Simas, like many others Macedo-Romanian families, were landowner in Banat and by theirs economic and political links in Europe had an important role in Romanians' history in XIXth century.

GENEALOGIA FAMILIEI SINA (sec. XVIII-XIX)

Blazonul baronial al familiei Sina

POLONIA ȘI REVOLUȚIONARIII POLONEZI ÎN PRESA PAȘOPTISTĂ ROMÂNEASCĂ

În momentul declanșării Revoluției de la 1848 presa românească avea o existență de abia două decenii. Publicistica românească prepașoptistă a fost reprezentată în special de foile brașovene redactate de George Bariț și de ziarele care au apărut din anul 1829 la Iași și București, respectiv *Albina românească* și *Curierul românesc*. La 1 ianuarie 1848, la începutul anului revoluționar, apăreau la București pe lângă *Curierul* lui Eliade, ziarul comercial *Vestitorul românesc* înființat la 13 februarie 1843, al lui Zaharia Carcalechi, *Învățătorul satului*, foaie pentru popor redactată, începând din 1843, de Petrache Poenaru, directorul Eforiei Școalelor și *Universu* profesorului Iosif Genilie. În Moldova, la Iași, apărea *Albina* lui Asachi, *Foaie sătească a Principatului Moldovei* și *Buletinul foaia oficială*, iar la Galați *Dunărea – Il Danubio, jurnal de comerț agricultură și navigație*, care publica articole și informații în limbile română și italiană. În Transilvania, la Brașov, își continuau apariția foile lui Bariț înființate cu un deceniu în urmă, urmate la Blaj de *Organul luminării* înființat de Timotei Cipariu la începutul anului 1847.

Tabloul periodicelor românești la începutul anului 1848 nu era deci prea bogat, iar în preajma marilor evenimente el avea să devină și mai pauper prin suprimarea la 19 aprilie - datorită însuflețirii cu care Eliade a prezentat revoluțiile de pe continent – a celui mai dinamic dintre ele, *Curierul românesc*¹. În Moldova, *Albina românească* își va continua nestingherită apariția, dar ea se va manifesta împotriva revoluției, pe care avea să o condamne, susținând regimul regulamentar și domnia lui Mihail Sturza². Neizbutind să-și organizeze o presă proprie, revoluționarii moldoveni vor fi siliți astfel să apeleze la periodicele din Transilvania și de la București și apoi la cele din Bucovina, care se vor înființa ca o consecință a biruinței spiritului revoluționar.

Revoluția europeană începută la Neapole și difuzată cu succes la Paris, Viena, Pesta, Berlin și alte orașe germane s-a răspândit cu rapiditate extraordinară până în centrul și răsăritul continentului, limita extensiunii în această parte constituind-o imperiile otoman și țarist, care, prin regimul lor politic absolutist, păreau să asigure imunitate față de orice schimbare. Căderea guvernului condus de cancelarul Metternich ca urmare a revoluției din Viena (13-15 martie 1848), a dat impuls popoarelor de monarhia habsburgică să se ridice la luptă (români, polonezi, maghiari, croați, cehi, slovaci, sârbi), dar totodată accelerează lupta italienilor pentru unitate ca și a germanilor din cadrul Confederației dând polonezilor speranța într-o conjunctură favorabilă.

Teritoriile poloneze aflate sub ocupația Austriei și Prusiei vor fi cuprinse de valul revoluționar însă în regatul Poloniei ca urmare a măsurilor restrictive luate de țar la Varșovia domnește “liniștea cea mai deplină” așa cum ne încredințează *Albina românească*³. Încă de la începutul anului foaia brașoveană relatează în numeroase știri

¹ V. Netea, *Presa română în timpul revoluției de la 1848 în Revoluția română de la 1848 în Țările Române. Culegere de studii*, Buc., 1974, p. 146.

² *Albina românească* (mai jos *Alb. rom.*), nr. 27, 1848, p. 107.

³ *Alb. rom.*, nr. 53, 4 iulie 1848, p. 215.

despre tulburările cu caracter național din Lemberg, unde “polonii se legară între sine a purta numai costum național sub ce guvern vor ajunge”⁴. După izbucnirea revoluției europene în martie, ziarele românești au relatat pe larg despre evenimentele revoluționare din teritoriile poloneze. Vorbind despre “revoluțiile care fac cerc peste toată Europa”⁵, Bariț înfățișează activitatea emigrației poloneze în scopul restaurării Poloniei: “Partida polonă aristocratică sub steagul lui Ciartorițchi, care până aici era greu împărăcheată cu cea democratică, își părăsi fumurile aristocratice și acum sunt gata cu toții a proclama republica polonă”⁶. În numărul următor foaia cuprinde unul din cele mai importante articole consacrate Poloniei⁷. Merită subliniat faptul că dacă în deceniul premergător revoluțiilor europene soluția revoluționară adoptată de polonezi a fost condamnată în presa românească din Transilvania⁸, acum nu mai întâlnim o condamnare a ridicării poporului polonez, iar atitudinea față de noile evenimente este mai nuanțată și se înscrie pe linia unui oportunism politic. Acest articol se referă la evenimentele care au urmat după declanșarea evenimentelor insurecționale din Poznan și Galiția (martie-aprilie 1848)⁹ și face un comentariu asupra teatrului politic din părțile Poloniei afirmând că: “Politicienii cred că Polonia va da prilej de un război general. Germania cu Austria și Prusia, Ungaria precum văzurăm în numărul trecut, iar mai vârtos Principatele dunărene și chiar Turcia își au soarta lor atât de strâns legată de reînvierea Poloniei încât ele nu s-ar ști folosi de împrejurările produse prin scularea Poloniei ar merita nu numai dispreț ci și mânia sorții pedepsitoare”. Exemplul unei mișcări naționale puternice răspundea în chip evident necesităților politice ale societății românești din Transilvania care acum își contura poziția față de revoluția maghiară. Violența cu substrat politic și social, chiar dacă nu este aprobată, devine justificabilă în condițiile unei oprimări și represii dure care radicalizează mulțimile și acțiunea națională, iar “scularea Poloniei” reprezenta semnalul pentru declanșarea mișcărilor de renaștere națională a popoarelor mici care erau oprite în această parte a Europei.

Ziarele românești prezintă foarte multe știri despre evenimentele din ducatul Poznan. Aici, în 1846, a avut loc o mișcare insurecțională care a fost înăbușită imediat iar majoritatea liderilor polonezi au fost arestați și înțemnițați în închisoarea Moabit lângă Berlin fiind în așteptarea verdictului. Dar la 20 martie 1848 revoluția a triumfat la Berlin și în aceste condiții toți deținuții germani sau polonezi au fost eliberați. Presa descrie mai ales manifestările de bucurie ale germanilor care strigau: “Trăiască frații noștri poloni!”¹⁰. Gazeta brașoveană, urmărind cu interes evenimentele din ducatul Poznan, evidențiază în numerele următoare deteriorarea relațiilor dintre germani și polonezi datorită “sosirii emisarilor poloni de la Paris care nu vor petrece mult timp în deșert” și atitudinii regelui Prusiei care “după moda veche a absolutiștilor și-ar retrace mai toate promisiunile făcute” concluzionând că “fără vărsare de sânge anevoie va renaște Polonia”¹¹. În numerele următoare se precizează că “pricina deschiderii

⁴ *Gazeta de Transilvania* (mai jos *Gaz. Trans.*), nr. 5, 15 ianuarie 1848, p. 19.

⁵ *Idem*, nr. 22, 15 martie 1848, p. 92.

⁶ *Idem*, nr. 28, 5 aprilie 1848, p. 112.

⁷ *Cauza Poloniei în Gaz. Trans.*, nr. 28, 8 aprilie 1848, p. 121.

⁸ Ovidiu Muntean, *Imaginea Poloniei în presa românească din Transilvania până la revoluția din 1848*, în *SUBB, Historia*, 1993, nr. 1-2, p. 123-131.

⁹ Nicolae Ciachir, *Istoria modernă a Poloniei (1795-1918)*, Buc., 1987, p. 104-108.

¹⁰ *Alb. rom.*, nr. 25, 25 martie 1848, p. 101; *Vestitorul românesc*, nr. 26, 30 martie 1848, p. 102.

¹¹ *Gaz. Trans.*, nr. 27, 1 aprilie 1848, p. 114.

teatrului de război a polonezilor cu prusienii este purtarea copilărească a regelui și guvernului care mai întâi a dat voie polonezilor a se restaura iar apoi le tăie toate orașele și satele în care se află puțini nemți împreunându-le cu Germania parlamentară”. O paralelă cu situația din Transilvania după Adunarea de la Blaj (3/15 mai 1848) era evidentă pentru Bariț, Transilvania fiind amenințată de spectrul “uniunii” cu Ungaria, ceea ce ar fi transformat populația românească într-o minoritate. În finalul comentariului, prezentând pe larg luptele polonezilor cu germanii din ducatul Poznan, Bariț va scrie referindu-se și la situația încordată dintre unguri și români din Ardeal: “Atâta putem zice, că să ferească ceriul pe toată țara de război cetățean!”¹². De asemenea, într-un articol apărut în *Foaie pentru minte și literatură* se va analiza situația politică a Europei insistându-se asupra dorinței de unitate a germanilor care corelată cu izolarea Rusiei va determina “Ungaria, Slavo-Croația, Dacia, Polonia [...] să-și rotunjească fiecare naționalitatea genetică și să se alieze între sine”¹³. După înăbușirea insurecției din Poznan de către armata generalului prusac Willisen, gazeta relevă nemulțumirea polonezilor¹⁴ și mai ales, critică hotărârile Dietei Germaniei care a nesocotit cauza polonezilor în general refuzând o moțiune ce preciza că “împărțirea Poloniei a fost o nedreptate și că datoria Germaniei este a se sili pentru returnarea Poloniei”¹⁵.

Același fenomen de redeșteptare națională s-a produs și în Galiția în special la Cracovia și la Lwow – teritorii aflate sub administrația austriacă. Într-o serie de note informative gazeta brașoveană a prezentat îndeosebi situația socială de aici evidențiind faptul că “de la 1846 se făcu o lacună foarte mare între proprietari și țărani, iar petițiile trimise Vienei de către polonezii din Lemberg cer ștergerea iobăgiei și limbă națională”¹⁶. O dată cu precipitarea evenimentelor din Galiția gazeta relevă din nou contradicția care există între țărani și proprietari și care a dus țara la o mare anarhie¹⁷. De asemenea știri numeroase despre rezistența armată a polonezilor a publicat și *Albina românească* care se abține de la comentarii asupra lor¹⁸. Gazeta evidențiază simpatia francezilor pentru cauza polonezilor dar se arată și poziția moderată a guvernului francez publicând un discurs a lui Lamartine: “Polonia trebuie să se elibereze prin Germania. Ca ministru și cetățean francez eu mă opun la orice campanie pentru restabilirea Poloniei fără a lua parte hotărâtă și Germania...”¹⁹.

¹² *Gaz. Trans.*, nr. 38, 10 mai 1848, p. 159.

¹³ *O repede privire peste prezentul Europei*, în *Foaie pentru minte inimă și literatură*, nr. 13, 29 martie 1848, p. 104.

¹⁴ “Cauza polonilor din Posen încă merge rău. O nemulțumire comună domnește între fii acestei națiuni disperate [...] polonul care în împrejurările de față, ar primi vreo dregătorie din mâna ministerului prusian ar fi trădător de libertate și de nație”; *Gaz. Trans.*, nr. 46, 7 iunie 1848, p. 189.

¹⁵ “Dieta Germaniei dădu dovadă de un egoism gras prin care a pierdut simpatiile ce și le câștigă la francezi și la alte popoare”; *Gaz. Trans.*, nr. 63, 2 august 1848, p. 262.

¹⁶ *Gaz. Trans.*, nr. 27, 1 aprilie 1848, p. 114.

¹⁷ “Scenele sângeroase ce s-au întâmplat aici ne uimesc [...] De la Tarnov și până la Lemberg, mii de coase stau îndreptate; însă nu spre a apăra pe polonii proprietari ce au venit de la Paris spre a restaura Polonia, ci a prefăce în pulbere pe boieri sau pe nobili. În deșert a încercat aristocrația ași trage poporul de partea sa prin ștergerea robotelor căci el striga – Este prea târziu!”; *Gaz. Trans.*, nr. 36, 3 mai 1848, p. 151. Vezi și *Vestitorul românesc* nr. 37, 11 mai 1848, p. 145.

¹⁸ *Alb. rom.*, nr. 34, 29 aprilie 1848, p. 138; *Idem* nr. 36, 6 mai 1848, p. 145; *Idem* nr. 38, 13 mai 1848, p. 153; *Idem* nr. 41, 23 mai 1848, p. 164.

¹⁹ *Alb. rom.*, nr. 43, 30 mai 1848, p. 175.

Capitularea corpului polonez comandat de Mieroslavski a marcat practic sfârșitul insurecției poloneze din ducatul Poznań²⁰.

Revoluția poloneză de la 1848 nu s-a putut realiza ca o mare mișcare națională mai ales că insurecții din Varșovia datorită măsurilor drastice luate de autoritățile ruse, nu au putut întreprinde nici o acțiune²¹. Totuși se poate vorbi de o revoluție poloneză în 1848 prin mișcările insurecționale de la Poznań și din Galiția, ca și prin aportul militar acordat revoluțiilor maghiară, cehă și italiană. De asemenea vasta acțiune diplomatică și de propagandă a emigrației poloneze în vederea unei revoluții generale a popoarelor lipsite de independență a contribuit la dezvoltarea spiritului revoluționar pe continent. Cauza înfrângerii revoluției poloneze este văzută de gazeta brașoveană ca fiind tocmai faptul că nu s-a putut realiza ca o mișcare de amploare care să cuprindă toate teritoriile poloneze aflate sub stăpânire străină: “polonezii cu nesocotita lor purtare în Posen strică foarte mult cauzei popoarelor apăsate. Ei trebuiau sau să aștepte toți sau să se scoale deodată toți”²².

Declanșarea revoluției în Țara Românească va avea un puternic efect asupra dezvoltării presei aici cât și la românii din Transilvania, Ungaria și Bucovina. În Țara Românească au apărut astfel, ca urmare a desființării cenzurii, la București: *Pruncul român*, *Reforma*, *Poporul suveran*, *Constituționalul*, *Amicul comercianților*, iar la Craiova *Naționalul*. În Transilvania pe lângă faptul că vechile periodice de la Brașov și-au accentuat caracterul combativ și au îmbrățișat cauza revoluționară a românilor de pretutindeni, *Organul luminării* de la Blaj pentru a-și preciza mai ferm semnificația își va schimba la 12 mai 1848 titlul în *Organul național*. Redactorul său, Timotei Cipariu făcea să apară la aceeași dată și o publicație nouă dedicată țăranimii – *Învățătorul poporului*. Nevoia unei prese revoluționare în limba națională a fost simțită concomitent și de către românii din regiunile încadrate din punct de vedere administrativ regatului Ungariei, care prin Sigismund Pop au înființat la Pesta periodicele *Amicul poporului* și *Democrația* (1849). Aceeași trebuință a determinat și pe frații Hurmuzaki să întemeieze revista *Bucovina* care, la un moment dat, avea să adune în jurul ei colaboratori din toate țările românești. În sfârșit, în martie 1849, Cezar Bolliac, a determinat apariția la Brașov a unei publicații cu caracter special intitulată *Espatriatul*, care va urmări împăcarea dintre revoluționarii români și maghiari. Având ca punct de plecare revoluția, era firesc ca toate noile publicații apărute sub imperiul ei să urmărească să-și precizeze atitudinea față de aceasta, fața de programul ei exprimat prin Proclamația de la Islaz din 9 iunie, față de activitatea guvernului provizoriu și față de tot ce urma să se realizeze sub semnul revoluției. Întâiul periodic revoluționar român care, în primele zile apărând de trei ori pe săptămână, va fi singurul purtător de cuvânt al noii situații a fost *Pruncul român*, creație a lui C. A. Rosetti și E. Winterhalder. Ziarul reprezenta curentul de gândire și acțiune al liberalilor radicali, preocupați de realizarea integrală și imediată a programului revoluționar. Revoluția, deși considerată ca o operă a tuturor, simțea

²⁰ Știri despre această capitulare în *Vestitorul românesc* nr. 39, 18 mai 1848, p. 155, care considera că ea s-ar fi produs ca urmare a pericolului ca insurecții polonezi să fie respinși de către prusieni pe teritoriul Rusiei.

²¹ “Guvernul muscălesc se laudă că nu se teme de nici o răscoală în Polonia. În Varșovia Paschievici a spus că la prima încercare va prefăce orașul în cenușă.”; *Gaz. Trans.*, 13 mai 1848, p. 163.

²² Vezi articolul *Pericolul este foarte mare* în *Gaz. Trans.*, nr. 46, 7 iunie 1848, p. 189.

totuși nevoia unui organism de apărare ridicat din rândurile ei. Primul număr din *Pruncul român* cuprindea apelul către cetățeni de a se înscrie în garda națională spre “păstrarea liniștei și a bunei rânduieli”, iar în numerele următoare se arăta că gărzile naționale sunt necesare și la sate, unde urmau să se înființeze în curând. În lipsa armelor de foc țăranii erau îndemnați de C. A. Rosetti, care avea în vedere exemplul răscoalei poloneze din Galiția, să-și facă lănci din coase, să-și procure topoare, ciocane, sape care se puteau transforma în arme²³. Lupta polonezilor din 1846, răscoala țăranilor din Galiția și insurecția de la Cracovia au produs o puternică impresie intelectualilor din Moldova. Mihail Kogălniceanu, argumentând la 1848 necesitatea unei reforme agrare, împroprietărirea țăranilor și desființarea iobăgiei, arăta stăpânilor de moșii că “de datoria dar și de interesul acestora este bine ca să se depărteze primejdia, ca nu din excesul numai al răului să iasă binele, iar întâmplările din Galiția să le slujească de o cumplită și mântuitoare pildă”²⁴. De asemenea, Ion Ionescu de la Brad, chemat în Țara Românească de guvernul revoluționar, într-un articol din *Poporul suveran*, condamnând atitudinea boierilor munteni față de chestiunea țărănească le cerea acestora să accepte împroprietărirea “prevenind prin aceasta o teribilă răz bunare poate și mai teribilă decât cea din Galiția”²⁵.

Exemplul Poloniei răsculate a fost folosit în cursul evenimentelor de la 1848, argumentul polonez servind periodicelor revoluției în scopul susținerii luptei pentru punerea în aplicare a prevederilor constituției revoluționare și îndeosebi a dispozițiile referitoare la emanciparea și împroprietărirea clăcașilor. Tot aici se evocau și legăturile care au existat la Paris între studenții români și polonezi, care la Collège de France, veneau să asculte apologia libertății naționale și predicția misticismului revoluționar. “Săltărăm pe băncile noastre când dumneavoastră și strălucitu-ți amic sfâșiați în fața noastră giulgiul ce înfățișa pe eroica Polonie și ne-ați arătat-o plină de viață și de putere, gata a reveni curând pe pământul celor vii, înfrumusețată prin suferințele ce o făcură să îndure”- arăta Dumitru Brătianu în cursul manifestației făcută de românii de la Paris lui Edgar Quinet²⁶. Credința studenților români era că prelegerile lui Jules Michelet și A. Mickiewicz “au sădit în inimile tinerilor români sentimentul libertății și au contribuit mult la renașterea Europei întregi”.

La înapoierea în țară în martie 1848, N. Bălcescu și A. G. Golescu s-au întâlnit la Hanovra cu principele Adam Czartoryski, unde au discutat noile perspective ale combinării mișcărilor română și polonă. Cei doi emisari români au arătat că în Principate mișcarea era sigură și pe punctul de a izbucni, dar impedimentul îl constituia lipsa de arme și de ofițeri superiori. Czartoryski a promis ofițeri, deși aceștia erau solicitați și pentru alte nevoi. În privința armelor pentru Principate, principele polonez informa că a scris lui Lamartine să furnizeze românilor 20000 de puști care urmau a fi plătite după izbucnirea revoluției. N. Bălcescu și A. G. Golescu mai aflau că principele făcuse o serie de angajamente cu Poarta spre a nu împiedica desfășurarea revoluției în Principate. Prezentând o asemenea acțiune, alături de cea polonă, drept o

²³ “Orice lucru se poate transforma în armă; fiecare țăran își are coasa sa și coasa pusă dreaptă și legată bine întruchipește o lance, o armă formidabilă care slujește de minune cum s-a văzut aceasta în Polonia”; *Pruncul român*, nr. 3, 19 iunie 1848, p. 9.

²⁴ M. Kogălniceanu, *Dorințele partidei naționale din Moldova*, Iași, 1883, p. 29.

²⁵ Ion Ionescu de la Brad, *Proprietatea muncii și a pământului e sfântă în Poporul suveran*, nr. 16, 6 august 1848.

²⁶ *Cele dintâi semne de viață ale renașterii României în Poporul suveran*, nr. 19, 27 iulie 1848, p. 78.

manifestare antițaristă, turcii promiseseră lui Czartoryski că nu-i va arăta ostilitate²⁷. Principele polonez și-a respectat cuvântul trimițându-l de la Paris pe consilierul militar Zablocki. Acesta a sosit la București în iulie 1848 cu o scrisoare a principelui Czartoryski către N. Bălcescu, căruia i-a cerut să fie încadrat în armata română cu gradul de colonel. Marele nostru revoluționar l-a prezentat Guvernului Provizoriu, iar doleanța lui Zablocki i-a fost satisfăcută prin Decretul nr. 302 din 19/31 iulie 1848 publicat în *Monitorul oficial*²⁸. Reprezentanții polonezilor din Moldova, din Galiția, ca și experții militari au părăsit Bucureștiul în 13 septembrie 1848, când s-au retras și ultimii revoluționari români pe care ziarul blăjean *Învățătorul poporului* îi arăta ca fiind “scăpați la Sibiu”²⁹.

După intervenția armatelor țariste și otomane în Moldova și Țara Românească, centrul de greutate al colaborării româno-polone se deplasează în Transilvania, unde revoluția s-a desfășurat pe perioadă mult mai îndelungată și a avut pe lângă caracterul social și un puternic caracter național. În toamna anului 1848, după ruptura dintre Austria și Ungaria, guvernul maghiar l-a numit pe generalul polonez Henryk Dembinski comandant suprem al armatei și a înființat legiunea polonă sub comanda lui Iosif Wisocki avansat și el la gradul de general. În schimb, alți polonezi în frunte cu Iosif Bem, care se opusese organizării unei legiuni poloneze au fost trimiși pe teatrul de operații din Transilvania. Intrarea a numeroși români în armata condusă de generalul polonez Bem l-a făcut pe acesta să persevereze pe drumul înțelegerii româno-ungare. George Bariț indica că numărul românilor din armata lui Bem era de 3000³⁰ deși nu puțini erau “cu de-a sila luați” așa cum arată în gazeta sa³¹. S-a observat îndreptățit că generalul polonez proclama înfrățirea naționalităților³² dar el era nevoit să recurgă la recrutări și rechiziții iar trupele sale se dedau la excese. Gazeta brașoveană relata despre incendierile din localitățile bănățene unde locuitorii au refuzat rechiziționarea vitelor³³, în timp ce românii de aici priveau cu răceală victoriile lui Bem care erau considerate ca victorii ale ungarilor. Redactorul gazetei brașovene recunoaște marele rol împăciuitoare a lui Bem, opoziția sa în fața represiunilor, bunăvoința sa față de români, dar adaugă el “românii nu mai dădeau crezare proclamațiilor sale considerându-l și pe el ungar și chiar dacă ar fi știut că era polonez tot așa de puțin l-ar fi crezut”³⁴ din motivele arătate. De asemenea, *Bucovina*, revista fraților Hurmuzaki ce a apărut la Cernăuți, descrie panica ce a cuprins nobilimea și oficialitățile la vestea intrării corpului de insurgenți maghiari condus de Bem în Bucovina. Gazeta trece în revistă principalele evenimente din Bucovina între 5 ianuarie și 11 februarie 1849 arătând că sistarea ei în acest interval a fost cauzată de armata lui Bem³⁵. Față de problema agrară, revista a împărtășit punctul de vedere a lui Mihail Kogălniceanu din *Dorințele partidei naționale* elaborate la Cernăuți, din care a

²⁷ Apostol Stan, *Revoluția română de la 1848*, Buc., 1992, p. 58-59.

²⁸ *Anul 1848 în Principatele Române*, vol. II, Buc., 1902, p. 595.

²⁹ “Câțiva dintre mădularii guvernului românesc se află scăpați la Sibiu, anume D. Eliade, Chr. Telu și Magher supremul comandant al oștilor încă sosi deoarece nu a putut răzbi într-o țară luată în dinți nu numai de turci ci și de muscali. Cât rău.”; *Învățătorul poporului*, 3 octombrie 1848.

³⁰ G. Bariț, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, vol. II, Sibiu, 1890, p. 396.

³¹ *Gaz. Trans.*, nr. 8, 31 ianuarie 1849, p. 29.

³² I. D. Suci, *Revoluția din 1848-1849 în Banat*, Buc., 1968, p. 221.

³³ *Gaz. Trans.*, nr. 8, 31 ianuarie 1849, p. 29.

³⁴ G. Bariț, *op. cit.*, vol. II, Sibiu, 1890, p. 492-493.

³⁵ *O ochire retrospectivă în Bucovina*, nr. 1, 14 februarie 1849, p. 1.

reprodus fragmentul referitor la desființarea șerbiei și împrăștierea țăranilor³⁶. Într-un *Supliment* se arată că boierii aristocrați nu au învățat nimic din evenimentele de la 1846 din Galiția deoarece “tot se mai țin încă de înfiorătoarea opoziție către popor și către clasele inferioare, la ei domnește încă vânatul după dregătorii și demnități, care vreau să le tragă toate spre folosul său”. “Drepturile, privilegiile și preferințele nobilimii moldovene sunt tot aceleași ca odinioară în Polonia” va opina ziarul bucovinean, considerând că boierii “trebuie să întrebuințeze spre folosul și nu spre stăpîirea patriei libertățile lor”³⁷. În fruntea programului revendicativ al revistei figura autonomia provinciei și în acest sens se reproduce articolul “Călcare de dreptul popoarelor” apărut în *Gazeta de Transilvania* și care este un protest împotriva integrării Bucovinei cu “Austria polonă”: “Bucovina care e o țară ruptă din Moldova, care n-a fost niciodată parte constitutivă și integratoare a Galiției acum se prefăce în țară polonă [...], aceasta înseamnă vătămarea dreptului ce-l are oricare popor de a-și desfășura naționalitatea și a-și cultiva limba sa”³⁸.

La începutul lunii martie 1849 în urma ocupării Brașovului și a Sibiului de către trupele conduse de Bem foile lui Bariț și-au încetat în mod brusc apariția, iar redactorii lor fiind siliți să se refugieze peste Carpați. De aici, Bariț arestat, va ajunge apoi la închisoarea de la Cernăuți³⁹. La 25 martie 1849, Brașovul avea să vadă apariția unei noi publicații românești care sub titlul *Espatriatul* urma să se arate preocupată de scopuri opuse celor susținute în foile dispărute. Apariția acestei publicații s-a datorat lui Cezar Bolliac, poetul și revoluționarul de la București, care ca și Bălcescu, dar cu mai puțină sensibilitate și perspicacitate națională decât acesta, era adept a unei înțelegeri cu revoluționarii maghiari. În concepția lui Bolliac, noul ziar trebuia să fie o punte între cele două poziții antagoniste, speranța sa bazându-se pe energia și spiritul democratic al generalului polonez Bem. Acesta într-o “Proclamație către locuitorii Transilvaniei” făcuse apel la “maghiari, sași și români”, fără a aduce însă nici o precizare de natură practică, pentru a se înțelege între ei și a alunga “toată ura națională”. Numele lui Bem, pe care Bolliac îl numește “arhanghel al libertății”, este portdrapelul convingerilor exprimate în cele 12 numere ale *Espatriatului*. Pe plan european, ziarul înfierează alianța puterilor contrarevoluționare împotriva popoarelor⁴⁰ și cheamă popoarele slave să se alăture luptei susținute de către maghiari împotriva austrieilor “campionii tiraniei europene”⁴¹. Bolliac insistă asupra caracterului european a revoluției arătând în coloanele ziarului său că “armia maghiară devine astăzi o nouă cruciadă contra barbariei și Ungaria, locul unde luptă Monarhia cu Democrația” precizând că “în această cruciadă vine polonul, românul, italianul, croatul, dalmatul”⁴². Ziarul a urmărit totodată frământările din Moldova și Țara Românească luând atitudine împotriva orientării antirevoluționare a *Albinei* lui Asachi care calomniase revoluția din Țara Românească⁴³.

³⁶ *Idem*, 1849, p. 265-266

³⁷ *Idem*, nr. 31, 23 septembrie 1849, p. 171-173.

³⁸ *Gaz. Trans.*, nr. 101, 22 decembrie 1848.

³⁹ V. Netea, *Gheorghe Barițiu, viața și activitatea sa*, Buc., 1966, p. 223-226.

⁴⁰ “Dinastiile își dau mâna din toate părțile spre a-și propti tronurile ce se surpă și toată speranța ce le-a mai rămas este neînțelegerea și învrăjbirea popoarelor”; *Espatriatul*, nr. 1, 25 martie 1849, p. 1.

⁴¹ *Idem*, nr. 8, 6 mai 1849, p. 29.

⁴² *Idem*, nr. 5, 15 aprilie 1849, p. 17.

⁴³ “Rușine, om de litere și către apusul vieții, să pângărești coloanele unei foi cu asemenea recriminări, unei foi căreia i-ai dat numele de Românească și de Albina”; *Espatriatul*, nr. 2-3, 29 martie-1 aprilie 1849.

Apărută în toată această perioadă, *Albina românească* cuprinde în coloanele sale numeroase informații despre luptele dintre trupele austriece și insurgenții maghiari comandați de Bem. Publicând numele generalilor care-i comandă pe insurgenți arată că “aici se reprezintă cauza nu numai a Ungariei ci mai ales a Poloniei”⁴⁴. Făcându-se ecoul reacțiunii țariste, *Albina românească* cerea în mai 1849 scoaterea emigrației poloneze de sub protecția dreptului public european: “un eveniment de care toți trebuie să se mire este împărțirea elementului revoluționar polon de toate neorânduile, de toate războaiele civile din Europa. Peste tot unde se vede deschizându-se o rană sigur se vede aruncându-se acolo acel element ca o miasmă inflamatorie. El este în luptă cu toată starea socială a Europei [...]. Dacă de la început s-ar fi întrebuințat extrădarea fugarilor Europa s-ar fi scutit de mult sânge și lacrimi”⁴⁵. Arătând în continuare că încercarea revoluționară din Galiția în 1846 n-a fost decât un prolog articolul comentează amestecul polonilor în tulburările din Germania, Austria, Italia și Ungaria⁴⁶. În coloanele publicației se inserează știri privind soarta polonezilor după sfârșitul revoluției ungare evidențiind predarea generalilor Bem și Dembinski la turci⁴⁷. Dacă Gheorghe Asachi nu a avut întotdeauna o atitudine binevoitoare față de insurgenții polonezi în coloanele publicației sale, nu același lucru se poate spune despre cultura poloneză. Pentru el, poetul care i-a prilejuit una din cele mai puternice și interesante vibrații rămâne însă Adam Mickiewicz. Asachi i-a urmărit creația și activitatea politică despre care a scris în paginile publicației sale. În 1848 când Mickiewicz înființează legiunea polonă în Italia gazeta ieșeană scria: “La Roma a sosit faimosul polon A. Mickiewicz; acest poet pentru scrierile sale mai înainte de revoluția din 1830 era desțărât și predă în Paris filologia slavă apoi după ordinul guvernului, ca și Quinet și Michelet, încetă predarea până la prefacerea politică a Franței. Acum, formând o legiune polonă trece pe la Roma, în Italia de sus”⁴⁸. Mai târziu, la vestea morții genialului poet, *Gazeta de Moldavia* prin condeii lui Asachi îi consacră un emoționant articol⁴⁹.

Presa pașoptistă privită în totalitatea ei oferă o largă informație asupra revoluției poloneze, asupra etapelor pe care aceasta le-a străbătut și asupra ideilor susținute de revoluționarii polonezi. Într-o corespondență din mai 1848, în *Gazeta de Transilvania*, menționându-se zvonuri despre o iminentă ocupație țaristă se sublinia: “Dacă Rusia vrea ca toți românii din toate unghiurile să se răscoale și să alerge la arme, dacă ea a vrea a libera Polonia, să calce în principate cu oștiri. Românimea nu se mai sperie de nimeni și de nimic”⁵⁰. Apărarea existenței politice a Principatelor era astfel considerată din perspectiva întregii comunități românești, iar Țările Române și Polonia solidare în lupta împotriva inamicului comun Rusia țaristă.

Revoluția română de la 1848 nu s-a putut sprijini pe cea poloneză care a eșuat, iar aceasta din urmă nu s-a putut sprijini pe cea română care a fost prea curând

⁴⁴ *Alb. rom.*, nr. 35, 5 mai 1849, p. 143.

⁴⁵ *Idem*, nr. 36, 8 mai 1849, p. 147.

⁴⁶ “Azi naționalitatea ungară se vede reprezentată mai cu seamă pe câmpul bătăliei de către cete de aventurieri care sunt întradevăr poloni de neam. 15000 de poloni formează miezul armatei insurjecționale a Ungariei, mai toți ofițerii înalți sunt poloni”; *Alb. rom.*, nr. 36, 8 mai 1849, p. 148.

⁴⁷ *Alb. rom.*, nr. 98, 11 decembrie 1849, p. 416; *Idem*, nr. 100, 18 decembrie 1849, p. 422; *Idem*, nr. 81, 13 octombrie 1849, p. 378.

⁴⁸ *Alb. rom.*, nr. 37, 9 mai 1848, p. 149.

⁴⁹ *Gazeta de Moldavia*, nr. 7, 1856, p. 25.

⁵⁰ *Gaz. Trans.*, nr. 44, 31 mai 1848, p. 184.

înăbușită⁵¹. Dar anii 1848-1849 au deschis o nouă etapă în istoria relațiilor româno-polone. Polonezii s-au convins practic de însemnătatea alianței cu românii, de posibilitatea conlucrării cu ei și a folosirii teritoriului lor. Cu excepția ziarului *Albina românească*, presa pașoptistă, privită în ansamblul ei, a încercat să difuzeze bogata experiență a mișcării naționale poloneze. Baza creată raporturilor româno-polone în 1848-1849 a fost susținută și în presa românească care a apărut în exil. Ziarul *Junimea română*, apărut la Paris, va scrie referindu-se la scopurile românilor: “Din dreptul de apărare se naște principiul solidarității între popoarele care au aceeași soartă. Astfel, românii, carii suntem apăsați [...] de ruși și turci în Moldavia și Țara Românească, de austrieci în Bucovina, Transilvania și Banat, suntem solidari cu polonii, ungurii și italienii care suferă ca și noi tirania ruso-austriacă”⁵².

OVIDIU MUNTEAN

LA POLOGNE ET LES RÉVOLUTIONAIRES POLONAIS
DANS LA PRESSE ROUMAINE DES ANNÉES 1848-1849
(Résumé)

L'étude traite la manière dans laquelle l'insurrection polonaise de Poznan et de Galicie trouva des échos dans la presse roumaine de l'an 1848. En Transylvanie, c'est surtout la “Gazeta de Transilvania”, par la voix de son rédacteur George Bariț, qui a informé amplement ses lecteurs sur ce sujet; on affirmait déjà que le soulèvement de la Pologne représentait le tocsin pour l'essor des mouvements nationaux de tous les peuples sud-est européennes. Dans les Principautés de Moldavie et de Valachie, plusieurs publicistes s'y préoccupèrent (C. A. Rosetti, Ion Ionescu de la Brad, Mihail Kogălniceanu); ils mettaient en relief surtout les questions sociales des mouvements polonaises, afin de promouvoir l'émancipation et la mise en propriété des paysans roumains conformément au programme révolutionnaire de 1848.

Il en est question aussi du journal “Espatriatul”, paru à Brașov en 1849, où fut publié l'éloge du révolutionnaire polonais Iosif Bem, à ce moment-là le chef de l'armée révolutionnaire hongroise en Transylvanie. Certains émigrants politiques roumains, notamment Cezar Bolliac, espéraient trouver en lui un médiateur dans le conflit qui opposaient les Roumains et les Hongrois de la province au printemps de l'année 1849.

⁵¹ Petre P. Panaitescu, *Revoluția română de la 1848 și alianța polonă în Romanoslavica*, VIII, 1963, p. 72.

⁵² *Junimea română*, nr. 1, mai 1851, Paris.

EVREI ALĂTURI DE ROMÂNI ÎN REVOLUȚIA DE LA 1848 DIN TRANSILVANIA*

Societatea ardeleană în preajma revoluției de la 1848 nu era o societate a toleranței în înțelesul de azi al cuvântului. Cei de altă naționalitate decât cea dominantă erau priviți cu mult dispreț și aroganță. Câteva epitete edificatoare pentru naționalitățile nemaghiare sunt menționate de către George Barițiu, contemporan al epocii, chiar în *Părți alese din istoria Transilvaniei*: astfel, germanul era numit “porc de câine”, românul “tâlhar”, evreul “mizerabil” și așa mai departe, aprecieri deloc măgulitoare, dar pe care le puteai auzi “foarte des chiar în cercurile cultivate ale societății maghiare”¹.

Din situația lor inferioară în societatea ardeleană, evreii și românii își poartă o oarecare simpatie și între ei se va stabili o oarecare solidaritate, la nivelul mulțimilor desigur, deoarece o parte a elitei evreiești și românești face eforturi susținute de a se integra, adică de a se maghiariza. Pentru aceste atitudini avem (și mai putem găsi) suficiente exemple.

La cele două niveluri, evreii vor merge o parte cu revoluția română și o altă parte cu autoritățile. Trebuie subliniat însă de la bun început, că educația făcută românilor de gazetele lui George Barițiu încă înainte de izbucnirea revoluției era pentru îngăduință, simpatie și umanism față de evrei. Astfel, în 1840, în *Ovreii din Damasc* George Barițiu condamnă persecuțiile la care pașa din Damasc i-a supus pe evreii din acel oraș, pledând pentru umanitarism și toleranță religioasă².

Numărul evreilor din Transilvania nu era foarte mare în preajma revoluției, astfel, acesta este apreciat a fi fost în jurul a 7000 de persoane³. Dacă adăugăm la aceștia și pe cei din Partium și Banat numărul lor poate crește sensibil. Mai amănunțit putem urmări răspândirea lor dacă facem apel la cifrele privind pe evrei și repartizarea lor în teritoriu în prefectura Câmpiei, al cărei prefect era Alexandru Bătrâneau. Prefectura avea 91.158 locuitori, dintre care 80,2% români, 18,1% maghiari și 1,7% evrei și armeni. Evrei 483 suflete. Împărțiți pe sate, numărul lor variază între 1-3-4-8-12-14 și 27⁴.

Un număr neprecizat dintre evreii din Transilvania, în speranța unei integrări mai rapide și mai eficiente trec la alte religii. Probabil este vorba de un număr semnificativ din moment ce *Organul luminării*⁵ înregistrează o parte dintre ei printre “popoarele de lege grecească”. Deci, alături de români apar și “izraeliții botezați”. Avem un astfel de exemplu, asupra căruia vom reveni mai târziu, pe Iosif Grecu din Ighișul Vechi, care în ciuda convertirii sale, va fi tratat de autorități tot ca evreu.

* O variantă a acestui studiu a apărut în limba engleză, fără anexă, în *Studia Judaica*, V, 1996, p. 168-175, sub titlul *Jews and Jewish Question in the Revolution of 1848 in Transylvania*.

¹ George Barițiu, *Părți alese din Istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*, Sibiu, 1890, p. 65.

² *Gazeta de Transilvania*, III, 1840, p. 72.

³ Ladislau Gyémánt, *Evoluția situației demografice a Transilvaniei în prima jumătate a secolului XIX*, în *Crisia*, XXI, 1991, p. 135.

⁴ I. Chindriș, *Începuturile Prefecturii Câmpiei la 1848*, în *AIACN*. XXVIII, 1987-1988, p. 47-50.

⁵ *Organul luminării*, nr. LXIX din 21 aprilie 1848, p. 392.

În seismul produs de impactul cu revoluția, societatea ardeleană și comunitățile evreiești reacționează diferit în unele cazuri, asemănător în altele. Ca și pentru români, și pentru evrei izbucnirea revoluției a constituit o speranță de mai bine. După cum afirmă evreii din Oradea la 10 mai 1848, pretutindeni s-a dovedit că: “evreii sunt deja apti pentru libertate”⁶.

La Cluj însă, după spusele grofului Teleki Imre (în 4 aprilie 1848), “studenții s-au manifestat amenințător și au început să-i șicaneze pe evrei”⁷. Studenții români nu participă la aceste ostilități. Ei au problemele lor, colindă țara și elaborează punctele programului propriei revoluții.

Evreii, asemeni românilor, caută și ei să facă un pas înainte pe drumul devenirii lor istorice. Românii fac eforturi pentru a-și întocmi propriul lor program revoluționar și a se înțelege asupra lui într-o mare Adunare națională, iar evreii solicită autorităților aprobarea ținerii unui sinod, pentru a-și reforma și moderniza confesiunea, în pas cu transformările înnoitoare. Ca și confesiunile creștine, se subliniază în cererea adresată ministrului cultelor și instrucțiunii publice al Ungariei, și ei doresc să adopte reformele cerute de “spiritul vremii”, vor să efectueze schimbări, mai ales să stârpească abuzurile. Sentimentul evreilor era clar expus: numai noi, “cei de religie izraelită” suntem neglijăți. “Numai nouă nu ni se acordă nici o șansă de a ne satisface dorințele nutrite de multă vreme” [...] “Acum când toate păcatele vechiului regim apasă cu duiumul asupra capetelor noastre, când răutatea și ura manifestate de oamenii trecutului țintesc spre inimile noastre, nutrim dulcea speranță” că ni se va oferi posibilitatea de a extirpa buruienile “inesizabile în vremurile întunecoase, care au năpădit grădina frumos mirositoare a mozaismului; că vom izbuti să tăiem crengile de prisos și dăunătoare de pe copacul viu al religiei noastre, că vom avea posibilitatea să smulgem conducerea comunităților din mâinile autocrației pentru a le încredința patriotismului înflăcărat.” Evident, în sens maghiar; cererea este semnată de 15 personalități evreiești ale Oradiei, dintre care doi doctori, un notar și un orator.

Este semnificativ, că acești oameni distinși, alături de coreligionarii lor, câteva luni mai târziu, vor fi tratați cu o duritate strigătoare la cer, atunci când Oradea va trebui să dea un contingent de ostași pentru armata Ungariei. Astfel, în adunarea comitatului din 8 iulie 1848 de la Oradea, Kurányi György, a propus trimiterea pe front în primul rând a evreilor, iar dacă numărul lor ar fi fost neîndeștător, atunci să fie trimiși și cetățenii tineri necăsătoriți⁸.

Poate din nici un alt document nu se desprinde mai bine atitudinea lipsită de toleranță, agresivă, a enoriașilor romano-catolici din episcopia Cenadului împotriva evreilor, ca și din circulara episcopului Lonovics József din Timișoara (20 mai 1848), adresată protopopilor, în care episcopul se simte obligat să ceară acestora a ordona preoților să combată acțiunile antisemite care s-au manifestat printre enoriașii săi, căci, după cum se exprimă înalta față bisericească, în actul emis: “Ura ce a răbufnit în mai multe locuri față de evrei, este în flagrantă contradicție cu iubirea față de semenii noștri, pe care Mântuitorul tuturor a impus-o ca o obligație”. Preoții vor trebui să se străduiască a-i determina pe enoriași la “toleranță și îngăduință față de evrei, printr-o instruire și lămurire adecvată”⁹.

⁶ *Documente 1848*, III, București, 1982, p. 118. Doc. 262.

⁷ *Revoluția de la 1848-1849 din Transilvania*, I, București, 1977, p. 289. Doc. 185. Satulung, 4 aprilie 1848.

⁸ *Istoria orașului Oradea*, Oradea, 1995, p. 203.

⁹ *Documente 1848*, IV, București, 1988, p. 266. Doc. 134. Timișoara, 20 mai 1848.

Episcopii români n-au dat asemenea circulare, deoarece nu a fost nevoie; însă Comitetul Național Român, atunci când au început confruntările, va aminti totuși românilor într-o proclamație (din 21 octombrie 1848) al cărei prim punct statua cu claritate: “1. Să nu îndrăznească nimeni a se atinge nici de persoana, nici de averea altuia, fie acela de ce neam va fi, român, ungar, ovreu etc. pentru că toți oamenii au dreptul deopotrivă la viață și la averea lor...”¹⁰.

În părțile Timișoarei ar trebui să menționăm, că autoritățile încercau să-și întărească pozițiile, cum a făcut de exemplu primarul din Timișoara care voia (după cum spune documentul) “să-și asigure viitorul prin acțiuni antisemite furibunde”¹¹. Notăm că primarul și procurorul suprem se purtau în oraș ca niște zbiri.

În opoziție cu acești troglodiți, în comitatul Crasna, un funcționar înțelept, Kaboz József permite ca în adunarea comitatului să fie numit și un reprezentant al confesiunii mozaice. Mulțumirile sunt fierbinți, poate chiar exagerate și comitatul este considerat “adevăratul salvator al tuturor coreligionarilor de ritul nostru din întreaga țară”, asigurând cu solemnitate că inimile lor “bat fierbinte pentru dragostea de patrie”¹². Și într-adevăr, sunt multe exemple în care dregătorii evrei sau de origine evreiască, au susținut cu atașament statul ungar, așa cum au făcut-o de exemplu judele nobiliar evreu Bisztray József care a denunțat pe Vasile Fodor fiul preotului Ioan Fodor din Bistra care a și fost arestat ca revoluționar. Vecinul său Alexandru Bisztray, român, drept represalii, îl avertizează la 3 iunie 1848 să-și demoleze casa sau să se mute, deoarece el intenționează să-și incendieze propria casă¹³.

Este însă adevărat, că tot atât de atașați, de data aceasta față de români, erau și evreii precum și evreii botezați care trăiau în mijlocul lor și care deveniseră cum se spunea pe atunci “oamenii satului” ce aveau, la rândul lor, cuvinte alese de recunoștință pentru români. Unul dintre aceștia, “emancipat” deja, scria mai târziu: “ca israelit și ca om de omenie nu pot să mă țin de altă națiune decât de cea română, pentru că locuiesc între români, de pre dânsii m-am înavuțit, cunoștinței limbei lor am de a mulțami tot ce am; noi nicăieri nu putem forma o naționalitate separată, așa dară trebuie să ne aclimatizăm conlocuitorilor noștri și să ținem, cum se zice, cu satul”¹⁴. Revenind asupra situației evreilor la 1848, redactorul *Federațiunii*, Alexandru Roman, după două decenii de la revoluție, va scrie o caldă pledoarie pentru egalitatea evreilor cu ceilalți cetățeni ai Ungariei¹⁵.

Una dintre marile probleme ale evreilor la 1848, adică aceea a stabilirii lor în orașe, va ajunge să fie discutată în dieta de la Cluj în 12 iunie 1848, în urma plângerii lui Hirsch Jákob și Hirsch Allenberg. Ei cer anularea unei hotărâri cu privire la alungarea lor din Cluj și permiterea restabilirii lor în oraș, cu atât mai mult, cu cât ei “nu și-au câștigat pâinea prin fierberea de rachiu”. Era însă și o cerere colectivă a izraeliților care locuiau în Cluj, ca urmare a hotărârii din 12 aprilie 1848 a Consiliului municipal, potrivit căreia, evreii stabiliți aici în anul 1837 și înainte, trebuie să

¹⁰ Alexandru Papiu Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară, schița tomului III*, Sibiu, 1943. (Publicată cu o introducere și cu note de Șt. Pascu), p. 77.

¹¹ *Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române. C. Transilvania*, IV, București, 1988, p. 125. Doc. 49. Pesta, 16 mai 1848.

¹² *Ibidem*, VI, București, 1996, p. 293-295. Doc. 145. Carei, 9 iunie 1848.

¹³ *Original*, Arh. St. Budapesta, Fond G. P. nr. 9012/1848. Foto 29. 841-29. 843.

¹⁴ *Federațiunea*, I, nr. 4 din 8/20 ian. 1868, p. 14. Din părțile Beiușului.

¹⁵ *Ibidem*, nr. 7, 8 și 10 din 19/31 ian. 1868, p. 37-38 [33-34].

părăsească orașul până în ziua de Sfântul Gheorghe a anului următor și să înceteze imediat fabricarea rachiului. Ei erau gata, se mai spune, a-și câștiga în mod cinstit existența, învățând și exercitând diverse meserii, comerț, arendășie, afaceri imobiliare și agricultură, dar până atunci, să le fie totuși îngăduit a se ocupa cu fierberea țuicii care “era unica sursă de câștig pentru mai mulți dintre ei”¹⁶.

Cu toate încercările de a fi înlăturați din orașe sau chiar din țară, numărul lor sporește în vara anului 1848 cel puțin cu 200 de familii care au imigrat în zona Brașovului, din Țara Românească, mânate ca și multe alte familii nobile românești, de teama răscoalelor, dar mai ales de frica de ciumă care bântuia violent peste munți¹⁷.

Revenind la ceea ce am vrea să fie “studiul nostru de caz”, adică la evreul sau evreul botezat, Iosif Grecu din Ighișul Vechi, tipul de evreu “om al satului”, constatăm că acesta a luat parte la Adunarea de la Blaj din 3-15 Mai 1848. Sosind acasă, el se identifică desăvârșit cu aspirațiile consătenilor săi români, expunându-și liber părerile, ceea ce îi atrage imediat represaliile autorităților¹⁸.

Să vedem ce anume l-a impresionat pe Grecu la adunare. Cu ce idei vine el de acolo: de acum înainte, afirmă el, la Blaj s-a hotărât ca scrisul unguresc să nu mai fie folosit. Acesta să servească “numai - cu iertare să fie spus - se scuză denunțatorul Szaboszlai B. Lajos (judele nobiliar) - la ștersul curului”. Se pare că a făcut și o declarație foarte războinică în spiritul respingerii uniunii forțate a Transilvaniei la Ungaria. Iată cum i s-a adresat unei femei care a venit să cumpere rachiul de la el: “Auzi tu femeie, du-te la preot, la domnul Rákosi, și spune-i să nu vorbească despre mine, fiindcă dacă declară ceva, îl aduc în fața bătrânilor; ție îți spun însă și tu să-i comunici preotului, că voi ungurii să ne ascultați pe noi, pe români, dacă nu o așa bătaie va fi aici între români și unguri încât va curge pârâu de sânge”. Evreul, insinuează judele nobiliar, s-a purtat în așa fel încât “am fost nevoit să folosesc mijloace mai dure pentru a-l aduce la bunăcuviință (cunoscând psihologia autorităților feudale de la 1848 este clar că i-a aplicat cel puțin o mamă de bătaie), mai ales că “El a afirmat în mai multe locuri că românii din Transilvania se vor uni cu Țara Românească și Moldova” [s. n. -G. N.]. Recomandând o pedeapsă exemplară pentru Iosif Grecu, care “ar fi foarte utilă”, nu uită să menționeze atitudinea acestuia atunci când a fost amenințat că va fi arestat și dus la Metiș, atitudine ce contravenea acuzației de a fi fost un om mituit, căci pe un astfel de om prea puțin îl interesa “cauza” cuiva. Judele nobiliar trebuia să recunoască și faptul că: “În ochi i se putea citi o privire răzbunătoare”¹⁹.

Ripostând la denunț Iosif Grecu scrie dregătoriei, dând o turnură mai blândă acuzațiilor care i se aduceau și calificându-le minciuni curate “întrucât preotul reformat – care le susține - este un om rău de gură și mincinos”²⁰. Iosif Grecu este supus apoi unei anchete în toată regula, cu mai mulți martori și cu rechizitoriu. (Din motive necunoscute mie acest proces verbal nu a fost selecționat de dl. Egyed Ákos

¹⁶ *Documente privind revoluția de la 1848...*, V, București, 1992, p. 208-209.

¹⁷ *Original*, Arh. St. Budapesta. Fond Az 1848-1849-i miniszteriumi levéltár. Belügyminisztérium. Elnöki iratok, nr. 518/1848. Foto: 850-853. Institutul de Istorie Cluj-Napoca. “Colectivul 1848”.

¹⁸ *Documente 1848*, V, p. 12. Doc. 10. Metiș, 26 mai 1848.

¹⁹ *Documente privind revoluția de la 1848...*, IV, București, 1988, p. 473. Doc. 249. Bârgăhiș, 24 mai 1848.

²⁰ *Ibidem*, p. 560-561. Doc. 305. [Ighișul Vechi, înainte de 26 mai 1848].

pentru a fi publicat în volumul V de documente din 1848, așa încât, credem că nu e de prisos a-i prezenta traducerea în anexă)²¹.

În document se stabilește că Iosif Grecu ar fi comis următoarele infracțiuni: 1. A amăgit pe români că au fost eliberați de obligațiile iobăgești. 2. A declarat că autoritățile maghiare precum și judele nobiliar de acum încolo nu vor mai porunci. De asemenea, că actele oficiale ungurești nu mai pot fi folosite decât la ștersul curului. 3. A amenințat cu bătaia pe unguri dacă aceștia nu vor da ascultare românilor. 4. A participat la Adunarea de la Blaj fără împuternicire, iar la întoarcere a tulburat liniștea publică.

În urma învinuirilor constatate, judele nobiliar Szaboszlai Lajos a propus ca inculpatul să mai fie deținut în temnița comitatului, încă 15 zile, în lanțuri, să i se aplice 25 de băte la fund, după care în sfârșit, să fie pus în libertate. Pentru a respecta adevărul istoric, atâta vreme ignorat, (probabil cu intenție), este imperios necesar să subliniem, că un număr deloc neglijabil de evrei au luptat în oastea țărănească a lui Avram Iancu. Faptul este real, însă, din păcate, până acum, nu s-a scris nimic despre el. Avem oricum, două documente care atestă acest fapt, precum și posibilitatea de a stabili numărul aproximativ de evrei omorâți în afara câmpului de luptă, de către trupele kossuthiste (aceasta doar la o primă numărătoare a victimelor; se știe că au fost mai multe numărători).

Disponem și de o consemnare că un evreu s-a înscris voluntar în trupele prefecturii a XII-a, Gemina, a lui Avram Iancu, sub numele de Berkovics Izrael²² din Vécș (?), la sfârșitul anului 1848, precum și a unuia care a luptat efectiv alături de români împotriva maiorului Gaál László care a condus o expediție de pedeapsă extrem de sângeroasă, în comitatul Arad și Zarand. Numele acestuia era Werner Vilmos și se făcea vinovat de faptul că la Șiria, în 22 octombrie 1848, a împărțit "răsculaților" români, pe fereastră, gloanțe din magazia localității. Tras în judecată, evreul Werner Vilmos s-a apărat prin aceea că aflându-se el la Șiria, la rudele sale, cu treburi negustorești, a fost prins de răsculați și obligat să le dea ajutor. Martorul său, sub jurământ, (era vorba de o judecată statarială sumară) Schneider, cârciumarul din Șiria (probabil coreligionar) îl salvează de la moarte, mărturisind că a văzut când se împărțeau gloanțele, dar că el nu știe în ce relații s-ar afla Werner Vilmos cu localnicii. Sentința tribunalului militar a fost: nedovedindu-se împotriva lui Werner Vilmos vreo prietenie cu răsculații, în plus adevărându-se prin garda națională din Sântana o purtare bună din parte sa, este scos curat și liber de sub urmărirea legii marțiale; ceilalți doi anchetați împreună cu el, Teodor Vogalon și Pantea Gorcea vor fi împușcați pe loc, asemeni unor câini, în fața primăriei din Șiria²³.

Între evreii care au mers cu revoluția română trebuie amintit și numele misteriosului Jozef Goldstain din Brașov, care a "purat tainică corespondențe a revoluționarilor refugiați în Transilvania" cu cei din Țara Românească. Acesta era căutat intens de poliția din București pentru a fi dus în fața Comisiei de cercetare a activităților revoluționare din țară, comisie organizată și condusă de ocupanții ruși. Se pare că din exces de zel, poliția românească l-a arestat în mod eronat pe un alt evreu,

²¹ Vezi anexa.

²² Silviu Dragomir, *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848*, vol. II, Sibiu, 1944, p. 460.

²³ Idem, *op. cit.*, III, p. 158-159.

de data aceasta “nevinovat”, pe nume Emanoil Goldstain, fapt atestat printr-un document din 11 iulie 1849, emanat de la această comisie²⁴.

În final, deoarece documentele sunt foarte parcimonioase cu aceste exemple, am încercat să stabilim numărul evreilor căzuți în revoluție, în afara câmpului de luptă, așa cum am mai spus, în urma uneia dintre primele numărători. Deși evaluați împreună cu alte naționalități, nu credem să greșim dacă stabilim numărul lor la circa 50 de victime²⁵.

Vorbind despre aceste inutile sacrificii, rezultate dintr-o politică națională mioapă, intolerantă, greșită și criminală, nu avem voie să trecem peste un mare salvator al evreilor din epocă - fapt ignorat până acum cu desăvârșire, din motive pe care le bănuim răuvoitoare la adresa românilor; este vorba de românul Gabriel Mihali vicecomite al comitatului Marmăției (Maramureșului), care în 1848-49 a salvat Moiseiul de la a fi ars, ras de pe suprafața pământului și locuitorii săi evrei și români măcelăriți (era o localitate cu populație mixtă). Astfel, tragicul destin al Moiseiului, atunci în 1848-49 a fost înlăturat. Gabriel Mihali s-a dus personal în fața comandantului taberei militare cantonate acolo, pentru a-l ruga să-i cruce pe locuitori, care deși de altă etnie, nu i-au greșit cu nimic, sau cum glăsuiește documentul de mulțumire al celor 10 fruntași evrei din Moisei (din 10 martie 1850): “a potolit pe toți maghiarii ca aceștia să nu aducă comunele creștine și evreiești în stare de cerșetorie” [sb. n. - G. N.] subliniind apoi și mai clar: “domnul vicecomite Miháli Gábor ne-a făcut mult bine și în timpul revoluției maghiare ne-a ținut sub protecția sa ca taberele maghiare să nu ne nimicească”²⁶ [sb. n. - G. N.].

Credem așadar, că merită și ei pe deplin să fie amintiți și cinstiți, evreii care au mers alături de revoluția românilor, deoarece până acum, nu s-a vorbit niciodată despre ei, dar nici depre mini-holocaustul unei părți a acestora la 1848-49 în Transilvania. El a existat totuși, dar prin ignorarea sa a rămas necunoscut până astăzi. Referindu-se la tăinuirea de evenimente, ilustrul Moses Gaster (vorbând despre un alt holocaust, de proporții gigantice de data aceasta) nota atât de sugestiv: “otrava se face și din tăcere: nu se vorbește despre holocaust”. Trebuie să știm însă ce s-a întâmplat, nu se poate altfel. “Nu cere nimeni recunoașterea păcatelor pentru iertare sau răzbunare, nu, ci pentru aducerea la suprafață a celor întâmplate. Numai cu adevărul se poate continua această viață”²⁷.

Este exact ceea ce am încercat noi în acest studiu, sperând să aducem o cât de modestă contribuție la istoria adevărată a evreilor din Transilvania și a încadrării lor în marea etnică românească a Transilvaniei.

GELU NEAMȚU

²⁴ [M. Regleanu], *Documente privind anul revoluționar 1848 în Țara Românească*, București, 1962, p. 286.

²⁵ George Barițiu, *op. cit.*, II, p. 294. Cf. ed. II-a, 1994, p. 781.

²⁶ Idem, *op. cit.*, ed. II-a, p. 781 și p. 621.

²⁷ *Adevărul literar și artistic*, București, IV, nr. 171 din 20 iunie 1993, p. 5.

ANEXĂ

PROCES VERBAL

al cercetării începute și continuate în Ighișul Vechi din nobilul comitat Alba de Sus, la 3 iunie a anului curent 1848, în locuința primarului Iosif Bărbat, în urma ordinului onoratei dregătorii, nr. 803.

I. La solicitarea noastră s-a înfățișat onorata doamnă Pálfi Terézia, văduva lui Kokosi Zsigmond – căreia i s-au pus următoarele întrebări:

1. Să ne relateze onorata doamnă ce i-a spus evreul botezat Iosif Grecu, de aci din Ighișul Vechi, atunci când s-a întors de la Blaj.

- Vă relatez că în miercurea de după adunarea de la Blaj l-am chemat la mine pe numitul Iosif Grecu și i-am spus să povestească ce s-a întâmplat la Blaj. La aceasta Iosif Grecu a spus următoarele: "Acolo, doamnă, s-a hotărât că de acum încolo funcționarii unguri nu vor mai porunci acolo unde locuiesc români, că solgăbirăul nu mai poruncește aici, ci toate necazurile vor fi îndreptate de jurații români. S-a terminat cu administrația ungurească." La acestea i-am spus că sunt vorbe de clacă, că nu se poate așa ceva și că nici nu cred aceasta. Într-aceea, văzând pe pieptul lui trei cocarde tricolore, roșu, alb și albastru și întrebându-l ce semne sunt acelea Iosif Grecu a răspuns: "Aceasta, doamnă – arătând cocarda și culoarea albă – această culoare albă este semnul păcii și înseamnă că noi vrem pacea. Roșu înseamnă că nu ne vom mai lăsa apăsați de alte nații, cu prețul ultimei picături de sânge. Albastrul este moștenirea noastră." La care eu din nou i-am spus că acestea sunt vorbe de clacă, dar evreul a repetat vorbele de dinainte, că da, așa este și că s-a terminat cu administrația ungurească.

II. Maxim Ionaș din Ighișul Vechi, 28 de ani, neunit, căsătorit, după depunerea jurământului este întrebat următoarele:

2. Povestește ce a spus Iosif Grecu de aici din sat, săptămânile trecute, după reîntoarcerea de la Blaj? Ce a povestit el aici prin Ighișul Vechi despre adunarea de la Blaj?

- Eu vă spun ceea ce am auzit, dar eu n-am umblat să aflu ce vești au adus ei de acolo. Mă gândeam în sinea mea că dacă va fi ceva ușurare pentru noi, o să simt și eu. Într-aceea, sub jurământ, doar atât pot să spun, că atunci când Iosif Grecu s-a întors acasă de la Blaj în drum spre locuința sa, a strigat: "Vivat oameni buni, iobăgia îi jos!", adică iobăgia a căzut, și le-a spus sătenilor: "Strigați și voi, căci acum sunteți liberi și nu mai există iobăgie!" La aceste vorbe Iosif Grecu a fost foarte aplaudat aici în Ighișul Vechi, dar cum eu n-am stat de vorbă cu el, n-am mai auzit alte lucruri nici de la el, nici de la altcineva.

3. De ce minți, doar tu însuși ai spus că dacă cei din Ighiș s-ar fi luat după jidovul Iosif Grecu, până acum de Ighiș s-ar fi ales cenușa. Aceasta ai spus-o în Bârghiș, mâine va fi o săptămână de atunci. Spune, este adevărat?

- Domnule, eu despre asta nu știu nimic. Chiar dacă am jurat, chiar dacă aş mai jura de zece ori, asta nu o pot spune, căci n-am auzit.

III. L-am citat și pe preotul reformat din Ighișul Vechi, reverendul domn Rákosi Daniel, care înfățișându-se în virtutea jurământului său preoțesc, la întrebările de mai jos a răspuns în felul următor:

4. În virtutea însărcinării noastre de față, vă poftim, reverende domn, să relațiați ce a vorbit evreul botezat Iosif Grecu, locuitor aici în Ighișul Vechi, la întoarcerea de la recenta adunare de la Blaj, și în mod aparte despre cine și ce v-a vorbit domniei voastre? Spuneți totul fără nici o părtinire.

- Mie personal și nemijlocit Iosif Grecu nu mi-a spus nimic, însă am auzit cum popa neunit i s-a adresat acestuia., în fața porții mele, unde eu l-am întâlnit pe Grecu, chemându-l acasă: "Hai acasă, domnu' căpitan!"

Mai apoi Iosif Grecu a dat de știre la casa soției lui István Samu, ca noi ungurii, să ascultăm de ei, căci dacă nu, așa bătaie va fi pe unguri aici în Ighiș, încât va plânge pământul. Solgăbirăul nu mai poruncește aici. Mai apoi că la cine a spus Iosif Grecu aceea că de acum scrisul în ungurește nu înseamnă nimic, și cine mi-a spus mai apoi mie, petrecându-se lucrul cam demultisor, nu l-am prea socotit demn de băgat în seamă, ci mai dgrabă mi-a părut rău pentru nebunia lui fanatică și l-am dat uitării. Dar că a spus și că trebuie să fi spus, reiese cum s-a arătat mai sus, și din aceea că el a dat de știre de la casa soției lui István Samu că solgăbirăul nu mai poruncește, adăugând și aceea că scrisul unguresc nu mai înseamnă nimic. Acestea le întăresc cu credința și iscălitura mea.

Rákosi Dániel, preot reformat în
Ighișul Vechi m. pr.

IV. Este citată doamna Benedek Juliska, fosta soție a lui Szalántzi László, soția judeului domenial István Samu din Ighișul Vechi, de 28 de ani, reformată, care după jurământ răspunde astfel la întrebările care i-au fost adresate:

5. După întoarcerea lui Iosif Grecu de la Blaj, la puțin timp, respectiv când evreul botezat Iosif Grecu și-a adus o casă veche de lemn și când v-ați dus acolo după o căldare de țuică, cu ce cuvinte v-a atacat pe dv. și pe alții evreul botezat Iosif Grecu?

- Cu ocazia pomenită este adevărat că m-am dus la Iosif Grecu după țuică și acesta, ducându-mă într-o odaie lăturalnică, mi-a dat de toți banii țuică din butoiul de țuică de acolo, iar după ce mi-a dat țuica a trântit ușa acelei odăi lăturalnice și-a grăit astfel către mine numitul Iosif Grecu: "Doamna mea, am auzit că dv. și Jancsi ați spus preotului reformat de aici că eu aș fi zis că scrisul unguresc este bun numai de șters la cur (să mi se ierte scrisul). Este adevărat? La care îi răspund: "Eu nu știu de asta nimic." La care zice: "Să nici nu spuneți așa ceva, pentru că n-am zis, și chiar dacă aș fi zis, nu m-aș teme grozav de tare. Spune-i popii să-și ia gura de pe mine, căci dacă vorbește mult am să-l aduc în fața bătrânilor, nu în fața solgăbirăului, căci acela nu mai poruncește. Și vă sfătuiesc pe voi ungurii să aveți grijă și să ascultați de noi, românii, căci dacă nu, așa bătaie va fi aici în Ighișul Vechi între români și unguri, încât va plânge pământul sub noi. Căci pe noi la Blaj ne-au jurat și am jurat că noi vom lupta ca români și nu ne vom lăsa până la ultima picătură de sânge dacă va veni asupra noastră cineva cu putere. Ne vor veni în ajutor cei din Barchiș, iar dacă aceia vor fi apăsați pentru ceva, ne vom duce noi în ajutorul lor". La aceste cuvinte ale lui m-am dus îngrozită acasă și i-am povestit imediat soțului. Peste două zile, venind la noi Iosif Grecu, m-a întrebat: "Apoi doamna mea, alaltăieri când ai venit la mine după țuică ți-am spus niște lucruri. Ia povesteștemi-le, ca să vedem dacă ți le mai amintești." Eu i-am povestit ceea ce am relatat aici adineaori, din cuvânt în cuvânt. La care Iosif Grecu a spus astfel: "N-am spus chiar așa, ai grije de tine să nu greșești, pentru că se prea poate ca eu să fi fost atunci puțin beat, dar totuși știu că eu nu am spus așa."

Replicându-i eu că a vorbit exact așa cum am spus adineaori, m-a amenințat din nou să am grijă cum vorbesc, căci n-ar vrea povești cu proprietarii, apoi s-a dus acasă.

V. Este citat, jurat și întrebat Iuon Ilari Răduț din Ighișul Vechi de 55 de ani, neunit, căsătorit.

6. Ce a vorbit pe aici Iosif Grecu din localitate, după întoarcerea sa de la Blaj, respectiv a spus el că iobăgia a fost pusă jos, că funcționarii unguri nu mai poruncesc, astfel și asemenea vorbe provocatoare de dezordine a spus el? Mărturisește după credința sufletului tău.

- Cum că Iosif Grecu a vorbit după adunarea de la Blaj o știu desigur, pentru că mi-a vorbit și mie, spunându-mi că la adunarea de la Blaj s-a hotărât și s-a anunțat că iobăgia s-a pus jos, nu mai sunt iobagi, dar și aceea a spus că robotele să fie făcute, până când lucrul va fi anunțat pe alte căi. Și aceea am auzit, de la preoteasa maghiară, cum că Iosif Grecu ar fi spus și că funcționarii unguri nu mai poruncesc, dar eu asta n-am auzit. Mai apoi am auzit și strigăte de "Vivat!" de pe deal, dar în sat nu. Altceva nu știu.

VI. Este citat și după depunerea jurământului întrebat primarul din Ighișul Vechi, Iosif Bărbat, care este de 33 de ani, neunit, căsătorit.

7. Ce cuvântări a ținut Iosif Grecu sătenilor din Ighișul Vechi, după adunarea de la Blaj, respectiv cu ce i-a agitat pe iobagi, ce a spus despre funcționarii unguri, spune pe jurământul tău?

- Chiar după terminarea adunării de la Blaj Iosif Grecu, care a fost și el acolo și se întorsese acasă, aflându-se pe uliță în fața porții lui Ștefan Anghel, pe podețul din fața casei, a strigat odată "Vivat!" dar atunci n-a mai spus nimic. Așa că eu nu știu ca el să fi spus ceva, căci niciodată n-am povestit cu el. Nici aceea nu știu ce a căutat la Blaj, căci nimeni nu l-a trimis acolo.

Cum că rânduiala și modul acestei cercetări s-au dus la bun sfârșit de către noi în felul arătat mai sus, despre aceasta adeverim cu credința noastră adevărată. La locul și timpul amintit mai sus

Szaboszlai B. Lajos m. p.
solgăbirău

Nánási Samu m. p.
comisar de poliție.

Rechizitoriu

Din mărturisirile I, III, IV ale acestui proces verbal de cercetare se evidențiază:

În primul rând că la Ighișul Vechi evreul creștinat Iosif Grecu a amăgit românimea ignorantă că s-au mântuit de iobăgie, cu care vorbe i-a instigat la nesupunere, rezultatele văzându-se până astăzi în efectuarea nepunctuală a prestațiilor iobăgești.

În al doilea rând, se vede din depozițiile martorilor I și III că a instigat poporul la dezordine prin afirmațiile sale că funcționarii unguri și solgăbirăul nu mai poruncesc de acum înainte.

În al treilea rând, a reieșit și aceea, în urma mărturiei sub jurământ a martorului IV, că a amenințat cu bătaie între unguri și români, cu acea expresie zămislitoare de rea intenție: că dacă ungurii nu vor asculta de români, așa bătaie va fi în Ighișul Vechi, încât și pământul va plânge sub ei.

În fine, în al patrulea rând, reiese din depozițiile martorilor II și III, că a cauzat liniște și îngrijorare și comportamentul său după întoarcerea acasă în Ighișul Vechi de la Blaj – unde nici măcar n-a fost trimis, când a bătut ulița cu strigăte de “Vivat!”, tulburând spiritele și cauzând îngrijorare.

Sentință

Cu toate că în scrisoarea autografă înaintată Onoratului Oficiu al comitatului, Iosif Grecu își împlânzește faptele scandaloase – de altfel dovedite sub jurământ și prin depozițiile martorilor citați – totuși, cu atât mai mult cu cât prin raportul solgăbirăului se arată că prin comportamentul său brutal și nesupus s-a străduit să întineze demnitatea funcționarilor, hotărâm ca el, ca un tulburător al liniștii și ordinii, ca un răzvrătitor de suflete, rău intenționat, să stea începând de astăzi 15 zile închis în temnița comitatului în fiare, iar la împlinirea celor 15 zile să i se aplice, în Mărtineni, 25 de lovituri de baston și apoi să fie lăsat liber.

Ighișul Vechi, în ziua amintită mai sus.

Szaboszlai B. Lajos m. p.,
solgăbirău

Nánási Samu,
comisar de poliție

JEWS WHICH JOINED THE ROMANIANS IN THE 1848 REVOLUTION IN TRANSYLVANIA (Summary)

The Transylvanian society during the times of the 1848 Revolution was not a society of tolerance. The Hungarian rulers were calling the Germans “bastard dogs”, the Romanians “rascals” and the Jews “despicable”, etc. A part of the Transylvanian Jews will join the Romanian Revolution of 1848. They will enroll in Avram Iancu’s Peasants’ army or willingly help this army.

The Jews as well as the Romanians were hoping to make a decisive step on the tumultuous path of their historical becoming and also to reform their confession. Hungarian authorities tried to get rid of the Jews by sending them on the front. The Romanians appealed to everybody that in the recently started civil war the Jews should be spared because they do have, as every other ethnic group, their right to life and personal wealth.

We have provided examples of Jews persecuted because they supported the Romanians and also we have established that the number of Jews which fell victims through out the Romanian Revolution of 1848 to be of approximately 50 individuals.

We have emphasized the existence of a great Jewish savior, around 1848-1849, in the person of a Romanian Gabriel Mihali, vice-commissioner of the Maramureș County, who’s direct intervention saved the Jews of Moisei from the Hungarian havoc.

It was, therefore, our consideration that it is necessary to underline in this work that all the Jews which joined the Romanian Revolution of 1848 fully deserve to be remembered and praised in our historiography.

Arh. Naț. Cluj, fond. Arh. comitat Alba de Sus, nr. 880/1848, iunie 3. Mulțumim și pe această cale colegului Ioan Chindriș pentru traducerea făcută.

PUTERE ȘI PROTEST ÎN TRANSILVANIA LA ÎNCEPUTUL EPOCII LIBERALISTE: DELEGAȚIA NAȚIONALĂ DE LA VIENA A MITROPOLITULUI ȘULUȚIU DIN 1861

Dacă preluarea controlului administrației locale a Transilvaniei de către nobilimea maghiară și patriciatul săsesc a suscitât în primăvara anului 1861 un adevărat val de proteste ale românilor, în vara și toamna acestui an opoziția lor îmbracă formele rezistenței pasive și a apelului direct la sprijinul Vienei. Din iunie până în octombrie 1861 un lung șir de delegații - șase din Transilvania, două din Partium, două din Banat- iau drumul capitalei Imperiului, sfârșind prin a convinge guvernul central că situația românilor era gravă, că trebuia făcut ceva pentru ei.

Într-adevăr, după ce noul cancelar F. Kemény obținea aprobarea pentru o lege electorală nobiliară foarte restrictivă pentru români¹, după respingerea tuturor demersurilor locale făcute în comitate, scaune, districte, orașe pentru o reprezentare proporțională sau cel puțin echitabilă în organizarea guvernării locale, după ce Guberniul din Cluj - postat pe poziția valabilității uniunii cu Ungaria - obstrucționa întrunirea dietei statului, tot ce mai putea face elita conducătoare a populației majoritare era, fie să încerce să scoată Curtea și guvernul vienez din expectativă, fie să se supună fără crâcnire dominației politice a minorității.

O dominație care îmbracă acum după prăbușirea lumii feudale alte modalități, care trebuie să facă și face unele concesii, care are prudența de a-și impune unele limitări teritoriale - Năsăudul și Făgărașul - dar care cu toate acestea nu era în ansamblul ei mai puțin efectivă. Este suficient să menționăm restaurarea pretutindeni în Transilvania a consiliilor comitatense și scaunele constituite în vara anului 1848, structura etnică aproape exclusiv maghiară și săsească a corpului funcționăresc, deciziile părtinitoare locale în ceea ce privește limba oficială a jurisdicțiilor, mulțimea adreselor pentru recunoașterea uniunii pe care forurile locale în febra regăsirii lor, după o atât de lungă întrerupere a vieții constituționale, le trimit împăratului, camerei magnaților și camerei deputaților din dieta de la Pesta, Cancelariei Aulice vieneze și Guberniului din Cluj, comitatelor din Ungaria, comitatele transilvănene ele între ele. Ori pe cât de mult doreau oamenii politici maghiari uniunea, pe atât de mult se opuneau acesteia intelectualii români. Pentru cei dintâi era singura modalitate de a-și transborda supremația politică din vechiul regim al stărilor și ordinelor într-un regim reprezentativ, oricât de limitat ar fi fost el, pentru ceilalți ea însemna, pe de o parte pierderea preponderenței numerice în cadrul statului, pe de alta pierderea virtualităților de perspectivă, fie ea oricât de îndepărtată, ale unei autonomii teritoriale aflate graniță în graniță cu Principatele Române Unite.

¹ Discuțiile Cabinetului vienez din 14 și 21 martie 1861, *Die Protokolle des Österreichischen Ministerrates*, 1848-1867, V Abteilung, I, Wien, 1977, p. 148-154, p. 196-199 (În continuare *ÖMR*). Textul, aprobat de împărat, al propunerii cancelarului Kemény, Idem, p. 157-165. În esență este vorba despre legea electorală din 1791 modificată prin acordarea dreptului de vot și nenobililor dacă plăteau un impozit anual de 8 fl. fără darea capului (capitația). Potivit acestui cens, după datele prezentate de Kemény, din 156. 726 foști iobagi ar fi beneficiat de dreptul electoral 5070 persoane. Idem, p. 164.

În același timp noua putere de stat, odată instalată vădește de la început, în ciuda provizoratului și carențelor legitimității sale, o accentuată predispoziție represivă. De trei ori în vara și toamna anului 1848 în Alba de Jos, cel mai mare comitat al Transilvaniei, centrul de greutate al mișcării naționale românești, se cere intervenția armatei², care la fel ca și finanțele, continuă să rămână în mâinile forurilor austriece. Concomitent, în Hunedoara așanumita Valahia Transilvania, cu 94% din populație români, comitele suprem cerea insistent traducerea în justiție a militanților politici ortodocși și greco-catolici³. Făcând dovada unei remarcabile dibăcii a guvernării noua putere știe, totodată, să lovească în punctele cele mai vulnerabile ale adversarului, să mânuiască abil, deopotrivă, armele dezinformării ca și pe cele ale diversiunii. Să menționăm doar faptul că în timp ce la Viena cancelarul Kemény încerca să obțină, la fel ca și în vara anului 1848, sprijin militar, la Cluj, guvernatorul Mikó pune în vedere capilor bisericești de la Blaj și Sibiu să sisteze amestecul preoților în treburile politice⁴, impunea redacției *Gazetei Transilvaniei* și *Foaiei pentru minte, inimă și literatură* depunerea cauțiunii prevăzute de legea presei din 1852⁵, manevra în subteran pentru a canaliza nemulțumirile românești împotriva patriciatului săsesc. Nu întâmplător ziarele din Cluj stăruiau în această perioadă asupra păcatelor sașilor față de conlocuitorii lor de pe Pământul Crăiesc, cum nu sunt întâmplătoare nici articolele care apar în presa occidentală cu circulație în Imperiu asupra tendințelor românilor de alipire la Principatele Unite⁶.

Seria deputățiilor românești vieneze începe în iunie 1861 cu delegația națională formată din Ioan Rațiu, Ilie Măcelariu și Iacob Bologa care, în chipul unei avangarde, acționează în capitala imperiului timp de aproape trei luni pentru invalidarea restaurării vechilor organisme ale guvernării locale, pentru aprobarea întrunirii unui congres național al românilor din Transilvania, pentru convocarea dietei⁷. Îi urmează, într-o cadență ce se accelerează la începutul toamnei, trimișii foștilor grăniceri năsăudeni⁸, cei ai districtului Făgăraș⁹, mesagerii Banatului, frații Mocionii și Vincențiu Babeș¹⁰, cei ai Aradului în frunte cu episcopul

² Propunerile lui Kemény către împărat din 28 mai, 15 iunie 1861, Magyar Országos Levéltár (În continuare MOL), D-228, 1861-241, 244, 256, propunerile guvernatorului Mikó din 30 august 1861, Idem, F-263, 1861-1786, 2008.

³ Rapoartele comitelui Nopcsa către Guberniu din 12 mai, 6 iunie, 11 și 17 iulie, MOL, D-228, 1861-246, 282, 305-306.

⁴ Propunerea lui Mikó către Kemény, 16 mai 1861, MOL, D-228-246; Kemény către împărat, 8 iunie 1861, Idem, D-228, 1861-251; decizia imperială din 9 iunie 1861, Idem, D-228, 1861-256; ordinul din 8 iunie 1861, Idem, D-228, 1861-253.

⁵ G. Barițiu, *Domnului E. I. A- la București. Epistolă deschisă*, în *Transilvania*, IV, nr. 3, 1871, p. 36.

⁶ *Kolozsváry Közlöny*, nr. 138, 2 septembrie 1861, p. 557.

⁷ Pentru delegația națională din vara anului 1861 vezi, Keith Hitchins, Liviu Maior, *Correspondența lui Ioan Rațiu cu George Barițiu*. 1861-1892, Ed. Dacia, Cluj, 1970, p. 45-71.

⁸ Despre activitățile deputaților năsăudeni: Macedon Pop, Vasile Nașcu, Maximilian Lica și Grigore Botta care obțin rezoluția imperială din 27 august privind retrocedarea fondurilor grănicerești, vezi, MOL, D-229, 1861-2442.

⁹ În 18 iulie 1861 comitetul districtual hotărâ plecarea la Viena a lui Ioan Roman, George Strâmbul și Ioan Codru Drăgușanu pentru aprobarea deciziei sale din 16 mai privind limba oficială a jurisdicției, vezi, MOL, D-229, 1861-3724.

¹⁰ D. Moldovan către Barițiu, 10 octombrie 1861, *George Barițiu și contemporanii săi*, V, București, 1981, p. 142.

Atanasie Ivacicovici¹¹ deputățiile românilor din comitatele Hunedoara¹² și Alba de Jos¹³, cele din Zarand¹⁴ și Solnocul de Mijloc¹⁵, fiecare cu propriile ei revendicări. Șirul demersurilor vieneze din 1861 se încheie cu acțiunea delegației conduse de mitropolitul Alexandru Sterca Șuluțiu ca mandatar al întregii națiuni, asupra căreia ne oprim.

Imperativele plecării delegației

Sosirea în capitala Imperiului a acestei noi solii de nivel național, a treia după Diploma liberală, este legată, deopotrivă, de starea de lucruri din Transilvania ca și de noile evenimente care au loc în Ungaria, prin prisma căreia forurile vieneze privesc mereu treburile statului transilvănean. Este vorba despre dizolvarea precipitată la 22 august 1861, a dietei maghiare, despre ruptura politică dintre Viena și Pesta, unde se respinge compromisul cu guvernul central pe baza noilor acte constituționale, afirmându-se ferm principiul continuității dreptului public, al valabilității legilor din 1848. Începea ceea ce în Ungaria s-a numit epoca *provizoratului*. La fel ca în octombrie 1848, era evident că guvernul central, avizat la sprijinul națiunilor nemaghiare, va merge mai departe pe calea concesiilor făcute acestora pentru a face presiuni asupra Pestei. Erau vizați în primul rând românii, care în virtutea masei lor numerice puteau avea cuvântul hotărâtor în dieta Marelui Principat, influențând direct, prin participarea sau neparticiparea Transilvaniei la parlamentul central, soarta constituției din februarie.

Într-adevăr, la 24 august, două zile după ruptura cu Pesta, consiliul ministerial de la Viena reia în dezbatere, după o primă abordare nereușită făcută la sfârșitul lunii iulie¹⁶, problematica complexă a întrunirii dietei transilvănene. Opiniile membrilor cabinetului sunt împărțite, atât în ceea ce privea locul și data întrunirii forului legislativ cât și a ordinei sale de zi și cu deosebire asupra suportului său electoral, esența întregii chestiuni, de care depindea structura națională a dietei și în consecință orientarea sa politică generală, sprijinirea sau boicotarea noului parlament vienez.

Ca și în martie, ca și în iulie, cancelarul Kemény, sprijinit de grupul miniștrilor maghiari, propunea în urma unui ordin scris al împăratului¹⁷ ca viitoarea dietă să se întrunească la Cluj, să dezbată alegerea celor mai importanți funcționari superiori ai statului, trimiterea reprezentanților săi în parlamentul central, problema uniunii și

¹¹ Memoriul românilor din comitatul Arad pentru numirea lui Gheorghe Popa ca și comisar regal comitatens e dezbătută în ședința din 12 octombrie a cabinetului, *ÖMR*, V/2, Wien, 1981, p. 445.

¹² Despre deputații hunedoreni: George Filip, Amos Tordășanu și Nicolae Crainic vezi, *Arh. Naț. Cluj*, fond Bibl. Centr. Blaj, nr. 274, f. 35-36.

¹³ Memoriul din 9 septembrie 1861 pentru înlocuirea lui Pogány György din funcția de comite suprem, MOL, D-228, 1861-348; între delegații români era și protopopul Grigore Mihali, cf. *Arh. Naț. Alba*, fond M. U., 1861-546.

¹⁴ Memoriul comitatului Zarand din 20 iulie către împărat, BCU Cluj, mss sertar 341/3; Foaie pentru minte, inimă și literatură, nr. 42-43, 18/25 nov. 1861; T. V. Păcățian, *Cartea de Aur*, II, Sibiu, 1902, p. 584-92.

¹⁵ Pentru delegația comitatelor Solnocul de Mijloc și Crasna, formată din: Ioan Maniu, Ioan Gal și Ioan Filip, vezi, Coriolan Suci, *Corespondența Ioan Maniu-Simion Bărnăuțiu, 1851-1864*, Blaj, 1929, p. 367-371.

¹⁶ Ședința cabinetului din 27 iulie 1861, *ÖMR*, V/2, p. 245-247.

¹⁷ Textul din 29 iulie, *Idem*, p. 246-247.

reorganizarea justiției, iar baza ei electorală să fie legea din 1791, completată cu censul de 8 florini, *fără capitație*, pentru foștii iobagi¹⁸. Excluderea din cens a “dării capului”, dare medieală desființată în toate celelalte provincii ale Imperiului, dar care în Transilvania aproape echivala quantumul impozitului pe avere, făcea acest barem electoral - aproape dublu față de Ungaria (5 fl.), aproape triplu față de Galiția (3 fl.) - inaccesibil mării mase țărănești, preponderent românești.

Ministrul-de stat Schmerling și grupul miniștrilor germani sprijină în schimb votul separat al consilierului aulic Ladislau Vasile Pop, prezentat și el Cabinetului, în care acesta propunea întrunirea dietei la Sibiu, înscrierea recunoașterii egalității politice a românilor pe primul punct al ordinei de zi, o mai largă reprezentare dietală a comitatelor (un deputat pentru 30.000 locuitori), *inclusiunea capitației*, în censul de 8 fl¹⁹.

Nu se ajunge acum la un acord, cum nu se va ajunge nici în ședința din 9 septembrie, prezidată de împărat²⁰, care, mânat de tendințele sale autocrate, își rezervă și în noul regim dreptul deciziei în toate chestiunile cu adevărat importante. Rezoluția era cu atât mai grea cu cât Transilvania constituia cheia strategică a Imperiului spre răsărit și punctul nevralgic al relațiilor cu Ungaria. Și cu atât mai dificilă cu cât perspectiva unei diete transilvănene cu o structură socială și națională înnoită, plebee și românească, era greu acceptabilă pentru vederile aristocratice și conservatoare ale împăratului. Chiar Schmerling și susținătorii lui în discuțiile din cabinet nu avansează decât perspectiva unei echilibrări calculate a forțelor naționale, astfel încât jocul politic al Vienei să aibă în dietă un câmp cât mai larg de manifestare. În aceste condiții, va fi nevoie de o intervenție specială a miniștrilor Schmerling, Rechberg și Mecséry pe lângă Francisc Iosif, pentru ca acesta să accepte în cele din urmă punctul de vedere înnoitor al șefului efectiv al cabinetului său. Se va emite astfel, la 19 septembrie 1861, rescriptul imperial prin care dieta era convocată pentru 4 noiembrie la Alba Iulia, cu înscrierea egalității politice a românilor ca prim obiect al dezbaterii și, ceea ce era cel mai important, cu includerea capitației în censul de 8 fl. Împăratul își rezerva dreptul de a numi ulterior comisarul său dietal²¹. A doua zi apărea în *Wiener Zeitung* demisia lui Kemény²².

În acest moment pe cât de neașteptat pe atât de benefic pentru români al cotiturii politicii habsburgice față de Transilvania se impunea în mod stringent prezența la Viena a celor doi capi bisericești ai românilor, Șaguna și Șuluțiu, președinții Comitetului național instituit în Conferința de la Sibiu, pentru a exploata oportun și optim, noua perspectivă care se deschidea.

Conștiința acută a importanței noii conjuncturi politice naște pretutindeni în lumea românească, pe de o parte speranța că a sosit clipa mult așteptată a dreptății, pe de alta temerea că momentul ar putea să treacă fără să aducă soluționarea cauzei drepte a națiunii. Nu se va repeta oare situația din februarie 1849, dinaintea emiterii constituției, sau cea din octombrie 1860, când de asemenea, evoluția politică generală

¹⁸ *Idem*, V /2, p. 320.

¹⁹ Textul prezentat de L. V. Pop în ședința din 7 august a Cancelariei transilvănene, BAR, mss. rom., 1013, f. 79-90.

²⁰ ÖMR, V/2, p. 360-366.

²¹ Textul rescriptului, formulat –fapt semnificativ– în limba latină, Sándor Jósef, *Okmánytár Erdély legujabb jogtörténelméhez, 1848-1865*, Kolozsvár, 1865, p. 162-165.

²² Cancelarul Kemény și-a prezentat demisia în 13 septembrie, în urma biletului de mână al împăratului din 11 septembrie, prin care îi puneă în vedere să accepte reducerea censului, ÖMR, V/2, p. 364-365.

fusesse favorabilă românilor. În toate convenirile locale care au loc se evocă cu o mare îngrijorare ponderea decisivă pe care dieta maghiară, recent dizolvată, o acordase uniunii Transilvaniei, condiție sine quo non a compromisului cu puterea centrală, interesul fundamental al Vienei pentru concilierea cu partenerul ei tradițional față de care drepturile naționalităților contau mult mai puțin, obstacolele care stăteau în calea românilor chiar acasă, în patria lor, câtă vreme administrația centrală și locală a statului era pusă în mâinile adversarilor lor politici etc. Era momentul, citim în toate mărturiile contemporane, ca națiunea română să fie cunoscută la Viena în adevărata sa lumină, prin oamenii săi cei mai autorizați, la înălțimea importanței sale. Se fac auzite repetate referiri la lungile negocieri vieneze ale lui Teleky Mihály, Alvinczi, Harteneck, dinainte și de după emiterea Diplomei Leopoldine din 1691. Obiectivele delegației române, spun contemporanii, nu erau mai puțin importante pentru soarta populației majoritare decât ale acestora. Ele erau, oricum, dintre cele mai grele.

Trebuia, înainte de toate, degajată în calea dietei stavila pe care o reprezenta Guberniul nobiliar din Cluj, cel care urma să aplice într-o perioadă foarte scurtă de timp rescriptul imperial, întocmind listele de alegători, constituind comitetele și comisiile electorale, întocmind proiectele de legi, organizând scrutinul propriu zis etc. Era de prevăzut că dacă Clujul, considerând valabilă legea uniunii, adoptase în tot decursul anului tactica împotrivirii și a tergiversării față de plănuita dietă, fie ea și nobiliară²³, cu atât mai mult se va împotrivi unei diete în care românii să aibă un cuvânt mai greu. Ce era de făcut într-o asemenea situație?

Se pune, în al doilea rând, problema unui acord prealabil cu guvernul vienez asupra modalității concrete de recunoaștere a egalității națiunii române. Aceasta se putea face, fie pe cale tradițională "feudală", specific transilvăneană a delimitării unui teritoriu național românesc în Transilvania, înghesuit între cel maghiar, secuesc și săsesc, pe seama cărora trebuia instituit, soluție cu care cochetase Viena în 1850 și pe care o recomandau din nou politicienii sași, fie pe calea nouă a adoptării unor reglementări electorale și administrative democratice care să valideze, politic, la nivel central și local numărul populației românești.

Cei mai mulți și mai influenți frunțași români optaseră încă în anii 1850-1851, pentru formula modernă a "înarticulării", care elimina pericolul grav al îmbucătățirii masei naționale pe care o reprezentau, viețuitoare pe întreg teritoriul țării. Pentru această modalitate pledau în acest timp George Barițiu din Brașov, Ioan Maiorescu din București, Alexandru Papiu Ilarian din Iași. Broșura acestuia din urmă *Independența Constituțională a Transilvaniei*, tradusă în franceză, italiană și germană, publicată și în *Kolozsvári Közlöny*²⁴ o subînțelege. Singur Bărnăuțiu insistă în octombrie 1861 pentru formula teritorială²⁵. În același timp respingerea acesteia nu însemna în ochii românilor eliminarea altor apanaje ale autonomiei: un organism colectiv de conducere după modelul Universității săsești sau cel puțin recunoașterea oficială a noului Comitet Permanent instituit la Sibiu, un cap național asemănător comesului sas, pentru care Schmerling făcea promisiuni, o departajare pe națiuni a funcțiilor din administrație și justiție. Nu lipsesc cei care, lăsându-se furați de optimismul momentului, contemplă mirajul unei discriminări pozitive de natură să

²³ Rezoluția din 1 iunie 1861 a Guberniului, Sándor József, *op. cit.*, p. 146-151.

²⁴ *Kolozsvári Közlöny*, nr. 152-158, 26, 28, 29 septembrie și 1, 3, 5, 6 octombrie 1861.

²⁵ Scrisoarea din 17 octombrie 1861 către George Barițiu, Avram Iancu și Axente Sever, în *Foaie, pentru minte, inimă și literatură*, nr. 42-43, 18 și 25 noiembrie 1861.

uşureze moştenirea grea a trecutului feudal: o Academie de Drept românească, câteva gimnazii şi şcoli profesionale, un sistem cuprinzător de burse şcolare, un împrumut bănesc. În afară de acestea, se impunea problema adoptării unui nou statut al confesiunilor româneşti ignorate în rescriptul dietal, care îşi aveau propriile lor revendicări: mitropolia la ortodocşi, sinodul la uniţi, ameliorarea condiţiei materiale a clerului şi la unii şi la ceilalţi.

Recunoaşterea politică a naţiunii puneă totodată problema garanţiilor sale de viitor. Se reia, la fel ca în toamna anului precedent, chestiunea emiterii unui act imperial solemn şi imprescriptibil "Diploma assecuratorium", asemănătoare aceleia din 1691, temelie a dezvoltării sale viitoare. "Toţi ştim, scrie Dimitrie Moldovan din Viena, că garanţia cea mai puternică a naţiunii stă în însăşi trupul ei, în vigoarea comunităţii sale spirituale care, dacă nu a sucombat sub lunga apăsare a conjuraţiei politice medievale, nu va pieri în era egalităţii naţionale. Dar oare, continuă el, românii numai de aceea există pe faţa pământului ca să nu piară? Nu au şi ei o chemare mai înaltă aceea de a fi fericiţi, de a contribui cu ce este al lor la fericirea continentului nostru"²⁶.

Prezenţa la Viena a prelaţilor români "părinţii naţiunii", cum sunt numiţi ei, este tot mai insistent asociată acum de chestiunea desemnării succesorului lui Kemény în funcţia de cancelar aulic. Acapararea acestei pârgii de putere cu prerogative atât de preţioase în administraţia publică, reactivează în culise rivalitatea maghiaro-săsească pentru controlul puterii executive. La Viena se vânturau dintr-o parte numele consilierului aulic Kozma Dénes, cel al preşedintelui Tablei Regeşti, Apor Károly, al şefului Tezaurariatului Béldi György, cele ale lui Ludwig von Rosenfeld şi Karl Geringer din cealaltă parte. În răbufnirea de nădejdi pe care o aduce cu el rescriptul imperial dietal se reia planul obţinerii unui cancelar român. Credinţa naţiunii în timpul revoluţiei, ponderea masei sale şi chiar interesul direct al tronului pentru reprezentarea Transilvaniei în Reichsrat păreau să justifice o asemenea măsură, oricât de însoţită putea ea să apară în ochii acelora dedaţi să vadă în români doar o masă amorfă de foşti iobagi. Era de altfel drept, citim în scrisorile care se trimit acum la Viena din Blaj, ca, devreme ce guvernatorul şi preşedintele Tablei Regeşti erau maghiari, de vreme ce saşii îşi aveau comitele lor, funcţia supremă de cancelar să revină românilor. Cum altfel se puteau ei apropia de "treptele tronului" pentru a apăra cauza naţională, când "cheile tuturor uşilor" erau în mâinile adversarilor lor, care, cum se întâmplă întotdeauna în politică, îi prezentau în cercurile aristocratice vieneze, diriguitoare în cea mai proastă postură posibilă: oameni noi ridicaţi de jos, ahtiaţi după funcţii, mânaţi de interese meschine, materiale, înclinaţi spre cel mai periculos radicalism, gata oricând să trădeze Imperiul pentru visul lor daco-român. În plin consiliu ministerial Kemény nu ezitase să declare că românii alcătuiesc o populaţie brută, incultă, care are nevoie încă 20 de ani de o tutelă politică maghiară şi săsească²⁷. În aceste împrejurări gândul celor mai mulţi se îndrepta spre consilierul aulic Ladislau Vasile Pop, cel mai înalt demnitar pe care îl avuseseră până atunci românii, cel al cărui vot separat în cadrul Cancelariei făcuse posibilă, din punct de vedere formal, întreaga schimbare. Mulţi, mai puţin Şaguna şi Bariţiu, îl şi vedeau cancelar.

²⁶ D. Moldovan către Alex. Şt. Şuluţiu, 6 oct. 1861, Arh. Naţ. Cluj, fond D. Moldovan, nr. 369. Publ. de Ioana Botezan în *Acta MN*, XV, 1978, p. 489-494.

²⁷ *ÖMR*, V/1, p. 197.

Dar mai presus decât toate acestea trebuia afirmată la Viena voința românilor de a sprijinii noile acte constituționale, de a-și trimite reprezentanții în Parlamentul Central, fie prin dietă, fie chiar prin alegeri directe, formulă care începe să câștige teren în capitala Imperiului. Într-un moment când Diploma și Patenta erau respinse nu numai la Pesta ci și la Zagreb, aceasta era ceea ce interesa în primul rând puterea centrală, ceea ce conferea comunității românești transilvănene o pondere politică ce depășea granițele Marelui Principat, ceea ce obliga Viena la concesi. Concesi cu atât mai dureroase cu cât comportau, prin însăși forța împrejurărilor, o penetrare liberală mai adâncă decât se dorea, cu consecințe mari în politica transilvăneană, cu atât mai greu de acceptat cu cât ascensiunea românilor într-o provincie ce se afla graniță în graniță cu Principatele Române Unite suscita neliniști, cu atât mai delicate, cu cât contraveneau vederilor conservatoare și centraliste ale împăratului căruia îi aparțineau în fapt deciziile cele mai importante. Prețul pe care guvernul central va accepta să-l plătească în 1863, după lungi ezitări și repetate asigurări, se va situa la nivelul cel mai scăzut posibil.

Cât privește pe români, adeziunea lor pentru noul regim, exprimată la Sibiu în zilele Anului Nou, rămânea în picioare și chiar se întărea. Rezervele pe care le suscitau corectivele centraliste ale Patentei din 26 februarie, erau contracarate zdrobitor în ochii lor, pe de o parte de desfășurările politice din Transilvania, din primăvara și vara anului în curs, pe de alta de cortegiul nedreptăților și violențelor care au însoțit dieta din Pesta, de inconsistența concesiilor acesteia față de naționalități, de intransigența ei în problema uniunii. Astfel încât prezența la Viena a emisarilor români nu semnifica atât o opțiune între Viena și Pesta care era de acum subînțeleasă, cât o reafirmare a acesteia, o încercare de a o valoriza politic, oricât de fragilă era poziția delegației românești. Acestea erau motivele pentru care funcționarii români de la Viena: V. L. Pop, I. Pușcariu, D. Moldovan cheamă într-un glas pe cei doi capi bisericești și pe Barițiu "artileria grea" a românilor transilvăneni, spun contemporanii, să vină în capitala Imperiului pentru a susține cauza națională²⁸. În același sens intervine delegatul Iacob Bologa pe lângă redactorul *Gazetei Transilvaniei*²⁹.

Impresionează cu deosebire pledoariile secretarului aulic Dimitrie Moldovan, unul dintre cei mai înzestrați și energici oameni ai generației cu adevărat excepționale pașoptiste, protagonistul apropierei dificile, un an mai înainte, dintre Șaguna și Șuluțiu, învrăjbiți unul cu altul timp de aproape zece ani El exagera șansele succesului dar argumentația și fervoarea angajării sale sufletești nu rămân fără urmări. Ziua și noaptea, exclamă el, cu glasul întretăiat de emoție, numai binele națiunii îi sta înaintea ochilor. "Dumnezeu cel puternic să ne îndrepte pe toți la un cuget și la o inimă spre exoperarea fericirii poporului nostru cel necăjit, care, ca aurul în fundul minelor, de ape și vânturi rele nestricat nu luă asupra sa nici una rugină ci stă în origina sa primitivă, primită, de la Împăratul împăraților"³⁰.

²⁸ L. V. Pop către Șuluțiu, 16 septembrie 1861, Arh. Naț. Alba, fond Cabinet Mitrop. nr. 698; D. Moldovan către Șuluțiu, 14, 19 septembrie, 6 octombrie 1861, Idem, Cluj, fond D. Moldovan. nr. 369, publ. Ioana Botezan, *Un document din 1861 privind strădaniile românilor din Transilvania de a cuceri drepturi politice*, *Acta MN*, XV, 1978, p. 489-494; D. Moldovan către Șaguna, 19 sept. și 10 oct., Arh. Bibl. Mitrop. Sibiu, fond Șaguna, nr. 2655, I. Pușcariu către Șaguna, 30 septembrie, Idem, nr. 1648.

²⁹ I. Bologa către I. Mureșan, 16 septembrie 1861, *Țara Bârsei*, II, nr. 1, 1936, p. 47-48.

³⁰ Ioana Botezan, *op. cit.*, p. 494.

Dar cât de adânc cutremurat este Moldovan atunci când îi scrie lui Barițiu: "Dacă ar venii episcopii acum înșiși, apoi cu ei d[omnia] ta și încăv[re]o trei, doamne ce am putea câștiga!. Viena e plină de unguri și sași. Noi ne răzimăm în dreptate, în creditul ce-l avem la tron, în merite. Destule sunt acestea?... Vino, vino, vino și de o mie de ori vino"³¹.

Ecol pe care îl produc în Transilvania toate aceste chemări imperative vieneze este slab. La Sibiu și Brașov nu li se va da curs. Episcopul Șaguna, întotdeauna realist, prudent, calculat, nu numai că refuză să creadă în posibilitatea numirii unui cancelar român dar este foarte sceptic și asupra intențiilor reale ale cabinetului în privința românilor și chiar asupra soartei acestui cabinet. Deoarece nu credea că Schmerling se va putea impune în fața puternicei opoziții maghiare, consideră că un angajament politic deschis al românilor de partea lui ar fi riscant și, ca atare își declină conducerea delegației cu motivația stării precare a sănătății³². El se simțea în primul rând arhieru și abia apoi conducător național ori viitorul mitropolitan al bisericii sale nu putea fi înțepinat printr-o mișcare politică pripită sau chiar greșită. În 27 septembrie prelatul sibian, dezvăluind omologului său din Blaj afecțiunea de care suferea, stăruie să preia singur povara lungii călătorii și a demersurilor de la Viena³³.

La rândul lui Barițiu, abia întors acasă după o ședere la București în calitatea sa de director al Fabricii de hârtie din Zărnești, evită să se angajeze direct în prima linie, invocând pe de o parte rațiuni pecuniare, firești pentru condiția sa materială, pe de alta riscul de a nu fi învinuit că urmărește obținerea unor avantaje personale: posturi, ranguri, relații cu cei mari. Se întreabă și el dacă în ajunul dietei nu era mai mare nevoie de frunțașii români acasă, în Transilvania decât la Viena. Chestiunea era, după părerea sa, de competența Comitetului Permanent. Din partea sa, Barițiu acordă puțină importanță chestiunii numirii noului cancelar, atâta vreme cât, de drept, desemnarea lui, ca și a guvernatorului, a tezaurarului, a președintelui Tablei Regești, nu revenea împăratului ci noii diete³⁴.

La Blaj mitropolitul Șuluțiu, după ce la început se dă și el la o parte, după ce apoi își acordă concursul cu condiția participării și a omologului său ortodox, se lasă purtat de valul noilor speranțe, sfârșind prin a-și asuma singur conducerea noii delegații naționale, a treia de la schimbarea regimului³⁵. Are loc astfel la Blaj, în 2 octombrie 1861, o importantă întrunire politică, cu participarea Capitlului, a foștilor delegați Iacob Bologa și Ioan Rațiu, a lui Axente Sever și Florian Micaș, în care se decide componența noii solii, susținerea sa materială, întrunirea de urgență la Sibiu a Comitetului Permanent, demararea pregătirilor pentru dietă³⁶. Iată-l, astfel, a doua zi

³¹ D. Moldovan către G. Barițiu, 19 septembrie 1861, *George Barițiu și contemporanii săi*, V, București, 1981, p. 140-141.

³² Șaguna către D. Moldovan, 21 septembrie 1861, Arh. Bibl. Mitrop. Sibiu, fond Șaguna, nr. 2656.

³³ Șaguna către Șuluțiu, 27 septembrie 1861, Arh. Naț. Alba, fond Cabinet, nr. 719, publ. de N. Josan, *Documente inedite privind lupta națională a românilor din Transilvania în anul 1861*, *Apulum*, XVII, 1979, p. 546.

³⁴ G. Barițiu către D. Moldovan, 27 septembrie 1861, Arh. Naț. Cluj, fond Bibl. Centr. Blaj, nr. 183, f. 61-62.

³⁵ Șuluțiu către D. Moldovan, 20, 24, 30 septembrie 1861, Ioana Botezan, *Correspondența lui Alexandru Șterca Șuluțiu cu Dimitrie Moldovan între anii 1860-1866*, *AIIC*, XXVII, 1985-1986, p. 434-436; Șuluțiu către Șaguna, 24 septembrie 1861, Arh. Naț. Alba, fond Gen. Mitrop. Blaj, 1861-635.

³⁶ Protocolul conferinței în *Gazeta Transilvaniei*, nr. 34, 13/1 mai 1868; N. Josan, *op. cit.*, p. 553-554; cf și *circularul Capitlului din Blaj*, 3 oct. 1861, Arh. Naț. Alba, fond cit., 1861-633.

pe mitropolitul blăjean luând din nou, la cei 67 de ani ai săi, alături de Rațiu și Bologa, drumul prin Orăștie, Dobra, Lugoj, Timișoara, Seghedin (de unde începea calea ferată) spre Viena, unde ajunge în 8 octombrie.

Sosirea emisarilor români coincide cu receptarea în capitală a cunoscutei declarații a Guberniului din Cluj, care, în 3 octombrie, după trei zile de dezbateri se postează în frunte cu chiar episcopul romano-catolic de Alba Iulia, Haynald, pe principiul continuității dreptului, a valabilității legilor din 1848, a legii uniunii înaintea tuturor celorlalte, refuzând, ca atare, să dea curs rescriptului imperial și chiar publicarea lui pentru dietă³⁷. Stupefacția pe care acest act o stârnește în birourile ministeriale vieneze pălea oarecum în fața nădufului deschis pe care îl suscită votul separat în Guberniu a celor trei consilieri români, foarte bine aleși de Mikó cu un an înainte, I. Alduleanu, P. Dunca și Alex. Lazăr, care acceptau poziția principială a Guberniului privind ilegalitatea dietei dar se pronunțau pentru publicarea rescriptului și începerea preparativelor dietale³⁸. Ambele acte, traduse în germană și tipărite, fuseseră distribuite tuturor membrilor Cabinetului și erau dezbătute pe larg în presa centrală. Câștigă în aceste condiții tot mai mult teren la Viena ideea, întreținută din umbră de oamenii politici maghiari, că românii din Transilvania ar fi fost adânc și iremediabil scindați într-o tabără provieneză și alta promaghiară, ceea ce pune sub semnul întrebării eficiența sprijinului pe care ei l-ar fi putut oferi noului regim. Absența de la Viena a lui Șaguna, cel mai influent conducător al românilor, nu face decât să întărească suspiciunile de acest gen.

Apărea în felul acesta o sarcină în plus pentru deputații români, cu atât mai dificilă cu cât fostul cancelar, guvernatorul în funcțiune, Mikó, episcopul Haynald rivalizau în culisele politice vieneze cu demnitarii ministeriali sași în a-și menține sau a prelua frânele conducerii. Și cu atât mai grea cu cât mitropolitul din Blaj, fără să fi fost o figură necunoscută la Viena, nu avea nici prestigiul unui mare trecut, nici calități personale ieșite din comun, nici relații în cercurile aristocratice ale capitalei. Chiar și accesul său la înalții prelați catolici ai capitalei, lărgit prin repetatele sale intervenții personale, orale sau scrise, era minat de obstinția cu care biserica unită își apăruse sub păstoria sa constitutivul său ortodox împotriva tendințelor catolicizante atât de puternice în deceniul absolutist. Nu se putea uita ușor momentul din 1858, când o legăție pontificală vizitase Blajul pentru a-l aduce la ordine³⁹.

Mitropolitul Șuluțiu pune, în schimb, la bătaie toate resursele de elocință, de atașament și de perseverență ale unui suflet de o generozitate debordantă, la înălțimea vocației sacerdotale a unui mare prelat, desfășurând neobosit timp de două luni demersuri benefice pentru națiunea și confesiunea sa. În interesul lor s-a supus colindului umilitor pe la mai marii zilei, a făcut pretutindeni paradă cu adeziunea monarhică a sa și celor pe care îi reprezenta, a încercat, nu odată în situații stânjenitoare pentru un om de rangul lui, să obțină tot ceea ce se putea. Este mai presus de orice îndoială că bătrânul arhieria trăia în dăruirea sa, sentimentul unei mari misiuni naționale care îi dădea putere și curaj. Teama, mereu prezentă, că Viena și Pesta, aliați tradiționali, deloc ireconciliabili, s-ar putea împăca fără veste, în spatele și

³⁷ Sándor József, *op. cit.*, p. 165-180.

³⁸ *Gazeta Transilvaniei*, nr. 84, 25 octombrie 1861; T. V. Păcățian, *op. cit.*, III, Sibiu, 1902, p. 665-667.

³⁹ S. Retegan, *O tentativă din timpul absolutismului pentru întrunirea sinodului mitropolitan la Blaj (1858)*, în *Transilvania între medieval și modern*, Cluj-Napoca, 1996, p. 83-96.

pe contul naționalităților nemaghiare îi fortifica eforturile. Strânge în acest timp în jurul său pe toți cei care puteau ajuta într-un fel sau altul cauza națiunii: deputații veniți din Transilvania și dinafara ei, funcționarii români vienezi, alte persoane cu influență - un adevărat stat major - care se întrunește regulat, stabilește pas cu pas ce era de făcut, păstrează o strânsă legătură cu cei de acasă, ține, la fel ca delegația din 1850-51, un protocol al dezbaterilor sale, izvorul cel mai important pentru cunoașterea demersurilor care s-au făcut⁴⁰.

Eforturi pentru numirea unui cancelar aulic român.

Cel dintâi demers al delegaților, în absența împăratului, aflat timp de două săptămâni în Korfu, este acela de a vizita, unul după altul, pe membrii Cabinetului favorabili naționalităților: arhiducele Rainer, văr primar al suveranului, ministrul-președinte; Schmerling, ministru -de stat; Mecséry, ministru al poliției; Rechberg, de externe; Plener, de finanțe; Lasser, ministru fără portofoliu. Șuluțiu, purtătorul lor de cuvânt, dezvăluie tuturor marginalizarea drastică la care au fost supuși românii din Transilvania, deopotrivă în administrația centrală, ca și în cea locală, dezaproabă împotrivirea Guberniului față de plănuita dietă, repudiază vehement votul separat românesc de la Cluj, pledează pentru numirea unui cancelar aulic român, pentru reformarea din temelii a Guberniului, pentru denumirea altor comiți supremi. Fără asemenea măsuri-argumentează deputații - nu doar că nu se va putea soluționa chestiunea românească, dar nu se vor putea trimite nici reprezentanții Transilvaniei în parlamentul vienez, aspect la care Cabinetul era cel mai sensibil. Se concentrează mari eforturi pentru numirea lui Ladislau Vasile Pop în funcția de cancelar. În discuțiile care au loc survin, desigur, repetate asigurări asupra adeziunii românilor față de noile acte constituționale și asupra unității lor de vederi, se reia mereu și mereu condamnarea consilierilor guberniali români, "creaturile lui Kemény", se fac insistențe pentru întrunirea dietei, se strecoară reproșuri pentru lunga expectativă a Vienei în problemele Transilvaniei.

Din partea lor, miniștrii austriei făgăduiesc sprijin, fac promisiuni cu caracter general dar bunăvoința pe care o arată este reținută și plină de rezerve. Impactul negativ al surprinzătorului vot separat de la Cluj- mai mare, spun delegații, decât împotrivirea, previzibilă, a majorității guberniale - absența din delegație a lui Șaguna, în spatele căruia se bănuiește o întreagă tabără promaghiară, neliniștea întreținută abil în subteran, privind tendințele centrifuge ale românilor transilvăneni, o anumită neîncredere în capacitatea acestor noi veniți în treburile guvernării de a ține sub control electoratul țărănesc care urma să fie atras în politică, își spun fiecare în felul său cuvântul. Schmerling, mai marele zilei, cunoscut lui Șuluțiu încă din 1850, când era ministru al justiției, apoi din 1860 când obținea de la el aprobarea *orală* pentru conferința de la Sibiu, primește foarte "vesel" pe delegați, dă asigurări privind întrunirea dietei, dar tace atunci când vine vorba despre un cancelar român. Mai deschis, Plener asociază nehotărârea Vienei "de a depune masca" și a merge deschis alături de români cu supoziția că aceștia sunt scindați politic. Tot el lasă să se înțeleagă că ar fi dorit prezența la Viena a episcopului Șaguna și dă sfatul ca românii

⁴⁰ *Protocol ce s-a purtat despre conferințele ținute de bărbații de încredere ai națiunii române aflători la Viena, în timpul petrecerii deputațiunei a treia venite aicea în cauza naționale de la Diploma din 20 octombrie încoace* (în continuare, *Protocol...*), N. Josan, *op. cit.*, p. 555-571.

“să inunde castrele Curtii imperiale cu deputațiuni” pentru a convinge regimul că se pot baza pe ei⁴¹. La rândul său, ministrul fără portofoliu Lasser, vorbind despre marea importanță strategică a Transilvaniei și despre numărul intelectualilor români cu pregătire superoară a căror listă fusese prezentată lui Schmerling în vară, recunoaște fără ocol imperativul colaborării cu oameni dinafara sferei aristocratice ”numai cu oameni noi se pot face lucruri noi”⁴² dar subliniază și el incertitudinile mari pe care le suscită la Viena, pe de o parte votul separat de la Cluj, pe de alta o anumită nesiguranță în ceea ce privește poziția episcopului ortodox.

După aceste prime întâlniri delegații spre “a molcomi viforul neîncrederii”⁴³ cer venirea episcopului Șaguna la Viena⁴⁴, discută liniamentele principale ale unui nou memorandum către împărat, stăruie pentru întrunirea Comitetului Permanent în scopul dezaprobării votului celor trei consilieri români guberniali. Se scrie totodată redactorului *Gazetei* să facă același lucru. Emoționante sunt din nou îndemnurile pe care D. Moldovan le trimite din Viena lui Barițiu: ”Adunați-vă, țineți Comisiunea în permanență, poștiți de la deputăție, relație, dați instrucțiuni, judecați toate, că *proximus ardet Ucalegon*. Cheamă pe Axente, vă consultați despre toate. Doamne nu ne lăsa!”⁴⁵.

Ca urmare Comitetul Permanent se va întruni în 17 octombrie la Sibiu pentru a lansa un apel în vederea sprijinirii materiale a delegaților, a dezaproba votul de la Cluj, a iniția unele preparative privitoare la alegerile dietale⁴⁶. Concomitent un nou refuz al românilor din Alba de Jos de recunoaștere a funcționarilor maghiari determină pe Mikó să ceară, fără succes, trimiterea de trupe în această zonă⁴⁷. În aceeași zi de 17 octombrie Bărmuțiu trimitea din Iași lui Barițiu, Axente și Iancu opinia sa în privința soluționării cauzei românilor din Transilvania, o adevărată profesiune de credință, în care se pronunța pentru delimitarea unui teritoriu național.

Acesta este contextul în care are loc ședința Cabinetului vienez din 19 octombrie, în care, pornindu-se de la protestul Guvernului împotriva dietei, se reiau în discuție problemele Transilvaniei. Deosebirea de vederi dintre miniștrii germani care înclinau spre traducerea în viață cu orice mijloace a rescriptului dietal emis de împărat cu o lună în urmă și miniștrii maghiari care, pentru a câștiga timp, pun accentul pe misiunea prealabilă conciliatoare a unui comisar imperial care să pregătească terenul dietei este acum mai estompată. Putem presupune că pedoaria lui Schmerling pentru reorganizarea radicală a Guvernului și propunerea lui Lasser pentru emiterea la deschiderea dietei de către împărat a unei *Assekurationsdiplom*, ar putea fi legate de discuțiile cu deputații români, chiar dacă în textul foarte lung al protocolului acestei ședințe nu survine niciodată numele românilor, ca dealtfel nici cel

⁴¹ *Protocol...*, N. Josan, *op. cit.*, p. 557.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ Șuluțiu către Barițiu, 13 noiembrie 1861, *George Barițiu și contemporanii săi*, IV, București, 1978, p. 371.

⁴⁴ Șuluțiu către Șaguna, 12 octombrie 1861, Arh. Naț. Alba, fond Cabinet, nr. 709; răspunsul negativ al lui Șaguna, din cauza bolii, este din 12 oct., N. Josan, *op. cit.*, p. 561.

⁴⁵ D. Moldovan către G. Barițiu, 10 oct. 1861, *George Barițiu și contemporanii săi*, V, București, 1981, p. 143.

⁴⁶ Apelul din 17 oct. 1861, L. Botezan, I. Botezan, I. Cuibus, *Timotei Cipariu. Corespondență primită*, București, 1992, p. 136.

⁴⁷ MOL., F. 263, 1861-2579, 2602, 2617.

al maghiarilor și sașilor⁴⁸. Se optează, în final, pentru chemarea lui Mikó la Viena spre a-și face cunoscute intențiile, pentru conscrierea - sub coordonarea Cancelariei Aulice - a alegătorilor de către forurile financiare, pentru alcătuirea în cadrul aceleași Cancelarii a legii electorale provizorii, a regulamentului de ordine interioară a dietei, a proiectelor de lege ce urmau să i se supună dar în același timp nu se exclude nici formula trimiterii unui comisar imperial cu împuterniciri speciale conciliatoare. Rămân în suspensie, în lipsa împăratului, desemnarea noului cancelar în locul lui Kemény și a obișnuitului comisar imperial dietal.

Deși Șuluțiu se plânge de “tăcerea adâncă” pe care miniștrii o păstrează⁴⁹, hotărârea Cabinetului de a persevera pe calea dietei sfârșește prin a ajunge pe căi ocolite și la cunoștința delegaților contribuind la ridicarea moralului lor. Același efect pare să-l aibă și tentativa unei apropieri româno-maghiare, inițiată prin intermediul omului politic maramureșan Gabriel Mihali, perspectivă care nu a intrat în discuția plenului delegaților dar de care aceștia se puteau prevala în demersurile lor⁵⁰. Se propunea, în esență, după consemnarea protocolului, acceptarea recunoașterii egalității națiunii române în schimbul neparticipării la Reichsrat⁵¹.

După sosirea, la 24 octombrie, a împăratului, emisarii români se pun în mișcare cu o nouă vigoare. “Se luptă ai noștri toți și în toate părțile, scrie din Viena la Blaj teologul Ioan Bob. Bătrânul nostru [Șuluțiu] e alt Axente pe aici; aleargă necurmat pe la cei mai mari de-a rândul și la cel mai mare peste ei îndată ce își capătă ocasiune”⁵².

Într-adevăr mitropolitul din Blaj în avântul nădejdlor sale pare convins că răsturnarea politică generală i-a adus pe ai săi la un pas de liman, că împăratul însuși, spre care îl îndreaptă toți, ar putea fi câștigat, sentimental, pentru cauza emancipării unei națiuni oprite, care i-a fost întotdeauna atât de credincioasă, care merita să fie adusă la o nouă viață. Bulversarea politică a momentului, entuziasmul lui idealist, mitul tradițional al bunului împărat, politica personală pe care o ducea atunci Francisc Iosif, tinerețea lui, sfaturile celor din jur, dreptatea cauzei pe care o apăra încurajau o asemenea orientare. Speranță iluzorie, căci împăratul cu vederile sale centraliste și autocrate, cu educația sa militară, cu distanța la care se ținea de oamenii și națiunile fără trecut istoric, cu neimplicarea sa sufletească în chestiuni care nu atingeau integritatea și prestigiul imperiului era opusul lui Iosif al II, pentru care Șuluțiu avea un adevărat cult. El obține oricum, în 26 octombrie, o audiență particulară în decursul căreia, în izbucnirea sa emoțională, amintind nedreptățile care s-au făcut națiunii sale ajunge să formuleze reproșuri deschise la adresa greșelii care s-a făcut cu un an înainte, dându-se frânele Transilvaniei în mâinile adversarilor adevăraților prieteni ai regimului. “Ceea ce dacă va continua, spune Șuluțiu, speriat de propria sa îndrăzneală, va duce Imperiul la disoluție!”. În replică, Francisc Iosif, tăind-o scurt, militărește, recunoaște loialitatea românilor “în timpurile cele mai critice” dar referindu-se la tendințele centrifuge transilvănene de care se făcea tapaj la Viena, declară că știe că și între români sunt “exaltați”, iar pe de altă parte, contraargument la credința românilor,

⁴⁸ ÖMR, V/2, p. 446-451; Josef Redlich, *Das Österreichische Staats-und Reichsproblem*, II, Leipzig 1926, p. 250-251.

⁴⁹ Șuluțiu către Barițiu, 21 octombrie 1861, *George Bariț și contemporanii săi*, IV, București, 1979, p. 366-368.

⁵⁰ I. Bologa către Barițiu, 24 octombrie 1861, Idem, IX, București, 1993, p. 128.

⁵¹ *Protocol...* N. Josan, *op. cit.*, p. 559.

⁵² Arh. Naț. Cluj, fond Bibl. Centr. Blaj, nr. 274, f. 37-38.

menționează și el votul separat al consilierilor români guberniali. Sunt “mercenarii lui Kemény”, răspunde prelatul și tocmai tactica rafinată a numirii lor arată nevoia schimbării direcției politice în Transilvania. În discuția care are loc împăratul promite-relatează Șuluțiu celor apropiați- că “uniunea nu se va concede nicicând” că, mai devreme sau mai târziu dieta Transilvaniei se va întrunii, că se va înfăptui egalitatea națiunii române. Fapt semnificativ, împăratul nu pomeneste nimic despre numirea noului cancelar⁵³.

Reluarea dezbatelor ministeriale asupra Transilvaniei se face în 29 octombrie, în prezența monarhului. Avându-se în vedere rezistența unionistă a Guberniului și comitatelor, se decide trimiterea în Transilvania a unui comisar imperial cu împuterniciri largite pentru reorganizarea administrației și se discută numirea noului cancelar. Cel dintâi a fost desemnat în persoana generalului Sztankovics, vorbitor de maghiară și română, având ca adjunct civil pe consilierul ministerial sas Franz Reichenstein. Pentru funcția de cancelar intră în discuție: groful Francisc Nádasdy, fost tezaurar al Transilvaniei, Francisc Nopcea, comitele suprem al Hunedoarei, Ludwig Rosenfeld, șef de secție la Ministerul Finanțelor, baronul Karl Geringer, consilier de stat, groful Béldi György, conducătorul Tezaurariatului, Kozma Dénes, consilier aulic. Numele lui Vasile Ladislau Pop, acelea ale lui Emanoil Gojdu și Andrei Mocioni, mult vânturate între români, nu sunt nici măcar pomenite. Alegerea se va opri asupra lui Nádasdy apreciat, atât pentru simțul lui politic și devotamentul față de împărat, cât și pentru cunoașterea directă a realităților Ungariei și Transilvaniei. Numirea noului cancelar, cu titlu provizoriu ca și Kemény dar ridicat acum la rangul de ministru plin, va fi făcută public câteva zile mai târziu⁵⁴.

Sub aceste auspicii are loc, în 31 octombrie, audiența publică la împărat a celor trei delegați români: Șuluțiu, Rațiu și Bologa. Spre deosebire de alte asemenea ocazii nu se prezintă un memoriu de revendicări ci un protest împotriva votului unionist gubernial de la începutul lunii și a votului separat “infernă” românesc⁵⁵, cărora presa centrală le făcuse o foarte mare publicitate. Mulțumind pentru rescriptul dietal din septembrie, favorabil românilor, actul afirmă caracterul forțat al uniunii din 1848, împotriva căreia românii au luptat în timpul războiului civil și declară “înaintea lui D-zeu și a oamenilor” opoziția Guberniului față de dietă ca o greșală condamnabilă, de natură să arunce țara în anarhie. Cât privește pe consilierii români, aceștia s-au abătut de la voința națiunii, exprimată atât în conferința națională de la Sibiu cât și în cadrul conferinței regnicolare de la Alba Iulia⁵⁶.

Răspunsul pe care Francisc Iosif îl dă celor trei delegați “spre liniștirea națiunii române ale cărei credință și alipire îi erau bine cunoscute”⁵⁷ este că dieta ce se va

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *ÖMR*, V/2, p. 464-465.

⁵⁵ D. Moldovan către Barițiu, 10 octombrie 1861, în *George Bariț și contemporanii săi*, V, București, 1981, p. 142.

⁵⁶ Textul protestului în *Telegraful Român*, nr. 44, 21 noiembrie 1861; *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, nr. 40, 22 octombrie 1861. La Sibiu Comitetul Permanent, prezidat de Șaguna, întrunit din nou la 7 noiembrie hotărăște ca, întrucât regimul, în ciuda tuturor solicitărilor și protestelor, “nu a emis mai nici o rezoluțiune deplin mângâietoare pentru noi” să refuze o declarație propriu zisă de respingere a votului separat de la Cluj, pe care o considera chiar dăunătoare cauzei naționale, cf. *Protocol...*, N. Josan, *op. cit.*, p. 566; G. Barițiu către I. Bologa, 9 noiembrie 1861, *Arh. Naț. Cluj*, fond Bibl. Centr. Blaj, nr. 183.

⁵⁷ *Protocol...*, N. Josan, *op. cit.*, p. 564.

întruni, chiar dacă, deocamdată, nu se putea pronunța asupra datei deschiderii ei. Din nou Francisc Iosif în alocuțiunea sa tace în privința cancelarului a cărei denumire nu era încă publicată. Așadar, nici o îmbrățișare deschisă a cauzei românești, nici o respingere a ei.

Ceea ce delegații au înțeles după această audiență era că eforturile lor trebuiau continuate și diversificate. Numirea lui V. L. Pop în funcția de cancelar, în care Șuluțiu sperase până în ultima clipă, era acum pierdută dar instituirea, la 5 noiembrie, a *Provisorium-ului* în Ungaria consacră ruptura cu Pesta întărind speranțele de viitor ale românilor. Se pune în acest context cu toată acuitatea chestiunea atragerii presei vieneze, indiferente sau ostile cauzei românești, în condițiile în care ziarele semioficiale favorizau pe sași, iar cele de opoziție, cumpărate de maghiari, scrie Pușcariu, țineau partea acestora⁵⁸.

Cele dintâi, apărătoare neobosite ale vechilor instituții politice ale sașilor, promotorii – intonează ele – a progresului economic, purtătorii culturii superioare germane, avantgardisti civilizației occidentale în răsăritul Împeriului, exagerează premeditat importanța votului separat de la Cluj pentru a tempera cererile românilor, opuse prin însăși esența lor privilegiilor medievale.

Celelalte, erijându-se în apărătoare ale nobilimii, deținătoarea marii averi funciare, a castelelor și curiilor strălucitoare, a practicii guvernării, a supremației intelectuale, a înaltei culturi, a distincției sociale etc., puneau sub semnul întrebării buna credință a conducătorilor români. Pe fundalul imaginii cunoscute a țăranului român, bun, blând, neștiutor, deplin mulțumit cu noua sa libertate socială, aceștia erau prezentați când oameni fără independență economică, egoiști, mânați de interese meschine, personale - posturi, titluri, ranguri -, când agitatori sociali periculoși, daco-româniști mascați, cu ochii ațintiți peste Carpați, când neinițiați în ale politicii, persoane servile, născute și crescute în dependența față de alții, fără știința și practica guvernării constituționale, apanajele tradiționale ale clasei nobiliare. Nu este destul – se insinuează în ziarele provinciale – că de pe capul românilor s-a ridicat stigmatul rușinos al dependenței iobăgești, că au devenit, prin grația foștilor lor stăpâni, oameni liberi, egali juridic, ai acestora!

Si unele și altele considerau, de altfel că românii nu au nici suficiente cadre cu pregătirea necesară, capabile să preia și să susțină o administrație națională și nici măcar o limbă suficient de cizelată pentru a face față imperativelor unei administrații și justiții moderne. Însuși Kemény, în plin consiliu ministerial, vorbea, cum am văzut, despre necesitatea unei tutele magiare și săsești. Ne putem imagina ușor cât de dureros tresar intelectualii români la toate aceste judecăți nefavorabile, care nu puteau rămâne fără ecou în cercurile politice. Apelul la sprijinul presei apare acum tot atât de stringent ca în anii 1850-51.

Iată, așadar, Staff-ul românesc vienez întrunit într-o ședință extraordinară, în 5 noiembrie, cu participarea, înafara celor trei delegați și a mereu prezenților funcționari vienezi, Pop, Moldovan, Pușcariu, Maior, Dobran, a episcopului Aradului, A. Ivacicovici, a bancherului Zenovie Pop, a baronului Stârcea și E. Hurmuzachi din Bucovina, a lui Vincențiu Babeș etc., ședință în care se discută “angajarea” unui ziar german în apărarea cauzei românești. Opțiunea se îndreaptă spre *Österreichische Zeitung* al cărui redactor cerea plățirea a 200 de abonamente, susținerea unui ziarist propriu, (V. Babeș), menajarea sașilor⁵⁹. Informații în această privință, Comitetul

⁵⁸ I. Pușcariu către A. Șaguna, 26 septembrie 1861, Arh. Bibl. Sibiu, fond Șaguna, nr. 1640.

⁵⁹ Șuluțiu către Barițiu, 13 noiembrie 1861, G. Barițiu, *op. cit.*, p. 518-519.

Permanent, întrunit cu prilejul adunării de constituire a Astrei, găsea condițiile inacceptabile, aprecia întreaga întreprindere ca hazardată și propunea editarea la Viena, cu sprijinul baronului bucovinean Petrino, a unui ziar german propriu⁶⁰ pentru care se încep colecte, dar care nu va apărea niciodată. Șuluțiu nu se poate împiedica să nu vadă aici o anumită obstrucție venită din partea omologului său⁶¹.

Eforturi pentru dietă

Publicarea, la 7 noiembrie, a numirii lui Nádasdy pare să ia prin surprindere pe delegați, care semnificativ, în aceeași zi înaintau un memoriu lui Schmerling pentru desemnarea lui Vasile Ladislau Pop⁶². Șuluțiu, mereu încrezător în mărinimia împăratului, o simte foarte dureros, căci Cancelaria Aulică, oricât ciuntise Patenta constituțională din prerogativele sale, rămânea forul executiv central al țării, simbolul puterii de stat. Atribuind eșecul carențelor taberei proprii, el refuză să depună armele. Românii, scrie mitropolitul, au pierdut Cancelaria dar, privind situația în ansamblul ei treburile lor au primit la Viena o cu totul altă față decât sub Kémeny⁶³. De acum eforturile delegaților se canalizează asupra reorganizării Guberniului și asupra dietei.

Primul lor demers este să ia legătura, a doua zi după numire, cu noul cancelar, cunoscut tuturor ca un executant fidel al voinței împăratului. Întrevederea, cordială, în decursul căreia Nádasdy promite înfăptuirea egalității politice a românilor, întrunirea dietei pentru *intrarea în parlamentul central*, numirea de comiți supremi români în toate comitatele în care aceștia aveau majoritatea- inclusiv în Alba de Jos⁶⁴ - suscită speranțe și în același timp temeri. Mitropolitul consideră, într-adevăr, că dacă împăratul s-a decis asupra unui maghiar pentru funcția cea mai înaltă a statului, o alegere mai bună era greu de făcut și că Nádasdy va fi, incontestabil, mai concesiv decât predecesorul lui. Nu exclude însă nici el posibilitatea ca promisiunile să nu se materializeze în fapte, ca "florile să nu aducă fructe". Este, de la început, sigur că ceea ce se va obține va reclama eforturi serioase⁶⁵.

Concluzia unanimă a *Staff-ului* vienez este să cheme de acasă, la 11 noiembrie, ca întăriri pe Șaguna și Barițiu, căroră li se scrie din nou în acest scop, li se telegrafiază, este trimis personal Iacob Bologa⁶⁶. Prezența lor era cu atât mai necesară cu cât cancelarul cerea delegației liste ale candidaților români, ortodocși și greco-catoloci, la funcțiile publice, chestiune extrem de delicată, de competență exclusivă a capilor bisericești, președinții Comitetului Permanent, cu cât urmau să sosească la Viena guvernatorul Mikó și episcopul Hajnald, cu cât desemnarea regaliștilor pentru dietă suscită mari temeri.

Deoarece nici unul, nici celălalt nu vor da curs invitației⁶⁷, Șuluțiu rămâne în continuare cel care hărțuiește autoritățile cu audiențe și memorii. Nu putem citi fără fior cuvintele prin care bătrânul prelat dă glas amărăciunii dar și tăriei sale de voință, în

⁶⁰ Șaguna către Șuluțiu, 19 noiembrie 1861, G. Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, III, Sibiu, 1891, p. 589-591.

⁶¹ Șuluțiu către D. Moldovan, 15 ianuarie 1862, Ioana Botezan, *op. cit.*, p. 437-440.

⁶² Protocol..., N. Josan, *op. cit.*, p. 566.

⁶³ Șuluțiu către Barițiu, 13 noiembrie 1861, G. Barițiu, *op. cit.*, III, p. 518-519.

⁶⁴ Protocol...N. Josan, *op. cit.*, p. 567.

⁶⁵ Șuluțiu către Barițiu, 13 noiembrie 1861, G. Barițiu, *op. cit.*, III, p. 518-519.

⁶⁶ G. Barițiu, *op. cit.*, III, p. 518.

⁶⁷ Șaguna își condiționează plecarea de acceptul lui Barițiu, care, la rândul lui se eschivează pe motive familiale, cf. Șaguna către Barițiu, 15 noiembrie 1861, G. Barițiu, *op. cit.*, III, p. 576.

răspunsul la eschivarea lui Barițiu. Da, vede – scrie el – că nimic concret sau prea puțin a putut câștiga pentru ai săi dar s-a hotărât totuși să rămână, căci nici indiferența unora, aluzie la Șaguna, nici manipulațiunile altora, nici rușinea și sărăcia, nici hulele și nici alte piedici, fie ele din partea străinilor sau de la ai lui, nu-l vor abate din drum:”...goi, sdrențăroși, flămânzi, huliți, împiedecați, subsăpați, vom apăra, că acum îi tempul, dreapta Căuză a Națiunei și să nu ne lăsăm de nemica biruiți, până când sau ne vom rădica și vom sta, cu Națiunea dinpreună, tari și triumfători pe picioare sau vom cădea și vom peri cu Ea deodată și pentru totdeauna”⁶⁸ Va face, așadar, încheie el, tot ce va putea și va afla de bine la Viena iar dacă și acum va fi înșelat în așteptările sale, se va întoarce în țara, unde, sfātuindu-se toți laolaltă, se va hotărî cum și încotro să apuce românii.

Cea mai importantă acțiune a delegației în noul context este întocmirea și susținerea marelui memoriu din 15 noiembrie privind corpul de regaliști ai forului legislativ, care- în număr dublu la ultimele diete față de deputați – aveau în mâinile lor soarta deciziilor. Să ne amintim că dieta din Cluj, din mai 1848, era formată din 96 deputați aleși și 215 membri numiți de împărat(regaliști), membrii Guberniului, ai Tablei Regești, șefii unităților administrative, toți laolaltă 373 din care 333 maghiari, 35 sași și 5 români⁶⁹. Ori în octombrie 1861 Guberniul propunea Cancelariei o listă de 134 regaliști maghiari, 29 români și 16 sași⁷⁰ a cărei aprobare ar fi anulat dintr-o dată toate înlesnirile electorale făcute românilor în rescriptul imperial din septembrie, ar fi pus pe români în poziția unei minorități neputincioase, chiar dacă s-ar fi coalizat cu sașii. Pe această bază, după calculele care se fac, viitoarea dietă ar fi urmat să aibă 257 maghiari, 78 români și 41 sași⁷¹.

O asemenea alcătuire legislativă de-a dreptul “monstruoasă”, izbucnesc delegații, ar fi pe cât de nefavorabilă regimului, pe atât de nedreaptă pentru populația majoritară a țării. Propun, prin urmare, reducerea la jumătate a numărului regaliștilor și inversarea proporției lor naționale în favoarea românilor. În sprijinul acestor cereri autorii actului invocă argumentele tradiționale ale precumpănirii numerice a națiunii lor, a participării sale preponderente la suportarea dărilor, a predominării recruților români dar pun accentul pe proprietatea românească asupra pământului.

Este pentru prima dată, după desființarea relațiilor iobăgești, când se invocă capitalul funciar – principalul capital într-un stat înapoiat economic, cum era Transilvania – când, răspunzându-se sloganului nobiliar: *Non numerus sed pondere*, pământul este privit ca bun național, generator de drepturi. Estimarea deputaților, care iau în calcul doar pământul cultivabil: *arabil și fânaț*, care reprezenta cea mai mare valoare, pentru care se plătea cea mai mare dare, pentru care existau date sigure, este următoarea: 212 mii păturate ale românilor, 134 ale maghiarilor și 24 ale sașilor⁷². Ei recunosc că dacă în calcul se includ și pădurile și pășunile proprietatea maghiară depășea pe cea românească⁷³ dar atrag atenția că statutul juridic al acestora din urmă nu era încă pe deplin clarificat și că impozitul pentru ele era mic.

⁶⁸ G. Barițiu, *op. cit.*, III, p. 518.

⁶⁹ *Erdély Nagyfejedelemség 1848-ik évi május 30 ára Kolozsvár szabad kir. városba hirdetett s iunius 18 án bezárt Országgyűlésnek Jegyző és Irománykönyve*, Kolozsvártt, 1861, p. 3-12.

⁷⁰ *Telegraful Român*, nr. 43, 26 octombrie 1861, p. 170.

⁷¹ T. V. Păcățian, *op. cit.*, II, p. 678-679.

⁷² *Idem*, p. 683.

⁷³ Potrivit unor calcule contemporane din fondul funciar al Transilvaniei maghiarii posedau: 4.096.316 jug., românii 3.543.953 jug., sașii 995.695 jug., *Kolozsvári Közlöny*, nr. 22, 20 februarie 1864, 1864, p. 91; *Telegraful Român*, nr. 35, 3 mai 1864, p. 139.

Oricum, scriu ei, acest deficit funciar se compensa prin participarea românilor la plata dărilor, din care, prin “înfricoșătoarea” capitație, le reveneau două milioane florini, față de cca. un milion fl. al maghiarilor și 900.000 fl. ai sașilor⁷⁴. Încă și mai mare era cota care le revenea din “darea sângelui”: 3400 de recruți români, față de 1200 maghiari și 400 sași din contingentul de 5.000 (în fapt 5029) al anului în curs⁷⁵. În concluzie, memoriul cerea ca din numărul propus de 120 regaliști ai viitoarei diete 60% să revină românilor, 30% maghiarilor și 10% sașilor, ceea ce, declară deputații, avându-se în vedere proporția națională echivalentă a populației, ar corespunde atât dreptății, cât și -aluzie la Reichsrat – înțelepciunii politice⁷⁶.

Noul cancelar, în discuțiile sale cu mitropolitul, găsește pretențiile deputaților în privința dietei exagerate, inacceptabile din punctul de vedere al regimului, dar, spre deosebire de Kemény, cere ca românii să-și propună ei înșiși candidații proprii pentru funcțiile importante. Îi sunt, ca atare, înaintate o listă de 20 persoane pentru Guberniu, o altă cu 18 nume pentru Tabla Regească, o a treia cu 16 candidați de comiți supremi și în fine, una cu 162 nume de prezumtivi regaliști⁷⁷. Este vorba aici despre oameni cu o instrucție școlară corespunzătoare exigențelor timpului, foști sau actuali funcționari publici exersați în practica administrației, cunoscători ai limbii germane, mulți și a celei maghiare. Nu este în același timp mai puțin adevărat că ei erau, cu câteva excepții, lipsiți de averi personale apreciabile, depindeau fie de o slujbă de stat, fie de una bisericească, neavând astfel o adevărată independență economică, ceea ce îi făcea vulnerabili din punct de vedere politic.

Poziția lui Nádasdy în problemele Transilvaniei și, parțial cel puțin, în cele ale românilor se va preciza în consiliul ministerial din 17 noiembrie. După mai multe întrevederi ale sale cu guvernatorul Mikó, unele în prezența împăratului⁷⁸, după eșecul său de a-l atrage pe acesta de partea regimului⁷⁹, noul cancelar sfârșește prin a propune colegilor săi de cabinet demiterea guvernatorului și continuarea pregătirilor pentru dietă. În aceste condiții, după demiterea lui Mikó⁸⁰, Cabinetul, unanim în opinia ca Guberniul Transilvaniei să fie încredințat în mâinile energice ale unui militar, se oprește asupra feldmareșalului Ludwig Crenneville, fratele primului aghiotant al împăratului, mare proprietar funciar în Ungaria “un aristocrat în uniformă”, cunoscător al limbii maghiare, a cărui numire cu titlu provizoriu, va fi publicată câteva zile mai târziu. Se decide, de asemenea, ca noul guvernator să primească doi adjuncți civili, pe Ladislau Vasile Pop, ca șef al senatului judiciar al Guberniului având rolul unui tribunal suprem al țării și pe Kozma Dénes, ca șef al senatului politic gubernial. Tot acum, la propunerea lui Nádasdy, ca o concesie făcută românilor, se hotărăște ca la Tabla Regească din Târgu Mureș- forul judecătoresc de apel al celei mai mari părți a

⁷⁴ T. V. Păcățian, *op. cit.*, p. 684.

⁷⁵ Contingentul anual de recruți pe întreg Imperiul era în acești ani după adoptarea legii armatei din 1858 de 85. 000, A. Schmidt-Bretano, *Die Armee in Österreich. Militär, Staat und Gesellschaft 1848-1867*, Wien, 1975, p. 68.

⁷⁶ T. V. Păcățian, *op. cit.*, II, p. 675-685.

⁷⁷ Arh. Naț. Alba, fond Cabinet Mitrop., nr. 709, f. 55-59, 63-70.

⁷⁸ *ÖMR*, V/3, p. 29.

⁷⁹ Potrivit protocolului ministerial, cu toate că existau diferențe de opinii politice între ei, singurul punct în care nu au putut cădea de acord a fost intrarea în Reischsrat, *ÖMR*, V/3, p. 28-32 (ședința din 17 nov. 1861).

⁸⁰ Propunerea de demitere făcută de Nádasdy e din 20 nov., iar decizia imperială din 24 nov. 1861, *ÖMR*, V/3, p. 43.

țării- pe lângă cei patru protonotari existenți, catolic, luteran, unitarian și calvin, să se creeze alte două posturi noi, unul pentru greco-catolici, altul pentru ortodocși⁸¹.

Toate aceste numiri arătau foarte clar care era prețul pe care regimul era dispus să-l plătească pentru cooperarea românilor, cât de departe înțelegea el să meargă cu concesiile făcute acestora.

Fidelă politiciii sale tradiționale de echilibrare a forțelor politice din Transilvania, a neutralizării lor unele prin altele, Viena ține în această nouă situație să menajeze poziția istorică a nobilimii maghiare, mizând pe o acea moderație a ei, specific transilvăneană care i se atribuia, sperând că printr-o politică înțeleaptă ea va putea fi atrasă, în final, să colaboreze cu regimul. Este ceea ce explica, rând pe rând, numirea lui Nádasdy, noile norme de constituire ale organismelor guvernării locale, înființarea, în 1863, a Academiei juridice maghiare din Cluj.

Sașii, acum intangibili, păstrează ceea ce au avut în trecut: autonomie teritorială, Universitatea, comitele, primind în plus, alături de noul comes saxonum în persoana lui Konrad Schmidt, un tribunal de apel propriu și salarizarea bugetară a funcționării, susținerea de la bugetul statului a Facultății juridice de la Sibiu, mărite și reorganizate.

În privința românilor, după deschiderea electorală pe care o operase rescriptul dietal din septembrie 1861, absolut inevitabil pentru realizarea obiectivelor Cabinetului, se face acum un pas înainte prin acordarea uneia dintre vicepreședințiile guberniale-cea mai înaltă funcție la care accede un român până în 1861 – și a altor câtorva posturi importante, dar nici vorbă nu poate fi despre o “valahizare” a aparatului administrativ și judecătoresc. Este suficient să menționăm faptul că la Guberniu în timpul lui Mikó funcționau 7 români, alături de 78 de maghiari⁸² și că în timpul lui Crenneville numărul lor era de 16, alături de 119 maghiari și sași⁸³. Proporția era aproximativ aceeași la nivelul întregului corp administrativ și judecătoresc și chiar sensibil mai mică în administrația financiară și în armată, domenii subordonate direct ministerelor vieneze respective.

Dar nimic nu dezvăluie mai clar limitele concesiilor care se fac românilor decât noua reformă a administrației locale, dezbătută de miniștrii Cabinetului vienez tocmai în timpul șederii delegaților români în capitală. Potrivit acesteia în locul consiliilor jurisdicționale ale lui Kemény, în esență cele formate în 1848, se plănuiesc organisme în care jumătate din locuri urmau să revină marii proprietăți funciare, jumătate comunităților rurale și orășenești, voturile funcționarilor locali urmând să orienteze deciziile în direcția dorită de sus. Este vorba aici despre introducerea regulamentului electoral din provinciile vestice bazat pe reprezentarea separată a diverselor categorii sociale. Ori, deoarece în Transilvania marea proprietate funciară și cele mai multe orașe erau sub control maghiar, românii vor rămâne și pe mai departe, cu excepția Năsăudului și Făgărașului, în minoritate, ceea ce va face ca noile foruri locale să fie greu de stăpânit. Încă odată se făcea simțită astfel preferința care se acorda la Viena aristocrației și nobilimii proprietare, defavorizându-se net păturile sociale inferioare cu o orientare reformatoare.

⁸¹ *Idem*, V/3, p. 43-46 (ședința din 22 nov. 1861).

⁸² *Kronstädter Zeitung*, nr. 34, 28 aprilie 1861, apud James Niessen, *Battling Bishops. Religion and Politics in Transylvania on the Eve Of the Ausgleich*, U. M. I. Dissertation Information Service, 1990, p. 74.

⁸³ *Erdély Nagyfejedelemség hivatali tisztá névtára az 1863-dik évre*, Kolozsvárt, 1863, p. 14-16.

Tot atât de semnificativ este faptul că pe Pământul Crăiesc rămăneau în vigoare consiliile scăunale instituite de fostul comes Franz Salmen, împotriva cărora românii ridicaseră atâtea proteste⁸⁴.

Nu mult mai departe se va ajunge nici în 1863, când se lărgeste breșa electorală deschisă cu doi ani înainte, egalizându-se numărul deputaților români cu cel al maghiarilor, astfel încât sașii- supapa de siguranță a regimului- să se poată coaliza cu cei dintâi în problemele politice și cu cei de ai doilea în problemele sociale. Nici vorbă nu va fi, cum sperau românii, despre măsuri reparatorii, despre o discriminare pozitivă, care să diminueze povara moștenirii iobăgești care apăsa asupra lor.

Demersuri confesionale

Prezent la Viena, pe propriile sale cheltuieli, timp de aproape două luni, capul bisericii greco-catolice încearcă în acest răstimp să urnească din loc și unele probleme stringente ale confesiunii sale. Ele nu fac obiectul dezbatărilor și consemnărilor oficiale ale delegației, astfel încât ne sunt cunoscute mai vag.

Ceea ce știm este că Șuluțiu s-a străduit în primul rând să scoată din impasul în care se găsea chestiunea extrem de dificilă a salarizării de către stat a preoților greco-catolici, întreținuți, aproape în aceeași măsură ca și cei ortodocși, de către credincioși. O foarte serioasă tentativă în această privință făcuse încă în 1856, în timpul conferinței de la Viena a prelaților catolici la care a luat parte împreună cu Vasile Erdeli, episcopul Oradiei⁸⁵. Întrucât situația materială a clerului român era într-adevăr foarte gravă, întrucât la sfârșitul anului 1858 Blajul, Gherla și Lugojul reînnoiesc împreună solicitările⁸⁶, în mai 1859 Guberniul Transilvaniei, fără să se angajeze pentru o retribuire integrală a clerului român în condițiile în care bugetul era secătuit iar războiul bătea la ușă, promitea acestuia "din grația împăratului" un modest sprijin financiar, așa numita "milă împărătească". Era vorba inițial despre 24.000 fl. pe an pentru ortodocși ai căror preoți nu erau dotați cu pământ și 20.000 fl. pentru preoții greco-catolici care, în general, aveau "porțiuni canonice", bani din care să se împartă, prin rotație, mici ajutoare bănești anuale preoților celor mai săraci. Preluarea de către stat a unei părți mai mari a poverii care apăsa asupra credincioșilor este amânată pentru un viitor mai prielnic și condiționată de constituirea unor parohii de câte cel puțin 700 de credincioși, prin unirea a 2-3-4 sate⁸⁷. Dar chiar și așa izbucnirea războiului cu Franța și Sardinia, pe de o parte și mutațiile politice pe de alta, au amânat materializarea acestui plan pe care Blajul, considerând subvenția oferită derizorie și poate ofensat de favorizarea ortodocșilor a refuzat să-l accepte. Situația la greco-catolici se complica și cu aceea că instituirea unor parohii mari prin contopirea mai multor sate comporta riscul pierderii credincioșilor acolo unde distanțele erau mai mari, unde micile lor parohii se învecinau cu comunități ortodoxe, în satele românești

⁸⁴ ÖMR, V/3, p. 90-94 (ședința din 7 decembrie 1861).

⁸⁵ Memoriul lui Șuluțiu către împărat din 31 mai 1856, Arh. Naț. Cluj, fond Ep. Gherla, 1859-2279.

⁸⁶ Memoriul lui Șuluțiu din 3 decembrie 1858, Arh. Naț. Alba, fond Gen. Mitrop. Blaj, 1858-829; Memoriul lui Alexi din 24 decembrie 1858, Arh. Naț. Cluj, fond Ep. Gherla, 1859-2279.

⁸⁷ Adresa din 22 mai 1859 a forului executiv de la Sibiu, bazată pe deciziile ministeriale din 29 martie și 29 octombrie 1858 privind regularizarea și dotarea parohiilor catolice de ambele rituri în Ibidem.

mixte confesional, ceea ce explică opoziția constantă a prelaților lor, față de această formulă. Se va ajunge astfel acolo că dispoziția Cancelariei aulice din 30 mai 1861 se va referi doar la clerul ortodox, acordând episcopiei Sibiului subvenția propusă de 24.000 fl.⁸⁸, anunțată de îndată de Șaguna poporului lui⁸⁹.

Subvenționarea clerului unit reîntră în atenția autorităților în septembrie 1861, când Guberniul evocând din nou porțiunile canonice ale uniților și marea fundație bănească a lui Bob, din care erau remunerați protopopii, oferă și Blajului ceea ce primisese și Sibiul⁹⁰. Se discută, de asemenea, în Guberniu posibilitatea legalizării obligațiilor în produse și muncă ale familiilor față de preot “mierța popii” și “ziua popii”, precum și eventualitatea măririi taxelor pentru boteze, cununii, înmormântări, sfeștanii etc. (stola), rămase în vigoare din 1829, dinaintea mării devalorizări de după revoluție⁹¹.

Înștiințat la Viena despre acestea, Șuluțiu, trecând peste toate murmurele de nemulțumire ale episcopilor săi sufragani și ale celor mai mulți protopopi, gata să accepte ceea ce li se oferea⁹² stăruie la Cancelaria vieneză pentru o subvenție de 40000 fl. din care să beneficieze toți preoții⁹³. El invocă în sprijinul său Concordatul, care preconiza o retribuie egală pentru clerul greco-catolic ca și pentru cel romano-catolic, caracterul privat al fundației bobiene, precaritatea veniturilor din porțiunile canonice, care nu numai că erau mici și de calitate slabă dar reclamau angajarea directă a clerului în treburile gospodărești, cu efecte negative asupra prestației sale pastorale. Cancelaria sfârșește, în final, prin a se opri, la sfârșitul anului următor, asupra unei soluții de compromis: 30.000 fl. (18.000 fl. pentru arhidieceză, 8.000 fl. pentru episcopia Gherlei și 4.000 fl. pentru vicariatul Hațegului) pe care Blajul o acceptă și el⁹⁴.

O altă chestiune pentru care se luptă mitropolitul la Viena este aceea a desemnării noilor canonici ai Capitlului său, ridicat în vara acestui an la rang mitropolitan. Se instituiau acum trei noi stule canonice susținute de stat, cu titulari desemnați, ca atare, de Cabinet- la propunerile mitropolitului- spre deosebire de ceilalți 7 canonici aleși în cadrul Capitlului și întreținuți din marea fundație a lui Bob constituită în acest scop în 1806⁹⁵.

Noile canonicate readuc în actualitate dispute mai vechi și mai noi dintre mitropolia blăjeană și forurile centrale, dintre clericii greco-catolici, ei între ei. Constituit de Bob ca un organism alcătuit exclusiv din preoți celibi, Capitlul din Blaj, instrument atât de docil în mâinile episcopului Lemeni, este supus după revoluție unei foarte puternice presiuni a clerului secular, căsătorit, pentru a accede în rândurile sale. Disputa era cu atât mai ascutită cu cât raportul între cele două categorii de preoți era de 1 la 80, cu cât străbatem în anii următori Concordatului cu Roma din 1855 perioada

⁸⁸ MOL, D- 228, 1861-248.

⁸⁹ *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, nr. 23, 7 iunie 1861, p. 179.

⁹⁰ Arh. Naț. Alba, fond Gen. Mitrop. Blaj, 1861-799.

⁹¹ MOL, 7-266, 1861-8289.

⁹² “Dacă nu-ți dă cineva pâinea întreagă de ce să refuzi o bucatică când mori de foame”, I. F. Negruțiu către T. Cipariu, 29 septembrie 1861, în L. Botezan, I. Botezan, I. Cuiabus, *op. cit.*, p. 364-365.

⁹³ Șuluțiu către Alexi, 23 februarie 1862, Arh. Naț. Alba, fond Gen. Mitrop. Blaj, 1862-191.

⁹⁴ Idem, 1863-442; *Gazeta Transilvaniei*, nr. 2, 7 ianuarie 1863.

⁹⁵ Potrivit unor date din presă venitul capitalului inițial de 301. 200 fl. era în 1862 de 16. 579 fl din care cea mai mare parte constituiau remunerația clericilor iar din ceea ce rămânea se acorda câte un ajutor anual de 60 fl. tuturor celor 38 de protopopi diecesani, *Foaie, pentru minte, inimă și literatură*, nr. 34, 5 septembrie 1862., p. 262.

cele mai puternice tentative de latinizare a bisericii unite, cu cât mitropolitul Șuluțiu, cel mai hotărât apărător al componentei ortodoxe a bisericii sale, avea de întâmpinat în această privință opoziția surdă chiar a unor canonici ai săi, vechi colaboratori ai lui Lemeni, favorabili înnoirilor catolicizante, nemulțumiți de încălcarea dispozițiilor fondatorului instituției pe care se străduiau să-l reabiliteze în ochii publicului. La rândul lor autoritățile vieneze postate pe pozițiile practicilor romano-catolice, preocupate de asigurarea unui suport material mai bun al clerului, de atingerea unui nivel cultural mai înalt, de evitarea unor încălcări ale moralității, susțineau cât puteau celibatul nu numai în cadrul canonicilor ci, dacă ar fi fost posibil, chiar a preoților de rând.

Este meritul lui Șuluțiu, purtător de cuvânt a imensei majorității clerului unit, că la Viena el a reușit să atragă de partea sa în această chestiune pe cancelarul Nádasdy. În felul acesta, în anul următor Cancelaria Aulică va accepta propunerile sale⁹⁶, fără să le mai treacă prin discuțiile Cabinetului, numind în iulie 1862, trei noi canonici, toți căsătoriți: Ioan Fekete-Negruțiu, protopopul Clujului, Grigore Mihali, protopop al Bistrei și Elie Vlăsa, protopop al Indolului⁹⁷. Alte demersuri vor fi făcute din Blaj pentru numirea unor canonici onorari⁹⁸.

Mai puțin succes are Șuluțiu în chestiunea, pe cât de importantă pe atât de dificilă, a sinodului mixt, pentru care mitropolitul intervenise personal încă din decembrie 1860 atât la Schmerling cât și la nunciul apostolic⁹⁹, pentru care apelează Consistoriul plenar ținut la Blaj în martie 1861 tocmai în acest scop¹⁰⁰ și din nou mitropolitul la sfârșitul acestei luni¹⁰¹. Ca urmare a atâtor solicitări, la cererea lui Kemény, chestiunea este foarte serios dezbătută în Guberniu, în iunie 1861, pe baza unei temeinice motivații a Blajului.

Concluzia gubernială este aceea că, din punctul de vedere al dreptului istoric, bisericesc și laic, al practicii din trecut, al principiului egalității naționale, un sinod unit mixt, alcătuit din câte trei clerici și doi laici pentru fiecare protopopiat, sinod în care să se discute exclusiv probleme ale bisericii ar putea fi, la urma urmelor aprobat¹⁰².

Poziția îngăduitoare a Guberniului suscită mari speranțe la Blaj, unde se credea că dacă sinodul nu s-a putut ține în mai, cum s-a voit, el se va ține negreșit în septembrie¹⁰³, în care scop în mai multe locuri se și organizează obișnuitele sinoade protopopiale premergătoare. La Viena însă, atât în timpul lui Kemény, cât în timpul lui Nádasdy, s-a apreciat, din rațiuni politice dar și confesionale, că împrejurările erau prea critice pentru a se permite o asemenea întrunire românească. Amintirea marilor adunări populare din 1848 de la Blaj, odioase în ochii autorităților, amintirea afrontului la care s-a dat sinodul electoral din septembrie 1850, în condițiile stării de asediu și sub amenințarea trupelor, suspiciunile care plutesc în jurul intelectualilor

⁹⁶ Propunerile lui Șuluțiu din 1 martie 1862, Arh. Naț. Alba, Reg. I-E, 1862, nr. 134. Prima sa propunere în această privință e din 28 iulie 1856, Idem, 1856, nr. 437.

⁹⁷ Idem, fond Cabinet Mitrop., nr. 782.

⁹⁸ Memoriul lui Șuluțiu din 27 octombrie 1862, Arh. Naț. Cluj, fond Ep. Gherla, 1863-719, f. 3.

⁹⁹ Memoriile lui Șuluțiu către Nunciatură, 22 decembrie 1860 și 20 februarie 1861, Arh. Naț. Cluj, fond Ep. Gherla, 1861-484.

¹⁰⁰ Protocolul din 11 martie 1861 al Consistoriului plenar, Arh. Naț. Alba, fond Gen. Mitrop. Blaj, 1865-602.

¹⁰¹ Idem, f. 13-15.

¹⁰² MOL., F-266, 1861-1638.

¹⁰³ Șuluțiu către Alexi, 15 iunie 1861, Arh. Naț. Cluj, fond Ep. Gherla, 1861-1263.

români, neîncrederea în însuși capul bisericii unite, ostilitatea cu care este privită în cercurile catolice participarea laicilor, oricât de puțini ar fi fost ei, își spun fiecare cuvântul. Tot ce va primii Șuluțiu la Viena, în 1861, ca și mai târziu în 1863, 1864, 1865 și 1866, când el reia demersurile, va fi o amânare sistematică, justificată de autoritățile politice prin împotrivirea forurilor eclesiastice iar de acestea prin dezacordul celor dintâi. Astfel încât, scriu contemporanii, sinodul de la Blaj cu cât era mai mult dorit, cu atât se îndepărta mai mult, întrunindu-se, cum se știe, abia în 1872.

La capătul tuturor acestor demersuri, după o zbatere de aproape două luni, în cap de iarnă, în seara zilei de 1 decembrie, Șuluțiu pornește "în frig și vânt mare" spre casă. Prin Seghedin, Timișoara, Deva, Sebeș, Aiud, fără a se opri la Blaj el se îndreaptă de-a dreptul spre Cluj pentru a asista la primirea, în 7 decembrie 1861, a noului guvernator Crenneville.

Starea lui de spirit era dintre cele mai bune, convins fiind că, dacă nu a obținut Cancelaria pentru români, în schimb, demiterea lui Mikó se datora eforturilor delegației, ceea ce, cum am văzut, nu a fost decât în foarte mică măsură cazul. El era, de asemenea convins că noua reformă a administrației publice locale- aprobată definitiv în 7 decembrie, după plecarea sa¹⁰⁴, va lua în discuție propunerile delegației și că dieta se va întruni în timpul cel mai scurt posibil. Contrar tuturor așteptărilor nici una nici cealaltă dintre aceste prezumții nu se vor adeveri.

Cu toate acestea, ceea ce a putut face Șuluțiu la Viena, fără prezența omologului lui ortodox, celălalt "părinte al națiunii", fără sprijinul presei, fără mari relații în cercurile politice și bisericești, a însemnat o mișcare înainte față de impasul în care cauza românească a zăcut în primăvara și vara anului 1861. Într-un moment de răscruce al evoluției politice a țării lor, românii vorbeau ei înșiși împăratului și miniștrilor săi, cărora le prezentau națiunea și problemele ei așa cum le vedeau reprezentanții lor cei mai autorizați. Se anihilau astfel, cel puțin parțial, efectele tacticii perfide de a lovi în români prin chiar oamenii lor, iar pe de altă parte se puneau în evidență națiunea ca un factor de putere care putea fi luat în calcul în jocul combinațiilor politice ale Vienei asupra Transilvaniei. Este un fapt care, alături de existența elementului săsesc, a făcut posibilă menținerea în Transilvania, spre deosebire de Ungaria, a unei vieți constituționale. Prindea în aceste împrejurări contur acel parteneriat politic, labil, incert, fragil care, pe substractul interesului comun, se va realiza între puterea de stat habsburgică și conducerea românească un an și jumătate mai târziu.

Pe acest fundal general, delegația a postulat, și aceasta este, poate, cel mai mare merit al său, o formulă modernă a "înarticulării" națiunii, alta decât aceea a delimitării unui îngust "teritoriu național" românesc, spre care înclina Cabinetul Schwarzenberg în 1850-51 și pentru care optase Universitatea Săsească în martie 1862, formula unei legislații electorale echitabile care să valorizeze politic numărul românilor pe întreg teritoriul Transilvaniei.

Putea delegația românească să facă mai mult? Ce avea în spatele său Șuluțiu pentru a forța mâna Vienei într-o vreme în care, deși în criză, puterea de stat ținea situația sub control. Pușcariu reproșează lui Șuluțiu, 30 de ani mai târziu, că nu a

¹⁰⁴ ÖMR, V/3, p. 94-97.

exploatat tatonarea maghiară a lui Mihali pentru a stabili contacte cu oamenii politici din Pesta, fie și numai ca un mijloc de presiune asupra Cabinetului¹⁰⁵. Dar cum putea un prelat, capul bisericii greco-catolice românești din Imperiu, să practice o asemenea politică și cât de departe ar fi putut merge pe această cale chiar o conducere laică, când nici măcar Schmerling și cu atât mai mult împăratul, nu vedea în români decât un aliat ocazional, când exista oricând posibilitatea concilierii cu Ungaria peste capul și împotriva lor, cum se va întâmpla în 1865. Străbatem, așadar, la sfârșitul anului 1861 momentul reluării dificile a drumului parcurs de români în 1849-1851, un drum care, în ciuda tuturor meandrelor, asperităților, incertitudinilor sale va aduce națiunea pentru o scurtă perioadă de timp în prim planul scenei politice a Transilvaniei.

SIMION RETEGAN

MACHT UND PROTEST IN SIEBENBÜRGEN
AM ANFANG DER LIBERALEPOCHE:
DIE VOM METROPOLITEN ȘULUȚIU GEFÜHRTE RUMÄNISCHE
NATIONALDELEGATION NACH WIEN 1861
(Zusammenfassung)

Nach einem Einführungsteil, in dem der Verfasser die politische Lage Siebenbürgens im Frühjahr und Sommer des Jahres 1861 umreißt, als die Kontrolle des ungarischen Adels und des sächsischen Patriziats auf die Zentral- und Lokalregierung restauriert wurde, analysiert der Aufsatz eine der wichtigsten Protestreaktionen seitens der Rumänen: die Absendung von Delegationen zur Reichshauptstadt. 6 Delegationen aus Siebenbürgen, 2 aus dem Banat, 2 aus dem Partium brachen auf nach Wien, um entweder Forderungen mit allgemeinem Charakter, oder Wünsche von Regionalinteresse zu äußern. Die bedeutendste dieser Delegationen war jene geführt vom griechisch-katholischen Metropolit Alexandru Sterca-Sulutiu, begleitet von Ioan Ratiu und Iacob Bologa. Die Delegation wirkte fast zwei Monate lang, zwischen dem 8. Oktober und dem 3. Dezember. Indem die Delegierten den infolge der Auflösung des ungarischen Parlaments zwischen Wien und Pesth eingesetzten Bruch ausnützten, bemühten sie sich das nun zu Konzessionen gezwungene Kabinett Anton Schmerlings der Unterstützung der Rumänen zu versichern und gleichzeitig ein neues politisches Statut für ihre Nation zu erhalten. Nachdem die ersten Bestrebungen der Delegation hinsichtlich der Ernennung eines rumänischen Kanzlers in der Person Ladislau Vasile Pops scheiterten, konzentrierte sie sich auf die Einberufung des Landtags aufgrund eines rechtmäßigen Wahlgesetzes und auf die konkreten Schritte hinsichtlich der Verwirklichung der politischen Gleichheit der rumänischen Nation und ihrer Konfessionen. Parallel mit den politischen Zielen, beschäftigte sich Metropolit Sulutiu auch mit der Lösung von Konfessionellfragen, wie: die Belohnung der Priester, die Ergänzung des Metropolitanischen Kapitels, die Synodal Versammlung.

¹⁰⁵ I. Pușcariu, *Notițe despre întâmplările contemporane*, Sibiu, 1913, p. 60.

O ÎNCERCARE DE APLANARE A CRIZEI PARTIDULUI NAȚIONAL ROMÂN (1896)

Neacceptând hotărârile luate în ședințele Comitetului central al Partidului Național Român din ianuarie–februarie 1896 care au reglementat din punct de vedere economic și politic chestiunea *Institutului Tipografic* și a ziarelor partidului, Vasile Lucaciu va trece de partea grupării tribuniste în conflictul cunoscut și cu denumirea de criza *Tribunei*, izbucnit la sfârșitul anului 1895. De altfel, încă din perioada detenției la Seghedin, Vasile Lucaciu i-a încurajat direct sau indirect pe reprezentanții acestei grupări rămași la Sibiu (I. Russu-Șirianu, G. Bogdan-Duică și T. L. Albini), în atitudinea lor de frondă, recalcitranți și pro-liberali, acceptând să le primească corespondența și să le dea sfaturi pentru noua orientare a *Tribunei* fără a-i informa și consulta pe Ioan Rațiu și Iuliu Coroianu, aflați în aceiași detenție. Procesul a stârnit, cum era firesc, o reacție de suspiciune a celor doi față de Vasile Lucaciu, suspiciune care cu timpul s-a transformat în neîncredere și chiar ostilitate.

Publicând în paginile *Revistei Orăștiei* din 1896 regretabile atacuri la adresa președintelui Ioan Rațiu, a lui Iuliu Coroianu și a noii redacții a *Tribunei*, secretarul general al partidului va contribui și el la accentuarea crizei care a afectat activitatea Partidului Național Român din Transilvania și Ungaria. Dorind crearea unei imagini de popularitate a acestuia în contrast cu Ioan Rațiu, redacția *Revistei Orăștiei* îl va susține pe Vasile Lucaciu din toate punctele de vedere¹.

La început, dr. Rațiu nu a răspuns direct la aceste atacuri, el fiind sprijinit în aplanarea conflictului și apărât firește de membrii grupării sale. Redacția *Tribunei* va publica în consecință o serie de articole în care a analizat activitatea părintelui Lucaciu după eliberarea sa din închisoarea de la Seghedin, scoțând în evidență atitudinea sa duplicitară prin care s-a pus în fruntea vechilor tribuniști, identificându-se cu “politica de îndulcire” preconizată de aceștea².

Scriindu-i la 27 martie 1896 lui Elie Dăianu în legătură cu conflictul său cu dr. Ioan Rațiu, Vasile Lucaciu îi mărturisea: “de adâncimea sentimentelor mele de stimă, de iubire, de devotament pentru venerabilul nostru prezident ce multă vreme a rămas întreagă, neatinsă, și după ce a detunat în urechile mele grava acuză: Vasile! Acest b... e vândut și ne-au vândut! etc., etc., etc., și n-am admis niciodată acest fapt, nici n-am suspectat caracterul lor politic. De când am observat o anumită răceală față de mine, după reîntoarcerea mea din București, de când am văzut că-s nebăgat în seamă, și vorbele mele de jaluzie pentru conservarea nemaculată a steagului nostru sunt desconsiderate, mărturisesc, m-am clătinat în credința mea.” Vasile Lucaciu nu divulgă în această scrisoare motivele

¹ I. Georgescu, *Ioan Rațiu (1828-1902)*, Sibiu, 1928, p. 169-170; Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei Cluj-Napoca, nr. inv. M 2529, 2529/a (mai departe Muz. Ist. Trans.); Muzeul Național al Unirii Alba Iulia, doc. Nr. 5222, 5433-5436, 5439-5444; L. Botezan, *Vasile Lucaciu și mișcarea memorandistă*, în *Memorandul românilor. Centenar (1892, 1894-1992, 1994)* Baia Mare. 1994, p. 74; Dr. *Vasile Lucaciu luptător activ pentru unirea românilor*, Cluj-Napoca, 1988, p. 49-51; V. Orga, *Sfârșit de veac la Orăștie-frânturi din cronica luptei naționale (1895-1899)*, Restituiri, III (1995), p. 169.

² *Tribuna*, 1896, nr. 55, 61-62, 65, 160-161, 168, 172-174, 176, 178-179, 199-201.

nemulțumirii sale, comunicându-i lui Dăianu că are să le enunțe membrilor din Comitet pentru a se vedea dacă are sau nu dreptate³.

Chemat în cursul verii de dr. Ioan Rațiu la Sibiu în speranța aplanării conflictului, Vasile Lucaciu nu se va supune președintelui și majorității Comitetului central, părintele nerenunțând la “procedura anarhistă”. Polemica și învinuirile reciproce dintre cele două personalități continuă până în toamna anului 1896⁴. “Dacă prin murdăriile și limbajul ciocoiesc nu s-ar atinge și cauza națională - scria Ioan Rațiu lui George Pop de Băsești la 1 septembrie 1896 - nu ar fi alta de făcut, decât a răspunde la murdării, minciuni și neexactități tot prin ziare. Dar în acest caz, oricât vom fi noi de moderați și obiectivi în răspunsurile noastre, lumea noastră va sângera de supărare, că luptătorii de odinioară își spală în public rufele murdare, iar contrarii vor râde în pumni de noi. Așadar quid faciendum?”⁵

După ”o meditare serioasă și cu o considerare la toate împrejurările de față”, dr. Ioan Rațiu era convins că aplanarea conflictului nu se putea face decât prin organizarea unui juriu care să fie alcătuit din reprezentanți ai tuturor nuanțelor: “radicali, moderați, Dreptatiști, Gazetiști, chiar și Telegrafiști”, declarând lui Băsești că se supune “sentinței aduse de acest tribunal”, chiar și în cazul când părintele Lucaciu nu ar fi de acord cu această soluție. Președintele Ioan Rațiu propune ca loc al întâlnirii în primul rând Blajul și apoi Șimleul Silvaniei, Clujul, Bistrița, Năsăudul, Lugojul ori Sibiul, rugându-l pe George Pop de Băsești să vorbească personal și urgent cu Vasile Lucaciu, care să-și prezinte în scris acceptarea sau neacceptarea acțiunii, după care să se constituie juriul respectiv. În situația neconstituirii juriului, Ioan Rațiu îl informează cu părere de rău pe Băsești că “voi fi silit a răspunde la toate afirmațiile, neexactitățile și chiar minciunile părintelui prin ziarul *Tribuna*”⁶.

George Pop de Băsești urgencează tratativele și în 5 septembrie 1896 îl însărcinează pe Demetriu Suci, avocat din Cehul Silvaniei și pe preotul Ioan Pop ca delegați ai “Conferinței naționale” pentru a lua legătura a doua zi cu Vasile Lucaciu, prezentându-i propunerea din epistola dr. Rațiu cu privire la constituirea juriului de împăcare⁷. Demetriu Suci și Ioan Pop se conformează celor solicitate de George Pop de Băsești și în 6 septembrie 1896 obțin de la Vasile Lucaciu declarația prin care aceasta este de acord în principiu cu juriul propus, solicitând în prealabil o întâlnire personală cu dr. Ioan Rațiu și Iuliu Coroianu în casa lui Băsești, pentru a le dovedi toate afirmațiile sale “și astfel să li se deie ocaziune de a-și regula poziția față de chestia națională”⁸.

În 7 septembrie 1896 documentele redactate cu privire la această acțiune vor fi trimise de Băsești la doctorul Ioan Rațiu la Sibiu, propunându-i ca loc al convenirii în primul rând Dejul și apoi Clujul, datorită distanțelor și mijloacelor de transport ce ar fi convenabile protagoniștilor⁹.

³ Arh. Naț. București, fond I. Rațiu, dosar nr. 239/1896, f. 1-5; *Revista Orăștiei*, nr. 33 din 10/22 august 1896; N. Cordoș, *Din corespondența Vasile Lucaciu-Ioan Rațiu (1894-1896)*, în *AIICN*, XXXVI (1997), p. 275-296.

⁴ BCUC, *Corespondență George Pop de Băsești*, vol. III, f. 36-37; Muzeul Național al Unirii Alba Iulia, doc. Nr. 5222.

⁵ Muz. Ist. Trans., nr. inv. M. 2525 (Anexa I).

⁶ *Ibidem*.

⁷ Idem, nr. inv. M. 2527 (Anexa II).

⁸ Idem, nr. inv. M. 2520 (Anexa III).

⁹ Idem, nr. inv. M. 2524 (Anexa IV).

În paralel, la 5 septembrie 1896, din încredințarea avocatului clujean Iuliu Coroianu, preotul Nicolau P. Rațiu și dr. Cassiu Maniu se deplasează la Șișești pentru a lua legătura cu Vasile Lucaciu în acțiunea de “retragere în publicitate a nedemnelor expresiuni, ce se cuprind în publicațiile apărute în *Revista Orăștiei*, îndreptate în contra dlui Iuliu Coroianu, precum și a familiei d-lui dr. Ioan Rațiu”. La această provocare, în procesul-verbal redactat la Baia Mare în 5 septembrie 1896, Vasile Lucaciu a declarat următoarele: “În cele scrise de mine nu se află nici o ofensă și și deneg a da satisfacțiunea cerută. Dl. Iuliu Coroianu numai atunci poate cere satisfacțiune de la mine, dacă mai întâi îi voi da eu absolutoriu”¹⁰.

Acțiunea, cum se constată, deși a demarat foarte repede, va cunoaște o perioadă de stagnare. Doctorul Ioan Rațiu pregătindu-se să intre în închisoarea de la Sibiu, îi mărturisește lui George Pop de Băsești la 19 septembrie 1896 că el nu dorește să stea de vorbă personal cu Vasile Lucaciu înainte de constituirea juriului “până nu-și regulează el poziția față de chestia națională și nu revocă insultele personale prin urmare, el trebuie să primească juriul fără nici o condițiune, sau să-l respingă”¹¹. Părintele Vasile Lucaciu nu s-a conformat în totalitate solicitărilor dr. Rațiu, și va continua să aducă insulte la adresa *Tribunei* și a celor care s-au grupat în jurul președintelui, în interviul publicat în ziarul maghiar *Alkotmany* din 17 septembrie 1896¹².

În fața neadevărurilor din atacurile lui Lucaciu, dr. Ioan Rațiu consideră că este de datoria sa ca în interesul național să dea publicității adevăratele cauze ale crizei partidului pentru ca publicul românesc să poată trage din ele consecințele necesare. Face în acest sens o prezentare a activității lor politice în articolul *Repriviri și lămuriri*, publicat în paginile *Tribunei* de la Sibiu¹³, consemnând că: ”De un an de zile studiez atitudinea politică a d-sale și citesc cu sânge rece toate scrisorile sale provocatoare, și insultele îndreptate la adresa mea, dar am tăcut și am așteptat, că doară va veni **ad meliora consilia**, și în fine se va convinge, că prin ținuta sa de astăzi, ținută nedemnă trecutului său, tot mai mult se apropie de acea prăpastie, din care cu greu mai e cu puțință o scăpare cinstită”¹⁴. Președintele Partidului Național Român dorea din suflet ca acest conflict dintre ei să nu se discute în public, încercând ca, după adunarea *Astrei* de la Lugoj din 27 august 1896, să se facă demersuri pentru compunerea “unui juriu de bărbați imparțiali și devotați cauzei românești”. Doctorul Rațiu spera ca până la pronunțarea verdictului acestui juriu problema să nu se mai discute în presă¹⁵.

¹⁰ Acest document de împăcare a fost trimis la 7 septembrie st. n. 1896 de Iuliu Coroianu redacției *Tribunei* care îl va publica în nr. 190 din 29 august/10 septembrie 1896. Publicarea lui va aduce peste câteva zile intervenția părintelui Lucaciu care solicita ziarului s-o considere o “rectificare”, ceea ce redacția n-o face, considerând că este același lucru și că afacerea personală dintre cei doi protagoniști s-a încheiat. Alte afaceri “de natură gravă” ce le avea cu Iuliu Coroianu, cum consemna Vasile Lucaciu urmau a și le rezolva între ei (cf. *Tribuna*, nr. 195 din 5/17 septembrie 1896).

¹¹ Muz. Ist Trans., nr. inv. M. 2526 (AnexaV).

¹² *Tribuna*, 1896, nr. 199-201.

¹³ *Idem*, 1896, nr. 205-206.

¹⁴ Vasile Lucaciu va răspunde în nr. 40 din 10 octombrie 1896 a *Revistei Orăștiei* încercând să convingă opinia publică de vinovăția exclusivă a președintelui în declanșarea crizei (vezi și *Tribuna*, 1896, nr. 218 și 220).

¹⁵ *Tribuna*, nr. 205 din 18/30 septembrie 1896.

Spre deosebire de cele publicate și consemnate de dr. Ioan Rațiu în acest articol la adresa părintelui Vasile Lucaciu, ciorna-manuscris cu același titlu de *Repriviri și lămuriri* conține și o analiză a acțiunilor Comitetului central al Partidului Național Român din Transilvania și Ungaria pentru realizarea postulatelor cuprinse în programul național din 1881. Se face o trecere în revistă: a principiilor conducătoare pentru susținerea chestiunii naționale în anii 1893-1894; despre atitudinea politică față de partidele din România; cauzele crizei partidului și a *Ligii Culturale*; problema *Institutului Tipografic* și a ziarelor partidului; activitatea tinerilor de la *Tribuna*; gruparea Ioan Slavici-Eugen Brote și “politica de îndulcire”¹⁶.

În cele din urmă juriul de onoare pentru judecarea și aplanarea diferendelor ivite între I. Rațiu, I. Coroianu și V. Lucaciu, constituit din Dionisie Vaida ca președinte, Petru Truția notar și membrii Teodor Mihali și Alexandru Filip se întrunește la 15 octombrie 1896 la Sibiu. Cei trei fruntași politici (I. Rațiu, I. Coroianu și V. Lucaciu) au declarat că recunosc autoritatea juriului constituit de Comitetul național pentru “conplanarea și judecarea diferințelor ivite între ei”. Părintele Vasile Lucaciu recunoaște cel dintâi că stă pe baza programului național din 1881, a hotărârilor conferințelor naționale și a “enuunțiațiunilor comitetului”, declarând că nu a fost angajatul nici unui partid politic din afara patriei. El a exprimat și regrete pentru cuvintele vătămătoare spuse la adresa celor doi pe care le revocă. Ioan Rațiu și Iuliu Coroianu au făcut și ei declarații asemănătoare, luând act de declarația secretarului general, exprimându-și numai regretul pentru atacurile aduse de alții în paginile *Tribunei* împotriva lui Vasile Lucaciu și pe care nu le-au influențat¹⁷.

Tonul reținut al declarațiilor lui Rațiu și Coroianu arată că împăcarea n-a avut loc pe baza unei încrederi și sincerități reciproce. Ne-o confirmă și ciorna-manuscris a pledoariei dr. Rațiu de la această întrunire în care președintele partidului dă răspuns invectivelor lui Vasile Lucaciu prin care “din iubit și admirat am devenit condamnabil”. Încheind expunerea prin care dr. Rațiu declara cum că “nu noi facem judecătoria dta, [ci] te lăsăm să vorbești dta și amicii dta”, rezultă că împăcarea n-a avut urmări practice, sesizată în acest sens și de *Dreptatea* din Timișoara¹⁸.

Față de aprecierile apărute în presă¹⁹ cu privire la protocolul încheiat la 15 octombrie 1896, juriul de onoare a fost nevoit să declare din nou în noiembrie 1896: “că afacerea ivită între susnumiții domni, o privesc de terminată prin declarațiunile lor cuprinse în citatul protocol și prin lămuririle detaliate făcute de ambele părți. Afară de aceasta juriul consideră, că din declarațiunile cuprinse în acel protocol iese îndeajuns la iveală, că partea politică a controverselor ivite între numiții domni a fost tratată și lămurită pe deplin, până ce s-a ajuns la aplanarea neînțelegerilor reciproce. Tratarea specialistă a tuturor împrejurărilor, pe baza cărora juriul a trebuit să pronunțe verdictul său cunoscut, a fost și este considerată de superfluă și neoportună, pentru că de o parte ar fi contra discrețiunii impusă de regulile bunei cuvințe, pe de altă parte ar fi contra intereselor cauzei naționale, cari interese cu deosebită atențiune au fost luate în considerare din partea juriului, când a declarat afacerea de încheiată”²⁰.

¹⁶ Muz. Ist. Trans., nr. inv. M. 2491. Documentul este datat la Sibiu în 2 octombrie 1896 pe când dr. Ioan Rațiu se afla închis pentru publicarea și semnarea Manifestului din februarie 1896.

¹⁷ Muz. Ist. Trans., nr. inv. M. 2521 (AnexaVI).

¹⁸ Idem, nr. inv. M. 2535; *Dreptatea* 1896, nr. 231; L. Botezan și N. Cordoș, *Din frământările Partidului Național Român transilvănean în anul 1897*, în *AIAC*, XV (1972), p. 300-301.

¹⁹ *Declarațiune*, în *Tribuna*, nr. 238 din 29 octombrie/1 noiembrie 1896.

²⁰ *Ibidem*.

“Pacea caraghioasă” cum o caracteriza Ioan Russu-Șirianu nu a dus la rezultatul dorit, ea neconstituind un aranjament bun și durabil²¹. Într-o scrisoare către George Pop de Băsești de la începutul anului 1899, dr. Ioan Rațiu consemna că nu mai este dispus a sta la sfat cu dr. Vasile Lucaciu care n-a încetat să publice în presa timpului plângerile sale ce au întrecut marginile bunei cuvinte, după Rațiu autorul principal al dezbinărilor dintre membrii Comitetul național²². Continuarea crizei Partidului Național Român și în anii următori până după moartea dr. Ioan Rațiu survenită la 4 decembrie 1902, confirmă eșecul acțiunilor de împăcare.

NICOLAE CORDOȘ

ANEXE

[Sibiu, 1 septembrie 1896]²³

Iubite amice²⁴

După sosirea mea în Sibiu, am cetit **murdăriile** publicate în *Revista Orăștiei*²⁵ și m-am indignat până în suflet! Voiam să mă întâlnesc cu tine în Cluj dar ginerele tău²⁶ mi-a telegrafiat că ai plecat, voiam să te întreb quid faciendum?²⁷

Dacă prin murdăriile și limbajul ciocoiesc nu s-ar atinge și cauza națională, nu ar fi alta de făcut, decât a răspunde la murdării, minciuni și **neexactități** tot prin ziare.

Dar în acest caz, oricât vom fi noi de moderați și obiectivi în răspunsurile noastre, lumea noastră va sângera de supărare că luptătorii de odinioară își spală în public rufele murdare, iară contrarii vor râde în pumni de noi! Așadară, quid faciendum?

După o meditare serioasă și cu considerare la toate împrejurările de față, m-am convins pe deplin, că afacerea: Tribuna Lucaciu sau **noi** și Lucaciu de la începutul crizei sau mai bine de la ieșirea din temniță până la răspunsurile din urmă ale părintelui din Șișești, nu se poate judeca, aplană, aranja sau condamna, decât prin un **jurii**.

Eu din parte-mi propun loco primo Blajul apoi Șimleul, Clujul, Bistrița, Năsăudul, Lugojul, ori Sibiul.

Mai competent ar fi Blajul.

Mă învoiesc a provoca în acest **jurii** să participe câțiva membri ai conferinței noastre, primesc să fie reprezentate toate nuanțele: radicali, moderați, Dreptațiști, Gazetiști, chiar și Telegrașiști.

²¹ BAR, mss. S 25(18)/CLXXI.

²² Arh. Naț. București, fond I. Rațiu, dosar nr. 76-77/1897, 80-81/1899; Muz. Ist. Trans., nr. inv. M. 2555, 2566, 2571; BCUC, *Correspondență George Pop de Băsești*, vol II, f. 69-74; Idem, *Corresp. Fr. Hossu-Longin*, vol III, f. 87-89.

²³ A se vedea Anexa II.

²⁴ Muz. Ist. Trans., nr. inv. M. 2525 (Conceptul scrisorii dr. I. Rațiu către G. Pop de Băsești).

²⁵ *Revista Orăștiei*, 1896, nr. 30-35.

²⁶ Francisc Hossu-Longin.

²⁷ Lat. =Ce facem?

Declar a priori că mă supun sentinței aduse de acest tribunal.

Chiar și în cazul dacă părintele Lucaciu nu s-ar putea supune unui tribunal, eu mă supun și doresc ca acesta să judece în această afacere penibilă și fără voia lui.

Deci te rog ca în cel **mai scurt** timp să vorbești în persoană cu Lucaciu în această afacere, care nu suferă amânare.

Învoirea sau neînvoirea părintelui să o iei în scris, adică să se declare în scris, că primește sau nu aranjarea afacerii prin juriu. Având această scrisoare la mână, te rog să te apuci de lucru și să înființezi sau să constitui tribunalul în cestiune.

Publicului nu-i vom spune alta decât că afacerea s-a încredințat unui juriu și până la deciderea ce va aduce acesta, nu se poate discuta în public.

Dacă ori din ce cauză, juriul propus de mine nu s-ar putea constitui, atunci cu părere de rău voi fi silit a răspunde la toate afirmațiile (?), neexactitățile și chiar minciunile părintelui prin ziarul *Tribuna*.

Dacă primești sau nu intervenirea în această afacere neplăcută, dar impusă prin pășirea în public a părintelui - te rog să mă înștiințezi prin telegraf cu cuvintele primesc sau nu primesc și tot prin telegraf, dacă părintele se supune **judecății unui juriu**. Te sărută al tău amic

Dr. Rațiu

II

Ds. Dnului Demetriu Suciuc avocat și delegat al Conferinței. națio. În **Cehu Silvaniei**²⁸

Epistola dnului dr. Ioan Rațiu președintele Com. esec. Rom. cu dato Sibiu 1 septembrie²⁹, pe lângă acea rugare vi-o transpun, ca luând lângă dvoastră pe m. v. d. Ioan Pop preot și delegat a Conf. națio. să binevoiți fără amânare încă în ziua de mâni a conveni cu dnul dr. Vasile Lucaciu secretaru a Comit. executiv națio. român, în Baia Mare eventual la Șișești, și comunicându-i epistola invocată a domnului dr. Rațiu în care cere referitor la cele publicate de domnia lui în *Revista Orăștiei* nrul 34-le intervenirea unui juriu și verdictul acestuia.

Săvârșind actul acesta declarația dnului dr. Vasile Lucaciu veți binevoi a lua în proces verbal - carele proces verbal pentru dispozițiuni ulterioare veți avea a mi-l înmâna mie - fără amânare.

Băsesci, 1896 5/IX

G. Pop de Băsesci

III³⁰

În cauza propusă de dd. Demetriu Suciuc și Ioan Pop, prin aceste mă declar, că în principiu primesc juriul propus, cu acea condițiune "sine qua non"³¹, ca să-i premeargă o înfățișare personală între dd. dr. I. Rațiu și Iuliu Coroianu, și între mine, la casa dlui

²⁸ Muz. Ist. Trans., nr. inv. M. 2527.

²⁹ Vezi Anexa I.

³⁰ Muz Ist. Trans., nr. inv. M. 2520 (document-declarație scris și semnat olograf de Vasile Lucaciu).

³¹ Lat. = Fără de care nu se poate!

George Popp, în Băsesci, ca cu acea ocasiune să le dovedesc și adevăresc toate afirmațiunile mele, și astfel să li se deie ocasiune de a-și regula poziția față de chestia națională.

Șișești, 6- IX -896

Dr. V. Lucaciu

IV

Băsesci, 7/9 896.

Iubite amice!³²

Rezultatul intervenirei la dr. Lucaciu acel act aci sub %³³ - eu nu-l înțeleg ce dorește dânsul prin conv. pers. **dară de dorește lămurire și înțelegere personală atunci îi foarte salutar și** [indescifrabil] numai că, cauza fiind de natură urgentă, iară Băsesci fiind departe de voi și cale ferată, eu aș afla mai comod o convenire în Dej sau Cluj, dar mai bine în Dej la dr. Mihali în astă privință i-am scris astăzi și lui dr. Lucaciu și l-am invitat ca primind Dejul ca loc de convenire, să se pună cu voi sau imedeiat iar prin dr. Mihali în atingere, și să defigeți ziua convenirei unde și eu mă voi prezenta fiind avizat previde cu încă 48 de ore.

Vă sărută al tău devotat

G. Pop

V

Iubite amice!³⁴

Astăzi am primit scrisoarea ta din 17 ale curenteii și-mi pare foarte rău, că nu poți veni la ședința direcțiunei noastre, dar îmi pare și mai rău, că nu îmi scrii nimic despre popa din Șișești.

El a fost la tine în 12 a lunei acesteia, prin urmare pot presupune, că ați vorbit și de juriul propus de mine.

În scrisoarea din 7 sept.³⁵ te miri și cu tot dreptul și tu, pentru ce voiește el întâlnire prealabilă cu mine și Coroianu la tine.

Fiind Băsești departe și cauza fiind de natură urgentă, tu afli în scrisoarea ta din 7 sept. mai comod o convenire în Dej sau în Cluj dară mai bine în Dej la dr. Mihali, - în asta privință zici mai departe, i-am scris astăzi și lui dr. Lucaciu și l-am invitat ca primind Dejul ca loc de convenire să se pună cu voi sau imediat sau prin dr. Mihali în atingere și să defigeți ziua convenirei, unde și eu mă voi prezenta, fiind invitat previe cu încă 48 ore.

³² Muz. Ist. Trans., nr. inv. M. 2524.

³³ A se vedea Anexa III.

³⁴ Muz. Ist. Trans., nr. inv. M. 2526 (conceptul scrisorii dr. I. Rațiu către G. Pop de Băsesci).

³⁵ A se vedea Anexa IV.

În urma acestei scrisori am așteptat să fiu încunoștințat de către părintele Lucaciu de-a dreptul sau prin dr. Mihali - dar n-am primit până astăzi referitor la juriu nici o iotă nici de la popa, nici de la Mihali.

Ființă eu peste câteva zile trebuie să intru în temniță, prin urmare chiar să voiesc, nu m-ași putea întâlni cu Lucaciu; dar chiar să mă fi întâlnit oriunde, eu nu aș fi putut sta de vorbă, până nu-și regulează el poziția față de chestia națională și nu revocă insultele personale, prin urmare, el trebuie să primească juriul fără nici o condițiune, sau să-l respingă. Deci încă o dată te rog să întrebi pe Lucaciu prin domnii pe care i-am trimis la el, dacă voiește juriu fără nici o condițiune și fără o întâlnire prealabilă.

Te rog ca întrebarea să o facă pe cale telegrafică, și tot pe cale telegrafică să mă încunoștințezi despre răspunsul ce-l vor primi acei trimiși de la popa Lucaciu.

Cauza e gravă dacă nu primește juriu necondiționat și vom fi siliți a recurge și la publicitate fără considerarea la persoane, vom fi siliți a statori adevărul.

Aștept cu nerăbdare răspunsul tău.

[Sibiu], 19/9 896

[dr. Rațiu]

VI

Protocol³⁶

Luat la 15 octombrie 896 în urbea Sibiu în Consiliul juriului de onoare esmis din partea Comitetului național român ptru. judecarea și eventual complanarea diferențelor³⁷ ivite între președintele Comitetului național **dr. Ioan Rațiu**, membrul Comitetului **Iuliu Coroianu** și secretarul **dr. Vasile Lucaciu**.

Din partea Comitetului național se prezintă membrii juriului esmis, - **Dionisie Vaida, Alesandru Filip, dr. Mihali și Petru Truția** care constituindu-se și designează de președinte pre Dionisie Vaida iar de notariu pre Petru Truția.

Prezentându-se dr. Ioan Rațiu, dr. Vasile Lucaciu și Iuliu Coroianu căroră aducându-le la cunoștință că Comitetul național a denumit juriul de mai sus ptru. complanarea și judecarea diferențelor ivite între ei, - se provoacă a se declara, - că primesc judecarea cauzei prin juriul esmis de Comitetul național și nu au ceva excepțiune față de persoanele juriului?

Dr. Ioan Rațiu, dr. Vasile Lucaciu și Iuliu Coroianu se declară că primesc judecarea cauzei prin juriul esmis și se supun necondiționat verdictului acestuia iar față de persoanele care constituiesc juriul nu au nici o excepțiune.

Dr. Rațiu

Dr. V. Lucaciu

Iuliu Coroianu

³⁶ Muz. Ist. Trans., nr. inv. M. 2521 (document original scris de Petru Truția și purtând semnăturile olografe ale tuturor participanților); Vezi și I. Georgescu, *op. cit.*, p. 170.

³⁷ În sensul de diferend între două sau mai multe persoane (deosebiri de păreri, neînțelegeri, dezacord, nepotriviri).

În urma acestora prezentându-se părțile interesate, - și după declarațiunile reciproce, dr. Vasile Lucaciu dă următoarea declarațiune:

Declarațiune

În fața juriului de onoare, esmis de Comitetul Partidului Național Român, declar că eu stau pe baza programului național din 881 și a concluseror conferințelor naționale și a enunțiațiunilor comitetului, - nu sum și nu am fost angajat cu nici un partid politic afară de patrie.

Din lămuririle și declarațiunile date aceluiași juriu de onoare, de dr. Ioan Rațiu și Iuliu Coroianu, am primit convingerea și certitudinea că domnia lor stau pe aceleași baze politice, - și asemenea nu sunt angajați cu nici un partid politic afară de patrie.

Așa între noi nu există nici o diferență principală în chestia națională.

Astfel fiind constatat lucrul, declar că apărându-mă de atacurile nedrepte și nebazate, apărute în *Tribuna*, la adresa caracterului meu național, sub presiunea indignațiunei juste, m-am folosit de afirmațiuni și expresiuni vătămătoare la adresa numiților domni pre care cu regret le consider prin aceasta de neavenite și le revoc.

Sibiu 15 october 896.

Dr. V. Lucaciu

Dr. Ioan Rațiu și Iuliu Coroianu luăm spre știință declarația domnului dr. Vasiliu Lucaciu și declarăm din partea noastră că pentru cele publicate în *Tribuna* afară de articli subscriși de noi, nu putem lua responsabilitatea, - iar vătămările cele scrise în *Tribuna* noi nu le-am influențat și le regretăm.

Sibiu la 15 october 896.

Dr. Rațiu

Iuliu Coroianu

Prin declarațiunile de mai sus consiliul juriului afacerea ivită între domnii dr. Ioan Rațiu, Iuliu Coroianu de o parte, iar de altă parte între dnulu dr. Vasiliu Lucaciu o considerăm de aplanată.

Datu la Sibiu la 15 october 896.

Dionis. Vaida
președinte

Alexandru Filip Petru Truția
notaru

Dr. T. Mihali

AN ATTEMPT TO SETTLE THE ROMANIAN NATIONAL PARTY'S CRISIS (1896)

(Abstract)

Based on unpublished documents belong to dr. Ioan Rațiu's records preserved today in the collection of the National History Museum of Transilvania in Cluj-Napoca, we try clarity few aspects during Romanian National Party's crisis science the end of the XIX-th century.

The documents from the end of the work show us the efforts of the main leaders of the Roumanian National Party; dr. Ioan Rațiu, G. Pop de Băsești, Iuliu Coroianu and dr. Vasile Lucaciu to settle the conflict known in the modern history as the crisis of *Tribuna* magazine in Sibiu.

SĂRBĂTORIREA ZILEI DE 3/15 MAI 1848 - PRILEJ DE AFIRMARE A IDENTITĂȚII NAȚIONALE

Sărbătorirea unor date memorabile din istoria poporului român a constituit totdeauna un prilej de cultivare a tradițiilor naționale, de manifestare a solidarității, de menținere trează a conștiinței naționale. Aceste manifestări nu se îndreptau numai spre evocarea trecutului, ci vizau în mod direct prezentul și viitorul poporului român. Una dintre aceste date importante sărbătorite a fost Revoluția română de la 1848.

Ne-am oprit în lucrarea de față la aniversarea zilei de 3/15 mai 1848 de către tinerii universitari și elevi, deoarece în cadrul societăților lor culturale această zi a fost cea mai des sărbătorită. Rememorarea evenimentelor de la 1848 și mai ales a adunării naționale de la Blaj, precum și a personalităților revoluționare au constituit o sărbătoare de suflet în mai toate societățile culturale studențești, devenind o manifestare anuală. Sărbătorirea se făcea prin marcarea evenimentului printr-una sau mai multe prelegeri susținute de către membrii societăților sau prin aniversarea într-un cadru festiv. Deseori se trimiteau telegrame ziarelor românești din Transilvania și Bucovina, precum și conducătorilor români în viață.

Dintre prelegerile susținute menționăm câteva: *Evenimentele anului 1848 în Bucovina* (Dragomir Bumbac, 1897/98), *Ziua de 3/15 mai 1848* (George Tofan, 1900/1), *Amintirea zilei de 3/15 mai 1848* (D. Comeanu, 1908), *3/15 mai* (Iancu Nistor, 22 martie 1914) la societatea *Junimea*, *3/15 mai 1848* (Al. Ciura, 1898) la societatea clericilor români din Budapesta, *Insemnătatea zilei de 3/15 mai* (Aurel Oprea, 3/15 mai 1900) și *Lupta ideală a martirilor noștri din 1848* (Ioan Scurtu, 3/15 mai 1900) în cadrul societății studenților clujeni, *In amintirea zilei de 3/15 mai* (Const. Bodea, 1913/14) la *Andrei Șaguna* din Sibiu, *La a 28-a aniversare a zilei memorabile de 3/15 mai* (Aug. Merțariu, 3 mai 1876) la societatea *Alexi Șincai* din Gherla¹.

Vor apărea, de asemenea, în revistele societăților articole sau poeme dedicate evenimentului: *La 3/15 mai 1848*, în *Steaua Marei* din Gherla (1876)² sau *3/15 mai* în *Dacia Ferice* din Blaj(1879)³.

Printre primii care vor sărbătorii ziua de 3/15 mai, vor fi în anul 1864 teologii români de la seminarul Sf. Barbara din Viena. La festivitatea organizată, profesorul Grigore Silași a făcut o evocare a evenimentelor din primăvara anului 1848, evidențiind spiritul de sacrificiu și de abnegație pentru cauza românilor a celor adunați la începutul lunii mai pe *Câmpia Libertății* de la Blaj⁴.

¹ *Raportul Societății academice române "Junimea" din Cernăuți, 1908/9-1925/26*, Cernăuți, 1926, p. 83-84; G. Crăciun, *Societăți academice din Bucovina*, Oradea, 1997, p. 201-203; C. Mureșianu, *Societatea "Salba" a teologilor români uniți aflați la studii în Seminarul Catolic Central din Budapesta, Cultura Creștină*, Blaj, oct. 1994, p. 120; *Gazeta Transilvaniei*, nr. 108, 14/27 mai 1900, p. 5; M. Păcurariu, *Două sute de ani de învățământ teologic la Sibiu, 1786-1986*, Sibiu, 1987, p. 230-231; *Foaia Scolastică*, nr. 13, 1/13 iulie 1877, p. 101-102; E. Glodariu, *Asociațiile culturale ale tineretului studios român din Monarhia Habsburgică. 1860-1918*, Cluj-Napoca, 1998, p. 160-188.

² Arh. Naț. Cluj, fond Episcopia Gr. Cat. Gherla, nr. inv. 81, *Steaua Marei*, nr. 9, 1876.

³ BAR Cluj, mss. nr. 325, *Dacia Ferice*, nr. 21, 1 aprilie 1879.

⁴ *Concordia*, nr. 38, 10/22 mai 1864, p. 150.

În anul următor, liceenii de la Blaj vor pune la 3/15 mai o piatră comemorativă nouă în locul celei vechi pe *Câmpia Libertății*. Cu acest prilej elevul din cl. a VIII-a, Aurel Mureșianu a rostit o avântată cuvântare⁵. Doi ani mai târziu, tot la Blaj au avut loc manifestări deosebite, în desfășurarea cărora studenții teologi și cei de la gimnaziu au avut un rol important. În ziua precedentă sărbătoririi, un “conduct” cu torțe, corul și orchestra tinerilor s-au oprit în fața casei lui Timotei Cipariu intonând cântece, apoi în fața catedralei, manifestările fiind însoțite de discursuri dedicate momentului. În ziua următoare, tinerii adunați la gimnaziu s-au îndreptat cu flamuri naționale spre catedrală și apoi spre *Câmpia Libertății* unde, după serviciul religios Ioan Neagoe din cl. a VIII-a a vorbit mulțimii despre însemnătatea zilei. A urmat o serbare în pădurea din apropierea orașului⁶.

Împlinirea a 20 de ani de la memorabila adunare de la Blaj a prilejuit în zilele de 14 și 15 mai 1868 manifestări naționale în oraș, tinerimea studioasă de aici participând cu multă însuflețire. În 14 mai ei au susținut un concert, iar în 15 mai au luat parte la ampla sărbătoare din oraș⁷.

Aceleași acțiuni au avut loc și la Cluj, unde tinerii au fost în centrul manifestărilor. După slujba religioasă ținută de către protopop. Ioan Pamfilie în memoria celor 40.000 de martiri căzuți în vârtoarea evenimentelor s-au intonat *Deșteaptă-te române* și *Dormiți în pace umbre*. La casa parohială, locul de întrunire al românilor din oraș a avut loc apoi adunarea festivă dedicată momentului, în cadrul căreia studentul jurist A. Moldovan a evocat evenimentele; s-au recitat poezii și s-au intonat cântece de către corul tinerilor⁸.

La Viena, studenții își exprimau an de an sentimentele de prețuire față de eroii neamului și faptele lor de la 1848 printr-o ceremonie religioasă urmată de o întrunire festivă organizată de obicei undeva lângă oraș. Aici, departe de ochii autorităților vorbitoare puteau evoca evenimentele într-o atmosferă de efervescență națională. Prima serbare a avut loc chiar în anul înființării societății *România Jună*. În dimineața zilei de 3/15 mai 1871 membrii societății s-au adunat la biserica Sf. Barbara, unde prof. Grigore Silași a săvârșit liturghia, vorbind și despre “suferințele nației sale în 1848”. La amiază s-au întrunit cu toții (peste 50) în frunte cu Grigore Silași pe înălțimea Himmel de lângă Viena. În timpul mesei s-au rostit câteva alocuțiuni. Reținem cuvintele lui Ioan Slavici, care în încheierea intervenției sale a făcut un jurământ de credință: “prin aceea că noi serbăm azi memoria zilei de 3/15 mai, ne declarăm a urma în toate faptele noastre principiile pronunțate în acea zi”. S-au intonat cântece și s-au interpretat jocuri naționale românești. La aceste serbări de-a lungul anilor vor participa și membrii coloniei române din Viena, iar când vremea era potrivnică aveau loc serate literare la sediul societății.

Câțiva ani mai târziu, în 1876 studenții clujeni și-au manifestat recunoștința față de martirii căzuți în lupta pentru libertate națională și față de conducătorii neamului în cadrul serviciului religios și apoi la întrunirea care a avut loc și la care prof. Grigore Silași, aflat acum la Cluj, precum și studenții Absolon Todea și Ioan

⁵ Muz. Ist. Brașov, Arhiva Mureșenilor, doc. nr. 11537 și 2142.

⁶ *Concordia*, nr. 39, 2 iun. /21 mai 1867, p. 156.

⁷ *Federațiunea*, nr. 83, 30 mai/11 iunie 1868, p. 324.

⁸ *Idem*, nr. 71, 9/21 mai 1868, p. 278.

⁹ *Albina*, nr. 39, 5 mai 1871, p. 180; Gh. Moiescu, *Centenarul Societății Academice Literare România Jună din Viena. 1871-1971*, Viena, 1971, p. 60.

Moldovan au evocat evenimentele¹⁰. Aceleași manifestări au avut loc și la Blaj. În preseara zilei tinerii au pornit cu facle de la gimnaziu oprindu-se la locuința lui Timotei Cipariu, unde și-au manifestat simpatia față de marele cărturar și apoi au continuat marșul pe principalele străzi ale Blajului. Pe un podium improvizat în piață, George Ioan și Basiliu Bianu au ținut cuvântări "pline de spirit național". S-au prins apoi cu toții în joc, dansând *Bătuta și Românul*. A doua zi după solemnitatea religioasă împreună cu profesorii și un public numeros au ajuns pe *Câmpia Libertății*, unde reprezentanți ai tinerimii au rostit din nou discursuri¹¹. Doi ani mai târziu, studenții din Viena vor aniversa ziua de 3/15 mai în afara localității, unde departe de ochii autorităților, vor cânta cântece naționale și vor juca *Călușorul*¹².

Mari manifestări vor avea loc în anul 1883, la împlinirea a 35 de ani de la evenimentele din 1848. Tinerii din Blaj au arborat un drapel pe *Câmpia Libertății* și au intonat cântece naționale după cum se arată în ordinul Ministrului Cultelor și Instrucțiunii Publice prin care se ordonă cercetarea celor care "au omagiat eroii de la 1848"¹³. În același an, studenții vienezi cu ocazia aniversării evenimentelor din 1848 au trimis o telegramă lui George Barițiu. "Tinerimea, scriu ei, întrunită spre serbare la 3/15 mai felicită pe bărbatul încărunit în apărarea drepturilor istorice ale românilor, urându-i la mulți ani!"¹⁴.

Sărbătorirea zilei de către societății *Iulia* din Cluj, ca și telegramele trimise lui G. Barițiu vor constitui pretextul pentru autorități pentru declanșarea unei anchete asupra activității societății și au dus în final la dizolvarea ei¹⁵.

Tot o telegramă vor trimite în 3/15 mai 1894 lui G. Barițiu tinerii universitari români din Viena, în preajma procesului memorandist, manifestându-și adeziunea și recunoștința "pentru demna, neșovăitoarea și solidara ținută a ziarului" pe care-l conducea¹⁶. Aceeași simpatie, adeziune și solidaritate cu conducătorii memorandiștilor înțemnițați la Seghedin și Vaș vor manifesta și tinerii universitari din Budapesta întruniți în anul 1895 cu ocazia sărbătoririi zilei de 3/15 mai¹⁷.

O nouă telegramă vor trimite în 1896, cu aceeași ocazie, studenții de la *România Jună* din Viena, de data aceasta ziarului *Tribuna*, organul Partidului Național Român, care spun ei "a reprezentat dreapta și sfânta noastră cauză"¹⁸. Pe lângă urările obișnuite îl înștiințau despre întrunirea festivă ce a avut loc și la care președintele Teofil Popovici a vorbit despre însemnătatea zilei sărbătorite, relevând rolul tinerimii "în lupta pentru eliberarea popoarelor subjugate". Au mai luat cuvântul Al. Vaida Voevod, Titu Perița, A. C. Popovici și Victor Braniște, care au evidențiat acțiunile studenților români și sprijinul de care s-au bucurat din partea celorlalți studenți din străinătate¹⁹.

¹⁰ *Albina*, nr. 45, 11/24 mai 1876, p. 3.

¹¹ *Idem*.

¹² *Familia*, nr. 36, 11/23 mai 1878, p. 228.

¹³ Arh. Naț. Cluj, fond Ministrul de Interne Regal Maghiar, nr. 455, f. 2 și 528, f. 2, 1883; *Documente privind mișcarea națională a românilor din Transilvania 1881-1891*, I, București, 1997, p. 145, 149.

¹⁴ *Gazeta Transilvaniei*, nr. 79, 25 mai/6 iunie 1884, p. 1; Gh. Moisescu, *op. cit.*, p. 61.

¹⁵ *Idem*, nr. 64, 5/17 mai 1884, p. 1.

¹⁶ *Idem*, nr. 101, 7/19 mai 1894, p. 2.

¹⁷ V. Braniște, *Correspondență*, ed. V. Căliman. Gh. Iancu, Cluj-Napoca, 1985-1990, vol. I, p. 276, 277. De ex. telegrama trimisă lui Val. Braniște este semnată de 25 studenți printre care Rubin Pațiția, Victor Onișor, Traian Vuia, Iuliu Pipoș, Victor Braniște, Dumitru Lupan, Ilarie Chendi.

¹⁸ *Tribuna*, nr. 103, 10/22 mai 1896, p. 410.

¹⁹ *Idem*, nr. 105, 12/24 mai 1896, p. 419.

Studentii din Graz trimit și ei *Tribunei* în anul următor un salut cu prilejul zilei de 3/15 mai. Cu această ocazie își exprimau dorința și speranța ca “punctele programului național a cărui bază a fost pusă de adunarea cea mare de pe Câmpul Libertății să fie cât mai curând realizate”²⁰.

Împlinirea a 50 de ani de la Revoluția din 1848, în anul 1898 a prilejuit sărbătorirea evenimentului în cadrul mai multor societăți²¹. Tinerimea din Cluj participă după tradiționala liturghie la o ședință festivă în cadrul căreia dizertația susținută a fost axată pe tema: *Trecut, prezent și viitor*²².

O mare amploare a luat sărbătorirea zilei de 3/15 mai la început de secol. Universitarii clujenii organizează o ședință festivă deosebită. Juristul Aurel Oprea și mai ales Ioan Scurtu scot în relief în discursurile lor figurile pașoptiștilor români, subliniind faptul că “neprețuita moștenire” lăsată de strămoși “nu se poate sărbătorii decât prin propovăduirea nestrămutată a principiilor și idealurilor mândre ale generației de la 48”²³.

În anul 1900 au avut loc asemenea manifestații la Cluj, Sibiu, Cernăuți, Graz și Viena²⁴, iar un an mai târziu, în 1902 au avut loc ședințe festive în cadrul societăților din Graz, Viena și Cluj²⁵. Cu ocazia zilei de 3/15 mai 1902, *Gazeta Transilvaniei* transmite salutul ei tinerimii: “Junimea noastră ajunsă la răspântie are să aleagă. O voce internă ne spune că ea nu va alege, nu poate alege decât cărarea onoarei naționale, a izbândeii viitorului”²⁶.

O profesiune de credință a tineretului face Octavian Goga în articolul *3/15 mai* publicat în *Luceafărul*, în anul 1903. “Tineretul - spune el - a fost inima și mintea la ‘48. Ei scriau cărți, cutreierau plaiurile Ardelului, cuvântând că a sosit ceasul, ei jurau pentru drepturile neamului și virtuțile cetățenești, ei erau tribuni și centurioni...”. Subliniind semnificația rememorării acestor fapte pentru cei tineri, Oct. Goga arăta în continuare: “Sufletul nostru, al tineretului de astăzi, numai încălzindu-se în focul uriaș și sfânt al celor 40.000 de mii de inimi românești ce au tremurat pe câmpul Blajului sub povara unui sentiment comun, numai ocrotind o scânteie din căldura lor se mai poate înălța”²⁷.

Împlinirea a 60 de ani de la Revoluția din 1848 a prilejuit desfășurarea în anul 1898 a mai multor manifestări organizate în Austro-Ungaria și România de către societățile: *Astra*, *Liga Culturală*, *Junimea*, *România Jună*.

Aniversarea evenimentelor din 1848 a continuat până în anul 1914. 3/15 mai 1914 a fost sărbătorit la *România Jună* printr-o adunare festivă. Evocările realizate de studenții I. Nandriș și Octavian Deac au fost urmate de un program festiv susținut de corul și orchestra societății²⁸.

Evocarea an de an a evenimentelor din 1848, precum și a faptelor conducătorilor români a dat prilej tinerilor să-și exprime sentimentele de mândrie și

²⁰ *Idem*, nr. 99, 5/17 mai 1897, p. 395.

²¹ *Gazeta Transilvaniei*, nr. 103, 10/22 mai 1898, p. 2.

²² *Idem*.

²³ *Idem*, nr. 108, 14/27 mai 1900, p. 5.

²⁴ *Idem*, nr. 85, 8/21 mai 1901, p. 397; *Tribuna*, nr. 91, 16/29 mai 1901, p. 361.

²⁵ *Tribuna* (1902), nr. 87, 12/25 mai, p. 346, nr. 92, 19 mai/1 iunie, p. 365-366.

²⁶ *Idem*, nr. 83, 7/20 mai 1902, p. 330.

²⁷ *Luceafărul*, nr. 10-11, 1903, p. 174-175.

²⁸ *Gazeta Transilvaniei*, nr. 95, 3/16 mai 1914, p. 3.

solidaritate națională, să reînnoiască angajamentul de a lupta pentru realizarea programului național a cărui bază a fost pusă la adunarea de pe *Câmpia Libertății* de la Blaj.

EUGENIA GLODARIU

THE ANIVERSARY OF THE DAY OF 3RD / 15TH MAY 1848 - OCCASION
TO AFFIRME THE NATIONAL IDENTITY
(Abstract)

The work underlines the anniversary moment of the day of 3rd / 15th of May 1848, the day of the great national Assambly in Blaj, when a great number of people adopted the program of activity and fight of the Romanians.

The author presents the anniversary of this day - a symbol for the Romanians –by the young students and pupils in their cultural societies created in Habsburgic Monarchy after 1860.

Recalling the events since 1848 and leaders' contribution there was an opportunity for the young Romanians to renew their fight engagement ordainend on the Freedom Field in Blaj.

REVENIREA FAMILIEI REGALE ÎN BUCUREȘTI (18 NOIEMBRIE – 1 DECEMBRIE 1918)

În urma ofensivei Antantei din vara anului 1918, situația existentă în România s-a schimbat considerabil. Armata română a fost, din nou, mobilizată la 24 octombrie/16 noiembrie 1918 de noul guvern constituit după demisia în aceea zi a cabinetului condus de Alexandru Marghiloman. Premierul Constantin Coandă a reluat imediat relațiile cu Aliații. Trupele române au pătruns în Transilvania. Acțiunea a fost foarte rapidă și în cel mai mare secret. Martoră a evenimentelor, Regina Maria consemna în memoriile sale: “A căzut în sfârșit guvernul Marghiloman. Generalul Coandă alcătuiește ministerul împreună cu Văitoianu, Fotin Enescu și alții. Totul s-a făcut grabnic, în taină și în puține ceasuri, căci toate fuseseră bine pregătite dinainte. Din multe inimi, s-a ridicat un oftat de ușurare”¹.

La 17/30 noiembrie 1918, familia regală s-a îndreptat spre București. Regina Maria a primit cu vie emoție, dar și satisfacție acest moment: “Acum s-a sfârșit visul cel rău și lung, iar visul României Mari s-a întruchipat aievea și suntem în drum spre casă!

Nando (Ferdinand n. n.) se întoarce ca dezrobitorul care a înfăptuit unirea poporului său. Jertfa de sine pe care a făcut-o a fost răsplătită. Numele lui e binecuvântat de toți, mari și mici”. Drumul parcurs cu trenul spre București a fost un adevărat triumf. Aceeași contemporană a evenimentelor scria în continuare: “La fiecare gară, mulțimea nerăbdătoare, sute de soldați, urale furtunoase, muzici, cântări și fluturatul multor steaguri, o înveselire obștească. Brăila, îndeosebi, primul oraș eliberat la care am ajuns era înnebunit de bucurie. La gară am fost striviți de mulțimea scoasă din fire de fericire. Inima mi-e plină până la revărsare și mâine voi putea să îngenunchez la mormântul lui Mircea”². N. Iorga s-a implicat în deplasarea familiei regale spre București. El a publicat în paginile ziarului *Neamul românesc* pe care îl conducea articole dedicate Regelui Ferdinand și Reginei Maria cuprinzând și portretele suveranilor³. Și Casa Regală avea strânse legături cu marele istoric. Astfel G. Denize, în calitatea sa de perceptor al principelui moștenitor Carol îi scria lui N. Iorga, la 4 noiembrie 1918, cerându-i o carte cu pecetea lui Mihai Viteazul”⁴. Același G. Denize mulțumea în numele Reginei Maria celebrului istoric “pentru ideea d-voastră minunată va face totul pentru ca sâmbăta să defileze la București și un batalion de ardeleni”⁵. N. Iorga a surprins laconic plecarea din Iași a familiei regale, căci nota în memoriile sale următoarele: “La zece și jumătate plecarea Regelui și a familiei regale. La gară, Mârzescu, ca un fel de sub-șef de guvern. Vremea e îngrozitoare”⁶.

¹ Maria, Regina României, *Povestea vieții mele*, vol. III – Ediție de Ioana Cracă, București, 1991, p. 473.

² Idem, *op. cit.*, p. 491

³ *Neamul Românesc* (1918), nr. 314, din 13 noiembrie și nr. 321, din 20 noiembrie: BAR, secția Manuscrise (în continuare BAR., Secția MSS), Coresp. N. Iorga, vol. 273, f. 351.

⁴ BAR., Secția MSS., Coresp. N. Iorga, vol. 271, f. 213.

⁵ BAR., Secția MSS., Coresp. N. Iorga, vol. 271, f. 476-477; *Scrisori către N. Iorga*, vol. V. Ediție de Petre Turlea, București, 1996, p. 256.

⁶ N. Iorga, *Memorii*, vol. I, București, p. 121.

Satisfacția cuprinsese atât familia regală cât și oamenii politici liberali care au crezut în victoria aliaților. Martor al acestor clipe entuziaste, cunoscutul fruntaș liberal I. G. Duca consemna în memoriile sale publicate postum această stare de euforie generală: “N-aveam numai unirea cu Ardealul, realizăm unirea integrală a neamului de la Nistru până la Tisa. Știam că, peste câteva zile, va avea loc manifestația de la Alba Iulia. Ne pregăteam pentru reîntoarcerea triumfală la București. Toate visurile tinereții noastre erau acum realitate. Restul vieții și strădaniilor noastre îmi apărea ca deplin atins, ca atins pentru cele mai neînchipuite așteptări ale închipuirii noastre (...). Poate că atitudinea Reginei a contribuit la acest paroxism de euforie al meu, recunosc pur, subiectiv. În-adevăr, Regina era și ea într-o adevărată și comunicativă exaltare”⁷.

Familia regală, generalul Berthelot și ceilalți înalți oaspeți au intrat în București, duminică 18 noiembrie/1 decembrie 1918. Martoră a evenimentelor, Regina Maria consemna în memoriile sale, atmosfera sărbătorească din Capitala României: “Ne-am întors! Cu adevărat ne-am întors acasă după un surghiun de doi ani. Să îndrăznesc oare să rostesc marele cuvânt? Ne-am întors triumfători”. Suverana României era profund emoționată și nu găsea cuvintele cele mai potrivite care să exprime starea ei de spirit. “A fost o zi de entuziasm, de delir (...) până și vremea ne-a fost propice (...). Mărturisesc că mă simțeam nemaipomenit de zguduită și îmi tremurau degetele pe când încheiam nasturii tunicii militarești (...). Pe cap purtam o căciulă de astrahan cenușie. Acest costum era completat de o lungă manta militarăscă cenușie cu guler de blană”. Regina Maria arată, în continuare, că membrii familiei sale au fost întâmpinați în gara Mogoșoaia de generalul Berthelot și de câțiva ofițeri francezi și englezi, de generalii noștri în frunte cu Prezan. Suverana României consemna, deasemenea, că prințul moștenitor Carol a intrat călare în oraș în fruntea regimentului pe care îl comanda, iar principesele pleaseră înainte într-o trăsură trasă de patru cai: “Noi am pornit cei din urmă. Regele cu mine, Nicky deoparte și generalul Berthelot de cealaltă. După noi veneau generalii și toți adjuncții noștri și astfel trecurăm solemn de-a lungul precunoscutei șosele Kiseleff, pe care erau înșirate numeroase trupe: întâi cele franceze și britanice, apoi ale noastre în frunte cu Regimentul meu 4 Roșiori”⁸.

Prințul moștenitor Carol a făcut oarecum notă discordantă față de membrii familiei regale, deoarece nu s-a aflat, așa după cum s-ar fi convenit alături de părinți și fratele său înaintea cortegiului regal. Acest lucru se explică prin relațiile încordate între el și familie, determinate de anularea căsătoriei sale, oficiate în secret la Odessa cu Zizi Lambrino în vara anului 1918. Carol fusese pedepsit de Regele Ferdinand în calitatea sa de cap al casei domnitoare din România cu 75 zile de arest la Mănăstirea Horaița din județul Neamț într-o zonă muntoasă foarte pitorească, lângă Bicaz începând cu data de 22 septembrie 1918⁹.

Sesizând “răceala” instaurată în relațiile lui Carol cu familia sa, renumita scriitoare britanică Barbara Cartland consemna în biografia sa romanțată dedicată vieții particulare a prințului moștenitor următoarele: “Totuși fu ținut la o considerabilă distanță față de familia regală. Regele, Regina și prințul Nicolae mergeau în fruntea procesiunii călare, urmau copiii mai mici în trăsură. Detașamentul lui Carol era la un

⁷ I. G. Duca, *Memorii*, vol. IV, Războiul, partea a –II-a, (1917-1919) – Ediție de Stelian Neagoe, București, 1994, p. 176.

⁸ Maria, Regina României, *op. cit.*, vol. III, pag. 491-492.

⁹ Arh. Naț. București, fond Casa Regală, Carol Caraiman, dosar 3/1918, f. 2; Martha Solon, *Amorurile unui rege*, București, 1997, p. 31.

kilometru mai în spate (...). Carol nu a participat la slujba religioasă de la Mitropolie și nici la banchetul de stat ce a avut loc în aceeași seară”¹⁰.

Odată cu aplicarea pedepsei disciplinare, Regele Ferdinand a dat dispoziție ca generalii Râmnicăneanu și Mărdărescu să organizeze paza arestului și să se ocupe îndeaproape de el “dar fără ca prizonierul să-și dea seama că este păzit”¹¹. Totuși, prințul moștenitor Carol a fost eliberat înainte de expirarea termenului stabilit ca urmare a încheierii războiului. În ziua de 29 octombrie/11 noiembrie 1918, când a fost semnat armistițiul între cele două alianțe beligerante, prin care Germania capitula, Carol a fost eliberat, fiind autorizat să intre în Iași în fruntea regimentului său. El a semnat lui Ion C. Brătianu o declarație în care preciza: “Nu mă opun la anularea actului de căsătorie încheiat la Odessa” și s-a angajat în mod expres să nu o mai vadă și să nu-i mai scrie fostei sale soții, Zizi Lambrino”¹².

Martor al evenimentelor, prințul Nicolae, fratele lui Carol, notează în memoriile sale, publicate postum, că acesta din urmă a fost internat la Mănăstirea Horaia” în condiții deloc vitrege, deși a suportat 60 de zile de arest, a luat totuși parte la procesiunea triumfală a intrării în București la sfârșitul războiului”¹³. Scandalul a fost în felul acesta închis. Din păcate, el nu a fost singurul, fiind urmat în anii următori de alte asemenea manifestări ale lui Carol.

Regina Maria era, de asemenea, încântată de prezența trupelor aliate: “bucuria de ale vedea în jurul nostru astăzi aproape mai mult decât puteam suporta. Ne vedeam în sfârșit prietenii! Fusesem despărțiți fără nădejde”. Suverana României preciza, mai departe, că la fiecare intersecție, cortegiul regal a fost întâmpinat de către un sobor de preoți în odăjdii strălucitoare; “veniseră să binecuvânteze întoarcerea noastră, steagurile noastre și ale Aliatilor. S-au înălțat cântări solemne și ni s-a dat să sărutăm crucea”. Regina afirma, totodată, că a doua oprire s-a făcut în Piața Victoriei. “Aici ne-au întâmpinat, după datină, primarul cu pâine și sare, guvernul nostru, numeroși foști miniștri din toate partidele, corpul diplomatic, precum și o mulțime de doamne entuziaste care mă acoperiseră cu o ploaie de flori. După aceasta, urma intrarea în oraș de-a lungul vestitei Căi Victoria, scumpa inimilor românești. Regele cu Nicky și Berthelot pe același rând erau în fruntea trupelor noastre, urmate de aproape de trupele aliate. A fost cu adevărat o triumfătoare reîntrirea în capitala noastră. Orașul înnebunise de tot. Aveai impresia că până și casele și pietrele drumurilor strigau împreună cu “mulțimea”. Peste tot la ferestre fâlfâiau steaguri: pe acoperișuri, la felinare. Bucureștenii răsuflau ușurați după doi ani de ocupație germană, iar “visul de veacuri al României era acum împlinit”.

Alaiul regal își urma drumul până în piața unde se înalța statuia lui Mihai Viteazul, cu sabia ridicată în vârful brațului stâng. Apoi, familia regală și oaspeții s-au îndreptat spre Mitropolie unde s-a oficiat un Tedeum.

“La ieșirea noastră din biserică – continua regina Maria – înainta spre noi generalul Grigorescu și în numele armatei ruga pe rege să primească bastonul de mareșal”¹⁴.

¹⁰ Barbara Cartland, *Viața scandalooasă a Regelui Carol*, București, 1992, p. 39.

¹¹ Neagu Cosma, *Culisele Palatului Regal. Un aventurier pe tron. Carol al II-lea (1930-1940)*, București, 1990, p. 25.

¹² Paul de România, *Carol al II-lea, Rege al României*, București, 1991, pag. 43; vezi și Joana Damaskin, *Pasiuni și Crime regale*, Târgoviște, 1998, p. 46-47.

¹³ Nicolae de Hohenzollern, *În umbra Coroanei României. Documente, amintiri și comentarii* editate de Gh. Buzatu în colaborare cu Stela Cheptea și Sorin Pârnu, Iași, p. 44.

¹⁴ Maria, Regina României, *op. cit.*, vol. III, p. 494-495.

Paginile memorialistice ale reginei Maria au impresionat pe numeroși contemporani care nu au putut participa la istoricul eveniment petrecut în București. Unul dintre aceștia, fostul ministru al Rusiei în România, A. A. Mossolov scria în cartea sa de rememorări următoarele: “În aceste rânduri scrise cu propria sa mână, regina Maria își exprimă deschis și sincer sentimentele de care era cuprinsă în ziua minunată a victoriei și a triumfului. Ea mi se înfățișează nu numai sub aspectul conducătoarei și inspiratoarei unui popor, ci și ca o femeie plină de modestie și de dragoste maternă. Cei care au avut prilejul s-o cunoască îndeaproape pe această Regină minunată, pe această femeie nespus de simpatică au putut s-o admira și să invidieze poporul a cărei regină a fost”¹⁵.

Marele absent al acestor ceremonii a fost fără îndoială colonelul canadian Joe Boyle, prieten apropiat al reginei Maria, care se afla într-o misiune pe mare, în calitate de comandant de vas cu destinația Crimeea, acțiune încredințată de însuși Regele Ferdinand.¹⁶

Regina Maria a informat într-un mesaj din decembrie 1918 pe buna sa prietenă, Elisa Antonescu, soția lui Victor Antonescu, ministrul României la Paris că “Intrarea noastră în București a fost măreață. Eram pe cal alături de regele tuturor românilor și în fruntea trupelor franceze și engleze. A fost un eveniment glorios în viața noastră și puțini dintre suverani au avut parte de o asemenea bucurie. Din nefericire, eu am fost în măsură să suport mai puțin bucuria decât suferința, căci la câteva zile după sosirea mea aici am suferit foarte rău de o gripă spaniolă”¹⁷.

Numeroși martori oculari au surprins momentul intrării Regelui Ferdinand și a Reginei Maria în capitală. Astfel, I. G. Duca consemna în memoriile sale starea de spirit existentă în București: “La 18 noiembrie, Regele și-a făcut intrarea solemnă în Capitală, s-a coborât din tren la gara Mogoșoaia și de acolo călare în capul oștirii române și a detașamentelor aliate franceze și engleze a străbătut orașul până la statuia lui Mihai Vitezul, unde a primit defilarea armatei. De-a lungul parcurului, școlile și o mulțime imensă. Am asistat la spectacolul din tribuna oficială ce se ridicase de-a lungul Universității în fața statuii. Când a apărut Regele cu Regina și cu generalul Berthelot a fost un adevărat delir (...). Cât privește pe Brătianu, el a ieșit înaintea Regelui în Piața Victoriei unde primarul aștepta pe Suveran cu tradiționala pâine și sare. Lăsând pe generalul Coandă să prezideze oficial o ceremonie la care cea mai elementară dreptate îi dădea dreptul să prezideze el, a dat, desigur cea mai strălucită dovadă de abnegațiunea lui, cea mai convingătoare mărturie că pentru el prețuia fondul, iar nu forma lucrurilor”. În adevăr, Ionel Brătianu a avut un rol important în făurirea statului național român, el fiind unul din ctitorii de seamă ai României Mari. Conducătorul PNL a fost însă cel care a dirijat viața politică românească după război, fiind socotit pe bună dreptate regele neîncoronat al României.

G. Duca arată, de asemenea, că seara a avut loc în Sala Tronului de la Palatul Regal un mare banchet, în prezența tuturor oficialităților civile și militare, a miniștrilor Aliați acreditați în țara noastră, a misiunilor militare aliate și a bucovinenilor care

¹⁵ A. A. Mossolov, *Misiunea mea în România (Memorii)* – ediție de Marin C. Stănescu, București, 1997, p. 164.

¹⁶ Leonard W. Tayler, *Regele aurului și Regina Maria*, București, 1996, p. 252.

¹⁷ Marilena Popescu, *Scrisori ale Reginei Maria în colecția arhivistică a Muzeului Alex. Saint Georges din Biblioteca Națională*, în vol. *Colocviul Cotoșeni în istorie* – Ediția a III-a, 14-15 iulie 1994, București, 1995, p. 85.

veniseră să remită Regelui Ferdinand Actul Unirii: “Știam că la Alba Iulia, în același ceas trebuiau să se proclame și unirea Ardealului și așteptau dintr-un minut într-altul telegrama din partea fraților noștri ardeleni”¹⁸.

În adevăr, o delegație de 15 bucovineni, sub conducerea lui Iancu Flondor, a plecat la Iași, ca să predea Regelui Ferdinand Actul Unirii. Prezentând documentul, Iancu Flondor preciza în alocuțiunea prezentată cu acest prilej că “Aducem Majestatea voastră, rege al tuturor românilor, Unirea unei țări întregi a Țării Bucovinei”. Marele patriot bucovinean a subliniat caracterul românesc al acestei vechi provincii. Vorbitorul a scos în evidență semnificația ctitoriei de la Putna unde Ștefan cel Mare “cel mai mare din înaintașii Majestății voastre, și-a ales veșnicul loc de odihnă a oaselor lui trudite, nu numai pentru apărarea nației sale, ci și pentru acela a creștinătății răsăritene întregi și a Apusului Creștin, în fața căruia stă zăgaz nebiruit vitejia sa”.

Iancu Flondor readucea în memoria contemporanilor tristul eveniment din 1774 când “ne-a desfăcut de Moldova o pace încheiată între turci, care nu aveau dreptul să ne înstrăineze și între austrieci, care înainte de a călca granița moldovenească nu se îngrijiseră de a întreba pe locuitori de voia lor.”

În final, conducătorul mișcării naționale din Bucovina afirma că de fapt Unirea Bucovinei cu Patria Mamă a fost un act legitim: “Nu e o cucerire a armelor, ci întoarcerea la vatră a fraților despărțiți care în Majestatea voastră regăsesc pe părintele de mult pierdut și mult dorit”¹⁹.

Adânc emoționat de acest eveniment istoric, Regele Ferdinand a răspuns că primește cu bucurie Actul de Unire al Bucovinei cu Regatul Român, asigurând pe noii săi credincioși, de dragostea, ocrotirea și loialitatea sa.

La rândul ei, Sabina Cantacuzino, sora lui Ionel Brătianu a surprins în memoriile sale sosirea familiei regale în București: “La câteva zile urmă intrarea triumfală a Reginei, Regelui și a lui Berthelot prin Piața Victoriei. Câteștrei radioși, prințul Carol, cam întunecat, prințul Nicolae, crescut lung și subțire, principesele ca într-un coș cu flori, atât de încărcată le era trăsura de buchetele aruncate din public. Ionel era pe jos (...). Regele a oprit cortegiul, i-a dat mâna și i-a mulțumit pentru bunele povețe ce-i dăduse”. Memorialistica descrie atmosfera de sărbătoare de pe străzi, de la ferestre: “Tot orașul era pavozat. Lumea cutreiera străzile, cunoștințele se opreau și se felicitau. O bucurie generală, de nedescris”²⁰.

Alături de trupele române au intrat în București trupele aliate franceze și engleze. Inițial, unitățile engleze erau foarte puțin numeroase. La început a trecut Dunărea o unitate de geniu din Divizia 26. La intervenția Reginei Maria pe lângă Regele George al V-lea s-a acceptat ca statul major al acestei divizii, în frunte cu generalul comandant A. W. Gray și un batalion al acestei mari unități “să fie autorizate a intra odată cu trupele franco-române și în capul lor la București, la 1 Decembrie”²¹. Ulterior o întreagă brigadă din Divizia a 26-a britanică era gata să se deplaseze spre București pentru a lua parte alături de Divizia a 3-a franceză la

¹⁸ I. G. Duca, *op. cit.*, p. 177-178.

¹⁹ Arh. Naț. București, fond Iancu Flondor, dosar 27, f. 1-3; Ion Nistor, *Istoria Bucovinei – Ediție de Stelian Neagoe*, București, 1991, pag. 400-401; N. Chiachir, *Din istoria Bucovinei (1775-1944)*, București, 1993, p. 95-96.

²⁰ Sabina Cantacuzino, *Din familia Ion C. Brătianu*, vol. II – Ediție de Elisabeta Simion, București, 1996, p. 200.

²¹ Radu Rosetti, *Mărturisiri 1914-1919*. Ediție de Maria Georgescu, București, 1997, p. 288.

festivitățile prilejuite de revenirea suveranilor României în București. Celelalte unități britanice vor fi dirijate până la 30 noiembrie 1918 în Dobrogea în zonele Cernavodă-Medgidia și Bazargic, alăturându-se forțelor franceze²².

Pătrunderea forțelor aliate a fost primită cu multă satisfacție de locuitorii Bucureștiului. Martoră a acestor clipe emoționante, Neli Cornea scria între altele în jurnalul său publicat după război: "Ne veneau solii izbânzii. Frații noștri chipeși, latini (...). Oștirea nobilă a aliaților, liberatoare a lumii își făcea intrarea triumfală în București. Românii care au deșertat până la fund paharul amărăciunilor, i-au primit cu cea mai caldă însuflețire, cu lacrimi de bucurie"²³.

Un alt contemporan al evenimentelor, cunoscutul fruntaș conservator, apoi apropiat al generalului Alexandru Averescu, întemeietor și președinte al Ligii Poporului, Constantin Argetoianu, "eminența cenușie" a acestei formațiuni politice înfățișa în memoriile sale starea de spirit din București: "Am asistat la defilarea armatei biruitoare din tribuna în care fusesem rânduit în fața statuii lui Mihai Vitezul, regele, regina, prințul Carol, generalul Berthelot și generalul Prezan au primit defilarea călări cu toții. Sosiră cu toții în fruntea trupelor și de la șosea până la Bulevard străbătuseră orașul în mijlocul unui adevărat delir de entuziasm, entuziasm care pe Bulevard a ajuns la paroxismul său. Plângeau femeile, plângeau bărbații, plângeau copii! Iertasem cu toții, toată meschinăria din spatele celor care păseau în primul rând și îi primeam ca simboluri ale visului împlinit, ca mărturii vii ale victoriei, și ai Unirii tuturor"²⁴.

Alexandru Marghiloman, șeful Partidului Conservator prezenta și el în notele sale politice sosirea suveranilor României în capitală: "Ploaia încetează și intrarea regelui are loc la un timp uscat și nu prea ursuz pentru anotimpul acesta. Familia Regală a coborât din tren la Mogoșoaia și a trecut acolo în revistă trupele. Cortegiul s-a pus în mișcare cam trei sferturi de ceas după ora anunțată și ajunge la Palat la ora 11, 00. Au trecut în trăsură a la Daumont prințesele Elisabeta, Maria, Ileana, urmate de două automobile ale curții. La bună distanță apoi, muzicile militare, Regele având la stânga pe Regină, în dreapta pe generalul Berthelot, alături de Regină, principele Nicolae cu casca pe cap, ca și Regele și generalii.

Regina în amazoană purta o căciulă de astrahan cenușiu, Berthelot chipiul roșu. Trupele românești- cavalerie, cercetași, la un mare interval francezii, englezii (foarte eleganți), cavaleria franceză și o secție de artilerie. La mijloc, foarte mareș, cortegiul a 80 de drapele românești cu garda de onoare și coloneii ei. De asemenea, printre francezi, cortegiul a 8 drapele ale tuturor trupelor lui Berthelot. Francezii mai aclamați decât românii. Multe flori pentru vremea de acum"²⁵.

Un alt contemporan al evenimentelor, generalul, Radu R. Rosetti, pe atunci colonel, ofițer de legătură pe lângă Misiunea Berthelot descrie în memoriile sale publicate recent atmosfera entuziastă din Capitala României prilejuită de reîntoarcerea

²² Jean Bernachot, *Les armées françaises en Orient après l'armistice de 1918*, vol. II *L'armée du Danube. L'armée française de L'Orient* (28 octobre-25 janvier 1920), Paris, 1970, pag. 44-45; vezi și Drăgănescu, *Campaniile din 1848 și 1918 în Transilvania și Ungaria, București*, 1930, p. 78-79.

²³ Neli Cornea, *Însemnări din vremea războiului*, jurnal, București, p. 137.

²⁴ Constantin Argentoianu, *Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. V, partea a VI-a (1918) – Ediție de Stelian Neagoe, București, 1995, p. 180.

²⁵ Al. Marghiloman, *Note politice*, vol. III, Ediție de Stelian Neagoe, București, 1995, p. 231.

suveranilor săi. El notează la 1 Decembrie 1918: "Intrarea triumfală a Regelui, Reginei și a trupelor franco-române în București. Defilare. Entuziasm ce nu se poate descrie. Sunt adânc emoționat de această zi, care înfățișează prin voturile de la Cernăuți și de la Alba Iulia, realizarea aspirațiilor noastre pentru care am suferit și jertfit atât. Seara masa la Palat". Regele, ține o minunată cuvântare, în care după ce aduce cuvenitul omagiu ostașilor și țării spune: "Când am primit moștenirea întemeietorului României moderne, am făgăduit în fața reprezentanților națiunii că voi fi un bun român. Cred că mi-am ținut cuvântul. Împrejurările au fost grele, dar strălucită e răsplata și azi pot spune cu fruntea senină în fața lui Dumnezeu și în fața poporului meu: Conștiința mi-e curată"²⁶.

Entuziasmul populației Bucureștiului este descris și de tânărul atunci, diplomatul de carieră istoricul Raoul Bossi, de mai târziu, care arăta în memoriile sale starea de euforie care cuprinsese bucureștenii în acele clipe istorice: "Tot de la ferestrele filialei bucureștene a ministerului nostru al Afacerilor Străine, am primit glorioasa întoarcere în Capitală a trupelor noastre biruitoare. În fruntea lui Ferdinand I cel Leal, cu bravul general Berthelot în dreapta și regina Maria în stânga, toți călare. Coloanele de ostași treceau prin aclamațiile uriașe ale populației, purtând pancarte mari, pe care stăteau scrise numele ținuturilor românești reîntregite: Moldova, Muntenia, Transilvania, Basarabia, Bucovina, Dobrogea de Nord și de Sud, Oltenia, Banatul, Crișana, Maramureșul. La fiecare din ele puternice lacrimi de emoție în ochii tuturor"²⁷.

Deasemenea, renumitul istoric transilvănean, Alexandru L. Lapedatu, sosit de curând din Rusia unde s-a aflat în misiune trimis de guvernul român încă din vara anului 1917, descrie în memoriile sale starea de spirit pe care a întâlnit-o în Capitală: "Întreg Bucureștiul strâns pe Calea Victoriei și Șoseaua Kiseleff, de la gara Băneasa până în Piața Mihai Viteazul aștepta cu înfrigurată emoție, intrarea regelui și a familiei regale, a trupelor aliate și celor române în capitală. Am fost și cu ai mei în mijlocul imensei mulțimi aclamând, cu delir pe suveranul întregitor de neam care venea în fruntea gloriosului cortegiu, călare având în dreapta pe Regina Maria, iar în stânga sa, pe generalul Berthelot. Însuflețirea și entuziasmul populației nu mai avea margini. O zi mare și neuitată celor ce au avut, atunci, fericirea să trăiască"²⁸.

Constantin Kirițescu înfățișează, la rândul său, în monumentală sa monografie dedicată participării României la primul război mondial, momentul reîntoarcerii în București a familiei regale, socotită pe bună dreptate ca o adevărată zi a învierii românilor: "În ziua de 1 Decembrie 1918, Bucureștii eliberați îmbrăcau veștmântul de sărbătoare. Regele reintra în capitala țării în fruntea armatei sale eroice. A fost o zi de mari și covârșitoare emoții, așa cum nu le-a dat să trăiască decât popoarelor care-și cuceresc fericirea trecând prin cele mai crude suferințe". Toți locuitorii Bucureștiului au primit cu bucurie și mândrie patriotică pe cei doi suverani: "În această zi a Învierii n-a fost locuitor al încercatei capitale să nu alerge să vadă cortegiul triumfal și n-au fost ochi din care să nu picure lacrimi". Constantin Kirițescu prezenta, în continuare primirea solemnă făcută suitei regale și a înalților oaspeți aflați în Capitala României Mari, dovada elocventă a atașamentului românilor față de aliații occidentali. În fruntea

²⁶ Radu Rosetti, *op. cit.*, pag. 289.

²⁷ Raoul Bossy, *Amintiri din viața diplomatică 1918-1940*, vol. I, 1918-1937 – Ediție de Stelian Neagoe, București 1993, p. 40.

²⁸ Al. Lapedatu, *Scrieri alese. Articole, cuvântări, amintiri*, Ediție de Ioan Oprea, Cluj-Napoca, 1985, p. 338.

cortegiului era Regele având lângă el pe regina Maria și pe generalul Berthelot tus-trei călari. După cei “trei făuritori” ai victoriei, venea oastea, regimentele de la Mărăști, de la Mărășești, de la Oituz și de la Cireșoaia. Apoi, unități ale armatelor aliate, francezi, englezi, americani, reprezentanți ai ilustrelor armate care se acoperiseră de glorie pe câmpurile de luptă ale apusului. Dar, pe deasupra, baionetelor sclipitoare, pe deasupra steagurilor care fâlfâiau mândre, ochii umezi ai privitorilor sfredeau spațiul, iar gândul, mergând mai iute, țintea departe. La Alba Iulia, în vechea capitală a lui Mihai Viteazul, se încheia în aceleași momente, prin voința națiunii române, adunată din toate colțurile Ardealului, cel mai măreț act al istoriei neamului”²⁹.

Delegația bucovineană, venită la București să înmâneze Actul Unirii Suveranului, a participat la festivitățile prilejuite de revenirea Regelui Ferdinand și a Reginei Maria în Capitala României. Unul din membrii acestei delegații, Dimitrie Bucevski, își amintea peste două decenii de emoționantele momente din acea zi istorică de 1 Decembrie 1918 insistând asupra entuziasmului populației. “La ora 11,00 lume imensă la statuia lui Mihai Viteazul. Un entuziasm de nedescris anima mulțimea, care răgușise de strigătele, uralele și manifestarea de bucurie ce se simțea în fiecare asistent”. O deosebită impresie asupra publicului au făcut ostașii români disciplinați și falnici “parcă dornici de luptă”³⁰.

Deși nu a fost prezent la sosirea familiei regale în București, deoarece se afla încă la Iași, N. Iorga a prezentat acest act istoric la câțiva ani de la derularea lui. Astfel în lucrarea *Regele Ferdinand cu prilejul încoronării*, apărută în preajma festivităților de la Alba Iulia și București din 15-17 octombrie 1922, marele istoric scria: “Ce a fost primirea Regelui și a Reginei, a familiei regale la București nu se poate descrie. Cu un fanatic entuziasm lumea se arunca înaintea lor pe când românii și francezii se îmbrățișau în pecetluirea victoriei comune. Firea puțin expansivă a românului găsea accente noi pentru a slăvi ziua triumfului îndelung așteptat. N-a fost ochi care să nu lăcrimeze de bucurie neasemuită”³¹. Renumitul istoric arăta că la intrarea în Capitala Țării, Regele a rostit în fața oficialităților românești și a armatei române și aliate un discurs omagial în care afirma că acum nu mai fâlfâie steagul străin.

Izbânda repurtată de România unită era în opinia Regelui Ferdinand rodul “încrederii noastre în noi înșine și în trâinicia neamului românesc”. Înfăptuirea desăvârșirii unității naționale era rezultatul unei dezvoltări istorice milenare. România Mare, unită nu e decât “ceea ce strămoșii au visat”, adică aplicări în practică a ideii pentru care generațiile trecute au suferit și au lucrat, idealul pentru care toată suflarea românească a nădăjduit. În încheiere, Suveranul anunța că după Basarabia și Bucovina “s-au întors una după alta în casa părintească” - România și Ardealul, frumosul leagăn al poporului român, de unde au descălecat întâi voievozi ai țărilor românești și care a votat la Alba Iulia Unirea cu Regatul Român”.³²

Dincolo de exagerările lui N. Iorga se desprinde o realitate de necontestat: poporul își iubea suveranii, care au avut o contribuție importantă la făurirea României

²⁹ Constantin Kirilescu, *Istoria războiului pentru întregirea României, 1916-1919*, vol. III, ed. A II-a, București, 1925, p. 325-327.

³⁰ D. Bucevski, *Amintiri din anul Unirii*, I. Nistor, *Amintiri răzlețe din timpul Unirii*, Cernăuți 1938, p. 78-79; vezi și Șt. Pascu, *Făurirea statului național unitar român*, vol. II, București, 1983, p. 218.

³¹ N. Iorga, *Regele Ferdinand cu prilejul încoronării* – Ediția a-II-a, Iași, 1996, p. 111.

³² Idem, *op. cit.*, p. 112.

Mari. Așa se explică de ce Bucureștiul era în sărbătoare, iar locuitorii lui trăiau satisfacția revenirii bravei armate române în inima țării. Capitala avea acum fericitul prilej să aclame cu însuflețire pe vitejii de la Mărești, Mărășești și Oituz, să șteargă amintirea celui mohorât de început de decembrie 1916 când trupele române urmărite de un destin potrivnic fuseseră nevoite să ia calea retragerii în Moldova neocupată. “După zile negre de răstriște – arată suveranul cu această ocazie – a răsărit soarele bucuriei, când putem culege roadele încrederii noastre în noi înșine și în trăinicia neamului românesc. Ceea ce strămoșii au visat, ideea pentru care generațiile trecute au suferit și au luptat “idealul pentru care suflarea românească a nădăjduit, iar ostașii noștri și-au vărsat sângele a devenit un fapt împlinit”³³.

Presa românească de diferite orientări politice a salutat revenirea suveranilor în Capitala României prezentând cu lux de amănunte acest eveniment istoric emoționant. Astfel, Ziarul *Steagul*, oficiosul Partidului Conservator condus de Al. Marghiloman a relatat faptul că regele și regina au coborât din tren în gara Mogoșoaia, de unde, călare în capul oștirii române și al detașamentelor aliate franceze și engleze, a străbătut orașul până la statuia lui Mihai Vitezul unde a primit defilarea. Cu acest prilej, ministrul de război, generalul Eremia Grigorescu a înmănat Regelui Cartea de mareșal³⁴. La rândul său, cotidianul de mare tiraj, *Universul*, care își încetase apariția în timpul ocupației germane consemna momentul intrării familiei regale în București, precum și starea de satisfacție care domnea în rândul populației după doi ani de ocupație germană: “O zi de toamnă friguroasă, cu cerul puțin înnoirat, totuși plină de lumină și plăcută (...). Bucureștiul are cu drept cuvânt neastâmpărul fericirii și a zilelor mari, bucuria zilelor de noroc și de izbândă. De dimineată mulțimea îngrămădindu-se spre centrul orașului staționa în șiruri neîntrerupte de-a lungul șoselei Kiseleff de la rondul întâi până la Piața Victoriei, apoi în șiruri neîntrerupte pe bulevardul Academiei și strada Carol până la Mitropolie. La rândul întâi, pe șoseaua Kiseleff se aflau rânduie drapelul armatei noastre brave, pe stânga drapelul regimentelor din corpurile 3, 4 și 5”³⁵. În Piața Victoriei așteptau membrii Consiliului Comunal, în frunte cu primarul, corpul diplomatic, alături de membrii guvernului și numeroși generali și ofițeri superiori ai armatei române și ai celei aliate. Preoții au oficiat un serviciu divin pentru cinstirea oștirii și eroilor ei.

Inrarea în capitală a Regelui Ferdinand călare însoțit la stânga de regina Maria, purtând uniforma de colonel de cavalerie, și la dreapta, în semn de onoare, de generalul Berthelot, avea să fie, potrivit presei vremii “magnific aplaudată de populație”. Suveranii au fost întâmpinați de primarul Bucureștiului Constantin Hălăgeanu cu tradiționala pâine și sare purtate pe o tavă de argint, cu flori și urale în sunetele imnului național. Intonate de corurile școlilor primare și secundare, suveranii au participat la sfințirea drapelului de luptă și la binecuvântarea dată trupelor. “Bucuria mea de a mă întoarce iarăși în Capitală, de a mai fi iarăși în mijlocul iubiților mei bucureșteni este nesfârșită” – a ținut să declare vădit emoționat Regele Ferdinand numit și “cel Leal”. Apoi, potrivit acelorași surse cortegiul a trecut într-o atmosferă sărbătorească de profundă vibrație patriotică pe sub Arcul de triumf construit în fața

³³ Ion Pavelescu, Adrian Pandea, Eftimie Ardelenu, *Proba focului. Ultima treaptă spre Marea Unire. Dosare ale participării României la primul război mondial*, vol. I, București, 1991, p. 138.

³⁴ *Steagul*, nr. 208, din 20 noiembrie/3 decembrie 1918; vezi și Ioan Scurtu, *Regele Ferdinand (1914-1927), activitatea politică*, București, 1995, p. 60.

³⁵ *Universul*, nr. 21, din 20 noiembrie/3 decembrie 1918.

Palatului Regal, îndreptându-se după o nouă scurtă oprire, spre statuia gloriosului domn unificator de țară, Mihai Viteazul. Aici a avut loc “o nemaivăzută manifestație”. Defilarea unităților românești și aliate a întărit încrederea în izbânda definitivă a dreptății și întregirea țării independente. Armata, prin generalul său Eremia Grigorescu, în semn de omagiu înmâna comandantului ei suprem diploma și bastonul de mareșal. Tot acum, generalul Henry Mathias Berthelot, marele prieten al poporului român primea cel mai înalt ordin militar al României purtând numele voievodului – Unirii, Mihai Viteazul³⁶.

În cinstea ministrului Franței și a celorlalte oficialități aliate, regele Ferdinand și regina Maria au oferit un dejun la care Suveranul a rostit un discurs în care a arătat că din 1916 când “am tras sabia pentru îndeplinirea unui ideal recunoscut ca îndreptătit de puterile Înțelegerii, am urmat sentimentul aproape unanim al poporului meu care nu admitea lupta decât alături de națiunile spre care-l atrăgeau totodată și rațiunea sa și inima sa. Suveranul își exprima deplina satisfacție că la eliberarea României au contribuit trupele aliate”. Bucuria noastră a fost încă mai mare văzând în fruntea trupelor aliate pe generalul Berthelot, pe Berthelot al nostru, căci e de fapt al nostru și prin însușirea sa de cetățean român și prin amicitia pe care n-a încetat a o dovedi țării mele”³⁷. Regele Ferdinand demonstra astfel atașamentul României față de cauza aliaților în pofida greutăților prin care a trecut.

Revenirea familiei regale în București a fost un act solemn, care a umplut inimile tuturor de satisfacție. Bucuria era cu atât mai mare cu cât ea coincidea în mod fericit cu împlinirea dezideratului României întregite, căci în aceeași zi la Alba Iulia, Marea Adunare Națională a neamului românesc a hotărât Unirea Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului cu Patria Mamă. Ziarul *Universul* surprindea în editorialul său semnificația istorică majoră a acestui act: “La Alba Iulia e sărbătoare mare azi, e ziua sfântă a neamului nostru întreg. Din desigurile munților, de pa Mureș și Olt, de pe Târnave și Someș, de pe Crișuri și din Banat se scurg spre cetatea istorică valuri, valuri de oameni liberi ca, într-un singur glas, să spună lumii întregi durerile trecutului și dintr-o ultimă pornire să scurteze jugul secolelor (...). În Alba Iulia se încheie astăzi marele act istoric al neamului întreg, în vreme ce aici la noi, tot azi, cetatea lui Bucur primește cu brațele deschise pe marii luptători ai libertății”³⁸. La rândul său, renumitul istoric Ioan Lupaș scria peste aproape două decenii într-o lucrare de sinteză dedicată Marii Uniri, despre revenirea în Capitală a familiei regale următoarele: “Regele Ferdinand s-a întors cu întreaga-i suită la București în ziua de 1 Decembrie 1918, când toți românii din Transilvania și Banat proclamau, cu nespuse însuflețire, în Adunarea Națională de la Alba Iulia, unirea pe veci cu patria mamă”³⁹. O coincidență în adevăr fericită între cele două evenimente, unul completând pe celălalt.

CONSTANTIN I. STAN

³⁶ *România Liberă*, nr. 9, din 20 noiembrie /3 decembrie 1918; vezi și Dumitru Preda, Vasile Alexandrescu, Costică Prodan, *În apărarea României Mari, Campania armatei române din 1918-1919*, București 1994, p. 80.

³⁷ *Universul*, nr. 21, din 20 noiembrie /3 decembrie 1918; *Cuvântări de Ferdinand I Regele României 1889-1922*, București, 1923, p. 125.

³⁸ *Universul*, nr. 20, din 19 noiembrie/2 decembrie 1918.

³⁹ I. Lupaș, *Istoria unirii românilor*, Ediția a III-a, București, 1993, p. 267.

RETOUR DE LA FAMILLE ROYALE À BUCAREST
(18 NOVEMBRE – 1-ER DECEMBRE 1918)
(Résumée)

L'auteur présente le retour de la famille royale à Bucarest le 18 Novembre/1-er Decembre 1918. Il souligne l'importance de cet acte légitime.

En même temps, l'auteur constate l'adhésion de la population de Bucarest à famille royale il présente l'action, des habitants pour accueillir la famille royale et le général Henrz M. Berthelot.

REUNIUNEA MESERIAȘILOR ROMÂNI DIN TURDA ÎN SLUJBA IDEALULUI NAȚIONAL

O preocupare importantă a generației Marii Uniri a fost consolidarea statului național unitar și în planul structurilor sociale. Românii, mai ales în Transilvania, aveau de recuperat un zdrobitor decalaj în ceea ce privește clasa mijlocie a orașenilor și meseriașilor care, datorită condițiilor istorice cunoscute, proveneau în cea mai mare parte din rândul elementelor neromânești.

Promovarea meseriilor în rândul populației românești din Transilvania era considerată de majoritatea intelectualilor și personalităților politice românești ca un mijloc de a crea în centrele urbane o burghezie industrială românească care în concepția lor constituia legătura între clasa agricolă și clasa intelectualilor. În vederea realizării acestui scop s-a desfășurat o rodnică activitate pentru îmbrățișarea meseriilor de către românii transilvăneni. Bartolomeiu Baiulescu arăta că: “Prin aceasta facem un serviciu însemnat nu numai indivizilor respectivi, asigurând multor români pâinea cea de toate zilele, dar ne creăm și o burghezie, creăm factori, cari să ne arate orașe românești, creăm o clasă mijlocie, creăm sucursale comercianților români, creăm puterea țării”¹.

Crearea **Reuniunilor de meseriași români** constituia unul dintre mijloacele care promovau dezvoltarea și răspândirea în sânul populației românești a meseriilor. Totodată **Reuniunile** au avut și un rol important în dezvoltarea spirituală și pregătirea pentru viață a tinerilor meseriași români. Le-au întărit simțul de colegialitate și de ajutorare reciprocă, le-au cultivat sentimentul național.

Maghiarizarea copiilor de țărani români, după 1848, veniți la oraș cu dorința de a învăța o meserie, de către meseriașii unguri, prin interzicerea portului românesc și a folosirii limbii române, iar apoi ca o condiție a promovării, “lepădarea de legea românească”, a determinat constituirea în orașele din Ardeal a **Reuniunilor de meseriași** care aveau ca menire și ocrotirea și creșterea în limba și legea românească a acestor băieți de țărani români². Propunerea aceasta a venit din partea poetului Andrei Mureșanu, autorul la 1848 a imnului național “Deșteaptă-te române”. Scopul acestor **Reuniuni** a fost de a cultiva între membrii săi spiritul de solidaritate în domeniul cultural, economic și național; de a cultiva limba și a păstra credința strămoșească iar ca scop suprem, protejarea ucenicilor și calfelor române angajați la patroni străini³.

Înființarea în anul 1883 la Turda a **Reuniunii meseriașilor români** sub îndrumarea dr. Ioan Rațiu în calitate de președinte și a învățătorului Alexandru Gaia secretar, s-a încercat ocrotirea ucenicilor și calfelor române plasate la patroni străini⁴.

Primii meseriași români tolerați în Turda au fost morarii. Din matricolele vechi s-a aflat că toți morarii din Turda și împrejurimi au fost români⁵. În general românii nu-și prea dădeau copiii la oraș; puținii tineri români care intrau la un maestru străin în

¹ B. Baiulescu, *Despre unele mijloace care ar putea ameliora starea materială a poporului român, în Transilvania*, nr. 19, 1 octombrie, 1875, p. 215-218; E. Glodariu, N. Cordoș, *Reuniunea sodalilor români din Cluj*, în *ActaMN*, X, 1973, p. 391.

² *Tribuna noastră*, Cluj, 20 septembrie 1936, p. 2.

³ *Ibidem*.

⁴ *Tribuna noastră*, 23 februarie 1936, p. 2.

⁵ *Turda*, 22 august 1922, p. 3.

Turda erau batjocoriți pentru originea lor, apoi ajungând calfe, pentru a scăpa de ocară se maghiarizau sau germanizau⁶.

Dr. Augustin Rațiu la o ședință a **Reuniunii meseriașilor români din Turda** arăta că Reuniunea de meseriași români din Turda și Reuniunile femeilor române își datorau existența marelui bard național Andrei Mureșanu. În amintirile referitoare la căsătoria sa, Emilia Rațiu consemna: "Când am plecat cu iubitul meu soț, dr. Ioan Rațiu, din Brașov la Turda mi-am luat rămas bun de la toți prietenii și cunoscuții. Între alții a fost și bătrânul Andrei Mureșanu. Tot acolo se afla și Iacob Mureșanu care a ținut un inimos cuvânt de adio prin care îmi lega de suflet: să faceți o școală centrală în care să se crească în spirit românesc atât copiii din Turda cât și cei din scaunul Arieșului care au început a se înstrăina. Faceți în Turda o societate de lectură a femeilor române... Iar pentru a nu înstrăina copiii de la țară, care vin la meserii, să înființați și o Reuniune de meseriași în care să mențineți trează conștiința națională"⁷.

Dr. Ioan Rațiu a redactat în 1883 statutele **Reuniunii meseriașilor români din Turda** pe care le-a înaintat spre aprobare guvernului maghiar care le-a respins. Reuniunea și-a continuat activitatea până în 1892 când în urma actelor de vandalism de la Turda determinate de întoarcerea lui Ioan Rațiu de la Viena unde a prezentat "Memorandul", Reuniunea a rămas fără conducător, dr. Ioan Rațiu mutându-se la Sibiu⁸.

În anul 1901 **Reuniunea meseriașilor români din Turda** s-a reorganizat sub conducerea dr. Eugen Pătăceanu ca președinte și Simion Poruțiu, fostul secretar personal al dr. Ioan Rațiu.

În 1914 s-au redactat statutele Reuniunii de către noua conducere, Gheorghe Popescu în calitate de președinte și dr. Augustin Rațiu secretar, respinse de către guvernul maghiar prin adresa nr. 9647/1914⁹.

În timpul primului război mondial, membrii Reuniunii fiind în majoritate mobilizați, activitatea acesteia a stagnat.

În întreaga perioadă de la înființare și până la începerea războiului, în 1914, **Reuniunea meseriașilor români din Turda** a urmărit pregătirea profesională, practică și teoretică a românilor care doreau să învețe o meserie. Tot prin strădaniile Reuniunii au fost trimiși în străinătate doi tâmplari din Turda pentru a învăța tâmplăria artistică¹⁰.

Pentru a face cunoscută activitatea profesională a ucenicilor și meseriașilor români din oraș, în anul 1909, Reuniunea a organizat la Turda o expoziție cu cele mai reușite realizări ale acestora¹¹.

În paralel cu activitatea profesională, în cadrul Reuniunii s-a desfășurat și un important program cultural-educativ și național-patriotic. Se organizau șezători, programe artistice, reprezentații teatrale și concerte¹². Dr. Augustin Rațiu spunea că "prin aceste manifestări culturale s-a menținut și cultivat sentimentul național în rândul meseriașilor români sporindu-le cunoștințele și ținându-i aproape de biserica și

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Tribuna noastră*, 14 aprilie 1935; *Idem*, 16 februarie 1936, p. 2; Ioan Mezei, *Monografia Familiei Rațiu de Nagylak – Noslac și a familiilor înrudite cu ea*, mss., 1983-1988, Turda, p. 117-118.

⁸ *Tribuna noastră*, 16 februarie 1936, p. 2.

⁹ *Tribuna noastră*, 10 februarie 1936, p. 2.

¹⁰ *Idem*, 14 aprilie 1935, p. 4.

¹¹ N. Cordoș, *Reuniunile sau asociațiile de învățăcei, sodali și meseriași din Transilvania*, în *Apulum*, XXXIII, 1996, p. 121.

¹² *Turda*, 26 august 1922, p. 3.

legea românească. Preoții și intelectualii români de la orașe s-au întrecut în activități menite a menține trează conștiința națională în rândul membrilor acestei Reuniuni”¹³.

Toți președinții și doi dintre secretarii **Reuniunii meseriașilor români din Turda** au fost delegați oficiali la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din partea Cercului electoral Turda. S-au remarcat în mod deosebit dr. Valer Moldovan și dr. Augustin Rațiu care au avut o importantă contribuție la pregătirea adunării. Dr. Augustin Rațiu a fost numit de către Amos Frâncu comisar al orașului Turda și al plaselor Turda, Iara și Trascău cu misiunea de a organiza consilii și gărzi naționale¹⁴.

După 1 Decembrie 1918, în cadrul României Mari, în orașul Turda, sarcina de a organiza meseriașii români întorși la vatră i-a revenit lui Augustin Rațiu care a redactat noile statute aprobate în adunarea generală din 20 martie 1920. Președinte al Reuniunii a fost ales dr. Augustin Rațiu iar secretar prof. Teodor Murășan¹⁵. Aceste statute au fost aprobate de Ministerul de interne prin adresa nr. 3336/8086 din 12 aug. 1920, apoi **Reuniunea** a fost înregistrată la Tribunalul Turda sub nr. 2134/1924 ca persoană juridică¹⁶. Scopul Reuniunii a fost expus în articolul 3 din capitolul I al Statutului **Reuniunii Meseriașilor Români din Turda**¹⁷.

Aprovizionarea cu alimente, articole de primă necesitate;

Procurarea creditului și a materiilor prime necesare membrilor Reuniunii;

Procurarea și prelucrarea oricărui material industrial și comercial;

Valorificarea materiilor prelucrate, înființând magazine, ateliere, prăvălii trebuincioase pentru dezvoltarea industriei și a comerțului român în Turda;

A promova spiritul de cruțare, fructificând și plasând sigur economiile membrilor săi;

A sădi și întări între membrii, prin educație cooperatistă spiritul de solidaritate și prevedere;

În fine a dezvolta și promova orice întreprindere industrială și de bancă;...

Art. 4 – Durata societății este nelimitată;

Art. 5 – Numărul membrilor din care se compune societatea va fi nelimitat.

Pot fi membrii ai societății toți locuitorii din Turda și comunele vecine fără deosebire de sex și profesie [care dispun independent de averea lor].

Crezul constant al președintelui, dr. Augustin Rațiu, a fost ca **Reuniunea** să lupte solidar și disciplinat pentru sporirea și întărirea clasei de mijloc românești. În acest sens el afirma: “dacă opinca românească este talpa țării, industria este talpa orașelor. Dați cu mic cu mare ca opinca românească să intre în industria orașului Turda”¹⁸. Augustin Rațiu arăta că sunt 187 de băieți români care doresc să urmeze o școală profesională și a cerut ca această școală să fie făcută de stat, iar prin colectă publică să se contribuie la ridicarea unui cămin de ucenici¹⁹.

Reuniunea meseriașilor turdeni a înființat căminul de ucenici, prevăzut și în statutele Reuniunii, cu scopul: “de a întreține o atmosferă familiară în timpul uceniciei, gratis sau la un preț foarte mic, tinerilor cu patru clase primare absolvite și

¹³ *Tribuna noastră*, Cluj, 26 iunie 1936, p. 3.

¹⁴ D. Comșa, E. Glodariu, M. M. Jude, *Clujenii și Marea Unire*, Bibliotheca Musei Napocensis, XVII, Cluj-Mapoca, 1998, p. 73-75.

¹⁵ *Turda*, 29 februarie 1936, p. 1.

¹⁶ *Tribuna noastră*, 23 februarie 1936, p. 2.

¹⁷ *Statutul Reuniunii Meseriașilor Români din Turda*, jud. Turda-Arieș, MNIT, fond I. Rațiu, nr. inv. C4603, p. 2.

¹⁸ *Turda*, 26 august 1922, p. 3.

¹⁹ *Ibidem*.

de a se îngriji de trebuințele lor sufletești și trupești pentru a deveni buni patrioți, harnici și bine pregătiți în meseria lor”²⁰.

Pentru ca **Reuniunea** să poată susține financiar acest cămin s-a folosit de următoarele mijloace: contribuția **Reuniunii** care se va stabili prin adunare generală; o parte din veniturile cooperativei “Progresul”, înființată de **Reuniune**; prin contribuția membrilor fondatori, de cel puțin 1000 lei, a membrilor pe viață de 2000 lei, a membrilor permanenți care contribuie anual cu 15 000 lei; prin donații sau contribuția și subvenția statului precum și din donațiile cu ocazia diferitelor acțiuni culturale ale Reuniunii²¹.

În urma insistențelor lui Augustin Rațiu la prefectura orașului s-au obținut vechile grajduri de cai de lux ale prefectilor maghiari, prin închirierea lor pe o perioadă de 30 de ani, trecându-se apoi la adunarea de fonduri și transformarea lor în cămin de ucenici²².

Căminul de ucenici a fost inaugurat în 8 februarie 1923, avându-l ca director pe Pamfil Giurgiu, iar ca președinte pe Augustin Rațiu,²³ care arăta că Reuniunea meseriașilor români din Turda, Școala de arte și meserii și Căminul de ucenici aveau menirea de a pregăti muncitori instruiți și meseriași destoinici pentru a cuceri și româniza industria orașului Turda²⁴.

Tot prin strădania președintelui **Reuniunii** a luat ființă în orașul Turda Casina Reuniunii Meseriașilor Români, inaugurată în ianuarie 1924 și sfințită de către protopopii Nicolae P. Rațiu, preot unit și Iovian Mureșan, preot ortodox²⁵. Casina avea statute aprobate și un club sportiv, fiind locul de desfășurare a multor acțiuni culturale ale membrilor **Reuniunii**. În cadrul programelor prezentate aici, care aveau ca obiectiv și strângerea de fonduri pentru susținerea materială a Reuniunii, predominau recitalurile de poezie și reprezentațiile teatrale din dramaturgia românească precum și folclorul autentic²⁶.

În anul 1926 a luat ființă în cadrul **Reuniunii** o secție culturală care trebuia “să se manifeste în toate ramurile culturale și să interpreteze autori români valoroși”²⁷.

Pentru consolidarea economică a meseriașilor turdeni, Augustin Rațiu a înființat cooperativa română “Progresul”. **Reuniunea** era sprijinită financiar și de către banca “Arieșana”, pînă la fuzionarea acesteia cu Banca Centrală²⁸.

Din 1920 pînă în 1931 **Reuniunea** și-a clădit un local propriu constând dintr-o sală festivă, o sală de mese, sală de lectură cu două biliarde, pian și popicărie și apoi cu ajutorul statului un local pentru Căminul de ucenici compus din trei dormitoare, infirmerie, birou și locuințe pentru directori și servitori²⁹.

Pe lângă preocuparea de a constitui baza materială a **Reuniunii**, președintele acesteia, dr. Augustin Rațiu, a acordat o importanță deosebită activităților cultural-educative în ideea de a ridica nivelul cultural al tinerilor meseriași. Astfel, au fost organizate o serie de șezători culturale, spectacole de teatru și corale urmate de dans,

²⁰ Turda, 2 septembrie 1923, p. 2.

²¹ Idem, 26 noiembrie 1922, p. 1.

²² Ioan Mezei, *op. cit.*, p. 171.

²³ Turda, 2 septembrie 1923, p. 2.

²⁴ Idem, 26 aprilie 1926, p. 1.

²⁵ Turda, 26 ianuarie 1924, p. 2.

²⁶ Idem, 25 aprilie 1926, p. 1.

²⁷ Arieșul, 25 iulie 1926, p. 2.

²⁸ Turda, 14 aprilie 1935, p. 2.

²⁹ Tribuna noastră, 14 aprilie 1935, p. 1.

care pe lângă latura cultural-educativă constituiau și mijloace de adunare de fonduri pentru susținerea **Reuniunii**. Aceste acțiuni se bucurau de colaborarea tuturor organizațiilor culturale din oraș: Cercul intelectualilor români din Turda³⁰; Ateneul român³¹; Societatea corală română din Turda³²; Reuniunea corală "Sfânta Maria" a bisericii române unite³³; Societatea tinerimii intelectuale din Turda³⁴; Societatea femeilor ortodoxe din Turda³⁵ precum și de sprijinul cultural al "Astrei", președintele dr. Augustin Rațiu, membru marcant al "Asociațiunii" asigurând legătura culturală dintre cele două organizații³⁶.

Intelectualii turdeni au susținut prelegeri în cadrul ședințelor **Reuniunii**, prezentând tematici diverse: istorice, de legislație, limbă și literatură română³⁷ precum și diverse teme cu scopul de a prezenta soluții practice pentru dezvoltarea economică: "Drepturile meseriașilor în trecut și prezent"; "Noțiuni de rezistență a materialelor", "Legislația muncii"; "Intervenționismul de stat ca concepție economică"³⁸. Aceste prelegeri s-au bucurat de un real interes din partea Reuniunii, fiind programate în fiecare duminică, prilej cu care președintele, dr. Augustin Rațiu, făcea și o amplă trecere în revistă a evenimentelor interne petrecute între cele două acțiuni³⁹.

Cu ocazia serbărilor cultural-naționale care au avut loc la Turda în 14-15 septembrie 1929 prilejuite de dezvelirea statuii marelui memorandist, dr. Ioan Rațiu, **Reuniunea meseriașilor români din Turda** a hotărât să participe activ, prezentând în cadrul programului artistic jocurile populare "Bătuta" și "Călușarul", expunându-și și lucrările în cadrul unei expoziții agricole-industriale organizate în oraș⁴⁰.

Reuniunea meseriașilor români din Turda, prezență activă culturală și națională pentru românizarea orașului a cunoscut o evidentă înviorare a activității prin reorganizarea sa, în anul 1933. În adunarea de reorganizare, meseriașii au ales în unanimitate în funcția de secretar și totodată director pe profesorul I. Iasinsky, om cu o reputație strălucită și cu o bogată activitate în cadrul societăților de binefacere și culturale din oraș⁴¹.

Cu ocazia acestei adunări, în darea de seamă s-a făcut analiza activității **Reuniunii** care întreținea Căminul de ucenici (cu un număr de 60 ucenici) și care avea o bibliotecă de 780 volume⁴².

În cadrul, **Reuniunii** a fost organizată conform statutului, o secție culturală a tineretului meseriaș de ambele sexe sub îndrumarea profesorului I. Iasinsky⁴³, care a

³⁰ *Arieșul*, 27 mai 1928, p. 2; *Idem*, 31 iunie 1928, p. 2; *Idem*, 24 iunie 1928, p. 2.

³¹ *Turda*, 20 aprilie 1935, p. 1; *Idem*, 27 aprilie 1935, p. 1.

³² *Arieșul*, 22 ianuarie 1928, p. 2; *Idem*, 5 februarie 1928, p. 1.

³³ *Idem*, 19 august 1934, p. 2.

³⁴ *Idem*, 1 februarie 1931, p. 2.

³⁵ *Idem*, 8 aprilie 1933, p. 1.

³⁶ *Turda*, 26 ianuarie 1924, p. 2; *Idem*, 9 februarie 1924, p. 2; *Idem*, 16 februarie 1924, p. 1; *Idem*, 23 februarie 1924, p. 2.

³⁷ *Arieșul*, 15 noiembrie 1933, p. 4; *Idem*, 7 aprilie 1934, p. 2-3.

³⁸ *Tribuna noastră*, 28 aprilie 1935, p. 3;

³⁹ *Turda*, 26 ianuarie 1924, p. 1; *Idem*, 9 februarie 1924, p. 2; *Idem*, 26 februarie 1924; *Idem*, 1 martie 1924, p. 2; *Idem*, 8 martie 1924, p. 1; *Arieșul*, 7 octombrie 1933, p. 2; *Idem*, 15 noiembrie 1933, p. 1; *Idem*, 25 decembrie 1933, p. 3.

⁴⁰ *Arieșul*, 21 iulie 1929, p. 2; Horațiu Groza, *Despre dezvelirea statuii doctorului Ioan Rațiu din Turda*, în *ActaMN*, 34, II, Istorie, 1997, p. 396-405, 1998.

⁴¹ *Arieșul*, 7 octombrie 1922, p. 2.

⁴² *Tribuna noastră*, 13 ianuarie 1935, p. 3.

⁴³ *Arieșul*, 7 octombrie 1933, p. 2.

organizat coruri și trupe de teatru în rândurile meseriașilor români, sezători culturale precum și un ciclu de conferințe care aveau loc în fiecare duminică în localul Casinei meseriașilor români susținute de intelectualii turdenii: prof. P. Suci, prof. Teodor Murășan, prof. George Mărie, preot Vasile Cerghizan, dr. Sebastian Repede etc.⁴⁴

Meseriașii turdeni instruiți de profesorul Iasinsky au susținut programe artistice și în alte orașe ardelene. Un astfel de program a fost prezentat cu ocazia vizitei meseriașilor din Cluj, în 23 iulie 1933, la Turda, apoi cu ocazia vizitei revanșă la Cluj, în noiembrie 1933, când meseriașii turdeni au susținut un concert de gală în sala mare a Camerei de comerț din Cluj⁴⁵. Alte manifestări culturale ale turdenilor au fost prilejuate de concursul susținut la Tîrgu-Mureș cu ocazia Congresului general al Reuniunilor meseriașilor din Ardeal și a serbărilor de la Alba Iulia din ziua de Rusalii (26 aprilie 1935) unde au fost prezentate piese de teatru și programe corale din repertoriul național⁴⁶.

Crearea Centralei Reuniunilor Meseriașilor, Comercianților și Industriașilor Români din Transilvania și Banat în urma Congresului de la Tîrgu-Mureș, din 20 mai 1934⁴⁷, a contribuit la unificarea și consolidarea activității Reuniunilor de meseriași din orașele transilvănene. Acest organism central, cu sediul la Cluj, avându-l ca președinte pe dr. Augustin Rațiu și ca organ de presă ziarul *Tribuna noastră*, care a apărut la Cluj între 1934-1940, a militat pentru drepturile meseriașilor români pe plan economic și juridic, coordonând activitatea Reuniunilor locale, a organizat acțiuni comune și a contribuit la solidaritatea meseriașilor români.

Și după crearea acestui organism central, **Reuniunea meseriașilor români din Turda** și-a continuat propriile acțiuni economice, culturale, filantropice, expoziționale.

Adunarea generală a **Reuniunii meseriașilor români din Turda**, din 31 martie 1935, a hotărât în unanimitate afilierea la Centrala Reuniunii Meseriașilor, Comercianților și Industriașilor Români din Transilvania și Banat cu sediul la Cluj. În aceeași adunare la propunerea lui Luca Catarig, care amintea că dr. Augustin Rațiu este președintele acestei organizații din 10 ianuarie 1910, împlinind deci un sfert de veac de muncă în slujba consolidării păturii de meseriași români din acest oraș, să fie ales președinte al acesteia pe viață. Vicepreședinți au fost aleși Alexandru Chișu, Simion Feurdean; secretari Iacob Stan și Iulian Cosma iar casieri Ioan Chișu și Mihai Felezău⁴⁸.

În ianuarie 1936, Centrala a publicat proiectul de statut tip pentru a fi examinat și completat de către toate organizațiile membre. Acest statut tip a fost votat în adunarea din martie 1936, constituind un mod de îndrumare pentru toate Reuniunile "actuale și viitoare membre ale Centralei"⁴⁹.

Reuniunea meseriașilor români din Turda s-a reorganizat în 1936 sub denumirea de Reuniunea Meseriașilor, Comercianților și Muncitorilor Români din Turda, jud. Turda⁵⁰. Membrii Reuniunii erau maiștri patroni, comercianți patroni, liber profesioniști și funcționari publici, muncitori de "limbă și lege românească" cu

⁴⁴ *Arieșul*, 7 aprilie 1934, p. 2; *Tribuna noastră*, 28 aprilie 1935, p. 1

⁴⁵ *Arieșul*, 7 aprilie 1934, p. 3; *Tribuna noastră*, 28 aprilie 1935, p. 1

⁴⁶ *Tribuna noastră*, 28 aprilie 1935, p. 1-2.

⁴⁷ *Idem*, 1 iulie 1934, p. 1

⁴⁸ *Idem*, 14 aprilie 1935, p. 2

⁴⁹ *Idem*, 1 martie 1936, p. 2

⁵⁰ *Statutele Reuniunii Meseriașilor, Comercianților și Muncitorilor Români din Turda*, jud. Turda, MNIT, fond I. Rațiu, nr. inv. C 4622

excepția muncitorilor cu ziua și a salariaților care nu au făcut ucenicia pentru nici o meserie sau comerț⁵¹.

Meseriașii români din Turda, ajutați și pregătiți în cadrul Reuniunii au deschis în martie 1936 cu ajutorul Camerei de Muncă, în Sala de ședințe a primăriei o expoziție a ucenicilor. Au participat 81 de ucenici români cu peste 260 obiecte din diferite branșe: sticlărie, fierărie, pantofărie, croitorie, olărit etc.⁵²

Prefectul județului, Ion Modrigan a elogiat această inițiativă arătând că “țara noastră ca să fie tare și să-și creieze o bază cât mai solidă are nevoie de crearea unei binemeritate clase de mijloc românești fără de care negoțul și meseria nu vor putea fi scoase din mâinile străinilor și orașele nu vor putea fi românizate”⁵³.

În întreaga perioadă de existență, **Reuniunea meseriașilor români din Turda** a fost sprijinită permanent de elita intelectualității locale, care, indiferent de culoarea politică sau confesională, s-a implicat în crearea și educarea unei categorii de meseriași români capabili să pună în timp bazele viitoarei burghezii românești, contribuind și în acest fel la românizarea orașului. Eforturile au fost intense și permanente, materiale și intelectuale, greutățile multiple, însă țelul final, de propășire națională, le-a motivat, iar rezultatul, crearea unei păтури de meseriași români în orașul Turda le-a fost mulțumirea.

DANIELA COMȘA - MARIA MAGDALENA JUDE

THE REUNION OF THE ROUMANIAN HANDICRAFTSMEN FROM TURDA
IN THE SERVICE OF THE NATIONAL IDEAL
(Abstract)

The reunions' organization of the roumanian handicraftsmen in Transilvania after the Great Union in the Decembrie 1918 contributed to the promotion and developing of the handicrafts between roumanien people and the creation of the roumanian bourgeois in the towns.

The roumanian handicraftsmen' reunion from Turda created in 1883 by dr. Ioan Rațiu and recreated after the first of December 1918 dy dr. Augustin Rațiu contributed throught his activity to the creation of a category of roumanian handicraftsmen in Turda.

⁵¹ *Turda*, 29 februarie 1936, p. 2

⁵² *Turda*, 7 martie 1936, p. 1; *Tribuna noastră*, 8 martie 1936, p. 3

⁵³ *Tribuna noastră*, 8 martie 1936, p. 3.

I

La moartea lui Moșu, cum îi ziceam noi copiii bunicului (1950), eu aveam 16 ani. Ultimii trei ani, de când ne mutasem în casa de la Sibiu aflată pe strada Alexei Tolstoi la nr. 26 unde Moșu locuia cu chirie de la refugiul din 1940 încoace, noi cinci membri ai familiei German am adus multă îngheșuală dar și multă viață agitată în liniștea monotonă în care trăia bunicul meu, împreună cu Reghina, - servitoarea sa din satul său natal Olpret, care îl îngrijea. Spațiul restrâns și fizicul meu care mă silea să stau mai mult pe acasă, a făcut ca mai tot timpul în acești ani să fiu alături de Moșu. O bucată de vreme am dormit cu el în același dormitor, o perioadă cam neplăcută, fiindcă Moșu avea tabieturile sale, cu care nu mă prea împăcam. Astfel el în fiecare seară, după cină, hârăia radioul căutând cu perseverență “Radio Londra”, “Vocea Americii” și alte posturi și asta până către ora unu noaptea. Pe urmă se “culca”, adică se băga în pat și citea până ce după o oră-două, adormea cu cartea pe piept și veioza aprinsă. Și cum dormea întotdeauna pe spate, începea un concert de sforăit. Și astfel eu, care, eram foarte sensibil la zgomote și lumină, eram mereu deranjat din somnul meu. Deci aceste nopți lungi cu bunicul meu au reușit în acest mod să-mi rămână în amintire.

Și acum să trec la ceea ce de fapt vă interesează. Am citit mai de mult o notă a lui Moșu, trebuie să se afle undeva între actele ce mi-au rămas de la el, scrisă prin anii '30, deci atunci când el era în plină activitate, în care spune că îi pare rău că nu are talent de memorialist, că a trăit atâtea și a văzut așa de multe de ar fi ce scrie și povesti despre toate cele prin care îl duseseră valurile vieții. Totuși cred că spre finele anilor 30 și începutul anilor 40 s-a apucat de scris, presupun amintiri din viața politică. Presupunerea se bazează pe altă notă a lui Moșu, scrisă prin acei ani, în care spune că ceea ce scrie el în acel moment ar putea să lezeze multe persoane în viață, așa că dacă el nu ar mai fi, lasă ca aceste scrieri să nu poată fi publicate înainte de trecerea a 30 de ani de la moartea sa. Și acum să explic cum se face că în “memoriile” sale vorbește în general mai mult de perioada de dinainte de 1918 și doar tangențial de perioada vieții politice bucureștene.

Dar mai înainte să pornesc cu refugiul. În 1940, la refugiu, în trei zile au fost ai mei obligați să împacheteze totul, lucruri aflate în trei case: la Cluj, Olpret și Valea Seacă. Multe lucruri au fost lăsate în casele noastre în seama unor servitori sau cunoscuți. Toate acestea au dispărut definitiv. Arhiva lui Moșu se pare că în prima etapă a ajuns la Turda într-un depozit. Și de acolo au mai dispărut lucruri. De aici a fost dusă la Arhiva Istorică a Municipiului Brașov unde a rămas până la începutul lui 1945. În ianuarie 1945 Moșu a cedat arhiva sa familială pentru păstrare la “Astra” Sibiu, ea rămânând însă proprietatea familiei. Îmi aduc aminte că în iarna 44 – 45, la Sibiu, am mers în vizită la Moșu (noi atunci locuiam tot în Sibiu, dar în altă casă). Am găsit toată casa lui Moșu răsturnată. Se selecționau lucrurile ce urmau să fie duse la

¹ N. red. În cursul anului 1998, Muzeul nostru a intrat în posesia unui important fond de arhivă. “Alexandru Vaida-Voevod” provenit de la familia Ioan German din Pitești. Publicăm paginile de amintiri ale nepotului marelui om politic precum și răspunsul lui Alexandru Vaida-Voevod la ancheta lui Constantin Rădulescu-Motru din anul 1938. Transcrierea textului a fost făcută de soții Adina și Ioan German și verificată după original de către Ioan Ciupea și Călin Morar Vulcu.

“Astra” și se împachetau în lăzi. Îmi aduc aminte de bustul de bronz al lui Moșu, de colecția sa de stampe cu revoluția lui Horia, de mormane de cărți și mai ales de decorațiile sale care îmi plăceau foarte mult. Tot patul dublu din dormitor era acoperit de brevete și decorații strălucitoare care îți luau ochii. Mi-a părut foarte rău după ele. Acte sau manuscrise pentru mine în acei nu aveau importanță. Se pare că la “Astra” a ajuns și arhiva dată la Brașov (nu știu sigur).

Prin 1993 am pornit să caut arhiva familiei Vaida. La Brașov nu am găsit nimic, cel puțin așa mi-a afirmat istoricul Mircea Gherman din Brașov pe care l-am rugat să se ocupe de problemă (rudă cu soția mea). La “Astra” Sibiu nu am găsit absolut nimic. “Astra”, când a fost desființată în perioada de avânt comunist, a cedat, cum am aflat mai târziu, unele scrieri ale lui Moșu la Arhivele Statului din Sibiu unde se află și acum. Bustul de bronz și colecția de stampe (Horia) sunt la Muzeul Bruckenthal. Cărțile lui Moșu probabil se află la “Astra”, dar nimeni nu știe nimic. Decorațiile sale au dispărut fără urmă – au fost desigur furate, unele având probabil și valoare materială. Dar la Moșu în casă au rămas, puse în lăzi prin pivniță, numeroase acte și documente din arhiva sa. Când a fost arestat în 1945 în primăvară, scrierile sale aflate în casă i-au fost confiscate și au dispărut. Dar în unele lăzi din pivniță nu au umblat și acestea au ajuns până la mine.

Bunicul meu era un om prevăzător, care știa ce înseamnă comunismul. Ca să salveze cel puțin parțial arhiva sa, unele fragmente din ea le-a împărțit între copiii săi. Băiatul său cel mai mare, ing. Mircea Vaida probabil o fi avut o parte a arhivei, mai ales că era singurul dintre copii care a activat puțin pe tărâm politic. Dar a fost arestat și desigur că toate documentele cu caracter politic i-au fost confiscate și au dispărut definitiv. Al doilea dintre copiii bunicului, dr. Aurel Vaida; a avut o parte mică a arhivei, care după moartea sa a ajuns la Academia București constituind “Fondul Vaida”. Despre ce i-a rămas mamei mele, Ileana German, am vorbit și voi mai vorbi. Băiatul cel mai mic de la Moșu, dr. Alexandru Vaida, a primit și el o parte din arhivă, pe care de teama unor percheziții, a dat-o în păstrare unui prieten vânător. Acesta a îngropat-o în grădină. Câinele său mirosind ceva în pământ a început să sape și a ajuns la pachet. Vânătorul speriat de acest lucru a distrus tot pachetul ca să nu aibă necazuri, și așa a fost pierdută definitiv această parte a arhivei.

Și acum să mă întorc la viața cotidiană a bunicului meu, și anume la perioada 1947 – 1950.

Moșu a fost întotdeauna un om foarte activ, un om care nu putea să stea liniștit, să nu aibă preocupări și pasiuni. După instalarea dictaturii comuniste natural că nu mai putea să continue activitatea sa politică. Eliberat din arest, unde datorită intervenției lui Iuliu Hațieganu avusese totuși parte de un tratament destul de civilizat, a avut în continuare domiciliu obligatoriu fiind ținut sub supraveghere. Ca urmare toți cunoscuții și interlocutorii săi din trecut au preferat să-l evite și Moșu, care trăise o viață așa de tumultuoasă, s-a trezit complet izolat. El care întotdeauna fusese înconjurat de oameni, care erau obișnuiți să discute, nu mai avea nici un auditoriu afară de noi familia. Și cum îi plăcea să vorbească, când stăteam la masă sau cu alte ocazii, începea să ne povestească. Și trecea de la una la alta și vorbea cu pasiune etalând vaste cunoștințe în domenii diferite. Avea o memorie extraordinară pentru care întotdeauna l-am invidiat. Puțini oameni am văzut cu o astfel de memorie. Fratele său Ioan însă îl întrecea. Era denumit în familie “lexiconul ambulant”.

Moșu trecuse de 75 de ani și bătrânețea începea să-și spună cuvântul. La mers se ajuta de un baston noduros, umbla încet și cam trăgea picioarele. La spirit era tot așa

de vioi și aferat ca în tinerețe, doar că mai uita că îți povestise o anumită întâmplare și ca urmare ți-o povestea din nou. Dimineața când termina cu dejunul, se așeza la marele său birou și începea să scrie. Pe caiete școlare obișnuite, fără un plan anume, doar pe baza unor amintiri care se iveau spontan, povestea hârtiei. De multe ori când îi plăcea ce scrisese, îi citea mamei mele și nouă copiilor pasaje. Scria și poezie, pamflete, pe care însă nu le-am regăsit și par dispărute fără urmă. Voi reveni însă asupra acestui amănunt.

Pe la ora 12 termina cu scrisul și pleca, dacă vremea nu era prea rea, la plimbare în parcul "Sub arini". În parc se întâlnea de obicei cu prietenul său Caius Brediceanu, unul din puținii oameni care nu îl ocolea. După amiază se așeza în fotoliu, și citea, de predilecție cărți istorice. Și citind în fotoliu aștepta câte o jumătate de oră. Pe la cinci se punea iarăși pe scris, dacă nu ieșea la plimbare sau nu venea d-nul Brediceanu la o partidă de șah. Și așa treceau zilele.

Mama presupunea că Reghina, servitoarea lui Moșu, era în slujba "Siguranței". În orice caz Moșu citea din cele scrise de el și în prezența ei, cred că tocmai pentru ca ea să fie informată și să poată raporta mai departe despre conținutul acelor caiete. Și de multe ori îi dădea ei caietele terminate să le pună bine, deci presupun, ca ea să aibă ocazia să le arate mai departe. În fiecare sâmbătă după amiază, la Reghina venea în vizită o doamnă mai în vârstă care lucra la poliție (așa știam noi) și care părea de o condiție intelectuală superioară servitoarei lui Moșu. Moșu nu a spus-o niciodată, dar noi am presupus că el prefera să ajute supravegherea, ca să fie lăsat în pace. Și pentru a nu implica vreun cunoscut, în scrierile sale din ultimii săi ani s-a referit mai ales la perioada de mult lăsată în urmă, a imperiului bicefal. Perioada bucureșteană, prea recentă, ar fi adus în discuție oameni care mulți erau vulnerabili în timpuri atât de tulburi, de aberante. În caietele de memorii ale lui Moșu nu există nici o ordine cronologică. Multe fapte sunt povestite de mai multe ori. Cauza e simplă: Moșu nu scria după un plan, el povestea cum ne povestea nouă familiei, și pe urmă din cauza bătrâneții uneori uita că mai povestise aceleași fapte, alte ori își amintea și zicea "am mai scris despre acest lucru"...Cert este că în cele 17 caiete, nu de memorii, ci mai curând de amintiri, nu apar pasaje de care îmi amintesc cu certitudine: unele poezii, pamflete scrise la adresa lui Blaga cu "spațiul mioritic" și altele. În acele caiete nu erau doar acele scurte poezioare și epigrame, era și multă proză. Și erau unele probleme de familie, din istoria familiei Vaida, pe care nu le-am găsit. Deci sunt caiete care au dispărut, poate în anii '50.

Era prin 1985 când aici, la Pitești, unde conduceam un laborator de analiză, m-am trezit cu trei securiști, dintre care doi s-au prezentat ca istorici din București, care mi-au cerut să le spun ce a scris bunicul meu în ultimii săi ani și unde se află aceste scrieri. Le-am spus că bunicul a scris mai ales amintiri din tinerețe, lucruri legate de familie. Că la arestarea sa din 1945 i s-au luat de "Siguranță" scrierile, deci să le caute la ei în arhivă. Păreau că nu știu nimic despre acestea. Le-am mai spus că bunicul și-a dat în păstrare arhiva la "Astra" și să caute acolo. Și le-am mai spus că părinții mei sunt trecuți de 80 de ani, bolnavi de inimă, așa că să se ferească să meargă la ei, că s-ar putea întâmpla o nenorocire, că după ce ei nu vor mai fi, voi da la "Astra" și scrierile ulterioare ale bunicului. M-au asigurat că le vor da pace părinților, au fost foarte politicoși, mi-au explicat că în ultima vreme au apărut în Occident scrieri ale unor foste somități politice din țară, în care se ponegrește sistemul socialist, că aceasta dăunează țării etc. Au plecat și nu am mai auzit de ei. Totuși, într-o bună zi, cam tot în acel an, a sunat la Sibiu la ușa părinților mei, un domn care în franceză s-a prezentat

că este istoric belgian, că scrie despre istoria Transilvaniei, că a aflat că mama e fiica lui Vaida-Voevod și că ar avea documentație și scrieri care l-ar interesa și pentru care ar fi dispus să plătească. Mama a bănuț că este un securist deghizat, i-a spus că nu are absolut nimica care l-ar interesa și a scăpat de el.

Cert este că memoriile bunicului meu par incomplete în sensul că atinge prea puțin perioada de după 1918. Cred că a scris și despre acea perioadă, cel puțin până la 1945. Că o parte din scrierile sale s-au pierdut, este cert. Cât de importantă este această parte, nu pot nici spune, nici aproxima.

Privind retrospectiv și amintindu-mi de cele povestite de mama mea și de unchii mei despre felul cum își pregătea Moșu discursurile în Parlament, pot spune următoarele: el își făcea un plan pe puncte, bine gândit și conceput astfel ca succesiunea ideilor să producă efectul psihologic scontat. Se știe că el a fost un mare orator, cunoscut și recunoscut ca atare, atât în parlamentul de la Budapesta, cât și în cel de la București. Dar niciodată nu își scria înainte discursurile. Se baza numai pe schița pe puncte, care cuprindea 10-20 repere, într-un notes de buzunar, pe o concepție mentală gândită în profunzime în lungile sale nopți de veghe, în general nu dormea mai mult de 4-5 ore pe noapte și pe intuiția de moment. A fost un bun psiholog care s-a bazat pe simțul cu care analiza atmosfera de moment și improviza în consecință absolut spontan. Disprețuia oratorii care își citeau discursurile. Lucrările sale scrise în anii tinereții și ai maturității denotă ordonarea și sistematizarea materialului după un plan de concepție. Cu totul altfel a procedat la scrierea "memoriilor" sale la bătrânețe. Totul era spontan. De exemplu, la dejun cineva dintre noi spunea un oarecare fapt banal. El prindea ideea, idee care îi aducea aminte de o anumită întâmplare din tinerețe, pe care ne-o povestea, fumând tacticos. După ce se scula de la masă, trecea în birou și începea să scrie derulând acea amintire. Uneori termina tema fără să se scoale de la birou, alte ori scria la aceeași temă două-trei zile, totul în funcție de impulsul de moment.

Era o zi rece de iarnă. Ca de obicei, Moșu, după ce mâncase și fumase, se pregătea să se apuce de scris. Noi, familia, nu observasem că în ultima vreme slăbise mult și era tras la față. Totul se petrecuse lent, nimic nu ne avertizase.

L-am văzut că se scoală din fotoliu și se duce la geam, parcă să ia o gură de aer curat de afară. Deodată l-am văzut că se clatină și se lasă pe marginea biroului. Am sărit cu toții să-l sprijinim. L-am dus și l-am culcat în pat. Am crezut că este o răceală gravă sau o aprindere de plămâni cum avusese cu un an înainte și de care îl vindecase rapid, nou apărutul – la noi – medicament minune, penicilina. Dar prof. dr. Marius Sturza, prieten din tinerețe al lui Moșu, adus în grabă, am văzut că părea îngândurat, chiar speriat. A adus la consult și alți medici specialiști. Concluzia lor a fost că Moșu avea cancer în fază înaintată, cu metastaze, că sfârșitul era inevitabil. Și nu a trecut nici o lună, o lună groaznică cu dureri crâncene, alinate doar de morfină, când tatăl meu a ieșit din birou lui Moșu și palid la față ne-a spus: "Copii, Moșu a murit". [19 martie 1950]

Am simțit un nod în gât, o apăsare pe piept, moartea era un fenomen misterios, necunoscut și înspăimântător pentru mine. Am ieșit repede în grădina pustie și m-am dus în spatelă ei, unde, într-o tufă desfrunzită de soc am plâns ca un copil mic. L-am revăzut pe Moșu, cel care, când eram mic mă purtase pe brațe, care întotdeauna avea pentru mine cuvinte calde și bune, care îmi mângâia micile neazuri cu o bucată de ciocolată "Milka". Și mai târziu Moșu, de la care am învățat atâtea, care iubea profund natura și știa să-mi explice fiecare animal, plantă sau rocă găsită din întâmplare...

II

C. R. Motru

Domnule Ministru

În timpul vieții Domniei-voastre poate vi s-a întâmplat să fi avut impresia, dacă nu chiar convingerea, că un anumit fapt, sau coincidențe de fapte, v-a determinat viitorul; ceva mai mult: că în lumina acestui fapt, sau coincidențe de fapte, vi s-a desvăluit destinul, adică, adevăratul rost pe lume. Mulți oameni vorbesc de asemeni impresii sau convingeri, ca de un lucru foarte natural. În folklorul românesc, credința în găsirea destinului, prin anume semne revelatoare, este foarte des exprimată. În judecata poporului nostru, cum și în a tuturor popoarelor europene, destinul are o tradiție foarte veche, deși noțiunea lui nu este încă bine fixată. Se vorbește și astăzi foarte mult de destin, mai ales în țările în care se urmărește o reformă a sufletelor prin mijlocirea măsurilor autoritative luate de Stat. Într-o scriere filosofică germană, foarte răspândită în Europa, prin destinul unui popor sau al unei culturi, se înțelege aceea ce este real în viața istorică a omenirii.

Întrucât am în lucru o scriere despre TIMP ȘI DESTIN, pe care aș dori să o documentez, în aceea ce privește destinul, cu date culese din însăși experiența celor mai reprezentative figuri ale vieții noastre românești, v-aș fi foarte îndatorat dacă ați binevoi să-mi comunicați părerea domniei-voastre în această chestiune. Ați întâlnit în viață momente, în care ați avut impresia că vi s-a desvăluit destinul? După asemenea momente (prima cunoștință cu o persoană cu care ați legat prietenie, sau însoțire pe viață; primul act decisiv în alegerea unei cariere; momentul deliberativ, în care ați luat o hotărâre de care a atârnat viitorul domniei-voastre și poate și al concetățenilor domniei-voastre; înscrierea într-un partid politic, sau afișarea unei opinii în împrejurări excepționale; schimbarea bruscă de atitudine, în urma căreia ați pierdut prieteni vechi și ați intrat într-o lume nouă, ș.a.) după asemeni momente ați avut ezitări, sau experiența v-a întărit în credința că ați găsit drumul cel bun?

În sfârșit, este foarte important pentru mine să știu dacă Domnia-voastră ați avut mai multe asemeni momente hotărâtoare în viață, sau unul singur. Țin să nu vă răpesc prea mult din timpul liber de care dispuneți.

De aceea vă rog să mărginiți răspunsul domniei voastre la date de natură numai documentară.

Cum scopul acestei anchete este acela de a cunoaște, în mod cât mai adânc, sufletul poporului românesc, scop care desigur nu vă este indiferent, mă măgulesc cu speranța că voi primi din partea domniei-voastre contribuția de documentare personală pe care v-o cer, și pentru care vă rog să primiți mulțumirile mele anticipate.

Rog pe excelența sa să reflecteze asupra cestiunii de mai jos și să-mi răspundă, dacă va avea experiența faptului de destin.

C. RĂDULESCU-MOTRU

B-dul Ferdinand, 47

București IV

19 Iulie 1938

[Scrisoare olografă. Inv. MNIT, C4367]

III

ACADEMIA ROMÂNĂ

București

17 Oct. 1938

Calea Victoriei, 125

Mult respectate Domnule președinte,

Aștept cu nerăbdare manuscrisul cu experiențele D-tale asupra destinului și rog pe Dumnezeu să vă dea multă sănătate și liniște ca să vă scriți pe îndelete tot ce aveți pe suflet.

Din cartea mea am elaborat capitolele referitoare la timp în concepția științifică. Este partea cea mai depărtată de viața sufletească. Deci cea superficială.

Despre destin încep a scrie d-abia acum. Aci voi să încerc un fel de metafizică experimentală.

Am primit răspunsuri puține la ancheta întreprinsă. Bănuiesc că cei mai mulți au frică să se desvăluie. Unii, din sărăcie sufletească n-au ce desvălui; alții sunt prea mândri să mărturisească că n-au ce desvălui mai deosebit.

Cu răspunsul D-voastră îmi faceți un mare serviciu și de aceea țin să vă mulțumesc cu toată recunoștința.

Cu tot devotamentul,

C. Rădulescu-Motru

[Scrisoare olografă. Inv. MNIT, C4366]

IV

Există o ursită?

P[rea] st[imate] d[omnu]le profesor!

De nenumărate ori am avut și eu, ca fiecare om, iluzia prevestirilor, din semne și impresii. Evenimente cari au fost hotărâtoare asupra desfășurării parțiale a vieții mele, "fapte de destin", mi s-au ivit. De acelea însă cari să-mi fi dezvăluit adevăratul viitor, aș putea invoca unele. Pe aceste însă numai ulterior, nu în momentul când abia s-au petrecut, le-ași fi putut interpreta ca fapte de destin prezicătoare. Poate numai mi le-am imaginat ca atari. Zic imaginat, pentru că tendința spre autosugestii mistice ne stăpânește încă mult prea hotărâtor pe toți. Nu numai pe Români, ci și pe Francezii, Englezii și Nemții cei mai luminați. Să nici nu-i pomenesc pe scandinavi, pe care ar fi trebuit, poate, să-i pun în fruntea șirului. (Francezii: cultul Pucelle-i, Lourdes, Englezii cu tartufferia biblică, cu procesiuni oficiate în caz de secetă, de epizootii etc., Gesundbeten, Jungismul, Wotanismul în Germania, etc. . În Scandinavia, Ibsenismul (Peer Gynt) Lagerlof... și Freudismul peste toată lumea "civilizată", îndeosebi în America. Ce să mai vorbesc despre noi, rămași în vid. Toată limba, tot folklorul nostru de povești, mituri, legende, demonstrează înrudirea noastră cu 1001 nopți. Fatalismul mistic oferă mângâiere, dă explicație simplistă fenomenelor neînțelese, ușurează resemnarea stoică – tembelismul "lasă-mă să te las" (laisser faire) – împăcarea cu soarta ineluctabilă. Religia "totul e deșertăciune", "capul ce se pleacă sabia nu-l taie", "dați Kesarului ce-i al Kesarului". Cea mai tâmpită discuție a criticilor

noștri literari e cea privitoare la Eminescu. Parcă a trebuit să meargă la școală la Schopenhauer pe când Valahii, de când e lumea, au fost în clar și cu ceea ce nemților au trebuit să le lămurească Schopenhauer, D. Fr. Strauss, Renan, etc., etc., ca să poată rumega apoi generații de a rândul de comentatori pe Goethe. Ce e toată partea a II-a Faust dacă nu un kokteil, o scursură a mitologiei antice, strecurată prin creierii autorului cântecului "Mignon", spre batjocorirea comentatorilor Goethemani: "doch ein Begriff muss bei dem Warte sein...". A propos Faust p. II-a. Relația lui Goethe cu Cristiane Wulpius e cred, "fapta de destin" care a determinat această operă, plină de manifeste simptome de refulări sexuale, ca să fac și eu freudisme. Oare să fi putut savura la bătrânețe Goethe efluviile hormonilor unei Friedericke Brion ori ai unei Frau v. Stein, efectul nu ar fi fost un cristal de claritate în locul conglomeratului tulbure?

Vreau să spun că la baza misticismului nostru stau și momente de ordin fiziologic și adesea patologic. Și dacă la nordici, cari în veacuri de evoluție liniștită s-au putut debarasa nițel de zgura ancestrală moștenită din Neanderthal, noi nu suntem nici astăzi în fericita lor situație. Pentru noi ca indivizi legea nu asigură continuitatea sorții de mâine. Ca colectivitate, situația noastră geopolitică rămâne o eternă sabie a lui Damocle. Stările noastre climatice exclud posibilitatea continuității metodice a acțiunilor ce le întreprindem (Rădulescu-Motru). Tara erodosifilitică a multor conducători... Biserica în cadrele celui mai frumos ritual, în loc de educație etică ne oferă posturi și misticism primitiv, iar școala darwinism aplicat, zăpăcindu-ne.

Am făcut aceste reflexiuni, ca să am o explicare, dacă nu o scuză în ochii Dumneavoastră pentru spovedania ce urmează. Născut în această comună, mi-am petrecut primii 6 ani în mediul rural. Copiii de țărani îmi erau camarazi de joc, grădina, câmpul și codrul, domeniul libertății. Folklorul valah nu l-am învățat în școală ci în acest "spațiu mioritic" real. Nu mă pot emancipa de un sentiment de compătimire și ironie de câte ori aud ori cetesc cum e comentat Creangă și cum se trudesce specialștii literaturii române să-l facă accesibil înțelegerii copiilor valahi. Nu numai scrisul ci și limba lui, pentru cei, din acest spațiu mioritic, este o parte din sufletul și din firea lor ("Spațiu mioritic?" Am multe rezerve. Ce Dumnezeu? De pe timpul lui Enea, Boirebista ori Justinian nu ne-om fi schimbat?). Văd că în locul Venerei, azi o avem pe Maria, în locul Haruspex-ilor, pe Mafalda, de câte un Pontifex maximus dispune fiecare confesiune, iar oracolul din Delfi cu Pythia l-am aruncat demult la vechituri înlocuindu-l, fiind oameni moderni, cu Maglavitul și cu Petrache Lupu. Deținem astfel un record internațional, căci de când e lumea nici o nație nu a produs un fiu care să fi fost învrednicit de a-l vedea pe "Moșul". Totuși, în definitiv, "toate's vechi și nouă toate." În clasele primare, la Cluj, pe lângă limba maghiară a trebuit să învăț pe pielea proprie, nu la figurat că spre a te putea valida, ca singurul copil de valah, între copiii de ungur, se pretinde și musculatură robustă și umor, precum spre a exista ca singurul copil de evreu în aceeași clasă, se pretinde să ai calități de înaltă diplomație, în lipsa dexterității de boxeur - bietul Marcus Mendel.

Când eram de 10 ani i-am declamat moșului meu, de anul nou "Peneș Curcanul" și știam întregul repertoriu al poeziilor patriotice românești ale epocii (Latina gintă, Răpirea Basarabiei, Drum Bun, Deșteaptă-te, Române, etc. etc. text și melodii. Ceca ce astăzi programa analitică a eliminat din învățământul Rom[âniei] Mari pe atunci se cultiva în familie).

Pentru examenul public am fost desemnați de profesorul de clasă câțiva băieți - și eu singurul român între ei - să declamăm câte o poezie dintre cele învățate în

decursul anului, lăsându-ne libertatea alegerii. Alegerea mea a căzut asupra poeziei de A. Petöfi: “A farkasok dala” “Cântecul lupilor”. Această celebră poezie a marelui poet ascunde tendința luptelor naționaliștilor revoluționari maghiari contra asupririi habsburgilor. Ultima strofă rezumează: “Pieptul ni rănit de gloanțe,

Nesfârșite suferințe

Ger și foame-i partea noastră...

Dar și mândra libertate! “

(Traducerea, firește, e improvizată și nu am putut reda întregul efect puternic al originalului). Pandantul acestei poezii, e “cântecul câinilor” tot de Petöfi, care se termină cu lauda ce o cântă soartei lor câinii: “Lingem fericiți picioarele milostive ale stăpânului. ” Aceasta a declamat-o un coleg maghiar, Debreczeni. După el am urmat eu. Cum am accentuat, subliniind cu vocea ridicată cuvântul “libertate”, a provocat aplause unanime din partea publicului prezent, format din părinții colegilor maghiari. Faptul că alegerea mea a căzut asupra acestei poezii s’a datorit “refulărilor”, cari sau cumulat în conștiința mea de copil expus zilnic să înghit insulta “valah sălbatic” și să mănânc bătaie când reacționez cu pumnii, ceea ce se ținea de protocolul colegial.

Știam, din explicația profesorului că lupii simbolizau pe eroii luptătorilor pentru libertățile revendicate în revoluția din 1848 de maghiari. Declamând poezia substituiau lucid de tot habsburgilor stăpânirea maghiară, iar eroilor maghiari, pe mine însumi ca o parte a colectivității românești.

Patima pentru lupta politică atunci m-a cuprins mai întâi și în acest înțeles am avut impresia opacă că, mi s-a “desvăluit destinul”.

Moșul meu din partea mamei a fost în 1848, unul dintre cei doi deputați români în Dieta Ardealului. Luase cuvântul contra unirii Ardealului cu Ungaria. Mai târziu, dânsul, după unire, participase la dieta din B[uda]Pesta și Dobrițin. Deputatul Dragoș, însărcinat de Kossuth să plece în Munții Apuseni, spre a-l îndupleca pe Iancu la armistițiu și capitulare, s-a întâlnit, în dimineața plecării sale în piața Dobrițanului cu moșul meu, colegul său deputat. Cu exuberanță și lăudăroșie îi expuse ce misiune importantă e pe cale să îndeplinească. Reputația lui Dragoș era în sânul colegilor săi români (celor 2 ardeleni li se adăuseră deputații români aleși în părțile ungurene) că e informatorul lui Kossuth. De aceea, după ce moșul meu îl ascultase în liniște, își luă rămas bun de la Dragoș, zicându-i: “Dacă mergi cu gând curat să-ți ajute D[umne]zău, să te întorci cu bine. Dacă nu acolo să-ți lași dinții. ”

Totuși, la întrebarea dacă e convins de trădarea lui Dragoș, ne dădea același răspuns: “Dovada pozitivă nu s-a putut găsi. Să poate că a fost dus în rătăcire de Kossuth, care fără știrea lui Dragoș se va fi înțeles cu Hatvany. Sunt însă și indicii, parcă ar fi fost și Dragoș complice”. Conversații de acestea aveau loc zilnic în familie. Ce e mai firesc decât că poezia lui Petöfi să fi fost “faptul destin” pentru copil, ca să devină și el un lup, ca moșul său. Totuși cred că asemenea momente depind cu mult mai mult de întreaga fire a individului. “Naturam expellas furca, tamen usque recurat”. Școala maghiară cultiva cu multă râvnă aversiunea contra dominației habsburgice. Premeditarea era ca viitorii intelectuali nemaghiari și înaintea tuturor românii, să fie desgustați de “drăguțul de împărat”, asimilați și maghiarizați în credințele lor politice, ei ar fi devenit aliații de mâine ai maghiarilor. Etapa a doua ar fi fost, în mod automat maghiarizarea lor etnică integrală. Rezultatul a fost întocmai contrarul. Habsburgului urgisit în conștiința noastră îi era substituit totdeauna maghiarul și mai urgisit de copilul valah. Noi (Goga, Cicio, Maniu, Vlad etc. toate

generațiile de la veacul 18 începând) nu am avut renegați veritabili ci numai două trei lichele oportuniste, tipuri de ariviști, cum au fost Gr. Moldovan (Gergely), Burdea, Mangra ori oameni de jertfă ca I. Ciocan, care a rupt solidaritatea cu tactica pasivistă a Partidului Național Român, primind mandat ca majoritar tisaist spre a salva pentru frații lui grănițeri averile grănițerești.

Prima dată am văzut-o pe soția mea la o petrecere de Silvestru a “României June”. Era fetișcană de 16 ani. “Am aruncat un ochi pe ea”, cum se zice. Mi s-a “desvăluit” destinul, aş putea zice, căci ori prin câte aventuri am trecut ulterior, îmi furnica perseverent în amintire gândul, ca să-mi devină nevastă.

Prietenii? Prietenii nu mi-au “desvăluit destinul”, dar mi-au vădit adesea, “experiențe ale faptului destin”. Nu revelații apriorice, ci experiențe posterioare. Destin a fost însă slăbiciunea mea față de unii dintre ei că, azi oricâtă omenie mi-au dovedit nu-mi putea suprima în suflet un sentiment de compătimitoare uitare, ba până și un reziduu de simpatie ertătoare, față de ei, per tot discrimina rerum.

Cariera? De când eram pe clasele primare aveam cel mai viu interes pentru științele naturale. Casa tatălui meu era frecventată de numeroși studenți români, între ei și de ai facultății de medicină din Cluj. Când eram de 10 ani cunoșteam în mare, scheletul uman. La liceu ambiția mea era să am cea mai frumoasă colecție de insecte, fluturi, herbar și pentru un cristal mic de ametist am dat pe a patra primară un Robinson Crusoe.

Tatăl meu dispunea de o judecată medicală excepțională. Pe când fizioterapia abia mijea dânsul practica și aplica zilnic apa, aerul, soarele și repeta spunând: [ilizibil] “copilul acesta e milos, va fi un medic bun, cu iubire pentru bieții bolnavi”. Sugestie ori destin? Moșul meu, (sugestie ori destin?), văzînd temperamentul meu politic, a stăruit, chiar și pe când eram la Universitate, cu 3 examene depuse din Științele naturale, să trec la facultatea de drept. Zadarnic. Eu îi expuneam cu multă însuflețire frumusețile anatomiei comparative, evoluția speciilor, darwinismul, lamarquismul și îi demonstam materialul literar adunat, spre a întemeia o nouă știință: “selecțiunea rațională” cum o numeam eu, eugenetica, cum au numit-o alții, care nu au fost cotropiți de vârtejul politic, ci i-au dat naștere. Totuși, dacă ar fi să-mi aleg încă odată cariera, tot medicinei i-aș da preferința. De aceea, cred că această experiență a mea confirmă că destinul depinde de individualitatea omului. Poate că în cazul meu lectura pe a VI- a clasă liceală a “nașterii Speciilor”, de Darwin precum sugestia tatălui meu în timpul copilăriei mele să fi fost “destinul revelator”, care a declanșat în profunzimea individualității mele componentele determinante pentru hotărârea mea de a studia medicina. Odată luată acea hotărâre, zalele lanțului vieții mele s-au înșirat, în mare parte, oarecumva în mod automat alcătuindu-mi “destinul” în timp. Lanțul destinului, nu numai al meu, ci al fiecărui om e o împletitură de multe

lanțuri: lanțul fiziologic, cel al vieții materiale, al celei intelectuale, sentimentale, științifice, sexuale, etc. etc.

“Momentul deliberativ?”

Latina se învăța cu multă stăruință pe timpul când am fost licean. Desigur că mare plăcere nu mi-a făcut nici mie gramatica, sintaxa și verbele deponente. Mitologia antică oferea o compensație cu nesfârșitul ei conținut de înaltă poezie, de asemenea perfecțiunea instituțiilor romane. Ovid mi-a rămas poetul inimei dintre clasicii latini, iar Salustiu, prozatorul favorit datorită lui Coniuratio Catilinaria. Cu ce plăcere am învățat, pe de-a rostul, discursul lui Catilina, încât nu l-am uitat până în ziua de astăzi (pe atunci nu exista absurda metodă pedagogică de “a cruța” memoria elevilor). Din contra, se credea că dezvoltarea și perfecționarea memoriei este indispensabilă pentru a putea ajunge la o funcțiune cerebrală metodică, având trecute în sânge o mulțime de texte clasice de conținut adânc, ca judecată și de formă impecabilă, ca frumuseță de limbă, în proză ori în poezie.

Astăzi nici poeziile patriotice nu se mai învață, necum texte de autori clasici ori moderni. Ca să nu se tâmpească elevii?! Nouălor metode pedagogice se va fi datorând superioritatea claselor din veacul al XX-lea, în comparație cu cele ale veacului al XIX-lea? Atitudinea echivocă a lui Cesar, ca și rabulistica genialului palavragiu Cicero, ne erau tuturor studenților antipatice. În schimb mie mi-a fost deosebit de simpatic Catilina. Poate că această simpatie să se fi datorit firii mele, poate interpretărilor date de bătrânul om de omenie, profesorul Schuster. Dânsul, cu multă râvnă și pricepere analiza, și ne punea să analizăm, stările sociale contra cărora lui Catilina nu i-a rămas altă cale decât conspirația.

Cred că sub impresia acelei lecturi s-a cimentat definitiv în sufletul meu de adolescent, hotărârea de a mă dedica vieții politice. Ceea ce mizea în mine din copilărie prin discursul lui Catilina a devenit un “fapt de destin” pentru viitorul meu. Cât de frumos să rostește Catilina în fața complicilor săi: “*Namme amavi per virtutem praestat quam vitam miseram atque in honestam, ubi alienae superbiae ludibrio fueris, per devecus amittere. . . ?*” etc.

În mijlocul acestei ambiante va fi fost “momentul deliberativ” de care va fi atârnat viitorul meu - cel puțin în parte - care mi-a dat curajul să scriu într-o lucrare de limba germană (limba liceului săsesc din Bistrița) “luptele pentru drepturile popoarelor astăzi nu se mai dau cu arme ucigătoare ci cu armele științei și ale superiorității intelectuale. Cu aceste arme și cu condeiul mă voi pune și eu în serviciul neamului meu împlinindu-mi datoria față de el”.

Era o cutezanță din partea copilului de valah, de pe a VI-a clasă liceală a liceului săsesc? Nici de cât. Distinsul profesor și marele pedagog, profesorul Fr. Klein pretindea ca să nu folosim cărți de dispoziții, enciclopedii, ci să observăm fiecare sincer ceea ce credeam, judecam și mărturiseam. Astfel și în cazul temei: “ceea ce cred că pot să aștept de la viitorul meu”. Când ne-a restituit caietele, m-am pomenit cu un “foarte bine.” Ca o distincție, profesorul a cetit întreaga mea lucrare în fața clasei. Era metoda lui pedagogică obicinuită. A fost desigur o metodă imbecilă, căci dacă nu ar fi fost așa, s-ar mai găsi și azi un asemenea profesor. Dv. cunoașteți vreunul? Pedagogii moderni au progresat cu timpul și stând sub controlul magnific al nenumăraților miniștri, inframiniștri, revizori, supra și ultra revizori, inspectori, directori etc. nici nu pot fi atât de temerari ca să se abată de la “Programa analitică miraculoasă.”

Să trec în fine și la spovedaniile politice.

Întrebarea Dv este: "Ați întâlnit în viață momente în care ați avut impresia că vi s-a dezvăluit destinul? După asemenea momente...(momentul deliberativ, în care ați luat o hotărâre de care a atârnat viitorul Dvoastre și poate și al concetățenilor Dvtră, înscrierea într-un partid politic sau afișarea unei opinii în împrejurări excepționale; schimbarea bruscă de atitudine în urma căreia ați pierdut prieteni vechi și ați intrat într-o lume nouă ș. a.), după asemenea momente ați avut ezitări sau experiența v-a întărit în credința că ați găsit drumul cel bun?"

În lumea antebelică românească din Ardeal "înscrierea în partid" era o practică necunoscută. Oamenii independenți și inimoși făceau pe față și hotărât politică în cadrele Partidului Național Român. Și după ce prin ordin ministerial a fost dizolvat acel partid, funcționarii publici români nu puteau participa pe față la viața politică. Ei erau cu atât mai fervenți aderenți ai Partidului Național Român. Câțiva renegați politici-renegați etnici nu existau între români - se puneau la dispoziția oricărui guvern maghiar.

"Conferințele naționale" (congresele) partidului, cu delegați din toate circumscriptiile electorale în preajma fiecărei alegeri generale, hotăra susținerea integrală a programului și continuarea tacticei. Tactica era pasivitatea, abținerea principială față de alegerile pentru Cameră. Ne refugiam și noi după paravanul de principii, fiind prea slabi ca forță materială spre a lua lupta cu jandarmii și cu fondurile guvernelor maghiare. Acei români cari candidau cu programul unui partid maghiar, ori cu program independent, erau timbrați de opinia publică românească de trădători, oportuniști, vânduți.

Poporul însă, alegătorii români nu puteau fi astfel organizați încât să se conformeze tacticei partidului. Voturile românești asigurau mandate partidului maghiar guvernamental. Masiva majoritate de totdeauna care înlesnea guvernelor ungurești continuitatea politicei de asuprire, contra nemaghiarilor, era aleasă de români, slovaci, germani, sârbi și ruși. Circumscriptiile maghiare trimiteau opoziția în Cameră, căreia șovinismul guvernanților niciodată nu îi era destul de satisfăcător. Astfel, în schimbul meritului că guvernul isbutea să calmeze opoziția ori să-i frângă obstrucția și să o înduplece să tolereze votarea necesităților de stat: bugetul, contingentul de recruți, etc., etc... se obținea de la monarh mână liberă în chestiile interne. Aceasta însemna că putea face tot ce asigura liniștea internă, iar mijlocul mai sigur și mai simplu i-l oferea combaterea primejdiei ce o reprezenta "chestia naționalităților", mai cu seamă chestia românească.

Puterii statului – de fapt a oligarhiei maghiare – a statului, sprijinit pe puterea militară și economică a întregii monarhii și a Germaniei aliate, Partidul Național Român îi opunea pasivitatea politică a intelectualilor. Pertractări infinite de ordin principial juridic, de interpretări ale diferitelor concepții de drept public, în sânul conducerii partidului, dădea iluzia că savanții noștri juriști fac treabă mare. Cei lipsiți de forțe reale își susțin moralul cu iluzii și cu nădejdea în viitor. Asupra calității unui curent s-au încins lupte înverșunate cari au dăinuit ani de-a rândul. De exemplu, unii susțineau că a pretinde în locul autonomiei teritoriale istorice pentru Transilvania, autonomia națională pentru toate ținuturile locuite de români - fiind o renunțare la politica tradițională - revendicarea deși irealizabilă a vechii autonomii ardelenice -

echivala cu o trădare a cauzei naționale. Alții găseau înguste cadrele postulatului restituirii autonomiei Transilvaniei istorice.

Pasivitatea nu e o armă, declarau unii. Alegătorul român, cu votul său, furnizează șovinismului maghiar majorității, ceea ce însemnează legi și buget pentru punerea în practică a unei politici de exterminare contra nației noastre. Dar - ripostau alții - Francisc Deak a zis că "un drept ce ți s-a răpit nu e pierdut, cât timp însuși nu ai renunțat la el". Unirea Transilvaniei cu Ungaria s-a făcut "de nobis sine nobis." Să așteptăm, dar să nu renunțăm. Activitate parlamentară? Dar, în definitiv, ce ar putea face câțiva deputați români în Camera, nouă atât de ostilă, din Budapesta? Si duo faciunt idem, non est idem, răspundeau contrarii, pentru că, ungurii au dezvoltat rezistență pasivă reală din 1849 până în 1867 și totuși, chiar Deak, după Sadova a inventat dualismul, exploatând momentul când Habsburgul era silit să admită compromisul. Pasivitatea noastră nu e o luptă, ci o renunțare la luptă. De hotărârile platonice ale conferențelor noastre nu ține seama nici guvernul unguresc, nici monarhul nu le poate folosi ca armă contra asedierii oligarhilor maghiari, iar politica Regatului român, alături de Tripla Alianță, e bună bucuroasă că, în loc că mișcări de mase, noi facem revoluție de programe, subtil redactate, pe hârtie ministerială din București.

În mijlocul acestei ambianțe conducerea partidului, compusă până în 1903, dintr-un comitet de 25 membri scăzuse la 15 inși. Cei din generația memorandistă muriseră în parte, alții, obosiți și îmbătrâniți, nu primeau să fie aleși în comitetul de conducere. Aceasta onoare era meghieșă cu temnița și pretindea nu numai jertfirea intereselor personale și profesionale, ci și cheltuieli efective importante pentru susținerea presei și propagandei de partid.

În situația aceasta s-a simțit lipsa unei reorganizări temeinice. S-a exmis o comisie de trei (Maniu, Vlad și eu) pentru elaborarea unui program nou și a unui statut nou de organizare. Însărcinat de cei doi colegi cu redactarea și primind aprobarea lor, pentru anteproiectul terminat, prezidentul partidului, George Pop de Băsăști, a convocat comitetul la Sibiu. Abia s-a prezentat jumătate din numărul de 15. Dintre absenți, cei mai mulți nici nu s-au scuzat. Atât de mare ajunsese indiferentismul și sfiala de a lua răspunderea. Nu e de uitat că după ce ministrul de interne Hieronymi disoluase Partidul Național, prezidentul Dr. Ioan Rațiu și v. prezidentul Dr. Teodor Mihali au stat în temnița (ordinară) a Sibiului, respective a Dejului, pentru că ținuseră ședințe cu membrii organizațiilor județene ale partidului disolvat.

Într-o atmosferă deprimantă, deschise Gh. Pop de Băsăști ședința comitetului ciung și-mi dădu cuvântul ca, în calitate de raportor, să-mi fac referatul. Am început cu expunerea situației politice interne și externe. Trecând, apoi, la caracterizarea stării partidului nostru, mi-am fixat ca premisă: "Pentru 25 de județe ne trebuie un număr ed 25 de bărbați de caracter, rezoluți, gata de jertfe și buni organizatori. Avându-i odată pe acești 25 de inși..."

Dr. D. Ciuta (Bistrița-Năsăud):

"Nu-i ai..."

Eu: "Dacă nu 25, vom avea la începutul reorganizării 12-15 inși..."

Dr. D. Ciuta: "N-am avea..."

Eu: "Ar fi trist să nu se găsească o duzină de bărbați, gata să se pună cu toată hotărârea în serviciul cauzei naționale..."

Dr. D. Ciuta: “Nu se găsesc”. (Ciuta ședea la stânga prezidentului, în colț, lângă fereastră. În fața mea, la masa verde, ședea Dr. Valer Branișce, care tot timpul cât a ținut dialogul între Ciuta și între mine, fumând liniștit, zâmbea cu zâmbetul propriu lui, de o ironie diabolică plină de nespusă compătimire desprețuitoare.)

Eu: “Nu se găsesc?”

Dr. Ciuta: “Nu!”

Eu: (Aranjându-mi scriptele): “D-le prezident! Premisa mea pentru a putea reorganiza partidul, este ca să găsim un număr de oameni potriviți. Ciuta a repetat afirmarea că nici 12-15, necum 25 de astfel de bărbați nu vom găsi. Branișce confirmă afirmarea lui Ciuta, zâmbind cu suverană compătimire de naivitatea mea, care presupune că mai există o duzină – două de români, pe plaiurile Ardealului și Banatului cari sunt devotați cauzei naționale și gata de jertfe. Dumneavoastră, D-le Prezident, ca și ceilalți colegi prezenți, prin tăcerea Dvs, confirmați că sunteți de acord cu Ciuta și cu Branișce. Regret munca ce am depus-o, satisfăcând însărcinării cu care m-ați onorat. Însă pentru ca această muncă să nu fi fost zadarnică, vă declar că, din acest moment, îmi rezerv dreptul de a începe o acțiune de asanare, luând asupra mea toată răspunderea, abținându-mă, firește, de orice atac contra conducerii oficiale a partidului.”

Badea Gheorghe, cum îl numeam cu toții pe prezidentul a făcut, de formă, încercarea să mă înduplece să continuu. De formă, căci simțea și el îndreptățirea atitudinii mele. Ne-am dus cu toții la cafeneaua – astăzi - România. Sosisem împreună cu Vlad. Maniu nu venise de la Sibiu. Deodată Vlad: “Iată, ziarele din B[uda]pesta aduc știrea că a murit deputatul cercului Dobra, Locar Arpad.”

”Candidăm!”

“Bine, candidează tu!”

”Nu! Tu ai pledat mai întâi în public pentru părăsirea pasivității. Se cuvine să candidezi tu. Eu merg să-ți susțin candidatura”

“Bine!”

Așa s-a petrecut acest ”fapt de destin” de care a atârnat viitorul lui Aurel Vlad și al meu, ba și al “concetățenilor români”. Alegerea de la Dobra, cu toate greutățile unei alegeri parțiale, s-a terminat cu triumful lui Vlad, ales cu programul Partidului Național Român. Cu ce curaj și demnitate a știut dânsul să se afirme, singur în Camera din Budapesta, nu a fost niciodată destul reliefat. Discursurile lui erau izvor de însuflețire pentru toți românii de bine, de la vlădici până la opincă. 34 de tineri din generația noastră am întemeiat “Libertatea”, redactată de Ion Moța, pe înțelesul poporului. Am început serii de adunări populare în toată țara. Lâncezirea conștiinței naționale a dispărut repede, făcând loc râvnei organizatorice, dorului de acțiune și de afirmare națională. Vorbele, pertractările, formulele juridice au fost cutropite și înlocuite prin fapte.

Iar în 1905, după doi ani în bună înțelegere cu conducerea partidului, Conferința națională, cu unanimitatea reprezentanților din toată țara, a hotărât abandonarea pasivității, în preajma alegerilor generale. S-a compus lista oficială a candidaților Partidului Național Român, iar rezultatul a fost dobândirea celor 8 mandate de deputat. După un an, urmând din nou alegeri generale, am obținut 16 mandate. Împreună cu 7 slovaci și 4 sârbi am constituit apoi partidul națiunilor nemaghiare în Camera ungară, Mica Antantă a timpului.

Cine își dă seamă cât de neînchegat era elementul românesc de dincoace de munți, sub raportul de disciplină, doctrină și de concepție politică până în 1906, va trebui să recunoască adevărul că fără de luptele parlamentare și fără de nenumăratele adunări populare dintre 1906-1914, adunarea din 1 Dec. 1918 de la Alba-Iulia și hotărârile unanime de unire ale acelei adunări, nu ar fi fost cu puțință. Șarlatania demagogică a unor pseudosociologi și romancieri ai istoriei vorbește cu predilecție de "sufletul românesc", care automat s-a pronunțat. Politicianismul ostracisant și meschin, ne-a obicinuit să înghițim și astfel de aberații.

În 1918. La Viena mare miserie. Lipsă de alimente. Totul rechiziționat, maximat. Plătim oul pentru fetiță cu una coroană, fiind contrabandat de la Șopron. Untul 20 coroane kilogr. Soldații în spitale flămânzesc. Regimentele trimise pe front sunt îmbrăcate în rufe de femeie, rechiziționate. Haine, ghetе nu se mai găsesc. Soldat tratat, luni de zile, la "Ambulatoriul Terapeutic", e trimis, după a 3-a rănire vindecată, pe front. De asemenea un subofițer tratat de noi, cu toate că un picior e mai scurt cu 5 cm. Otto Mayer, brutar la "Hammer Bratwerke" a socialiștilor, băiat deștept, simpatic, cu genunchele anchilozat, din cauza unei împușcături, pe cale de a-și dobândi mobilitatea relativă a încheieturii, îmi povestește, în cursul tratamentului: "Herr Dr. es kommt die Revolution". "Plauschen Sie nicht. Die Wiener machen keine Revolution. Man lässt eine Militärmusik aufmarschieren und die Kaiserhymne Spielen, dann singt alles "Gott erhalte" und steht halb Acht".

"Sie werden schon sehen Herr Dr. "Ich weiss was mann im Volk denkt. Die Revolution kommt!"

Un tânăr stud[ent] tehn[ician]. din armata germană vine să ne consulte. Îi lipsește policarul drept. O schijă de șrapnel i l-a retezat împreună cu revolverul, pe care îl ținea în mână la atac, la Mărășești. Dânsul îmi dă detalii, asupra acestei lupte românești eroice, dezastruoasă pentru armata germană. Prima știre mi-a adus-o dânsul, căci din ziare nu aflam nimica. În iunie e convocată Camera. Merg la Budapesta. Camera să ajurnează. Plec la Olpret cu familia. Vin românii necăjiți din împrejurimi: Ce va fi de noi dacă înving Nemții și Ungurii? N-au să învingă! Omenimea nu va suporta călcăiul prusac. Ungurii? Ei ar plăti mai scump o victorie, pentru care mâne va veni revanșa.

Grija mare în familie. Băieții nu știu ungurește. Fără limba maghiară nu pot face bacalaureatul și perd dreptul de voluntar.

Ca prin miracol primesc, scăpat vigilentei cenzurii un număr din "Neue Zürcher Zeitung", cu discursul lui Clemenceau. Declară că Franța nu face pace și termină: "allez enfants de la patrie, allez à la victoire!" Teama de pace separată îmi dispare, moralul și încrederea mi se înprospetează. La începutul lui Octomvrie, seara pe la 9 primesc poșta. Într-un ziar din Cluj, o scurtă telegramă anunță că armata de la Salonic, datorită unităților sârbești, a rupt frontul centralilor și avangarda sârbească a ajuns până la Üsküb. Iată un moment "în care am avut impresia clară de tot că mi s-a desvăluit destinul". Situația era limpede. "Copiii nu vor mai trebui să învețe ungurește" adică, vine România Mare dar trebuie adusă conștiința nației la unison ca să acționeze solidar. Cum? Mânezi mă pun la mașina de scris. După expunerea situației redactez "Declarația".

Merg la Dej la Mihali; împreună plecăm la Gherla la episcopul Hossu. Hotărâm convocarea comitetului la Oradea în casa lui Aurel Lazăr pe 12 Octomvrie. Suntem abea 14 inși dintre cari numai 9, membri comitetului de 15, ceilalți prieteni.

Dela 10 a. m. până la 1h⁰⁰, timpul trece cu prostiile obicinuite. Ion Suciul nu admite să intrăm în discutarea problemelor politice cât timp păr[intele] Nic[olae] Ivan e de față. Ivan a înaintat un memoriu prin Mangra guvernului, e prieten cu R. Ciorogariu, prietenul lui Mangra. Cu cât Mihali încearcă să calmeze, Suciul devine mai vehement în cuvinte și țipete. Goldiș calm și perfid, ca totdeauna, toarnă oleiu pe foc susținându-l pe Suciul. Toate explicațiile – cam anemice – ale lui Ivan și stăruințele lui Mihali și ale noastre sunt zadarnice. Pe la 1⁰⁰, în fine să suspendăm ședința. Mergem la masă. Rugat de Mihali, după masă, Ivan nu mai vine și, astfel pe la 3⁰⁰ să înceapă discuția. Din nou se pierde mai bine de două ore, datorită temperamentului și concepției de avocat, proprii lui Suciul. Peste o oră ne întreține cu desfășurarea încălțată a tezei, că “nu ne-am făcut datoria față de popor.” Ar fi trebuit să convocăm adunări, să ținem contactul cu masele, să le luminăm. Mihali ar fi trebuit să ne convoace și să ne consulte. Nu au fost respectate de noi cele mai elementare reguli și principii democratice. Nu s-a curățit grâul de neghină. Dovadă că Ivan nu a fost dat afară din partid, cu toate că a încercat să ajungă episcop cu sprijinul lui Mangra la guvernul ungar. Mai întâi trebuie să facem ordine în casa noastră etc. etc. etc...

Goldiș a susținut, liniștit cele expuse cu vehemență de Suciul. Deosebirea dintre ei era, ca de atâtea ori, când nu erau certați, că Suciul să lăsa condus cu totul de bună credință, pe când Goldiș totdeauna urmărea un scop ascuns. De data aceea voia să îi dea o revanșă definitivă lui Ciorogariu, eliminându-l din viața publică, iar pe Ivan – provocând destituirea lui din Vicepreședenție – voia să-l înlocuiască luându-i succesiunea. Mihali, mai întâi răspuns că tranșarea litigiilor interne va trebui să o discutăm la sfârșit, după ce vom fi hotărât asupra demersurilor politice. Ceea ce privește critica, referitor la activitatea conducerii partidului, nu știe cum ar fi putut convoca adunări populare. Trăim sub regimul stărei înăsprite de războiu. Chiar și întâlnirile în casă particulară sunt supravegheate, iar adunări populare nimeni nu poate încerca să țină. Presupunând însă că ni s-ar îngădui, oare cu cine le-am ținea. Toată populația între 17-60 de ani e concentrată. Satele sunt pustii, intelectualii noștri departe de sediul lor, în armată, în temnițe ori internați în Ungaria de vest. Între aceste împrejurări cum își poate închipui cineva că am fi putut ori că am putea ținea adunări populare. Dar, chiar și presupunând imposibilul că am fi reușit să adunăm poporul, oare ce am fi putut să-i spunem. Spre a putea da acest răspuns i-a trebuit lui Mihali aproape o oră, atât de des îl întrerupea Suciul, cu violență. Interveneam și noi, ceilalți. Când Suciul stăruia, întrerupându-l pe Mihali, că nu avem dreptul nici să discutăm, necum să hotărâm fără a cere mandat de la popor, Aurel Vlad țipa: “Nu vorbi prostii că ești om bătrân...” La ceea ce Suciul striga violent: “Dle președinte, vă rog să-l chemați la ordine”, iar Vlad riposta: “Ce să mă cheme la ordine, nu am venit încoace ca să ne ținem de prostii...” Suciul: “Să retractezi!” Vlad: “Retractez, dar să nu ne furi vremea cu prostii...” Suciul: “Dle Președinte...” În fine Mihali putea continua. Pe încetul s-a liniștit atmosfera, iar Mihali, pândind momentul, termină: “Cred că vom simplifica discuția, dacă vom avea un obiect la ordinea de zi. Alexandru a elaborat un anteproiect de declarație. Îl rog să-l cetească și apoi vom continua.”

Eu am scos dactilograma și am citit mai întâi caracterizarea situației noastre politice, spre a termina cu “Declarația.”

Contrastul între discuția anterioară și între felul cum pusesem eu chestia a produs efectul de a îi trezi pe toți la realitate. Erau vădit adânc impresionați, iar Mihali se grăbi să pună întrebarea dacă sunt de acord să primească propunerea mea ca bază de discuție. Vlad a și luat cuvântul propunând să se primească en bloc.

După o scurtă discuție Mihali declară că propunerea mea și textul Declarației sunt primite “principial” în unanimitate. Goldiș ceru să se exmită o comisie, compusă dintre arădani, ca să stabilească și redacteze textul în limba maghiară, spre a-l putea trimite ziarelor din Budapesta. Am priceput jocul. Se repeta iarăși, ca în 1905, când cu noul program elaborat de Vlad, Maniu și de mine, publicat cu semnătura lui Mihali. Vlad și a mea în “Libertatea”, în preajma conferinței naționale din 10 Ian. pe care “arădani” pur și simplu au plagiat-o, publicându-o în “Trib[una] Poporului” ca programul “tineretului”. Voiau să își asigure o platformă pentru fronda internă în conducerea partidului, acaparându-i pe “oțeliți”. (A venit timpul apoi când tot Lați (Goldiș) îmi scria, disperat că, nici viața nu îi e sigură. A trebuit, scriind “Mangra, Tisza și Tribuna” și articolele cari au provocat cazul “Goga-Vaida” să-l salvez de protejării săi de odinioară.) A repetat apoi tactica în 1913-14, opunându-se mai întâi propunerii lui Goga ca să intrăm în discuțiile de pace cu Tisza. Motiva categoric opunerea sa cu faptul că fiind sugestia făcută de I. I. C. Brăteanu și A. Constantinescu (Porcu) prin Stere, el nu poate admite ingerențe dela București asupra politicii noastre. A fost singurul caz când în comitet s-a hotărât cu majoritate de voturi. Totdeauna în chestii mari ori mici, să decida cu unanimitate. Când apoi terminându-și subcomisia de 3 (Mihali, Maniu, Branișce) “pertractările” cu Tisza și acceptând comisia de 10 textul refuzului ofertei lui Tisza, au fost convocați peste 70-80 de frunțași, membri partidului, din toate ținuturile, spre a-i pune în curent și a le oferi ocazie să hotărască: pace ori luptă. Acțiunea guvernului pe calea ziarelor maghiare, să întregă prin acțiunea naivă a lui Mihai, încât se crease un curent în sânul opiniei noastre publice, dincoace și dincolo de munți, care credea că Tisza vrea pace sinceră, numai că bunele lui intenții nu se pot realiza din cauza câtorva nebuni radicali din conducerea Partidului Național Român. Ei (adeca noi, cei din comisia de 10) împedecă pe Români, sârmanii, să se ferească, adeca să fie fericiți, datorit bunăvoinței lui Tisza. 2 zile a ținut consfătuirea frunțășilor noștri. Ziua primă a trecut cu referate. Cum Czernin îmi trimisese o telegramă - recomandând transacțiune - spre a să îmbuna la Tisza - Branișce o desfăcuse și-împreună cu col[onelul] Verzea, trimisul regelui Carol I - făcea propagandă de pace ajutat și de Mihali și de Goldiș. Vészi, șeful biuroului de presă oficial stăruise pe lângă Maniu și mine să facem pace. Seara la “Bristol”, Goldiș, auzând că am refuzat sfaturile lui Vészi, ne-a declarat de oameni neserioși cari ne jucăm cu soarta neamului. La cină m-au încolțit rău de tot Mihali și Branișce, ajutați de Verzea, acuzându-mă că numai eu sunt de vină pentru încăpățânarea lui Maniu. Totuși dimineața viitoare a fost destul ca Branișce să facă un expozeu de colorit pacifist, pentru ca același Goldiș să ea o atitudine categorică contra păcii cu Tisza, dovedind că, tot ofertul șefului guvernului nu conține nicio singură concesiune reală.

Pacea lui Tisza a fost refuzată unanim. Cum toți cei prezenți în casa lui Dr. Aurel Lazăr, în 12 Oct. 1918, îl cunoșteam pe Goldiș și eu îndeosebi ne-am dat seama că dânsul, propunând o “comisie” de aradani pentru redactarea impecabilă în limba maghiară a declarației, intenționează să acapareze soarta Declarației. Pe lângă multele experiențe ce le făcusem cu metodele lui tactice, cari tindeau totdeauna la un țel fripturist, fie spre obținerea unui grad în ierarhia politică, fie a unui avantaj material - d. e. cum s-a purtat în chestia casei și tipografiei “Concordia” - nici chiar Suciu - aliat lui de înainte de ameazi contra lui Ivan - nu l-a susținut. Reputația lui Goldiș de pe timpul când fusese profesor la Brașov era că dânsul își denunța colegii și comunica

intimitățile politice ale necazurilor noastre românești, guvernului maghiar. Branișce, Onițiu, Blaga foștii lui colegi susțineau că făcându-i-se o înscenare, s-au convins despre adevărul suspiciunii lor. Pe atunci Goldiș era mare chefliu și frecventa societatea maghiară, fiind și prima lui soție unguroaică. De aceasta s-a debarasat îndată ce rentabilitatea carierei i s-a prezentat mai sigură, reușind să-l ajute pe unchiul său, - prin trădarea solidarității naționale de a ajunge, impus de guvernul maghiar, episcop de Arad iar dânsul, Goldiș, secretar episcopesc și cu beneficiul pensiei aprobate de profesor, în plus.

A trebuit să fac această intercalare spre a se putea înțelege rezervele tuturor celor de față și izbucnirea mea categorică, văzând că toți tac. Anume, spre a nu lăsa să încerce Goldiș de a ademeni cu vreo momeală, măgulind ambiția patriotismului local arădan a lui Suci, am stăruit: "Tu Lați știi mai perfect ungurește decât oricare membru al Academiei maghiare de știință. Treci în biurul lui Aurel și dacă într-o jumătate de oră nu vei fi făcut cea mai perfectă traducere a Declarației, aruncă-ți condeiul în umblătoare. De altcum Lați, eu Declarația nu o dau din mână, ci voi proceda cum voi crede de bine. O să mă dezavuăți?" Goldiș s-a dus în biurul de alături și s-a re-ntors cu textul tradus în cea mai clasică limbă maghiară.

Las aprecierii Dv, dacă acele momente dau impresia că ele mi-"au desvăluit destinul" și dacă "momentul deliberativ" în care am luat hotărârea de a redacta declarația, iar apoi, de a o salva de cocoloșire se încadrează ori nu în confirmarea întrebării Dv că "ați luat o hotărâre de care a atârnat viitorul Dv și poate și al concetățenilor Dvoastre?" Din parte-mi, nu pot decât să confirm.

În 16 Oct. (1918) ne-am prezentat împreună cu Mihali Teodor, înainte de deschiderea ședinței la președintele Camerei. Teodor Mihali, în calitate de preșident al grupului parlamentar nemaghiar - ne topiserăm la alegerile din 1910 la 4 deputați români și un slovac - a adus oficial la cunoștința președintelui, că eu mă anunț la cuvânt. Am cerut totodată să fiu înregistrat între oratorii ședinței. Președintele a luat la cunoștință, dar a declarat că ordinea de zi nu este încă stabilită. Ședința a trecut fără să mi se fi dat cuvântul. De asemenea ședința din ziua următoare, 17 Oct. Când în 17 Oct. președintele a suspendat ședința la 12 oare, m-am dus la tribună și i-am spus lui Petru Mihali din Maramureș, secretarul Camerei (deputat tisaist): "E un scandal cum vă purtați față de mine. M-am anunțat oficial prin Teodor Mihali, președintele nostru și personal, ca primul la cuvânt. Președintele a luat la cunoștință și tot nu mi se dă cuvântul..."

El: "Kedves barátom..."

Eu: "Ce "kedves barátom", nu am să vorbesc cu tine ungurește. Adă-i la cunoștința președintelui că sunt sătul de purtarea voastră..."

El: "Cuvântul s-a dat ținându-se cont de mărimea partidelor..."

Eu: "Dar Giesswein, care e singurul creștin-social în Cameră, de ce a căpătat cuvântul? Dacă mâne, până la 12 nu mi se dă cuvântul, am să plec cu trenul de 1 la Viena. Ceea ce ași fi comunicat aici, voi preda lui Stanek (președintele partidului cehesc din Reichsrat). Cehii au legăturile lor și prin Stanek voi aduce la cunoștința lui Wilson ceea ce am de spus și purtarea voastră față de mine". În ziua viitoare, îndată după intrarea în ordinea de zi mi s-a dat cuvântul.

La începutul discursului mi-am creat, cu succes atmosfera, ca să pot apoi ceta "Declarația". Cunoscând antagonismul și urile din sânul partidelor și fracțiunilor maghiare, am găsit accente și sugestii, spre a obține liniște, ba chiar și aprobări din

partea unor membri ai opoziției. Majoritatea era ca într-o stare de letargie, curioasă și aștepta concluziile sub impresia modulării blânde a glasului meu, care le vorbea de punctele Wilsoniene ca despre cea mai mare faptă de la Isus Cristos încoace, apoi de pace și înfrățire între națiuni. Nu aveam obiceiul să-mi prepar discursurile în scris. Nu-mi pregătisem nici acel discurs. În astfel de momente ideile răsar din adâncimi sufletești în mod spontan, încât nici de cuvintele de reper nu mai ține omul cont spre a nu se poticni de ele. Primul care s-a trezit din hipnoză a fost Szterényi. Dând cu pumnul furios în pupitru m-a întrerupt, dar deodată cu ripostul meu i-a ripostat și Fényes László și Ivan Hock, aprobându-mă și dezavuându-l. Intervenția lui Szterényi era tardivă, căci îmi terminasem declarația și eram stăpânul situației, nu-mi mai păsa de vacarm.

Acele “momente deliberative” și cari au culminat în “faptul de destin” al discursului din 18 Oct. 1918 au fost, ca metodă de aplicare, premeditate din etapă în etapă, premeditate logic și executate adaptând mijloacele tehnice circumstanțelor, prevăzute și neprevăzute, cu maxima abilitate de care eram capabil. Ceea ce trebuia să fac răsărea însă din instinct și numai ulterior prindea o pojghiță consistentă din care să cristaliza acțiunea. De efectele acțiunii îmi dădeam bine seamă, prevedeam că ele vor fi hotărâtoare în privința atitudinii conducătorilor și poporului român din Ardeal și Banat, și că astfel viitorul meu și al “concetățenilor” mei români atârnă în cumpăna ursitei.

Nu în zădar cutrierasem toate ținuturile între Brașov și Maramurăș, între Munții Apuseni și Orșova, cunoscând din intuiție proprie felul de gândire și de simțire al țărâniei noastre și al tuturor intelectualilor români de seamă. După discursul din 18 octomvrie așteptam efectul, care nu a întârziat. Presa maghiară de mare tiraj mi-a dus cuvântul, atacându-mă, până-n ultimul cătun și până în cele mai îndepărtate tranșee. În timp de o săptămână, fulgerător, s-a condensat conștiința în toate voințele românești: “Victoria in manu nobis est!”, voință care a explodat apoi cu forță elementară, cutropitoare, în adunarea de la Alba Iulia și în hotărârile acelei adunări.

Derussi, ministrul României la Stockholm a telegrafiat guvernului la Iași Declarația. Efectul mi l-au comunicat mai mulți inși dintre cei cari erau pe atunci acolo. Cercurile politice ieșene să temuseră ca nu cumva să ne împăcăm - așa ne cunoșteau pe frații lor de dincoace de munți - cu un simulacru de autonomie?

“Experiență de destin?”

Când am reușit să aranjez la Londra datorit dlui Lloyd George și neuitatului sprijin pe care mi l-a dat pe lângă domnia sa ministrul Instrucției Publice, domnul¹ cât și al colaborării cu roluri împărțite a d-lor: Tilea, Boierescu, Ciotori, Madge Steed ș. a. am avut impresia că mi s-a “desvăluit destinul” în momentul când premierul englez mi-a adresat întrebarea că ce ași răspunde dacă mi s-ar adresa din partea Sovietelor o ofertă de pace ca cea trimisă Poloniei, prin telegramare, mi-o ceti. Am înțeles instantaneu: celor mari le era răcoare să înceapă ei tratative cu sovietele. Le trebuia un foxterrier de “experiență de destin” care să intre în vizuina ursului. Am răspuns fără șovăire că ași negocia dacă nu m-ar secunda Anglia, deși România nu a fost nici o clipă în stare de război cu Rusia. Am dobândit apoi recunoașterea Basarabiei, precum îmi desvăluisese destinul în chestiunea recunoașterii Basarabiei, dar nu am prevăzut că urmarea acelui succes va fi:

¹ spațiu liber în textul original

Că telegramele mele vor fi furate la ministerul de externe ca să nu poată lua cunoștință de ele primul ministru ad interim, Ștefan Cicio Pop și astfel, nepublicându-se, nici opinia publică.

Că se va găsi ziar redactat de ardeleni care să-mi reproșeze în articol editorial că șantajez opinia publică, fiind neadevărat că mi-ar fi reușit să obțin recunoașterea Basarabiei.

Ca să fiu demis, în absență fiind o primejdie pentru politicianismul partidului liberal ca să se amâie demiterea mea până după ce mă voi fi reîntors în Țară.

Ca să fiu - pe când mă găseam la Londra expropriat într-o localitate, primind recompensă națională câte 48 de lei de iugherul de pământ.

Că:...ce să mai continuu cu momentele în care mi-a lipsit "experiența faptului de destin."

La românii din Ardeal și Banat suprapstructura socială e de origine veche. Ignoranța și meschinăria istoricilor noștri moderni a obicinuit opinia publică, nu numai regăteană, ci și ardeleană, să creadă că am fost robi la unguri, că am scăpat din sclăvia milenară spre a ne vedea împlinit "visul bimilenar", în schimbul celor 700000 morți cu cari să mândrește incapacitatea politicianistă. Adevărul e cu totul altul. În Banat n-a existat niciodată iobăgie; așa-numitul "fundul regiu" nu a cunoscut iobăgia, nici satele grănicerești din Ardeal și din Banat. Satele nobilitare (moșnene, răzeșești) din Țara Făgărașului, Hațegului, Chioarului, Maramurășului, Bihorului, Someșului, Sălajului, Sătmarului nu au fost iobăgite. Dar iobagi erau și majoritatea ungurilor și Săcuilor și erau iobagi și Sași destui. Că românii liberi din Munții Apuseni s-au opus ca să fie iobăgiți, până ce feudalismul, după ce revoltele lor le-a înecat în sânge, a izbutit să-i înfrângă, e un episod considerând luptele pentru libertatea poporului, de toate națiile, contra claselor privilegiate. N. Densușianu constată în "Rev[oluțiunea] l[ui]. Horia" că pe teritoriul Ardealului au fost revoluții locale.

Dar Săcuii nu au fost și ei, din liberi ce fuseseră, iobăgiți, pe încetul, iar revoltele lor suprimate cu aceeași cruditate ca revoluția lui Horia? Bathori, principele Transilvaniei și Zápolya nu au avut nici cea mai mică înclinare spre milă și generozitate față de conaționali, coreligionarii și consăngenii lor Săcui ori Maghiari, din oameni liberi i-au făcut "glebae a. scripti", i-au iobăgit, răpindu-le pământurile și drepturile, le-au necinstit femeile, i-au prins în jug ca să care material pentru fortificațiile clădite spre asuprirea lor, iar celor cari să revoltau, generație după generație, le-au tăiat capetele, i-a tras în țeapă, îi au frânt în roată.

Cauze economice-sociale au determinat revoluția iobagilor, conduși de mica nobilime (moșneni, răzeși), din 1437, ca și izbucnirea revoluției lui Dozsa. Maghiari, valahi, săcui, slovaci din Ungaria și Transilvania, solidari, din cauza aceluiași împilări insuportabile a domnilor feudali acaparatori și inculți și a înaltului cler hrăpăreț, darnic în privința împărțirii afurisirilor, și-au luat refugiul la coase, buzdugane și lănci.

Nu exista nici sentiment etnic, nici solidaritate națională de drept public, în mulțimile acelor epoce, fie române, fie maghiare. Acest sentiment nu se ivise încă în nici unul dintre popoarele de etnie diferită din sud-estul Europei și din Balcani.

Predomina ideologia religioasă care acoperea în conștiința puternicilor zilelor toate abuzurile prepotenței lor: "Orânduirea lui Dumnezeu așa dispune că oamenii sunt împărțiți în liberi și în servi..."

Clerul era complicele feudalilor, contra poporului. Iobagii se luptau perpetuu pentru ușurarea sortii lor, moșnenii și răzeșii (nobilimea mică țărănească) în contra

tentativelor marilor feudali latifundieri, de a-i frustra de libertățile lor garantate prin hrisoave. Oare în principatele Moldova și Valachia a fost situația mai civilizată? Tudor Vladimirescu? Un prototip. Câți Tudori mărunți nu au ispășit, în cursul veacurilor, pentru încercarea de a scutura jugul. Și câți semeni de ai lor, Horia, Dozsa, Antonius Magnus de Buda, Avram Iancu, etc. nu au suferit martiriu, înfruntând urgia feudală zadarnic!

Principii autohtoni și catolicismul în Ardeal nu au cunoscut mila și omenia față de conaționali și coreligionari. Unguri, săcuii de același sânge cu ei și catolici ca și ei, nu aveau parte fie din considerații etnice, fie în urma identității de confesiune de un tratament social politic omenos.

Parcă poporului de clăcași, răzeșilor și moșnenilor din principate le-a fost hărăzită o soartă mai de invidiat sub principii pământeni ori sub fanarioți?

Parcă clerul ortodox grec era mai puțin exploatare al maselor ortodoxe din Valahia și Moldova, decât cel rom[ano] catolic al maselor catolice maghiare din Ungaria și Transilvania și al celor săcuiești?

În toată lumea așa au fost vremile instituțiilor, cari asigurau feudalilor aliați cu clerul, stăpânirea poporului. O stare mai legală, abia perceptibilă, a urmat să se dezvolte în Transilvania numai după ivirea reformației și dezvoltându-se tot mai accentuată datorită luptei oligarhiei ardelenelor contra casei de Habsburg. Generații de a rândul, a fost exploatată mulțimea până atunci, în numele religiei, de partidele timpului. Partidele erau feudali grupați în jurul unui ori altui principe în Transilvania. “Cuius regio, eius religio” a fost proclamat și practicat nu numai ca un drept al prepotenței feudale, ci și ca o măsură menită să apere prerogativele potențailor contra demagogiei confesionale a contrariilor. Va veni timpul când, istoria critică, emancipată de simplismul romantismului plângăreț de astăzi, va scruta și demonstra cauzele adevărate, cari au determinat nașterea și înfăptuirile mișcărilor de reformatism (nu de “reformă”, barbarism maimuțat după francezi, cuvânt care nu poate deloc înlocui ceea ce pentru Transilvania și Ungaria a însemnat “reformatism”).

Absurditatea că Rákoczy ar fi avut intenția să desnaționalizeze pe Români, punându-le cărți bisericești în limba română la dispoziție, dovedește întreaga necultură a fabricanților noștri de legende istorice, cât și aceea a membrilor suprastructurii noastre sociale. Familia Rákoczy era romano-catolică. Etnicitatea ei până acuma nu a fost însă stabilită în mod ireproșabil (Slovaci, Poloni, Ruteni, Maghiari?). Revoluțiile Rákoczeștilor aveau tendința să asigure stăpânirea feudalilor familiei lor domnia. Spre a-și atrage mulțimile iobăgești și nobilimea țărănească (moșnenii) ei au priceput să cumuleze, cu dibăcie nemulțumirile în lozinca (azi i-am zice program) “Pro libertate”, în jurul crucii; (de aici numele “curuți”). Eliberarea iobagilor, garantarea libertății nobililor țărani, libertatea cultului reformatilor. Mulțimile cum să nu se fi grupat în jurul steagului albastru al Rákoczeștilor?! Acestora nu le păsa însă nici de limba, nici de etnicitatea, nici de credința aderenților lor. Le trebuiau ostași contra habsburgilor. Reformație – Contrareformație (nobilimea mărunță) curuți – lobonți (mulțimile, magnații) Feudalii revoluționari - împărătești, antirevoluționari, erau lozincele timpului.

Demagogia “programului” Rákoczeștilor a indispus chiar cercurile feudalilor, amenințați să rămână fără iobagi. Nu Români maghiarizați prin calvinism, ci români rebeli contra Habsburgilor catolici le trebuiau Rákoczeștilor, cari, ei înșiși, când se convergeau spre calvini, când spre catolici.

Noțiunea “confesiune” e necunoscută în vechiul Regat. Să zice și să scrie “credință”, “sectă”, “lege”, cuvinte care nu acoperă exact noțiunea de drept “confesiune”, care în Transilvania, denotă însăși biserica totalitară ca organizație, rit, credință, dogme, etc. Credință? Creștină, iudaică, budhistă, etc. Sectă? O ramură, dacă vreți o excrescență a credinței creștine, iudaice, etc. Lege? Un arhaism valah. “Legea strămoșească” ar putea însemna mai curând legea lui Zamolxe, Decebal ori Traian decât ortodoxismul, relativ nou, iar ca lege comună strămoșilor tuturor popoarelor ortodoxe. Adevărat că oricât s-ar afirma cu rabulistică de savantlâc contrarul, creștinismul valah, fie el ortodox fie unit e sufletește, în adâncul fiecăruia dintre noi, mai apropiat de teleologismul păgân, de mitologia atât de frumoasă, poetică și senină antică, decât de ascetismul, egalitarismul și dogmatismul creștin și mai presus de toate frumusețea neîntrecută a ritului grecesc! Iele, solomonari, strigoi și strigoaic, priculici, deochi, zmei, mărăsin, toate boscoanele, abolus, bocitoare, arminden, sfântul Soare, sf. Vinere, resturi de atâtea culte păgâne, până și al Astartei (Marian descrie p[entru] Bucovina) apoi antropomorfismul aplicat, permanent, în limbajul de toate zilele, în poezie, folclor, etc.

Ce noroc, ce bine că nu a reușit pseudocreștinismul utilitarist să stârpească din sufletul valah frumusețea poetică, moștenită nu din Roma, ci din Atena, prin Bizanț. Ce noroc că ascetismul fariseic creștin, după ce nu a dat nimic, ca educație etică, nu a putut atinge fondul antic păgân al credinței noastre. Nu a putut, căci și preoții noștri oricât s-ar zbate în exerciții fizice, făcând semnul crucei, în ritm alegreto ori maiestoso și scuipându-și în câte un intermezzo în sân spre a conjura pe necuratul, nu pot elimina din sinea lor nici ei reziduul cristalizat al mitologiei păgâne. Nici spiritul critic moștenit dela străbuni, acel “moment deliberativ”, care oscilează între analiză și sinteză, pe întregul spectru al persuasiunii, de la ultravioletul obiectivității rigide până la ultraroșul sofismei frivole. Văzând eu astfel lucrurile poate că sunt un eretic, dar chestiile confesionale mi se prezintă în consecință. Nu le pot judeca altfel, din punct de vedere subiectiv, decât ca parte sentimentală a individualității fiecăruia, iar din punct de vedere obiectiv ca factor pedagogic creator de calități sociale etice. Având în vedere situația noastră națională, mă pot declara un empirist al confesionalismului, fiind pentru mine determinantă confesiunea numai ca factor oportun ori neoportun intereselor colectivității valahe.

În 1895 guvernul maghiar a încercat să contopească biserica unită în “autonomia catolică”, adică răpindu-i autonomia, să o încadreze în autonomia confesiunii romano-catolice. Era o tentativă de maghiarizare pe calea promiscuității administrative bisericești. Reacțiunea, în sânul românilor greco-catolici a fost puternică. Intervenții la Roma, congres (prezidat de moșul meu), memorii, campanie în ziarele Partidului Național Român. În mijlocul acestor “împrejurări excepționale” am “afișat” o “opinie” “în urma căreia am pierdut prieteni vechi”. Nu am avut “ezitări” și “experiența m-a întărit în credința că am găsit drumul cel bun”. Trebuia acționat, nu pertractat! M-am dus la Sibiu și prezentându-mă bătrânului prezident al Partidului Național Român, Dr. Ioan Rațiu, l-am rugat să-mi permită publicarea unui articol pe care îl voi scrie, în “Tribuna”. Venerabilul bătrân nu a șovăit un moment să-și dea binecuvântarea, aprobând intenția tânărului student. Și dânsul, și eu ne trăgeam obârșia din vechi familii unite. Conținutul articolului? Scurt în esență: În fața primejdiei de a fi contopiți în “autonomia catolică” să ne pregătim că, dacă Roma nu ne știe scuti naționalitatea, să ne trezim la viață nouă în sânul bisericii surori ortodoxe.

Episcopul Atanasie, după ce a semnat actul unirei, a adăugat dedesubtul iscăliturilor, cu cirilice: "iar dacă pe noi ori pe rămășițele noastre ne-ar scoate din vechile noastre așezăminte, peceteile și iscăliturile noastre să nu aibă nici o tărie". Fiindcă semnasem articolul, firește că am avut parte de critici acerbe. În urma afișării unei opinii în împrejurări excepționale, ca acelea în cari se găsea pe atunci partea greco-catolică a românismului din Ardeal și Banat, am "pierdut prieteni vechi" (pe cari i-am dobândit apoi din nou). "După asemenea momente", nu am "avut ezitări" ci "experiența m-a întărit în credința că am găsit drumul cel bun". Nu sufăr -cred- de grandomanie și, astfel, nu-mi închipui că vâlva ce a făcut-o articolul meu ar fi determinat înlăturarea primejdiei. Episcopii noștri au făcut la Roma toate demersurile, ajutați de marele filoromân cardinalul Rampolla, pe atunci secretarul de Stat la Vatican. Știu că amenințări nu sunt considerate la Curia romană ci, din contra. Totuși, diplomația cea mai subtilă știe că nebuniile sunt contagioase. Fapt e că, valul de nemulțumire și revoltă căruia îi dădusem expresiune prin articolul meu cuprinsese sufletele multor intelectuali și preoți uniți. În schimbul unor prietenii pierdute, dobândisem zeci și sute de aderenți pentru idee (între alții și pe păr[intele] Vas[ile] Lucaciu). Când prin 1910 - 11 se discuta întemeierea diecesei gr[eco] cat[olice] maghiare de Hajdudorogh, menite să contribuie la maghiarizarea mai accelerată a parohiilor rutene și a diasporelor nemaghiare, intenția guvernului maghiar a fost să înglobeze și un număr mare de comune românești de la granița de vest a elementului etnic român. Fiind românismul din acele părți meghieș cu masse maghiare de confesiune calvină (evangelice, reformate) greco-catolicismul reprezenta și reprezintă contra maghiarizării o barieră mai rezistentă decât ar oferi ortodoxismul. Structura bisericeii ortodoxe ca organizație administrativă e copiată după cea evanghelică. Papalitatea a dovedit că dispune de suficientă putere spre a-și apăra credincioșii, chiar și contra omnipotenței guvernelor maghiare. În mijlocul sbuciumului luptei ce s-a desfășurat contra înființării diecesei de Hajdudorogh (cazul bombei de la Dobrița a lui Cătărau, de care cred că nu a fost străin părintele Lucaciu, procesul părintelui Murășan din Moftinul Mic, adunarea de protest dela Alba Iulia, lupta în camera din B[uda]Pesta, memoriile mele pentru Fr[anz] Ferdinand, memorii trimise de acesta la Roma; trimiterea contelui pater Gallen S. A. tot de Fr[anz] Ferdinand, la Roma, ca să intervină; memoriu redactat de mine la București, trimis, în urma intervenției lui Aurel C. Popovici, prin Nic. Filipescu la Roma păr. G. I. Ghica etc. etc.) s-a ținut la Arad o ședință a comitetului P[artidului] Naț[ional] Rom[ân]. În absența presidentului Gh. Pop de Băsești, a prezidat V[ice] Prez[identul] T. Mihali. În locul lui Dr. Liviu Lemenyi a fost ales N. Ivan și Dr. Aurel Vlad (ambii gr[eco] or[ientali]). S-a discutat chestia Hajdudoroghului. Dr. Vasile Lucaciu a propus să luăm inițiativa unei mari mișcări de trecere la ortodoxism. S-a discutat pro și contra. Uniții înclinau pentru propunerea lui Lucaciu, ortodocșii cei mai mulți de asemenea. Atunci V. Goldiș, "marele ortodox", a intervenit hotărâtor. El argumenta: Suntem conducătorii unui partid politic al nației române din Ardeal și Banat. Chestia confesională își are și importanța politică. Să ne facem însă bilanțul de profit și pierdere.

[Text olograf. MNIT, Inv. C4366]

THE TESTIMONIES ABOUT ALEXANDRU VAIDA-VOEVOD

(Abstract)

These letters are several testimonies of Al. Vaida-Voevod's life. Three of them, those signed by Vaida-Voevod and Constantin Rădulescu-Motru are written in 1938, when the latter asked (among others) Vaida-Voevod to recall if he ever had the experience of predestination. We publish here the draft of the answer letter, which is in itself a very interesting historical document. In fact, Vaida writes to Rădulescu-Motru a long confession, which is mainly focused on his political activity, but also contains other personal issues. The author of the fourth document, Vaida-Voevod's grandson remembers several aspects of his grandfather's last years of life.

INTELECTUALITATEA ARTISTICĂ DIN ROMÂNIA ȘI MEDIUL CULTURAL GERMAN. EXEMPLUL MÜNCHENULUI (1808-1935)

Contribuții trecute ori actuale, străine sau autohtone în legătură cu frecvența tineretului studios, provenit de pe teritoriul actual al țării noastre, la Academii și Universitățile din Germania secolelor XIX și XX, - elaborate pe diferite segmente temporale și spațiale, axate pe reprezentări și interpretări cantitativ-statistice¹, au relevat faptul că riguroasa organizare a sistemului de învățământ superior respectiv, ce beneficia de tradiția existenței unor veritabile “școli” în variate tărâmuri, a influențat benefic motivația și apetența spre perfecționare în domeniul “artelor frumoase” a unei bune părți din elementul studentesc, originar, în general din centrul și sud-estul continentului, iar în particular, din cele trei țări române de până la anul 1918.

Cercetările efectuate au conturat teza că, în contextul generat de evoluția fenomenului de modernizare și, implicit de înnoire a învățământului universitar românesc, - cu precădere în a doua jumătate a veacului trecut -, un posibil “model” german, statuat în conivența celui dezvoltat până atunci, francez și, ulterior, chiar austro-ungar, a reprezentat, dintr-un dublu unghi de vedere, metodologic și organizatoric, un semnificativ punct de referință în acțiunea desfășurată de intelectualitatea artistică locală, în formarea și informarea sa din punct de vedere calitativ. Un logic și incipient proces de sincronizare, manifestat în asemenea condiții, presupunea dovedirea veridicității influenței lumii universitare străine în activitatea de modelare a unui anume tip de “intelectual – artist”. Fiindcă, mentalitatea vremii consemna atât o paletă extinsă de preocupări față de raportul dintre “formă și fond”, oferită de structura învățământului superior de specialitate, cât și posibilitatea transgresării studiilor într-un alt mediu electiv-selectiv; cu rezultanta imediată ori mediată în tocmai suprapunerea de concepții și direcții de trudă artistică, un corolar normal în dorita perfecționare profesională, deplină și durabilă. Momentul istoric respectiv, îndeosebi către mijlocul secolului XIX, impunea atari variante pentru realizarea circulației umane și a ideilor novatoare vehiculate. Chiar dacă semnele de întrebare persistau cu privire la tendința, spontană ori generalizată, - în funcție de

¹ Vezi, mai recent, în istoriografia română post-1989: Philippi, K., *Siebenbürgische Studierende an der Universität Tübingen (1477-1902)*, *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, XXXIII, 1990, nr. 1-2, p. 13-50; Mândruț, S., *Rumänische Studenten aus Siebenbürgen an Universitäten Österreich/Ungarns und Deutschlands im Jahre 1897-1898*, Ungarn - Jahrbuch, XX, 1992, p. 171/180; Leb, I. V., *Zu den kulturellen rumänisch-deutschen Beziehungen im XVII/XIX-ten Jahrhundert*, *Studia Universitatis Babeș Bolyai. Teologia Orthodoxia*, XXXVIII 1935, nr. 1-2, p. 39-46; Mândruț S., *Nae Ionescu, student și doctor în filosofie al Universității “Ludwig-Maximilian” din München*, *SUBB Philosophia*, XXXVIII, 1995, nr. 1-2, p. 107-121; Siupiur E., *Intellektuelle aus Rumänien und den Südosteuropäischen Ländern an den deutschen Universitäten im XIX. Jahrhundert*, *Revue des études sud-est européennes*, XXXIII, 1995, nr. 1-2, p. 83-100; nr. 3-4, p. 251-265; Sigmirean C., *Contribuții la studierea frecventării universităților europene de către tinerii români ardeleni în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și în primele decenii ale veacului XX*, In: *Interferențe istorice și culturale româno-europene*, Târgu-Mureș, 1996, p. 105-124; Tonk, S., *Siebenbürgische Studenten an den ausländischen Universitäten*, In: *Beiträge zur Siebenbürgische Schulgeschichte*, Wien, Köln, Graz, 1996, p. 113-125; Wallner E. M., *Die Beziehungen rumänischer Persönlichkeiten zum deutschsprachige Mitteleuropa*, *FZVL*, XXXIX, 1996, nr. 1-2, p. 7-22.

diverse motive, - de "fenomen" sau de "modă", pentru a se incrimina ori accepta călătoria de studii în străinătate, ca fiind determinantă sau aleatorie, în gen de "ușurință", purtat de val"; mai ales atunci când, o bună parte din factorii reali, de exemplu, orientarea profesională concretă, se găseau în minoritate, comparativ cu propensiunea, datorată și explicată simplist, ca fiind în concordanță și în contaminare cu spiritul timpului. Cu toate că, de multe ori, dependența sau libertate materială, definitorie pentru un artist ce lucra ani de zile, se așeza în ecuație cu opțiunea asumată și impulsionată, fie de către un "dascăl-mentor", venit din interior ori din exterior, fie de bursa (particulară sau de stat), vitală supraviețuirii financiare într-un centru universitar de prestigiu, precum capitala Bavariei, în cazul de față.

Demersul nostru vizează, primordial, stabilirea câtorva repere estimative ale fluxului de specializare, prin studii normale ori prin perfecționarea ulterioară, - cu specificități în funcție de caz și epocă -, pentru un interval delimitat de anii 1808-1935 și în baza celor patru registre matricole, păstrate intacte în fondul de arhivă al "Academiei Regale de Arte Frumoase" de odinioară (azi, "Akademie der bildenden Künste") de la München². Am pornit la drum analiza, în mod deliberat, de la ipoteza că forma de învățământ superior în cauză a constituit pentru un eșantion reprezentativ de tineri studioși proveniți din țara noastră, fie un prim contact cu rezultatele artei clasice și moderne germane, fie un necesar interludiu în traseul unei dezvoltări spirituale similare, din alte arii de expresie artistică, precum Franța și Italia. Afluxul spre capitala Bavariei și înscrierea la instituția amintită pot fi corelate cu impactul unui dublu cumul de factori: a) absența unei atare forme de instruire pentru românii din Transilvania; b) stadiul lent al evoluției în domeniu, regăsit atât la București, cât și la Iași. Deși, în subsidiar au existat și funcționat o serie de alte premise, care îngemănate au condus la consecințe și la fixarea unui tablou general, asupra cărora vom insista în continuare.

Schița, sumar creionată a evoluției învățământului superior artistic autohton include, din debut, o fază preliminară, concordantă cu dezvoltarea istorică a Țărilor Române în zorii epocii moderne. Modificările survenite treptat în mentalitatea colectivă au afectat optica adoptată față de funcția artei și de poziția artistului în viața socială. Un conflict, tot mai deschis exprimat acum în legătură cu laicizarea operei de artă, cu modificarea destinației și a naturii sale, cu întronarea genului de plăcere estetică și de delectare senzuală, a avut repercusiuni asupra statutului asumat de autorul-creator; contribuind la minime impuneri de opțiuni ideatico-tematice, la prime contacte cu valorile artei occidentale, prin străinii "peregrini" la București și Iași, ce au manifestat dorințe estetice concrete, conlucrând la făurirea gradată a gustului public, la încetățenirea unei practici, respectiv prin intermediul posturilor de profesori de desen și caligrafie, descoperind talente și încurajând vocații. Rolul tinerilor artiști veniți din Transilvania primei jumătăți de veac XIX apare pătruns de influențe semnificative, datorate atât unei tradiții de educație estetică la nivelul învățământului public, îndelung exersată, cât și unor interferențe externe benefice. Situația din aria istorico-geografică sus descrisă a fost determinată de existența unui cerc provincial limitat, ce beneficia de relative legături cu exteriorul, mediate de un mănunchi restrâns de artiști.

² Cercetări efectuate în toamna anului 1993 în virtutea unei burse "DAAD". Der Verfasser dankt den Mitarbeitern der Kanzlei der Akademie der bildenden Künste, nämlich an Frauen Dr. Cornelia von Crailsheim, Hertha Grill und Edith Wier für Ihre vielfältige Hilfe und Unterstützung seiner Recherchen.

autohtoni sau străini, cu un repertoriu tematic și un vocabular plastic diferit; marcate, preponderent de pecetea imitației, de încercarea de copiere și de adaptare în plan metodologic și al procedeelelor de lucru. Aportul și implicarea burgheziei locale consta în, și prin reorganizarea sistemului de învățământ la nivel urban, cu centre de greutate pentru anumite localități (Brașov, Sibiu), fără să se neglijeze cele câteva școli “particulare” -, conduse de maeștrii cu studiile făcute la Viena sau München-, apărute mai cu seamă în a doua jumătate a secolului trecut (Arad, Baia Mare, Blaj, Boeșca, Cluj, Lugoj, Oravița etc.)³. Cu toate acestea însă, seria de dezavantaje, dintre care enumerăm doar câteva: a) absența instituției de învățământ academic; b) inexistența unor muzee cu colecții deosebite, excepție făcând doar Sibiul! c) un circuit expozițional aflat la începuturile sale; d) desincronizările inerente de formă și fond, explicate tocmai prin situarea în planul de interferență a multiple linii de influență artistică contradictorii, vizând atât mediul, cât și persoane, au condus ca reacția de imperioasă modernizare să fie întârziată până în cele dintâi decenii ale secolului actual. Fără să omitem, totuși, a aminti și impactul unui factor de natură istorico-economică, anume reacția de suficiență, denotată de burghezia dominantă, care manifesta multă lipsă de interes și de înțelegere față de valorile artei în general.

Elemente similare apar și în analiza stării de fapt existente în Țările Române din același interval temporal. Un cumul de cauze au prejudiciat dezvoltarea rețelei de școli “speciale” preconizate, respectiv: a) un similar impact al faptului de mentalitate, anume prejudecata păturii boierești-negustorești față de profesia de artist; b) lipsa unor “nume” capabile, formate pentru menirea de “dascăl în meserie”; c) clientela puțină numeric, nouă și slab exigentă în a accepta și sprijini efortul artistic; nedeprinsă, totodată, cu sistemul expozițional permanent ori itinerant, cu rol în tocmai făurirea gustului public reclamat; d) arta aplicată sau cea pură, predată în cele câteva școli înființate, deținea o încărcătură didactică și utilitară preponderentă etc. Astfel că, într-un asemenea context, învățământul artistic elementar își propunea, inițial, un dublu scop: 1) un studiu serios și sistematic, ce presupunea selecția-recrutarea-reunirea tinerelor talente, viitori profesori de caligrafie și desen în școlile secundare; 2) crearea unui mediu artistic-național adecvat și a unei solidarități profesionale, receptive deopotrivă la tradiție și inovație. Un exemplu imediat îl reprezentase la Iași strădania artiștilor străini, stimulați de un Gh. Asachi, ce au format un mănunchi de specialiști locali, cu stații de lucru la “Academia Mihăileană” și cu preocupări tematice nutrite în ideea renașterii naționale, evidentă prin limbajul propriu, vocabularul plastic și fondul educativ. Pictura istorică a fost uzitată acum drept un eficient instrument artistic pe seama dezideratului reclamat de către burghezia în ascensiune. Catedrele de profil apărute după 1830/31 la “Sfântu Sava” și Miroslava ori la Școala Centrală din Craiova, efortul depus de un I. H. Rădulescu pe teren artistic și în conivența aceleiași percepute influențe “străine” în canalizarea interesului general spre forma îndrăgită a

³ Antoni, E., *Wechselseitige Angleichung in Architektur, Plastik und Malerei der rumänischen Länder bis zum 19. Jahrhundert*, In: *Interferenzen. Rumänisch-ungarisch-deutsche Kulturbeziehungen in Siebenbürgen*, Cluj, 1973, p. 12-30; Nadin M., *Pictori din Brașov, București*, 1975, p. 5-8; Podlipny-Hehn A., *Banater Malerei vom 18. bis ins 20. Jahrhundert*, Bukarest, 1984, p. 43; vezi studiile seminate de B. Stephani, W. Roth, H. Krasser, In: *Sie prägten unsere Kunst*, Cluj-Napoca, 1985, p. 27-30, 175-183, 189-198; Murádin J., *A nagybányai Hollósy-iskola névsora*, *Erdély Múzeum*, LIV, 1992, nr. 1-4, p. 143-149; Idem, *Nagy-Bánya. A festőtelep művészei*, Miskolc, 1994; Șorban R., *O viață de artist între München și Maramureș*, București, 1996.

“portretisticii”, contribuie la recompunerea tabloului sumar înfățișat pentru starea detectată în zona cercetată pentru răstimpul de până la mijlocul veacului XIX⁴.

Împrejurările social-economice și politice, total modificate în continuare sub domnia lui Al. I. Cuza și în timpul regimului liberal instaurat, caracterizate prin liniștea relativă, un propice entuziasm cultural, fundamentate pe o sigură bunăstare materială au avut drept consecință o nouă fază organizatorică în regândirea structurii unui posibil învățământ superior autohton și, implicit, artistic. În directă dependență de înființarea celor două Universități la București și Iași, teza tot mai curajos avansată cu privire la “Școlile Naționale de Arte Frumoase”, viza ca prim deziderat, însăși calitatea deținută primar de Academii de artă din principalele capitale europene; cu un scop bine motivat, anume, ca astfel să se sprijine progresul social și să se asigure funcția de prestigiu a artei și a artistului. Momentul concretizării ideii respective, acceptate și drept validă platformă pentru o educație profesională cât mai completă, a fost premers și urgentat, totodată, prin sistemul de înlesniri, dar mai ales prin stipendiile dobândite treptat în timp de către tinerii îndrumați la studii în străinătate, tocmai din necesitatea resimțită a pregătirii forțelor proprii de cadre-specialiști-artiști.

Primatul capitalei Moldovei în acest sens, prin măsura oficială adoptată în toamna anului 1860 în legătură cu fondarea Muzeului de Artă și a Școlii adecvate, avea drept sorginte cauze obiective și subiective, dezvoltate în timp și spațiu, odată cu activitățile inițiate temeinic de menționatul Gh. Asachi. Proiectele de studii pentru materiile cunoscute (pictura, sculptura, arhitectura) se refereau, într-o primă fază, la 3 secții (desen, studiu academic, pictură-colorit), cu tentativele de expoziții și de concursuri propuse; totul fiind reorganizat în anul 1863/64, în virtutea unui program analitic de studii și a unui sistem de cursuri într-o eșalonare metodică pentru cele două diviziuni principale, respectiv elementară și academică⁵.

Proiectul gândit inițial de către Th. Amann pentru “Școala Națională de Arte Frumoase” din București, ce propunea un sistem de educație strict profesională, bazat în esență pe studiul esteticii și a istoriei artei, a vizat cele patru secții tradiționale (arhitectura, gravura, pictura și sculptura), regăsite ulterior în cuprinsul Regulamentului oficial din 23 octombrie 1864 pentru cele două instituții și pinacoteci distincte. Cu elemente semnificative, preluate și adoptate după modelele interne ori externe, dar și cu specificități, cu obiective spre viitor și aprofundări în plan teoretic și practic, încurajate constant prin rețeaua expozițională și prin

⁴ Idem, *100 de ani de la înființarea Institutului de Arte Plastice “N. Grigorescu” din București, 1864-1964*, București, 1964, p. 8; Pohontu, E., *Începuturile vieții artistice moderne în Moldova*, București, 1967, p. 13, 15, 32, 38, 39; *Istoria învățământului din România*, București, 1971, p. 240-243; Árvay A., *Elődök példája*, Bukarest, 1973, p. 9-116; Curinschi-Vorona Gh., *Istoria arhitecturii în România*, București, 1981, p. 269-270; Opreșcu Gh., *Pictura românească în secolul al XIX-lea*, București, 1984, p. 183, 185, 186; *Istoria învățământului din România*, II, București, 1994, p. 290-291.

⁵ Atanasie, A. D., Gh. Panaiteanu Bardasare și înființarea Pinacotecii și a Școlii Artelor Frumoase în Iași, *Arhiva*, XV, 1904, nr. 2, p. 47-63; Idem, *Din istoricul Pinacotecii, Arta Română*, II, 1909, nr. 1-2, 7; Docman, S., *Date despre Pinacoteca și Școala de Arte Frumoase din Iași, Studii și Cercetări de Istoria Artei*, III, 1956, nr. 3-4, p. 301-307; Paradais, C., *Paradaiser M.*, 120 de ani de la înființarea Pinacotecii naționale și a Școlii de Arte Frumoase din Iași și 80 de ani de la moartea lui Gh. Panaiteanu Bardasare, *Cercetări Istorice*, XI, 1980, p. 715-734; Berindei D., *Învățământul în anii făuririi statului național (1856-1826)*, In: *Cultura națională română modernă*, București, 1986, p. 56-74.

societățile artistice în curs de înființare. Cu o durată de învățământ de trei ani și o programă analitică ce-și fixase un mixaj benefic de studii temeinice, “Școlile” în cauză manifestau un sentiment de totală eliberare de sub influența “străină”, deși evoluțiile ulterioare, marcate, în plan artistic și organizatoric de involuții, au demonstrat tocmai latura contrară, și anume că prin selecția cadrelor didactice și a materiilor, prin sistemul de burse și prin opțiunea liberă a tinerilor studioși, se releva tocmai necesitatea contactului cât mai strâns cu valorile artei continentale. Regulamentele modificate succesiv în 1869, 1883 și 1893 au stabilit specialități noi, durata de școlarizare la cinci ani, condițiile minime pentru admitere, - la antipodul celei existente, după talent și fără nici o clauză de școlarizare-, alte criterii de participare la expozițiile și concursurile de bursă. Preocupările sporite față de rolul atribuit artei decorative, atât din punct de vedere metodologic, cât și practic, atitudinea față de examenul fundamental de admitere și-au aflat o reflectare pe măsură în paragrafele schimbate din anul 1908, ce stipulau două cicluri (pregătitor și de specializare), cu un total de 7 ani, distribuiți pentru 4 secții, dintre care cea de arhitectură devenise un segment aparte încă din 1904, odată cu înființarea “Școlii Superioare de Arhitectură”. Valabilitatea reglementărilor menționate s-a păstrat până în anul 1930, fapt legislativ ce a premers transformarea “Școlilor” respective în Academie de Artă⁶.

În această epocă de modernizare a societății românești din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, marcată de ascensiunea rapidă a tinerei pătri burgheze liberale, care-și declara vădit prestigiul prin însăși patronarea artei, “Școlile Naționale de Arte Frumoase”, deși asimilate organizatoric învățământului secundar, au atins, în mod indiscutabil, un nivel performant, atestat prin metoda de predare, în sistem de prelegeri și de corecturi săptămânale, dar și prin ambianța elevată, cultivată în timp. Cu un ușor avantaj calitativ pentru capitala Moldovei, unde exista un mediu propice pentru artă și artiști, cu un triplu rol asumat de un T. Maiorescu, Societatea “Junimea” și de revista “Convorbiri Literare”: fără să putem omite prestigiul real și imboldul constant întruchipat, decenii în șir, de persoana directorului așezământului respectiv, pictorul Gh. Panaitescu-Bardasare. Care are meritul de a fi instaurat, treptat și legal, o filieră de studii către Germania și, implicit München, iar ulterior, Paris și Roma, aplicând gradat și metodic o formă academică de însușire a principiilor artei moderne și contemporane vremii. Bursierii trimiși, ca atare, la perfecționare în străinătate beneficiau de încrederea financiară acordată de forurile superioare ori locale, sau de cele particulare. Condițiile puse în legătură cu specializarea aveau în vedere, în general, o durată limitată în timp (maximum 4 ani), cu posibilitatea continuării numai în anumite cazuri speciale sau bine motivate profesional, de candidat și diriguitorii Școlii. Astfel că, tinerii artiști, entuziaști și dornici de progres, își începeau ori finalizau demersurile într-o instituție de învățământ superior, prin burse, dobândite prin concurs ori prin relații. În ambele situații, sistemul instituit avea menirea să medieze tocmai faza de trecere de la diletantism la profesionalism. Reprezentanții designați aveau obligația permanentă de a expedia periodic lucrări ori copii după tablouri celebre aflate în muzee: iar odată definitiv întorși, trebuiau să participe la expoziții, ca să-și ateste calitățile artistice dobândite și exersate, timp îndelungat, în

⁶ Pangrati E. A., *Învățământul artelor frumoase și noua lui organizare, Convorbiri Literare*, 42, 1908, nr. 5, p. 550-559; Istoria învățământului ... *op. cit.*, II, p. 393.

străinătate. Totodată, se suporta și moda boemei artistice⁷. Nu putem să nu amintim, totuși, și o altă caracteristică, comună celor două instituții de “belle-arte” respectiv faptul că au reprezentat un magnet accesibil pentru românii din Transilvania, atât din cauze obiective, asupra cărora nu mai insistăm, cât și dintr-un sentiment propriu de mândrie națională.

Situați cu analiza în acest perimetru dat, încercăm în continuare să argumentăm cu privire la “oferta” capitalei Bavariei și a “Academiei Regale de Arte Frumoase” pentru tineretul studios provenit din România în intervalul temporal stabilit.

Denumit în timp, cu totul întemeiat, “Atena de pe Isar”, Münchenul a deținut un rol de “placă turnantă” în raportul de cooperare spirituală dintre estul și vestul continentului, cu manifestare directă și imediată în atracția și influența, exercitate drept important factor “colportator” de informație. Dincolo de frumusețile fizico-naturale, chiar dacă clima provoca dificultăți, orașul populat, la îngemănarea veacurilor XIX și XX, de peste un milion de locuitori, - dintre care circa 30000 de studenți, ca atribut al unui mediu universitar puternic, cu două sigure puncte de referință: Universitatea (revenită în 1826) și Politehnica (înființată în 1827) -, își datora existența, în timpul istoric autonom de peste șapte secole, conjuncției fericite a doi factori interni: a) “genius loci”, respectiv regalitatea bavareză, aflată în relație reciprocă de domiciliu și de rezidență; b) “liberalitas Bavaricae”, adică tocmai starea de spirit, atmosfera de toleranță, fundamentul local ilustrat prin caracteristicile de viață, modul de gândire, de trai și posibilitate de acțiuni culturale, determinate de stabilitatea social-economico-politică și de activitatea unui prinț regent, precum, de exemplu, Luitpold, cu rol însemnat asumat în protecția artelor și a științei. Cadrul local pentru atari dezvoltări complementare a fost reprezentat, în mod adecvat, de palatele epocii, de seria de monumente arhitectonice edificate în timp, de muzeele de picturi și de sculpturi, de biblioteci, teatre, operă etc.⁸; contribuind la geneza unei mișcări libere de idei, potențate de curente filosofice și culturale, întreținute de segmentul studentesc, valid în aptitudini prin galeriile și societățile de artă, precum “Kunstverein” ori “Glaspalast”, ce îngăduiau contactul nedisimulat cu valorile artei universale. Toți acești factori enumerați au pledat convingător pentru recunoașterea menirii orașului în canalizarea propensiunii tineretului studios spre perfecționarea artistică în variate domenii.

⁷ Berindei D., *La jeunesse et le processus de constitution de la Roumanie moderne (jusqu'en 1878)*. In: *La jeunesse et ses mouvements*, Paris, 1992, p. 157-167, Szabó N., *Systeme de relații și stipendii instituite de bisericile transilvănene în interesul pregătirii intelectualilor la Universitățile din străinătate în secolele XVIII și XIX*, In: *Interferențe ... op. cit.*, p. 57-64; Sigmirean C., *Eglise et école. Le rôle des foundation ecclésiastiques dans la formation de l'élite intellectuelle roumaine a l'époque moderne*, In: *Ethnicity and Religion in Central and Eastern Europe*, Cluj, 1995, p. 302-309.

⁸ *Führer durch München und Umgebung*, Würzburg, 1893, p. 36-58; *Katalog der neuen Pinakothek. Führer durch die Gemälde-Sammlung*, München, 1894, p. 18-58; *Illustrierter Führer durch München und Umgebung*, Leipzig, 1910, p. 65-114, Kronner, H. E., *Expozițiile de artă în München*, *Viața Românească*, VI, 1911, nr. 22, p. 253-256; *Em. Turczynski, München und Südosteuropa*, München, 1961, p. 321, 323, 326; Karlinger H., *München und die Kunst des 19. Jahrhunderts*, München, 1960; Möckl G., *Die Prinzregentenzeit. Gesellschaft und Politik während der Ära des Prinzregentenzeit Luitpold in Bayern*, München, Wien, 1972; Gasser M., *München um 1900*, Bern, Stuttgart, 1977; *Tradition und Widerspruch. 175 Jahre Kunstakademie München*, München, 1985, p. 41, 231, 293.

Demers notabil, încurajat în plan instituțional de fondarea “Academiei regale de Artă”, în anul 1808, din inițiativă regală și a casei domnitoare Wittelsbach, după model francez, dar cu certe antecedente autohtone în timp (Nürnberg, 1662). Un îndoit scop reieșea din principiile de bază ale Constituției elaborate acum, respectiv, de a fi, deopotrivă instituție de învățământ și educație, dar și de a favoriza dezvoltarea râvnită de către o societate de artă. Conform paragrafelor reglementării oficiale menționate, sistemul inițial de organizare internă fusese structurat pe patru grupe principale: pictura, cea istorică, cea peisagistă și desenul, după natură ori model, cu câte trei clase; sculptura, cu alte trei clase; arhitectura, frecventată ulterior în cadrul Universității și a Politehnicii; gravura în alamă, pe lângă care mai figurau, drept materii teoretice: anatomia, studiul perspectivei și cel al mitologiei, istoria universală, cea a artei etc. Admiterea desfășurată în mod liber, includea stații precum: o înscriere formală pentru candidații cu vârsta stipulată peste 14 ani, urmarea unui curs obligatoriu pentru verificarea cunoștințelor teoretice și a aptitudinilor practice, pentru ca, în final, comisia delegată, stabilea un quantum pentru cei admiși, în funcție de rezultatele dobândite, după care survenea obținerea dreptului legal de înmatriculare. Din 1821 a fost exersat un sistem de studii tridimensional sub forma: elementar, pregătitor, artistic, iar în 1828 s-a fixat durata de învățământ la șase ani, cu posibilitatea oferită, pe parcurs, de exerciții practice efectuate în cele trei ateliere ale instituției situate în afara orașului. Statutul inițial a suferit revizuri substanțiale în 1846, când a fost introdusă regula studiului de patru ani la câte două clase: “Meister” și “Komponier”, tocmai ca să se autentifice rolul acordat deprinderii antichităților și a reprezentării naturii în artă. Desigur că procedurile menționate, structurate numai pe clase, - în care esențial rămânea faptul deprinderii meșteșugului în sine, au suferit modificări în timp, ca de exemplu, desenul stabilit la 3 ani pentru cei noi veniți, apoi pictura, care implica cheltuieli și efort suplimentar pentru culori și model datorită tocmai obligativității exprese a executării copiilor, ca probe semnificative de examen practic; dar și din pricina impactului anumitor teme și modalități, preferențial impuse de profesori, recunoscuți drept autorități în materie, pentru genul de pictură istorică, religioasă ori peisagistă.

Astfel că școala de pictură a ajuns să se situeze între dogmă și opoziție, pictura istorică de proporții, cultivată de un W. von Kaulbach și îndeosebi de K. von Piloty, - cu urmași notorii în timp și cu influența sporită ca atare-, depășind creditul moștenit de la antecesorii, P. von Cornelius ori Fr. P. von Gärtner în domeniul celei peisagiste sau animaliere. Strădania de “industrializare a artei” fusese obturată treptat de predominanța triadei de genuri amintite, așa încât, tineri studioși, nebeneficiind de o cultură artistică suficientă, nu puteau proceda la distincția necesară între tradiție și inovație; acționând, ca atare, în spiritul profesat și impus de către dascălii-maeștri, fără să posede măcar elementara capacitate de selecție. Datorită naturii sale intrinsece, sculptura fusese menajată, chiar din motive subiective, un K. Eberhard și L. Schwanthaler impunându-se ca reprezentanți autentici ai curentului romantic, dominant la jumătatea veacului trecut. Studiul arhitecturii eclectice, pătruns de impulsuri clasiciste și romantice în opera unui A. von Voigt sau Fr. Ziebland, a suferit în credit și intensitate valorică după anul 1868, odată cu trecerea materiei civile și a catedrei de resort în cadrul Politehnicii locale; finalizată a rămas doar cea strict “artistică”, utilizată în realizarea fațadelor de clădiri monumentale. Educația estetică, stimulată prin regulament în 1846 și devenită obligatorie ulterior, în calitate de materie de examen, avea la bază cursurile de istoria artei, sistemul expozițional reușit în dublu

plan, cu un bine definit caracter periodic, dar și cu inovația profesorului – director K. von Piloty, ce a inițiat alte cursuri pregătitoare în acțiunea de decantare și de direcționare a fluxului spre “Școala de Arte Aplicate” (1868). Astfel că filiera cunoscută și uzitată în admiterea la “Academia Regală de Artă” se îmbogățește, spre finele secolului trecut și la începutul celui actual, cu alte două elemente concrete: a) susnumita instituție de artă decorativă, cu circa 20 de grupe profesionale și cu durata de 3 ani de studii; b) puzderia de “școli particulare”, îndeosebi de pictură și desen, înființate de unii dintre profesorii renumiți ai Academiei, precum: A. Ašbé, J. Brandt, A. Jank, C. von Hackl, S. Hollosy, H. Groeber, în ideea să faciliteze pregătirea concursului de admitere pentru tinerii aspiranți în deslușirea tainelor “artelor frumoase”⁹.

Curentul tot mai amplu de contestare a artei vechi și de plămădire a celei noi, datorat unor complexe frământări în plan estetic și ideologic ca reflex al așa numitei “Secesiuni” (1892-), cu reprezentant ilustru precum un L. von Herterich, a însemnat un prim semnal de alarmă împotriva “academismului”, propagat de grupul majoritar diriguitor al destinelor Academiei de Artă din capitala Bavariei. Rolul conservator al tradiției, inoculate în timp de instituție și profesorii ei, ca și de panoplia de reprezentări artistice, regăsite în muzeele locale, fusese negat de mișcarea în cauză, ce beneficiase de serviciile revistei “Jugend” pentru răspândirea propriilor idei novatoare în direcția enunțată. Fapt cu un serios impact asupra existenței și activității “Academiei”, mai cu seamă în primul deceniu al veacului XX, cu benefică influență asupra seriilor de studenți-absolvenți, ce au contribuit, implicit și la modul angrenant-participativ, la disputa de idei, cu aplicări practice ulterioare, în forma și fondul modificate acum, și vernisate în cadrul expozițiilor. În plan organizatoric, statutul revizuit în 1911 a atras după sine atribuirea calității de “Școală Superioară” (Hochschule), un rang identic cu cel al instituțiilor similare de la Berlin și Viena; pentru ca primul război mondial și răstimpul de până la 1924, considerat de specialiști drept “de navigare haotică între reformă și utopie”, cu un unic gest notabil, respectiv admiterea studentelor după 1918, să încheie un ciclu evolutiv și să premerge un altul, amenințat treptat de instaurarea regimului totalitarist în anii '30.

Acest sumar preambul istoric și teoretic a avut menirea să creioneze câțiva parametri ai ființării și utilității Academiei într-un răgaz temporal de peste un secol și jumătate (1808-1931), fundal necesar pentru interpretarea și înțelegerea sumedeniei de date, redate în eșalonare în Anexă. Perieghiza este încercată acum în anumite limite cantitativ-statistice și în virtutea analizei făcute uneia surse de documentare depistate și anume, matricolele universitare pentru anii 1808-1935¹⁰.

⁹ Pentru detalii și completări, vezi în Ludwig H., *Münchener Malerei im 19. Jahrhundert*. I-III. München, 1978-1982; Ebertshäuser, H. C., *Malerei im 19. Jahrhundert. Münchener Schule*. München, 1979; Wiehmann S., Meister, *Schuler, Themen. Münchener Landschaftsmaler im 19. Jahrhunderts*. Herrsching, 1981; Uhde-Bernays H., *Die Münchener Malerei im 19. Jahrhundert*. 2. Teil. 1850-1900, München, 1983; Ambrozić K., *Wege zur Moderne und die Ašbé-Schule im München*. Wiesbaden 1988; Ludwig, H., *Franz von Stuck und seine Schüler*. München, 1989; Tradition und Widerspruch...*op. cit.*, p. 35, 50-51, 53, 60, 112, 126, 128, 129-135, 327-335; vezi și studiile sembrate de E. Mai (probleme generale), p. 103-144 și 145-178 (Secesionism); N. Krupp (pictură), p. 233-240; G. Finckh (sculptură), p. 243-270; W. Nerdinger (arhitectură), p. 273-285 și 179-188 (secolul XX); W. Kehr (educația estetică), p. 287-294; Kehr, W., *Die Akademie der Bildenden Künste München, Kreuzpunkt europäischer Kultur*, München, 1990, p. 7-10, 14, 18 26; *Münchener Maler im 19-20. Jahrhundert (1871-1900)* Bd. I-IV. München, 1994.

¹⁰ “Grundbuch der Studierenden der Königl. Akademie der Bildenden Künste” (1809-1920) și “Matrikelbuch”.

Rubricatura, lapidar redactată și minim dezvoltată în timp, în cuprinsul volumelor sus menționate, face stricte referiri la subiectul propus cercetării, respectiv categoria de studenți înmatriculați în varianta tip următoare: nr. curent (1809-1935), nume și prenume (1809-1935) locul nașterii și starea socială a părinților (1809-1935, cu hiatus pentru datul ultim, între anii 1919-1935), specialitatea (1809-1935), data înscrierii și a absolvirii (1809-1841 și 1884-1920). Investigația noastră își propune să cuantifice paleta de elemente desprinse în urma eșalonării făcute pe câteva direcții, arbitrar stabilite, să le interpreteze, la modul general, dar și particular, în funcție de rezultanta interacțiunii dintre factorii: cauză și efect, totul sub o formă acceptabilă de comparatism, dictat de raportări și interferențe generate în timp și spațiu.

1) În primul rând, am avut în vedere să estimăm cifra globală pentru "studenții-artiști", proveniți din zona istorico-geografică în discuție, diferită în funcție de epoci și de alte motive, dar cu impact și consecințe ulterioare, ca atare. (Anexa I/a, b).

2) Concreta semnalare și analiza comparată pentru diferitele faze temporare a datelor semnificative de înmatriculare, - în conivență cu vârsta declarată-, are menirea să certifice ori să infirme ipoteze despre modalitatea desfășurării actului în sine: ca și despre canavaua de probleme legate de momentul prezentării, în gen de admitere formală și până la cel al acceptării înscrierii legale, ce atesta, în chip definitiv, calitatea de student la respectiva instituție de învățământ superior artistic.

3) Încercarea de departajare pe zone istorico-geografice a avut drept scop tocmai dorința de a stabili cantitatea deținută de ariile fizice, cu întinderi variate, drept rezervoare naturale de proveniență și de incipientă formare artistică pentru eșantionul de tineret studios supus analizei; originar, minoritar sau majoritar, din mediul rural sau cu priorități urbane, evident adevărate de materialul documentar în cauză.

4) Tratarea aspectului vizând starea socială a părinților (ori tutorilor) a îngăduit sublinierea câtorva forme concrete de reală stratificare pentru anumite categorii socio-profesionale, tocmai întru justificarea unui posibil dublu efort material existent: susținut într-un prim plan, interior, prefățând studiile universitare din străinătate, cât, mai ales în cel ulterior, reclamat de ajutorul financiar deosebit în situația acceptării unor ani de zile petrecuți în sălile de curs și în atelierele de lucru dintr-o instituție găzduită de o mare capitală europeană. Segmentele îngemănate în cercetarea efectuată au putut releva, totodată, certa strădanie de laicizare și de modernizare, survenită eficient către mijlocul secolului trecut în societate românească și, mai ales, deplasarea raporturilor de forțe între clasele și păturile sociale diferite, regrupate, din varii motive, numai către finalul veacului amintit.

5) Chestiunea burselor (stipendiilor) nu a putut fi satisfăcător abordată din pricina absenței oricăror mențiuni în acest sens, astfel încât, estimarea sumelor acordate de fondurile ori fundațiile cu caracter eclectic, a fost parțial rezolvată, numai prin apelul făcut la datele editate, aflate ulterior în funcție de persoane și epoca descrisă (vezi Anexa II/a).

6) Aleatorie, rămânând mereu sub semnul întrebării se situează, după opinia noastră, tentativa de departajare a elementului studentesc în funcție de alte două caracteristici esențiale, după confesiune și naționalitate, dar nesubliniate în original, chiar dacă cel din urmă element apare sporadic enunțat. Suntem convinși însă că aproximațiile noastre, chiar la modul subiectiv, constituie un punct de reper pentru fixarea, în alți indicatori, a structurii de bază a segmentului analizat.

7) Evidențierea făcută pe materii (specialități) și, parțial, pe dascălii conducători de ateliere de creație, are menirea să invite lectorul la reflecție și la înțelegerea comprehensiunii ori a aprehensiunii, nutrite inițial din țară sau ulterior, la fața locului și pe parcursul studiilor, față de anumite opțiuni directe în plan profesional: intermediat de către profesori într-un context artistic, deseori impropriu ori de neînțeles pe seama cursanților, fapt ce a condus, până în final, la situații neașteptate în definitivarea învățăturii de profil și în desemnarea unei proprii specializări, cu repercusiuni asupra viitorului artist. (Anexa I/c).

8) În strânsă legătură cu cele menționate putem situa cercetarea fenomenului “migrației artistice”, desfășurat pe diferite paliere, atât orizontale, cât și verticale, fără să se omită pendularea devenită, deja obligatorie, în plan exterior Germaniei și Münchenului, spre Paris și Roma: fapt ce ilustrează și punctează definitoriu, existența și viabilitatea unei atare frecvențe neregulate constatate, de gen universitar sau de postspecializare continuă, pe durate de timp mai îndelungate ori mai restrânse.

9) Partea de concluzii se referă atât la un dat general cât și la cel particular în demersul efectuat cu privire la eșantionul desemnat numeric și temporal. Strădania de recompunere a panopliei de personalități, regăsite în matricolele universitare, ca și a celor neafiate în cele patru volume, dar cu ipotetice urme la München, formate și impuse treptat în pictură, arhitectură și sculptură, este vizualizată semnificativ și tehnic în cele două Anexe amintite (II/a-b). Teza desprinsă și vehiculată de noi în urma interpretării materialului depistat, subliniază faptul că instituția de învățământ superior artistic din capitala Bavariei a reprezentat, de la înființare și până în primele decenii ale secolului nostru, un eficient laborator profesional în informarea și formarea, în spirit critic, cu rol de model bine definit, pătruns de concepții moderne și de o atmosferă emulativă, pleiadei de artiști, originari de pe teritoriul actual al țării și care au constituit, treptat în timp, un nucleu valoros al elitei intelectuale de profil artistic.

1) Consemnarea estimată în virtutea pozițiilor incluse în cele patru registre matricole studiate, indică un total general de 17516 înmatriculați pentru intervalul dintre 1809-1935. Cifra finală pentru cei vizați a fost de 108 (0,61%) în următoarea repartizare cronologică: 1809-1841=6 (din totalul de 3217, adică 0,18 %); 1841-1884=35 (5101, 0,68%); 1884-1920=56 (5893, 0,95 %); 1919-1935 =11 (3305, 0,35%). Fluctuațiile apărute pentru răstimpuri distincte au fost în consonanță și determinate de evoluția învățământului artistic la nivel secundar în România și Transilvania până la 1918 și, totodată, cu stadiul de dezvoltare a instituției müncheneze. Cu o epocă de apogeu în a doua jumătate a secolului XIX și spre granița cu cel următor, fapt constatat, deopotrivă, atât în creșterea numărului general de tineri studioși, cât și în sporirea procentului celor proveniți din aria cercetată. Cu toate că afluența spre instituțiile similare de la Viena și, mai târziu, Budapesta (1871) s-a menținut constantă în cazul studenților originari din Transilvania, influențând cifric, din pricina “peregrinării academice”, totalul estimat de noi pentru cele câteva răgazuri temporale incriminate, delimitate în virtutea datelor desprinse și analizate din matricolele respective. Numărul, oarecum infim stabilit, comparat cu procentul reprezentativ pentru alte națiuni ori țări din centrul și sud-estul Europei¹¹ se datorcă,

¹¹ Românii se aflau într-un raport invers proporțional cu slavii (bulgari, polonezi, ruși, sârbi etc.), grecii și ungurii la München, cei din urmă fiind avantați de existența și acțiunea unor profesori, de origine respectivă, având clase (ori școli) particulare: slovenul H. Ašbé, grecul N. Gysis,

în mod indiscutabil, conjuncției dintre mulți factori, obiectivi și subiectivi. Cu un semn de întrebare vizând decalajul existent între intervenția vădită a statului român în acțiunea de sprijinire a efortului de creare a intelectualității artistice necesare, și, interesul strict particular, evident în cazul tineretului studios transilvan, aflat în condiții specifice de ființare din toate punctele de vedere. Desigur că, în ambele situații narate, atât până la 1918, cât mai ales în epoca interbelică, frecvența pe durate minime sau maxime a Academiei de Artă nu reprezentase, mai totdeauna, un factor de aspirație supremă spre perfecționarea artistică; deseori, făcea parte chiar din culoarea epocii, drept o încercare de a face altceva, mai deosebit, în ideea unui aceleiași flux neîntrerupt, fie intern, de la o instituție la alta, fie extern, în alte centre de nivel cultural european. Există, și în situația dată, multe exemple notabile, care confirmă regula.

2) Distanța cronologică, semnificată de data înscrierii pentru cel dintâi eșantion studiat, a fost cuprinsă între 3 noiembrie 1824 și 30 iulie 1840, într-o relativ echilibrată ierarhie în anii: 1824, 1834, 1838, 1840 (2). Ea corespunde fazei de debut în existența instituției, cu un aflus modic de studenți, ilustrat și de cifra mică pentru cei din Țările Române, dintre care aproximativ jumătate constituiau segmentul de bursieri trimiși la München de un Gh. Asachi, de exemplu pentru studiu și perfecționare. Sugestivă apare consemnarea lui Gh. Panaiteanu-Bardasare, în vârstă de 20 de ani, la secția de pictură, înscris la 30 iulie 1840 și obținând matricola doar în 2 aprilie 1842.¹² Într-o dezvoltare ulterioară, oarecum gradată și normală, răstimpul dintre 3 aprilie 1844 și 26 octombrie 1883, cu decalaje tot mai vădite în anii: 1844, 1846(2), 1847, 1849, 1851, 1854, 1855(3), 1858, 1860(3), 1863(3), 1869, 1871(3), 1872, 1874, 1875, 1877, 1878, 1879(2), 1880(4), 1881, 1883(2), - motivate prin funcționarea “Școlilor Naționale de Arte Frumoase” de la Iași și București, dar și prin constanta orientare a tineretului studios din Transilvania spre capitala Bavariei, după un generalizat constatat interludiu la Viena-, atestă practica sistemului de înscriere, introdusă în alternanța primăvară-toamnă (opt cazuri concrete citate), dezvoltată treptat în timp. Două situații limită, de durată minimă și maximă, persistă în cazul lui Alexandru Orăscu, înscris la 3 aprilie 1844, obținând matricola în 22 noiembrie și absolvind la data de 20 martie 1847, cu actul nr. 6242; iar Joseph Kunz, din Timișoara, de 23 de ani, specialitatea arhitectură, înscris la 9 decembrie 1846, dobândește matricola și actul de absolvire cu nr. 6497 în 20 iulie 1847.¹³ Ca și în situația precedentă, când vârstele propice consemnate în virtutea regulamentului au variat între 20(2), 22(2) și 23 de ani, presupunând o maturitate capabilă pentru acceptarea sistemului de studii superioare, cele din segmentul prezent includ o desfășurare semnificativă, delimitată de limita inferioară, respectiv 17 ani (Köllő Michael) și cea superioară, adică 35 de ani (Sikó Nikolaus); ambele însemnând veridice “recorduri” pentru întreaga generație analizată. Adiacent faptului că baremul biologic ascendent ar fi putut acoperi chiar ani buni dăruți profesiei artistice în țara

ungurii: Benczur Gyula, Alexander Liezen-Mayer, Alexander Wagner; deși numeric: polonezii, 300, între anii 1850/1914, iar ungurii, circa 335, între anii 1809/1945. Date statistice pentru cifra globală pentru câțiva ani universitari: 1872/73: 240-260; 1884/85: 428/552; 1894/95: 312-406; 1908/9: 518. Vezi în Em. Turczynski, *op. cit.*, p. 352, 354, 356; Tradition und Widerspruch ... *op. cit.*, p. 112, 129, 136; Balogh L., *Die ungarische Facette der Münchener Schule*. München, 1988; Kehr, W., ... *op. cit.*, p. 12, 14, 20.

¹² Akademie der bildenden Künste, *Grundbuch...* 1809/1841, nr. 3089.

¹³ *Idem*, 1841/1884, nr. 227 și 440.

de origine sau în alte centre de profil. Constatare valabilă și pentru tronsonul următor, cu limitele de vârstă fixate între 17 și 28 de ani. Fără să negăm impactul aspectului financiar, respectiv ideea că avansul în timp atrăgea după sine, în mod inerent, nevoia de materiale sporite, necesare susținerii la studii vreme de ani în șir. Corolarul acțiunii de înscriere/înmatriculare a fost materializat în penultimul răgaz temporal, dintre 14 octombrie 1881 și 6 mai 1914, după cum urmează: 1884(2), 1886, 1887, 1889(3), 1891(3), 1893(3), 1894(4)/O. Băncilă, P. Capidan, K. Loghi/, toți în 30 octombrie 1895, 1896(2), 1897(3), 1904, 1905(3), 1906(2), 1907, 1908(5), 1909, 1910(2), 1912, 1914, cu un același neschimbat procedeu de zile, frecvente îndeosebi pentru lunile aprilie-mai și octombrie-noiembrie¹⁴. Faza de maximă eflorescență, potențată la cumpăna veacurilor XIX-XX de avântul învățământului artistic superior în plan extins continental, a fost stopată de izbucnirea războiului prim mondial și de cortegiul de evenimente, ce au condus la reordonări geografice-strategice în Europa. Totalul de 11 tineri studioși, între care figurau în premieră, Goldstein Alice (1927-1928) și Tempeanu Despina (1935)¹⁵ a acoperit faptic cel din urmă segment dintre anii universitari 1920/21 și 1935/36, în reprezentarea de mai jos: 1920/21(2), 1922(3), 1922/23(2), 1926/27(1), 1927/28(1), 1935(1), 1935/36(1). Datul evidențiat acum ilustrează, în fond și fapt, atât prin număr, cât și prin valoarea intrinsecă, începutul declinului participării elementului studios la instituția din München. Desigur că un cumul de factori interni și externi au conlucrat la crearea imaginii respective; dintre aceștia, amintim doar evoluția sistemului de învățământ superior artistic din cadrul României reîntregite, ca și stavilele, tot mai numeroase, ivite în epoca interbelică datorită agravării situației generale internaționale.

3) Evaluarea, în gen statistic, făcută în virtutea selectării localităților de obârșie pentru cei 108 studenți depistați între anii 1824-1935, a dezvăluit câteva linii aparte și specifice pentru cele două mari zone istorico-geografice de până la 1918. Atât perieghiza pentru vechea Românie, cât și cea pentru Transilvania au adeverit prin datele semnificative reținute pe fâșii temporale și spațiale, asamblate ulterior pentru întreg intervalul și cu referire la actualul teritoriu al țării, - ascendența urbană, în comparație cu cea rurală, caracteristică îndeosebi pentru Transilvania. Rețeaua de orașe din prima categorie, grupând localități de tip mare, mijlociu ori mic (București 23, Iași 8, Botoșani, Galați 4, Buzău 3, Brăila, Fălticeni, Focșani 2, Bacău, Bârlad, Caracal, Ploiești, Roman, Tecuci, Tîrgu Jiu, Suceava 1) includea capitala țării, vechile centre istorice, altele de tradiție comercial-meșteșugărească, unele cu industria în avânt și cu un sistem financiar local mai consolidat. Proporția apărea evidentă în raport cu cele numai șase așezări rurale, cărora li se adăugau alte două din Macedonia, respectiv Perlepe și Serres, locurile natale ale lui P. Capidan și K. Loghi. Transilvania înfățișa rezultatul unei echilibrate combinații între cele două elemente sus numite, cu un minor ascendent, totuși, pe seama localităților mici, centre economice, nu totdeauna îndeajuns de puternice în plan financiar; situate, drept consecință, pe antepenultimul loc în rețeaua geografică descrisă: Brașov 6, Cluj, Oravița, Timișoara 3, Arad, Sighet 2, Beclean, Bistrița, Brad, Deva, Gheorghieni, Năsăud, Oradea, Orăștie, Orșova, Sfântu Gheorghe, alături de cele 11 sate și comune din comitatele

¹⁴ *Idem*, 1884/1920, nr. 118: unic caz de precizare a admiterii la Traian Mureșian, înscris la 14 octombrie 1884 și admis în 13 aprilie 1885.

¹⁵ *Idem*, Matrikelbuch, 1919/1931, p. 109, nr. 42; 1931/1935, nr. 365.

aflate în Banat, Bihor și Transilvania. Toate constituiau arii de întrepătrundere etnică și confesională, segmente de relativă prosperitate economică, dar și zone cu un revirement notabil din multe puncte de vedere. Cu riscul de a ne repeta, reamintim faptul că întreaga rețea de orașe și alte localități consemnate, a constituit fundamentul material pentru efortul spiritual-artistic, mai cu seamă în situația populației majoritare numeric, dar discriminată politic, economic și social.

4) Cercetarea categoriei socio-profesionale a fost ușurată de rubricatura respectivă, distinctă permanent în corpul matricolelor și relevând, totuși, succinte date despre starea părintelui ori a tutorelui. Cu extreme, fie în indicațiile vagi sau generalizate, ce îngreunează șansa tipologizării propuse, fie în deliberata tentă a minimalizării ori a omiterii amănunțelor vitale, îndeosebi în cazul celor decedați sau a studenților maturi și relativ independenți din punct de vedere material. Considerăm că regula unor asemenea "hiatusuri" a funcționat viabil în virtutea paletelor de prejudecăți existente, mai ales cu menirea să ascundă un statut social derizoriu pentru cei proveniți din păturile de jos, fără posibilitatea deosebită de întreținere pe o durată întinsă de studiu. Un alt gen de impuls a acționat în cazul celor originari din clasa de mijloc, anume tocmai dezideratul unui cât mai înalt nivel social, conform, oarecum, calității deținute de artist în devenire. În fapt, un fenomen notabil, generalizat în cadrul societății moderne autohtone, marcată treptat de tentativa transferului de putere în plan cultural-spiritual, de la vechea intelectualitate economico-politică la cea artistică și tehnică, cu o temeinică pregătire universitară în străinătate. Carențele existente și evidente pe tărâm social-economic până în debutul secolului XX au afectat, desigur, într-o oarecum măsură, imaginea oferită de microcosmosul familial, ce contribuisese decisiv la fundamentarea efortului depus de către tineretul studios la München. Lipsa de paritate dintre reprezentarea urbană și cea rurală, cu încărcătura seriei de ocupații mic-burghize și intelectuale, în preponderență, dar cu cele tradițional-agrare, ca și altele, în gen industrial-comercial, aflate în avânt resimțit, a putut fi evidențiată, ca atare, din punct de vedere statistic și cantitativ. Dependența de un anume mod de viață și de trai rural, ca și posibilitățile limitate de finanțare materială, au contrastat cu perceperea socială a grupurilor etnice din Transilvania, ca de exemplu: proprietarii imobiliari, pătura funcționărească, liber profesioniștii etc. În acest context, stratificarea românilor se repercutase adecvat asupra desemnării carierei artistice. În consecință, un soi de "elită" intelectuală, de un atare profil, se formase cu mult mai lent și prezentase disfuncții și diferențieri în rolul împlinit în viața societății.

Schița propusă cu privire la baza socială a tineretului studios provenit din vechea Românie, indică gradări diferite, ce acoperă, în majoritate, toate clasele și păturile sociale. Un primat minim aparține burgheziei comerciale, financiare și industriale, conivent influenței altor categorii previzibile, ca și în situația Transilvaniei: funcționarii, militarii de carieră, corpul profesoral, avocații, medicii, liber profesioniștii etc. Într-o următoare înfățișare cifrică: comercianți (15), agricultori (13), funcționari (11), meseriași, proprietari (10), decedați (6), preoți, profesori (5), ofițeri, pictori (4), arhitecți, rentieri (4), fără nici un fel de specificare (4), învățători (4), farmaciști, industriași, ingineri, sculptori (2), și câte un medic, pădurar, senator etc. De remarcat, în partea superioară a ierarhiei stabilite, argumentul financiar consistent incumbat celor care proveneau din anumite clase și păaturi sociale, drept reușită sigură pentru susținerea și încurajarea la studii în țară și străinătate. Procentul aflat în descreștere, spre mijlocul și partea terminală a tabelului, atestă posibilitățile

restrânse pentru cei enumerați, cu amendamentul că, acum și astfel, a acționat benefic rețeaua burselor de stat ori a celor particulare. Distanțele în scara socială zugrăvită rămân totuși minore și puțin semnificative, totul putând fi revitalizat și, obținându-se proporțiile cuvenite numai într-o încercare de raportare și de comparare cu segmentele studențești din alte arii istorico-geografice central și sud-estic continentale. Opinăm că numai astfel se poate infirma ori certifica teza rostită, deseori, că un anume context social-economic, identic la o scară spațială, atât circumscrisă temporal și caracteristică pentru o populație majoritară numeric, creează automat similitudini și suprapuneri în planul tipologiei sociale. Stabilitatea și progresul constatate pe acest tărâm, mai cu seamă în a doua jumătate a veacului trecut, au determinat, în mod hotărâtor parametrii calitativi ai existenței și acțiunii segmentului studențesc în viața universitară artistică desfășurată în capitala Bavariei.

5) În concordanță cu cele sus menționate poate fi expusă și problema sistemului de stipendii, oferite de stat ori de diverse instituții particulare, cu menirea să ajute financiar tineretul studios și merituos în rezultatele profesionale, dar lipsit deseori de mijloacele necesare traiului; îndeosebi în mediul artistic, expus astfel riscului de a abandona ori a migra spre alte forme de învățământ similar, mai accesibile din punct de vedere pecuniar. Conform unei prime și provizorii estimări, efectuate în bună parte pe baza materialului editat avut la dispoziție (vezi Anexa I/a), majoritatea celor în cauză au beneficiat de sume obținute prin concurs ori prin alte modalități legale. Cu amendamentul că durată în timp diferea de la caz la caz, că șansele de obținere nu au fost totdeauna uniforme și conforme cu realitatea, că deseori, relația a acționat la diferite nivele, conlucrând ca până în final, încrederea să fie validată, treptat și ulterior, prin rezultatele activității celor desemnați ca bursieri. Chiar dacă, în prima fază a ființării sale, "Academia Regală de Arte Frumoase" din München nu a stabilit taxe de nici un fel – ce au fost introduse doar ulterior, spre sfârșitul veacului XIX-, minima întreținere pe durata câtorva ani buni, iar mai ales, costul reclamat de materiile și materialul concret de studiu, au condus inevitabil la solicitări de bursă, mai ales la segmentarea cuantumului acesteia ori la găsirea altor modalități de subzistență, între care figura, de exemplu, executarea de copii în Pinacotecă, activitate versatilă, fiindcă oferea posibilitatea unui câștig lunar relativ îndestulător¹⁶. Datele recompuse acum evidențiază aportul statului român și a unor diverse autorități de nivel local (județean, orășenesc) în sprijinirea constantă și la paritate a celor din mediul urban și rural, în conivența unei minime contribuții particulare, survenite, mai cu seamă din partea câtorva familii bine situate material. În cazul stipendiaților originari din Transilvania, raportul apare inversat, logică și legică fiind încurajarea financiară venită dinspre fundațiile particulare, cu caracter laic ori religios, pe seama tineretului studios, îndeosebi românesc, recrutat în majoritatea din lumea satului.

6) Încercarea de reprezentare după limba maternă (sau naționalitate) se află cu siguranță sub semnul interogației retorice, fiindcă nu am beneficiat de nici un fel de specificare în acest sens. Am îndrăznit, totuși, să deducem un cuantum cifric în

¹⁶ Tonitza, N. N., *Correspondență. 1906-1939*, București, 1978, p. 23: către Ștefan Dimitrescu, München, 1 noiembrie 1907, despre copiile făcute în Pinacotecă și câștigul în bani; *Idem*, p. 363: către Gh. Leon, München, 29 octombrie 1907, date privind "tarifele" necesare studiului și practicii cotidiene; vezi și în Cipariu T., *Correspondență primită*, București, 1992, p. 575-577: epistole expediate de către C. Vlădăreanu, ian-febr. 1865 în legătură cu cheltuielile reclamate de "școala de compoziție".

conformitate cu numele desfășurate între anii 1809-1841 și 1919-1945 (în ambele cazuri lipsind indicarea apartenenței confesionale), pe câtă vreme, tentativa dezvoltată pe cele două intervale de mijloc, respectiv 1841-1884 și 1884-1920, a fost înlesnită de existența, confirmată, a religiei pentru fiecare persoană în parte. Tabloul segmental se înfățișează astfel: 1809/1841: români (4), germani, maghiari (1); 1841-1884: maghiari, români (12), germani (9), evrei (2); catolici (11), ortodoxi (10), nedeclarați, protestanți (6), israeliți, reformați (1); 1884/1920: români (35) și 2 aromâni (T. Capidan, K. Loghi), evrei (8), germani (7), sârbi (3), maghiari (1); ortodoxi (35), catolici, protestanți (5), greco-catolici (4), israeliți, mozaici (3), fără confesiune (1); 1919/1935: germani (5), români (4), unguri (2). Într-un total, estimat după naționalitate (limba maternă), între anii 1809-1935 și confesiune, 1841-1920, după cum urmează: români, 55 (52,77%), plus cei doi aromâni; germani, 22 (29,37%), maghiari, 16 (14,81%), evrei, 10 (9,25%), sârbi, 3 (2,77%); ortodoxi, 45 (49,45%), catolici 16 (17,58%), protestanți, 11 (12,08 %), nedeclarați, 7 (7,69%), greco-catolici, israeliți, 4 (4,39 %), mozaici, 3 (3,29%), reformați, 1 (1,09%). O concluzie se impune, așadar, cu privire la un pluralism etnic și confesional, cu structurile înfățișate în România și în Transilvania conforme realității și unui context motivat în epoca dată, de până la 1918, indiferent de situația politică și de evoluția configurației geopolitice. Cu adăugirea că tronsonul însemnat de germani și maghiari nu era originar numai din zona transilvană, cum ar părea la prima vedere, ci și-a avut obârșia în Muntenia și Moldova, diferind de la caz la caz, în funcție de motivațiile diverse în plan temporal și spațial. Măruntul element sârbesc parvine din aria Banatului, după cum și cei patru greco-catolici, de peste Munții Carpați, nemaivorbind de cei doi aromâni, deveniți în timp personalități de seamă ale artei plastice românești.

7) Dilema a existat și a persistat în legătură cu acceptarea terminologiei cuvenite pentru desemnarea materiei de bază studiate, indicată ca atare încă de la înmatriculare. Căci, cum altfel am fi putut înțelege, în traducere, denumirea de “Kunstfach”, “Specialitate”, mai ales că a fost vorba, în majoritate, de cei care au frecventat un întreg ciclu stipulat între obținerea diplomei, dar care, în timp, au manifestat cotituri opționale vizibile!. Pentru a nu detalia despre cei cu apariții neregulate, ce au ales în mod aleatoriu, materia principală, în funcție de o serie de motive, directe sau mediate, influențate ori la pură întâmplare.

Dincolo de cifra și procentul respectiv al celor în cauză, rămâne deschisă întrebarea vizând tocmai situația finală, anume numărul cert al absolvenților și, drept consecință, capacitatea lor de a profesa liber ori la catedra de profil. Fapt neinclus în însumarea de față, cu toate aproximările făcute “post festum” în cadrul Anexei II/a-b, în lipsa elementelor necesare de analizat din articolele universitare. O naletă de explicații există și poate motiva orientarea din debut sau cea de pe parcurs, spre o specialitate sau alta, în funcție de: a) încărcătura teoretică și influența dobândită, adiacent unui propriu deziderat nutrit, în cadrul școlilor de belle-arte din Iași și București, din partea celor care au studiat inițial la München, îndeosebi în a doua jumătate a secolului XIX și în faza de trecere către cele actual; b) renumele și experiența profesională a corpului de dascăli-maeștri ai Academiei de Artă din capitala bavareză; c) exercițiul desprins pe durata practicii efective în cele câteva clase-ateliere, conduse de profesori-locali, cu consecință în abordarea unui posibil “mentor” mai bine cunoscut din multe puncte de vedere, ca de exemplu, S. Hollosy pentru cei din Transilvania și N. Gysis pentru cei din România; d) intercondiționările

ivate pe timpul studiilor, cu repercusiuni în final, referitoare tocmai la absolvirea unei alte specialități, decât cea menționată la admitere. În mod concret, tabelul stabilit pe materii (specialități) pentru intervalul tratat ce include și o serie din cadrele didactice amintite numai pentru segmentul de mijloc, - în fond, cel mai consistent calitativ și cantitativ (1841-1884-1920)-, prezintă datele de mai jos: 1809/1841: pictura (4), arhitectura (2); 1841/1884: pictura (22), cu maestrii sporadici amintiți, precum Karl v. Piloty (1860)¹⁷, Hermann Anschütz (1863), Ludwig Lange (1855, 1860, 1863) și Friederich Ziebland (1855); arhitectura (10), sculptura (3); 1884/1920: pictura (47), cu profesorii, constant notați, în ierarhizarea: Gabriel v. Hackl (12), Nikolaus Gysis (11), Karl Raupp (6), Angelo Jank (4), Johan Gaspar Herterich, Hugo v. Habermann, Karl v. Marr, Otto v. Seitz (2), și alte două rubrici incomplete; Martin Feuerstein, Hermann Graeber, Ludwig v. Löfftz (1); sculptura (9), cu reprezentanți, ca Wilhelm v. Rümmer (5), Syrius Eberle (2), Baltasar Schmitt (1) și o rubrică lipsă; 1919/1935: pictura (9), sculptura (3). Un cumul cifric relevă primatul indiscutabil al picturii 1838-1935: (81,75%) vezi și în Anexa I/a-b, urmată la distanță de sculptură (1860-1927/28: 15,13,88 %) și de arhitectură (1824-1883: 12,11,11 %). Desigur că pe lângă motivele obiective invocate în desemnarea materiilor făcute la înscriere, au existat multe altele, de sorginte subiectivă, derivând din situația financiară necesară și reclamată de cei câțiva ani de studiu artistic. Fiindcă, de exemplu, existentul dorit pentru un atelier de pictură, îndeletnicire exersată indiferent de intemperiiile cotidiene, nu putea fi nicidecum comparat cu cel trebuincios în celelalte două specialități, cu o nevoie de material, nu totdeauna facil de aflat, pe lângă o forță și îndemânare fizică corespunzătoare. Totul putând fi cantonat și în virtutea unor comandamente solicitate pe seama tinerilor studioși, anume de a aprofunda unele curente sau tehnici din pictura germană (cea istorică sau gravura, ulterior), fără să negligeze și anume pomiri romantice, căutări declanșate premeditat în încercarea de găsire a drumului cel mai potrivit în formarea și exploatarea talentului nativ în conjunctura dată.

8) Un alt factor important derivă din cele mai sus afirmate, respectiv migrația permanentă, constatată în alternanțe diferite de la o epocă la alta și accentuată benefic, din punct de vedere profesional, la cumpăna veacurilor XIX și XX; într-un context generat de mișcarea de idei și de manifestarea unor curente artistice, defînitorii în formă și fond. Conivent motivului sus enunțat, cunoașterea precară a limbii locului obligase deseori la alegerea unor alte orașe, în special din mediul latin, drept următoare stații spirituale în traiectul profesional stabilit¹⁸. Fără să mai insistăm asupra problemei pecuniare, asigurarea cheltuielilor necesare întreținerii, mai cu seamă în ultimii ani, pentru cei merituosi și talentați, proveniți din mediul rural, cu posibilități restrânse materiale, ce au fost siliți să recurgă la măsura întreruperii pregătirii, fie prin întoarcerea definitivă acasă, fie prin sondarea altor posibilități de continuare și de eventuală dezvoltare universitară, mult mai facilă din punct de vedere financiar. Cum a fost, de pildă, elementul predominant al celor originari din Transilvania, constrânși la un atare gest și de ingerința unui sistem legislativ-restrictiv față de posibilitatea studiului în străinătate și a recunoașterii diplomelor obținute; dar care au avut

¹⁷ Detalii, în anexa la volumul jubiliar intitulat "*Tradition und Widerspruch...*" München, 1985, p. 317-319.

¹⁸ Exemple măturisite de personalități ale artei autohtone: Marius Bunescu, cunoștiințe precare; Ștefan Luchian, deplângea necunoașterea deplină; Nicolae Vermont, releva accesul facil însușit din familie!

experiențe viabile, fie anterioare, fie ulterioare, atât la Viena, prin celebra Academie fondată în 1692, cât și la Budapesta, cu instituție nou creată în anul 1871. Multe situații de întrerupere, motivate sau forțate, însoțite de un fenomen de pendulare, de revenire și orientare spre alte centre de învățământ superior artistic, minime cantitativ în interiorul Germaniei, dar maxime numeric și calitativ în exteriorul ei, vizând îndeosebi Franța (Parisul) și Italia (Roma) se pot regăsi din lectura celor două serii de studenți-artiști aflați înmatriculați la München în intervalul temporal cercetat, (Anexa II/a-b) Rocada efectuată predestinat către lumea latină își avea un substrat ideatic și tematic bine motivat, mai ales în pragul veacului actual, când după forma de vădită opoziție față de “academism”, născută în anii ‘90 și exprimată gradat prin “Jugendstil”, “Secession” ori “isme” ulterioare, ele au o influență deosebită asupra generațiilor de tineri veniți din România; emanând un idilism-romantism-istoricist-simbolist, deopotrivă, având nevoie de o tendință de dezistorizare a sentimentului, de eliberarea și de identificarea existenței concrete în strânsă comuniune cu natura¹⁹. În debutul secolului XX, cele două metropole citate au devenit “sine qua non” o alternativă necesară, un pandant stringent reclamat pentru Viena și München, în ideea vehiculată a anulării unei unice posibilități de influență, care nu oferea șansa comparării în vederea asimilării altei posibile căi de sinteză. Fiindcă, persista în gândirea artistică a timpului respectiv, teza după care orice fel de contact, sporadic ori repetat, atrăgea după sine asimilări selective, în funcție de interese diverse, creând, ca atare, resurse tehnice necesare în repertoriu, viabile și exersabile numai într-o situație dată. Iar pe teren psihic își făcea loc aserțiunea că lumea latină semnifica punctul mult mai convenabil de întâlnire cu factorul de spiritualitate, descătușat de orice fel de constrângeri, mai ales după exercițiul “academic” german.

Fapt care convenea, în fond, structurii afective românești. Iar limba franceză ori cea italiană au fost agreate în calitatea lor de expresie a culturii de vârf a epocii. Chiar dacă, în arta vremii mai prejudiciau, influent, convențiile vizând nerespectabilitatea și minciuna adoptate de viața burgheză în aprecierea ierarhiei propriiei valori. Capitala Franței încorpora un miraj aparte, oferit de tenta cosmopolită, dar și de instituția academică de arte frumoase, de nivel deosebit, unde se desfășura “inițierea în culoare” pentru studenții veniți din România. Adică tocmai actul desăvârșirii și maturizării depline în contactul cu dascălii aflați sub impactul curenților vehiculate în prag de veac actual. Activitatea de completare a studiilor ori a cunoștințelor de specialitate a fost asigurată, fie în paralele, fie ulterior, la Roma, în metropola prețuită pentru valorile artei clasice, care deveneau acum mult mai inteligibile după anii de ucenicie din țară sau din exterior (Budapesta, Viena, München). În acest scop, pregătirea mentală era coroborată fructuos cu deschiderea sufletească în validarea actului de creație artistică. Selecția făcută de noi și redată schițat în cuprinsul Anexei II/a-b, tinde să ofere un răspuns concret câtorva din problemele mai sus exprimate cu privire la peregrinarea academică și la alegerea altor orașe europene în circuitul de perfecționare profesională²⁰.

¹⁹ Deac M., *50 de ani de pictură. 1890-1940*. București, 1996, p. 5-7, 13, 20, 53, 56.

²⁰ Raporturi de colegialitate-prietenie stabilite pe durata studiilor din țară (București, Iași) sau din străinătate (Budapesta, Viena, München, Paris, Roma etc.): a) Ștefan Luchian, între anii 1885-1889, cu: C. Artachino, P. Capidan, K. Loghi, D. Mirea, O. Obedeau, D. Serafim, F. Storck. N. Vermont; Johann Teutsch, între anii 1901-1902, cu: A. Coulin, Fr. Miess; Nicolae Vermont, între anii 1881-1886, cu: Ștefan Luchian, O. Späthe, F. Storck; b) despre intervalul “pre” sau “post”-München vezi tabelul alfabetic tematizat din Anexa II/a-b; c) exemple concrete de “filieră-imbol”

9) Rămâne însă cert faptul constatat că, prefăcând ori postfăcând acest gen de “comunicare academică circulantă”, desfășurat în deplină concordanță cu spiritul vremii, Academia Regală de Artă din München a deținut un rol esențial în acțiunea de extindere a nivelului de cunoștiințe teoretice și practice, călăuzind devenirea unei pleiade de artiști; remarcați, în majoritate, din timpul studenției, sau ulterior, la revenirea în țară, prin expozițiile și operele valoroase intrate în patrimoniul național și universal. Chiar dacă sursele noastre, bazate de unicul fond de arhivă păstrat și cercetat, relevă cifre minime în raport cu cele deținute pentru reprezentanții altor țări și națiuni din imediată apropiere, din punct de vedere calitativ ele mărturisesc apetența deosebită și aportul constant depus în aprofundarea tehnicilor moderne ale artelor frumoase, ca și strădania de împământanire a celor mai distincte și novatoare curente și stiluri din epoca tratată.

Am încercat, într-un fel sau altul, să argumentăm teza lansată inițial despre rolul de “model definit”, deținut de instituția sus menționată; structurată pe concepții moderne, ce îmbinau studiul practic și cel teoretic, pătrunse de o atmosferă de emulație vizibilă în stabilirea unui profil al intelectualității artistice în formare. Mai ales în cazul tineretului studios provenit de pe cuprinsul României, unde învățământul de profil devenise treptat un factor de modernizare și europenizare, concomitent cu instituționalizarea faptului de spiritualitate și a trudei elitei artistice; procesul de sincronizare însemnând, către finele veacului XIX, tocmai contactul cu mediul cultural avansat, cu influențe mesajate sub forme diverse și cu domenii de specialitate însușite creativ. Astfel că, în acest context dat, recursul la “știința artelor frumoase”, dezvoltate din lumea germană, respectiv München, s-a efectuat gradat și continuu, în pofida cifrelor aflate, ca fiind minore cantitativ. Majoră apare acum posibilitatea unei succesiuni de generații ori de promoții, revenite din periplul exterior (Budapesta, Viena, München, Paris, Roma etc.), cu un bagaj de cunoștiințe de specialitate, dobândite în timp și spațiu, manifeste imediate prin încărcătura artistică asimilată și, exersată, ulterior, în manifestări singulare ori colective, în plan intern sau extern.

Câteva întrebări se pot lesne așterne în loc de concluzii și cu menirea să prefăceze alte analize pe verticală. Există oare o *elită artistică*²¹ în cazul de față? Genul

pentru studiu la Academia de arte regale din capitala Bavariei: Emanuil Bardasare, prin unchi, Gh. Panaiteanu Bardasare; Bassarab Ludovic, prin Idem; Octav Băncilă, prin Idem și C. D. Stahi; Marius Bunescu, prin D. Hârlescu; Paul Focșăneanu, prin K. Storck; Traian Mureșianu, prin S. Mureșianu; C. D. Stahi, prin socru Gh. Panaiteanu Bardasare; D. Stoica, prin Ipolit Strâmbulescu; Nicolae Tonitza, prin E. Bardasare etc; d) cazuri frecvente de camaraderie artistică la fața locului: Marius Bunescu, între 1906-1912 cu: N. Mantu, G. Russu, D. Stoica, N. Tonitza, L. Vorel; Ștefan Luchian, între 1889-1891, cu: O. Dolinschi, O. Obedeanu; Nicolae Tonitza, între 1908-1909, cu: Gr. Negoșeanu, G. Bacalu, D. Pavlu, S. Tarasov; P. Capidan, între 1893-1898, cu: K. Loghi. Șt. Popescu, I. Stâmbulescu; A. Coulin, 1889-1891: Fr. Miess, K. Schullerus, R. Wellmann; I. Iser, 1899-1900-1903/4: P. Ioanid, A. Murnu, Șt. Popescu; Gh. Panaiteanu Bardasare, 1840-1842: D. Asachi, Gh. Lemeni; V. Simonescu, 1902-1906: L. Vorel; D. Stoica, 1909-1914: C. Bacalu, Gh. Ionescu, Gr. Manea, N. Mantu, Gr. Negoșeanu; Fr. Storck, 1893-1897: K. Loghi, Șt. Popescu. O. Spăthe, I. Strâmbulescu; G. Vlădăreanu, 1865-1866: Tr. Iliescu; L. Vorel, 1907-1908: Gr. Negoșanu, N. Tonitza, vezi și în “Asociația studenților români Patria”, respectiv pe următorii: C. Bacalu, M. Bunescu, Gr. Negoșanu, D. Pavlu, N. Tonitza, L. Vorel etc.

²¹ Vezi, comparativ, în Gyemánt L., *Elita intelectuală românească din Transilvania. Evoluție comparativă. 1848-1919*, AIIC, XXXII, 1993, p. 141-147; Siupiur E., *Les intellectuels roumains du 19-ème siècle et la réorganisation de la classe politique et du système institutionnel*, Revue Roumaine d'Histoire, XXXIV, 1995, nr. 1-2, p. 75-95; *Elitele. Repere. Secvențe. Controverse*, Xenopoliana, IV, 1996, nr. 1-4.

menționat de “imitatio occidente”, cu tot cortegiul de caracteristici, a avut un rol de monopol în făurirea ei? A fost ridicată exclusiv pe criteriul competenței în domeniul respectiv? Putem vorbi oare de o minoritate creatoare, de profesiune liberă ori liberală, cu pondere ideatico-tematică în plan cultural autohton? Cu rol deținut în sintagma de dominant (superior) și în accepția de valoric (cantitativ)? Cu un potențial legitimat în spațiu și timp numai de criteriul estetic? Care a fost funcția deținută și raportul cu societatea ori statul? Și cum anume se configurau traiectoria post-studii și factorii sociali ai carierei? Dar integrarea reală în context european? Rămân enunțuri rezolvabile într-un viitor apropiat?

STELIAN MÂNDRUȚ

ANEXA

I/a Tabel alfabetic

Nr. crt.	Nr. matricol	Nume/prenume (*)	Data înmatriculării	Specialitatea
1	1540	Alexitas Ștefan	6. V. 1896	pictură
2	2785	Assaky, von Demetrius	11. XII. 1838	pictură
3	5072	Balean Johann	3. V. 1912	pictură
4	2722	Bardasare Emanuile	15. XI. 1871	pictură
5	4, pg. 38	Bartók Ștefan	1922	pictură
6	1207	Bassarab Ludwig	30. X. 1893	pictură
7	1362	Băncilă Oktavian	30. X. 1894	pictură
8	4375	Bercaru Constantin	24. X. 1883	arhitectură
9.	2146	Böhm Johann	24. III. 1834	arhitectură
10	3872	Bethlen, Alfred gróf	16. X. 1880	pictură
11	1970	Bloesz Karl	26. X. 1863	pictură
12	287	Brann Nikolaus	18. X. 1886	pictură
13	3289	Bunescu Marius	29. IV. 1907	pictură
14	129, pg. 58	Cantacuzino Andreas	1922/1923	pictură
15	1357	Capidan Pericle	30. X. 1894	pictură
16	3571	Cornescu Trajan	4. XI. 1908	pictură
17	605	Coulin Arthur	21. X. 1889	pictură
18	3553	Dimitriu Horatius	4. XI. 1908	pictură
19	2486	Dósa Viktor	16. IV. 1869	pictură
20	1319	Enderle Carl	13. XI. 1855	arhitectură
21	60, pg. 44	Farkas Hans	1922	pictură
22	23	Fényes Ladislau	14. XI. 1847	pictură
23.	954	Fischer Joseph	3. XI. 1824	arhitectură
24	1701	Fokschaner Paul	24. X. 1860	sculptură
25	3106	Ghelman Oszkar	12. V. 1906	pictură
26	3907	Gheorghită Vasile	29. IV. 1910	sculptură
27	2077	Gheorghiu Konstantin	3. XI. 1899	pictură
28	2680	Goilav Gregor	11. X. 1871	pictură
29	42, pg. 109	Goldstein Alice	1927/1928	sculptură
30	871	Grimani Nikolaus	19. X. 1891	pictură

31	3460	Gyárfás Eugen	12. X. 1877	pictură
32	2473	Harlescu Demeter	2. V. 1902	pictură
33	421	Hartl Moritz	4. XII. 1846	arhitectură
34	2329	Hentzia Alexander	3. V. 1901	pictură
35	2847	Hergni Rudolf	31. X. 1904	sculptură
36	1544	Hofmann Emil	18. XI. 1858	pictură
37	3767	Hollósy József	20. I. 1880	pictură
38	3634	Hollósy Simon	30. XI. 1878	pictură
39	2818	Humborg Adolf	15. XI. 1872	pictură
40	3060	Iazédé Emil	15. V. 1840	pictură
41	2038	Iliescu Aristide	25. X. 1899	sculptură
42	2065	Ioanid Pandele	3. XI. 1899	pictură
43	3506	Ionescu Georg	21. V. 1908	pictură
44	2578	Iorgović Konstantin	24. IV. 1903	pictură
45	2140	Iser Iosef	14. V. 1900	pictură
46	43, pg. 42	Jinkle Melik	1922	sculptură
47	1202	Kamner Wilhelm	1. II. 1855	pictură
48	3717	Kemendy Eugen	25. X. 1879	pictură
49	3252	Kifs Georg	7. XII. 1875	sculptură
50	1949	Korn Meyer J.	2. XI. 1898	pictură
51	3755	Köllő Michael	31. X. 1879	sculptură
52	440	Kunz Joseph	9. XII. 1846	arhitectură
53	2750	Lemeny Georg	2. XI. 1838	pictură
54	1729	Liuba Alexander	16. X. 1897	sculptură
55	1358	Loghi Kimon Th.	30. X. 1894	pictură
56	653	Luchiano, von Stefan	21. X. 1889	pictură
57	3754	Manea Gregor	4. XII. 1909	pictură
58	3022	Mantu Nikolai	28. X. 1905	pictură
59	885	Mendel Arthur	19. X. 1891	pictură
60	2475	Michajlovitsch G.	2. V. 1902	pictură
61	79, pg. 53	Millanich, von Erwin	1922/1923	pictură
62	5376	Moscu Alexander	6. V. 1914	pictură
63	3893	Muresianu Sever	20. X. 1880	pictură
64	118	Muresianu Traianu	14. X. 1884	sculptură
65	2983	Mützner Samuel	13. X. 1905	pictură
66	1874	Nedeleano Michael	30. X. 1863	arhitectură
67	3474	Negosanu Grigore	13. V. 1908	pictură
68	3016	Negri Nikolaus	14. X. 1874	pictură
69	1775	Niemetz Emil	3. XI. 1897	pictură
70	649	Obedeanu, von Oskar	21. X. 1889	pictură
71	227	Oresko, von Alexander	3. V. 1844	arhitectură
72	3089	Panaitano Georg	30. VII. 1840	pictură
73	3975	Pascalides Alexander	30. V. 1881	pictură
74	3920	Pataky Ludovicus	15. XI. 1880	pictură
75	1188	Popescu Ștefan	30. X. 1893	pictură
76	387	Poschner Georg	1935	pictură
77	1246	Prat Anton	8. XI. 1854	arhitectură

78	1338	Rasco Franz	5. XII. 1855	arhitectură
79	4404	Ringeisen Josef	26. X. 1883	pictură
80	2521	Rotaru Johann	30. X. 1902	pictură
81	60, pg. 20	Rotsching Sebastian	1920/1921	sculptură
82	2911	Russu Georg	16. V. 1905	pictură
83	2100	Sanielevici Solomon	4. XI. 1899	pictură
84	728	Schmidt Franz	14. V. 1849	arhitectură
85	910	Scholdanescu Stephan	19. X. 1891	pictură
86	2206	Segal Arthur	27. X. 1900	pictură
87	919	Sikó Nikolaus	11. VI. 1851	pictură
88	2608	Simonescu Virgil	13. V. 1903	pictură
89	1237	Späthe Oszkar	5. IV. 1894	sculptură
90	2732	Stachi Constantin	15. XI. 1871	pictură
91	2410	Steriadi Jean	2. XI. 1901	pictură
92	1485	Stern Ernst Julian	28. X. 1895	pictură
93	3987	Stoica Demetrescu	4. XI. 1910	pictură
94	1109	Storck Fritz	13. X. 1893	sculptură
95	53, pg. 99	Strabach Josef	1926/1927	pictură
96	1595	Strambulescu Ipolit	29. X. 1896	pictură
97	1729	Székely Bertal.	13. XI. 1860	pictură
98	1732	Teclu Nikolaus	20. XI. 1860	arhitectură
99	365	Tempeanu Despina	1935	pictură
100	60	Ternoveanu Constantin	15. X. 1884	pictură
101	2573	Teusch Johann	24. IV. 1903	sculptură
102	3221	Teutsch Walther	27. X. 1906	pictură
103	3636	Tonitza Nikolaus	4. XI. 1908	pictură
104	58, pg. 20	Váradi Albert	1920/1921	pictură
105	452	Vermont Isidor Nikolaus	18. XI. 1887	pictură
106	1803	Vidali Themistocles	6. XI. 1897	sculptură
107	1901	Vladereano Georgiu	30. X. 11863	pictură
108	2183	Vorel Lascăr	17. X. 1900	pictură

I/b Tabel cronologic:

<u>Nr. crt.</u>	<u>An calendaristic</u>	<u>Nume și prenume</u>
1	1824	Fischner Joseph
2	1834	Böhm Johann
3	1838	Assaky, von Demetrius
4		Lemeny Georg
5	1840	Iazédé Emil
6		Panaitano Georg
7	1844	Oresko, von Alexander
8	1846	Hartl Moritz
9		Kunz Joseph
10	1847	Fényes Ladislau
11	1849	Schmidt Franz
12	1851	Sikó Nikolaus
13	1854	Prat Anton
14	1855	Enderle Carl
15		Kamner Wilhelm
16		Rasco Franz
17	1858	Hofmann Emil
18	1860	Fokschaner Paul
19		Székely Bertal.
20		Teclu Nikolaus
21	1863	Bloesz Karl
22		Nedeleano Michael
23		Vladereano Georgiu
24	1869	Dósa Viktor
25	1871	Bardasare Emanuile
26		Goilav Gregor
27		Stachi Constantin
28	1872	Humborg Adolf
29	1874	Negri Nikolaus
30	1875	Kifs Georg
31	1877	Gyárfás Eugen
32	1878	Hollósy Simon
33	1879	Kemendy Eugen
34		Köllő Michael
35	1880	Bethlen Alfred, gróf
36		Hollósy József
37		Muresianu Sever
38		Pataky Ludovicus
39	1881	Pascalides Alexander
40	1883	Bercaru Constantin
41		Ringeisen Josef
42	1884	Muresianu Traianu
43		Ternoveanu Constantin
44	1886	Brann Nikolaus

45	1887	Vermont Isidor Nikolaus
46	1889	Coulin Arthur
47		Luchiano, von Stefan
48		Obedeano, von Oskar
49	1891	Grimani Nikolaus
50		Mendel Arthur
51		Scholdanescu Stephan
52	1893	Bassarab Ludwig
53		Popescu Stefan
54		Storck Fritz
55	1894	Băncilă Oktavian
56		Capidan Pericle
57		Loghi Kimon Th.
58		Späthe Oszkar
59	1895	Stern Ernst Julian
60	1896	Alexits Stefan
61	1896	Strambulescu Ipolit
62	1897	Liuba Alexander
63		Niemetz Emil
64		Vidali Themistocles
65	1898	Korn Meyer J.
66	1899	Gheorghiu Konstantin
67		Iliescu Aristide
68		Ioanid Pandeale
69		Sanielevici Solomon
70	1900	Iser Iosef
71		Segal Arthur
72		Vorel Lascar
73	1901	Hentzia Alexander
74		Steriadi Jean
75	1902	Harlescu Demeter
76		Michajlovitsch Gy.
77		Rotaru Johann
78	1903	Iorgović Konstantin
79		Simonescu Virgil
80		Teutsch Johann
81	1904	Hergni Rudolf
82	1905	Mantu Nikolai
83		Mütznier Samuel
84		Russu Georg
85	1906	Ghelman Oszkar
86		Teutsch Walther
87	1907	Bunescu Marius
88	1908	Cornescu Trajan
89		Dimitriu Horatius
90		Ionescu Georg
91		Negoșanu Grigore

92		Tonitza Nikolaus
93	1909	Manea Gregor
94	1910	Gheorghita Vasile
95		Stoica Demetrescu
96	1912	Balean Johann
97	1914	Moscu Alexander
98	1920/21	Rotsching Sebastian
99		Váradi Albert
100	1922	Bartók Stefan
101		Farkas Hans
102		Jinkle Melik
103	1922/23	Cantacuzino Andreas
104		Millanich, von Erwin
105	1927/28	Strabach Iosef
106	1927/28	Goldstein Alice
107	1935	Tempeanu Despina
108	1935/36	Poschner Georg

I/c Tabel alfabetic și cronologic pentru specialitățile arhitectură, sculptură:

Arhitectură

Nr. crt.	Nume/Prenume (*)	An înscriere
1	Bercaru Constantin	1883
2	Böhm Johann	1834
3	Enderle Carl	1855
	1927/1928	
4	Fischer Joseph	1824
5	Hartl Moritz	1846
6	Kunz Joseph	1846
7	Nedeleano Michael	1863
8	Cresko, von Alexander	1844
9	Prat Anton	1854
10	Rasco Franz	1855
11	Schmidt Franz	1849
12	Teclu Nikolaus	1860

Sculptură

Nr.	Nume/Prenume (*)	An
1	Fokschaner Paul	1860
2	Gheorghita Vasile	1910
3	Goldstein Alice	
4	Hergni Rudolf	1904
5	Iliescu Aristide	1899
6	Jinkle Melik	1922
7	Kifs Georg	1875
8	Köllö Michael	1879
9	Liuba Alexander	1897
10	Muresianu Traianu	1884
11	Rotsching Sebastian	1920
12	Späthe Oszkar	1894
13	Storck Fritz	1893
14	Teutsch Johann	1903
15	Vidali Themistocles	1897

(*) Am păstrat neschimbată grafia numelor, așa cum apare în original.

II/a Tabel alfabetic, tematizat astfel:

Număr curent; 2. Nume și prenume; 3. Date bibliografice; 4. Studii liceale; 5. Studii de specialitate (în țară, Budapesta, Viena sau altă parte); 6. Bursă; 7. Academia de Arte Frumoase din München sau alte forme locale de învățământ superior;

8. Profesori; 9 Expoziții, premii și altele; 10. Studii de perfecționare, "postmuncheneze" (Franța, Italia, etc.); 11. Validarea concretă în timp.

Alexics István (Ștefan) 3/Arad, 23 dec. 1876-1923; 7/AAFM, 1895-1900; 8/N. Gysis; 9/două premii; 11/Arad, liber profesionist și profesor.

Asaki Dimitrie; 3/ 1821/-?; 6/Da; 7/AAFM, 1838-1842; 10/ în Franța, la Paris; 11/ Om de știință (?).

Bardasare Emanoil; 3/ Burdujeni, 26 oct. 1850 – Iași, 23 mart. 1935; 5/ 1866-1869 la Berlin; 6/ pentru München și apoi Italia; 7/AAFM, 1871-1875; 8/ Karl von Piloty; 10/Roma, 1876-1877; 11/profesor titular la "Școala națională de Belle Arte" din Iași, între 1881-1901, apoi director, până în anul 1911.

Bassarab Ludovic; 3/ Galați, 9 sept. 1868 -?; 4/Iași; 5/SNBA din Iași, 1889-1890; 7/ AAFM, 1890-1898; 8/N. Gysis, J. C. Herterich, R. von Seitz; 9/expoziții în 1893 și 1894.

Băncilă Octav; 2/Corni, Botoșani, 27 ian. 1872 – Iași, 3 apr. 1944; 5/SNBA din Iași, între anii 1887-1893; 6/bursă de stat pentru intervalul 1894/95-1898/99; 7/AAFM, 1894-1899; 8/N. Gysis, K. Raupp; 10/Paris; 11/profesor, renumit pictor.

Böhm János; 11/vestit arhitect în Transilvania mijlocului de veac XIX.

Bran Nicolae; 3/Unimăt, Sălaj, 17 nov. 1861-1934; Carei, Satu Mare, Beiuș; 5/Școala superioară de arte și desen la Budapesta; 6/bursă pentru München în 1888; 7/AAFM, 1888-1894; 10/în Italia și la Paris, vreme de opt ani!; 11/profesor de desen la liceele din Craiova și București.

Bunescu Marius; 3/Caracal, 22 mai 1881 /București, 1971; 4/Constanța; 6/bursă din partea autorității municipale, natale; 7/ AAFM, 1906-1912; 8/H. Groeber, G. von Hackl; 9/președintele Societății "Patria", în 1909, și atelier propriu în 1911-1912; 10/Paris, septembrie 1912; 11/profesor și artist de vază.

Capidan Pericle; 3/Perlepe, Macedonia, 9 martie 1869 – Cluj, 1966; 5/SNBA din București, 1887-1893; 6/bursă pe trei ani; 7/AAFM, 1893-1896; 8/N. Gysis; 10/ Paris; 11/profesor la Salonic și după 1919 la liceul "George Barițiu" din Cluj.

Cornescu Traian; 3/1885-1965; 11/pictor, grafician, scenograf.

Coulin Arthur; 3/Sibiu, 20 sept. 1869-Heidelberg, 9 nov. 1912; 4/liceul în localitatea natală; 5/Școala națională de arte frumoase din Graz, între 1888/1889; 7/AAFM, 1889-1891; 8/G. von Hackl, L. von Löffitz; 10/Budapesta, 1892, Baia Mare, 1899, Roma, 1900-1901 Viena, Berlin.

Dósa Géza Viktor; 3/Aiud 1847-Târgu Mureș, 1871; 5/la AAF din Viena; 7/AAFM; 10/AAF din Dresda.

Dimitriu Horațiu; 3/Târgu Jiu, 4 febr. 1890-?; 7/AAFM în 1908-1909; 10/Paris.

Focșeneanu Paul; 3/1840-1867 sau 1843-1868?; 5/SNAFB; 6/bursă de stat, înainte de anul 1864/65; 7/AAFM; 8/24 iunie 1867, premiat la sculptură, București;

Goilav Grigore T.; 3/Botoșani, 1850-?; 4/liceu la Cernăuți, 1860-1868; 5/Facultatea de drept la Strassbourg, 1869/70, Viena 1870/71 și filosofia la München, 1871/72; 7/AAFM, între 1871-1872; 8/Fr. A. von Kaulbach; 11/profesor, politician, ziarist.

Grimani Nicolae; 3/Slatina, 1872-București, 1925; 4/liceu local; 7/AAFM; 10/Paris.

Gyárfás Jenő; 3/ Sfântu Gheorghe, 6 apr. 1857-13 dec. 1925; 4/liceul în loc; 5/SSAD din Budapesta; 6/bursă de stat pentru Italia; 7/AAFM 1877/1879?; 8/W. von Diez, G. von Max, A. von Wagner; 10/Italia.

Hârlescu Dimitrie; 3/Fălticeni, 8 nov. 1872-Constanța, 23 nov. 1923, 5/SNAF din Iași; 7/AAFM, 1902/3, 1905/6, 1911/12; 8/W. Diez, J. C. Herterich; 11/profesor de desen la liceul din Constanța.

Henția Alexandru; 3/1880-1924; 11/pictor.

Hollósy Simon; 3/Sighet, 2 febr. 1857 – Teceu, 8 mai 1918; 4/liceul în localitate; 5/SSAD din Budapesta, 1875/76; 7/AAFM, 1878-1882; 8/A. Gabl, O. Seitz; 9/Școală particulară în capitala Bavariei, mutată în 1896 la Baia Mare; 11/profesor și director de “colonie artistică”.

Humborg Adolf; 3/Oravița, 18 ian. 1847 – 1921; 4/ Szegedin și Timișoara; 5/AAF din Viena, 1867-1872; 7/AAFM, 1872-1875 1877?; 8/ Al. V. Wagner; 10/Franța; 11/stabilit la München.

Ioanid Pandle; 3/1878-1956; 4/liceu în localitatea natală; 4/liceu în localitatea natală; 5/SNBA din București, 1894/1897; 6/AAFM, 1897/98-, 7/N. Gysis, K. von Marr;

Iser Iosif; 3/București, 21 mai 1881-25 apr. 1958; 4/ Ploiești; 7/AAFM, 1899-1904; 8/N. Gysis, J. C. Herterich, K. von Marr; 10/Paris, 1908/9-; 11/caricaturist cu colaborări în presa vremii.

Kamner Wilhelm; 3/Brașov, 9 martie 1832-1901; 4/liceul “Horterus” 7/AAFM, 1854/55-; 8/Moritz Carrière; 11/profesor de desen la liceul “Honterus” și la “A. Șaguna” (1870-1874).

Kemendy Jenő; 3/Orăștie, 8 apr. 1860-Budapesta, 25 iunie 1925; 5/SSA din Budapesta; 7/AAFM; 1879/1883?

Kolló Miklós; 3/Ciumani, Harghita, 1861-Budapesta, 17 sept. 1900; 5/SSAD din Budapesta; 7/AAFM; 1879-?

Lemeni George; 3/1813-Suceava, 12 iulie 1848; 4/Academia Mihăileană din Iași, 1835-1838; 6/bursă de stat pentru Germania (1838-1842) și Italia (1842-1846); 7/AAFM, 1838-1842; 8/ K. v. Piloty?; 9/Roma 1842-1846;

Liuba Alexandru; 3/Maidan, Oravița, 10 sept. 1875-București, 27 apr. 1906; 4/Oravița și Caransebeș; 6/bursă “Gojdu”, între 1895/96-1898/99; 7/AAFM, 1897-1902; 8/W. v. Rümman; 9/prim sculptor român distins cu premiul I de către prințul regent Luitpold!;

Loghi Kimon; 3/Serres, Macedonia, 1871 sau 1876? -?; 4/liceu grecesc în loc; 5/SNBA din București; 7/ AAFM, 1894-1899; 8/ N. Gysis, F. von Stuck; 9/1898, expune la “Glaspalast”; 10/ paris 1899-1901; 11/profesor și pictor renumit.

Luchian Ștefan; 3/Ștefănești, Botoșani, 1 febr. 1868-București, 28 iunie 1916; 5/SNBA din București, 1885-1889; 7/AAFM, 1889/1891; 8/J. C. Herterich; 10/Paris, 1891-;

Manea Grigore; 3/Bacău, 1885-?; 5/ SCBA din iași; 7/AAFM; 10/în Franța și Italia.

Mantu Nicolae; 3/Galați, 23 apr. 1871 –sept. 1957; 4/liceul comercial local; 5/SNBA din București, 1891-; 7/AAFM, 1905/6 –1912/13 8/H. von Zügel; 9/medalie de argint la expoziția din 1912; 11/stabilit definitiv în orașul natal.

Moscu Alexandru; 3/Bârlad, 1896-București, 1979; 7/AAFM; 8/H. Groeber; 10/București, după 1916, și la Praga;

Mureșianu Sever; 3/Rebrișoara, Năsăud, 1858 – Iași, 5 mai 1927; 4/Liceul grăniceresc la Năsăud; 5/AAF din Viena, între anii 1877/78-1879/80; 6/bursă din fondul grăniceresc; 7/AAFM, 1880-1886, în paralel cu studii de filosofie la

universitate; 10/1888, doctorat în filosofie la Universitatea din Praga; 11/între 1886-1926, profesor la Iași, pedagog, ziarist și pictor.

Mureșianu Traian; 3/Brașov, 22 apr. 1864-Viena, 3 oct. 1901; 7/AAFM, 1884-1891; 10/bariton la Opera din Viena;

Mützner Samuel; 3/București, 13 dec. 1884-2 oct. 1959; 5/SNAF din București, 1899/1900; 7/AAFM, 1900-1906; 8/A. Ažbé, Hollósy S., K. Raupp; 10/Paris, 1906-;

Obedeanu Oscar; 3/București, 1868-1914; 4/Bârlad; 5/SNBA din București, 1886-1889; 6/bursă regală; 7/AAFM, 1889-1893; 8/Fr. V. Kaulbach Al. von Wagner; 9/medalie de argint la expoziție și atelier propriu;

Orăscu Alexandru; 3/București, 30 iulie 1817-16 dec. 1894; 4/ "Sf. Sava"; 5/inginer hotarnic și arhitect în loc; 6/bursa "Eforiei Școalelor" pentru arhitectură la Berlin, 1841/42 și München; 7/AAFM, 1844-1847, și studii de geometrie descriptivă la Universitate, 1847-1849; 11/arhitect, profesor, rector, militant politic etc.

Panaiteanu-Bardasare Gheorghe; 3/Burdujeni, 22 apr. 1816- Iași 9 nov. 1900; 4/"Trei Ierarhi" și Academia Mihăileană, 1835-1840; 6/bursier al "Eforiei". 1840-1852; 7/ AAFM, 1840-1858; 8/W. v. Kaulbach, K. von Piloty; 9/ membru al "Societății artistice" din capitala Bavariei; 11/ director, vreme de decenii, al Școlii Naționale de Belle Arte și a Pinacotecii din Iași.

Pataky László; 3/Zlatna, 1857-Vințul de Jos, 4 martie 1912; 5/SSAD din Budapesta; 7/AAFM; 1880/1888?; 10/Paris; 11/retras în 1898 la Vințul de Jos.

Popescu Ștefan; 3/Fințești, Buzău, 20 ian. 1872 – București, 8 iulie 1948; 4/Ploiești, 1882-1886; 5/Școala de institutori din București; 6/bursă regală pentru 6 ani; 7/ AAFM, 1893/1900; 9/medalie de aur în 1904; 10/Paris, 1900-;

Rotsching Sebastian; 3/Cărpiniș, Timiș, 17 martie 1898-1971; 5/SSAD din Budapesta; 7/AAFM;

Russu Gheorghe; 3/Ida Mare, Năsăud-?; 4/liceu grădinaresc în Năsăud; 5/teologia la Sibiu; 7/AAFM, 1905/6-; 8/W. von Diez;

Sikó Miklós; 3/Târgu Mureș, 1818-1900; 5/ Studii de drept și funcționar cancelist în loc.; 7/ AAFM, 1850/51-;

Simonescu Virgil; 3/Gladna Română, Făget, 16 apr. 1881-1941; 4/Sibiu, Orăștie, Lugoj; 6/bursă particulară Mc. Ioni-Braniște; 7/AAFM, 1902/1906; 8/W. von Diez, M. von Feuerstein, K. Raupp; 10/Franța și Italia; 11/stabilit în Lugoj.

Späthe Oscar; 3/București, 1875-1944; 7/AAFM; 8/S. Eberle; 9/1905, expune la "Glaspalast" și obține medalia de aur; 11/sculptor vestit.

Stahi Constantin D.; 3/Dobreni. Neamț, 14 nov. 1844-Iași, 18 iunie 1920; 5/SNAF din Iași, 1862/1867; 6/bursă de stat; 7/AAFM, 1871-1878 (1882/?); 8/11. Anschütz, W. von Diez, A. von Wagner; 11/profesor (1878+1882) și director (1892-1902) la Școala Națională de Belle Arte din capitala Moldovei.

Steriadi Jean Al; 3/București, 29 oct. 1880-23 nov. 1956; 5/SNBA din București, 1896-1900; 7/AAFM, 1900/1901-; 8/ W. von Diez, G. von Hackl; 9/medalie de aur la expoziția de la "Glaspalast", 1913; 10/Paris, 1903-;

Stoica Dumitrescu; 3/ Zănoaga, Dolj, 11 mai 1886-București, 20 sept. 1956; 4/Craiova; 5/SNBA din București, 1900-1905; 6/bursă de stat și particulară; 7/AAFM, 1909/10-1913/14; 8/A. Jank; 9/atelier propriu;

Storck Fritz; 3/București, 19 ian. 1872-1942; 5/SNBA din București 1888-1893; 7/AAFM, 1893-1897; 8/W. v. Rümman; 9/1896, 1897, 1898, 1905 la "Glaspalast"; 10/1897-1899, în Italia; 11/membru fondator al "Tinerimei Artistice" și profesor la

Școala Națională de Belle Arte din capitala României (1906-): reprezentat al familiei de sculptori cu renume în epoca dată.

Strâmbuleanu Ipolit; 3/Mărășești, Mehedinți, 18 mai 1871 – București, 31 oct. 1934; 4/ Turnu-Severin; 5/SNBAB, 1889-1995; profesor de desen la gimnaziul din Craiova, 1895/96; 6/bursă de stat; 7/AAFM, 1896/97-1900/1901; 8/A. Ažbé; K. v. Marr; 11/membru fondator și secretar al “Tinerimei Artistice”; profesor, timp de trei decenii la Școala Națională de Belle Arte din București.

Székely Bertalan; 3/Cluj, 8 mai 1835-Budapesta, 21 august 1910; 4/Cluj, 1844-1850; 5/Politehnica și AAF din Viena, 1850-1855; 7/AAFM 1859/60-; 8/W. von Kaulbach, K. von Piloty, Al. Von Wagner;

Șoldănescu Ștefan; 3/Fălticeni, 16 iulie 1863-Iași, 22 oct. 1899(1900?); 5/SNBA din Iași, 1879-1885 sau 1883-1889?; 7/AAFM, 1893-1898; 8/N. Gysis, O. Seitz; 11/profesor de caligrafie și desen la Liceul Național din Iași.

Teclu Nicolae; 3/Brașov, 7 oct. 1839-Viena, 26 iul. 1916; 4/liceul local “Honterus” și la Viena; 5/Politehnica, AAF din Viena și Berlin; Universitatea din capitala Imperiului austro-ungar; 7/AAFM; 11/docent universitar și vestit chimist la Viena, inventator celebru.

Teutsch Johann; 3/Brașov, 13 aug. 1884-17 mart. 1960; 4/liceul în localitate; 5/SSAD din Budapesta, 1901-1903; 7/AAFM, 1903-1905; 8/W. von Rümman, B. Schmitt; 10/Paris, 1906/7, Berlin; 11/profesor la Brașov din anul 1908.

Teutsch Walter; 3/Brașov, 25 mai 1883 – München, 27 ian. 1964; 7/AAFM, 1903-1906-; 8/H. von Habermann, G. von Hackl, A. Jank, F. von Stack; 11/atelier propriu (1923-1931) și profesor la Academie (1931-1939).

Tonitza Nicolae N.; 3/Bârlad, 13 apr. 1886 – București, 26 febr. 1940; 5/SNBA din Iași, 1.02. 1906, neterminată; 6/subvenție de familie; 7/AAFM, 1907-1909; 8/I. von Habermann; 9/toamna lui 1908, expoziție la “Kunstverein”; 10/Franța, toamna 1909; 11/maestru-pictor.

Váradi Albert; 3/Oradea, 6 oct. 1896-Paris, 1925; 5/SSAD din Budapesta; 7/AAFM; 9/Roma și Baia Mare; 11/sculptor și grafician.

Vermont Nicolae; 3/Bacău, 10 oct. 1866-București, 16 nov. 1932; 5/SNAF din București, 1881-1886; 7/AAFM, 1887-1893; 8/F. von Defregger Fr. A. von Kaulbach, G. von Max, L. von Löffitz; 10/Paris, 1893-1895;

Vidali Themistocle; 3/1874-Ploiești, 17 martie 1940; 5/SNBA din București, AAF din Roma; 7/AAFM;

Vlădăreanu George; 3/1838-1890; 5/AAFF din Viena; 6/bursă “Romantăi”; 7/AAFM, 1862/63-1866/67; 10/Roma; 11/profesor de desen în Brașov (1868-1869).

Vorel Iascăr; 3/Iași, 29 aug. 1879 – München, febr. 1918; 5/autodidact; 6/bursă de familie, 1899-; 7/AAFM, 1899/1900-; 8/F. von Stuck; 9/atelier propriu în 1907 și membru al Societății “Patria” în anul 1909.

II/b Tabel alfabetic cu cei aflați din alte surse (*), dar care nu figurează în matricolele cercetate la instituția de învățământ artistic superior din capitala Bavariei:**

Nr. crt.	Nume/Prenume	Date cronologice	Interval studiu
1	Arbore Nina	1889-1942	1907-1910
2	Aricescu Constantin	1862-1933	f. d.
3	Bacalu Constantin	1884-1975	1908/1909
4	Balogh István	1890-1956	1910/1911
5	Balla Béla	1882-?	1905/1906
6	Basarab Alexandru	1878-1944	f. d.
7	Bednarik Ignat	1882-1963	1909/1910
8	Biju Leon	?	f. d.
9	Bottlik Tibor	1884-1974	1904-1907
10	Brâncuși Constantin	1876-1957	1902-1904 (?)
11	Briese Otto	1889-1963	1911/1912
12	Ciurdea Maria	1878-1967	1903-1905
13	Crassus Vasile	?	f. d.
14	Csaki-Copony Grete	1893-1990	f. d.
15	Cuțescu-Storck Cecilia	1879-1969	1897-1899
16	Déczy-Berde Amália	1886-1984	1910-1913, 1923 (?)
17	Dolinski Ludovic (Oscar?)	?	f. d.
18	Dörschlag Anna	1869-1947	1904-1907
19	Eder Hans	1883-1955	1903-1908
20	Ferch Franz	1900-1981	1925-1927 (?)
21	Ferenczy József	1866-1925	1895/1896
22	Goldschmidt Lotte	1871-1925	f. d.
23	Grant N.	?	f. d.
24	Hermann Hans	1885-1980	f. d.
25	Hönigberger Hans [Ernst]	1885-1974	f. d până la primul război?
26	Iliescu Remus	?	f. d.
27	Jakab Zoltán	1883-1919	1907/1908
28	Kessler H.	?	f. d.
29	Kiss Károly	1883-1953	1904/1905
30	Konnerth Hermann	1881-1966	1908-1914
31	Krizsán János	1886-1948	1905-1907
32	Leonhardt Emil F.	1886-1956	f. d. 1905?
33	Maximilian Emil	?	f. d. 1913-1914?
34	Maxy M. H.	?	f. d.
35	Meschendörfer Harald	1909-1984	1927-1930 (-1932)?
36	Miess Friederich	1854-1935	1885-1889
37	Mihail-Oteteleşeanu Otilia	?	f. d.
38	Morres Eduard [Hermann]	1884-1980	f. d.
39	Murnu Ary	1881-1971	1898-1900
40	Papatriandafil Tache	?	f. d.
41	Petrașcu Gheorghe	1872-1949	1898/1899
42	Petrașcu Miliția	1872-1976	1910/1911

43	Popeea Elena	1879-1941	1899/1900
44	Popescu Nicolae	1835-1877	1865-1868
45	Rădulescu Magdalena	1902-1981	1920/1921
46	Ressu Camil	1890-1962	1902/1903
47	Réti István	1872-1945	f. d.
48	Schackl Waldemar	1893-1957	f. d.
49	Schmidt Heinrich	1882-1954	1900-1904 (?)
50	Schullerus Fritz	1866-1898	1889/1890, 1894/1895
51	Schullerus Trude	1889-1981	1906-1914
52	Sîrbu Gheorghe	1883-1955	f. d.
53	Smigelschi Octavian	1866-1912	1884/1885 (1890?)
54	Steurer Iosif Fr.	1885-1971	1903/1904
55	Suciu Petru	?	1912/1913
56	Szathmáry Sándor	1871-1933	f. d.
57	Tarasov Stavru	1883-1961	f. d.
58	Tocariu Alexandru	1894-1954	f. d.
59	Ulinescu Gheorghe	?	f. d.
60	Velceleanu Mihail	1810-1872	1823/1824
61	Veress Zoltán	1868-?	f. d.; 1890-1895?
62	Verona Arthur G.	1868-1946	1895/1896
63	Wälder Johann	1854-1902	f. d.; 1874-; 1876?
64	Wellmann Robert	1866-1946	f. d.; 1889-1891?
65	Ziffer Sándor	1880-1962	1900-1903

(***) Vezi lista lucrărilor consultate, după partea de note!

LISTA SELECTIVĂ A LUCRĂRILOR BIBLIOGRAFICE

1. Rosetti, D. M., *Dicționarul contemporanilor*, București, 1897
2. Diaconovich, C., *Enciclopedia Română*, I-III, Sibiu, 1898-1904.
3. Somogy, Miklós, *Magyarok a Müncheni képzőművészeti Akadémián (1824-1890)*, în *Művészet*, XI, 1912, p. 178-188.
4. *Enciclopedia "Minerva"*, Cluj, 1929.
5. Osváth, Kálmán, *Erdélyi Lexikon*, Nagyvárad/Oradea, 1929.
6. Candrea, I. A., Adamescu, Gh., *Dicționarul enciclopedic ilustrat "Cartea Românească"*, București, 1931.
7. *Művészeti Lexikon*, I-II, Budapest, 1935.
8. Predescu, L., *Enciclopedia "Cugetarea"*, București, 1940.
9. Lyka, Károly, *Magyar művészet Münchenben (1867-1896)*. Budapest, 1951.
10. *Dicționar enciclopedic român*, I-IV, București, 1962-1966.
11. Bogyay, Thomas, *Bayern und die Kunst Ungarns*. München, 1964, p. 21-24.
12. Jászai, Géza, *München und die Kunst Ungarns 1800 bis 1945*, în *Ungarn Jahrbuch*, II, 1970, p. 143-153.
13. *Mic dicționar enciclopedic*, București, 1972.
14. Barbosa, C., *Dicționarul artiștilor români contemporani*, București, 1976.
15. Pavel, A., *Aus der Geschichte der rumänisch-deutschen Kunstbeziehungen*, în *Bildende Kunst*, 1978, nr. 8, p. 370-372.
16. Drăgoi, L., Miklós Sikó, *portretist din Transilvania (secolul XIX)*, în *AMN*, XV, 1978, p. 481-487.
17. *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, I-III, Bukarest, 1981-1994.
18. Bakó, Zsuzsanna, *Székely Bertalan (1835-1910)*, Budapest, 1982.
19. Prut, C., *Dicționar de artă modernă*, București, 1982.
20. Franz, Heinz, *Franz Ferch und seine Banater Welt*, München, 1988.
21. Banner, Zoltán, *Erdélyi művészete a XX században*, Budapest, 1990.
22. Petri, Anton Peter, *Bibliographische Lexikon des Banater Deutschtums*, Marquastein, 1992.
23. *Dicționar enciclopedic*, I-II, București, 1993-1996.
24. Stephani, Claus, *Hans Mattis Teutsch (1884-1960)*, München, 1993.
25. *Lexikon der Siebenbürger Sachsen*, Innsbruck, 1993.
26. Murádin Jenő, *Erdélyi művészete a XIX-XX században*, în *Korunk*, IV, 1993, nr. 9, p. 42-51.
27. Cozmei, M., *Pagini din istoria învățământului artistic din Iași. 1860-1995*, Iași, 1995.
28. Deac, M., *50 de ani de pictură. 1890-1940. Dicționarul pictorilor din România*, București, 1996.
29. Pavel, A., *Pictori evrei din România. 1848-1948*. București, 1996.
30. Podlipny-Hehn, Annemarie, *Adolf Humborg*, Augsburg, 1997.
31. Heilauf, Zsuzsanna, *A Müncheni képzőművészeti Akadémia magyarországi hallgatói a kezdetektől 1919-ig*, In *Tanulmányok az újkori külföldi magyar egyetemjárás történetéhez*, Budapest, 1997, p. 313-336.

DIE KÜNSTLERISCHE INTELLEKTUALITÄT IN RUMÄNIEN UND DAS DEUTSCHE KULTURMILIEU. DAS BEISPIEL MÜNCHENS (1808-1935) (Zusammenfassung)

Unser Vorgehen bezweckt in erster Reihe die Bestimmung einiger schätzungsmässigen Richtlinien der Spezialisierung durch normale Studien oder spätere Perfektionierung, - mit Eigenheiten je nach Fall und Epoche -, für die Zeitspanne 1808-1935 und aufgrund der vier Matrikelregister, die unversehrt im Archivfonds der ehemaligen "Königlichen Akademie für schöne Künste (heute "Akademie der bildende Künste") von München. Wir gingen absichtlich von der Hypothese aus, dass die besprochene Form höheren Unterrichts für eine beträchtliche Anzahl junger Studierender aus unserem Lande entweder eine erste Kontaktnahme mit den Ergebnissen der klassischen und modernen deutschen Kunst darstellt, oder aber ein notwendiges Zwischenspiel im Verlauf einer ähnlichen geistigen Entwicklung auf anderen Gebieten künstlerischen Ausdrucks wie Frankreich und Italien.

Die knapp verfaßte und im Laufe der Zeit erweiterte Rubrikatur der oben erwähnten Bände bezieht sich strikt auf das zu erforschende Thema. Unsere Untersuchung nimmt sich vor, die verschiedenen aus einigen arbiträr festgelegten Untersuchungsrichtungen hervorgehenden Elemente zusammenzuführen, sie allgemein, aber auch im Besonderen zu deuten, je nach dem Ergebnis der Zusammenwirkung der Faktoren: Ursache und Wirkung, alles unter einer annehmbaren komparatistischen Form, die aus Bezugnahmen und Interferenzen in Zeit und Raum hervorgehen.

Erstens verfolgten wir die Schätzung der globalen Anzahl für die "Studenten-Künstler", die aus der zu besprechenden historisch-geographischen Gegend stammen, die nach Epochen und Faktoren verschieden sein kann, aber entsprechende spätere Folgen hat.

Die konkrete Angabe und die vergleichende Untersuchung für die verschiedenen zeitlichen Phasen der bedeutenden Immatrikulierungsangaben, - dem angegebenen Alter entsprechend-, bezweckt die Bestätigung oder Widerlegung der Hypothese über die Art und Weise der Entfaltung des Aktes an sich, wie auch die Vielfalt der Probleme in Verbindung mit dem Zeitpunkt der Vorstellung, von der formellen Zulassung bis zur Akzeptierung der legalen Inskribierung, die Eigenschaft als Student der höheren künstlerischen Bildungsanstalt endgültig bestätigte.

Der Versuch der Unterscheidung nach historisch-geographischen Gebieten bezweckte die Festlegung der Eigenschaft der physischen Gegenden - mit verschiedenen Ausdehnungen-, als natürliche Quellen der Herkunft und der beginnenden künstlerischen Ausbildung für die untersuchte studierende Jugend, der mehrheitlich oder minderheitlich vom Lande stammte oder städtische Prioritäten hatte, was vom urkundlichen Material bestätigt wird.

Die Behandlung des Aspekts bezüglich des sozialen Standes der Eltern (oder des Vormundes) erlaubte die Hervorhebung einiger konkreter Formen sicherer Schichtung für bestimmte sozial-berufliche Kategorien, eben für eine Rechtfertigung doppelten materiellen Anstrengung auf einer ersten inneren Ebene, von der Universitätsstudien im Ausland, aber besonders auf einer späteren, wegen der besonderen finanziellen Hilfe in der Lage der Annahme langer Jahre, die in Vorlesungssälen und Werkstätten einer Anstalt in einer grossen europäischen Hauptstadt zu verbringen wären.

Die Frage der Stipendien konnte nicht zufriedenstellend behandelt werden, wegen des Fehlens jedwelcher Erwähnungen in diesem Sinne, so dass die Schätzung der von Fonds oder Stiftungen gebotenen Summen nur zum Teil gelöst werden konnte nur dank der bereits veröffentlichten Angaben, die später je nach Personen und der beschriebenen Zeitspanne zu finden waren.

Zufällig und weiterhin fragwürdig bleibt der Versuch der Unterscheidung des studentischen Elements nach anderen zwei wesentlichen Kennzeichen, der Konfessions und der Nationalität, die im Original nicht hervorgehoben bleiben, auch wenn das letzte Element hier und da erwähnt wird.

Die Untersuchung nach Spezialisierung und nach Lehrern und Anführen von Schaffungswerkstätten, versucht, den Leser zu Überlegungen und zum Verstehen der Neigung oder Abneigung zu verleiten, die bereits im Laufe der Studien für bestimmte direkte berufliche Auswahlmöglichkeiten ausgebildet wurden, die von den Professoren in einem des öfteren ungeeigneten oder den Studenten unverständlichen Zusammengang vermittelt wurden, was bis zum Schluss zu un erwarteten Wendungen in der Abhliessung der Fachausbildung und in der Formung einer eigenen Spezialisierung führen konnte, mit Nachwirkungen für den künftigen Künstler.

In enger Verbindung mit dem bisher Gezeigten kann die Untersuchung der "künstlerischen Wanderung" gebracht werden, die sowohl vertikal als auch horizontal stattfinden konnte, ohne das bereits verpflichtend gewordene Pendeln, ausserhalb Deutschlands und Münchens, nach Paris und Rom.

auszuschliessen, was das Workommen und die Lebensfähigkeit einer solchen Festgestellten unregelmässigen Anwesenheit in kürzeren oder längere Zeitspannen veranschaulicht.

Die Schlussfolgerungen beziehen sich sowohl auf das Allgemeine als auch das Besondere bezüglich der zahlenmässig und zeitlich bestimmte Auswahl. Der Versuch der Wiederherstellung der Persönlichkeiten, die in der Universitätsmatrikeln angetroffen wurden, als auch jener, die sich nicht in den vier Bänden wiederfinden, mit hypothetischen Spuren in München, die sich allmählich in der Malerei, Architektur und Bildhauerei ausbildeten und durchsetzten, wird von den beiden erwähnten Anhängen veranschaulicht. Aus der Deutung des von uns behandelten Materials geht hervor, dass die Anstalt höherer künstlerischer Ausbildung in der bayerischen Hauptstadt von ihrer Gründung und bis in die ersten Jahrzehnte unseres Jahrhunderts ein wirksames berufliches Labor für die Bildung und Ausbildung in kritischen Geiste, modernen Anschauungen und in einer stimulierenden Atmosphäre. der zahlreichen Künstler spielte, die vom heutigen Gebiet unseres Landes stammten und die allmählich, im Laufe der Zeit, einen wertvollen Kern der künstlerischen intellektuellen Eliten bildeten.

MISCELLANEA

Eforturile de repertoriere a manuscriselor de cărți populare românești s-au concretizat în forma bibliografică¹ sau, alături de descrierea altor manuscrise românești, în cea a cataloagelor² fiind semnalată, până în prezent, existența a nouă exemplare de *Alexandrii* copiate în Transilvania istorică. Din punct de vedere cronologic acestea sunt repartizate astfel: un exemplar copiat în secolul al XVII-lea³, iar celelalte opt în secolul al XVIII-lea⁴. Remarcăm faptul că pentru o perioadă îndelungată de timp de aproape un secol (1620-1709) nu s-a regăsit nici o copie a *Alexandriei*, aceeași situație repetându-se pentru secolul al XIX-lea deși manuscrisul a fost unul dintre romanele populare cel mai mult difuzat cu precădere în secolul al XVIII-lea.

Identificarea unor noi copii permite conturarea unor concluzii pertinente cu privire la analiza și impactul acestor manuscrise în societatea românească transilvăneană a secolului al XVIII-lea relevându-se în același timp universul imaginar al acesteia⁵. În mod fericit, prin achiziția unei biblioteci particulare, Biblioteca Centrală Universitară din Timișoara a intrat în posesia unui manuscris *Alexandria*⁶ necunoscut până în prezent. Ne propunem să-l semnalăm și să-l integrăm în circuitul științific de specialitate.

Manuscrisul, format în octavo mic, cuprinde 95 file nenumerate, terminându-se brusc la fila 95r. Datarea lui s-a stabilit pe baza caracteristicilor scrierii specifice textelor copiate în secolul XVIII în Transilvania, marginal nefiind nici o însemnare de copist care să indice cine și când a fost copiat textul *Alexandriei*. Scrisul este personalizat, nu imită tiparul și nu are aspectul de "scriptio continua". Textul a fost copiat de o singură mână, cu cerneală neagră, copistul intervenind pe parcursul copierii în text pentru îndreptarea erorilor de scriere. Hârtia poartă urmele liniaturii, rândurile pe pagină variind între 15-20. Ornamentația manuscrisului se rezumă la marcarea capitolelor prin frontispicii executate în peniță, motivele geometrice fiind specifice artei populare și la o singură inițială ornată (f. 43v).

¹ M. Moraru, Cătălina Velculescu, *Bibliografia analitică a cărților populare laice*. Partea I. vol. I-II, București, 1976-1978.

² I. Bianu, R. Caracș, G. Nicolăiasa, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. I-III, București, 1907-1931; G. Ștrempel, G. Moisil, L. Stoianovici, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. IV, București, 1967; G. Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. I-IV, București, 1978-1992.

³ BAR, Ms. rom. 3821, *Alexandria*, 1620, ff. 1r-76v, cf. M. Moraru, Cătălina Velculescu, *op. cit.*, vol. I, p. 55.

⁴ BCUC, Ms. rom. 4351, *Alexandria*, 1709, 164ff. (datarea s-a făcut pe baza însemnării de la f. 121v: "leat 7217" = 1709 - n. n.); Biblioteca Județeană Cluj-Napoca, Ms. *Alexandrie*, *Alexandria*, 1741, 59ff. ; BAR, Ms. rom. 1723, *Alexandria*, (prima jumătate a sec. XVIII), 133ff. ; Ms. rom. 3093, *Alexandria*, 1776, ff. 92r-144r; Ms. rom. 5496, *Alexandria*, 1782, ff. 1r-133v; Ms. rom. 5409, *Alexandria*, 1796, 123ff. ; Ms. rom. 4866, *Alexandria*, 1799, ff. 29r-125v; Biblioteca "Astra" Sibiu. Ms. 27, *Alexandria*, 1783, ff. 1r-126r.

⁵ A. Duțu, *Carte și cultură populară*, în: *România Literară*, 1984, An XVII, nr. 28, p. 4.

⁶ BCUT, Ms. CS 432, *Alexandria*, (a doua jumătate a sec. XVIII), 95ff.

Manuscrisul este structurat pe cinci mari capitole:

f. 1r: *Viața marelui și a toată lumea împărat Alexandru Macedon*

f. 26r: *Pentru Ducipal*

f. 43v: *Împărăția lui Alixandru împărat*

f. 59v: *Războiul lui Alixandru împărat*

f. 87r: *Războaiele ale lui Darie împărat cu Alixandru împărat*

Pe recto-ul primului forșat este o însemnare de posesor relevantă pentru circulația cărților populare, romanul fiind împrumutat unei alte persoane pentru a fi citit:

“Această carte este a lui (...) 1802 avgust zilele (...) am dat la Orban până în (...) luni, adecă până în sfârșitul luni lui octovrie. 1802 16 avgust am dat la Ciora (...).”

Descrierea internă a manuscrisului, cât și conținutul acestuia ne indică faptul că este o copie abreviată care respectă însă cadrele narațiunii romanului popular.

MEDA DIANA BÂRCĂ

ALEXANDRIA: UN UNKNOWN MANUSCRIPT

(Abstract)

The present article proposes the integration of *Alexandria* manuscript, unknown till now, into the circuit of scientific life.

The manuscript copied in Transilvania in the second half of the eighteen century, is hold in the Special Collections Department of Central University Library of Timișoara, its call-number is Ms. CS 423. It is one of the most popular folk-books, witch is relevant in order to rebuild the imaginary univers of Romanian society from Transilvania in the eighteen century.

În înțelegerea perspectivei mitologizante a epocii romantice o importanță deosebită o are analiza și raportul acestei perspective cu mitul, legenda și cu sensul acestora, care pot fi de sorginte cultă sau populară.

În legătură cu această perspectivă mitologizantă, istoriografia folosește denumiri, ca: “Vlad Țepeș. Între legendă și adevăr istoric”(Ștefan Andreescu), “Vlad Țepeș. Mit și realitate istorică” (Emil Stoian) etc., fără a-și defini explicit conceptele. De aceea considerăm necesară o analiză a acestor temeni și a conceptelor pe care le vehiculează, pentru a stabili dacă folosirea lor este justificată sau nu.

O încercare de defini mitul într-o manieră satisfăcătoare este extrem de dificilă din cauza multiplelor funcțiuni ale acestuia. V. Kernbach semnalează peste 500 de definiții care reprezintă “mai mult o acumulare teoretică de puncte de vedere decât o evoluție practică spre formularea unui postulat”¹. O definire clară este mult îngreunată, deoarece mitul a intrat în toate domeniile cunoașterii, ajungându-se ca orice idee acuzat ireală să fie decretată mit². Ba chiar și concretul imediat a intrat în sfera mitului (ex: mitul automobilului, al săpunului, al atomului etc.), ceea ce l-a făcut să decadă și mai mult, devenind un termen ce ține de rechizitele banalității³.

Pentru cel care studiază mentalitatea populară, “miturile sunt povestiri care beneficiază de o aprobare deplină” sau “miturile sunt depozitățile sociale ale adevărului”⁴.

Definițiile ar putea continua, deoarece, așa cum arăta și Eliade, mitul este o “realitate culturală extrem de complexă, care poate fi abordată și interpretată din perspective multiple și complementare”⁵. Marea majoritate a celor care s-au preocupat să dea o definiție mitului conchid că el este o povestire sacră, reală care s-a petrecut *illo tempore*⁶.

Mitul, prin degradare va ajunge în alte genuri minore, cum sunt basmele, legenda, fabula, anecdota, care sunt “istorii false”, deoarece în centrul acestora se află omul, eroul național, care prin fapte nobile devine salvatorul poporului său⁷.

Una din caracteristicile principale ale mitului constă în crearea de modele exemplare pentru întreaga societate. Se recunoaște aici o tendință general umană, de transformare a unei existențe în paradigmă și a unui personaj istoric în arhetip⁸. Legenda, apropiată ca formă de mit, este o narațiune cu țel explicativ sau un comentariu despre oameni și aspecte mai puțin obișnuite⁹.

Din considerațiile expuse mai sus se pot trage unele concluzii privitoare la caracterul de mit sau de legendă date interpretărilor acestui personaj, pentru că

¹ Victor Kernbach, *Dicționar de mitologie generală*, București 1989, p. 6.

² Lucian Blaga, *Despre mituri*, în *Opere IX*, București 1978, p. 364.

³ *Ibidem*, p. 366.

⁴ Mihai Coman, *Mitos și epos*, București, 1985, p. 49.

⁵ Mircea Eliade, *Aspecte ale mitului*, București, 1978, p. 14.

⁶ *Ibidem*, p. 6.

⁷ *Ibidem*, p. 9.

⁸ Mircea Eliade, *Mituri vise și mistere*, în *Eseuri*, București, 1991, p. 134.

⁹ Ion Șeulean, *Cuvânt introductiv la Maria Ioniță, Cartea Vălvelor*, Cluj-Napoca, 1982, p. 7.

miturile se dezvoltă și în funcție de atitudinea receptorilor care dau un anumit sens unui fapt sau eveniment istoric. Este cazul istoriografiei secolului al XIX-lea care interpretează evenimentele trecutului din perspectiva unei ideologii politice. Acest fapt se integrează într-un comportament mitic, ce se manifestă considerabil sub forma mitului politic¹⁰. De altfel, o ideologie politică își impune, ca urmare a urgențelor prezentului, problematica și eroii în măsură să o justifice și mai ales să o legalizeze. În realitate, secolul al XIX-lea parcurge o criză de legitimitate, societatea nu se recunoaște în cei ce o guvernează, în valorile și instituțiile acestora, așa încât puterea și tot ce are legătură imediată cu ea este perceput ca ostil, în neconcordanță flagrantă cu aspirațiile naționale¹¹. Criticarea societății prezente își caută justificarea în existența unui trecut "perfect", în care funcționa un pact între națiuni, stări sociale, iar monarhul domnește în armonie cu supușii săi. Ca urmare, ideologia acestei perioade stă sub semnul solidarității naționale, idealul fiind fericirea obștii pentru care individul trebuie să se sacrifice. Din această perspectivă, Vlad Țepeș apare ca un mare erou care și-a "sacrificat tot spre mântuirea țării de impunerea jugului străin"¹². Conceptele epocii sunt justiție, libertate, fraternitate, întrucât mobilele politicii în acel moment sunt emancipare, unire și independență. În această ordine de idei, elitele românești vor vehicula motive legitimize de proveniență populară (tradițională), la care se adaugă hiperbolizarea propriei istorii, o manieră istorizantă de fundamentare a necesităților prezentului. Acum se inventează mituri (sau pseudomituri, cum le numește Eliade), în plan european cel al progresului nestăvilit, iar în spațiul românesc istoria devine un fel de mit-istorie, în sensul sensibilității romantice, dominantă a timpului, ce perindă în fața poporului o galerie de situații ilustre aflate sub semnul hiperbolei. Vlad Țepeș, alături de alte personalități, devine un model. Aceste tipare trebuiau să convingă, să modeleze conștiințele prin adâncimea sentimentelor generate. Valorile exacerbate sunt adevărul, eroismul și libertatea, valori general umane, sunt etic valabil și dorit pentru orice individ. Așa se explică notorietatea fulminantă a personajului în discuție într-un interval de timp relativ scurt, practic *crearea mitului în mediul românesc*.

Pornind de la surse externe - povestirile slavone, germane (mult edulcorate), cronicile bizantine și cele turcești, imaginea lui Vlad Țepeș a fost remaniată și generalizată prin intermediul literaturii sau manualelor¹³, și foarte probabil prin intermediul calendarelor publicate de diverse asociații culturale. În concluzie, ideologia romantică printr-un mit gata făcut, așa cum spune și Le Goff vis-à-vis de orice ideologie, a "constrâns realul să intre într-un cadru conceptual preconcepțu"¹⁴.

Din cele arătate mai sus rezultă că Vlad Țepeș devine în secolul al XIX-lea obiectul unui mit politic - idee susținută și de Daniela Constantinescu¹⁵-, creat pe o bază cultă și propagat în mod conștient în mase. Prin aceasta infirmăm teoria originii

¹⁰ Mircea Eliade, *Mituri vise și mistere*, p. 138.

¹¹ Raoul Girardet, *Mituri și mitologii politice*, Iași, 1997, p. 66.

¹² Apud Ion Bogdan, *Vlad Țepeș și narațiunile germane și rusești asupra lui*, București, 1986, p. 27 citează aserțiunea lui A. T. Laurian din *Manual de istorie a Românilor*, Iași 1853, p. 2-3; Acest mit al salvatorului s-a manifestat cu egală forță și pe plan european, mai ales în Franța veacului al XIX-lea. pe același fond al neconcordanței dintre opțiunile societății și oferta guvernaților, mit analizat din perspective multiple de către Raoul Girardet, *Mituri și mitologii politice*, Iași, 1997, p. 66-74.

¹³ M. C. Florentiu, *Noțiuni de istoria românilor*, ediția 17, București, 1886, p. 129-133.

¹⁴ Jacques le Goff, *Imaginarul medieval*, București, 1991, p. 7.

¹⁵ Daniela Constantinescu, *Vlad Țepeș și imaginea prințului ideal în societatea românească a secolului al XIX-lea*, în *Analele Universității București*, 1993/1994, p. 69-75.

populare medievale a mitului Vlad Țepeș alături de ipoteza doamnei Daniela Constatinescu. Această teorie a originii medievale a mitului este susținută, fără argumente convingătoare, de istoriografia românească a ultimelor trei decenii de dinaintea revoluției din decembrie 1989, precum și de Raymond T. Mc Nally în diverse articole și cărți apărute la noi sau în străinătate.

Tradiția orală având în centru imaginea lui Vlad Țepeș, chiar dacă a existat în timpul vieții sale, nu s-a păstrat până în secolul al XIX-lea. Este un fapt demonstrat că memoria populară nu reține un eveniment sau personaj istoric, mai mult de 2-3 secole. Și asta în cazul în care personajul istoric se apropie de un model mitic în tradiția populară. Memoria populară nu reține decât cu mare greutate faptele individuale, figurile autentice, atâta timp cât ele nu se substituie unui arhetip¹⁶. În tradiția folclorică românească nu s-a păstrat, nici măcar sub o formă distorsionată, vreun eveniment sau fapt mai important legat de domnia lui Vlad Țepeș. Cu alte cuvinte, figura autoritară a voievodului valah pătrunde din nou în tradiția orală odată cu secolul al XIX-lea. De acum putem vorbi, cu argumente, de nașterea unei tradiții orale în mediul românesc, prin intermediul Școlii romantice. Gândirea istoristă promovată de intelectualitate – preocupată să disloce imobilismele comunităților rurale – a fost străină lumii arhaice a satelor, care nu s-a putut imagina altfel decât în orizontul ciclicității: naștere-moarte, muncă-sărbătoare, prosperitate-foamete, marcate prin ritualuri creștine.¹⁷ În fapt, lumea rurală, tradițională este somată să iasă din starea sa organică, cum o numea Blaga, și să intre într-o lume a concretului, în istorie și politică, în virtutea unei ideologii. În acest context, apelul la istorie este maxim. Ea este chemată în primul rând să pregătească accesul maselor la cultură pe linia lansată încă de iluminiști, întreprinzând în acest scop o vastă operă educativ-didactică prin valorificarea surselor în manuale, scrieri relative la obiceiuri, tradiții populare etc. În al doilea rând istoria trebuia să arate lumii “cine sunt moldo-vlahii și ce au făcut ei în vremurile trecute”¹⁸.

Pe acest fond de preocupări ale lumii moderne, prin apelul dovedit în cele din urmă decisiv al literaturii, poeziei și chiar picturii se naște mitul politic Vlad Țepeș. Este interesant de remarcat că abia din a doua jumătate a secolului al XIX-lea datează și primele reprezentări picturale dedicate voievodului de către Theodor Aman. Chipul său este convențional, deoarece cele două tablouri – “Vlad Țepeș și solii turci” și “Boierii surprinși la ospăț de trimișii lui Vlad Țepeș”, au fost realizate înainte de a se descoperi portretul oficial al voievodului păstrat în castelul de la Ambras.

Revenind la tradiția orală, amintim că primele legende au fost culese și publicate de Petre Ispirescu (1837-1880) într-o formă prelucrată¹⁹. Ele nu sunt altceva decât dezvoltări ale povestirilor slavone și parțial ale celor germane (povestea țiitoarei mincinoase și a boierului cu nas subțire), pe care autorul le-a cunoscut²⁰. Cele 9 povestioare ale sale au fost publicate postum de către Lecca Morariu la Cernăuți în 1935²¹. Culegerile de legende ale lui Ispirescu întâlnesc un ecou al literaturii și istoriografiei reflectate în lumea satelor, pe care îl îmbunătățește.

¹⁶ Mircea Eliade, *Mituri, vise și mistere*, p. 43.

¹⁷ Claude Karnoouh, *Românii. Tipologie și mentalități*, București, 1994, p. 91.

¹⁸ Alexandru Zub, *În orizonturile istoriei*, Iași, 1994, p. 145, citează celebra aserțiune din 1837 a lui Mihail Kogălniceanu.

¹⁹ Petre Ispirescu, *Povestiri despre Vlad Vodă Țepeș*, în *Opere* II, București, 1979, p. 280.

²⁰ *Ibidem*, în *Opere*, p. 68; se deduce din context.

²¹ Radu Florescu, *The Dracula Image in Works of Ispirescu and Rădulescu Codin*, în *Cahiers roumain d'études littéraires*, nr. 3/1977, p. 31.

Mitul Vlad Țepeș este răspândit în popor începând cu prima jumătate a secolului al XIX-lea și masiv la mijlocul secolului, iar Ispirescu culege legendele în a două jumătate a secolului, deci memoria colectivă mai păstra încă amănunte semnificative în acest interval de timp relativ scurt, deci nu putea fi vorba de o tradiție orală medievală, așa cum susține Radu Florescu²² sau Georgeta Ene²³.

C. Rădulescu Codin, un alt pasionat culegător de folclor, publică în 1910 câteva legende, în parte asemănătoare cu cele culese de Ispirescu: "Construirea cetății Poenarii", "Fuga lui Vlad Țepeș în Transilvania după 1462" etc²⁴. Acestea apar mai fidel redată, întrucât păstrează în limbaj culoarea locală și nu sunt deloc dezvoltate literar, fapt ce ar pleda pentru o mai sigură autenticitate²⁵. În legende culese de Codin, amănuntele istorice sunt mult mai puține și mai estompate, deoarece culegerea e mai târzie decât a lui Ispirescu. E posibil ca memoria populară să fi pierdut cu timpul amănuntele concrete.

Referitor la operele de folcloriști ale lui Ispirescu și C. R. Codin, Radu Florescu, unul din susținătorii cei mai fervenți a unei tradiții orale concentrată pe figura lui Țepeș, veche de peste 500 de ani, remarcă că aceștia nu au făcut decât să aducă deservicii cercetărilor actuale, întrucât nu au avut o metodă științifică și, mai mult în cazul lui Ispirescu, tradiția populară a fost anexată ficțiunii literare, iar C. R. Codin a folosit și legende culese la mâna a doua de la preoți din sate²⁶. Cecetările efectuate de Institutul de Etnografie și Folclor din București în zona Argeșului au dat la iveală numeroase variante ale povestirilor culese de Codin și Ispirescu. Ele nu sunt decât variante ale legendelor cunoscute, dovadă că imaginația și-a spus cuvântul. Se mai păstrează acea motivație moral-didactică din finalul povestirilor.

Cele peste 25 de povestiri (6 variante ale legendei construirii cetății Poenari, 3 variante ale originii numelui de Țepeș, 2 legate de arderea leneșilor etc.) înregistrate pe bandă magnetică, culese de Georgeta Ene²⁷ (fără un chestionar prestabilit), duc la concluzia opinată de Radu Florescu că acest prinț a fost mai important în ochii poporului chiar decât Mihai Viteazul²⁸, fără a preciza despre care epocă este vorba.

Portretul rezultat din toate aceste povestiri este evident unul pozitiv și furnizează varianta modernă a istoriei lui Țepeș, axată pe două coordonate: lupta antiotomană încununată de succes și latura justițiară cu nelipsitul ei simbol, țepa; varianta se conservă cu succes și pentru istoriografia secolului XX. În concluzie, se produce o mitizare a lui Țepeș, atât în lumea cultă, de ordin politic, cât și o integrare în universul mitic rural, legată de vechile culte ancestrale eroice, etice. În ambele cazuri se produce o mitizare în epoca modernă, bazată pe legende și izvoarele prelucrate și răspândite de cultura elită.

CAMELIA CIORTEA

²² *Ibidem*, p. 28-34 și în Radu Florescu and Raymond McNally, *Dracula Prince of many faces*, U. S. A., 1989, p. 213-214.

²³ Georgeta Ene, *Romanian Folklore about Vlad Țepeș*, în *Revue d'études sud-est européennes*, nr. 2/1977, p. 581-590.

²⁴ C. Rădulescu Codin, *Legende, tradiții și amintiri*, București, 1910, p. 60-65.

²⁵ Daniela Constantinescu, *Op. cit.*, p. 70.

²⁶ Radu Florescu, *The Dracula Image in the Works of Ispirescu and Rădulescu-Codin*, p. 31-32.

²⁷ Georgeta Ene, p. 582.

²⁸ Radu Florescu, *The Dracula Image in the Works of Ispirescu and Rădulescu-Codin*, p. 32.

VLAD ȚEPEȘ – POLITISCHE MYTHOLOGIE (Zusammenfassung)

Nach mehreren Jahrhunderten vollkommenen Vergessens zeichnet die romantische Geschichtsschreibung, ausgehend von äußeren Quellen (den slawischen und deutschen Erzählungen, den byzantinischen und türkischen Chroniken – ein neues Porträt des Wojewoden Țepeș, mit vorwiegend positiven Zügen, ein Bild, das bis heute unverändert blieb. Die Ideologie des 19. Jahrhunderts setzte, infolge der Erfordernisse der Gegenwart, Helden und Problemstellungen durch, die sie rechtfertigen und besonders legalisieren sollten. Das Ideal war das Glück der Gemeinschaft, für das sich der einzelne opfern sollte. Aus dieser Sicht erscheint Vlad Țepeș als ein großer Held, „der alles opferte für die Errettung des Landes vor dem fremden Joch“. Die Geschichte wird zu einer Art Mythos-Geschichte, das vor die Augen des Volkes eine Reihe glänzender Situationen führt, die unter dem Zeichen der Hyperbel stehen. Somit wird Țepeș, in einer recht kurzen Zeitspanne zu einem „großen Modell“, einem politischen Mythos von strahlender Berühmtheit.

Eigentlich findet sowohl eine politische Mythisierung Țepeșs, in der Welt der Gebildeten, als auch seine Eingliederung in die mythische rurale Welt statt, in Verbindung mit den alten ursprünglichen, heldenhaften, ethischen Kulturen.

Titulatura, așa cum rezultă ea din documentele păstrate de la Vlad Țepeș, precum și de la alți domnitori, este un mod de imaginare a puterii stăpânitoare a societății și epocii. Este un formalism comun Evului Mediu, de la care nu va face abatere nici voievodul muntean. Țepeș este puterea legitim constituită, este un domn uns prin voința divină, autoritatea sa căpătând prin urmare o mare putere de sugestie. O astfel de putere este în mod necesar absolută, dar Țepeș o exacerbează potrivit firii sale violente.

Ierarhic el este deasupra supușilor, o aparență nobilă, impunătoare, care trebuie recunoscută ca atare de toți ceilalți stăpânitori de popoare. Țepeș are conștiința valorii proprii deosebit de pronunțată. Faptul că nici la Buda, captiv fiind, nu renunță la vestimentația sa (tabloul de la Ambras) și la titulatură chiar, o demonstrează. Este elocvent în acest sens episodul cu tâlharul care s-a ascuns în casa lui, urmărit fiind de oamenii legii. Țepeș, profund jignit în orgoliul său de mare stăpânitor și domn, taie capul nu tâlharului, ci aceuia care-l sfidase¹. Întrucât Matei Corvin se mulțumește să zâmbească, s-ar putea crede că întâmplarea s-a petrecut când Țepeș trecuse la catolicism². Povestirea rusă mai relatează și episodul în care Țepeș, din lipsă de alte victime, se mulțumește să terorizeze șoareci din închisoare, trăgându-i în țepă³. Pe de o parte episodul poate fi discutat sub aspectul adevărului, ca un simplu amănunt anecdotic, pe de altă parte întâmplarea ar putea fi explicată, cu titlu ipotetic, și prin revolta domnului. Fire dinamică și perseverență (dovadă că ocupă tronul în trei rânduri), condamnat dintr-o dată la o totală inactivitate, se “răzbună” pe șoareci, prezențe deranjante până la urmă.

Puterea lui Țepeș coincide cu propria imagine despre sine. El impune lumea sa de valori și nu a urmărit binele general, ci propriul său bine, chiar dacă acest bine s-a răsfrânt asupra poporului. Din scrisoarea către brașoveni -10 septembrie 1456 – rezultă clar înțelesul puterii la Țepeș: “și să vă gândiți și voi că, atunci când un om sau domn e puternic și tare, atunci poate face pace cum vrea, dar când e fără putere un altul mai tare va veni asupra lui și va face cu dânsul ce va voi”⁴. Slăbiciunea în acest context ar fi o greșală fatală în mijlocul unor boieri hrăpăreți, a diverșilor pretendenți la scaunul domnesc și al omniprezentului pericol turcesc.

În virtutea acestei concepții fermitatea și stilul tranșant îi întemeiază hotărârile și acțiunile. Astfel, în povestirile germane, unui căpitan i se taie capul pentru că nu a îndeplinit porunca domnească⁵. Porunca e poruncă, iar în fața lui Vodă nici un motiv nu justifică neîndeplinirea sa. Un alt episod din aceeași povestire relatează cum “Dracula îi taie ca pe varză” (nu îi chinuie) pe o parte din oamenii săi care voiau să păstreze “ca neveste nelegiuite” fecioarele luate în captivitate în timpul expedițiilor la

¹ *Povestirile slavone despre voievodul Draculea*, în Ion Stăvăruș, *Povestiri medievale despre Vlad Țepeș-Draculea*, București, 1993, p. 134.

² Alexandru Alexianu, *Acest ev mediu românesc*, București, 1973, p. 37.

³ *Povestirile slavone despre voievodul Draculea*, în *op. cit.*, p. 135.

⁴ Nicolae Iorga, *Scrisori de domni*, Vălenii de Munte, ediția III, 1931, p. 162.

⁵ *Narațiunile germane despre Vlad Țepeș-Dracula*, în Ion Stăvăruș, *op. cit.*, p. 126.

sud de Dunăre⁶. În orice armată din lume la vremea respectivă întâmplarea s-ar fi consumat fără prea multă tevatură, dar rigorismul lui Țepeș o interzice. El însuși verifică fiecare soldat în parte. “Celui ce era rănit din față îi dădea cinste mare și îl făcea viteaz al său. Dară pe cel care era rănit din spate, porunceă să-l pună în țeapă cu șezutul, zicând: tu nu ești bărbat, ci femeie”⁷. Apoi, înainte de campania din 1462, Țepeș vorbește astfel către oștire: “Cine vrea să se gândească la moarte, acela să nu meargă cu mine, ci să rămână aici”⁸. Din episoadele relatate mai sus reiese că Țepeș dă armatei sale o educație profund creștină, ideile sale indicând o concepție cavalierească: moartea înseamnă viață, viața adevărată, să te gândești la moarte înseamnă să-ți pierzi credința și să mori spiritual definitiv. Cuvintele vitejie, onoare au aici un înțeles grav, profund, spre deosebire de Occident unde ideea cavalierească era o proiecție romantică, ținea de fantezie⁹. Așa se explică multele insuccese ale Occidentului în lupta împotriva turcilor, unde prea multe surle și trâmbițe anunțau cruciadele.

Țepeș însuși nu cedează nici unei slăbiciuni. Este semnificativ episodul cu țiitoarea mincinoasă din povestirile germane, care după ce a fost verificată de o moașă, ce dovedește minciuna fetei, este pur și simplu spintecată de domn¹⁰. Nici pentru fratele său, pretendent la tron adăpostit de sași, nu are menajamente. Așa cum reiese din povestirile slavone, Țepeș pedepsea și răsplătea după ce avea cel din fața lui în suflet și în minte, dovedindu-se un psiholog desăvârșit. El impune formalismul și rigorismul său peste tot.

În schimb, Vodă răsplătește regește înțelepciunea. Relevant în acest sens este episodul cu călugărul care, întrebat dacă domnul a făcut sau nu bine trăgând atâția oameni în țeapă, răspunde: “Tu ești pus de Dumnezeu ca să pedepsești pe cei ce fac rău și să milostivești pe cei care fac bine. Iar aceștia au făcut rău și au primit după faptele lor”¹¹. Rezultă de aici că dacă Țepeș a luat o hotărâre, ea este irevocabil dreaptă, și apoi, el este un înțelept și ca atare are pretenția ca alți stăpânitori să-i trimită în solii oameni învățați, căci dacă nu, prostia acestora îi va pierde¹².

Este foarte posibil ca Țepeș în anii săi de prizonierat la turci (1444-1448) să fi observat modul de organizare a puterii otomane¹³. Climatul politic ce se suprapune peste spațiul Țării Românești se caracterizează prin forța a două modele: pe de o parte modelul despotului de tip oriental, cu drept de viață și de moarte asupra supușilor, pe de altă parte se manifestă modelul suveranului creștin, ce nu excludea folosirea forței, a violenței, a crimei chiar pentru a realiza acea politică realistă pe care o promova. La Țepeș se pare că întâlnim trăsături dinspre ambele modele, într-o proporție ce înclină spre modelul suveranului creștin. Astfel în fața țepii sale toți sunt egali, bun e numai cel care e creștin și moral în sensul în care înțelegea el. Simțul onoarei la Țepeș face parte din același formalism medieval, spre exemplu încălcarea etichetei de către solii

⁶ *Povestirile slavone despre voievodul Draculea*, în *op. cit.*, p. 134.

⁷ *Ibidem*, p. 134.

⁸ *Ibidem*, p. 135.

⁹ Johan Huizinga, *Amurgul evului mediu*, București, 1993, p. 154.

¹⁰ *Narațiunile germane despre Vlad Țepeș-Dracula*, în Ion Stăvăruș, *op. cit.*, p. 128.

¹¹ *Povestirile slavone despre voievodul Draculea*, în *op. cit.*, p. 136.

¹² *Ibidem*, p. 137-138.

¹³ Emil Stoian, *Vlad Țepeș. Mit și realitate istorică*, București, 1989, p. 19, cf. Și Radu Ștefan Ciobanu, *Pe urmele lui Vlad Țepeș*, București 1979, p. 48-49.

turci¹⁴, răzbunarea fratelui său Mircea prin masacrul de la Târgoviște¹⁵, ștergând astfel o jignire adusă unui membru al casei domnitoare. Pentru Țepeș jurământul e sfânt, fapt evident în relațiile cu Brașovul. El nu arde și nu pradă nemotivat, ci numai dacă un comun acord a fost încălcat (ceea ce uită să menționeze autorul povestirilor germane). “Să vă între bine în minte și să păstrați cu tărie ce ne-am învoit mai înainte pentru frăție și pace bună”¹⁶, spune Țepeș la 10 septembrie 1456 brașovenilor. Or, interesele comerciale și politice ale acestora determină încălcarea înțelegerii, afectând grav formalismul lui Țepeș.

Chiar și setea de răzbunare conține ceva formal. El nu se lasă mânat de o mânie oarbă, ci cu bună știință pedepsește exemplar o jignire adusă corectitudinii sale. Semnificativ este episodul din narațiunile germane în care niște negustori se plâng că nu și-au putut vinde marfa la târg. Dracula îi salvează cumpărându-le toate mărfurile, dar lăcomia acestora îi aduce cu alte mărfuri. Vodă însă atâta jignire n-a suportat și “puse să-i tragă pe toți în țeapă”¹⁷.

Țepeș are conștiința vinovăției sale (când este cazul). Păcatul de a-l fi ucis pe Vladislav II la Tîrgușor îl ispășește simbolic ridicând pe locul acela o biserică¹⁸.

Voievodul muntean este un fanatic al adevărului, un despot al ordinii și virtuților. El exacerbează o lege, un cod moral deja existent. *Țepeș nu schimbă și nu inovează legea, ci o întărește exemplar prin metoda țepii*, care stârnește frică și teroare; metodele creează impresia că el schimbă ceva, de aceea a fost receptat ca tiran de contemporani în ciuda dreptății sale. Țepeș stârnește ură în ochii dușmanului, pentru că se abate de la regulă și nu poate fi corupt în nici un fel.

Umaniștii, care încearcă să salveze latura bună a vieții (căutarea originii etc.), imediat după moartea lui, îl receptează ca o pierdere, întrucât s-a revenit la haos - invazii, înrobiri, tribut - cu tot cortegiul de suferințe ce decurge de aici. În “Comentariile” sale, A. S. Piccolomini scria despre Țepeș: “... e încă în închisoare, este un om mare și frumos ce pare făcut pentru a domni. Iată care este adeseori diferența între corpul și spiritul unui om”¹⁹.

În ochii țăranilor terorizați de frica țepii (probabil de aceea nu au apărut balade sau cântece în jurul figurii sale, iar narațiunile germane au apărut când Țepeș era deja captiv la Buda) va fi existat desigur convingerea dreptății lui Țepeș, cel puțin atunci când tăia boierii. Ura săracului împotriva bogatului a fost totdeauna o realitate. “Simpatia mulțimii nu a fost niciodată pentru stăpânii îngăduitori, ci pentru tiranii care au dominat-o autoritar. Dacă a călcat în picioare cu bucurie pe despotul răsturnat, aceasta se datorează faptului că, pierzându-și forțele, el reintră în categoria celor slabi, pe care îi disprețuiește și de care nu îi este teamă”²⁰. Țepeș a dat mulțimii un ideal - lupta împotriva păgânului. Este elocventă mărturia lui Ladislau, slujitorul lui Țepeș care povestește cum Laiotă Basarab n-a putut aduna mai mult de “9000 de oameni” ca să lupte împotriva lui Ștefan cel Mare la Valea Albă (1476), pentru că “erau fugiți în

¹⁴ *Povestirile slavone despre voievodul Dracula*, în *op. cit.*, p. 133.

¹⁵ *Letopiseșul Cantacuzinesc*, în *Cronicari munteni*, vol. I, 1984, p. 21.

¹⁶ *Nicolae Iorga*, p. 161.

¹⁷ *Narațiunile germane*, în *op. cit.*, p. 131.

¹⁸ Constantin C. Giurescu, *O biserică a lui Vlad Țepeș la Tâgșor*, în *Buletinul Comisiunii monumentelor istorice*, 1924, fasc. 40, p. 74; cf și Alexandru Lapedatu, *Mormintele domnești de la Mănăstirea Dealului*, în *Convorbiri literare*, 1903, p. 433-434.

¹⁹ *Apud* Denis Buican, *Avatarurile lui Dracula*, București, 1993, p. 23.

²⁰ Gustav Le Bon, *Psihologia mulțimilor*, București, 1990, p. 73.

munți și în fiecare zi mai fugeau deoarece nu voiau să se alăture trupelor turcului”²¹. În momentul când Țepeș a fost încolțit din toate părțile, spre sfârșitul anului 1462, o parte a oștirii sale trece de partea lui Radu cel Frumos, deci de partea celui puternic în momentul acela²².

Jaful, războiul, lipsurile și molimele au creat o stare de permanentă criză și nesiguranță și se pare că singura măsură eficientă a fost teroarea. În secolul al XV-lea s-a înregistrat o evoluție demografică regresivă. Din registrele fiscale ale secolului următor s-a dedus că la mijlocul secolului XV populația era de maxim 840.000 de suflete, iar la 1475 de 560.000. În afara cauzelor clasice -depopulare prin înrobiri masive, decese, emigrări forțate (în special în 1462 în timpul campaniei lui Mahomed II în Țara Românească) –, anul 1456 a înregistrat o foamete de proporții²³. Așadar, moștenirea pe care o preia Țepeș a fost dezastruoasă, situație la care se potrivește considerația lui Huizinga: “Cei mari jefuiau pe cei mici, iar cei mici se jefuiau între ei”²⁴. Iată cum funcționa și înainte de Vlad Țepeș dreptatea celui puternic.

Era o lume rea, perversă și lacomă, ce avea totuși conștiința păcătoșeniei sale. Ducas, repetă cu insistență în cronica sa că singura cauză a relelor acestei lumi este păcatul în care sălășluiește. Este un veac agitat, al violenței, fanatismului și cruzimii, dar “fără această violență în orientare, pe care o au bărbații și femeile, fără condimentul bigotismului și al fanatismului, nu există emoție, nu există eficacitate...”²⁵.

Țepeș este un torționar, o personalitate diabolică, dar un om pe măsura secolului său. Totul în lumea aceasta este provizoriu, iar Țepeș a înțeles acest lucru și a acționat în consecință. “Evul mediu se complăce în a da fiecărui lucru un nume, căutându-i moralitatea, adică lecția implicită, semnificația morală, considerată ca fiind cea esențială. Fiecare eveniment istoric sau literar are tendința de a se cristaliza într-o parabolă, într-un exemplu moral, într-un argument”²⁶. Voievodul valah face același lucru atunci când își asociază parabolele cu o lecție practică extrem de elocventă. Există o justificare specială în fața celor vinovați înaintea sa; el își motivează semantic crimele. Spre exemplu, atunci când solii nu și-au scos fesurile, apare motivația: “Eu vreau să vă întăresc legea”, după care urmează justificarea: “noi nu suntem învățați cu obiceiul altor stăpânitori”²⁷, sau execuția slugii cu nas subțire – motivație: “Tu trebuie să trăiești acolo sus” – apoi justificarea: “pentru că putoarea nu poate să ajungă până la tine”²⁸. Când arde sărăcimea și hoții, Țepeș iarăși motivează: “Vreți să vă fac fără griji”, apoi se justifică: “Ca să nu mai suferă nimeni în această lume”²⁹.

Fărădelegea era la ea acasă, hoții, spionii etc., constituiau o amenințare la adresa colectivității pe care și-a pus în gând să o purifice Țepeș. Țiganilor, care umblau și ei în prostit, ghiceau în palmă sau cerșeau – ceea ce era o superstiție în ochii creștinătății –, Vodă le oferă însă o alternativă: ori se luptă cu turcii, ori se mănâncă de vii între ei.

²¹ Ladislau, *slujitorul lui Vlad Țepeș*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, București, 1968, p. 143.

²² Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, București 1959, p. 285.

²³ Dan Cernovodeanu și Paul Binder, *Cavalerii apocalipsului*, București, 1993, p. 38-39.

²⁴ Johan Huizinga, p. 54.

²⁵ *Apud* Johan Huizinga, nota 86, p. 173.

²⁶ Johan Huizinga, p. 374.

²⁷ *Povestirile slavone...și Narațiunile germane...*, p. 133.

²⁸ *Povestirile slavone*, p. 136.

²⁹ *Ibidem*, p. 138.

Practic sunt salvați de domn de lașitatea ce îi caracterizează. Nici în apus Țiganii nu erau mai bine văzuți. Burghezi prinși că au legături cu aceștia erau excomunicați și se îndeplineau procesiuni de purificare cu episcopul orașului în frunte. Iată însă că nici Apusul n-are moravuri mai blânde. Și aici s-a procedat la purificarea colectivității de vrăjitoare, tâlhari, derbedei, sodomiști³⁰ etc.

Disprețul pentru trup ca potențial vehicol al păcatului a dominat gândirea medievală, iar mila și iertarea creștină n-au funcționat ca astăzi³¹. Iertarea, dacă se întâmpla să apară, nu era asociată cu sentimentul milei, ci cu cel al interesului. Păcatul este dușmanul, el se numește hoție, minciună, erezie, trădare și trebuie extirpat din rădăcini. În acea epocă era singurul mod în care păcatul putea fi iertat.

CAMELIA CIORTEA

VLAD TEPEȘ IM MILIEU SEINER ZEIT (Zusammenfassung)

Ausgehend von der Herrschertitulatur und der Analyse der beiden Varianten, der deutschen und der slawonischen, der Geschichten über den Herrscher, versuchten wir zu zeigen, daß der Wojewode, in der Perspektive seiner Zeit betrachtet, nicht aus dem für das Mittelalter eigenen Rahmen herausragt und dessen Klischeen gänzlich respektiert. In diesem Zusammenhang hebt Vlad Tepeș, ein Fanatiker der Wahrheit und der Tugend, ein bereits bestehendes Gesetz, einen existierenden Moralkodex, noch mehr hervor. Er *verändert das Gesetz nicht und erneuert es nicht*, sondern bestärkt es exemplarisch durch die Methode des Pfahls, der Angst und Terror verbreitet. Deshalb wurde er von seinen Zeitgenossen als Tyrann rezipiert.

³⁰ Johan Huizinga, p. 33.

³¹ Jacques Le Goff, *Imaginarul medieval*, București, 1991, p. 28-29.

DOUĂ “GENERAL PARDON-URI” HABSBURGICE DIN TIMPUL RĂZBOAIELOR NAPOLEONIENE ÎN COLECȚIILE MUZEULUI DIN ALBA IULIA

Aproximativ prin anul 1980 istoricul blăjan Nicolae Albu a oferit Muzeului Unirii din Alba Iulia spre achiziționare, câteva valoroase documente, provenind indiscutabil din fosta arhivă a Mitropoliei Blajului, “rătăcite” din aceasta în cunoscutele împrejurări tragice pentru amintita biserică a Blajului, din anul 1948. Între acestea se aflau și două circulare românești cu litere chirilice, reprezentând două “general – pardon-uri” militare habsburgice din perioada vestitelor războaie napoliene mai precis din 1806 și 1810.

Bibliografia problemei, incluzând în primul rând lucrări ce țin de istoria tiparului în limba română și în fruntea căroră nu putem să nu amintim erudita lucrare a istoricilor clujeni A. Răduțiu și L. Gyemant intitulată: “Repertoriul actelor oficiale privind Transilvania, tipărite în limba română”, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981, nu este prea bogată cu deosebire în ceea ce privește contextul politico-militar al epocii.

De aceea pentru a evita o abordare prea superficială a subiectului am solicitat competentul sprijin științific al kolegei Elena Mișu de la O.J.P.C.N. Mureș, din Târgu Mureș, sprijin care ne-a fost acordat prompt, cu maximă amabilitate și competență, fapt pentru care îi adresăm mulțumirile noastre sincere și pe această cale.

După cum este bine cunoscut, marea Revoluție burgheză din Franța din 1789 și anii următori, a avut un uriaș ecou și efect în Europa, inclusiv în Țările Române, chiar și în Transilvania, stăpânită pe atunci de unul dintre principalii dușmani ai Franței revoluționare, influența Revoluției franceze și a Franței de după 1789 s-a resimțit puternic¹.

Același lucru se poate spune și despre anii războaielor napoleoniene care au urmat pe cei ai marii Revoluții franceze, mai ales că Napoleon, în decursul uimitoarei sale cariere militare, a afectat profund soarta Imperiului habsburgic, căruia i-a ocupat în două rânduri capitala.

În pofida faptului că românii aveau de suportat din partea habsburgilor unele sarcini grele, educația sistematică începută din școală și culminând în armată, a sădit și susținut în sânul acestora cultul împăratului habsburgic, ca singurul binevoitor față de români².

La aceasta a contribuit mult faptul că oprimatorii nemijlociți ai poporului român, contra căroră a izbucnit și răscoala lui Horea, erau majoritatea de naționalitate maghiară și ei aveau pentru poporul român renumele de dușmani înverșunați ai politicii imperiale iluministe, mai binevoitoare față de popor.

¹ I. Sabău, *Frământări sociale și politice în Munții Apuseni în anul 1790*, în *Revista arhivelor*, II, nr. 1, 1959, p. 236-262; Idem, *Frământări sociale și influența primei revoluții burgheze din Franța asupra agitațiilor țărănești din Transilvania în anul 1790*, în *AIIC*, 1958-1959, nr. 1-2, p. 163-176; Idem, *Din lupta țăranimii transilvănene împotriva sarcinilor militare în timpul războaielor duse de Imperiul Habsburgic împotriva Revoluției franceze (1792-1797)*, în *Studii*, 1960, nr. 2, p. 221-233; G. Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, I, 1889, p. 550-559.

² Liviu Maior, *Memorandum. Filozofia politico-istorică a petiționalismului românesc*, Editura Fundației Culturale Române, f. loc., 1992, p. 7-8.

În aceste condiții nu este de mirare că grănicerii români au luptat cu eroism și spirit de sacrificiu contra oastei napoleoniene, pentru “bunul împărat”. De fapt nu putem vorbi numai de acest sentiment, cultivat de altfel cu destul succes, fără a aminti și aprecia că sentimentul datoriei, sub jurământ, cunoștea o dezvoltare maximă în cazul militarilor aflați sub arme. Răsunetul lozincilor revoluționare, socotite cu dreptate drept binevoitoare pentru popor ca și ecoul chiar vag, al faptului că între români și francezi exista un apropiat grad de rudenie ca neam, au generat și o simpatie anumită față de “inamicul francez, care s-a manifestat sub diferite forme.

O dovadă în acest sens o reprezintă în prețios manuscris în versuri rămas de la Ioan Șincal, fost ofițer al Regimentului II grăniceresc românesc din zona Bistrița Năsăud, fratele celebrului Gheorghe Șincal³.

O participare deosebită la războaiele austro-franceze destul de bine remarcată în istoriografia germană și românească din secolele XIX-XX a avut-o regimentul grăniceresc amintit⁴.

Amploarea extraordinară a forței napoleoniene ca și a gradului de pericol militar pe care acesta este de natură să o insuflă oricărui inamic, a generat și o teamă sporită în rândul populației Imperiului Habsburgic din rândul căreia se recrutau ostașii. De aceea nu este de mirare că a crescut în rândul acestora și fenomenul sustragerii de la oaste și al dezertărilor⁵.

Acest fenomen, existent în anii revoluției franceze a sporit și mai mult în rândul populației în gloria supremă a lui Napoleon, când acesta a reușit să aducă Curtea din Viena în stare de umilință. Din această etapă mai precis din 1806 și 1810, datează cele 2 documente la care ne referim, primul de după celebra victorie napoleoniană de la Austerlitz (1805), cel de al doilea de după victoria franceză de la Wagram din 1809.

Cea ce era de natură să sperie și mai mult autoritățile austriece era faptul că mulți tineri care se sustrăgeau de la serviciul militar apucau calea haiduciei, devenind odată în plus păgubitori și periculoși pentru autoritatea de stat.

De aceea ni se pare firească grija autorităților militare de a lansa ordonanțe de amnistie pentru dezertori, ordonanțe care au fost tipărite și în limba română sub titlul de “general – pardon-uri”, în mod repetat, adeseori ajungându-se ca una să o repete și să o repete și completeze pe alta anterioară (vezi Anexele I-II).

Deși aceste ordonanțe nu sunt tipărite la Blaj, ci probabil la Cluj, în tipografia Hochmeister, aflată sub observația directă a guvernului, este clar că și forurile bisericești din Blaj au dat și ele diferite dovezi de ascultare și supunere față de autoritatea de stat. Astfel s-a format un tipic al slujbei bisericești în vreme de război, pentru perioada războaielor austro-franceze, care a durat din 1792 până în 1815. întitulat Rânduiala slujbei în vreme de război care s-a răspândit sub formă de circulară. Încă din 1794 episcopul Ioan Bob a lansat o circulară prin care încuraja tinerii să se înroleze voluntari la oaste⁶.

³ E. Mihu, *Un manuscris de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, a lui Ioan Șincal (Legende, apocrife, colinde religioase și cântece populare)*, Marisia, XV-XXII, 1985-1992. Tg. Mureș. 1992. p. 396.

⁴ I. Beningni, *Statistische skizze der siebürgischen Militär granze*, Sibiu, 1816; W. Schmidt, *Beiträge zur granze*, 1875, vol. I-IV; I. H. Schwiker, *Gheschichte Österraichischen Militär granze*, Viena, 1883, p. 46-64; G. Barițiu, *Istoria regimentului al II-lea grăniceresc*, Brașov, 1874; A. Bunea, *Istoria regimentelor grănicerești*, Blaj, 1901.

⁵ L. Gyemant, *O ordonanță gubernială din 1795, tipărită în limba română*.

⁶ A. Răduțiu, *O ordonanță gubernială din 1795, tipărită în limba română*.

De remarcat că o circulară de același conținut a fost lansată de episcopul ortodox Gherasim Adamovici, la 10 iulie 1794.

În ceea ce privește conținutul documentelor – care se poate vedea din Anexe, remarcăm că acesta este asemănător. Între "general pardon-uri" exista multă asemănare de exprimare.

Esența acestora era acordarea de iertare în toate privințele pentru persoanele în cauză, care în perioada prevăzută, reveneau la obligația militară de la care s-au sustras, atât cele care se aflau pe teritoriul austriac, cât și celor aflați momentan în țări străine. Este evident că pe mulți români, actul austriac i-a surprins în Valachia și Moldova, unde ei se refugiau din Transilvania.

Dintre cele două acte menționăm că un exemplar similar celui de al doilea, din 17 ianuarie 1810, a mai fost publicat de istoricul clujean Francisc Papp⁷ și că ambele ediții au fost incluse în *Repertoriul* întocmit de A. Răduțiu și L. Gyemant⁸.

Redăm aici, spre final, câteva elemente de referință pentru fiecare document, respectiv dimensiunile, titlul, începutul și finalul textului cu localizarea și semnătura fiecăruia.

Despre general pardon. La num. 2616-1806.

Dimensiuni: 43x37

Muzeul Național al Unirii Alba Iulia, Documente, inv. nr. 6375:

"Prea înălțatului împărat al romanilor și al Austriei, craiul apostolicesc al Ungariei și al Bohemiei, prin aceasta facem la toți cunoscut

.....
Dat în Viena Austriei în a doua zi martie anul o mie opt sute șase. Arhipovățuitorul Karrol, prea marele ghegeneral a oastelor împărătești" (fig. 1).

2. Despre ghegeneral pardon. La num. 2037-1810

Dimensiuni: 40x30 cm.

Muzeul Național al Unirii Alba Iulia, Documente, inv. nr. 6376:

"În numele prea înălțatului împărat al Austriei și craiul Țării Ungurești și al Bohemiei tuturor să face cunoscut

.....
groful Vențel Colorado, feldmareșal și prezident al sfatului ofițerilor.

Prin sfânta cezaro-crăiască mărire, în ziua și anul precum mai sus. Gaspar Lechmann" (fig. 3).

Pentru "reînvierea" condensată a atmosferei general – europene și îndeosebi a celei românești – transilvane, care ne interesează cu deosebire, existente în momentul emiterii, tipăririi și răspândirii relativ ample a celor două "general-pardonuri" amintite, considerăm că nu este inutilă îndeosebi reeditarea⁹ ambelor texte în cauză. Textele în sine condensează ideatic și la nivelul exprimării verbale cel mai adecvat, cel mai exact atmosfera de epocă, ceea ce ne-a determinat să dăm curs în primul rând impulsului de ale reedita, căci ele nu sunt, cum se știe, inedite, ci doar oarecum *inactuale* pentru istorici, trecute fiind din 1981 în așa-zisa *memorie comună pasivă* a

⁷ Fr. Papp, *Foi volante în sec. XVIII-XIX, în posesia muzeului din Cluj, Apulum*, VIII, 1971, p. 285.

⁸ A. Răduțiu, L. Gyemant, *op. cit.*, p. 255-256, 263-264.

⁹ Vezi Anexele I-II. Textele celor două foi volante au fost transliterate de către Ana Dumitran.

breslei noastre. Textele în cauză sunt aşadar reeditate cu prilejul actual, deoarece ele "reînvie" autentic o întreagă lume, aşa cum picăturile de apă dau o idee despre natura, chiar despre imensitatea mării. Considerăm de asemeni că ele n-au putut fi editate la vremea amintită numai în limba română, ci aşa cum se întâmpla cu majoritatea legiuirilor sau ordonanţelor oficiale ale epocii şi în limbile germană şi maghiară sau şi în alte limbi vorbite în imperiu, admitându-se totodată ideea că vor fi existat în cadrul mării armate cezaro-crăieşti şi dezertori de alte neamuri decât cel al românilor!

Trei probleme importante, care ar putea fi explicitate mai pe larg, la o aprofundare a cercetării se conturează în legătură cu conţinutul textual al celor două ordonanţe oficiale amintite:

Cât de sincere erau promisiunile făcute şi cât de mult, sau de puţin se puteau încrede dezertorii în ele?

Cât de acurat oglindesc ele disperarea oficialităţilor civile şi militare, imperiale şi guberniale, în faţa pericolului napoleonian, de vreme ce se recurgea la actul disperat (!) al iertării aproape depline a dezertorilor?.

Cât de amplu a fost fenomenul dezertărilor şi ce cauze l-au generat: spaima faţă de superioritatea militară a inamicului şi pomurea instinctuală, primară de salvare cu orice preţ a vieţii individuale sau o *inobedienţă*, nu doar individuală, ci chiar de microgrup sau grup, relativ bine conceptualizată, faţă de autorităţile cezaro-crăieşti, care ar fi putut fi alimentată şi de însuşirea ideologiei revoluţionare franceze de către dezertorii din armata austriacă, inclusiv de către cei români! Toate detaliile pe care "general-pardonurile" din 1806 şi 1810 păstrate la Alba-Iulia, ni le relevă servesc la "reînvierea" esenţializată a unor vremuri trecute, deosebit de tensionate. De aceea cercetarea lor minuţioasă nu se poate limita doar la analiza de text, care va fi abordată propriu-zis şi aprofundată într-o altă fază de cercetare. Astfel, analiza aspectului tipografic, deci a înfăţişării exterioare a textelor respective, a modului lor de prezentare, deşi nu pare a fi esenţială pentru problematica de conţinut enunţată anterior, merită şi ea o anume atenţie. Din contextul unei atare analize nu se impune, pentru început, decât relevarea faptului că (şi sub acest aspect nu facem altceva decât să reluăm o idee îmbrăţişată de către Aurel Răduţiu şi Ladislau Gyemant) s-a recurs, în ambele cazuri la serviciile oficinei din Cluj a lui Martin Hochmeister junior, din cauza grabei cu care s-au tipărit pentru a fi difuzate cât mai rapid, mai eficient, ordonanţele respective pentru că la începutul secolului al XIX-lea atelierele tipografice din Sibiu şi Cluj ale renumitului meşter pomenit anterior erau printre cele mai moderne din principat, printre cele mai înzestrate sub aspect tehnic, activând după principiile unei eficienţe de tip capitalist incipient. De altfel, alegerea bună făcută de către autorităţile transilvane, pentru editarea grabnică a celor două ordonanţe amintite, reiese din ţinuta lor grafică impecabilă, realizată de altfel cu mare lejeritate, fără efort lucrativ parcă!

Desigur nu era o întâmplare nici faptul că în oficina din Cluj a lui Martin Hochmeister junior, care de mai mulţi ani prefera să importe întreg materialul tipografic necesar din străinătate (inclusiv seturile de litere!) s-a folosit pentru imprimarea celor două ediţii din 1806 şi 1810 hârtie de provenienţă internă transilvană şi anume hârtie produsă la moarea de la "Strugar" din apropierea Sebeşului (fig. 2, 4)¹⁰.

¹⁰ Jakó Zsigmond, *Az erdély papírmalmok feudalizmuskori történetének vizsgálata (II). 1712-1848*, SUBB, fasc. 1.

Faptul se datora cu siguranță vremurilor de criză prin care trecea imperiul cezaro-crăiesc, lipsei de pe piața transilvană a hârtiei străine, respectiv a celei produse în Ungaria și Austria, teritorii în care războiul paralizase activitatea economică și mai puțin realității comune, valabile în timp de pace, conform căreia hârtia internă era îndeobște mai ieftină (și deci mai rentabilă!) decât cea importată!.

NICOLAE JOSAN - GABRIELA MIRCEA

ANEXE

I

LA NUM. 2613. 1806

DESPRE GENERAL PARDON.

PREA ÎNĂLȚATUL ÎMPĂRAT AL ROMÂNILOR ȘI AL AUSTRII, CRAIUL APOSTOLICESC AL UNGARII ȘI AL BOHEMII, PRIN ACEASTA FACE LA TOȚI CUNOSCUȚ ȘI DE ȘTIRE.

Chesaro, și iarăși Chesaro-Crăiască și Apostolicească Mărimе milostivește socotând, cum că în Anul trecut pe șasă Luni până la sfârșitul lui Aprilie data cea de obște Ertare (Gheneral Pardon) pentru atuncea începuta Bătae peste tot locul de plin nu s-a putut vesti; pentru ca această milă a pra înălțatului împărat și acelor fețe să facă cunoscută, care în Țări străine aflându-să acei prin zisa de obște Ertare vestite Mili la o hotărâtă vreme a fi părtași ar pofti prin cunoștința Greșalelor și prin întoarcerea înapoi; Acea de obște ertare (Gheneral Pardon) încă pe opt Luni al înlungi s-au milostivit.

Întru acești prea înalte Rândueli urmare s-au hotărât:

1. Ca această milostivă de obște Ertare din tăia zi a Lunii lui Maiu acestui curgătoriu An, până la sfârșitul lui Dechemvrie așijderea acestui An, atât în țările prea înălțatului împărat, cât și în alte Țări străine să țin.
2. Tuturor Cătanelor fugite de la Chesaro și iarăși Chesaro Crăiasca Armadie, care în curgerea acestor opt lni de buna voia sa la lăsata sa slujbă să vor întoarce aici în Țară la vreo Comandă Militărească sau la vreun Răghement sau la ori care Dregătorie afară din Țarea la Chesaro și iarăși Chesaro Crăieștile solii, sau la Vărbuncurile împărății sau la careva Chesaro și iarăși Chesaro Crăiască oaste, care iaste afară din Țară să vor arăta, și de călcarea Jurământului său le va părea rău, și să vor făgădui cum că de aici înainte stătornicește vor rămânea în Chesaro, și iarăși Chesaro Crăiasca slujbă, toată pedeapsa, de care au fost vrednici, că li se va erta, cinstea că li să va întoarce înapoi, de obște nemutat și nevătămat să făgăduiască și să încredințează, nu să face nici o osebire într fiii Țării, și întră străini, ori să află în Țările împărătești celea de Moșii, ori în Țări străine, toți fără nici o împotrivire, fără întârziare, fără împiedecare că să vor primi la obicinuita plinire a slujbei cei Cătănești, Greșala care o făcut prin lăsarea Steagurilor, că în veaci va fi uitată, precum și pedeapsa pentru cei de Țară, de a le Confiscălu Averile adecă: de a le lua pe samă împărătească începând de la Strajemeștăr în jos, și luatele lor Averi li să vor da înderept. Dacă Dezărtoriul, adecă: Cătana fugită după înștiințarea acestui Gheneral Pardon de bună voia sa să va întoarce la Răghementul său, și va fi harnic de slujbă Cătănească.

3. Dintră cei ce să vor întoarce înapoi, care să vor afla a nu fi Harnic de slujba Căţanii, în Chesaro, şi iarăşi Chesaro Crăieşti de Moşie Țări în pace slobozi să poată lăcui li să îngăduiaşte.
4. De la, întru aceste doao aici mai sus însămnate articuluşuri pomenita şi făgăduita Milă numai aceia să închid afară, care afară de Greşala fugirii, şi cu alte răutăţi sânt însămnate.
5. Şi aceia de împărtaşirea cu această Milă să lipsesc, care după vestirea acestii milostive hotărâri îş vor lăsa Steagurile sale; ba încă aceia şi cu pedepsăle, care în Articuluşurile milităreşti, pentru cei ce fug sânt hotărâte, să vor pedepsi.
6. Iară ca persoanele, care prin Articuluşurile aici mai sus însămnate nu să închid afară de cătră Ertare, la slujba sa, ce cu jurământ întărită cu atât mai mare cutezare, şi îndrăzneală să să poată întoarce, la toţi Generari, Obişteri şi alte Tisturi Cătâneşti să porunceşte, ca Ertarea pentru cei, ce să vor întoarce înapoi făgăduită cu sârguinţă să să plinească, şi să fie cu foarte mare luare aminte şi spre aceaia, ca celea făgăduite celor, ce să vor întoarce şi prin alţi cu adevărat să să plinească.
7. Dacă totuşi dintră cei fugiţi (Dezărtori) căroră li s-au Ertat Greşala, s-ar afla unii împietriţi, care Mila înălţii sale întru nimica socotând-o, şi mai încolo vor rămânea întru răutatea sa, şi hotărâta de opt Luni vreme a Ertării spre folosul său a o întoarce nu ar pofti, unii ca aceia după celea mai aspre Legi Cătâneşti să vor pedepsi.

Pentru aceia fieşte care Deregătorie, ori cu ce nume s-ar numi, să îndatorează, ca după trecerea Terminului acestui de opt Luni, pe unele Cătane ca acestea împietrite întru răutatea sa, în tot chipul a le certa, şi a le prinde, carii după modrul în Legile Cătâneşti hotărâtă fără nice o îngăduinţă pedepsându-să, de toată Ertarea de aici înnaite pururea vor fi lipsiţi. Dat în Vienna Austriei în a doao zi Martie Anul o mie opt sute şase.

Arhipovăţuitoriul CAROL L. P.

Prea marele Gheneral a Oastelor Împărăteşti

II

LA NUM. 2037. 1810

DESPRE GHEGENERAL PARDON

**ÎN NUMELE PREA ÎNNĂLTULUI ÎMPĂRAT AL AUSTRII, ŞI CRAIUL
TĂRII UNGUREŞTI, ŞI AL BOHEMII TUTUROR SĂ FACE CUNOSCUȚ.**

Chesaro Crăiasca Mărire din acea deosăbită Milostivă băgare în seamă, precum acel de Obşte Gheneral Pardon, care în anul 1809, în 23 Octomvrie s-au dat afară, peste tot locul după Cuvinţă nu s-au vestit, acel Gheneral Pardon încă pe trei Luni a-l întinde, şi a-l mai prelungi s-au milostivit.

Prin această Milostivă Rânduială următoarele Condiţii să hotăriască:

Vremea acestui înlungit Gheneral Pardon atâta despre Cătanele fugite, care să află în Țările Prea înălțatului împărat, cât şi despre aceia, care să află fugiţi în alte țări stăine, să întinde până la sfârşitul viitoarei Luni Iulie.

Această de obşte Ertare (Gheneral Pardon) să înţălege despre toate de la Chesaro Crăiasca Armadie fugite Cătane, așa despre acelea, care pentru paza Țării s-au

întrarmat, și care să numesc Landveri; de unde Pardonul de obște pentru acest Landveri la a zecea zi Luni(I) lui Octomvrie An. 1809. Dat să alungește până la sfârșitul lui Iulie Anului 1810.

Tuturor Cătanelor fugite de la Chesaro Crăiasca Armadie, care în curgerea acestii vremi, de bună voe, la lăsata sa slujbă să vor întoarce aicea în Țară, la vreo Comandă Militărească, sau la vreun Reghement, sau la oricare Deregătorie, afară din țară la Chesaro Crăieștile Solii, sau la careva Chesaro Crăiască Oaste, care iaste afară din Țară, să vor arăta, și de călcarea Jurământului său le va părea rău, și să vor făgădui cum de aici înaintea statornicește vor rămânea în Chesaro Crăiasca slujbă, toată pedeapsa, de care au fost vrednici, că li să va Erta, Cinstea li să va întoarce înapoi de obște nemutat și nevătămat li să făgăduiește, și să încredințeze; nu să face nici o deosebire întră fii(I)Țării, și întră străini, ori să află în Țările împărătești cele de Moșie, ori în Țări străine, toți fără nice o împotrivire, fără întârziere, fără împiedecare, că să vor primi la obicinuita împlinire a slujbei cei Cătânești, greșala, care au făcut prin lăsarea Steagurilor în veaci va fi Ertată; precum și pedeapsa, pentru cei de Țată, de a le Confișcăli Bunurile, adecă de a le lua pe samă împărătească, începând de la Stragemeșter în jos, și luate averi însă vor da îndărăpt, dacă Dezărtorul, adecă Cătana fugită după înștiințarea acestui Gheneral Pardon de bună voia sa să va întoarce la Răgământul său, și va fi harnic de slujba Cătânească.

La aceia care, după ce să vor întoarce înapoi, nu să vor afla harnici de slujba Cătânii, li se îngăduiește, ca în Țările Chesaro Crăiești în pace, slobozi să poată trăi.

De la, întru aceste doae aici mai sus însămnate Articulușuri, pomenita și făgăduita milă, nu mai aceia să închid afară, care afară de greșala fugirei, și cu alte răutăți sânt însămnate.

Și aceia de împărțășirea cu această milă să lipsăsc, care după vestirea acestii Hotărâri prea milostive, înși(și) vor lăsa Steagurile sale, ba încă aceia și cu pedepsele, care în Articulușurile Militărești pentru cei ce fug sânt hotărâte, să vor pedepsi.

Iară pentru ca Persoanele, care prin Articulușurile aicea mai sus însămnate, nu să închid afară de cătră această Milostivă Ertare, la slujba sa cea cu Jurământ întărită, cu atâta mai mare cutezare, și îndrăzneală să să poată întoarce, la toți Gheneralii, Obșterii, și alte Tisturi Cătânești să poruncește, ca Ertarea(Pardonul) pentru cei, ce să vor întoarce înapoi, făgăduită, cu sâ: ruință strânsă să să îplinească, și să fie cu foarte mare luare aminte și spr aceia, ca cele făgăduite, celor ce să vor întoarce, și prin alții cu credință să să plinească.

Dacă totuș dintră cei fugiți (Dezertori) căroră li s-au Ertat greșala; s-ar afla unii împietriți, care mila Înălțimei sale întru nimica socotind-o, și mai încolo vor rămânea întru răutatea sa, și această până la sfârșitul lunii lui Iulie An. 1810. Hotărâtă vreme a Ertării spre folosul său a o întoarce n-ar pofti, unii, ca aceștea, după celea mai aspre despre Cătanele fugite sunătoare Articulușuri Cătânești să vor pedepsi.

Pentru aceia toată Deregătoria ori de de ce nume s-ar numi, strânsă să îndatorează, ca după trecerea Terminului acestuia așa înlungită, pe unele Cătane ca aceștea întru răutatea sa împietrite, în tot chipul a le certa, și a le prinde, care după modrul în legile Cătânești hotărât fără nice o îngăduință pedepsindu-să de toată Ertarea de aici înaintea pururea vor fi lipsiți. S-au dat în Vienna la 17 Ianuarie Anul 1810.

Groful VENȚEL COLOREDO
Feldmareșalul, și Prezident al
Sfatului Oștilor

L. P.

Prin Sfânta Chesaro Crăiască Mărire. În
zioa, și Anul precum mai sus.

KAȘPAR LEHMANI

DEUX FEUILLES VOLANTES HABSBURGIQUES DANS LES
COLLECTIONS DU MUSEE NATIONALE DE L'UNION D'ALBA IULIA
(Resume)

Vers 1980, l'historien Nicolae Albu, dont on regrette la mort, a offert pour l'achat au Musee de L'Union d'Alba Iulia deux documents imprimes dans la langue roumaine, qui representent deux *general-pardons* habsburgiques du temps des guerres napoleoniennes, plus exactement des annes 1806 et 1810. Ils proviennent indiscutablement des vieilles archives metropolitaines de Blaj, qui, ainsi comme on le sait, ont ete gravement bouleversees en 1848.

L'interpretation de ces deux documents constitue une modeste contribution a l'histoire de l'imprimerie dans la langue roumaine et de la vie politique-militaire de l'epoque mentionnee. Ils denotent encore en plus l'ampleur du conflit qui a eclate entre L'Empire des Habsbourg et la France napoleonienne.

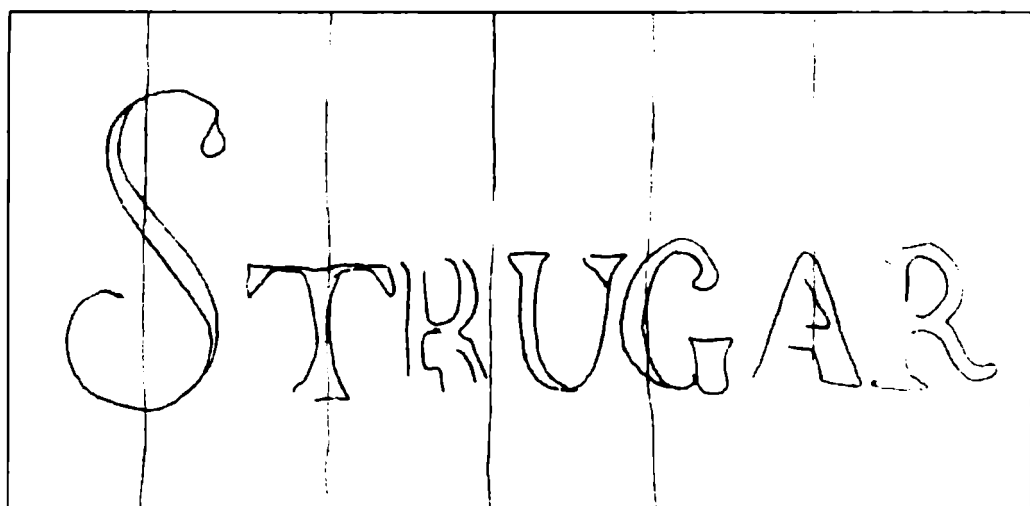
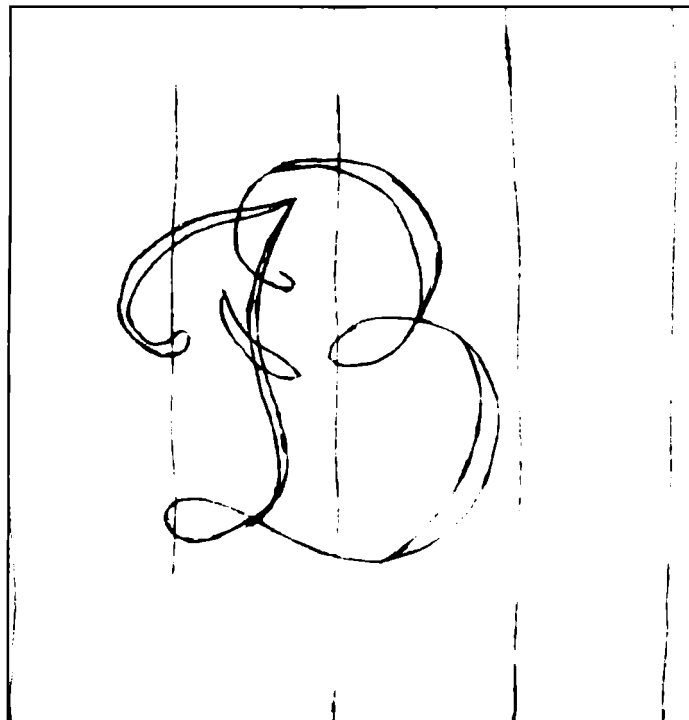

fig. 2 Filigranul foii volante. Despre general pardon, Cluj, 1806.

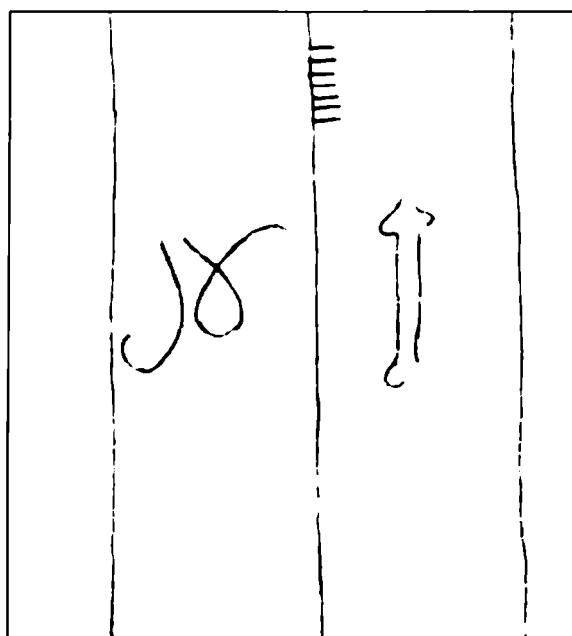
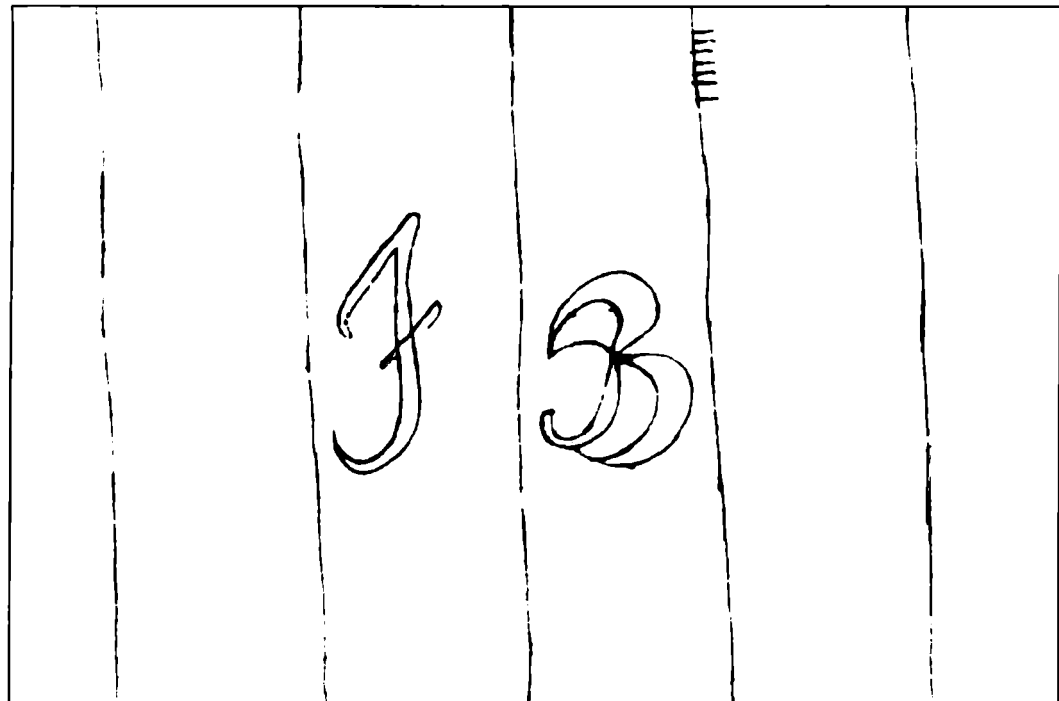

fig.4 Filigranul foi volante. Despre general pardon, Cluj, 1810.

DIN CORRESPONDENȚA LUI CONSTANTIN DAICOVICIU CU MARIUS MOGA

“Vezi că mă gândesc la tine și la Bănatul nostru, chiar cu riscul să mi se facă obiecțiuni dintr-o parte sau alta”, îi scria Constantin Daicoviciu lui Ioachim Miloia, directorul Muzeului Banatului, în octombrie 1930¹.

Învățăatul român a fost preocupat de problemele istorice dar și de cele culturale ale Banatului natal de-a lungul întregii sale vieți, încurajând cercetarea istorică și arheologică, apariția publicațiilor științifice, ca și nașterea și dezvoltarea muzeelor ținutului².

Voi aminti relațiile, aș putea spune, speciale ce existau între C. Daicoviciu și Ioachim Miloia stabilite încă din anii de studiu (de la Caransebeș și de la Roma: cei doi cărturari s-au născut în 1898 și, respectiv, în 1897). Interesul științific (dar și sentimental!) al istoricului născut la Căvăran și-a găsit expresia în cercetarea colecțiilor Muzeului Banatului, în revederea modestelor colecții școlare din Lugoj și Caransebeș, în organizarea unor cercetări arheologice în localitatea natală și, nu în ultimul rând, în periegeza ce a avut un adevărat caracter programatic, întreprinsă în sudul Banatului românesc laolaltă cu Ioachim Miloia³.

După mutarea Muzeului Banatului cu întregul său patrimoniu în așa numitul, pe atunci, “Palat Cultural” – devenit azi clădirea teatrelor și Operei timișorene – o dată cu organizarea, începând cu 1938 a expozițiilor muzeului în spații mult mai mari, Ioachim Miloia a apelat la sprijinul lui C. Daicoviciu pentru ordonarea științifică a materialului arheologic foarte bogat. Totodată, după ce vreme de câțiva ani încercase singur, cu entuziasmul neofitului specializat în istoria artei, să investigheze câteva monumente preistorice (Cornești, Parța, Satchinez etc.), Ioachim Miloia i-a cerut sprijinul lui C. Daicoviciu în vederea realizării unor cercetări arheologice cu adevărat științifice⁴. În acești ani, de la sfârșitul perioadei interbelice în care s-a curmat timpuriu viața lui Ioachim Miloia, se așează începutul activității muzeologice și arheologice, în Timișoara și în Banat, a lui Marius Moga, fost student al lui C. Daicoviciu, pe atunci preparator la Institutul de Studii Clasice din Cluj. Aceasta a constat în organizarea expoziției de arheologie a Muzeului Banatului și în pornirea mai multor cercetări arheologice. Dacă pentru Marius Moga cel de-al doilea război mondial a determinat o

¹ M. Miloia, A. Turcuș, Gh. Mudura, N. Săcară, *Un erudit cărturar, Ioachim Miloia (1897-1940)*, Timișoara, 1997, p. 77.

² Vezi, de exemplu, *Cuvânt înainte* semnat de C. Daicoviciu la primul număr al primului anuar postbelic al Muzeului Banatului, *Tibiscus*, I, Timișoara, 1970 (1971), sau C. Daicoviciu, *Banatul antic (probleme și perspective)*, *Banatica*, I, 1971, p. 11-14.

³ C. Daicoviciu, *Banatul și arheologia*, *AnB*, III, 2, 1930; C. Daicoviciu, I. Miloia, *Cercetări arheologice în Banatul de Sud*, *AnB*, III, 2, oct.-dec., 1930; I. Miloia, *Căvăranul în Evul Mediu*, Timișoara, 1931.

⁴ Pentru unele aspecte se poate cerceta lucrarea: Fl. Medeț, *În legătură cu fortificația de pământ de la Cornești (comuna Orțișoara, jud. Timiș)* *AnB*, S. N., arh. -ist., II, 1993, p. 119 sqq. Același autor pregătește al doilea volum al *Istoriei Muzeului Banatului*, cuprinzând perioada 1921-1947 și un al treilea ce va cuprinde perioada 1948-1980. Acestea, ca și un proiectat dicționar al muzeelor și muzeografilor din Banat, urmează a fi întocmite în colaborare cu mai mulți colegi și vor lămuri mai bine multe din aspectele amintite succint în paginile de față.

întrerupere nedorită a activității sale științifice, același război, la care adăugăm moartea lui Miloia la 25 martie 1940 și evacuarea unor importante colecții făcută sub conducerea noului director al muzeului, pictorul Aurel Ciupe, au cezurat activitatea de cercetare arheologică întreprinsă de Muzeul Banatului. Numirea episcopului ortodox al Caransebeșului, Vasile Lăzărescu, în fruntea secției pentru Banat a Comisiunii Monumentelor Istorice, s-a dovedit a fi nefericită și încă din anii războiului, îndatoririle acestei secțiuni au fost preluate de secția pentru Transilvania.

O dată cu sfârșitul războiului, M. Moga a fost numit șef al secției de istorie și arheologie a Muzeului din Timișoara. O scrisoare⁵ oficială a Institutului de Studii Clasice din Cluj – Sibiu, semnată de către C. Daicoviciu, stă mărturie acestui moment. Ea sună în felul următor:

Universitatea "Regele Ferdinand I"
Institutul de Studii Clasice
Muzeul de Antichități
Pinacoteca V. Cioflec Cluj, str. General Gherescu 2
Nr. 40-1945 Telefon 1805
Sibiu, 19 iunie 1945

D-Sale Domnului
MARIUS MOGA, șeful Secției
arheologice și istorice a Muzeului Bănățean.
Timișoara

Cu prilejul dimisiei (sic!) d-v din postul de preparator la Institutul de Studii Clasice și numirii ca șef al Secției arheologice și istorice de la Muzeul Bănățean, vă exprim sincere felicitări, pentru această înaintare pe care o consider ca o justă și binemeritată răsplată a activității d-v în domeniul cercetărilor arheologice.

De asemenea, în numele meu personal și al membrilor Institutului de Studii Clasice, vă exprim cu acest prilej mulțumirile noastre pentru colaborarea sinceră și camaraderească desfășurată în anii când ați funcționat în cadrul Institutului nostru, care vă păstrează cele mai alese sentimente de prietenie.

Dorindu-vă succes pe mai departe în cercetările științifice și în activitatea practică la Muzeul Bănățean, sper că veți continua colaborarea cu noi în interesul arheologiei românești.

S. S. Director, C. Daicoviciu

În anii 1945-1947, M. Moga a sondat așezările de la Parța, Satchinez, Dejan, Sânpetru German ș.a., iar împreună cu Mihai Macrea a continuat cercetările arheologice de la Mehadia și a efectuat o recunoaștere arheologică în sudul Banatului⁶.

⁵ Toate scrisorile publicate în aceste pagini fac parte din fondul arhivistic Marius Moga care s-a constituit în 1997 la Muzeul Banatului, după moartea arheologului și muzeografului timișorean. Reproducând conținutul lor cu litere cursive, am introdus în text scurte lămuriri între paranteze drepte.

⁶ Vezi, N. Gudea, *Săpăturile arheologice efectuate de M. Macrea și M. Moga la baia castrului de la Mehadia (jud. Caraș-Severin)*, *Tibiscus*, IV, p. 107-124; M. Moga, N. Gudea, *Contribuții la repertoriul arheologic al Banatului*, *Tibiscus*, IV, p. 129-146.

În acelaș timp, M. Moga, din însărcinarea lui C. Daicoviciu, a făcut o evaluare a condiției și stării micilor muzee și colecții din Banat, de la Lugoj la Băile Herculane, de la Moldova Veche și Bozovici la Sânnicolaul Mare, întreținând o bogată și cordială corespondență. Iată una din scrisorile din acea vreme scrisă de C. Daicoviciu lui M. Moga (fig. 1, a-b):

25/IV 946

Dragă Moga,

Am primit scrisoarea ta. Mulțumiri pt. "tubicen" [IDR, III, 1, nr. 274] – Poate o vei găsi printre cele medievale –

Pt. Coh. VIII R ți-a răspuns Macrea. Îți trimitem din Eph. [emeris] Dacorom. [ana] tot ce avem.

Bucuros primim vol. I din Hampel, Bronzkor și Rómer, Résultats généraux, în schimb – Dar ce anume să-ți trimitem? Când vei veni tu pe aici vei alege, sau scrie-ne ce anume ai vrea din ceeace noi avem mai multe exemplare. Din Délmagy. Ért. [revista Muzeului Banatului între 1837-1918], nouă ne lipsește vol. XXX (1914). Dacă-l ai cumva de prisos, trimite-ni-l!

Ce mai faci? Îmi pare bine că ești bine și că lucrezi. Noi, aici o luarăm iar da capo! M'am saturat!

Salutări lui Ciupe (mai e acolo?) Complimente Dnei Moga.

Pe tine te îmbrățișez

C. Daicoviciu

Mai scrie!

În 1948 sunt de amintit și cercetările de la Porolissum conduse de M. Moga din însărcinarea lui C. Daicoviciu. În legătură cu această campanie iată o scrisoare a învățatului clujean adresată lui M. Moga, pe șantier la Porolissum, după o vizită la fața locului în care este amintit și numele restauratorului Duka (fig. 2):

25/VIII 949

Dragă Moga,

Lăzile (2) dela Șimleu au sosit! M'am uitat în dif. publicații pentru găurile celea din zidul bastioanelor: Explicația mea e justă: așa o văd dată și de Forrer și Grenier. Cazurile sunt rare dar sunt (mai ales la turnuri semi- sau rotunde!) –*

Duka ar putea să mai sape la groapa de gunoi!

Noroc!

Al tău: Daicoviciu

**Vezi, poate sunt și găuri verticale!!*

Din 1948, pentru câțiva ani de zile, cercetările arheologice din Banat se întrerup datorită noii situații create odată cu mutarea Muzeului Banatului în Castelul Huniade. Vreme de ani de zile (mai bine de un deceniu!), M. Moga a fost angrenat în activitatea complexă de restaurare a clădirii și de amenajare a ei pentru scopuri muzeale. În acelaș timp, doar cu o mână de oameni, arheologul a purces la realizarea teoretică a

tematicilor expozițiilor de științele naturii, etnografie, artă și istorie și la transpunerea lor în sălile muzeului. Studiile de muzeologie ale lui M. Moga în această perioadă au fost profunde și îl putem socoti, fără să greșim, implicat în realizarea tuturor secțiilor muzeului, în condițiile în care noii angajați erau lipsiți de pregătirea și de experiența necesară. În toată această perioadă, M. Moga s-a bucurat de încurajările și sprijinul permanent al lui C. Daicoviciu.

Săpăturile de salvare din 1958 de la Cruceni și de la Bobda au marcat reluarea programului de cercetări arheologice al Muzeului Banatului, dar în anii ce au urmat, pe lângă puținul timp acordat cercetării arheologice, pe măsura deschiderii de noi expoziții ale muzeului, M. Moga se vede confruntat cu problema înzecirii personalului, a formării noilor veniți ca muzeografi și a constituirii unui colectiv unit, demersuri care s-au dovedit a fi destul de dificile. Scrisorile ce le primea de la C. Daicoviciu au rămas la fel de cordiale așa cum este, de pildă, cea referitoare la modesta și eterogena colecție Letiția Clopoțel aflată în casa din Marginea a ziaristului Ion Clopoțel (fig. 3):

2/IV 961

Dragă Moga,

Îmi scrie tov. I. Clopoțel din Marginea despre o schemă cu custodele colecției Let. Clopoțel.

Știu că ce poți face, faci. Vezi: pune o opinteață mai mare dacă crezi că e just.

Ce mai faci? Nu scrii, parcă ai fi morto. Ei drace, leneș mai ești.

Cu bine, C. Daicoviciu

Ce-ți mai face familionul?

După ce în 1964, la îndemnul lui C. Daicoviciu, M. Moga a început cercetarea anticului Tibiscum, războindu-se cu ignoranța activiștilor de partid care invadaseră rezervația națională de arheologie de la Jupa⁷, în 1965, șantierul arheologic este vizitat de către C. Daicoviciu însoțit de Hadrian Daicoviciu și Ioan Glodariu, așa cum îi înfățișează o fotografie de atunci⁸. Cu prilejul acestei vizite, C. Daicoviciu a văzut stela funerară a lui Brisanus (IDR III, 1, nr. 163) despre care cerea apoi relații, ca și situația stratigrafică ce evidenția existența unei faze de pământ la castrul de piatră de la Tibiscum în secțiunile transversale trasate de M. Moga pe laturile de nord și est. Cu același prilej, au fost vizibile în mai multe secțiuni, cele patru nivele de locuire din așezarea civilă și se considera atunci existența în castru a cel puțin trei nivele. Scrisoarea pe care, un an mai târziu, i-o scria C. Daicoviciu lui M. Moga este, credem, de o reală importanță științifică, referindu-se și la disputata problemă a valurilor de pământ din câmpia de vest a României și din cea Panonică⁹ (fig. 4, a-b):

⁷ Vezi, de exemplu, M. Moga, *Pagus Tibiscensis. În legătură cu teritoriul rural al Ulpiei Traiana, Tibiscus*, I, 1970 (1971), p. 41-50. Numărul mare al greșelilor de tot soiul, de la cele întâmplătoare până la omisiuni voite, fac de nefolosit, din păcate, opul dedicat municipiului Tibiscum de către Doina Benea și Petru Bona, care a apărut la București în editura Museion în anul 1994.

⁸ Unele detalii sunt cuprinse în comunicarea regretatului M. Moga și a autorului acestor rânduri ce va apare în *AnB*, S. N., arh. ist., VI, privind bordeiele daco-romane de la Tibiscum.

⁹ A se consulta, privind problematica valurilor, K. Horedt, *Cu privire la problema valurilor de pământ din Banat și Crișana*, SCIV, XVI, 1965, p. 725-730; E. Dörner, V. Boroneanț, *O contribuție cu privire la datarea valurilor de pământ din vestul țării noastre*, Ziridava, II, 1968, p. 7-16; Patay

Dragă Moga!

Nu mi-ai trimis o copie de pe inscr. văzută la Tibiscum! Trimite-mi-o, te rog!
Urgent-

Mi-ai vorbit de un colectiv pentru "șanțurile romane" din Banat –

Te informez că un oarecare Patay dela Bpsta se ocupă de cele din șesul Ungariei și dorește să se bage și în cele din Banat!

Nu lăsați bucata din mână! Voi să le faceți pe cele din Banat! O colaborare de informații reciproce – da – dar nimic mai mult. Să nu vă angajați la așa ceva fără aprobarea Secției Acad.! Comunică-i acest lucru și lui Dörner [muzeograf din Arad] ca nu cumva să se ofere el. –

Patay – după cât îmi spune M. Rusu – le crede sarmate (iazige). Nu e imposibil!

Deci atenție!!

Dacă știi ceva de această treabă – anunță-mă

Cu bine

C. Daicoviciu

17 VIII 966.

În vara anului 1967, în ziarul *Scînteia* au apărut două articole semnate de gazetarul Victor Vîntu ce relatau rezumativ, în stil pamfletar, o seamă de acuzații lipsite de temei privind activitatea lui M. Moga ca director al Muzeului Banatului. Un grupuscul ahtiat de funcții și dornic de parvenire, încerca să obțină pe această cale "partinică" destituirea lui M. Moga, incomod prin înaltul său profesionalism și prin probitatea sa. Din fericire pentru destinele Muzeului Banatului, această tentativă de a impune un politruc în fruntea instituției, a eșuat atunci¹⁰.

Scrisorile ce i le-a adresat C. Daicoviciu în acea perioadă de nesiguranță sunt importante și definesc o dată mai mult trăsături sufletești luminoase ale magistrului. Iată-le în succesiunea lor cronologică (fig. 5-8):

Dragă Moga,

Nu știi ce este adevăr și ce este intrigă în ceeace ți se impută. –

Rogu-te, scrie-mi! Nu trebuie să crezi că-mi este indiferentă situația ta și vreau să te asigur de tot sprijinul pe care ți l-aș putea da și de toată simpatia maestrului tău.

Scrie-mi!

C. Daicoviciu

Cluj, 6 VII 967.

Pál, *Neue Ergebnisse in der topographische Untersuchung der Erdwälle in der Tiefebene*, MFME, 1969, 2, p. 105-112; Soproni Sándor, *Limes Sarmatiae*, *idem*, p. 117-133. Autorul acestor pagini a fost integrat programului de cercetare a valului secționând (fără succes!) unul din valuri în hotarul comunei Pișchia în anul 1967, la indicația lui M. Moga.

¹⁰ Aflându-mă la Orșova unde, din însărcinarea lui M. Moga, am secționat de-a curmezișul situl antic pe str. Marinari, m-am dus la Timișoara unde am răspuns în scris întrebărilor formulate de comisia de anchetă a Comitetului Regional de Cultură și Artă formată din doi inspectori, absolvenți de institute de trei ani. Bănuiesc că în vreun dosar se păstrează și aceste răspunsuri.

Dragă Moga,

I-am scris tov. - lui Moraru dela Comitet [Comitetul de Stat pentru Cultură și Artă] rugându-l să examineze adînc și just problema ta. Sînt convins că e o urîță și interesată campanie de ponegriri, urmărindu-se îndepărtarea ta. – Eu cred că se va face lumină și dreptate -

Mulțumesc pt. știrile de la Tibiscum: Inscr. de pe col[oana] de marmură bănuiesc că de la Caracalla – Geta (al doilea D și N e Geta șters!). [vezi IDR III, 1, nr. 144].

Ai putea să-mi dai o copie numai pentru mine a inscr. latino-palmyrene? Conține ceva important din p. de v. istoric?[vezi IDR III, 1, nr. 167].

Curaj și sănătate îți dorim cu toții aici

Al tău

C. Daicoviciu

Cluj, 3 VIII 1967

Dragă Moga,

Sînt în București. Am vorbit cu tov. Min. Adj. Moraru în problema ta. Am vorbit și cu tov. Min. Macovei dar el nu cunoaște problema.

Tov. Moraru nu e de acord cu propunerile făcute dela Timișoara. El va dispune o nouă cercetare ca să afle totul (inclusiv dedesupturile campaniei și seriozitatea acuzațiilor).

Aceasta ți-o comunic strict confidențial. Deci: așteaptă cu încredere să se facă dreptate.

Al tău

C. Daicoviciu

9 VIII 1967

Ultima dintre scrisori datează din luna octombrie a aceluiași an și face referire la o scrisoare a regretatului Ion Horațiu Crișan care, pentru câteva luni de zile, a lucrat la Muzeul Banatului din Timișoara în 1953. Copia scrisorii scrise de I. H. Crișan se află în fondul arhivistic M. Moga, dar nu face obiectul rîndurilor de față. Iată ultima scrisoare:

Dragă Moga,

Îți trimit alăturat copia unei scrisori trimise de I. H. Crișan tovarășului Moraru. –

Scrisoarea a răsărit din capul tov. - lui Crișan cu care discutasem problema ta. Eu nu am făcut altceva decât să-l susțin în intenția de a o scrie și trimite. – Eu însumi am pus-o la poștă. –

Cred că e bine să ai și tu o copie de pe ea. –

Scrie-mi dacă ai primit-o –

Cu bine și prietenie

C. Daicoviciu

Cluj, 29 X 1967.

Socotesc că prezentarea acestor scrisori constituie o mică contribuție la conturarea portretului spiritual al învățatului și, de asemenea, întregeste istoria recentă a Muzeului Banatului.

FLORIN MEDELET

THE CORRESPONDENCE BETWEEN MARIUS MOGA AND
CONSTANTIN DAICOVICIU
(Summary)

The work presents the correspondence between Marius Moga and Constantin Daicoviciu since 1945 till 1967. The letters belong now to the Museum of Banat from Timișoara.

C. Daicoviciu is one of the most important persons in the Romanian historical researches. He was professor to the University in Cluj (Dacian history), the founder of the History Museum in Cluj and its first director, a very well – known archaeologist (under his direction were continued the diggings in Sarmizegetusa Regia and Ulpia Traiana Sarmizegetusa) and, for a period, he was member of the State Council. He made many visits in Banat and he gave the line in the archaeological diggings especially for the Roman age, following the results and helping with his counsel, knowledge, experience and his huge personality the young archaeologists from Timișoara.

Marius Moga was C. Daicoviciu's student, and, after a short period when he worked at Classical Studies Institute in Cluj, after the end of the World War II, he was the director of the very young Museum of Banat in Timișoara. Here he organized the new museum with many scientific sections and he had an active participation to the archaeological diggings in Banat, especially in the Roman town of Tibiscum.

The letters wrote by Daicoviciu to Moga are the letters from the master to the pupil, but, in the same time, the letters from an old friend to a younger one. Permanently, Daicoviciu asked information about the archaeological discoveries from Tibiscum and indicated to Moga scientific sources to clear up the mysteries from this important Roman town or from other important archaeological points from Banat.

Being sure that Moga is the right person in the right place, Daicoviciu helped Moga in 1967 when, with support of the Communist Party press, Moga's enemies tried to discredit him. In this case, Daicoviciu went in Bucharest and spoke with the Minister Moraru showing to him that Moga made a huge scientific work to organize the Museum from Timisoara and that he was the victim of a dirty plot of few persons which wanted Moga's dismissal. It is only one example of this human feature of C. Daicoviciu. When he was sure that a man is honest and very good in his job, he helped him in all his problems. Is only one of the explications why C. Daicoviciu was very appreciated by his students, his friends and his employed.

Moga Moga,

25/VIII 1949

Lăzile (2) dela Smilen au fost!

M'am putut mî dif. publicate pentru
găurile cele din fidul bostior-
nelor. Explicatia mea e justa;

asta o vad data n' de Forver

n. ~~Smilen~~ *) Lăzile sunt rare,
dar sunt (mai ales la turnuri
sau rotunde!) —

De la ar putea sa mai tipice
groapa de juror! //
Noroc!!

Al tau: Laz!!
*) Vezi, toate sunt n. pînă reticula!!

2/IV 1961
Stuza Moga,

Tom vine la I. Aspatel din
Murguia dupa o schemă in custo-
dile Colectiei Let. Aspatel.

Stu ca te poti face, faci.
Vezi pune o opintala mare mare
deci crezi ca e just.

Ce mai faci? Nu scrii,
parca ai fi morto. Ei' drace,
lenes mai esti. Cu bine,

C. Daicoviciu
Ce-ti face familionul?

fig.3 Scrisoarea lui Constantin Daicoviciu adresată lui Marius Moga la 2 aprilie 1961

Dragă Moga,

Nu știu ce este adică n u e
mitușă în ceea ce ți se impută. —

Rogu-te, scie-mi! Nu trebuie
să crezi că - mi este indiferentă situa-
ția ta și voiam să te asigur de tot
sprijinul pe care ți l-am putut da n'
de toată mărimea noastră lui tău.
Scie-mi!

C. Daicoviciu

Cluj, 6 VII 1949.

fig. 5 Scrisoarea lui Constantin Daicoviciu adresată lui Marius Moga la 6 iulie 1949

Dragă Moga,

I-am scris tot lui Moravcsik de la
Consul, rugându-l să examineze
adînc n'jurt problema Ta sînt con-
vinis că e o urîtă n'interese cam-
panie de pînăci, urmîndu-se mîde-
partirea Ta. Eu cred că se va face
lumina n'dreptate -

Mulțumesc pt stîrile de la Tebracu
Turca. de pe col. de marmori bînușe cî
de la Caracalla - Geta (al doilea ^{D.} n'N.
e Geta sters!).

Ai putea să-mi dai o copie nu-
mai pentru mine a unei latino-pel-
mirine? Contine era importantă din p.
de v. istoric?

Cinej n' tîrîstale îți dormi
cu totu aici.

Cluj, 3 VIII/1967

Al tau
C. Daicoviciu

fig.6 Scrisoarea lui Constantin Daicoviciu adresată lui Marius Moga la 3 august 1967

Draga Moga,

Sunt în București. Am vorbit cu tov.
Mm. adj. Monaru în problema ta. Am
vorbit și cu tov. Mm. Macovei, dar el nu
cunoaște problema.

Tov. Monaru nu e de acord cu
propunerile făcute de Tsovan. El va
dispune o nouă cerutare ca să afle
totul (inclusiv dedesubturile campani-
iei în seriositatea acuzărilor).

Această țino comună strict confidențial. Deci: astăptă cu încredere
să se facă dreptate.

9 VIII/1967

al lui
C. Daicoviciu

fig.7 Scrisoarea lui Constantin Daicoviciu adresată lui Marius Moga la 9 august 1967

Dragă Moga,

Îți trimit alăturat copia scrisorilor trimise de I. Crisan tovarășului lui Moraru. —

Scrisoarea a rămănit din capul tovarăului Crisan cu care discutaserăm problema ta. Eu nu am făcut altceva decât să-l sustin în intenția de a o mie și trimite. — Eu însumi am pus-o la poștă: —

Cred că e bine să ai și tu o copie de pe ea. —

Scuț-mi dacă ai primit-o —

Cu bine n'prătețenic

Cluj, 29 x 1967.

C. Dănoș

ORAL HISTORY AS A METHOD FOR HISTORICAL RESEARCH

This paper discusses oral history as a method of historical research especially for the history of state socialism. There is not in the intention of this paper to outline a full argument about oral history. The focus is on oral history as a method of research, intertwined with considerations about memory under state socialism, as a final argument for using oral history in the reconstruction of the past. This paper advocates the potentialities of oral history method, without pledging for oral history as the *only* research method available.

A simple definition states that "oral history collects spoken memories and personal commentaries of historical significance through interviews"¹. This is a rather functional definition, referring to the methods used by oral history. Paul Thompson provides another definition, stating the role of oral history in reshaping the actual historiographical approach because "it can be a means for transforming both the content and the purpose of history. It can be used to change the focus of history itself, and open new area of inquiry"². Jan Vansina calls oral history "immediate history", because it interviews participants at an event, using as sources reminiscence, hearsay, eyewitness accounts³. A further delimitation is necessary in defining oral history, that between "oral tradition" and "personal reminiscence", as Gwyn Priss states. Oral tradition is "oral testimony transmitted verbally from one generation to the next, or more", and "personal reminiscence" is "oral evidence specific to the life experiences of informant", that is not passed from one generation to another⁴. In short, this "personal reminiscence" is also called "oral history" or, as Anthony Seldon does, "interview". To sum up, oral history appears as a particular method of investigation through interviewing living documents, i. e. witnesses, about recent events.

One of the most important problems risen by the development of the method of "oral history" is that of its relevance, i. e. the potentialities, the possible gains for historiographical approach through oral history. Alessandro Portelli gives an insight account about oral history as research methodology, stating that oral history "tells us less about *events* than about their *meaning*". One of the most important is the possibility to "correct other sources"⁵, to bring a supplement of information besides writing arguments. But here appears another actual problem of using oral history as a method. There are the issues of the "reliability" and "credibility" of oral sources and, in a broader perspective, the confrontation between document or "literate history" and the "spoken document", or "the new history". Oral history or the use of oral sources appears as "a reaction against the traditional paradigm or the 'Rankean history'" and from this confrontation a definition of new history can be stated.

¹ Donald A. Ritchie, *Doing Oral History*, New York, Twayne Publishers, 1995, p. 1.

² Paul Thompson, *The Voice of the Past. Oral History*, 2nd edition, Oxford, Oxford Press University, 1988, p. 2.

³ Jan Vansina, *Oral Tradition as History*, London: James Currey Ltd, 1985, p. 12.

⁴ Jan Vansina quoted in Gwyn Priss, *Oral History*, in *New perspectives on Historical Writing*, ed. Peter Burke, Cambridge, Polity Press, 1991, p. 120.

⁵ *Ibid.*, p. 116.

New history is not concerned with politics or events; it is not a narration of the events, but an analysis of structure. It is not a view from above, but a view from below, of the "ordinary people and their experience of social change". Furthermore, new history's greatest provocation is that it uses not only "official documents" but also a vast amount of evidence, including oral sources⁶. This shift makes oral history a main method of inquiry into the past. Moreover, the actual perception of history as not being just "objective" or, in Ranke's words, "what it really happened", but as "cultural relativism", brings oral history into the forefront of the historical methods. This "cultural relativism" means that present day historians distrust the myth of stating the "reality" of the past as a main goal of writing history. That is, the acceptance of relativism of acknowledgement, in the sense that "our minds do not reflect reality directly. We perceive the world only through a network of connections, schemata and stereotypes, a network which varies from one culture to another". In short, this means a new approach for reconstructing history, not through simple and "objective" narration of events, but through displaying opposite views. That is, in Burke's words, the ideal of "heteroglossia"⁷.

Oral history introduces, through its methods of interpretation, the value of divergent opinions. Taking into account the historian's concern for historical truth, divergent opinions offer a different view of historical truth. The reality is reconstructing through these different opinions. The method employed consists in collecting and interpreting "errors". Criticism of oral history method uses this collection of errors as its main argument to refute the value of oral history as a method of historical research. The main objections refer to human memory particularities and to the representativeness of the interviewees.

The critics of oral history consider human memory being subjective. Not only because "people remember what they *think* is important", but also because human memory has its specific biological limits⁸. First, the critics argue that sometimes people remember what did not happen, including others' experience in their personal experience. Second, chronological references are considered inaccurate because of the so-called "telescoping memory", i.e. the wrong chronological references to certain events. The conclusion of these critics of oral history is that the testimonies, being inaccurate, have no value for historical inquiry. Moreover, the process of recalling is thought to be influenced by the interviewer and the interview-situation, because in different situations and towards different interviewers, the same interviewee says different things.

This criticism is made from the point of view of searching the "truth" and the "accuracy" in writing history, that is advocating history as a narration of data that can be verified by written documents. The arguments of "document-driven historians" refer mainly to the precision in form and in chronology offered by written documents and the possibility to verify the accuracy of a document appealing to another documents⁹. Oral history has none of these qualities. But neither is this its goal. Oral history offers another opportunity, that is not available for written sources. This is the opportunity to consider "the special value which they (i. e. the facts from oral sources)

⁶ Peter Burke, *Overture: the New History, its Past and its Future*. In Burke, p. 2-5.

⁷ Ibid., p. 6.

⁸ Ritchie, p. 12.

⁹ Pris, p. 119.

have as subjective, spoken testimony"¹⁰. The criticism does not consider the main idea of oral history. This idea is that through oral testimonies, facts and events are no longer data, embedded in a written document, but they acquire a "social meaning" because "all history depends ultimately by its social purpose"¹¹. This imposes the need not only to narrate an event, but to analyse and to interpret the social accounts, to find their meanings¹². This interpretation urges historians to analyse the structures that lay behind the personal reminiscence or the individual perception of an event. Oral history offers for study just this divergence between a recorded event and its oral testimony or the divergence between oral testimonies of the same event. Revealing the differences of perceptions, oral history introduces the preoccupation for community's perceptions of history. History becomes "more democratic"¹³. In the same time, it offers the possibility to complete the information that written sources retained inaccurately or incompletely. This completion of data is made in the same time with the introduction of a multiple perspective, because the interviewees will not speak in the same way about the same event. Introducing personal events and personal considerations in their stories, they could highlight an event from different and unexpected angles. This ultimately means that historians have the chance to come out of this "narrow circle circumscribed by their own culture"¹⁴, multiplying the perspectives and the diversity of historical interpretations. The historian has the chance to look at an event through several perspectives that belongs to different people with different life experiences. The interpretation will gain in depth and complexity, and the goal of historical writing becomes larger.

Once the field of oral history and its utility in contemporary historical research established, it is necessary to discuss the practical problems of methodology. In other words, to discuss the steps required to put in practice the ideal of a history-writing relied upon oral sources. Accepting that oral sources reveal people's "models" of reality, what they believe that happened in the past, the historian's inquiry has to be directed to the interpretation of these models. Because, as Thompson states, "History is not about events, or structures, or patterns of behaviour, but also about *how these are experienced and remembered in the imagination*. And one part of history, what people imagined happened, and also what they believe might happen - their imagination of an alternative past, and so, an alternative present - may be as crucial as what happened"¹⁵. Or, in Alessandro Portelli's words, "The first thing that makes oral history different is that it tells us less about *events* than about their *meaning*"¹⁶. In short, a historical analysis should be applied to the content of the interview, to the shape of memories, looking for an explanation for the past from the point of view of witnesses' manifold perceptions. This aim of revealing the sources of misinterpretation or memory's fallacy is the core idea of oral history method. The reason is that through this analysis a broader picture of the past is provided. Related to this is

¹⁰ Thompson, p. 101.

¹¹ Ibid., p. 1.

¹² Elizabeth Tonkin, *History and Myth of Realism*. In *The Myth We Live by*, 2nd edition Paul Thompson and Raphael Samuel, ed. London, Routledge, 1993, p. 28.

¹³ Thompson, p. 109.

¹⁴ Pris, p. 137.

¹⁵ Thompson, p. 139.

¹⁶ Alessandro Portelli, *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories*, Albany, 1991, p. 50.

interpreting the silence, i. e., the events that are not mentioned in an interview. In other words, the use of oral history is to reveal the informants hide an event, as well as what event they hide, for interpreting their attitude towards the remembered past¹⁷.

In short, there are four main advantages of using oral history method. The first advantage consists in its capacity of providing extra-information, especially for contemporary events, because the archives are still inaccessible. The second is the possibility to supplement information from writing sources, either by filling the gaps in the documentation, or by enlarging the area of inquiry, bringing new perspectives of research. The third advantage is the possibility to identify other sources of documentation, accidentally mentioned by interviewees. Finally, through analysis of the oral material, this could reveal assumptions, i. e. the motives lying behind documents, and some aspects that could not be registered in the official written transcripts¹⁸. Moreover, the oral sources have their accuracy, meaning that invention of interpretation is censored by the living presence of the testimony. Their ultimate advantage lies in the broader perspective imposed, because through the process of remembering, the recalls are linked with the present, are embedded in a written form, and therefore, preserved and saved.

The interpretation of oral sources uses some special rules. First, and the most important, is to "cross-check" with other sources, to discover the divergences between written and oral sources, with the goal to interpret these divergences. Moreover, an interview should be treated as a part of a wider context, connected with other testimonies. Also, the testimony should be placed in the special social context of the interviewee. This means that an interpretation must refer to the particularities of the interviewee, race, gender, social stratum or cultural background. As it will be argued further, these differences among interviewees highlight the different structure of memory for different people. Making a connection between the perception of the past and the individual background it is possible to enlarge the historical inquiry, as Thompson said, sometimes bringing unexpected perspectives of interpretations¹⁹. To sum up, it requires, mainly, not to limit to the story itself, to the anecdotal, but to see further and beyond the words, to search for structures and hidden assumptions.

In this process of looking for a structure, memory and its special qualities play a crucial role. An individual memory is not a singular thing, although it is unique. But very often, it relies on values accepted by the community, on "myth" that gives to the individual the feeling of belonging to his/her community. Therefore, in an oral interview, two strata may be identified. The first is the strata of common shared interpretation of the past. The second is constituted by individuals' experiences and interpretations of the past. There is no gap, and these strata are intermingled. But these interpretations are still influenced by two different approaches to the past. One is the "nostalgic" approach, a glorification of the "good old days", especially by a hidden comparison with the present situation. The other is forgetting, or "amnesia", either individual or collective, a reaction provoked mainly by the experiences perceived as unpleasant or as a trauma. These particularities of both the individual and collective memory have special significance when oral history is used as a method in researching the recent past of a totalitarian regime.

¹⁷ Ibid., p. 53.

¹⁸ Seldon, p. 4-5.

¹⁹ Ibid. p. 240-243.

Oral history works with memory, individual as well as collective. Its importance in historical inquiry upon communism is due to the special condition of the individual and collective memory in a totalitarian regime. These considerations are complicated when the research is focused upon a minority living in a totalitarian regime.

The condition of memory in a totalitarian regime is a special one. A divergence occurs mainly between state-sponsored memory of the past, or the official view of the past, and the individual perception. There is a relation of power, as the state forces the individual and the collective memory to accept the official view, imposing a compulsory forgetting of the previous or alternate visions and memories. Nevertheless, this process of forgetting is not complete. It supposes two forms of resistance. The task of preserving the collective memory is transferred to some individuals that embedded the collective memory in an autobiographical account, filtering it through their own, individual memory. This means that the illiterate memories become literate. Once written, these filtered memories of the community are again embedded in the collective memory, but bearing the specific changes due to their process of literacy, of transforming in a personal narrative. This is the mechanism of the dissent literature and its influence upon collective and individual memory that was the subject of the compulsory erasing of the past. These changes in memories are proved through oral history interviews, when the interviewees include, as their own memories, experiences and considerations that belong to a dissent writer²⁰. Making interviews about the events of November 1990, Andrew Lass concludes that some events were overlapped by external interpretations, made by radio broadcasts or by direct participants. Direct experiences were replaced by others' evidence. A similar process occurs when collective or individual memories are repressed by a totalitarian state. Because of the compulsory process of forgetting, the individual recollects later his memories from the dissent literature, from those who write to preserve these memories, but filtered through their individual experience. The interviewees make an appeal to this "literate" authority to legitimate their recollections. From this point of view, oral history methodology is the unique method that can prove this reintegration of the past in the collective or individual memory. This "hermeneutic reinsertion of a written point of view into an illiterate person's oral testimony" has its particular significance as an identification with a dissent point of view²¹. Furthermore, dissenters' perceptions of the past are not equal, but rely on different paradigms. As a whole, memory of an oppressing past is either transformed in a reason for fighting and resistance, or it is assumed as a personal guilt and transformed in a recognition of one self's faults and contribution to the totalitarian system of repression²². The choice one makes between these two "paradigms" must be considered from the point of view of one's attitude towards a totalitarian regime. That is why oral history interview is especially important in dismantling one's perception of the past.

²⁰ Andrew Lass, *From Memory to History. The Events of November Dis/membered*. In *Memory, History, and Opposition Under State Socialism*, ed. Rubie S. Watson, Santa Fe, School of American Research Press, 1994, p. 89-104.

²¹ *Pris*, p. 132.

²² These are the two memory paradigms identified by Richard S. Esbenschade: "Kundera paradigm" (memory as revenge, as accusation and resistance against the process of compulsory forgetting) and Konrad's paradigm, memory as assuming past faults, and one's condition as a participant. Richard S. Esbenschade, *Remembering to Forget. Memory, History, National Identity in Postwar East-central Europe*. In *Representations*, 49, Winter 1995, p. 72-96.

This relationship between the state and individual is a relationship between subordinates and those who dominate. This produces two types of discourse: a public one, according to the official standards; and a hidden one, disguised in attitudes and special language, as tricks or rumours. Investigation on this particular form of resistance or "political disguise", is possible only by employing oral history methods, through interviewing and identifying the stereotypes used in a "public transcript", i. e. the discourse made for officials. This proves an alternative to the official history created by a totalitarian state. As in a communist society, the literate or written version of memory is monopolised by the state, leaving to the subordinates the unique possibility of oral expression. Consequently, a special and underground oral resistance will occur, taking forms of disguise, or "hidden transcripts". The opposition is not directly expressed, but hidden beyond rumour, gossip, grumbling, euphemism, and so on, all of them providing anonymity for the subordinate²³.

The same relationship pattern, subordinates/those who dominates exists for an ethnic minority living in a communist regime. An ethnic community develops its own tactics of disguise, double oriented. Firstly, it targets the dominant state, secondly, the majority who the state pretends to represent. Through oral inquiry, this stereotypes of minority's discourse, constructed as an art of disguise the resistance towards state repression, could be revealed. As the official documents bear exclusively the official view, because of the state censorship, oral history methods are the unique source to recover the perception of history from a subordinate point of view, to reconstruct it. It provides extra-information about banished subjects. For instance, such a banished subject was the illegal emigration from Romania to Hungary. This event can be constructed mainly on oral sources. Moreover, using the same example, oral history interviewers could explain the motives of emigration, the motives of taking a risk and doing a forbidden thing. Related, this could offer the Hungarian community perception of its situation in Romania during Communism, reconstructing a past that was ignored or altered by the official accounts. Memories of this community should confront memories of the Romanian witnesses to view the differences between these two methods of reconstructing the past as two techniques of political disguise. However, as Arthur Hansen warns, an ethnic community should not be considered homogenous, but heterogeneous, paying attention to "age, generation, class, gender and ideological divisions within them, if we want to gain a more complex sense of past reality"²⁴.

Oral history, as working with both individual and collective memory, is considered as a method of historical inquiry not only for providing not-recorded data, but also for analysing the specific conceptions of a subordinated group about their identity and their place in history. In a totalitarian society the literacy of memory is seized by the state, representing its versions of the past, and this version of memory is used to erase any other counter-memories. Consequently, only illiterate memory is available for subordinated groups, for disguise an opposition against the state monopoly on memory. This illiteracy of the memories allows oral history as a method

²³ James S. Scott, *Domination and Arts of Resistance. Hidden Transcripts*, Yale University Press, 1990, p. 139-152.

²⁴ Arthur A. Hansen, A Riot of Voices: Racial And Ethnic Variables in Interactive Oral History Interviewing. In *Interactive Oral History Interviewing*, ed. Eva M. McMahan and Kim Lacy Rogers, p. 107-140, Hillsdale, Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 1994, p. 136-137.

of researching the history of communism. But the oral sources do not provide only supplementary data, but also informants' variants of the past, their interpretation of their historical past, and therefore, insights of their subjectivity. And "Subjectivity is as much the business of history as are the more visible 'facts'. What informants believe is indeed a historical *fact* (that is, the fact that they believe it), as much as what really happened"²⁵.

Sources:

Burke, Peter, *Overture: The New History, its Past and its Future*. In *New Perspectives on Historical Writing*, ed. Peter Burke, Cambridge: Polity Press, 1991 p. 1-23.

Esbendshade, Richard S., *Remembering to Forget: Memory, History, National Identity in Postwar East-Central Europe*. In *Representations* 49, Winter 1995, p. 72-96.

Hansen, Arthur A., *A Riot of Voices: Racial and Ethnic Variables in Interactive Oral History Interviewing*. In *Interactive Oral History Interviewing*, ed. Eva M. McMahon and Kim Lacy Rogers, Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 1994, p. 107-140.

Hutton, Patrick H., *History as an Art of Resistance*. Hanover: University Press of New England, 1993.

Lass, Andrew, *From Memory to History. The Events of November 17 Dis/membered*. In *Memory, History and Opposition Under State socialism*, ed. Rubbie S. Watson, Santa Fe: School of American research Press, 1994, p. 89-104.

Portelli, Alessandro, *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories. Form and Meaning in Oral History*. Albany: State University of New York Press, 1991.

Pris, Gwyn, *Oral History*. In Burke, p. 114-139.

Ritchie, Donald A., *Doing Oral History*. New York: Twayne Publishers, 1995.

Scott, James S., *Domination and the Arts of Resistance. Hidden Transcripts*. Yale: Yale University Press, 1990.

Seldon, Anthony, *Interviews*. In *Contemporary History. Practice and Method*, ed. Anthon Seldon, Oxford: Basil Blackwords, 1988 p. 3-16.

Thompson, Paul, *The Voice of the Past. Oral History*, 2nd edition. Oxford: Oxford University Press, 1988.

Tonkin, Elisabeth, *History and the Myth of Realism*. In *The Myths We Live By*, Raphael Samuel and Paul Thompson, ed. 2nd edition. London: Routledge, 1993, p. 25-35.

Vansina, Jan, *Oral Tradition as History*. London: James Currey Ltd., 1985.

VICTORIA ISABELA CORDUNEANU

²⁵ Portelli, p. 50.

Afirmația “23 august 1944 este un moment de referință în istoria României” este banală; totuși, nu este mai puțin adevărată. Evenimentul în sine a fost valorizat și definit ulterior (în istoriografie și nu numai) în funcție de comandamentele ideologice ce prezidau realitățile politice ale vremii. Astfel, cele petrecute au fost catalogate fie “lovitură de stat”, fie “insurecție antihitleristă”, fie “revoluție de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă”, fie pur și simplu “act”. Poate și mai interesante decât avatururile definirii acestui moment istoric sunt metamorfozele pe care le cunoaște recuperarea sa simbolică sub forma celebrărilor publice. Vom încerca să observăm câteva dintre ele, discutându-le în legătură cu manifestarea unei caracteristici principale a domeniului politicului, puterea. Am ales spre observație sărbătorirea lui 23 August în trei momente: 1945, 1957, 1989. Primul și ultimul dintre ele coincid cu prima, respectiv ultima dintre celebrările sale oficiale, iar al doilea este ales pentru a puncta mai clar transformările ce au loc între aceste două date terminus. Este totuși de dorit ca cercetările ulterioare să supună analizei mai multe “momente 23 August”. Ritualul public ocazionat de fiecare dintre aceste momente trebuie să fie neapărat contextualizat și raportat la configurația sistemului politic din epocă.

Propunem examinarea sărbătorii de 23 August ca fiind legată în mod direct de o dimensiune-cheie a puterii, și anume dimensiunea sa simbolică. Din punct de vedere funcțional, puterea poate fi definită (G. Balandier) ca instrument de luptă împotriva entropiei, entropie care amenință nu doar societatea, ci orice sistem cu dezordinea¹. În orice societate, între cei care dețin puterea politică (uneori identificați ca grup corporat – Puterea) și restul societății este necesară comunicarea. Comunicarea este cea prin intermediul căreia puterea se prezintă ca deținător *legitim* al monopolului coerciției în cadrul respectivei unități politice, precum și al altor mijloace prin care (își) asigură existența și stabilitatea și acționează împotriva evoluțiilor potențial periclitante. Implicit, puterea își construiește sieși și societății identitatea, într-un mediu fluid de semnificatori culturali (discurs, simboluri, practici). Materialul procesului de comunicare se bifurcă: pe de o parte, une în mișcare semnificarea discursivă (de tipul marilor narațiuni legitimize), iar pe de cealaltă parte acționează semnificarea simbolică². Puterea se înconjoară cu un halou de simboluri în care să se creadă și care să fie admirate (*credenda et miranda*)³. Simbolurile folosite de putere îi denotă acesteia preocupările, definind totodată cultura politică a societății⁴. Aceste simboluri se modifică în timp, modificările fiind sesizabile și în cazul manifestărilor publice de tipul celor de 23 August.

¹ “Puterea are deci ca funcție apărarea societății de propriile slăbiciuni, conservarea ei, s-ar putea spune și, dacă este necesar, acceptarea schimbărilor care nu sunt în contradicție cu principiile sale fundamentale”. Georges Balandier, *Antropologie politică*, Amarcord & CEU, 1998, p. 51.

² Prasenjit Duara, *Historicizing National Identity, or Who Imagines What and When*, in Geoff Eley and Ronald Grigor Suny (eds.), *Becoming National*, Oxford University Press, 1996, p. 165.

³ Charles Merriam, *Political Power*, New York, 1964, apud Charles D. Elder, Roger W. Cobb, *The political Uses of Symbols*, Longman, New York and London, 1983, p. 18.

⁴ Charles D. Elder, Roger W. Cobb, *op. cit.*, p. 9.

Una dintre funcțiile îndeplinite de ritualul politic este aceea legitimatoare⁵. Manifestările funcției legitimatoare trebuie puse în discuție în legătură cu ceea ce s-ar putea numi geografia simbolică a puterii. Puterea se identifică în această privință printr-o dublă situare, și anume raportându-se simultan la coordonatele interior – exterior. Pe de o parte, puterea se prezintă ca o necesitate căreia îi este supusă orice societate⁶ și, deci, și societatea în cadrul căreia există. Pe de altă parte, puterea nu ignoră faptul că ea (și unitatea politică căreia ea îi este coextensivă) sunt elementele unui sistem de unități similare, (*altele*, străine sau chiar ostile) față de care este vital să se prezinte coerentă și guvernând peste o societate coezivă. De aceea puterea pretinde transformarea simplei supunerii în adeziune efectivă. Orice sărbătoare este un moment în care se manifestă o altă funcție, cea antialienatoare, de reunire a elitei politice și a societății într-o comunitate și de consolidare a sentimentului de apartenență la aceasta⁷. Să ne oprim asupra aniversării din 1945. Manifestările publice din București încep prin slujba oficiată la Catedrala Patriarhiei de către un sobor de preoți (de fapt, episcopi), într-un mod tradițional, similar manifestărilor ante- și interbelice. În absența regelui Mihai (care începuse cu două zile înainte așa-numita grevă regală), la slujbă participă membrii guvernului Groza, precum și alte oficialități comuniste⁸. Aceștia participă la serviciul religios tocmai pentru a comunica societății inserarea guvernului comunist (a Puterii, dacă ne este permis să o reificăm) în cadrele tradiționalului și situarea sa în *communitas*. În timpul festivităților, membrii guvernului poartă eșarfe tricolore pentru a sublinia apartenența lor la comunitatea *națională*⁹. Aceeași funcție antialienatoare era îndeplinită prin manifestările publice care ieșeau din cadrul solemn, petrecute în după-amiaza și seara zilei de 23 august 1945: concerte ale fanfarei militare, banchete, focuri de artificii etc. Asemenea manifestări publice (purtând deci girul puterii) nu se mai produc în 1957 și 1989, tot ce nu este solemn și ceremonios fiind împins înspre sfera privată.

Nu trebuie să înțelegem totuși că funcția antialienatoare este absentă din arsenalul simbolic al puterii. Ceea ce este diferit în 1957 față de momentul 1945 sunt dimensiunile comunității imaginate. Demarcatorii simbolici ai acesteia, puși în mișcare de putere, nu mai au un cadru de referință intern, dacă ne referim la dimensiunea teritorială a unității politice. De unde statutul ambiguu al sărbătorii de 23 August, moment care are prin excelență relevanță politică *internă*. În legătură cu dimensiunea legitimatoare, încă un aspect care merită să fie subliniat este faptul că în lipsa regelui Mihai, 23 august 1945 devine una dintre primele manifestări de autolegitimare pentru comuniștii români. Acum apar primele semne ale apropierei de către aceștia a monopolului asupra potențialului semnificativ al lui 23 august 1944. Unele persoane din guvern preiau atribuții proprii regelui. Astfel, generalul Vasiliu-Râșcanu, Ministru de Război, trece în revistă trupele prezente la manifestație. Organizatorii acestei manifestații exploatează din plin potențialul legitimator al momentului: după obișnuita defilare a trupelor există un moment “de suspans”, în care prin Piața Palatului nu mai defilează nimeni. Apoi, “în uralele asistenței”, apare în

⁵ Sanda I. Ducaru, *Religia cincinală – funcțiile sărbătorilor comuniste*, în *Miturile comunismului românesc*, Ed. Universității București, 1995, p. 173.

⁶ Georges Balandier, *op. cit.*, p. 52.

⁷ Sanda I. Ducaru, *loc. cit.*, p. 173.

⁸ *Scânteia*, 26 august 1945.

⁹ *Ibidem*.

pieță un automobil decapotat în care se afla Emil Bodnăraș¹⁰, cel care, în viziunea comunistă, avusese cel mai important rol în lovitura de stat de la 23 august 1944. Interesantă și ingenioasă este manevrarea asistenței. După ce atenția acesteia fusese îndreptată difuz asupra defilării trupelor, ea este canalizată, îndreptată asupra unui singur individ pe cale de a deveni simbol *credenda et miranda* al lui 23 August, încadrat noii mitologii comuniste în formare. Pentru a da substanță asumării de către comuniști a actului de la 23 august 1944, după trecerea lui Bodnăraș, prin Piața Palatului defilează “formațiuni de luptători compuse din muncitori și patrioți”, care, conform viziunii comuniste, avuseseră un rol decisiv în victoria loviturii. Și în această privință putem remarca deosebiri între cele trei momente pe care le-am avut în atenție. Dacă în 1945 încercarea de legitimare include “momentul Bodnăraș” (o clară încercare de individualizare glorificatoare a responsabilității pentru lovitura de stat), în 1957 și 1989 componenta legitimatoră este mult mai impersonală, însă din rațiuni diferite. Nu mai avem de-a face cu o singură persoană pe umerii căreia este descărcată greutatea simbolică a momentului recuperat. În 1957 mecanismul legitimator o distribuie mai “în mase”, încercând să o anonimizeze într-o anumită măsură. Așadar, manifestările de 23 august (acum sărbătoare națională) sunt legitimatoră la alte dimensiuni. Ne aflăm la mai puțin de un an de la revoluția maghiară din 1956 și conotațiile particulariste ale lui 23 august erau potențial iritante pentru sovietici, încă prezenți militar în România. De aceea, puterea folosește o serie de simboluri prin care se racordează la patrimoniul internaționalist al comunismului. Probabil o repetare simbolică a ceva similar “momentului Bodnăraș” din 1945 ar fi avut același potențial iritant pe care defilarea impersonală și nonparticularistă a muncitorilor încearcă să o anuleze. Muncitorii care defilează prin fața tribunei oficiale poartă mai multe rânduri de portrete. Primul rând este compus din portretele clasicii Marx, Engels, Lenin și (la mai bine de un an de la cel de-al XX-lea congres al P.C.U.S.) Stalin. Portretele din cel de-al doilea rând sunt cele ale membrilor Biroului Politic al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român (Dej, Groza, Stoica etc.). Urmează apoi portretele membrilor Prezidiului Comitetului Central al P.C.U.S., iar uzinele reprezentate la manifestare au denumiri ca “Mao Tze-Dun”, “Clement Gottwald” ș. a.¹¹. Statutul ambiguu al acestei celebrări constă tocmai în faptul că este un moment cu relevanță internă (mai mult, este un act fondator pentru putere) în cadrul căreia se demarchează o comunitate care transcende limitele internului. Această situație poate fi privită ca dublă legitimare (internă și externă). Germenii acestor evoluții sunt prezenți încă din 1945. Elementul de noutate pe care manifestarea din 1945 îl conține este defilarea muncitorilor. Aceștia defilează în coloane, purtând lozinci ce fac trimitere la momentul politic respectiv (“Trăiască guvernul poporului în frunte cu Petru Groza”, “Trăiască Partidul Comunist”, “Jos Maniu”). În 1957 demonstrația muncitorilor este mai extinsă și mai diversificată, comparativ cu 1945. Pe lângă defilarea pedestră, prin fața tribunelor trec care alegorice menite să evidențieze realizările diferitelor fabrici și uzine. Aceste care conțin muncitori, produse și grafice cu realizările în producție.

În 1989, 23 August este un punct de referință în mitologia indigenistă a comunismului românesc, condus de către Nicolae Ceaușescu pe un drum tot mai “independent”. În consecință, momentului 23 august (definit acum ca “revoluție de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă”) îi este recuperată

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Idem*, 25 august 1957.

valoarea de legitimare internă pe care o avea în 1945 ca act fondator și creator de identitate al *comunismului românesc*. Semnificativ în acest sens este faptul că într-o cuvântare consacrată evenimentului și urmărită de către asistență “cu viu interes, profundă satisfacție și deplină aprobare”, Nicolae Ceaușescu adresează salutări “partidelor frățești”, așezând P.C.U.S. penultimul pe listă, alături de Partidul Comunist Albanez. În 1989 celebrarea lui 23 August este legitimator nu doar pentru comunismul românesc, ci și în mod indirect pentru Nicolae Ceaușescu, orice manifestare publică (și cu atât mai mult 23 August) fiind un mod de oficiere a cultului personalității. În manifestarea publică, denumită “marea demonstrație a oamenilor muncii” dispar demarcatorii comunității internaționaliste muncitorești, clar simbolizați în 1957. Rămân însă miile de muncitori care defilează în același mod ca în urmă cu treizeci și doi de ani. De ce puneia puterea un accent atât de mare pe defilarea muncitorilor? Explicațiile sunt multe, dar în primul rând credem că stă necesitatea puterii de a implica efectiv segmentul social muncitoresc (care constituia baza de aplicare și justificarea teoretică a ideologiei) într-un ritual legitimator. Dacă 23 August 1944 reprezintă legitimarea istorică a comunismului, (adică o verigă importantă în lanțul “legității istorice”), muncitorii constituie legitimarea socială a regimului, dorită de acesta tot mai mult, pe măsură ce era tot mai puțin reală. De asemenea, credem că miile de muncitori erau aduși la asemenea manifestări din dorința puterii de a transmite societății (pentru care muncitorii erau considerați reprezentativi) că există o comunicare (în realitate, puterea simula comunicarea). Revenind la sensul și dimensiunile comunității delimitate simbolic în cadrul celebrării publice a lui 23 August, observăm că dacă în 1945 definirea acesteia este *defensivă* din punctul de vedere al puterii (puterea se inserează în comunitate, conformându-se simbolic cutumei, deci unui *input* venit din partea societății), în celelalte două momente construcția este din același punct de vedere *ofensivă*, acționând exclusiv dinspre putere înspre societate. În 1957 această construcție ofensivă a comunității (bazată pe unitatea transnațională a muncitorilor) era justificată prin integrarea puterii și a unității sale politice în ordinea exterioară a unui sistem compus din unități similare, aflate sub hegemonia uneia. În 1989 justificarea exterioară, judecând după simbolistica manevrată, este inexistentă. Definirea ofensivă despre care vorbeam, precum și faptul că raportarea la exterior a puterii este opusă celei din 1957 (ori, mai exact, din timpul hegemoniei sovietice) sunt condițiile în care sursa de legitimare, muncitorimea, devine sursă de delegitimare pentru putere.

O altă funcție a ritualurilor politice este vizibilă în cele trei cazuri, și anume cea persuasivă, care acționează ca o alternativă la folosirea forței și pentru a susține că ordinea existentă este singura posibilă¹². Contribuie la aceasta atât manifestările propriu-zise (defilarea armatei sau a “gărzilor muncitorești” în 1957 sau a “gărzilor patriotice” din 1989), cât și apariția publică a puterii (configurația tribunei oficiale, de exemplu). În 1989 funcția persuasivă era accentuată prin sacralizarea persoanei lui Nicolae Ceaușescu. Postura hieratică în care Nicolae Ceaușescu se transpune în decursul manifestării transmite implicit mesajul acceptării ordinii politice existente. Reversul idolatriei publice (pentru care celebrările de 23 August sunt un bun material de observație) era demonizarea în particular a lui Nicolae Ceaușescu¹³. Totuși, acest fapt nu indică eșecul total al intenției persuasive a puterii.

¹² Sanda I. Ducaru, *op. cit.*, p. 173.

¹³ Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, Univers, 1995.

Momentele alese (1945, 1957, 1989) credem că pot contura, într-o anumită măsură, porțiuni din evoluția modului de exprimare publică a regimului politic românesc din ultima jumătate de secol, mod care se poate analiza cu instrumentele comune analizei similare în cazul altor regimuri politice decât cel totalitar. Ca o concluzie generală, gestul politic ocazionat de sărbătorirea publică a lui 23 August în cele trei momente relevă distanțarea tot mai mare dintre putere și societate, imposibil de reunit într-o comunitate. “Marea sărbătoare a întregului popor” se transformă într-un miting comandat, ceremonializat la maximum, golit astfel de orice conținut rațional sau simbolic. Lozincile scandate cu ocazia manifestărilor sunt un martor în acest sens. Comandate de putere, lozincile se încadrează într-un mecanism din care face parte și așa-numita limbă de lemn, mecanism care funcționa mai ales, dar nu numai, în cadru oficial.

CĂLIN MORAR-VULCU

HYPOSTASES OF POWER: CELEBRATIONS OF AUGUST THE 23RD
(Abstract)

The paper briefly approaches some components of the political gesture displayed upon the public celebration of August the 23rd in 1945, 1957 and 1989. The legitimating function of such public celebrations is stressed upon, as well as the evolution of the symbols involved in performing the above-mentioned function.

NUMISMATICĂ ȘI MEDALISTICĂ

Satul Văleni se află în apropierea comunei Căianu, este aparținător acesteia și cuprinde un număr redus de case și gospodării. Ambele așezări se află în județul Cluj, la aproximativ 25 km depărtare de municipiul Cluj, de-a lungul șoselei ce leagă localitatea Apahida de Mociu.

Tezaurul monetar de argint pe care-l publicăm cu această ocazie a fost descoperit în luna iulie 1996, în mod întâmplător, de doi localnici, Mintiuan Cristian și Șuteu Mircea, care au înștiințat secția OJPCN din cadrul Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca. Colectivul de cercetare care s-a deplasat în zonă era format din Mihai Meșter, Francisc Pap și Veronica Meșter, iar ulterior și colegul Mihai Rotea (de această dată, dispunând și de un detector de metale).

Vasul cu monede (450 de bucăți) a fost descoperit pe un teren arabil în pantă, din care, datorită alunecărilor cauzate de ploile deosebit de abundente din acea vară, s-a rupt un răzor care a scos la iveală tezaurul. Inițial, cum aveam să aflăm ulterior, cei doi săteni au lăsat acolo monedele din motive de superstiție, după câteva zile au revenit, luând vasul cu tezaurul monetar, care mai târziu a fost donat muzeului.

Așa cum am arătat mai sus, o nouă cercetare cu mijloace moderne a dus la descoperirea a 12 monede. Tezaurul compus din 462 de piese cuprinde monede de argint emise în sec. XVI-XVIII, ele fiind găsite într-un vas-ulcică din sec. XVIII. Nu cunoaștem împrejurările îngropării acestor monede, putem însă să emitem ipoteze pe baza observațiilor de pe teren și a încadrării în epocă a tezaurului.

Monedele au fost curățate, restaurate și conservate de către colegul Ovidiu Bianu de la Laboratorul Zonal de Restaurare din Cluj-Napoca (cărui îi mulțumim și pe această cale), iar ulterior intrate în inventarul muzeului nostru (inv. N 95117-N 95579).

Îată descrierea tezaurului:

Transilvania:

1. Gabriel Báthori, gros, 1613. Cf. H 290, dar
Av.: ... [perforat] G. PRI. /TRAN.
2. Gabriel Bethlen, gros de 3 denari, 1625. Cf. H 443, dar
Av. [sub coroană].-
3. Gabriel Bethlen, gros de 5 denari, 1626. Cf. H 430, dar
Av.: GAB.D:G.SA.RO:IM.ET.TRAN.PRIN.
Rv.: PARREG.HVN.DO:SIC COOPRDVX
Perf.
- 4-5. Leopold I, poltură, 1704. Cf. Appel 3 II, p. 1012, nr. 3553, dar
Rv.: 17 - 04
- 6-7. Leopold I, poltură, 1704. Cf. Appel 3 II, p. 1012, nr. 3553, dar
Rv.: 17 - 04 și dedesubt blazonul mic între două rozete
8. Leopold I, poltură, 1704. Cf. Appel 3 II, p. 1012, nr. 3553, dar
Rv.: stema neîncadrată între rozete
9. Leopold I, poltură, 1704. Cf. Appel 3 II, p. 1012, nr. 3554, dar
Av.: ... •BO•...
Rv. 17 - 04, stema neîncadrată între rozete

- 10-14. Leopold I, poltură, 1705. Appel 3 II, p. 1012, nr. 3553
 15. Leopold I, poltură, 1705. Cf. Appel 3 II, p. 1012, nr. 3554, dar
 Rv. : însemnele încadrate între două rozete
 16. Leopold I, poltură, 1705. Cf. Appel 3 II, p. 1012, nr. 3554, dar
 Rv.: stema neîncadrată între rozete
 17. Leopold I, poltură, 1705. Cf. Appel 3 II, p. 1012, nr. 3554, dar
 Rv. : fără F-T
 18-19. Iosif I, poltură, 1705. Cf. Appel 3 II, p. 1013, nr. 3558, dar
 Rv. 17 - 05

Ungaria:

20. Ferdinand I, denar, 1528. H 40.
 21. Ferdinand I, denar, 1535. H 40, perf.
 22. Ferdinand I, denar, 1550. H 40, perf.
 23. Ferdinand I, denar, 1551. H 40.
 24. Ferdinand I, denar, 1551. H 40, perf.
 25. Ferdinand I, denar, 1551. H 40, perf., ciobită.
 26-27. Ferdinand I, denari, 1555. H 40, perf.
 28. Maximilian II, denar, 1567. H 94, perf.
 29. Matia II, denar, 1618. H 241, perf.
 30. Ferdinand II, denar, 1620. H 302, perf.
 31. Ferdinand II, denar, 1620. H 302, ciobită.
 32. Ferdinand II, denar, 1626 (?). H 303.
 33. Ferdinand (?), denar, 163(?). H 302 (?), tocită.
 34. Leopold I, obol, 1688. Cf. Appel 2 II, p. 901-902, nr. 48.
 35. Leopold I, creițar, 1698. Cf. Appel 2 II, p. 901, nr. 47, dar
 Av.: LEOPOLD ...
 Rv. : •PATRONA. - HVNGARIAE• 16-98.
 36. Leopold I, creițar, 1699. Cf. Appel 2 II, p. 901, nr. 47, dar
 Av. : LEOPOLD•...•R• - ...
 37. Leopold I, creițar, 1701. Cf. Appel 2 II, p. 901, nr. 47, dar
 Av.: LEOPOLD•...-...•REX•
 Rv. : ...•1701•
 38. Leopold I, piesă de 6 creițari, 1669. Cf. Appel 2 II, p. 893, nr. 8, dar
 Av.: •LEOPOLDVS•D•G•R•-I•S•A•GE•HV•B•REX•
 sub imaginea împăratului, la stg., VI
 Rv. : PATRONA•HV - NGARIAE•1669.
 1669+. Sub Madona în cunună de raze cu pruncul în brațe, stg., stema
 mică a Ungariei, în două câmpuri. Sigla K - B
 39. Leopold I, piesă de 6 creițari, 1669. Cf. Appel 2 II, p. 898, nr. 30, dar
 Av.: VI în loc de 3
 Rv.: PATRONA•HV - NGARIAE•1669.
 40. Leopold I, piesă de 6 creițari, 1696. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
 Rv.: .../•1696•/x
 41. Leopold I, piesă de 6 creițari, 1696. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
 Rv.: .../•1696•/x

42. Leopold I, piesă de 6 creițari, 1696. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Rv.:.../•1696/•x
43. Leopold I, piesă de 6 creițari, 1698. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Rv.:.../•1698/•x
44. Leopold I, piesă de 6 creițari, 1698. Ca mai sus, perf.
45. Leopold I, poltură, 1699. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Rv.:.../•1699/•...
46. Leopold I, poltură, 1699. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Rv.:.../•1699/•x
47. Leopold I, poltură, 1699. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Av.:...•G•HVN•BO....
Rv.:.../•1699/•...
- 48-50. Leopold I, poltură, 1699. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Av.:...•GE•HV•BO'...
Rv.:.../•1699/•[N inversat]xB•
51. Leopold I, poltură, 1700. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Rv.:.../•1700/•...
52. Leopold I, poltură, 1700. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Av.:...•GE•HV•BO•...
Rv.:.../1700/•...
- 53-60. Leopold I, poltură, 1700. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Av.:...•GE•HV•BO•...
Rv.:.../•1700/•...
- 61.. Leopold I, poltură, 1700. Ca mai sus, perf.
62. Leopold I, poltură, 1700. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Av.:...•GE•HV•BO•...
Rv.:.../•1700/•Nx B•
63. Leopold I, poltură, 1701. Cf. Appel 2 II, p. 901, nr. 43, dar
Rv.:.../1701/•...
64. Leopold I, poltură, 1701. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Rv.:.../•1701/•...
65. Leopold I, poltură, 1701. Ca mai sus, perf.
- 66-68. Leopold I, poltură, 1701. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Av.:...•GE•HV•B•...
Rv.:.../•1701/•...
- 69-71. Leopold I, poltură, 1701. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Av.:...•GE•HV•BO•...
Rv.:.../•1701/•...
72. Leopold I, poltură, 1701. Ca mai sus, perf.
73. Leopold I, poltură, 1701. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Av.:...•GE•HV•...
Rv.:.../•1701/•Nx B•
Perf.
74. Leopold I, poltură, 1701. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Av.:...•GE•HV•B•...
Rv.:.../•1701/•Nx B•
- 75-80. Leopold I, poltură, 1701. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Av.:...•GE•HV•BO•...
Rv.:.../•1701/•Nx B•

81. Leopold I, poltură, 1701. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Rv.: .../ •1701•/x
82. Leopold I, poltură, 1702. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Av.: ...•GE•HV•BO•...
Rv.: .../ •1702•/•NxB•
83. Leopold I, poltură, 1702. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Rv.: .../ •1702•/x
84. Leopold I, poltură, 1703. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Rv.: .../ •1703•/...
85. Leopold I, poltură, 1703. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Rv.: .../ •1703•/...
86. Leopold I, poltură, 1703. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Rv.: .../ •1703•/•
87. Leopold I, poltură, 1703. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Av.: ...•GE •...
Rv.: .../ .POLTURA./•1703•/•NxB•
88. Leopold I, poltură, 1703. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Av.: ...•GE •HV•...
Rv.: .../•1703•/...
89. Leopold I, poltură, 1703. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Av.: ...•GE •H•B• ...
Rv.: .../•1703•/...
90. Leopold I, poltură, 1703. Ca mai sus, ciobită.
91. Leopold I, poltură, 1703. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Av.: ...•GE •HV•B• ...
Rv.: .../•1703•/...piesa e tăiată
- 92-93. Leopold I, poltură, 1703. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Av.: ...•GE .HV•BO• ...
Rv.: .../•1703•/...
94. Leopold I, poltură, 1703. Cf. Appel 2 II, p. 900, nr. 42, dar
Av.: ...•GE •HV•BO• ...
Rv.: .../•1703•/•NxB•
95. Francisc Rákóczi II, poltură, 1703. Cf. Appel 2 II, p. 903-904, nr. 5, dar
Rv.: 1703
- 96-99. Francisc Rákóczi II, poltură, 1704. Cf. Appel 2 II, p. 903-904, nr. 5.
100. Leopold I, gros, 1701. Cf. Appel 2 II, p. 901, nr. 47, dar
Av.: LEOPOLD ...
Rv.: ...•HVN - ... : 1701
Perf.

Polonia

101. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1619. H-C 1389.
102. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1620. H-C 1402.
- 103-104. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1620. H-C 1402, perf.
105. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1620. Cf. H-C 1402, dar
Rv.: MONE•NO - REG•POLO•

106. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1620. Cf. H - C 1402, dar Av. ... P.M.D.L.
Rv. : MONE•NO - REGxPOLO

x
x
107. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1620. Cf. H-C 1403, dar Rv. : MONE•NO - REG•POLO:
- 108-115. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1621. H-C 1422.
- 116-117. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1621. H-C 1422, perf.
118. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1621. Cf. H-C 1422, dar Rv. : ... REGPOLO
- 119-121. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1621. Cf. H-C 1422, dar Rv. : ... REG•POLO•
122. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1621. Cf. H-C 1422, dar Rv. : REG•POLO
- 123-124. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1621. Cf. H-C 1422, dar Rv. : ... REG•POLOx
125. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1621. Cf. H-C 1422, dar Rv. : ... REGxPOLOx
126. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1621. Cf. H-C 1422, dar Rv. : ... REG•POLO:
- 127-128. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1621. Cf. H-C 1422, dar Rv. : MONE:NO - REG•POLO•
129. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1621. Cf. H-C 1422, dar Rv. : xMONE•NO - REG•POLO.
Perf.
- 130-163. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1622. H-C 1437.
- 164-166. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1622. H-C 1437, perf.
167. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1622. Cf. H-C 1437, dar Av. : ... P•M•D•L•
168. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1622. Cf. H-C 1437, dar Rv. : ... REG•POLO•
169. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1622. Cf. H-C 1437, dar Rv. : ... REG•POL•x
Perf.
- 170-172. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1622. Cf. H-C 1437, dar Rv. : ... REG•POLOx
- 173-174. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1622. H-C 2578.
175. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1622(?). H-C 1437 (?).
- 176-195. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1623. H-C 1461.
- 196-201. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1623. H-C 1461, perf.
- 202-204. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1623. Cf. H-C 1461, dar Rv. : ... REGPOLO
205. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1623. Cf. H-C 1461, dar Rv. : ... REGPOLO•
206. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1623. Cf. H-C 1461, dar Rv. : ... REG•POLO
- 207-212. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1623. Cf. H-C 1461, dar Rv. : ... REG•POLOx

- 213-214. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1623. Cf. H-C 1461, dar
Rv. : ... REG:POLO
215. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1623. Cf. H-C 1461, dar
Rv. : ... REG:POLO:
216. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1623. Cf. H-C 1461, dar
Rv. : ... MONE:NO
- 217-218. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1623. Cf. H-C 1461, dar
Rv. : ... MONENO - REGPOLO
219. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1623. Cf. H-C 1461, dar
Rv. : ... MONENO – REGPOLO
Perf.
220. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1623. Cf. H-C 1461, dar
Rv. : ... MONE_xNO - REG•POLO
- 221-230. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1623. H-C 2579.
231. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1623. H-C 2579, perf.
- 232-233. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1623. Cf. H-C 2579, dar
Rv. : ..._xPOLO
234. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1623 (?). H-C 1461, perf.
235. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1623 (?). Tocită.
- 236-249. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1624. H-C 1488.
- 250-251. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1624. H-C 1488, perf.
252. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1624 (?). Cf. H-C 1488, dar
Av. : ... P•M•D•L•, perf.
253. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1624 (?). Cf. H-C 1488, dar
Rv. : ... REGPOLO_x
254. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1624 (?). Cf. H-C 1488, dar
Av. : SIGIS•3•D: - REX•PM•D•L•
Rv. : MONE_xNO – REX_xPOLO_x
255. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1624. H-C 1489.
- 255-263. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1624. H-C 1489, perf.
- 264-265. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1624. H-C 1489, perf.
- 266-267. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1624. H-C 1490.
268. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1624. H-C 1490, perf.
269. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1624. Cf. H-C 1490, dar
Rv. : ... REG•POLO
270. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1624. Cf. H-C 1490, dar
Rv. : 2 – 4
- 271-279. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1624. H-C 1491.
- 280-281. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1624. H-C 1491, perf.
- 282-283. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1624. Cf. H-C 1491, dar
Rv. : 2 - 4
- 284-299. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1625. H-C 1512.
- 300-303. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1625. H-C 1512, perf.
304. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1625. H-C 1512, rebătută.
305. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1625. Cf. H-C 1512, dar
Av. : ... PMDL
Rv. : MONE*NO - REG•POLO_x

- 306-307. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1625. Cf. H-C 1512, dar
Rv. : ...REG•POLO•
Perf.
308. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1625. Cf. H-C 1512, dar
Rv. : MONENO – REGPOLO
309. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1625. Cf. H-C 1512, dar
Rv. : MONE •NO - REG•POLO•
- 310-311. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1625. H-C 1513.
- 312-315. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1625. H-C 1514.
316. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1625. H-C 1514, perf.
317. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1625. Cf. H-C 2580.
318. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1625. Cf. H-C 2580, dar
Av. : ...PM•D•L•
319. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1625. Cf. H-C 7525, perf.
- 320-323. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1626. H-C 1530.
324. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1626. Cf. H-C 1530, dar
Rv. : MONExNO – REGxPOLOx
325. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1626. Cf. H-C 1530, dar
Rv. : ... REG: ...
326. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1626. H-C 7530.
327. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1627. H-C 1552.
328. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1627. H-C 1553.
- 329-330. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1627. H-C 1554.
331. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1627. H-C 1554, ciobită.
332. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 1627. H-C 1554, perf.
333. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 162(?). H-C 1437 (?)
334. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 162(?). Cf. H-C 1461, dar
Rv. : ... REG •POLO
335. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 162(?). H-C 1488 sau 1489.
336. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 162(?). Cf. H-C 1491, dar
Rv. : 2 – (?)
337. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 16 (?). Cf. H-C 1530 (?).
338. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), 16 (?). H-C ?
339. Sigismund III, moneta nova (dreipölker), (?). ? (tocită).
340. Sigismund III, groş, 1607. Cf. H-C 1224, dar
Av. : ... / ... •POL/M•DLIT
Rv. : GROSS•RE - POLO•1607•, perf.
341. Sigismund III, groş, 1608. Cf. H-C 1239, dar
Rv. : ... REG • ..., perf.
342. Sigismund III, groş, 1609. Cf. H-C 1249, dar
Av. : SIG: .../REX• .../
Rv. : REG: ..., perf.
343. Sigismund III, groş, 1609. H-C 1250, perf.
344. Sigismund III, groş, 1610. H-C 1261, perf.
345. Sigismund III, groş, 1611. H-C 1274.
346. Sigismund III, groş, 1613. H-C 1294, perf.
347. Sigismund III, groş, 1613. Cf. H-C 1294, dar
Rv. : GROSS:REG: - : POLO: 1613:

348. Ioan Cazimir, piesă de 6 groși, 1659. H-C 2142.
349. Ioan Cazimir, piesă de 6 groși, 1660. H-C 2165, dar
Rv. ... ARGE•SEX•REG•POL•
350. Ioan Cazimir, piesă de 6 groși, 1660. H-C 2165 (?).
351. Ioan Cazimir, piesă de 6 groși, 1661. H-C 2184.
352. Ioan Cazimir, piesă de 6 groși, 1661. H-C 2189.
353. Ioan Cazimir, piesă de 6 groși, 1661. H-C 2189, dar
Av. : IOAN:CASIM•DG:REX.POL•&SVE•
Rv. : GROS•ARG [EN SEX] ...
sub blazoane T – T
354. Ioan Cazimir, piesă de 6 groși, 1661. H-C 2194, dar
Rv. : anul o singură dată bătut
355. Ioan Cazimir, piesă de 6 groși, 1661. H-C 2296, dar
Av. ... SMDLR•
- 356-358. Ioan Cazimir, piesă de 6 groși, 1662. H-C 2207.
359. Ioan Cazimir, piesă de 6 groși, 1662 (?). H-C 2210 (?).
360. Ioan Cazimir, piesă de 6 groși, 1662 (?). Cf. H-C 2211, dar
Av. : ... SVE ...
- 361-362. Ioan Cazimir, piesă de 6 groși, 1662. H-C 2213.
363. Ioan Cazimir, piesă de 6 groși, 1662. Cf. H-C 2213, dar
Av. : IO: CASI •...
364. Ioan Cazimir, piesă de 6 groși, 1662 (?). H-C 2213 (?).
365. Ioan Cazimir, piesă de 6 groși, 1662 (?). H-C 2216 (?)
- 366-369. Ioan Cazimir, piesă de 6 groși, 1662. H-C 2217.
370. Ioan Cazimir, piesă de 6 groși, 1662 (?). H-C 2217 (?).
- 371-372. Ioan Cazimir, piesă de 6 groși, 1663. H-C 2244.
373. Ioan Cazimir, piesă de 6 groși, 1663. Cf. H-C 2244, dar
Rv. : A – T
- 374-375. Ioan Cazimir, piesă de 6 groși, 1664. H-C 2257.
376. Ioan Cazimir, piesă de 6 groși, 1664. H-C 2257 (?).
- 377-378. Ioan Cazimir, piesă de 6 groși, 1664. H-C 2258.
379. Ioan Cazimir, piesă de 6 groși, 1665. Cf. H-C 2278, dar
Av. : ... S•M•D•L•
380. Ioan Cazimir, piesă de 6 groși, 1665. Cf. H-C 2278, dar
Av. : IO:CASIM:D•G:REX:POL• &S•MDL
- 381-382. Ioan Cazimir, piesă de 6 groși, 1665. Cf. H-C 2281.
- 383-385. Ioan Cazimir, piesă de 6 groși, 1666. Cf. H-C 2296.
386. Ioan Cazimir, piesă de 6 groși, 1666. Cf. H-C 2296, dar
Av. : ... SMDLR
387. Ioan Cazimir, piesă de 6 groși, 1666. Cf. H-C 2296, dar
Av. : ... S•M•D•L•R•
388. Ioan Cazimir, piesă de 6 groși, 1666. Cf. H-C 2296, dar
Rv. : [A]- T
389. Ioan Cazimir, piesă de 6 groși, 1666. Cf. H-C 5264, dar
Rv. : ... ARG•SEX ... REG • ...
390. Ioan Cazimir, piesă de 6 groși, 1667. H-C 2319.
391. Ioan Cazimir, piesă de 6 groși, 1667. H-C 2320.
392. Ioan Cazimir, piesă de 6 groși, 1667. H-C 2322.

393. Ioan Cazimir, piesă de 6 groși, 1667. H-C 2323.
 394. Ioan Cazimir, piesă de 6 groși, 1667. Cf. H-C 2323, dar
 Rv. : ... 1667•
 395. Ioan Cazimir, piesă de 6 groși, 1667 (?). H-C 2323 (?).
 396. Ioan Cazimir, piesă de 6 groși, 1668. H-C 2332.
 397. Ioan Cazimir, piesă de 6 groși, 16(?) . H-C 2280 (?).

Gdańsk:

398. Sigismund III, groș, 1625. H-C 1525.

Prusia:

- 399-400. Ioan Sigismund, moneta nova (dreipölker), 1620. Cf. Appel 2 II, p. 722,
 nr. 2, dar
 Av. : 2 - 0
 401. Georg Wilhelm, moneta nova (dreipölker), 1621. H-C 8721.
 402. Georg Wilhelm, moneta nova (dreipölker), 1622. Cf. H-C 8721, dar
 Av. : 2 - 2
 403. Georg Wilhelm, moneta nova (dreipölker), 1622. H-C 8723, perf..
 404. Georg Wilhelm, moneta nova (dreipölker), 1622. Cf. H-C 8723, dar
 Av.: GE•WI•MAR:BR:SRIE•L:PD
 Perf.
 405. Georg Wilhelm, moneta nova (dreipölker), 1623. H-C 8726, perf.
 406. Georg Wilhelm, moneta nova (dreipölker), 1624. H-C 6652.
 407. Georg Wilhelm, moneta nova (dreipölker), 1624. Cf. H-C 8721, dar
 Av.: GE•WI•MAR:BR:S•R:I:EL:P:D
 În imagine 2 - 4
 408. Georg Wilhelm, moneta nova (dreipölker), 1625. Cf. H-C 6654, dar
 Av.E•
 409. Georg Wilhelm, moneta nova (dreipölker), 1625. Cf. H-C 6654, dar
 Av. : GE•WI•MA(3)BR•S•R•I•E•
 Rv. : ...DVC•PRVS•
 410. Georg Wilhelm, moneta nova (dreipölker), 1625. Cf. H-C 6654, dar
 Av. : ...MA •...
 Rv. : ...MONE •NO - DVC•PRVS•
 411. Georg Wilhelm, moneta nova (dreipölker), 1625. Cf. H-C 6654, dar
 Av. : GE•WI•MA•(3)BR•S•R•I•E•
 Rv. :MONE •NO - DVC•PRVS•
 412. Georg Wilhelm, moneta nova (dreipölker), 1625. Cf. H-C 6654, dar
 Av. : GE•WI•MA•(3)BR•S•R•I•E•
 Rv. : ca la nr. 410
 413. Georg Wilhelm, moneta nova (dreipölker), 1625. H-C 6654, dar
 Av. : GE•WI•MA(3)BRS•RIEL•
 414. Georg Wilhelm, moneta nova (dreipölker), 1625. H-C 6655.
 415-417. Georg Wilhelm, moneta nova (dreipölker), 1625. Cf. H-C 6655, dar
 Av. : GE•WI•MA•(3)BR•S•R•I•E•
 Rv.: MONE •NO - DVC•PRVS•

418. Georg Wilhelm, moneta nova (dreipölker), 1626 (?). Cf. H-C 6655, dar
Av. : GE•WI•MA(3)BR•S•R•I•E•
Rv.: DVC•PRVS• - •MONE •NO•
419. Georg Wilhelm, moneta nova (dreipölker), 1627. H-C 8733.
420. Georg Wilhelm, moneta nova (dreipölker), 162(?). Cf. H-C 8724, dar
Av. : GE•WI•MA(3)BR•S•R•I•E•
Rv.: •MONE •NO. - DVC•PRVS•
421. Frederic Wilhelm, piesă de 6 creițari, 1682. Cf. Appel 2 II, p. 724, nr. 4,
dar
Rv. : 16 - 82
422. Frederic Wilhelm, piesă de 6 creițari, 1686. Cf. Appel 2 II, p. 724, nr. 5,
dar
Av. : ...•AC ..., [sub bust] •BA•
Rv. : ... PRUSSIA [dedesubt] 16 - 86

Imperiul romano-german:

423. Leopold I, " groș (?), 1699. Cf. Appel 2 I, p. 85, nr. 34, dar
Av. : LEOPOLDVS•DG•R•I•S•A•G•H•B•REX• între 2 cercuri perlate.
Sub bust nu e (3)
Rv.: ARCHID•AVS• - DVX•BVR•SIL•16 – 99.
Sub vulturul bicefal F.N
În blazon central, în pieptul vulturului, ancoră. AR.
424. Ferdinand II, moneta nova, [16]20, Forli (?).
Av.: cerc liniar dublu, glob cruciger, deasupra cruce, în glob:
2. •FERD:II:D:G:R:IM:S:AVG.
Rv. : în cerc liniar dublu stemă ovală în care figurează

- [rozetă]MO:NO: []G:CO:I:M:FOR [deasupra:]20.
425. Ferdinand II (?), denar (?), 162(?).
Av. : în cerc liniar dublu, legendă : ... SIS 162 (?).
Stemă rotunjită, în două câmpuri. În câmpul stg. leu rampant, în câmpul
dr. dunga imp. habsb., deasupra bară, dedesubt bară.
Rv. : în cerc liniar dublu, legendă: •PAR ...
Stemă rotunjită, cu leu rampant. Deasupra cruce.
În jurul stemei ornamente (franjuri-cartuș?).

Hessen-Darmstadt:

426. Ernst Ludwig, albus, 1703. Cf. Gerhard Schön, *Deutscher Münzkatalog*
18. Jahrhundert, München 1984, p. 269, nr. 3.
Av. : cerc perlat. În cunună de lauri închisă, stemă rotunjită, cu vârful în
jos mijloc. În ea leu rampant cu coada dublu terminată. Deasupra •H.D•
Rv. : cerc perlat. În cunună de lauri închisă, +/+/ALBUS/•1703/+•IA•R•

Suedia:

427. Gustav Adolf, moneta nova (dreipölker), 1632. Cf. Appel 2 II, p. 775, nr. 7, dar
Rv.: ... 1632
428. Gustav Adolf, moneta nova (dreipölker), 1632. Cf. Appel 2 II, p. 775, nr. 7, dar
Av.: ... [D•]G•REX•S•
Rv.: 3 – 2
429. Gustav Adolf, moneta nova (dreipölker), 1632. Cf. Appel 2 II, p. 775, nr. 7, dar
Av.: ... 'D'G•REX•S•
Rv.: 3 – 2
Perf.
430. Gustav Adolf, moneta nova (dreipölker), 1632. Cf. Appel 2 II, p. 775, nr. 7, dar
Av.: ... D•G•REX•S•
Rv.: 3 – 2
Perf.
431. Gustav Adolf, moneta nova (dreipölker), 1632. Cf. Appel 2 II, p. 775, nr. 7, dar
Av.: ... GVS•ADO(3)D•G•REX•S'
Rv.: MON•NO - REG•SVE•3 - 2
432. Gustav Adolf, moneta nova (dreipölker), 1632(?). H-C 4281, Rv. rebătut.
433. Gustav Adolf, moneta nova (dreipölker), 1633. Appel 2 II, p. 775, nr. 7.
434. Gustav Adolf, moneta nova (dreipölker), 1633. H-C 4284.
- 435-436. Gustav Adolf, moneta nova (dreipölker), 1633. Cf. Appel 2 II, p. 775, nr. 7, dar
Av.: ... D•G•REX•S•
- 437-440. Gustav Adolf, moneta nova (dreipölker), 1633. Cf. Appel 2 II, p. 775, nr. 7, dar
Av.: ... REX•S•
Rv.: MON• ...
441. Gustav Adolf, moneta nova (dreipölker), 1633(?). Cf. Appel 2 II, p. 775, nr. 7, dar
Av.: ... D•G•REX•S.
Rv.: [...]NO• - REGSVE•
442. Gustav Adolf, moneta nova (dreipölker), 1633(?). Cf. Appel 2 II, p. 775, nr. 7, dar
Av.: ... •D•G•REX•S
Rv.: ... NO• - •REGSVE•

Riga sub ocupație suedeză:

443. Gustav Adolf, moneta nova (dreipölker), 1622. H-C 4366.
- 444-445. Gustav Adolf, moneta nova (dreipölker), 1623. H-C 4368.
446. Gustav Adolf, moneta nova (dreipölker), 1623. H-C 4368, dar
Av.: ... ADOLP ...

447. Gustav Adolf, moneta nova (dreipölker), 1624. H-C 4370.
 448. Gustav Adolf, moneta nova (dreipölker), 1624. Cf. H-C 4370, dar
 Rv.: 2 - 4
 449. Gustav Adolf, moneta nova (dreipölker), 1624. Cf. H-C 4370, dar
 Rv.: ...NOVA...
 450. Gustav Adolf, moneta nova (dreipölker), 1633(?). H-C 4382 (?).
 451. Cristina, moneta nova (dreipölker), 1648. H-C 4402.

Elbląg sub ocupație suedeză:

- 452-454. Gustav Adolf, moneta nova (dreipölker), 1630. H-C 4274.
 455. Gustav Adolf, moneta nova (dreipölker), 1632. H-C 4281.
 456. Gustav Adolf, moneta nova (dreipölker), 1633. H-C 4284.
 457. [Gustav Adolf], moneta nova (dreipölker), 16[3]5. Cf. H-C 4269, dar
 Av.: [GUST.ADO.]D•G• - REX•S•
 Rv.: MON •NO• - [CIVI•ELB.] 3(?) - 5(?)
 Fals?

Pomerania:

458. Ulric, moneta nova (dreipölker), 162(?). Cf. Appel 3 II, p. 730, nr. 2570, dar
 Av.: VLRIC[us d]VX.S.PO. Între 2 cercuri liniare stema în 4 câmpuri și
 blazon central.
 Rv.: [Deus]PROTECTOR•[meus]. Glob cruciger, în el 24, deasupra
 cruce,
 2 - [?]

Württemberg-Oels:

459. Sylvius Fridericus, piesă de 6 creștari, 1674. Cf. Appel 3 II, p. 938, nr. 3317.

Silezia:

460. Leopold I, piesă de 6 creștari, 1665. Cf. Appel 3 II, p. 900, nr. 3158, dar
 Av.: •R•I•(VI)... •BOH•REX•
 Rv.: ARCHI•DUX AUST•DUXBURG•&SIL:1665. La picioarele
 vulturului,
 S – H.

Boemia:

461. Leopold I, piesă de 3 groși, 1676, Cf. Ap1 el 2 II, p. 465, nr. 6, dar
 Av.: ...•R•IM - PER•S•A•
 Rv.: ...•1676•

Braşov:

462. Monetăria orăşenească, groş, 1613. Cf. H EFP 301, dar Rv.: fără însemnul Braşovului.
Perf.

Monedele tezaurului de la Văleni se împart după emitenţi în felul următor:

Tab. I

Emitenţii pieselor din tezaurul de la Văleni

Emitent	Nr. piese	Din care
Transilvania	19	3 groşi, 16 polturi
Ungaria	81	1 obol, 14 denari, 1 groş, 2 piese de 6 creiţari, 3 creiţari, 60 de polturi
Polonia	297	239 dreipölkeri, 8 groşi, 50 de piese de 6 groşi
Gdańsk	1	1 groş
Riga sub ocupaţie suedeză	7	7 dreipölkeri
Elbląg sub ocup. suedeză	6	6 dreipölkeri
Prusia	24	1 groş, 21 dreipölkeri, 1 piesă de 6 creiţari, 1 piesă de 6 groşi
Imperiul romano-german	3	1 denar, 1 dreipölker, 1 1/2 groş
Hessen-Darmstadt	1	1 albus
Suedia	16	16 dreipölkeri
Pomerania	1	1 dreipölker
Württemberg-Oels	1	1 piesă de 6 creiţari
Silezia	1	1 piesă de 6 creiţari
Boemia	1	1 piesă de 3 groşi
Braşov	1	1 groş
Total	462	1 obol, 15 denari, 1 1/2 groş, 15 groşi, 1 piesă de 3 groşi, 51 piese de 6 groşi, 293 dreipölkeri, 3 creiţari, 5 piese de 6 creiţari, 76 polturi, 1 albus

Cele 462 de piese se eşalonează pe o perioadă de emitere îndelungată, mergând din al treilea deceniu al sec. XVI până la începutul sec. XVIII: În cadrul acestei perioade îndelungate de emisiune nu putem fixa o întrerupere, o cezură categorică de timp, întrucât (şi mai cu seamă în cel de al patrulea deceniu al sec. XVII) emisiunile din prima şi a doua jumătate a sec. XVI (ungare) se continuă cu cele din prima şi a doua jumătate a sec. XVII. Emisiunile din primele patru decenii ale veacului al XVII-lea (poloneze, transilvane, de Braşov, ungare, prusiene, suedeze, de Elbląg, de Riga şi pomerane) eşalonate până în anul 1648 (piesa nr. 451) continuă din anul 1659 (piesa de 6 groşi a lui Ioan Cazimir, nr. 348) fără întreruperi considerabile de timp până în anul 1705 (numerele 10-19, polturi emise pentru Transilvania de Leopold I şi Iosif I), trecând prin polturile emise de Francisc Rákóczi II în anii 1703-1704 pentru Ungaria (nr. 95-99; vezi tabelul repartizării anuale a emisiunilor). De altfel, tezaurul monetar de la Văleni este un rar exemplu de circulaţie concomitentă a emisiunilor regale

habsburgice (Leopold I și Iosif I) și a celor aparținând lui Francisc Rákóczi II, bătute în timpul mișcării antihabsburgice pe care o conducea¹.

Revenind la monedele bătute în sec. XVI și în prima jumătate a sec. XVII: cu excepția a 8 groși polonezi, a unuia bătut la Gdańsk, a unuia bătut în Prusia, a 3 groși emiși în Transilvania princiară, a unuia de Brașov și a 14 denari maghiari, restul de 290 de piese sunt așa-numita *moneta nova* (dreipölkeri), caracteristice deprecierei monetare îngemănate cu mari creșteri de prețuri ce s-a manifestat în Transilvania, ca iradiere a procesului european al “revoluției prețurilor”, îndeosebi în primele patru decenii ale sec. XVII².

Tab. II

Repartiția anuală a monedelor din tezaurul de la Văleni

1528	1 denar maghiar
1535	1 denar maghiar
1550	1 denar maghiar
1551	3 denari maghiari
1555	2 denari maghiari
1567	1 denar maghiar
1607	1 groș polonez
1608	1 groș polonez
1609	2 groși polonezi
1610	1 groș polonez
1611	1 groș polonez
1613	1 groș transilv., 2 groși polonezi, 1 groș de Brașov
1618	1 denar maghiar
1619	1 dreipölker polonez
1620	2 denari maghiari, 6 dreipölkeri polonezi, 2 dreipölkeri prusieni, 1 dreipölker de Forli
1621	22 dreipölkeri polonezi, 1 dreipölker de Prusia
1622	46 dreipölkeri polonezi, 3 dreipölkeri de Prusia, 1 dreipölker de Riga
1623	60 dreipölkeri polonezi, 1 dreipölker de Prusia, 3 dreipölkeri de Riga
1624	48 dreipölkeri polonezi, 2 dreipölkeri de Prusia, 3 dreipölkeri de Riga
1625	1 groș transilv., 36 dreipölkeri polonezi, 1 groș de Gdańsk, 10 dreipölkeri de Prusia
1626	1 groș transilv., 1 denar maghiar, 7 dreipölkeri polonezi, 1 dreipölker de Prusia
1627	6 dreipölkeri polonezi, 1 dreipölker de Prusia
162(?)	4 dreipölkeri polonezi, 1 dreipölker de Prusia, 1 denar ?, 1 dreipölker de Pomerania

¹ Circulația concomitentă a emisiunilor habsburgice și rákócziene din primii ani ai rășcoalei conduse de Francisc Rákóczi II o cunoaștem doar sporadic. Singurul caz până acum detectat în care monedele apar în unul și același tezaur este cel al tezaurului din Vale, jud. Cluj. V. Francisc Pap, *Tezaurul monetar de la Huedin și unele probleme ale emisiunilor rákócziene*, în SCN, XI (1995), p. 213.

² V. Francisc Pap, *Fluctuații de valoare vamală la oficiul tricesimal clujean în prima jumătate a sec. XVII*, în ActaMN, VIII, 1971, p. 242-243, tabelele p. 242-249.

16(?)	2 dreipölkeri polonezi
1630	3 dreipölkeri de Elblag
1632	1 denar maghiar, 6 dreipölkeri suedezi, 1 dreipölker de Elblag
1633	10 dreipölkeri suedezi, 1 dreipölker de Riga, 1 dreipölker de Elblag
16<3> 5	1 dreipölker de Elblag
1648	1 dreipölker de Riga
1659	1 piesă de 6 groși poloneză
1660	2 piese de 6 groși poloneze
1661	5 piese de 6 groși poloneze
1662	15 piese de 6 groși poloneze
1663	3 piese de 6 groși poloneze
1664	5 piese de 6 groși poloneze
1665	4 piese de 6 groși poloneze, 1 piesă de 6 creițari sileziană
1666	7 piese de 6 groși poloneze
1667	6 piese de 6 groși poloneze
1668	1663 1 piesă de 6 groși poloneză
1669	2 piese de 6 creițari maghiare
16(?)	1 piesă de 6 creițari poloneză
1674	1 piesă de 6 creițari de Württemberg-Oels
1676	1 piesă de 3 groși de Boemia
1682	1 piesă de 6 creițari de Prusia
1686	1 piesă de 6 creițari de Prusia
1688	1 obol maghiar
1696	3 piese de 6 creițari maghiare
1698	1 creițar maghiar, 2 piese de 6 creițari maghiare
1699	1 creițar maghiar, 6 polturi maghiare, 1 ½ groș rom.-germ.
1700	12 polturi maghiare
1701	1 creițar maghiar, 19 polturi maghiare, 1 groș maghiar
1702	2 polturi maghiare
1703	11 polturi maghiare, 1 albus de Hessen-Darmstadt
1704	6 polturi transilv., 4 polturi maghiare
1705	1703 10 polturi transilv.

Am mai arătat că tezaurul monetar îmbrățișează o perioadă îndelungată, trecând din sec. XVI până la începutul sec. XVIII. În ce privește monedele ce datează din sec. XVI, ele provin după toate probabilitățile din circulația denarilor maghiari emiși în Ungaria de sub stăpânire habsburgică după 1526 (bătălia de la Mohács). Emisiunile de denari maghiari existente în tezaurul de la Văleni se încheie cu un denar bătut de Maximilian II (nr. 28 în listă). Ceea ce este însă – după părerea noastră – caracteristic circulației monetare din întreg veacul al XVII-lea în Transilvania, până chiar în perioada răscoalei antihabsburgice conduse de Francisc Rákóczi II (1703-1711), se desprinde din prezența pieselor monetare de valoare medie și mică emise în prima jumătate a sec. XVII. Acestui tip de circulație îi corespund groșii transilvăneni nr. 1-3, cei polonezi nr. 340-347 emiși în primele două decenii ale sec. XVII și mai ales un număr de aproape 300 de piese de 1½ groș (dreipölkeri), în cea mai mare parte polonezi, dar și de tip polonez, emiți, printre altele, în Suedia (nr. 427-442),

Prusia (nr. 399-422), Pomerania (nr. 458). Circulația acestor din urmă piese, depreciate mai ales în deceniile 2-4 ale secolului, dar apoi având o valoare mai bună³, a caracterizat mai ales schimbul de mărfuri curent. În a doua jumătate a aceluiași veac, caracteristice schimbului de mărfuri curent rămân, și după mărturia tezaurelor monetare aferente, tot piesele de 1½ groș (dreipölkeri) poloneze și de tip polonez, cărora li se alătură, înmulțindu-se numeric cel puțin până la sfârșitul domniei lui Ioan Cazimir al Poloniei, piesele de șase groși, ca și, chiar până la sfârșitul secolului, creșterii și multiplii lor emiși mai ales de împăratul habsburgic Leopold I⁴. Tezaurul de la Văleni ilustrează schema de circulație monetară înfățișată. El prezintă următoarea repartitie a valorilor nominale:

Tab. III

Repartiția valorică pe perioade a monedelor componente ale tezaurului de la Văleni

Sec. XVI - prima jumătate a sec. XVII:
3 groși transilvăneni
8 groși polonezi
1 groș de Gdańsk
1 groș de Brașov
15 denari maghiari și din Imperiul romano-german
22 dreipölkeri de Prusia
1 dreipölker romano-german
16 dreipölkeri suedezi
9 dreipölkeri de Riga
6 dreipölkeri de Elbląg
1 dreipölker de Pomerania
Total 83 de piese

A doua jumătate a sec. XVII:
1 groș maghiar
71 polturi transilv. și maghiare
1 obol maghiar
3 creștari maghiari

³ V. mai ales studiul lui Huszár Lajos *A lengyel pénzek forgalma Magyarországon a XVI.-XVII. században*, în *NK*, LXVIII-LIX (1969/1970), p. 57-62, precum și studiile special închinat dreipölkerului de Buza János *Lengyel és magyar váltópénz Alsó-Ausztriában*, în *NK*, XC-XCI (1991-1992), p. 133-145; *Die Rolle der Dreipölker im Geldumlauf Ungarns im XVII. Jahrhundert*, în *XI. Internationale Numismatische Kongress, Bruxelles, 1991* (separatum, p. 1-4); *Dukát-tallér-dutka. Erdély pénzverésének strukturális változásai a 17. század elejéig*, în *In memoriam Barta Gábor*, Pécs, 1996, p. 267-283.

⁴ V. mai ales, pentru numeroase tezaure monetare cu emisiuni majoritare din sec. XVII, *MMKM*, p. 90-92; E. Chirilă - N. Gudea - Gh. Moldovan, *Der Münzhort von Mălinăcrav, 17. Jh.*, în *MS*, p. 69-71, nota 28; *TM*, p. 44-49; Eugen Chirilă - Eva Lakó, *Al doilea tezaur monetar de la Vîrșolt, sec. XVII*, în *AMP*, II, 1978, p. 121-128; V. Suciu - A. Mureșan, *Tezaurul monetar din secolele XV-XVIII descoperit la Zagăr (jud. Mureș)*, în *Apulum*, 19, 1981, p. 177-187; ș.a. Dominația aceluiași tipuri se extinde și asupra zonei Debrecen-ului, v. Kahler Frigyes, *Tizenkét 16-18. századi pénzlelet numizmatikai értékelése*, în *NK*, XC-XCI (1991-1992).

11 piese de 6 creițari magh., de Prusia, de Württemberg-Oels, sileziene
239 dreipölkeri polonezi
50 piese de 6 groși poloneze
1 piesă de " groț poloneză
1 albus de Hessen-Darmstadt
1 piesă de 3 groși de Boemia
Total 379 de piese

Calculul proporției ocupate în tezaur sub aspectul repartiției pieselor componente pe perioadele prezentate în tab. III indică sporul de monedă aflată în circulație în a doua jumătate a sec. XVII. Pe când în sec. XVI și prima jumătate a sec. XVII găsim 17,97 % monede bătute din întreg efectivul monetar al tezaurului, după 1650 și până în ultimul an de emisiune prezent, 1705, vom găsi o proporție de 82,03 % din întreg efectivul monetar al tezaurului. Desigur că, după cum în fiecare tezaur monetar găsit întâmplător sau prin săpături sistematice se află și emisiuni deosebite de cele masiv circulante în Transilvania vremii, asemenea piese se găsesc și în tezaurul de la Văleni. Așa sunt monedele: cea emisă probabil la Forli în timpul regelui Ferdinand II (nr. 424 în lista noastră), albus-ul probabil de Hessen-Darmstadt (nr. 426)⁵, piesa emisă în 1674 de Sylvius Fridericus pentru Württemberg-Oels (nr. 459)⁶.

Polturile emise și aflate în circulație la începutul sec. XVIII indică, cu multă probabilitate, ascunderea tezaurului monetar de la Văleni în preajma sau în perioada răscoalei conduse de Francisc Rákóczi II. Anii aceia de convulsii sociale, deși s-au făcut simțiți mai ales în extremul nord-vest al Transilvaniei și în zona comitatului Szabolcs din Ungaria⁷, nu au trecut fără consecințe nici peste ținutul clujean. Unor asemenea convulsii, resimțite și în Valea Someșului, li se va fi datorat și îngroparea a o serie de tezaure monetare, descoperite până acum în regiunea mai extinsă, intens populată și cu o intensă mișcare economică, a orașului de pe Someșul Mic⁸.

FRANCISC PAP – MIHAI MEȘTER

⁵ Mulțumim d-lui Francisc Röser din Cluj, colecționar numismat, pentru indicarea bibliografiei specificate la piesa nr. 426.

⁶ Piese emise de același principe se găsesc și în tezaurul de la Rus (v. Eugen Chirilă - Vasile Lucăcel, *Der Münzhort von Rus, Kr. Sălaj, 17. Jh.*, în *StBruck*, p. 308), Bobota (E. Chirilă - R. Ardevan, *Două tezaure monetare din județul Sălaj*, în *AMP*, IX, 1985, p. 301-304), 3 piese din tezaurul clujean str. Szentgyörgyhegy nr. 2 - în incinta dintre anii 1940-44 a fabricii de porțelan (NK, 50-51, p. 72).

⁷ O rememorare a desfășurării, a tratativelor europene în care s-a angrenat și răscoala condusă de Francisc Rákóczi II v. în *Erdély rövid története*, Budapest, 1989, p. 331-337.

⁸ V. nota I și Pap Ferenc, *Pénzforgalom és kereskedelem Erdélyben (15-18. század)*, în NK, XC-XCI (1991-1992), p. 124.

DER MÜNZHORT VON VĂLENI, GEM.CĂIANU, KR. CLUJ
(Zusammenfassung)

Der Münzhort von Văleni besteht aus 462, in Siebenbürgen, Ungarn, Polen, in den Städten Gdańsk (Danzig), Riga unter schwedischer Herrschaft, Elbląg (Elbing) unter schwedischer Herrschaft, in Preussen, in der Römisch-Germanischen Reich, im Landgrafschaft Hessen-Darmstadt, in Schweden, in Pommern, im Herzogtum Württemberg-Oels, in Schlesien, Böhmen und in der Stadt Braşov (Kronstadt, in Siebenbürgen) emittierten Münzen. Die Emissionsperiode ist langdauernd, von 1528 (ein Denar Ferdinands I., No. 20) bis 1705 (die Polturen Josefs I., No. 18-19). Die Mehrheit der Münzen (82,03 %) ist in der zweiten Hälfte des 17. Jhs. emittiert und es war, nach alle Wahrscheinlichkeit, in derselben Zeitabschnitt im Umlauf. Der Münzhort von Văleni ist ein seltener Fall der Anwesenheit, also wahrscheinlich des Zusammenumlaufs in Siebenbürgen, der habsburgischer und rákócziener Münzstücken (s. auch F. Pap, in *SCN*, XI, 1995, S. 213. und derselbe, in *NK*, XC-XCI, 1991-1992, S. 124.).

3

94

95

103

377

Planșa I

3. (N 95416). Transilvania, Gabriel Bethlen, groș de 5 denari, 1626. Orig. : 25 mm.

94. (N 95515). Ungaria, Leopold I, poltură, 1703. Orig.: 20x18 mm.

95. (N. 95546). Ungaria, Francisc Rákóczi II, poltură, 1703. Orig.: 19 mm.

103. (N95129). Polonia, Sigismund III, dreipölker, 1620. Orig.: 19 mm.

377. (N 95448). Polonia, Ioan Cazimir, piesă de șase groși, 1664. Orig.: 25 mm.

399

409

421

424

425

Planșa II

399. (N 95325). Prusia, Ioan Sigismund, dreipölker, 1620. Orig.: 19 mm.

409. (N. 95254). Prusia, Georg Wilhelm, dreipölker, 1625. Orig.: 19,5 mm.

421. (N 95418). Prusia, Frederic Wilhelm, piesă de șase creițari, 1628. Orig.: 25 mm.

424. (N 95576). Forli (?), Ferdinand II, dreipölker, [16]20. Orig.: 18,5 mm.

425. (N 95578). Imperiul romano-german, Ferdinand II, denar, 162(?). Orig.: 18,5 mm.

426

434

447

451

455

Planșa III

426. (N 95577). Hessen-Darmstadt, Ernst Ludwig, albus, 1703. Orig.: 18 mm.

434. (N 95366). Suedia, Gustav Adolf, dreipölker, 1633. Orig.: 20x19 mm.

447. (N 95191). Riga sub ocupație suedeză, Gustav Adolf, dreipölker, 1624. Orig.: 19 mm.

451. (N 95248). Riga sub ocupație suedeză, Cristina, dreipölker, 1648. Orig.: 18 mm.

455. (N 95362). Elbląg sub ocupație suedeză, Gustav Adolf, dreipölker, 1632. Orig.: 20x19 mm.

459

461

462

Planşa IV

459. (N 95417). Württemberg-Öls, Sylvius Fridericus, piesă de şase creiţari, 1674. Orig.: 25 mm.

461. (N 95569). Boemia, Leopold I, piesă de trei groşi, 1676. Orig.: 20 mm.

462. (N95574). Braşov, monetăria orăşenească, groş, 1613. Orig.: 20 mm.

The numismatic collection of the numismatic History Museum of Transylvania in Cluj-Napoca holds at present almost 100,000 pieces, it consisting of coins, medals, paper-money and covering a long period from ancient down to present times. The most important constituted collection of the numismatic department is the Esterhazy collection, with over 2,000 gold, silver and common metal coins and medals. This collection includes two rare pieces, one in gold, the other in silver, both Becker's copies after the gold medal of the Romanian prince Michael the Brave, dated 1600. As is commonly known, there is only one original piece in the world, in the Viennese collections.

This paper is aimed at a double target: to signal the existence of these two pieces in the Cluj collection, on the one hand, and to demonstrate that we have to deal with a medal not with a coin – as it is considered in certain Romanian and foreign numismatic works. Consequently, we shall be referring to the original piece in the Viennese collection, not unconditionally to the pieces in our own collection.

For the sake of precise information we shall briefly present the two medals at Cluj:

1. The gold piece: D=40,7 mm; W=17,301 gold 986‰.

Obverse: circular: **MICHA-EL: VAL:[achiae] TRANS:[alpinae] VAIW:[oda] S:[acrae] C:[aesarae] R[egi]Ć: M:[aiestatis] CONS:[iliarius] PER::**; circle of dots; continuous circle; in field: bust front Michael the Brave with furcap and plume fastened with a clap, beard and twisted moustache, fur coloured brocade cloak done up with three buttons;

Reverse: circular: **TRANSYL:[vaniam] LOCVMT:[enens] CIS: TRAN:[sylvaniam] PAR:[tiumque] EI: SVP:[iectarum] EXER. [citus] GE:[neralis] CAP[itaneus];** in field: **A:[nno] D:[omini] / VIGILAN/TIA: VIRTU/TE: ET: ARMI/S: VICTORI/AM: NACT/** floral motif VS floral motif/ **1600/** two arabesques (double spirals).

From among the numerous readings of the legend offered so far by various authors since the original piece was published by Du Val in 1759, we stopped to this one, achieved by the well-known Romanian numismatist Constantin Moisil in 1920¹.

2. The silver piece: D=32, 4 mm; W=13, 33 g; silver 875 ‰.

The obverse and the reverse are the same as those of the gold piece, the difference between the two pieces consisting in the model of the claps which holds the plume on the fur cap and in the disposition of the two circles on the reverse. Obviously, both pieces in our collection show differences as related to the original, but we do not propose to discuss these aspects here.

Since 1759, when it was first mentioned by Du Val as 10 ducats coin, the gold medal of Michael the Brave roused the interest of research workers who discussed the reading of the legend, the period when and the place where it was coined etc. The

¹ O. Iliescu, *La monnaie-medaille de Michel le Brave (1600)*, *Revue Roumaine d'Histoire*, tome XXXII, No. 3-4, Juillet-December, 1993, p. 224.

character of the piece whether coin or medal, was generally neglected. The list of those who concerned themselves with these aspects is too long and we do not mention them now². We shall take here in discussion the opinions of three researchers who take up opposed positions: O. Iliescu (who considers the piece as coin-medal) and Huszár Lajos (who considers the piece as a coin) on the one hand, and St. Tănăsescu (who is a firm supporter of the idea that it is a medal) on the other hand.

Essentially, Tănăsescu³ bases his assertion on the following arguments: in 1600, the tenant of the mint in Baia Mare (which belonged to Rudolf the second), Friedrich von Herbestein, had a litigation with Muraldo and he had to pay the latter 24,000 thalers. Herbestein was exempt from the payment of this sum by Michael the Brave and when he return to Baia Mare he coined this medal for his benefactor after the pattern of Rudolf's thaler which was being minted in the same town in 1600⁴. Once this theory accepted, it implies that the unknown engraver never seen Michael, and maybe himself never seen the medal which one way or another reached emperor Rudolf and later the collection in Vienna. Or, we know that the obverse portrait of the prince is one of the most real, so we think that the engraver saw Michael before he made the medal. We do not think that an engraver from the mint of Baia Mare, where Michael never passed (because it is a long way from the limit were we are sure that Michael went in Transilvania and Baia Mare which is in extreme North of the country) was in one of towns where Michael was present.

Unlike Tănăsescu, H. Lajos⁵, comes to conclusion that the medal (which he considers a coin) was minted in the encampment at Șelimbăr after Michael's victory on 28th of October 1599; he relies on stylistic arguments, on the type of letter and on the fact that, at the beginning of the XVIIth century, the mint in Sibiu, a town dependent on emperor Rudolf, was very active; it was the place where both, coins and medals, were being minted in the name and with the authorization of the emperor Rudolf⁶.

Consequently, in order to maintain our own opinion that this piece is medal, we shall assume Tănăsescu's position (that the piece is a medal) and Huszár's idea that the place of minting was Sibiu or the military camp at Șelimbăr.

Yet, we consider that the argumentation concerning the character of this piece can be deepened if one reads the history of Michael the Brave more attentively, having in mind the targets he set for himself and the expenses involved in their achievement.

What stands out from a study of the documents of those times and the works of some well-known Romanian historians?

First, we know that Michael the Brave, ruler of Wallachia between 1593-1601, is a descendent from a rich princely family and had had a long-lasting commercial activity before becoming *ban* of Craiova and, later waiwode. At the time of his ascent to the throne, he was one of the richest Romanian boyars, married to a woman from

² *Ibidem*, p. 221-239.

³ St. D. Tănăsescu, *Despre medalia lui Mihai Viteazul*, BSNR, 1973-1975, nr. 121-123, p. 237-239.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Huszár Lajos, *Három szebeni veretű aranyérem*, *Numizmatikai közlöny*, LXXXII-LXXXIII, 1983-1984, p. 31-34.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Ban is the deputy of the waiwode (=king) in a region of the country.

the aristocracy, who was rich as well. In the XVIth and XVIIth centuries, the personal and the public money were not separated, the prince being able to spend indiscriminately from the two sources. We know, for instance, that in 1595, on the eve of the battle at Călugăreni, Michael sent his family to Târgoviște along with wealth, other treasures being buried at different monasteries⁸. As a consequence of the war against the Turks, Michael stopped paying the tribute to the Sublime Porte, this tribute and other financial obligations being the most oppressive expenses of the country⁹. Of course, the money that should have been paid as tribute was not save as it had to be spent on the army and the war in general.

In fact, Michael the Brave, who had dexided to fight against the Turks, had to face a special challenge exactly regarding the army. Up to Michael the Brave, the armies of the Romanian Provinces¹⁰ had a medieval structure, they being made especially of noblemen (boyars) and peasants. Such an army bore the name of "country host" and its maintenance was not the exclusive duty of the ruler. In the XVIth century, as a consequence of the technical progress, armies underwent significant changes all over the Europe. The fire arms turned the medieval army into an unles crowd, a military career became a science and those who knew to handle fire arms would sell their skills for money, in this way the mercenary armies emerged¹¹. A gifted general, Michael the Brave realized that the battles against the Turks could not be won with the old country host; Therefore, when he begun negotiations with Rudolf II, he asked to the emperor for money needed for the maintenance of mercenary troops. After 1597, Michael enlisted Hungarian and Cossack mercenaries (about 4,000 men), paid by Rudolf's agent Lassota, whose pay roll book has been preserved. The rest of the mercenary army consisted of Serbs and Bulgarians, paid from the revenues of the prince; they were also stimulated by the hope to conquer their own freedom and by the land ownership in Wallachia¹² Michael used to grant. For these reasons, the pay of the Serbs and Bulgarians was lower than that of the other mercenaries. Beside, these mercenary troops, there also stood the country host, which the Romanian prince could not give up, of course. Nevertheless, the maintenance of this army of mercenaries and the costs of the war in general, were Michael's heaviest financial burdens in a country devastated by the endless row of anti-Ottoman battles.

This was the financial situation of Wallachia and Michael's army about 1599, when he decided to invade Transylvania in the name of Rudolf II. **In our opinion, this dramatic financial situation could have been the most important argument in favour of the hypothesis that the gold piece minted in 1600 was a coin.**

Yet, let us pursue the analysis of the internal incomes available to Michael, beside his personal and public money, along with the subsidies granted by Rudolf. The maintenance of the troops also was an obligation of the monasteries and boyars which sustained a certain number of cavalrymen for three month a year. After the

⁸ P. P. Panaitescu, *Tezaurul domnesc, Studii*, XIV, 1961, p. 74.

⁹ In 1593 only the tribute of Wallachia was 155, 000 gold coins.

¹⁰ In the XVIth century there were three Romanian provinces: Wallachia in the South of the modern Romania, Moldavia in the East (both under Turk domination) and Transylvania in the center of the country administrated by Hungarians.

¹¹ P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, București, 1936, p. 61.

¹² *Ibidem*.

conquest of Transylvania, Michael's soldiers were spread in villages and towns which had to provide for them. We learn about this from the chronicler Szamosközy¹³ who related in detail about the conflict in the town of Hunedoara. The same chronicler tells us that after the defeat of the cardinal Andrei Bathory¹⁴, Michael brought to Bălgrad (Alba Iulia) Bathory's treasure estimated to over 200,000 florins. At the same time, the Hungarians nobles were afraid to attend the proceedings of the diet in Bălgrad (1599) because rumour had been spread that Michael intended to have them killed using as a pretext their belonging to Protestant religions, but in fact for estate and cattle¹⁵.

Michael used the diet in order to obtain the needed funds, asking them to approve heavy taxes for all social classes. During the first month of his rule in Transylvania, the direct taxes increased from 3 to 16 florins per family. The last, but not the least, Michael also applied to disguised indirect taxing by loans from townships. The chronicles have kept record of the following loans: from Cluj 6,000 florins, from Orăștie and Bistrița 1,000 florins each, from Tg. Mureș 14,000 florins, from Sibiu 10,000 florins. These are undisputed sums furnished by some other largest towns of Transylvania, but we may assume that neither the smaller towns nor the mining regions escaped such taxation. Beside the sums of money obtained in this way, there also were requisitions of food, wood, cloth, carts, wine, onions and weapons¹⁶.

Consequently, Michael was trying to face the needs of the war by extremely unpopular measures which ultimately also constituted one of the causes of his fall. Whoever knows the history of Michael the Brave also possesses an image of the intellectual capacities of the prince who was undoubtedly aware of the negative impact of the measures he was taking. **If Michael had intended to mint money in order to face his expenses, we can assert that most of these measures would not have been taken.**

This statement is also supported by other arguments. By ruling Transylvania in the name of the emperor Rudolf II, Michael was permanently surrounded by Rudolf's messengers and agents¹⁷, yet none of them ever signaled the prince's intention to mint currency, which would have granted him a certain degree of independence in relation to Rudolf. Such an attempt would not have escaped the attention of Szamosközy, who was extremely hostile especially to Michael the Brave and to Romanians in general, and who spent most of the year 1600 in Sibiu.

Pursuing our analysis of the facts, we shall dwell upon several arguments. Rudolf is known to have been a great expert in the medal-coining art and one of the greatest collectors of the epoch. He protected at his court outstanding medal engravers and kept up personal relationships with the leaseholds of mints, as for instance with the above mentioned Herbestein at Baia Mare.

¹³ I. Crăciun, *Cronicarul Szamosközy și însemnările lui despre români (1566-1608)*, Cluj, 1928.

¹⁴ Prince of Transylvania between March-October 1599 he fought against Michael in the battle from Șelimbăr and he was killed on battle field by Szecklers which fought by Michael's side.

¹⁵ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 61.

¹⁶ *Ibidem*, p. 172.

¹⁷ Such as: Lassota, Ungvad, Pezzen, Corlo Magno etc.

The same chronicler Szamosközy relates that in 1600 Rudolf sent to Michael a golden chain with a medallion¹⁸ as large as a thaler, with the image and the name of the emperor. It was not just a coin turned into a medallion, as proved the fact that on the chest of the emperor there was a heart-shaped diamond. This present was estimated at 60,000 florins¹⁹.

At this point of our debate we must ask a question: what could prevent us from admitting that it occurred to the Romanian prince to have a medal coined with his image and titles as a mutual polite gesture in response to Rudolf's gift? An affirmative answer to this question would also clear other mysteries concerning this piece. Why is there only one original piece in the world? It is common known that the difficult problem in any monetary issue is obtaining the engraving pattern, after which the very process of minting the coins is relatively simple. The period within which the piece was sure coined (November 1599 – April 1600) is relatively short, and the fact that there is no mention in any document of Michael's order for minting of a medal as a gift to Rudolf can be accounted for by the racing of political events in the summer of 1600. We can also wonder why, in the summer of 1600, when any subsidies from the emperor were cancelled, Michael did not mint any currency? There is only one answer: the prince had never thought of applying to this means. If Michael had wanted to have new currency minted, we do not think that he would have had his own image carried on the obverse, because the minting of an already accepted and circulating gold coin, such as Rudolf's thalers, would have been much easily accepted on the market. In the same time, the high nominal value of the piece as Du Val said (10 ducats) makes us to tell that this piece was destined sooner to the great commercial transactions than to pay the troops. This idea is supported by the monetary circulation in Transylvania of those epoch. The hoards discovered in this region are composed by common coins, silver denars, rarely there are gold coins, too²⁰.

Regarding the minting of coins and monetary circulation, we must underline another aspect: in Wallachia, where from Michael came, did not exist the minting of coins tradition (because of the Turks have not admitted it) since the end of XVth century, from the waiwode Laiotă Basarab, the monetary circulation being covered by foreign coins from Transylvania, Hungary, Poland etc. So, Michael himself and his soldiers knew better Transylvanian coins which were, already, accepted on the market.

Finally, the syntagm coin-medal used by O. Iliescu is a modern expression which names the contemporary monetary issues dedicated to a special events and we think that we must judge Michael's gold piece in the context of his age: Middle Age.

We believe that, above the need of money, Michael needed recognition by his contemporaries, or as we might put in nowadays, he needed an "image" among the mighty of the world, first, and foremost in relation to Rudolf II. From this point of

¹⁸ N. Iorga, *Mihai Viteazul*, Ed. Minerva, București, 1979, vol. II, p. 122. Relating this episode. Iorga spoke about a **medal** sent by Rudolf to Michael.

¹⁹ I. Crăciun, *op. cit.*, p. 132.

²⁰ For exemple, in our collection there is only one medieval hoard containing gold coins, too. It was discovered in 1996 by Adrian Rusu at Vințu de Jos very near from Alba Iulia. The hoard consists in 918 silver coins and 8 ducats and belong to XVIth century till the beginning of the XVIIth, so a period near Michael's ruler in Transylvania.

view, the medal fully corresponds to the task. The legend which begins on the obverse and continuous on the reverse, enumerating Michael's titles recognized by the emperor, the portrait on the obverse which shows us a determined, energetic, elegant figure, while the full dress of state meets the canons of the time: the fur cap with a gold clasp and a precious gem, the graceful plume as well as the brocade cloak with a fur collar. The legend and the portrait on the medal harmoniously complete each other.

Taking into account these arguments found in the chronicles of the epoch and dictated by reasons, we believe that the gold piece of Michael the Brave minted in 1600 can only be a medal ordered by the Romanian prince in order to make himself better known to western Christendom from which he hoped for more sustained support in his struggle against the common foe: the Ottoman Empire.

LIVIA CĂLIAN

CATALOGUL MEDALIILOR ȘI MONEDELOR JUBILIARE DIN MUZEUL DE ISTORIE AIUD (I)

Istoricul colecției numismatice. *

Începuturile muzeului sunt legate de așa-numitul **RARITATVM ET RERV NATVRALIVM** fondat în 1796, în urma strădaniei profesorului iluminist Benkő Franciscus¹, pe lângă Colegiul academic Bethlen, colegiu transferat de la Alba Iulia la Aiud (1662). La acea dată în “Muzeul rarităților și lucrurilor naturale” sau “Casa colecțiilor”, alături de eșantioane din domeniul științelor naturale se aflau și piese istorice. “Raritățile” din domeniul istoriei erau adunate în grupa numită “lithophilocicum” și în aceea a obiectelor rare “executate cu mână”. Aceste categorii de obiecte muzeale s-au înmulțit în anii următori, un accent deosebit fiind pus pe colectarea pieselor numismatice, care în anul 1822 însumau 595 de monede și medalii de aur și argint (cf. *Catalogus collectionis numismaticae*), iar în anul 1868, colecția a ajuns să numere aproximativ 2000 de piese².

Studiul “Rarități aiudene”³ prezintă inventarul de colecție întocmit în 1797, având ca titlu *CATALOGUS RARITATVM ET BENEFACTORVM NO. II.*⁴ Însemnările privind colecția numismatică, în special medaliile, sunt foarte sumare. La pag. 4, par. 3, nr. 1, este prezentat un taler de argint, patrulete, emis în 1626 în amintirea înființării colegiului. În același loc este amintit și un “aur mare” asemănător în privința inscripției cu piesa de argint menționată. La aceeași pagină, la nr. 2, este menționată o placă de bronz cu inscripția dedicată faptelor mărețe ale principelui Gabriel Bethlen.

La pag. 35-36 sunt prezentate patru plăci (una de aramă și trei de argint) dedicate unor sprijinitori ai colegiului, la paginile 43-45 fiind descrise aceste plăci.

Pagina 84 pomeneste de “multe monede comemorative de argint, aramă, cositor”, fără a intra în amănunte.

A doua sursă de informații este inventarul întocmit în 1822 *Catalogus Collectionis Numismatica III. Ref. Collegii A. N. Enyedensis* (ANEXA 1).

În timpul evenimentelor din 1848-1849, colecțiile muzeale au fost împrăștiate.

* Aduc calde mulțumiri și pe această cale doamnei muzeograf Matilda Tokacs, de la Muzeul de Istorie Aiud, pentru ajutorul acordat în realizarea acestei lucrări. De asemenea aduc mulțumiri doamnei numismat Oltea Dudău (Muzeul de Istorie Sibiu) și doamnei numismat Livia Călian (Muzeul Național de Istorie al Transilvaniei, Cluj Napoca) pentru sprijinul acordat.

¹ L. Chițu, M. Tokacs, L. Lörincz, *Muzeele aiudene la 175 de ani de la înființare*, în *Apulum* X. 1972, p. 863.

Benkő Ferentz (1745 – 1816) – cunoscut naturalist de la sfârșitul secolului XVIII, membru corespondent al Societății științifice de la Jena, a fost elev al colegiului aiudean, apoi student al lui Johann Friedrich Gimelin la Universitatea din Göttingen și adept al lui Linné, fiind numit profesor la Aiud în anul 1790.

² M. Tokacs, *Muzeul de istorie Aiud*, în *Breviar*, Alba Iulia, 1993, p. 52-53.

³ Benkő Ferentz, *Enyedi ritkaságok*, (egy kis tóldalékkal), în *Parnassusi Időöltés*, nr. 7, 1796-1800, Kolosvar.

⁴ L. Chițu, M. Tokacs, L. Lörincz, *op. cit.*, p. 864 ; M. Tokacs, M. Vintilă, *Muzeul de Istorie Aiud în mărturi documentare (I)*, în *Apulum* XXXV, 1998, p. 327.

După 1853 începe reconstituirea acestora, o parte prin donații, o parte prin achiziții.

La refacerea colecției numismatice, un mare aport l-a adus groful Mikö Imre, fost elev al colegiului aiudean. În 1863 el a donat propria colecție numismatică, pentru care a fost întocmit și un inventar special, cu titlul: *A HIDVÉGI GROF MIKÖ IMRE A. N. ENYEDI EV. REF. FÖTANODÁNAK ADO MÁNYOZOTT ÉREMGYŰJTEMÉNY SORJEGYZÉKE 1863.*⁵, în care sunt 1750 de poziții inventariate. La începutul inventarului își dezvăluie motivele pentru care donează colecția: “ *pentru a ajuta la reconstituirea bogatelor colecții de dinainte și a contribui astfel la procesul instructiv educativ al școlii* ”.

Medaliile și monedele jubiliare sunt în număr de 101 de bucăți, dintre care 7 sunt la Budapesta.

În 1868, potrivit unui manuscris⁶ păstrat la Muzeul de Istorie din Aiud, colecția numismatică cuprindea:

colecția Mikö – totalizând 1799 piese (printre care figurau și medalii)

153 de monede maghiare procurate de la casa Egger.

47 de monede austriece procurate de la casa Langer.

din colecția proprie a profesorului P. Szathmáry Károly, care a predat în acel moment colecțiile muzeale lui Garda Jozsef:⁷

monede romane: 68 de argint, 79 de cupru.

monede autohtone: 80 de argint, 1109 de bronz, 1 de plumb.

monede străine: 104 de argint, 132 de cupru.

medalii memoriale: 1 de argint, 18 de bronz, 1 de plumb.

Din 1869 – 1870 s-a păstrat un tabel în manuscris, care cuprinde lista donatorilor de monede din anul 1869, septembrie-octombrie. În totalitate piesele donate sunt monede și au fost preluate la 11 iulie 1870 de Makkai Domocos.

În 1891 – 1893, din inițiativa custodelui de colecție s-a trecut la aranjarea și inventarierea pieselor numismatice intrate în proprietatea muzeului prin achiziții (din banii colegiului) și de la diverși donatori. După întocmirea noului inventar, un referat semnat Makkai Domocos și purtând data de 14 iulie 1893, prezintă următoarea situație:

piese înregistrate în noul inventar:

monede și medalii antice – 573 de bucăți.

monede și medalii maghiare – 1051 de bucăți.

piese străine medievale și moderne – 1267 de bucăți.

În total 2891 de bucăți.

piese nedeterminate, dubluri sau piese lipsite de importanță, au fost înscrise într-o agendă:

monede și medalii antice – 71 de bucăți.

⁵ Inventarul colecției numismatice donate colegiului ev. Reformat din Aiud de către grof Hidvégi Mikö Imre;

M. Tokacs, M. Vintilă, *Op. Cit.*, p. 328.

⁶ Manuscrisul în limba maghiară este un proces verbal de predare- primire a colecțiilor de numismatică și arheologie, cu data de 7 iulie 1868 și semnăturile celor doi. La același proces verbal în 11 iulie 1870 se face o *adenda* semnată de profesorul Makkai Domocos, care a preluat colecția menționată, împreună cu alte 8 piese (toate monede) ; M. Tokacs, M. Vintilă, *op. cit.*, p. 329.

⁷ M. Tokacs, M. Vintilă, *op. cit.*, p. 328.

monede și medalii maghiare – 143 de bucăți.

monede și medalii străine – 290 de bucăți.

În total 504 de bucăți.

Mai precizează că pe lângă colecția numismatică s-au mai păstrat și 20 de bucăți antichități.

Lucrarea de inventariere și aranjare a fost executată de către un om priceput, care a fost plătit pentru munca efectuată în perioada dintre 1891-1893. Suma totală cheltuită, pe care a cerut să-i fie decontată, s-a ridicat la 30 de forinți și 60 creițari.

Inventarul are 1816 de poziții inventariate, dintre care medalii și monede jubiliare sunt în număr de 168 bucăți, una fiind la Budapesta.

Potrivit *Anuarului Colegiului aiudean*, în posesia colecției numismatice au ajuns în perioada anilor 1891/ 1892 – 1907 / 1908 o serie de medalii provenite fie din donații, fie din achiziții.

În timpul primului război mondial, guvernul maghiar a hotărât, îndată după intrarea trupelor românești în Transilvania, transportarea la Budapesta a valorilor păstrate în muzeele din Ardeal. Din colecția de antichități de la Aiud (care cuprindea și colecția numismatică) se știe precis că au fost împachetate obiecte de aur și bijuterii conținând și 73 de monede de aur din dulapul Mikó, 22 de piese din vitrina Mikó, 24 de piese de aur din colecția proprie. Aceste piese, împreună cu alte valori de tezaur, au fost preluate de către inspector profesor Doczy Ferencz de la Budapesta, pentru a fi depozitate în Banca Națională a Ungariei.⁸ Actul poartă data de 5 septembrie 1916, fiind semnat din partea colegiului de către rector, administrator, custodele de colecție (Bodrogi Ianos) și de către cel care le-a preluat.

După război se știe că unele muzee din Transilvania și-au recăpătat lăzile cu piese trimise la Budapesta. Nu același lucru se poate afirma și despre cele plecate de la Aiud.

În timpul celui de-al doilea război mondial la diminuarea colecțiilor au contribuit și evenimentele legate de prezența trupelor sovietice în oraș și transformarea clădirii colegiului în spital militar, la care se adaugă și mutarea colecțiilor arheologice și numismatice în noul sediu (Palatul princiar – “ Casa Bethlen “ sau “ Casa nobililor “- parte componentă a complexului de arhitectură medievală – Cetatea Aiudului).

La ora actuală în cadrul colecției numismatice sunt peste 9000 de piese. Piese de metal prețios se află în custodie la Muzeul Unirii din Alba Iulia.

Dintre medaliile colecției noastre am selectat pentru a fi prezentate în acest număr al *Actei Musei Napocensis*, doar medaliile emise în Austria, restul propunându-ne a le publica în numerele viitoare.

Organizarea catalogului.

Medaliile acum în discuție acoperă perioada 1526 – 1994, fiind prezentate atât piese străine, din vechile colecții ale Muzeului, cât și piese românești de dată mai recentă. Pentru a facilita prezentarea și regăsirea pieselor, *Catalogul* a fost organizat astfel:

- denumirea medaliei, data evenimentului;
- gravor, legendă, descrierea medaliei avers / revers;

⁸ M. Tokacs, M. Vintilă, *op. cit.*, p. 330.

- caracteristici tehnice: metal, diametru, greutate, stare de conservare; bibliografie
- numărul de inventar, colecția din care face parte.

Am folosit de asemenea următoarele abrevieri:

Lista abrevierilor

AE - bronz
 Ar – argint
 AU – aur
 Av – avers
 B – conservare bună
 CMU – custodie Muzeul Unirii Alba Iulia
 D – deteriorată
 D= - diametru
 FB – conservare foarte bună
 G – greutate
 M – conservare mediocră
 N – număr de inventar
 Rv – revers

AUSTRIA LEOPOLD I (1685 – 1705)

1685

1. Medalie dedicată victoriei de la Gran și cucerirea localității Neuheusel; 1685.

Av.: IN / MDCLXXXV; în câmp: trei scuturi cu stemele celor trei state; deasupra fiecărui scut, eșarfe pe care scrie: **BAYERN LOTHRINGEN WALDECK**; sub scuturi: **PFEILE DES HEILS / WIEDDDER DIE SYRER / 2. KÖN. XII. V. 17**, dedesubt trei săgeți încrucișate, legate cu o panglică;

Rv.: în exergă: **SCHLACHT BEY GRAN / 6/16 AUG.**; în câmp: **NEVHEVSEL DEN / 2 / 12 AUG. EROB – NEVTRA FLUS**; legenda este scrisă pe o hartă topografică a cetății Gran; harta este ținută în gheare de o acvilă încoronată (Austria); în gheara stângă ține o ramură de palmier iar în cea dreaptă o spadă; acvila privește spre soare din care iese semnul zodiacal al Fecioarei, din apropierea Balanței; sub această compoziție este reprezentată o scenă de luptă.

metal comun, D= 34, 50 mm, B.

Szecheny, nr. 31.

colecția colegiului 1629; N. 6552; donație Herepei K.

2. Medalie dedicată victoriei de la Gran și cuceririi localității Neuheusel, 1685.

Av. /Rv.: idem Cat 1.

colecția colegiului 1630; N. 6553.

1686

3. Medalie dedicată înfrângerii turcilor și ocuparea Budei, 2 septembrie 1686.

Av.: în câmp: doi Cupidoni susțin câte o ramură de palmier care formează un medalion în care se găsește cap dreapta laureat Leopold I; sub medalion panorama orașului Viena;

R v: în câmp: **VERRMMEHRER / DES REICHES / 16 86**; circular: 10 medalioane ovale cu imaginile celor 10 orașe: **PEST SEGEDIND SIMO|]TO|]NA KAPOSWAR ESSECKES BRUCREN COLOZA SLRLOS FUKF KIRCNTN HATWAN**;

metal comun, D= 34, 80 (mm), M.

Szecheny, nr. 54.

colecția colegiului 1631 b; N. 6404.

4. Medalie dedicată înfrângerii turcilor și ocuparea Budei, 2 septembrie 1686

Av.: idem Cat 3.

Rv.: Cadrele în care sunt panoramele orașelor au altă dispunere.

colecția colegiului 1632; N. 6405.

1687

5. Medalie dedicată încoronării arhiducelui Iosif I ca rege al Ungariei, 1687.

Av.: în câmp: Iosif I, bust dreapta, cu colanul Lânii de aur; bustul se găsește între doi Cupidoni; cel din stânga ține deasupra capului împăratului o sulită iar cel din dreapta ține în mână un sceptru cu trei coroane; pe eșarfă: **DIE SEGEN KOMEN AUF DAS HAUNT IOSEPHUS. Gen. 48**;

Rv.: circular: **DO IOSEPHO PARTEM QUAM TULI DEMANU HOSTIS IN GLADIO. GEN. 48**; în exergă: **/ IOSEFVS PRIMVS IN INFERIORI ATQVE SVPEERIORI HVNGAARIAARRREY / EIVS, AVGVSTVS, ARCHI: / DVX AVSTRIAE / I. G. E.**; în câmp: Leopold I laureat, în costum militar roman și drapat, în picioare spre dreapta, pune coroana Ungariei pe caul fiului său Iosif; acesta, în picioare spre stânga ține în mână stângă sulită iar în dreapta globul cruciger; în planul doi imaginea cetății Presburg și a Dunării; în spatele lui Leopold: **PRESSBURG**, în spatele lui Iosif: **BUDA**.

metal comun, D= 40,30 mm, FB.

Szecheny, nr. 6.

colecția colegiului 1633; N. 6560.

Cca 1700

6. Medalie de încoronare dedicată lui Leopold I și Elisabeta Christina.

Av.: circular: **PATER – PATRIAE**; bust dreapta Leopold;

Rv: circular: **MATER – AVGVATA**; bust stânga Elisabeta Cristina.

Ar, D= 14, 00 mm, G= 3, 50 g; FB.

colecția Mikó; N. 3228 / CMU 1310.

CAROL VI (1711 – 1740)

1719

7. Medalie dedicată încoronării lui Carol VI, ca rege al Ungariei, la Bratislava, 22 mai 1719.

Av.: CONSTANTIA ET FORTITUDINE; în câmp: globul pământesc înconjurat de nori.

Rv.: CAROLVS. VI / ROM: IMPER: S: A: / GER: HISPAN: HUNG. / BOH: REX. A: AUST / CORONATO / POSON: 22 MAY / 1719; deasupra legendei coroana Ungariei.

AG; D= 19, 50 mm; G= 4, 50 g; B. inel pentru textilă.

Szecheny, nr. 20.

colecția colegiului 1637; N. 3231 / CMU 1281.

nedată

8. Medalie dedicată cuceririi Belgradului.

Av.: H HEIDLINGER; semicircular: HĆCFVERAT TE DIGNA AVGVSTO CĆSARE MESSIUS; în câmp: doi soldați romani cu seceri în mâini având un snop de spice între ei, la baza snopului un cap de mistreț și arme capturate; pe snop este un scut cu armele Serbiei.

Rv.: semicircular: CECIDIT VTRVMQVE; în câmp: o acvilă în zbor ține în gheare un mînunchi de fulgere, din care unul este aruncat asupra taberei turcești de corturi, celălalt asupra Belgradului.

Ar, D= 33, 50 mm; G= 21, 55 g; B.

Szecheny, nr. 69.

colecția colegiului 1638; N. 3236 / CMU 1314

MARIA TERESIA (1740 – 1780)

1741

9. Medalie dedicată încoronării Mariei Tereza ca rege al Ungariei, 25 iunie 1741.

Av.: semicircular: IUSTITIA ET CLEMENTIA; în câmp: leul Boemiei (încoronat, rampant, cu coada dublă, spare stânga), ținând în laba dreaptă crucea patriarhală a Ungariei și sprijinind un scut cu banda Austriei.

Rv.: MARIA / THERESIA / IN REG. HUNGARIAE / CORONATA / POSON / 25 IUN / 1741; deasupra legendei coroana lui Ștefan cel Sfânt.

Ar, D= 24, 80 mm; G= 18, 69 g; B; inel pentru textilă.

Szecheny, nr. 27.

colecția Mikó 326; N. 1869 / CMU. 1288.

10. Medalie dedicată depunerii omagiului Transilvaniei către Mariei Teraza, 1741.

Av.: circular: REGNANTI MARIAE THERESIAE VT PRINCIPI SVAE VOTIS SE IVRATI CONSTRINXERE DACI. în câmp: scut în furcă răsturnată cu stema Transilvaniei sub mantou de hermină prins în coroană închisă; jos, în interiorul

picioarului în formă de scoică al stemei este redat textul: **INV. L. B. IO. LAZ. DE GYAL. T. R. I. AS.**

Rv.: WALLIS; circular: **COELO NUMEN HABES. TERRAS REGINA TUETUR. SIC COELO ET TERRIS HUNGARE TUTUS ERIS.** în câmp: un arc de triumf cu decor bogat, cu coloane corintiene în registrul din jumătatea inferioară; în registrul superior se află un altar din care iese crucea dublă în cunună de raze pe el. flancat, la stânga de Madona cu Pruncul în brațe și împărăteasa în genunchiată (la dreapta); deasupra este reprezentat ochiul lui Dumnezeu care iese din nori. Pe cornișa arcului de triumf este reproducă legenda: **SVS CRVCE IAM GEMINA EST PATRONA MARIA.** Pe o coloană este prinsă o eșarfă cu legenda; **NEC SC VOS METVENT / ARMENTA LEONES.**

metal comun; D= 71, 40 mm; B.

Resch, nr. 141; HPW nr. 128.; MT nr. 9;

colecția Mikó 410; N. 6356

11. Medalion dedicat nașterii lui Iosif II, 1741.

Av.: BECKER; circular: **IOSEPHUS. ARCH. AUST. REGI. HUNG & BÖH. LOTH & MAG. HETR. PRINCEPS;** în câmp: bust laureat dreapta;

Rv.: în exergă: **NATUS / MDCCLI / [....]**; în câmp: Hercule copil gâtuind șerpilor.

metal comun; D= 46,70 / 40,80 mm; B.

Auktion, nr. 14.

colecția Mikó 871; N. 6554.

1742

12. Medalie satirică – în legătură cu contestarea drepturilor de succesiune la tronul Austriei, de către Carol Albert de Bavaria, 1742.

Av.: semicircular: **DIE ENT BLOSTE KONIGIN VON UNGARN;** în exergă: **MDCCXLII;** în câmp: scenă în care împărăteasa prinde de mână un bărbat nud care-și acoperă sexul; în partea opusă un alt bărbat (soțul?) întors cu spatele. Deasupra capului bărbatului nud o eșarfă cu legenda: **J ' AI GAGNÉ.**

Rv.: semicircular: **DIE KÖNIGIN: VON: UNGERN: ZIEHT: EIN: BEIJERSCHE: HOSE: AN;** în exergă: **MDCCXLII;** în câmp: scenă reprezentând-o pe împărăteasă, care îmbracă un pantalon bavarez, asistată de o femeie, iar cu spatele spre ele soțul împărătesei. Deasupra capetelor celor două personaje feminine, o eșarfă cu legenda: **VOUS AVES PERDU.**

metal comun; D= 33, 90 mm; M.

Auktion, XIV nr. 28.

colecția colegiului 1730; N. 6430.

1743

13. Medalie satirică, 1743.

Av.: în câmp: scenă reprezentând-o pe Maria Tereza primind o delegație de nobili care i se închină. De la gura Mariei Tereza pleacă un text, desfășurat sub forma unei eșarfe, care înconjoară capul încoronat până spre spatele personajului: **DAS IST VERITABLE UNGARISCH WASSER.**

Rv.: în exergă: **1743**; în câmp: scenă alegorică tratată satiric: în centru un trofeu (coif și cuirasă) alături de o țeavă de tun, scut, steaguri, ghiulele; în spate grilaj cu bare verticale.

metal comun, D= 32, 70 mm; M.

Auktion, XIV nr. 43.

N. 6548.

1747

14. Medalie dedicată legilor miniere, Maria Tereza, 1747.

Av.: **D** (Mathias Donner, Viena), circular: **M. THERESIA ROM. IMP. HUNG. BOH. REX. PR. TRANS**; în câmp: bust M: Teresia cu diademă spre dreapta.

Rv.: **LEGES / METALURGICĂ / IN / TRANSILVANIA / RESTITUTĂ / MDCCXLVII**;

Ar, D= 27, 30 mm, G= 6, 00 g; B.

Resch, nr. 158, pl. 72; MT nr. 1.

colecția Mikó 411; N. 1856 / CMU 1270.

1761

15. Medalie dedicată jubileului păcii religioase, Christoph Migazzi, arhiepiscop al Vienei și episcop administrativ de Vacz, 1761.

Av.: **G. TODA**; circular: **CHRISTOPH. S: R: E: CARD: A: MIGAZZI: AR: E: VIEN: ES: R: I: PR: EPIS: VACIEN: ADMIN.**; bust de prelat dreapta.

Rv.: semicircular: **RELIGIONI ET BONIS ARTIBUS**; în exergă: **A: C: D: D: / 1761**; în câmp: zeița Athena și un prelat dându-și mâna.

metal comun; D= 45, 00 mm, B.

Szecheny, nr. 1

colecția colegiului 1734; N. 6555; cumpărată de la Langer cu 2 coroane.

1762

16. Medalie dedicată întemeierii regimentelor grănicerești, Maria Tereza, Francisc I.

Av.: **P. KEISERSVIERTH**; semicircular: **IMP. FRANCISCVS AVG. M. THERESIA AVG.**; în câmp: busturi acolate dreapta: Francisc I laureat, cu cuirasă și mantie și Maria Tereza cu diademă;

Rv.: **I. D.** (Ignatz Donner); în exergă: **SECVRITAS DACIAE / MDCCLXII**; în câmp: Transilvania șezând sub un copac, protejată de un vultur cu aripile întinse ce ține în ghiare fulgerul, care o veghează de pe o ramură. Coiful și sabia îi sunt atârinate pe copac. În planul al doilea peisaj cu turnuri de cetate.

AE, D= 54, 00 mm, B,

Resch, nr. 165, HPW nr. 130, MT. nr. 4;

colecția Mikó 412, N. 6364.

17. Medalie dedicată reînființării funcției de curtean, Maria Tereza, 1762.

Av.: **F. Würt** (Franz Würt), semicircular: **M. THERESIA PIA FELIX AVG.**; în câmp: bust dreapta al împărătesei cu diademă și perle în păr;

Rv.: F. Würt; în exergă: **MUNERA RESTITVA / MDCCLXII;** în câmp: împărăteasa șezând pe un tron cu emblema Transilvaniei, acordă curtenilor proaspăt numiți însemnele rangurilor lor.

AE, D= 60,00 mm, FB.

Resch, nr 170 A, HPW nr. 131, MT. nr. 2;

colecția colegiului 1733, N. 6365.

18. Medalie dedicată reînfițării funcției de curtean, Maria Tereza, 1762.

Av. /Rv.: idem Cat 17;

metal comun; D= 59, 70 mm; FB.

Resch, nr. 172.

colecția Mikó 413; N. 6366.

MARIA TERESIA ȘI IOSIF II

1764

19. Jeton dedicat vizitei familiei imperiale la minele din Ungaria superioară, iulie 1764.

Av.: semicircular: **IOSEPH. II. REX. ROM. LEOPOLD. A. A.;** în câmp: busturile aflate ale lui Iosif II (încoronat) și Leopold.

Rv.: ADVENTVS / REG. ET. ARCHI. / INPODIN. HVNGA. / MDCCLXIV. / M. IVL.; sub care este un târnăcop și un ciocan de miner încrucișate.

Ar; D= 19, 00 mm; G= 2, 22 g; B.

Szecheny, nr. 27.

colecția Mikó 327; N. 2175 / CMU 1297.

1765

20. Medalie dedicată căsătoriei lui Leopold, arhiduce de Austria (Leopold II) cu Maria Ludovica de Bourbon-Spania 22 iulie 1765.

Av.: WIEDEMANN ANTON; semicircular: **LEOPOLD. ARCHID. AUST. M. LUDOV. INF HISP;** în câmp: busturile aflate ale celor doi.

Rv.: FOEDUS AMORIS.; în exergă: **NUPT. CELEB. OENIP / D. 22 IUL 1765;** în câmp: personificarea Austriei spre dreapta (femeie ținută și drapată), ține un scut cu armele statelor austriece; Hymen spre stânga, înaripat cu torța aprinsă în mâna stângă, ține în mâna dreaptă un scut cu armele Spaniei, în timp ce coboară de pe o corabie.

Ar.; D= 27, 50 mm; G= 8, 76 g; B.

colecția colegiului 1736; N. 2187 / CMU 1303, donație.

21. Medalie dedicată ridicării Transilvaniei la rang de Mare Principat, 1765.

Av.: F. WÜRT; semicircular: **IMP. IOSEPHVS II. AVG. M. THERESIA AVG.;** în câmp: busturile aflate dreapta: Iosif II laureat și cuirasat și Maria Tereza cu diademă.

Rv.: F. WÜRT; în exergă: **MAGNVS TRANSYLVANIAE / PRINCIPATVS / MDCCLXV;** în câmp: Fama (vestitorul) suflând în trâmbița din mâna stângă și cu dreapta se sprijină pe un scut cu stema Transilvaniei fixat pe trunchiul unui palmier.

AE, D= 59, 20 mm; B.

Resch, nr. 175; HPW nr. 132; MT. nr. 6.

colecția Mikó 415; N. 6367.

22. Medalie dedicată reformei codului civil, Maria Tereza, 1765.

Av.: MARIA / THERESIA / PIA / AVGVSTA, într-o cunună din două ramuri, una de laur și una de palmier, legate jos și doar apropiate sus.

Rv.: W (Würte). Pe o construcție alcătuită dintr-un sceptru și o balanță, o sabie și fascii înmănumchiate, toate așezate încrucișate și îmbinate cu ramuri de măsline, este așezat Codul Civil, deschis. Deasupra se află un medalion oval cu bustul împărătesei spre dreapta și deviza ce flanchează portretul: **IVSTITIA ET CLEMENTIA.** În josul construcției este emblema principatului. În partea de jos al medaliei, lângă margine, este legenda: **CVRA FORI MDCCLXV;**

AE, D= 54, 00 mm; FB.

Resch, nr. 185 A; MT. nr. 5.

colecția Mikó 416; N. 6368.

1769

23. Medalie dedicată reformei agriculturii, mineritului și comerțului, Iosif II, Maria Tereza, 1769.

Av.: WÜRT; semicircular: **IMP. IOSEPHVS II. AVG. M. THERESIA AVG.;** în câmp: busturi acolate dreapta: Iosif II laureat și cuirasat și Maria Tereza cu diademă;

Rv.: F. WÜRT; semicircular: **DACIA FELIX;** în exergă: **AGRIS. FODINIS. / COMMERCIO. / MDCCLXIX.;** în câmp: zeul Mercur în zbor deasupra unui ținut în care se zăresc simbolurile munților, agriculturii și comerțului.

AE; D= 53, 60 mm; B.

Resch, AV nr. 137; RV nr. 188; MT nr. 7; HPW, nr. 134;

colecția Mikó 417; N. 6369.

24. Medalie dedicată reformei agriculturii, mineritului și comerțului, Iosif II, Maria Tereza, 1769.

Av. /Rv.: idem Cat 23.

D= 53, 40 mm; D, cu orificiu în partea de sus, pe margine.

MT nr. 8.

colecția colegiului 1642; N. 6370; donație Herepei Karoly.

1773

25. Medalie dedicată vizitei în Transilvania a lui Iosif II, 1773.

Av.: KRAFFT; semicircular: **IOSEPHVS II. PIVS. FELIX. AVG.;** în câmp: cap laureat dreapta Iosif II:

Rv.: în exergă: ADVENTVS AVG. / MDCCLXXIII; în câmp: Iosif II în uniformă de soldat roman, călare spre stânga, însoțit de personificarea Libertății.

având pe brațe un corn al abundenței, se îndreaptă spre poarta unui oraș; deasupra porții emblema transilvană; pe ancadramentul porții inscripția: **S. P. Q. D / OPTIM. PRINCIP.**

metal comun, D= 44, 00 mm; B.

Resch, nr. 200; HPW. nr. 136.

colecția Mikó 418; N. 6546.

IOSIF II (1780-1790)

1782

26. Medalie dedicată edictului de toleranță de la Florența, 1782.

Av.: REICH; semicircular: IOSEPHVS. II. ROM. IMP. SEMP. AVG; în câmp: bust Iosif II dreapta, în haină militară, cu colanul Lânii de aur și cu însemnul (insigna) ordinului militar terezian. Sub bust o eșarfă cu legenda: **TOLERANTIA: IMPERANTIS;**

Rv.: semicircular: SVB. ALIS. SVIS. PROTEGIT OMNES; în exergă: ECCE AMICI / 1782; în câmp: acvilă încoronată, ce ține în gheara dreaptă sceptrul și o spada, iar în gheara stângă globul cruciger; la picioarele acvilei o eșarfă cu deviza **IN DEO**; acvila este luminată de razele divinității, ușor schițată într-un triunghi; cu aripile îi ocrotește pe episcopul romano – catolic și pe cei doi slujitori ai credinței augustane și helvetice.

metal comun; D= 38, 60 mm; B.

Szecheny, nr. 9

N. 2164.

LEOPOLD II (1790-1792)

1790

27. Jeton dedicat încoronării lui Leopold II la Bratislava, ca rege al Ungariei, 15 noiembrie 1790.

Av.: semicircular: PIETATE ET CONCORDIA; în câmp: leul Boemiei, rampant spre stânga, încoronat, cu coada bifurcată, ținând în laba dreaptă crucea patriarhală a Ungariei și sprijinind un scut cu banda Austriei.

Rv.: LEOPOLDVS II / D. G. ROM. IMP. S. A. / GER. HVN. BOH. REX / ARCHID. AVSTRIAE / CORONATVS / POSONII. XV. NOV / MDCCXC; deasupra legendei coroana lui Ștefan cel Sfânt.

Ar.; D= 15, 10 mm; G= 4, 40 g; B.

Szecheny nr. 12.

colecția Mikó 328; N. 2183 / CMU 1299.

28. Jeton dedicat încoronării lui Leopold II la Bratislava, 15 noiembrie 1790.

Av. /Rv.: idem Cat 27.

Ar.; D= 22, 10 mm; G= 2, 20 g; B.

colecția Mikó 334; N. 2184 / CMU 1300.

29. Medalie dedicată depunerii omagiului de către orașul Cluj împăratului Leopold II, 23 decembrie 1790.

Av.: în câmp: **IMP. CAES. / LEOPOLDO. II. P. P. AVG. / HOMAGIUM. PRAECTIT / CLAVDIOPOLI. / XXIII. DEC. MDCCXC.**

Rv: semicircular: **PIETATE ET CONCORDIA.**; în câmp: altar cu flacăra aprinsă. Pe altar legenda **FIDEI**, dedesubt scut cu armele Traansilvaniei (scut tăiat; prima secțiune este încărcată cu acvila ieșind, soarele și luna; secțiunea a doua este încărcată cu cele șapte cetăți repartizate 4, 3; cele două secțiuni sunt separate de bandă îngustă).

Ar.; D= 21, 10 mm; G= 4, 37 g; B.

Resch nr. 215; Călian, p. 391-392.

colecția Mikó 419; N. 2182 / CMU 1269.

nedatăată

30. Medalie dedicată aniversării moștenitorilor tronului (Iosif I și Leopold II).

Av.: **OTHO HAMERAN**; semicircular: **FRANC. ROM. R. IMP. A. M. THER. AVG. HVN. BO. R.**; în câmp: **busturile afrontate ale perechii imperiale.**

Rv.: semicircular: **AETERNITAS. IMPERII.**; în câmp: busturile afrontate ale celor doi moștenitori.

metal comun; D= 46, 60 mm; B.

Auktion XIV nr. 58.

N. 6393.

FRANCISC II (1792-1804)

1792

31. Jeton dedicat încoronării lui Francisc II ca rege al Ungariei la Buda, 6 iunie 1792.

Av.: semicircular: **LEGE. ET. FIDE.**; în câmp: leul Boemiei (încoronat, rampant, cu coada bifurcată, spre stânga), ține în laba dreaptă crucea patriarhală a Ungariei, iar cu cea stângă sprijină un scut cu banda Austriei.

Rv.: **FRANCISCVS. / D. G. HVN. BOH. REX. ARCHID. AVSTRIAE. / CORONATVS. BVDAE. VI. IVN. / MDCCXCII.**; deasupra legendei coroana lui Ștefan cel Sfânt.

Ar.; G= 23, 20 mm; B.

Szecheny nr. 11.

colecția Mikó 332; N. 2158 / CMU 1292.

32. Jeton dedicat încoronării Mariei Therezia ca regină a Ungariei, la Buda, 10 iunie 1792.

Av.: semicircular: **IMITARI. MALIM. QVAM. VOCARI.**; în câmp: coroana Ungariei, un sceptru și o ramură de laur încrucișate.

Rv.: în câmp: **MARIA. THERESIA. / FRANCISCI. / HVNGAR. BOH. REGIS. / ARCHIDVCIS. AVST. / CORONATA. / BVDAE. X. INV. / MDCCXCII.**

Ar; D= 19, 00 mm; B.

Szecheny nr. 16.

colecția Mikó 333; N. 2159 / CMU 1293.

**33. Jeton dedicat încoronării Mariei Therezia ca regină a Ungariei la Buda;
10 iunie 1792.**

Av. /Rv.: idem Cat 32;

Ar.;

colecția Mikó 928; N. 2161 / CMU 1295.

**34. Jeton dedicat încoronării Mariei Therezia ca regină a Ungariei la Buda,
10 iunie 1792.**

Av. /Rv.: idem Cat 32;

colecția Mikó 929 sau colecția colegiului, N. 1849 / CMU 1286.

**35. Jeton dedicat încoronării Mariei Therezia ca regină a Ungariei la Buda,
10 iunie 1792.**

Av. /Rv.: idem Cat 32.

colecția Mikó 930 sau colecția colegiului, N. 1850 / CMU 1287.

1797

36. Medalie dedicată coaliției antinapoloniene, 1797.

Av.: Legenda greu lizibilă. În câmp: trei medalioane cu busturile împăratului Austriei Francisc II, țarul Rusiei Alexandru I, regele Prusiei Fridrich III.

Rv.: Legenda greu lizibilă. În exergă: ALLWALTENDER. / SCHUTZGEIST / D. 31 DEZEMBER / 1797; în câmp: Genius aplecat asupra unui altar.

metal comun; D= 37, 10 mm; D.

colecția colegiului 1738; N. 6556; donație dr. Spanik Robert.

FRANCISC I (1804-1835)

1804

37. Jeton dedicat ridicării Austriei la rang de imperiu, 1 august 1804.

Av.: semicircular: FRANCISCVS ROM. ET AVSTRIAE IMP.; în câmp: bust laureat dreapta.

Rv.: circular: OH AVSTRIAM HAER. IMP. DIGNITATE ORNATA; între două frunze de palmier: HILARITAS / PVBLICA / VI. ID. DEC / MDCCCIV;

metal comun; D= 16, 20 mm; B.

Welzel nr. 8401.

1813

38. Medalie dedicată victoriei armatelor aliate în bătălia de la Leipzig împotriva armatelor napoloniene (bătălia națiunilor), 16 octombrie 1813.

Av.: FRANC. I. ALEX. I. FR. WILH. III / AVGVSTI / GERMANIAE. LIBERTATEM / ADSERVNT. / SOCLATIS. ARMIS. / AD. LIPSIAM. / D. D. XVI. XVIII. XIX. OCT / MDCCCXIII. / DEBELLATO. / HOSTE. GALLO.; legenda într-o cunună dintr-o ramură de măslin și una de stejar, legate cu o panglică.

Rv.: H. KARL; semicircular: **EUROPAE CONCORDIA * VINDEX LIBERTATIS;** în câmp: Victoria spre dreapta, ține în mână un coif oval pe care scrie; piciorul stâng este așezat pe un trofeu de război.

metal comun; D= 44, 80 mm; B.

colecția colegiului 1741; N. 6377; donație.

1817

39. Medalie dedicată primei vizite în Transilvania a perechii imperiale Francisc I și Carolina, 28 august 1817.

Av.: WVRSCHBAVER; circular: **FRANCISCVS AVST. IMP. REX. UNG. M. PRIN. TRANS. CAROLINA AVGVSTA IMPERATRIX — FELIX A. A. IN. DACIAM ADVENTVS;** în câmp: busturile aflate ale celor doi.

Rv.: semicircular: PORTA CAROLINA FESTIVO CAROLINAE AVGVSTAE EX IMPERATRICIBVS PRIMAE INGRESSV / A MDCCCXVII XXVIII AVG: AVGVSTOR REDDITA D: MATRI POPVLOR ADORATAE; în exergă: **DEL: CAR: WVRSCHBAVER FIL: / AERI INCIDIT CAR: / EIVS PATER;** în câmp: poarta Carolina din Alba Iulia.

metal comun, D= 45, 80 mm; B.

Resch nr. 231; HPW nr. 140.

N. 6357.

40. Medalie dedicată primei vizite în Transilvania a perechii imperiale, Francisc I și Carolina, 28 august 1817.

Av. /Rv.: idem Cat 39.

metal comun; D= 45, 70 mm; B.

colecția colegiului 1646; N. 6358.

41. Medalie dedicată vizitei în Transilvania a perechii imperiale, Francisc I și Carolina, 1817.

Av.: C. WVRSCHBAVER; semicircular: **FRANCISCO. I CAES: ET CAROLINAE AUG: PRIMĆ DACIAM INVISENTI IMPERATRICI;** în exergă: **DACIA LAETA / MDCCCXVII;** în câmp: Geniu înaripat și laureat, în picioare spre stânga, depune o ramură pe un altar cu flacăra aprinsă, din care iese fum. Pe altar armele Transilvaniei.

Rv.: VIDISSE SAT EST.; în câmp: Soare cu fizionomie umană strălucind deasupra norilor.

Ar.; D= 36, 30 mm; FB.

HPW nr. 139

colecția Mikó 427; N. 3204 / CMU 1271.

42. Medalie dedicată împlinirii a 300 de ani de la reforma lui Martin Luther din 1517, emisă de Universitatea din Viena în 31 octombrie 1817.

Av.: I. LANG (Josef Nicolaus Lang); semicircular: **D. MARTINVS LVTHERVS.;** în câmp: bustul lui Luther în veșmânt preoțesc, dreapta.

Rv.: în câmp: IN MEMORIAM / IVBILCI REFORMATIONIS / TERTIVM RECVRRENTIS / A COETIEVS EVANGELICORVM / PER VNIV. IMP. AVSTR. MDCCCXVII. XXXI. OCT / GRATA MENTE CELEBRATI.

Ar.; D= 34, 70 mm; G= 19, 50 g; FB.

N. 3241 / CMU 1317.

43. Medalie dedicată împlinirii a 300 de ani de la reforma din 1517, 1817.

Av.: în câmp: A / REFORMATIO / III IK / SZÁZADI INNEPÉNEK / EMLÉKEZETÉRE / AZ ERDELYI EVANGE / LICO REFORMA / TUSOK / MDCCXVII.

Rv.: circular: * DITSÖSEG ISTENNEK REKESSEGE E FÖLDÖN AZ EMREREKHEZ IOAKARAT.; în câmp: două mâini care se strâng deasupra Evangheliei, pe care este scris: LVK. K. II / V. 14, totul înconjurat în partea de sus de raze, în partea de jos de nori.

Ar., D= 35, 00 mm; G= 16, 30 g; FB.

Resch nr. 241.

colecția colegiului 1647 a; N. 3242 / CMU. 1274.

44. Medalie dedicată împlinirii a 300 de ani de la reforma din 1517, 1817.

Av. /Rv.: idem Cat 43.

Ar.; D= 34, 80 mm, G= 16, 67 g.

colecția colegiului 1647 b; N. 3243 / CMU 1275

45. Medalie dedicată împlinirii a 300 de ani de la reforma din 1517, 1817.

Av. /Rv.: idem Cat 43.

Ar.; D= 34, 80 mm; G= 16, 50 g.

colecția colegiului 1648; N. 3245 / CMU 1276.

46. Medalie dedicată împlinirii a 300 de ani de la reforma din 1517, 1817.

Av. /Rv.: idem Cat 43.

Ar.; D= 35, 10 mm; G= 16, 80 g.

colecția colegiului 1650; N. 3246 / CMU 1277; donație dr. A. Fodor.

47. Medalie dedicată împlinirii a 300 de ani de la reforma din 1517, 1817.

Av. /Rv.: idem Cat 43.

Ar.; D= 34, 90 mm; G= 16, 20 g.

colecția Mikó 424; N. 3247 / CMU 1278.

1818

48. Medalie dedicată lui Döbrenty Gabor, pentru editarea publicației Erdelyi Muzeum, 1818.

Av.: DÖBRENTÉY – GÁBORNÁK / A HVNYADI MEGYE TÁBLA BIRÁIÁNAK / KI / A DICSŐ ARÁNYT IOL BEFEIÉZET / NEVELÉS GODIAI KÖZT / AZ / ERDÉLYI – MVZEVN – KIADÁSÁVAL / LESZ TETTE – A – TODOMÁNYOKAT. / EBRESZTETTE – A HAZAFI LELKET. / TERIESZTETTE – A – IO – ÉS – SZÉP – IZLÉST. / A – SZIVEK BEOLTOTTA – A – HONNI NYELV SZERETETÉT. / E / KICSIBE AZT A MIT A NEMZET ÉREZ / NYUITIA / FÉMLÖ ÉRDEMEINEK ÉS SZEMÉLIÉNEK / BARÁTIA. / 1818.; dedesubt o ramură de palmier și una de laur legate cu o panglică.

Rv.: semicircular: **VIDÁMIT ÉS ÉLESZT.**; în câmp: Genius în zbor deasupra unui glob pământesc pe care este scris **ERDELY**;
 metal comun; D= 53, 60 mm; B.
 orificiu ulterior în partea superioară
 Resch nr. 244.
 colecția colegiului 1652; N. 6406; donație Kosza Daniel.

1822

49. Medalie dedicată episcopului de Strigoniu, Alexander de Rudna, 1822.

Av.: circular: **PRINC. PRIMAS ALEXANDER DE RUDNA ARCHI EPISC. STRIGONIENSIS. XVI MAII MDCCCXX INAUGURATUS.**; în câmp: bust dreapta Al. De Rudna în haine episcopale.

Rv.: în câmp: **D. O. M. AUSPICE. / AUGUSTA. REGIS. APOSTOLICI. / FRANCISCI. I. PROVIDENTIA. / PRINCIPI. ECCLESIAE HUNGARICAE / HONORIBUS. / MAGNAE. HUNGARORUM. DOMINAE. / DIVORUMQUE. / STEP. N. PROTARECIS. ET ADALR. E. M. / PANNONIAE. APOSTOLORUM. / AFUNDAMENTIS. EXCITANDAE. / PRIMUM. HUNG. LAPIDEM. / SOLEMNI. RITU. DEDICAVIT. / IX CALENDAS MAII / MDCCCXXII.**

Ar.; D= 34, 80 mm; G= 13, 00 g; FB.
 colecția colegiului 1653; N. 3206 / CMU 1305.

1825

50. Jeton dedicat încoronării Mariei Carolina, ca regină a Ungariei, 25 septembrie 1825.

Av.: semicircular: **PIE. VT. CLEMENTER.**; în câmp: globul cruciger așezat deasupra unei ramuri de palmier și una de laur încrucișate.

Rv.: în câmp: **CAROLINA. AVGVSTA / FRANCISCI. AVST. IMP. / HVNG. BOH. REGIS / CORONATA. HVNG. REG / POSONII XXV. SEPT. / MDCCCXXV.**

Ar.; D= 18, 00 mm; G= 2, 00 g; B.
 Welzel 8544.
 colecția Mikó 337; N. 5760 / CMU 1282.

51. Jeton dedicat încoronării Mariei Carolina, ca regină a Ungariei, 25 septembrie 1825.

Av. /Rv.: idem Cat 50.
 N. 5761 / CMU 1283.

1830

52. Jeton dedicat încoronării lui Ferdinand I, ca rege al Ungariei, la Bratislava, 28 septembrie 1830.

Av.: semicircular: **FRANC. I. ET. PER. EVM FERD V.**; în câmp: busturile acolate ale lui Francisc I și Ferdinand V, dreapta.

Rv.: CORON. POSON. / DIE XXVII. SEPT. / MDCCCXXX.; deasupra legendei coroana lui Ștefan cel Sfânt într-un cerc de raze.

Ar.; D= 14, 60 mm; G= 3, 25 g; FB.

Welzel nr. 8662.

colecția Mikó 3338; N. 3226 / CMU 1308.

53. Jeton dedicat încoronării lui Ferdinand I, ca rege al Ungariei, la Bratislava, 28 septembrie 1830.

Av. /Rv.: idem Cat 52.

Ar. ; D=39, 60 mm; G= 3, 27 g.

colecția colegiului 1656; N. 3227 / CMU 1309.

54. Medalie dedicată semicentenarului lui Andreas Stofft medic al Vienei, 1834.

Av.: I. D. BÖHM (Josef Daniel Böhm); semicircular: **ANDREAS LIBER BARO DE STIFFT**; în câmp: cap dreapta A Stofft;

Rv.: în câmp: LAVREAM / SEMISECVLAREM / CELEBRAT / ORDO / MEDICORVM / VINDOBONENSIVM / MDCCCXXXIV / NAT. 29. NOV. 1760 / PROM. 21 AVG. 1784; legenda într-o cunună dintr -ramură de stejar și una de laur, legate cu panglică.

metal comun; D= 47, 50 mm; FB.

colecția colegiului 1743; N. 6594; donație.

FERDINAND V (1835 – 1848)

1837

55. Medalie dedicată depunerii omagiului de către Principatul Transilvaniei regelui Ferdinand I, 1837.

Av.: circular: FERDINANDO. A. I. REGI. HVNG. M. P. TRANSYLVANIAE; bust laureat dreapta Ferdinand V:

Rv.: circular: HOMAGIVM. PRAESTITVM. CIBINII. MDCCCXXXVII; în câmp: scut (timbrat cu coroană închisă) cu armele Transilvaniei (scut despical încărcat în secțiunea superioară cu acvila ieșind, soarele și luna; secțiunea a doua este încărcată cu cele șapte cetăți repartizate 4, 3; cele două secțiuni sunt despărțite de bandă îngustă).

Ar.; D= 17, 50 mm; G= 5, 47 g; B.

Resch nr. 251; Călian, p. 392.

colecția Mikó 427; N. 2345 / CMU 5807.

56. Medalie dedicată depunerii omagiului de către Principatului Transilvaniei, regelui Ferdinand I, 1837.

Av. /Rv.: idem Cat 55.

Resch nr. 253.

N. 2346 / CMU 5808.

57. Medalie dedicată depunerii omagiului de către Principatul Transilvaniei, regelui Ferdinand I, 1837.

Av. /Rv.: idem Cat 55.

Ar.; G= 3, 25 g.

colecția Mikó 428; N. 2347 / CMU 5807.

58. Medalie dedicată depunerii omagiului de către Principatul Transilvaniei, regelui Ferdinand I, 1837.

Av. /Rv.: idem Cat 55.

N. 2348 / CMU 5811.

59. Medalie dedicată depunerii omagiului de către Principatul Transilvaniei, regelui Ferdinand I, 1837.

Av. /Rv.: idem Cat 55.

N. 2349 / CMU. 5811.

1841

60. Medalie dedicată aniversării nașterii lui Mitrovski de Mittroviz, 1841.

Av.: ISCHÖN; circular: ANT. FRID. COM. MITROVSKY. DE. MITTROVIZ. ET NEMISCHL. NAT. BRUNAE 20. MAI. 1770; în câmp: cap stânga.

Rv.: în câmp: IVRATVS / AD. PVBL. NEG. 22. IAN. / 1791. / CAPITAN. CIRC. IGLAV. / 1797. / CAPITAN. VRB. VIENN. / 1799. / VICEPRAES. REGIM. AVSTR. / 1802. / VICEPRAES. GVB. BOHEM. / 1804. / GVBERNATOR. MORAVIAE. / 1815. / CANCELL. ET. STVD. PRAES. / 1827. / SVPREM. CANCELLARIVS. / 1830. / AVR. VELL. EQVES. / 1836; legenda într-o cunună din două ramuri de măslin. Sub cunună anul 1841;

metal comun; D= 50,20 mm; FB.

N. 6557.

1842

61. Medalie dedicată Congresului de medicină și științe naturale, din Besztercze – Banya, Ungaria, 1842.

Av.: H KARL; semicircular: EGYESULVE HALADYUNK.; în câmp: două scuturi alăturate, deasupra cărora este o bufniță cu aripile desfăcute; în exergă: 2 unelte de minerit. Rv.: Á / MAGYAR ORVOSOK - / ÉS / TERMÉSZET VIZSGÁLÓKNAK / BESZTERCZE - BÁNYA. / AUG: IV. MDCCCXLII.; toată legenda se află în interiorul unei cununi formată dintr-o ramură de laur și una de stejar, legate cu panglică.

metal comun; D= 41, 00 mm; B.

colecția colegiului 1657; N: 6579.

1845

62. Medalie dedicată Congresului de medicină și de științe naturale de la Viena, 11 august 1845.

Av.: I D BÖHM (Böhm Josef Daniel); circular: SZ. KIR. PÉCS VÁROSA A KEBELÉBEN 1845: AUG. 11 EGYBEGYÜLT MAGYAR ORVOSOK ÉS

TERMÉSZETVIZSGÁLÓKNAR.; în exergă: **KERESVE LEL**; în câmp: Cibeles cu cunună murală stă pe un leu care merge spre stânga.

Rv.: în exergă: **SZEKESEGYHAZ**; în câmp: fațada catedralei din Viena.
metal comun; D= 49, 00 mm; FB.
colecția Mikó 339; N. 6580.

1846

63. Medalie dedicată semicentenarului alegerii căpitanului suprem al Ungariei, arhiducele Iosif, 1846.

Av.: **I D BÖHM**; circular: **IÓZSEF MAGYAR ORSZÁG NÁDORA ÉS FŐ KAPITÁNYJA VÁLASZTATOTT NOV. 12. 1796**; în câmp: bust stânga.

Rv.: **EMLÉKÜL / FÉL SZÁZADOS / ÉRDEMÉRT / 1846**, legenda într-o cunună formată dintr-o ramură de laur și una de stejar legate cu panglică.
metal comun; D= 48, 70 mm; FB.
colecția colegiului 1660; N. 6563.

64. Medalie dedicată semicentenarului alegerii căpitanului suprem al Ungariei, arhiducele Iosif I, 1846.

Av. /Rv.: **idem** Cat 63.
metal comun; D= 48, 70 mm; B.
colecția Mikó 340; N. 6564.

FRANZ IOSIF (1848- 1916)

1848

65. Medalie dedicată amintirii revoluției de la Viena din 13–14–15 martie 1848.

Av.: în câmp: **WIEN / DER / 13. 14. 15 / MARZ / 1848**; pe margine cunună de măslin.

Rv.: în câmp: două steaguri încrucișate, deasupra legendei: **FREIHEIT / DER / NATION**; totul într-o cunună formată dintr-o ramură de stejar și una de laur; sub cele două ramuri **SICHERHEIT**;
metal comun; D= 11, 20 mm; M.
colecția colegiului 1748; N. 5731.

1854

66. Monedă jubiliară de un gulden emisă la căsătoria dintre Franz Iosif I și Elisabeta de Bavaria, 24 aprilie 1854.

Av.: **A**; circular: **FRANCISC. IOS. I. D. G. AVSTRIAE IMP. ET ELISABETHA MAX. IN. BAVAR. DVCIS FIL.**; în câmp: capete accolte dreapta., cerc perlat.

Rv.: **MATRIMONIO – CONIVNCTI**; în exergă: **DIE XXIV APRILVS / MDCCCLIV**; în câmp: scenă de căsătorie. Sub prelat **L. WMI 66 (?)**, cerc perlat.
Ar.: D= 22, 00 mm; G= 12, 90 g; B.
Austria nr. 44.
colecția Mikó 343; N. 2554 / CMU 8271.

67. Monedă jubiliară de 2 guldeni emisă la căsătoria dintre Franz Iosif I și Elisabeta de Bavaria, 24 aprilie 1854.

Av.: A; cerc perlat; circular: **FRANCISC. IOS. I. D. G. AVSTRIAE IMP. ET. ELISABETHA MAXIN BAVAR. DVCIS FIL;** în câmp: capete accolade dreapta Fr. Iosif și Elisabeta;

Rv.: semicircular: **MATRIMONIO CONIVNCTI;** în exergă: **DIE. XXIV APRILIS MDCCCLIV;** în câmp: scenă de căsătorie, cerc perlat. Pe lisă: **XII EINE. F. W. M ZWEI GULDEN;**

Ar.; D=33, 30 mm; FB.

Austria nr. 44.

colecția colegiului 1664; N. 3225 / CMU 8273.

1856

68. Medalie dedicată călătoriei în jurul lumii a lui Wilhelm Heidinger, 1856

Av.: K LANGE; semicircular: **WILHELM – HAIDINGER;** în câmp: cap dreapta.

Rv.: circular: **NIE ERMÜDET STILLE STEHEN MDCCCLVI;** cerc perlat; în câmp: semnele zodiacale care înconjoară globul pământesc.

metal comun; D= 64, 00 mm; FB.

colecția colegiului 1747; N. 6386.

1861

69. Medalie dedicată Parlamentului ungar din 1861.

Av.: semicircular: **HON SZERETET S EGYETÉRTÉSBA VAN ERŐ S ISTENI ÁLDÁS 1861 / ORSZAG GYÜLÉSI / EMLÉK.;** în câmp: emblema încoronată a Ungariei, flancată de o ramură de laur și una de stejar, cu cozile încrucișate. Pe cele două ramuri sunt așezate șase scuturi (inclusiv al Transilvaniei).

Rv.: circular: * **E HAZA CSAK AKKOR TULAJDONUNK HA TÖRVÉNYEINKET ' NEM IDEGENEK KEZELIK;** în câmp: **HAZADNAK RENDÜLETLENÜL / LEGY HIVE OH MAGYAR; / BÖLCSÖD AZ S MAJDAN SIROD IS / MELY ÁPOL S ELTAKAR A NAGY VILÁGON E KIVÜL / NINCSEN SZÁMODRA HELY. / ÁLDYON VAGY VERJEN SORS KEZE / ITT ÉLNED, HALNOD KELL.**

metal comun; D= 50,00 mm; B.

colecția Mikö 349; N. 6590.

70. Medalie dedicată Parlamentului ungar din 1861.

Av./Rv.: idem Cat 69.

Metal comun; D = 50 mm; conservare D.

N. 6591.

1862

71. Medalie dedicată expoziției agricole și meșteșugărești de la Cluj, ediția 1862.

Av.: în câmp: **ÉRDEMDIJ / AZ ERDÉLYI GAZDASÁGI / EGYLET / TERMÉNYKIÁLLÍTÁSÁROL / KOLOZSVARTT / 1862;** pe margine o cunună dintr-o ramură de stejar și una de laur, legate cu panglică.

Rv.: în câmp: sub coroana regelui Ștefan cel Sfânt, deasupra unor unelte agricole încrucișate, suprapuse de o cunună de spice, frunze de laur, fructe și flori, este așezată stema Transilvaniei. Sub aceasta un stup deasupra unei bare, flancată de arabescuri.

metal comun; D= 48, 50 mm; FB.

Resch nr. 257 (cu text modificat); Ciofu, p. 332;

colecția Mikó 432; N. 6359; primită de groful Mikó Imre la expoziție.

72. Medalie dedicată expoziției agricole și meșteșugărești de la Cluj, ediția 1862.

Av. /Rv.: idem Cat 71.

metal comun; D= 48, 50 mm; FB.

colecția Mikó 431; N. 6360.

1864

73. Medalie dedicată celui de al X lea Congres de medicină și științe naturale, de la Târgu Mureș, 1864.

Av.: în câmp: A / MAGYAR ORVOSOK / ÉS TERMÉSZET VIZSRLOK / X: GYÜLÉSÉNEK / 1864;

Rv.: circular: MAROS. VÁSÁRHELY. SZ. KIR: VAROSA; în câmp: scut oval în cartuș, încărcat cu un braț îndoit armat ce ține în mână o spadă care străpunge un cap de animal (leu sau câine) și o inimă.

metal comun; D= 37, 00 mm; B.

colecția colegiului 1671 a; N. 6581.

74. Medalie dedicată celui de al X lea Congres de medicină și științe naturale de la Târgu Mureș, 1864.

Av. /Rv.: idem Cat 73.

metal comun; D= 37, 00 mm; B.

colecția colegiului 1671 b; N. 6582.

75. Medalie dedicată celui de al X lea Congres de medicină și științe naturale de la Târgu Mureș, 1864.

Av. /Rv.: idem Cat 73.

metal comun, D= 37, 10 (mm); B (urme de lovire pe margine).

N. 6583.

1865

76. Medalie dedicată inaugurării edificiului Academiei de Științe al Ungariei, 11 decembrie 1865.

Av.: C RADNITZKY; XI. DEC: / MDCCCLXV; în câmp: fațada edificiului.

Rv.: HÁZA / MEGNYITÁSÁNAK / EMLÉKÉÜL / A / MAGYAR TUDOM: / AKADEMIA;

metal comun; D= 51, 00 mm; FB.

colecția colegiului 1672; N. 6549; donație a Academiei Ungare.

77. Medalie dedicată inaugurării edificiului Academiei de Științe al Ungariei, 11 decembrie 1865.

Av. /Rv.: idem Cat 76.

metal comun; D= 50,80 mm; FB.

colecția colegiului 1673; N. 6550; donație Kamar Floriș.

78. Medalie dedicată congresului al XI lea al medicilor și naturaliștilor, Bratislava, 1865.

Av.: circular: **POZSONY SZABAD KIRÁLYI VÁROSA**; în câmp: un oval cu o nișă superioară și una inferioară; în nișa superioară este coroana Ungariei, iar în nișa inferioară scut cu emblema orașului Bratislava; între ele: **A / MAGYAR ORVOSOK ÉS / TERMÉSZET VIZSGÁLOK / XI. GYÜLÉSÉNEK / 1865**;

Rv.: **W SEIDAN; SCIENTIA MOTV - CLARIOR**; în câmp: medicina și științele naturii personificate stau lângă o fântână. La baza celor trei trepte care duc spre fântână, este o bufniță.

metal comun; D= 41, 90 mm; FB.

colecția colegiului 1670; N. 6584.

1866

79. Medalie dedicată expoziției agricole de la Viena, 1866.

Av.: în câmp: **LANDU. FORST / WIRTSCHAFTLICHE / AUSSTELLUNG / IN WIEN / 1866 / JAUNER**; pe margine cunună din spice și fructe.

Rv.: circular: (cu scriere gotică) **K. K. Landwirthschafts – Gesellschaft in Wien**; în câmp: vulturul bicefal încoronat;

metal comun; D= 38, 70 mm; FB.

colecția colegiului 1755; N. 6390.

80. Medalie dedicată expoziției agricole de la Viena, 1866.

Av. /Rv.: idem Cat 79.

metal comun; D= 57, 20 mm; FB.

colecția colegiului 1796; N. 6391.

nedatăată

81. Medalie dedicată lui Schiller.

Av.: **S T**; în câmp: un altar pe care sunt depuse un bust al Atenei, un coif, o liră, un *volumen* desfășurat; lângă altar caducee, cârmă de corabie, un echer și o muză, spre stânga, care depune o ghirlandă de trandafiri.

Rv.: în câmp: **EHRE / DENFRAUEN / SIE / FLECHTEN / UND / WEBEM / HIMMLISCHE POSEN / INS / IRDISCHE LEBEN / FLECHTEN / DER LIEBE / BECLUCKENDES / BAND**

Ar.; D= 31, 60 mm; G= 12, 70 g; FB:

colecția Mikó 1682; N. 3223 / CMU 1306.

82. Medalie pentru premiere al K. K. Lanwirtschaft Gesellschaft din Viena.

Av.: AUSTRIA; în câmp: Austria, șezând pe tron, din față, ține un sceptru transversal. Sprijinit de tron un scut triunghiular cu acvila imperială bicefală.

Rv.: în câmp: **EHRENTREIS / DER / K. K. LANDWIRTSCHAFT / GESELLSCHAFT / IN WIEN**; pe margine coroană de frunze și ghinde de stejar.

Ar.; D= 34, 60 mm; F

MIHAELA COZA

ANEXA 1

In Cist. Sub litera B, la nr. 18, Leop. II coronatu Posonii 1790.

Pagina 4, nr. 16 Eyusdem (G. Bethlen) – Numus quadranqu: cum inscriptione: Hic est filius meus dilectus, in quo complacui. (1626)⁹.

Nr. 17. Eyusdem – quadranqu 1627.

Pagina 7, nr. 2: Mnem. Arg. Vienna ab obsidione Turcica liberate 1683.

Pagina 8, nr. 22: Mnem. Victoriae Turcar: de Christianis auxilio....., 1717.

Nr. 26: Mnem. Arg. Jubilaei Eccles.

Nr. 27: Mnem. Mortis Mariae conjg. Ioh. Ernesti, 1682.

Nr. 30: Mnem. Arg. Mortis Iosephi I Imp. 1711.

Nr. 31: Armisticii cum Turcis 1690.

Nr. 32: Pacis Badensis 1714.

Nr. 33: Festivitatis cujusde Eccles 1676.

Nr. 36: Mnem. Festivitatis cujusde Ecclesiasticae.

Nr. 40: Mnem. Nativitatis Leopoldi 1716.

Nr. 41: Occupatae arcis Tomosvari 1716.

Pagina 14-15. În cistula sub L. P

Mnemonică argentea et aenea (de la nr. 1 până la nr. 30 sunt medalii)

Mnem. In memoriam Scti. Dominici.

Innocentii XI.

Innocentii XII.

Stan. Mariae Theresiae homagiu prestan Daci.

Stan. Frederici II Boruesor R....

Arg. Caroli VI.

Gothae per Augustum Sax Elect capta 1567.

Friderici II.

Consulum es Senator. Traiectensium munificentia in Studiosas 1736.

Reip Franciae 1793.

Eyusdem.

Mn. arg. M. Amalia nubtia 1769.

Ferdinandi et M. Annae 1696.

⁹ Inscriptie identică cu cea din Benkö Ferentz, Enyedi ritkoságok, de la pagina 4, paragraful 3, numărul 1.

Protestantes persecuti ex..... 1732.
 Stan. Iesuites Sublati 1773.
 Mnem. arg. Iosefi secundi vota secunda 1765.
 Carolus VII Coronatus 1742.
 Anna Sophia R. Pol. Mors. 1717.
 Stan. Iosuitae deleti 1773.
 arg. Domus monetaria A. Carolinae erigiti 1743.
 Stan. Libertus Relig exerc. Indulgent Ios. II protest et Judeis 1781.
 arg. Emandatata Educas Juventis Ungaricae 1780.
 Leopoldi et Ludovicae nuptiae 1765.
 Ead.
 Gallicia et Lodomeria in fidem receptae 1773.
 Minor. ead.
 Stan. Mors. Mariae Theresia 1780.
 arg. Universitas Budensis restitutio 1780.
 Iubileum 2 m Reforme. 1717
 Stan Iubileum 3 m Reforma. 1817.
 Pagina 15. In cist. Sub L. Q.
 Mnem. aur. Iosephus II in Reg. -Rno. Coronati 1764.
 In memoriam inventa dextra manus S. Stefani 1771.
 Carolus Vi in reg. Rmon. eligit. 1711.
 Quadrata 1700.
 Caroli Siciliae R. et M. Amalia nubiae 1738.
 Norimberga gratulati Mathia II 1612.
 Moneta.
 Mnem. Mariae Theresia cura feri 1765.
 Mariae Theresia aquila tributor.
 Ios. II. adventus in Transilvaniae 1773.
 Stan. Tollerantia Iosephi II 1782.
 arg. Franciscus I coronatus in Reg-Rno 1745.
 Aneus Agris fodinis comercio 1769.
 Arg. Mnem. Exc. L. B. Steph. Veselinyi 1734.
 Aur. Mnemonia Iubilaei 3 Reform 1817.
 Arg. M. Theresiae homagi: prestatu Vienna 1740.
 Arg. Transilvaniae Magni pratus accipit 1765.
 Arg. M. Antonia et Ludovici nuptio 1770.
 Connub Iosephi et Elisabeth 1760.
 Mn. Aug. Memoriae exequias Franc. I 1765.

THE CATALOGUE OF THE MEDALS BELONGING TO THE MUSEUM FROM AIUD
(Abstract)

The work makes a short history of the ancient and numismatic collections of the Museum from Aiud (county Alba) founded in 1796. There are mentioned the main collectors which had given important pieces to this Museum and the history of these collections till today. Then, are presented the Austrian medals from the numismatic collectin between 1685-1866.

TRANSILVANIA ÎN MEDALII MAI PUȚIN CUNOSCUTE DE LA DIPLOMA LEOPOLDINĂ LA DICTATUL DE LA VIENA

O selecție de 16 medalii, opere de artă a unor sculptori monetari de prestigiu din școlile de la Augsburg, Viena, Berlin, St. Petersburg, Paris, București, Alba Iulia, Brașov și Budapesta, prezintă momente din istoria Transilvaniei timp de două secole și jumătate. Nepublicate în țară, sau doar listate și descrise sumar, ori păstrate în colecții private ardeleni și chiar în muzee de stat, publicăm acum fotografiile lor spre admirare și meditație. În explicații ne-am ghidat după principiul de drept Roman: *suum cuiquae tribure, neminem laedere*.

Prima medalie, *Medalie dedicată ocupării Oradei de către austrieci* (fig. 1), recent descoperită în colecțiile muzeelor din Viena și Budapesta, evocă momentul anexării spațiului carpatic¹ direct curții imperiale de la Viena, după ocuparea militară a Oradei la 5 iunie 1692. Legende medaliei sunt următoarele: Av.: circular: **LEOPOLDUS M. ROM. IMP. + * + IOSEPHUS P. ET. H. R. AVGVSTI. TURCARUM VICTORES PERPETVI** - + Rv.: semicircular: **SIC ASSVETA TVIS SEMPER VICTORIA CASTRIS.**; în exergă: **VARADIUM RECEP-/ DIE V. IUNI-/ M D CXCI.**

Subliniem remarcabila ei realizare în stil manierist, reprezentând marea măiestrie a gravorilor din școala de la Augsburg (gravor P. H. Müller). Inscripționarea **VARADINUM RECEP-[TUM]** (Oradea ocupată) și scena de pe revers în care magistratul orașului oferă împăratului cheile cetății și ale orșului, se corelează perfect cu atestarea cronicarului că prințul mercenar generalul Eugeniu de Savoia, născut la Paris și mort la Viena, și-a făcut intrarea triumfală în oraș, fără a evoca lupte, deși orașul era capitala Pașalâcului instaurat la 1660. Evenimentele pot fi înțelese dacă facem apel la pisania de pe biserica ortodoxă de pe câmpul comunei Sânmartin (la 10 km. sud de Oradea) în care se menționează că în timpul ocupației turcești această biserică a fost transformată în moschee. Probabil că aici, pe câmpul liber, era cartiruită armata de graniță turcească și aici au fost învăluți și dispersați spre sud de armata austriacă; biserica, transformată în lăcaș de cult mahomedan, îndeplinea rolul de moschee de serviciu a armatei otomane instalată în apropiere și nu în oraș sau în cetatea mică.

În colecția Bibliotecii Academiei Române (preluată de Muzeul Național de Istorie a României) se află o altă medalie inedită, bătută în memoria eliberării Oradei de sub turci, semnată de sculptorul G. Hautsch din Nürnberg. Aversul prezintă o alegorie feminină rezemată de un munte (simbolizând Dacia bogată și arcul Carpaților); în mâna dreaptă ține o ramură de laur iar în stânga flori și fructe; alături, un Amoraș șezând, ține o tavă cu fructe deasupra capului; un al doilea Amoraș, ține în mâini o seceră și spice de grâu. Deasupra, circular, inscripția **DACIA FELIX**. Jos, în dreapta, sigla G. H. Reversul prezintă o vedere panoramică asupra orașului Oradea, în care se văd cetatea și două biserici. În exergă, sus, pe o panglică, numele orașului **GROSSWARDEIN**. Jos, o linie orizontală, sub care este inscripția; **AUSPICIIS LEOPOLDI M. DEDIT CAPT. D. 5 IVN. A. 1692**².

¹ Diploma leopoldină se referea la: Transilvania centrală, Maramureșul. Țara Crișurilor și Banatul.

² Argint, 40 mm.

În aceeași colecție se mai află și o medalie inedită dedicată eliberării Timișoarei de sub ocupația turcească³ de armata împăratului Carol al VI-lea de Habsburg, a cărui efigie (cap laureat dreapta) este gravată pe avers, iar pe revers, Victoria șezând, cu steagul Daciei în mâna stângă și punând cu mâna dreaptă coroana regală deasupra armeriei Ungariei. Pe fond, vedere panoramică asupra orașului Timișoara. Sus inscripția: **TEMESVARO EXPVGNATO** iar jos, pe trei rânduri: **R. HVNG. TERMIN. DECVMAN. PRIMVM RESTITVTVS. MDCCXVI.** Așadar, se confirmă restabilirea graniței de sud a vechii Dacii și mai târziu a Coroanei, sub lancu și Matei Corvin.

Remarcăm aici că steagul Daciei, alegoria Daciei sau numele ei însoțit de diverse epitețe (**DACIA FELIX, RESTITUTOR DACIAE, VICTORIA DACICA, SECVRITAS DACIC** ETC.) se găsesc pe circa două duzine de medalii catalogate sau nu, emise de Austria în secolele XVII – XVIII, în urma numeroaselor campanii, legislații, anexări, în arealul românesc. Acestea probează strategia pe termen lung a curții imperiale vieneze, urmărind ocuparea întregului teritoriu al vechii Dacii; maxima ei expansiune se va realiza în 1789 – 1791, când Marele Principat al Transilvaniei și Bucovina erau de mult anexate, iar Muntenia și Moldova se aflau sub administrații militare austriece instalate de prințul F. I. de Couburg la București și, respectiv, la Roman.

La 4 decembrie 1691 este semnată prima diplomă leopoldină, începând a fi aplicată. Conform acesteia, românii ca națiune și confesiune ortodoxă sunt declarați tolerați (*non receptae*). Pentru românii ardeleni, memorandumul către împărat devin arme de luptă întru apărarea identității lor naționale, marcate prin: Horea la împărat (1779, 1783, 1784) urmate de martiriul de la Alba Iulia redat simbolic prin medalia-icoană⁴ (fig. 2), *Supplex Libellus Valachorum* (1791), vizita lui Andrei Șaguna la Viena (13 febr. 1849), memorandumul în patru limbi publicat de Gh. Barițiu la Sibiu, culminând cu anii 1892-1894 când memorandiștii din Partidul Național Român sunt refuzați la curtea imperială, apoi judecați și întemnițați. *Medalia în sprijinul memorandiștilor de la Cluj*⁵ (fig. 3) evocă solidaritatea populației din București cu luptătorii ardeleni judecați la Cluj în 1894. Medalia are pe avers legenda: **TOTUL PENTRU/ NAȚIUNE**, iar pe revers: **7 MAI/1894**

Medaliile următoare prezintă câteva momente din înfrângerea revoluției maghiare pe pământ românesc în vara anului 1849. *Medalia înfrângerii de către austrieci a generalului Bem la Timișoara în august 1849*⁶, având pe avers legenda: **FRANCISCVS IOSEPHVS I. AVSTRIAE IMPERATOR**, iar pe revers, semicircular: **AD * TEMESVARIAM**; în exergă: **MDCCCIL**; în stânga și dreapta imaginii: **D. IX AVG.**; (fig. 4) și *Medalia dezvelirii monumentului victimelor contrarevoluției de la Arad, 1849* (fig. 5) dedicată celor 13 generali din armata maghiară executați cu sadism după capitularea de la Șiria a comandamentului lui

³ Argint, 40 mm, gravori B: Richter și P. Würth.

⁴ Bronz turnat, 170 mm, unifățată, semnată de Șt. Grudinschi și emisă cu prilejul bicentenarului răscoalei lui Horea (1984).

⁵ Medalia este datată 7 mai 1894. Alamă aurită (în ilustrație este reproducă cu și fără panglică tricoloră).

⁶ Argint, 60 mm, gravor W. Seidan (colecția Kunsthistorisches Museum, Viena).

⁷ Bronz, 60 mm, gravor A. Scharf.

L. Kosuth, sunt remarcabile lucrări de artă heraldică în stilul baroc vienez. Încercând a descifra națiunile cărora le aparțineau victimele de la Arad, ale căror nume sunt trecute pe reversul medaliei, credem că erau 5 maghiari, 4 austrieci, 2 sârbi, 1 croat și 1 polonez. Pe avers, în stânga și dreapta imaginii alegorice a Libertății: **1890 OCTOBER/6. [6 Octombrie 1890]**, iar pe revers, între ramuri de laur, numele celor 13 generali: **DAMJANICH/JANOS (NAGY-SANDOR/ JÚZSEF † AULICH/ LAIOS/ <-) KISS/ERNŐ <-) / GROF VECSEY/ KÁROLY † TÓRÓK/IGNACZ/ LAHNER/GYÓRGY † KNEZICS/ KÁROLY/ POLTENBERG/ ERNŐ † GRÓF LEININGEN/ KÁROY/ SCHWEIDEL/JÓSEF † DESSEWFFY/ ARISZTID/ LÁZÁR/VILMOS**; sus: **ARAD**; jos: **1849/ OCTOBER 6.**;

În colecția noastră mai există o frumoasă medalie maghiară datată 1874, cu inel, panglică tricoloră și armeriile statului⁸ evocând data de 15 martie 1848 când la Pesta se declanșa revoluția națională antihabsburgică și cea de-a 25-a comemorare a executării, la Arad (6 oct. 1849) a celor 13 generali participanți la revoluție. Festivitățile dedicate acestor evenimente au avut loc la Arad.

Participantă la înfrângerea trupelor revoluționare maghiare, Rusia pravoslavnică bate două medalii în 1849, una ca distincție militară (Resch, nr. 256) și alta, mai rară⁹ (fig. 6, avers). Aceasta constituie un debut timpuriu în arta medalistică simbolistă. Aversul prezintă lupta, pe un pisc de munte, a unui balaur cu trei capete (simbol al triplei devize a revoluției) cu vulturul bicefal de care se sprijină un scut cu stema Romanovilor. În jur legenda: **С НАМИ БГБ. РАЗУМБЫТЕ ІАЗЫЦЫ І ПОКОРАЙТЕСА**; pe revers: **РОССІЙСКОЕ/ ПОБЯДНОСНОЕ ВОЙСКО/ПОРАЗИЛО І УСМИРИЛО/ МЯТЕЖ/ ВЪ ВЕНГРИИ І ТРАНСИЛЬВАНИИ/ ВЪ 1849 ГОДУ**; [Cu noi este Dumnezeu, înțelegeți popoare și vă aplecați. Pe revers este numai textul: Armata rusă victorioasă a înfrânt și pacificat răzvrătirea în Ungaria și Transilvania în anul 1849].

Prezentăm în continuare câțiva oameni de seamă pe medalii rare.

Medalia dedicată lui Franz Liszt (fig. 7) emisă cu prilejul tumeului său concertistic în Banat, Transilvania și Principatele Române¹⁰, în preajma revoluției de la 1848, a fost lucrată, după toate probabilitățile, la Alba Iulia. Piesa nu este cunoscută în muzeele investigate de noi (Budapesta, Viena, Weimar)

Medalia comemorativă J. Honterus (1498 – 1898), teolog, reformatorul bisericii ardelenene, strălucit cărturar, editor, tipograf¹¹ având pe avers legenda: **JOHANNES HONTERUS ·1498 1549·**; iar pe revers circular: **ZUR ERINNERUNG AN DEN 21 AUGUST 1898** trei stele; în câmp: **WACHET/ UND/ BETET**(fig. 8) și placheta dedicată lui H. Oberth¹², inventatorul rachetei cosmice, membru de onoare post-mortem al Academiei Române din 1991 (fig. 9, avers), întregesc acest modest capitol. Legenda din câmp subliniază contribuția savantului: **60 ANI/ 23 MAI 1923/ HERMANN OBERTH/ SUSȚINE LUCRAREA/ “RACHETA SPRE SPATIILE INTERPLANETARE”/ LA UNIVERSITATEA DIN CLUJ.**

⁸ Argint, 33 mm.

⁹ Cupru, 65 mm, gravori F. P. Tolstoi și A. Lialin.

¹⁰ Bronz, 26 mm, unifațetată.

¹¹ Argint, 23 mm, gravor H. Magnussem.

¹² Bronz, 68x80 mm, gravor Șt. Grudinschi.

Ne gândim și la alți oameni de seamă ai Transilvaniei cărora încă nu li s-au emis medalii pe măsura rolului lor în istoria și cultura țării, ca de exemplu: **Stephan Ludwig Roth**, profesor și pastor sas, apărător convins al conviețuirii interetnice, militatnt în revoluția română de la 1848 în Transilvania, susținător al limbii române și care spunea în 1842: "...noi avem deja o limbă a țării. Nu e nici limba germană, nici cea maghiară, ci este limba română"¹³. Judecat de "tribunalul de sânge" sub acuzația de dușman al Ungariei, el este executat la Cluj în mai 1849. A lăsat o imensă operă istorică, filosofică și social-politică;

Béla Bartók, muzicolog remarcabil, născut la Sânicolaul Mare în 1881, mort în exil la New York în 1945. A învățat și a concertat în Transilvania, apoi la Budapesta și București ca prieten a lui George Enescu. A colecționat 3. 000 de cântec aparținând folclorului românesc din Transilvania și Banat¹⁴. A fost ales membru post-mortem al Academiei Române în 1991 și credem că merită o medalie omagială românească pe măsura monedelor – medalii comemorative din argint și aur emise în 1961 de Banca Națională a Ungariei¹⁵.

Inocențiu Micu Klein (1692 – 1768), ilustru cărturar ardelean, episcopul unit ale cărui rămășițe pământești au fost aduse de la Roma și reînhumate în fața altarului catedralei Sfânta Treime din Blaj. Cu acet prilej s-a bătut o medalie al cărei mesaj de idei este foarte modest¹⁶. Piesa este însă o raritate.

Continuăm cu placheta inedită (fig. 10), ce prezintă pe generalul german E. von Falkenhayn¹⁷, mesager al Germaniei, venit în fruntea unei armate pentru a împiedica împlinirea aspirațiilor multiseculare de unire a tuturor românilor ce aveau să triumfe prin Rezoluțiunea Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia la 1 Decembrie 1918. Reușită artistic, placheta conține o lungă inscripție în limba latină (inspirație a cercurilor catolice târgmureșene), care preamărește victoria sa împotriva armatei române la Tg. Mureș în 1916. Izvorâte din stări emoționale de război, lăsăm asemenea texte pe seama istoriei ce memorează victoriile românești de la Mărăști, Mărășești și Oituz. Iată legende: Av.: **DE FALKENHAYN/ INCLYTO ARMORVM VICTRICI VM DVCI/ GRATA IN AEVUM LIB. REG. HVNG. CIV. / MAROS – VASARHELY**; Rv.: **IN MEMORIAM/ TRANSSILVANIAE/ AB IMMANI HOSTE/ VALACHO/ LIBERTATAE/ ANNO SALYTIS/ MDCCCCXVI**. (Lui von Falkenhayn, renumit comandant, învingător în războaie în timpul eliberării Ungariei, recunoștință din partea orașului Târgu Mureș. În amintirea eliberării Transilvaniei de sub groaznicul dușman român, în anul salvării 1916).

Adăugăm câteva medalii inedite ale expozițiilor ardelen: expoziția Țării Bârsei din 1884 de la Brașov¹⁸ (fig. 11) și prima Expoziție Zootehnică a Transilvaniei și Banatului de la Cluj din septembrie 1924¹⁹ (fig. 12), lucrare, se pare, a sculptorului

¹³ St. L. Roth, *Der Sprachkampf in Siebenbürgen. Eine Belenchtung des Woher und Wohin?*, Kronstadt, 1842, p. 47. Noi am prezentat Societății Numismatice Române proiectul unei medalii omagiale dedicată lui St. L. Roth.

¹⁴ ****Bela Bartok 1881 – 1945**, Oradea, 1971, p. 6.

¹⁵ R. S. Yeoman, *Current Coins of the World*, Racine, USA, 1970, p. 107 – 108.

¹⁶ *Magazin istoric*, 2/1998, p. 73.

¹⁷ Zinc, 55x65 mm, gravor Telcs; datată 1916.

¹⁸ Bronz argintat, 53 mm.

¹⁹ Bronz, 25 mm, unifațetată.

monetar A. Lavrillier de la monetăria din Paris. Cele două piese prezintă compoziții de valoare heraldică deosebită.

Încercăm, cu oarecare emoție, să prezentăm în premieră, patru medalii emise după Dictatul de la Viena, interesând Transilvania.

În 1941, Uniunea Economică a Maghiarilor din Transilvania organizează o expoziție a gospodarilor din Secuime²⁰ (fig. 13, avers). Aversul medaliei prezintă o bogată arhitectură a bisericilor fortificate (cetăți țărănești) ardelene, întâlnite atât în localitățile secuiești cât și în cele locuite de sașii și românii din ținutul Târnavelor, sau la Cisnădie și la Tg. Mureș și circular legenda: **ERDELYI MAGYAR-
GAZDASÁGI EGYESÜLET SZEKÉLYFÖLDI KIALLITASA – 1941 –** [*Expoziția Asociației Economice Maghiare Ardelene din Secuime*]. Reversul are un dreptunghi rezervat înscriserii numelui participantului, sub coroana Sf. Ștefan.

Medalia Lojei Masonice din Oradea²¹ (legenda *Oradea Mare de la Răsărit* sugerează perioada emisiunii) prezintă statuia ecvestră a Sf. Ladislau ce străjuiește intrarea la Muzeul Țării Crișurilor și circular legenda: **LÁSZLÓ KIRALY J. . T. . Sz. . K. . O NAGYVÁRAD KELETEN†**. Pe revers, mâini strânse; deasupra lor trei stele iar în legenda circulară se distinge numărul lojei locale: **BOLCSESSEG ERŐ ES SZÉPSÉG. 000876** [*Înțelepciune, forță și frumusețe*] (fig. 14). Medalia pare a fi emisă în 1941 – 1942, la 850 de ani de când, în 1091 – 1092, cete organizate de unguri, sub conducerea regelui Ladislau pătrundeau pe valea Crișurilor în Transilvania, începând organizarea, după modelul orașelor coroanei, a cnezatelor românești preexistente atestate în Gestele lui Anonymus, notarul regelui Bela al III-lea. Personal, am văzut la Oradea și o medalie mare (cca. 70 mm) cu aceleași reprezentări și inscripții.

În fine, prezentăm primele medalii ale Corvineștilor semnate de renumitul sculptor L. Beran de la monetăria din Budapesta²². Voievodul român Iancu de Hunedoara călare, în costum de cruciat, acoperă aversul²³. Legenda circulară: **MAGYAR· DÉLVIDÉK· VISSZAFOGLALÁSA· EMLÉKÉRE †** [*În amintirea reocupării regiunii de sud a Ungariei*]; în câmp: **HUNYADI JÁNOS** [*Iancu de Hunedoara*]; Pe revers sunt trei armerii: a familiei Corvineștilor, a Ungariei sub coroana Sf. Ștefan și a unei cetăți medievale, probabil Petrovaradin, pe Dunăre și circular legenda: **VITÉZ · NAGYBÁNYAI · HORTHY· MIKLÓS· KORMÁNYZÓSÁGÁNAK · XXII· ÉVÉBEN · 1941 ·** [*În cel de-al 22-lea an de guvernare al cavalerului Horthy Miklós de Nagybánya*] (fig. 15). Medalia are inel și panglică. A fost emisă ca decorație, consemnând anexarea la Ungaria hortistă a Voivodinei sârbești în 1941.

Medalia regelui Matei Corvin (mezinul familiei mixte a lui Iancu de Hunedoara și a Elisabetei Silagy) a fost emisă tot ca decorație la cea de-a 500-a aniversare a regelui, în 1940, consemnându-se și anexarea “regiunilor ardelene”, rod al

²⁰ Bronz lucios, 43 mm.

²¹ Cupru aurit, 41 mm.

²² D-na K. Bértok din Budapesta, în comunicarea *Ausländische Münzentwürfe eines ungarischen Medailleurs* prezentată la al XII-lea Congres Internațional de Numismatică. Berlin. 1997, omite aceste două medalii semnate de L. Beran (Vortrags zusammenfassungen, p. 209 – 210).

²³ Aliaj zinc, 35 mm. Panglică albastră și galben.

Dictatutului de la Viena. Aversul prezintă efigia spre dreapta a regelui, așa cum se vede și pe monumentul de la Cluj-Napoca, iar circular legenda: **ERDÉLYI · RÉSZEK · FELSZABADULÁSÁNAK · EMLÉKÉRE**· motiv floral 1940· motiv floral [*În amintirea eliberării părților transilvănene*]. Reversul prezintă numai armeria Transilvaniei medievale independente²⁴ și circular legenda: **VITÉZ · NAGYBÁNYAI · HORTHY · MIKLÓS · KORMÁNYZÓ · ORSZÁGLÁSÁNAK · XX · ÉVÉBEN** motiv floral [*În cel de-al 20-lea an al guvernării cavalerului Horthy Miklós de Nagybánya*]. Scutul din câmp are pe cele două laturi lungi legenda: **MÁTYÁS · KIRÁLY · SZULETÉSÉNEK · 500 · ÉVFORDULÓJÁN** [*500 de ani de la nașterea regelui Matia*] (fig. 16).

Pe fiecare medalie se adaugă și numărul de ani de când M. Horthy se găsea la conducerea Ungariei: 22 și respectiv 20 de ani. Menționăm că în colecția noastră există două medalii cu regele Matei: una din aliaj de zinc, brună, iar alta din aliaj de zinc argintat, ceea ce sugerează existența a două clase.

Din păcate, aceste medalii sunt mărturii nu numai despre Corvineștii de stirpe română, ci și mărturii de neuitat despre soarta popoarelor căzute temporar la discreția armatei și bandelor paramilitare hortiste. Ele amintesc de genocidul sârbilor din Bacika și Subotica (arhivele publicate arată peste 39.000 de victime în 1942 în Banatul sârbesc²⁵, de genocidul românilor ardeleni din Cluj, Ip, Trăznea, Moisei, Sighet etc. (arhivele publicate arată peste 200.000 de executați, traumatizați, expulzați, preoți și biserici batjocorite)²⁶ ca și holocaustul evreilor din Transilvania de nord – est (un studiu recent arată 140.000 de morți)²⁷. Conexarea cultului crimei cu imaginea Corvineștilor constituie un sacrilegiu al iredentismului de tip hortist.

În legătură cu medalii referitoare la Transilvania putem să amintim că în colecția colonelului în rezervă Ion Dogaru din București se află o medalie din bronz de 41 mm, deosebit de rară. Aversul prezintă statuia ecvestră a regelui Matei Corvin (inaugurată la Cluj în 1902) spre dreapta, având în fundal biserica Sf. Mihail, lângă care se află și astăzi. Reversul prezintă un scut cu armeriile vechi ale orașului, sus majusculele **KAC** așezate pe patru coloane, în dreapta și stânga ramuri de laur, iar jos milesimul 1880. Asemănarea averusului cu timbrele ungurești de 20 f + 1p (colită verde) și de 20 + 10f (roșu) semnate de artistul Toth Gyula, emise în 1940 cu prilejul aniversării a 500 de ani de la nașterea lui Matei Corvinul, ne face să presupunem că și medaliala a fost emisă tot atunci, când KAC împlinea 60 de ani (cu întreruperea din 1918 – 1940). Majusculele însemnă Kolozsvári Akadémia Club (Clubul Universitar Cluj), înființat în 1880. Se știe că în 1872, prin decret semnat de împăratul Franz Iosif, a luat ființă Universitatea maghiară din Cluj, cu patru facultăți, care, în pofida cererilor legitime ale populației românești, majoritară în Transilvania, de a se crea o universitate multiculturală și cu limba de predare română, nu avea decât o catedră de limbă și literatură română în cadrul facultății de litere²⁸. Universitatea maghiară și KAC au fost reactivate la Cluj în timpul ocupației hortisto-fasciste din 1940 – 1944.

În ideea apropierei româno – maghiare, aceste medalii trebuiesc cunoscute de ambele popoare care astăzi, prin Tratatul de reconciliere și bună vecinătate semnat la

²⁴ Aliaj zinc, 35 mm. Cu panglică bleu. Datată 1940.

²⁵ I. Ardeleanu și colab., *Teroarea hortysto-fascistă în nord – vestul României. Septembrie 1940 – octombrie 1944*, București, 1985, p. 49.

²⁶ Idem, *op. cit.*, p. 56 – 147.

²⁷ D. C. Giurescu, *Evreii din România, Magazin istoric*, nr. 11/1997, p. 72 – 77.

²⁸ Șt. Pascu și colab., *Istoria Clujului*, Cluj, 1974, p. 349.

Timișoara în septembrie 1996 (cu oarecare întârziere, în perspectivă istorică) recunosc granițele stabilite prin Tratatul de la Trianon din 1920 și întreprind pas cu pas măsuri legislative, convenții bilaterale etc., cu scopul eradicării surselor traumatizante ale trecutului, recunoașterea drepturilor etnice și religioase, învățământul în limba maternă, promovarea culturii naționale etc.

Încheind, credem că miscellanea medalistică prezentată aici aparține atât istoriei României cât și moștenirii cultural – istorice a arealului central – european, la capitolul multiculturalism.

Potrivit filosofiei istorie, istoria nu înseamnă numai stocarea ca într-o bancă de date a informațiilor și privirea retrospectivă, rece, asupra medaliilor și personalităților de seamă, asupra creșterii și descreșterii societății umane. Ea trebuie să permită și înțelegerea euristică a tendințelor prezentului²⁹, ca și prospectarea epistemologică a viitorului. Istoricilor li se cere să fie și operatori în banca de date a trecutului dar și medici curanți ai sentimentelor firești și ai susceptibilităților concetățenilor de azi și de mâine ai României întregite, dar **sine ira et studio**, pe cât este omenește posibil.

VALERIAN L. CIOFU

LA TRANSYLVANIE DANS DES MÉDAILLES PEU CONNUES DEPUIS LA
DIPLOME LÉOPOLDIENNE AU DICTÉE DE VIENNE
(Résumé)

Une selection de 16 médailles rares ou inédites, merveilles de l'art mineur, gravées par remarquables sculpteurs de Augsburg, Vienne, St. Petersburg, Bucharest, Alba Iulia, Brașov, Berlin. Budapest, sont illustrées et commentées en raccourci. Pour la première fois dans la littérature roumaine sont publiées: la médaille de l'occupation autrichienne de Oradea (1692), quelques médailles sur la défaite de la révolution hongroise de 1848 / 1849 sur le territoire roumain, aussi bien que les médailles frappées après le Dictée de Vienne (1940). L'affirmation des rigueurs héraldiques par certains artists (à savoir P. H. Müller, W. Seidan, A Scharf, L. Beran, F. P. Tolstoi) et les tendances vers l'art symboliste sont remarquées. Quelques médailles (fig. 2, 3, 5, et 10) évoquent des événements historiques particulièrement émouvants. Les exigences de l'ontologie dans l'étude reposent sur le principe du Droit Romain: **suum cuiquae tribuere, neminem laedere**.

En conclusion, l'auteur avance l'opinion que ces médailles appartiennent tantôt à l'histoire de la Roumanie, que de la zone centrale – européenne. Quelques considerations sur la philosophie de l'histoire et le rôle de l'historien honnête sont soulignées. 14 pièces appartiennent à la collection de l'auteur et 2 pièces à la collection viennoise Kunsthistorisches Museum dont l'auteur exprime sa reconnaissance.

²⁹ M. Aymard, *Braudel ne învață istoria*, în F. Braudel, *Gramatica civilizațiilor*, Ed. Meridiane, București, 1994, p. 5.

fig.1

fig.2

fig.3

fig.4

fig.5

fig.6

fig.7

fig.8

fig.9

fig.10

fig.11

Materialul și tehnologia de execuție a medaliilor și monedelor conferă acestora, din naștere, indicatori de valoare pe piața numismatică.

Criteriile de valoare a pieselor numismatice sunt multiple și s-au conturat în publicații de istoria “artei minore” din diverse zone culturale și istorice, nelipsindu-le chiar unele influențe locale sau personale.

Aceste criterii pot fi enunțate, fără a stabili priorități, astfel:

Materialul folosit;

Tehnologia de execuție;

Concepția artistică (și numele artistului, pictor sau gravor);

Mesajul de idei (legende și reprezentările heraldice);

Gradul de conservare;

Raritatea (mărimea tirajului).

Criteriile 3 și 4 recurg la istoria artei și, în general, la istorie și nu le vom dezvolta aici. Criteriul 5 a fost pus în tipare, mai bine, în literatura germană, care stabilește următoarele grade de conservare, devenite de folosință internațională¹:

V – foarte bine conservată (sehr gut erhalten – s. g. e.);

IV – frumoasă (schön – sch.);

III – foarte frumoasă (sehr schön – s. sch.)

II – excelentă (vorzüglich vzgl.);

I – luciu de matriță (Stempelglanz – Stgl.) sau piesă necirculată.

În limba franceză, acest din urmă grad de conservare este numit “fleur de coin” (floare de colț).

Fabricanții de medalii mai folosesc calitatea P (Polierte Platte, suprafață șlefuită), nu ca un grad de conservare, ci ca o tehnologie specială de execuție. În zonele cu o piață numismatică săracă, vitregită de istorie, se mai folosesc și următoarele grade de conservare: bine conservată; mediocră, slabă (piesa are arsuri, corodări chimice, lovituri, tocirea efigiei sau mobilelor heraldice).

Includerea în colecție a pieselor cu aceste calități este provizorie, până la găsirea altora de calitate superioară, recunoscută².

Raritatea acestor piese se notează prin majuscula R urmată de un indice 1, 2.... 7 sau multiplicată RR, RRR...

Materialele folosite și tehnologiile de execuție a medaliilor urmăresc progresele tehnice ale societății umane și a bunăstării ei.

¹ E. Beckenbauer, *Standard Münzkatalog. Deutschland seit 1871*, München, 1972, p. 2.

² Piese numismatice, fie dintr-o păstrare de durată în vecinătatea surselor de vapori organici și gaze corozive, fie au stat în pământ murdar sau au fost aruncate în canalizări, devin încărcate de murdărie, săruri de cupru etc. Dacă sunt rariți, ele pot fi curățate în soluție apoasă de amoniac 3-10% (progresiv) și după spălare se reevaluează gradul de conservare (ref. V:L:Ciofu, *Cleaning Coins and Medals*, în *The Numismatic Revue*, vol. XI, nr. 4-6, New-York, 1970, p. 124-126.

În secolele trecute, se foloseau numai metale maleabile, ușor deformabile prin tehnologia presării la cald, pe care le numim materiale și tehnologii convenționale (clasice): Astfel, parcurgând catalogul monedelor și medaliilor ardelenene publicat prin străduința extraordinară a bijutierului brașovean A. Resch³, constatăm că în secolele XVI-XIX se foloseau metale prețioase, aur și argint, precum și metale comune: bronz, plumb, zinc, cupru, alamă: Două medalii s-au executat și din metale greu fuzibile, fapt extraordinar pentru acea vreme, anume: platina (în medalia legii metalurgice în Transilvania, 1747, de 26 mm) și nichelul (în medalia serbării unirii de la Brașov, 1886, de 35 mm).

Spre sfârșitul secolului al XIX-lea a intrat în familia matalor convenționale și aluminiul presat adânc la cald, amintind aici doar două dintre ele: medalia expoziției electrotehnice internaționale de la Frankfurt pe Main, 1891, de 50 mm (lucrată la Neuhausen în Elveția, gravor Kircarach) și medalia expoziției cooperativelor din România, București, 1894, de 35 mm.

În ultimul pătrar al secolului XX, revoluția tehnico-științifică din țara noastră a adus și în medalistică inovarea tehnologiilor și folosirea de noi materiale, pe care le numim neconvenționale și pe care le exemplificăm prin câteva piese din colecția noastră.

Comemorarea a 500 de ani de la moartea lui Pavel Chinezu, comite al Timișoarei, victorios în luptele contra turcilor la Câmpul Pâinii – Orăștie, în 1479, ca aliat cu Ștefan Bathory și la asediul Timișoarei în 1842, a ocazionat emiterea unei medalii din alamă aurită de 47 mm, executată prin electroeroziune (fig. 1). Aversul prezintă bustul spre dreapta al comitelui, în jur legenda ***IN MEMORIAM* PAVEL CHINEZU 1432 – 1404;** în exergă: **500**. Reversul prezintă un scut cu stema Banatului de Timișoara și circular legenda: **FUNDATIA CULTURALĂ "BANATUL" * 1994 ***. Lângă scut sigla **OD** a autorului Octavian Dogariu, muzeograf la Muzeul Banatului⁴.

Metalurgia pulberilor este o altă tehnologie neconvențională; ea constă în fabricarea pieselor la dimensiuni precise, cu deșeuri practic nule, folosind metale sub formă de pulberi de dimensiuni micronice, tratate termic, presate în matriță, apoi sinterizate în cuptor cu atmosferă inertă. Se utilizează la fabricarea lagărelor și roților dințate silențioase, magneților, contactelor electrice, pseudo-aliajelor, produse carbunoase, materiale refractare etc.

Pulberile metalice pure sau în amestecuri precise pot fi: nichel, cobalt, fier, cupru, argint, aluminiu, platină, pământuri rare, dar și siliciul și carbonul (care sunt metaloide), în funcție de aplicațiile și performanțele urmărite.

Placheta depusă pe Lună în iulie 1969 de astronauții americani, având dimensiuni de 40x34mm, grosimea de 1 mm, a fost executată din pulbere de platină de puritate 999 ‰.

³ A. Resch, *Siebenbürgische Münzen und Medaillen von 1538 bis zur Gegenwart*, Hermannstadt, 1901, p. 216-255.

⁴ Electroeroziunea constă în prelucrarea după desen prin eroziune a metalelor, produsă de descărcări electrice de la un generator electronic de impulsuri, comandat de un procesor. Scula de lucru este un fir sau un electrod masiv sub tensiune. Utilajul și tehnologia au fost concepute de specialiști români de la institutele ICPE (ing. Gh. Jitianu) și ICTCM din București și puse în fabricație de serie la ELECTROTIMIȘ SA din Timișoara. Invenția a fost brevetată întâi de familia ing. B. R. Lazarencu din Chișinău în 1943.

S-au fabricat și monede rusești (1824 – 1845) și sovietice (1980) din platină prin această tehnologie⁵, iar în ultimii ani și medalii din pulberi mai ieftine, în Ucraina și România⁶.

Cu prilejul conferințelor periodice ale specialiștilor în materie, la Cluj-Napoca, au fost emise medalii din materiale și prin tehnologii neconvenționale, pe care le vom prezenta în continuare.

Medalia **A doua conferință națională de metalurgia pulberilor** din noiembrie 1983 (fig. 2), prezintă pe avers o clepsidră în care intră pulberi și ies diverse piese de asamblare și organe de mașini. Denumirile (întregi sau prescurtate) a cinci instituții participante la program: Institutul Politehnic Cluj-Napoca, ICPE, ICCM, ICEM și IAMN, a fabricii SINTEROM și a CNST, sunt înscrise pe cele două fețe. Calitatea suprafețelor este foarte lucioasă. Piesa este nemagnetică și are diametrul de 60 mm.

Medalia **A III-a conferință națională de metalurgia pulberilor**, noiembrie 1988 (fig. 3), prezintă pe avers o presă și majusculile **MP**. Pe ambele fețe sunt înscrise denumirile institutelor participante și ale fabricilor SINTEROM și NEFERAL, lipsind CNST. Piesa este magnetică, are suprafața mată și diametrul de 60 mm.

Ambele medalii au valoare de document în metal, exemplar de tehniciste, în dauna valorii artistice, și sunt tipice epocii respective. Mesajul de idei exprimă însă, angajarea spațiului mioritic în revoluția tehnico-științifică.

Următoarele patru medalii transilvane, unifațetate (plachete) sunt din materiale pămâtoase presate în stare umedă în modele negative, apoi arse la cuptor și lăcuite. Folosirea pământurilor arse naturale (argile) de diverse compoziții și nuanțe coloristice pentru ceramica menajeră și decorativă sau executarea figurinelor ca obiecte de artă, este cunoscută în arealul sud-est european de la culturile Cucuteni, Hamangia, Sântana de Mureș, Tanagra, până la olăritul de la Marginea, Horezu, Hălmagiu și Harghita, la care trebuiesc adăugite vasele și figurinele din zonele bogate în caolin ca Franța, Saxonia, China, Japonia, Persia.

În ultimele decenii a intrat în familia materialelor neconvenționale pentru medalii și porțelanul, o ceramică albă sau translucidă, impermeabilă, ce conține caolin, feldspat ș. a. Saxonia germană pare a deține rolul de frunte și în medalistica din porțelan, de mare valoare artistică și documentară.

La noi, cred că debutul în utilizarea materialelor pămâtoase l-a realizat Secuimea. În 1978, ca urmare a strategiei de stat privind repartizarea teritorială a noilor fabrici electrotehnice, s-a construit la Tâțgu-Secuies o fabrică de izolatoare electrice și aparataj de instalații (siguranțe), prin valorificarea cercetărilor autohtone în domeniu.

În 1988, la sărbătorirea a 10 ani de activitate, prin grija și ingeniozitatea inginerului șef, d-na E. Fazekas, s-a executat o plachetă din ciment de carbură de

⁵ L. Călian, *O monedă de platină în colecțiile muzeului clujean*, Acta MN, 33, Istorie II, 1996, p. 327-329, și I.G:Spasski, *Das russische Münzsystem*, Berlin, 1983, p. 185-186; 213.

⁶ În România aceste cercetări au fost inițiate și generalizate de Laboratorul de cercetări pentru metalurgia pulberilor de la Universitatea Tehnică Cluj-Napoca (prof. Dr. ing. Șerban Domșa: *Contribuții la materiale de fricțiune sinterizate*, teză de doctorat, 1977) în colaborare, în special, cu cercetători de la ICPE București (dr. W. Kappel, ing. O. Băncilă, ing. N. Duinea, dr. ing. St. Gavrilu).

⁷ Cercetările au fost efectuate de specialiști de la ICPE București (fiz. Eugenia Crucean, M:SC.: dr. ing. Ion Barbu ș. a.), cu concursul Catedrei de Tehnologia Materialelor a Institutului Politehnic Cluj-Napoca (șef de catedră prof. Dr. Attila Palfalvi ș. a.).

siliciu turnat din barbotină apoasă în formă negativă de ipsos⁸. Reprezintă vederea în profil a fabricii, sus: marca înregistrată într-un contur eliptic cu majusculele: **EL CO = ELECTROTEHNA – COVASNA** separate de un izolator, alături anul începerii producției **1978**, iar jos este scris: **TG. SECUIESC ÎNTEPRINDEREA DE IZOLATORI ELECTRICI DE JOASĂ TENSIUNE**. Placheta este de culoare bleu deschis, dimensiuni 90x95x5 mm (fig. 4). Materialul folosit, designul (o paletă), culoarea și legenda în limba română sunt onorabile.

În deceniul 9, Cooperativa “Arta Harghitei” din Miercurea-Ciuc a realizat, pentru scopuri turistice, următoarele două plachete din pământuri arse (argile) pe care le prezentăm în continuare.

Placheta rotundă a Hotelului “Tușnad” din stațiunea subalpină Băile Tășnad, reprezintă fațada acestui hotel nou, de mare confort, care în prelungire are instalații de tratament în profil cardio-vascular, nevroze, aparat digestiv, metabolic, locomotor. Piesa are diametrul de 110 mm, culoare maro, este acoperită cu lac transparent și legendele sunt în limba română: sus: **ROMANIA BĂILE/TUSNAD**; în exergă: **HOTEL/Tușnad** (fig. 5).

Placheta rotundă a mănăstirii franciscane din Șumuleu-Ciuc reprezintă profilul acestei biserici și în stânga, semicircular: **CSIKSOMLYÓ** (Șumuleu-Ciuc). Piesa are diametrul de 67 mm și este lăcuită portocaliu (fig. 6). Biserica, un bogat monument de arhitectură catolică, își consemnează începutul din 1208, înainte de năvălirea tătară și a fost reconstruită în 1442 sub lancu de Hunedoara.

Fabrica de produse ceramice din Miercurea-Ciuc a realizat o plachetă rotundă a muzeului din localitate având în câmp clădirea muzeului și legenda bilingvă: **MUZEUL MIERCUREA-CIUC CATATEA MIKO/ CSLSZEDAI MUZEUM MIKO VAR**. Piesa are diametrul de 78 mm, este acoperită cu glazură transparentă vernil și este fixată pe un suport de lemn. Legendele câmpului sunt făcute, se pare, la pantograf (fig. 7).

Clădirea a fost Cetatea Miercurei, construită la începutul secolului XVII de Franz Miko și renovată la începutul secolului XVIII de generalul austriac St. Steinvilee, comandantul militar al Transilvaniei anexate de Leopold I. A fost reședința scaunului secuiesc al Ciucului și, după militarizarea regiunilor de graniță în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, a devenit cazarma Regimentului I de pedestrași secui⁹. Astăzi este muzeu de istorie și etnografie al Secuimii, având un bogat fond muzeistic expus științific și cu bun gust.

Aceeași fabrică a lansat în comerțul turistic în ultimul timp și o plachetă ovală ce reprezintă vechea stemă a orașului Brașov.

În încheiere, se poate conchide că plachetele din materiale pămâtoase valorifică pe o treaptă superioară meșteșugul tradițional al olăritului la ardeleni; medaliile de “lut ars” vor dăinui peste veacuri fără a fi supuse coroziunii sau intemperiei. Progresele ce sunt de dorit în tehnologiile specifice vor mări valoarea acestor lucrări de artă, compensând valoarea modestă intrinsecă a materialelor folosite. Înscrierea pe piese a numelui autorilor va putea stimula concurența în concepția artistică și mesajul de idei, caratele cele mai prețioase în valoarea medaliei.

VALERIAN L. CIOFU

⁸ Carbură de siliciu este un material abraziv industrial ce se obține din amestecul de carbon și silice de rocă, tratate în cuptor electric.

⁹ D. Gusti ș. a., *Enciclopedia României*, vol. II, București, 1938, p. 643.

MÉDAILLES EN MATÉRIAUX ET PAR TECHNOLOGIES NONCONVENTIONELLES (Résumé)

Comme introduction, l'auteur énonce les critères de valeur des médailles et résume la pratique acceptée sur la classification des degrés de conservation et de la rareté des pièces numismatiques. On présente les matériaux et les dites technologies conventionnelles. Puis on expose quelques médailles roumaines réalisées pendant les deux dernières décennies en matériaux et par technologies dites nonconventionnelles, à savoir: une belle médaille en laiton dorée réalisée en 1994 à Timișoara, par électro-érosion, deux médailles en poudres métalliques sinterisées, frappées à Cluj-Napoca en 1973 et 1988, une plaquette en ciment de carbure de silice réalisée en 1988 à Tg. Secuiesc et trois plaquettes avec sujets de la contrée des szeklers en Transylvanie, réalisées en terre cuite à Miercurea-Ciuc.

Finalment, on suggère l'amélioration des technologies, de la conception, du message des idées et la compétition dans l'art de la médaille.

fig.1 Medalia Pavel Chinezu, 1432-1494, Timișoara, 1994.

fig.2 Medalia "A II-a Conferință națională de metalurgia pulberilor", Cluj-Napoca, 1983.

fig.3 Medalia "A III-a Conferință națională de metalurgia pulberilor", Cluj-Napoca, 1988.

fig.4 Placheta Intreprinderii de izolatori electrici din Tg. Secuiesc, 1978-1988

fig.5 Placheta Hotelului "Tușnad" din Băile Tușnad (1987)

fig.6 Placheta Mănăstirii franciscane din Șumuleu-Ciuc (1988)

fig,7 Placheta Muzelului din Miercurea Ciuc (1989)

PATRIMONIU, MUZEOLOGIE, CONSERVARE-RESTAURARE

Articolul nostru se dorește a fi prezentarea unei piese arhitecturale inedite, păstrată în colecția Muzeului de Istorie din Aiud. Este vorba de o cheie de boltă¹ ornamentată sculptural cu motivul *Agnus Dei* (fig. 1). Proveniența piesei este oarecum incertă. Părerea că ar proveni de la vechea boltire a castelului Bethlen² credem că este greșită, deoarece sălile acestuia au dimensiuni mult prea mici față de cerințele piesei. Mai potrivită ar fi însă, plasarea cheii în interiorul noiei bisericii reformate din cetatea Aiudului, unde se mai păstrează încă urmele vechii boltiri gotice, înlocuite ulterior cu un tavan de factură barocă.

Piesa este confecționată din calcar, are o formă circulară, având următoarele dimensiuni: diametrul 44 cm, grosimea discului 6 cm, înălțimea 27 cm. În câmpul cheii este reprezentat mielul cu nimb aflat în poziție așezată, cu privirea îndreptată spre stindardul pe care îl ține între picioarele din față; blana mielului este figurată prin suvițe ondulate. În jurul animalului se găsește o inscripție marginală, circulară, scrisă în latina medievală: *Agnus Dei qui tollit peccata mundi*. În traducere, textul inscripției este următorul: *Mielul lui Dumnezeu care ridică păcatele lumii*.

Agnus Dei, mielul Domnului sau mielul mistic, element simbolic introdus în arhitectura și sculptura medievală de către sculptorii cistercieni³, este o temă de inspirație creștină. În simbolistica creștină, mielul reprezintă crucificarea ca sacrificiu al lui Hristos pentru păcatele oamenilor. În Noul Testament, Ioan Botezătorul îl numește pe Iisus *mielul lui Dumnezeu care ridică păcatul lumii*⁴. Mielul mai simbolizează inocența, blândețea și puritatea. În funcție de modul de prezentare, *Agnus Dei* poate avea mai multe înțelesuri. Reprezentarea mielului cu nimb care ține o cruce și un steag, indică însăși crucificarea lui Hristos, dar și învierea lui⁵.

În prezent, în Transilvania, mai sunt cunoscute încă opt chei de boltă cu reprezentarea sculpturală a motivului *Agnus Dei*. Biserica evanghelică din Altina (jud. Sibiu), reprezintă locul de proveniență a unei astfel de piese, care actualmente se păstrează în lapidarul Muzeului Brukenthal din Sibiu; aceasta este datată la sfârșitul secolului al XIV-lea⁶. Din corul bisericii Sf. Mihail din Cluj, provine o altă piesă aflată azi în lapidarul Muzeului de Istorie din Cluj. Piesa este datată în anul 1498, iar mielul apare reprezentat ca stând în picioare⁷. Din prima fază de construcție a bisericii evanghelice din Cristian (jud. Sibiu) se păstrează o altă piesă de acest fel, datată la începutul secolului al XIV-lea⁸. Biserica evanghelică din Richiș (com. Biertan, jud. Sibiu) păstrează în altarul lateral de sud o cheie de boltă cu același motiv, unde

¹ Nr. inv. I 1829/0. 415

² Szatmari K., *A Nagy Enyed egyházkerites*, în *Arheologiai Közlemények*, VII, 1868, p. 52-53.

³ Vasile Drăguț, *Arta gotică în România*, București, 1979, p. 270.

⁴ *Biblia* (f. a), Ioan, 1, 79.

⁵ Clare Gibson, *Semne și simboluri*, Oradea, 1998, p. 40; *Marile religii* (coordonator Philippe Goudin), f. a, p. 718.

⁶ Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, vol. I, București, 1959, p. 32, 574; Gheorghe Arion, *Sculptura*, p. 11.

⁷ Virgil Vătășianu, *Istoria artei*, p. 226, 331, 732, 735-736; Ștefan Pascu, Viorica Guy Marica, Victor Popa, *Clujul medieval*, București, 1969, p. 44-45; Gheorghe Arion, *Sculptura*, p. 30.

⁸ *Ibidem*, p. 33; Virgil Vătășianu, *op. cit.*, p. 112-113, 163; Vasile Drăguț, *Arta gotică*, p. 270.

animalul este reprezentat ca fiind în mișcare; piesa este datată în jurul anului 1400⁹. În corul bisericii reformate din Rugănești (com. Simonești, jud. Harghita) se mai păstrează încă o cheie de boltă cu acest motiv, datată în primele decenii ale secolului al XIV-lea¹⁰. Catedrala evanghelică din Sibiu este păstrătoare a două astfel de chei de boltă. Una se află în nava colaterală de sud iar cealaltă în transept, ambele fiind date în ultimele decenii ale secolului al XIV-lea sau la începutul secolului următor¹¹. La biserica evanghelică din Sânpetru (jud. Brașov) se mai află o ultimă piesă de acest fel, datată în prima jumătate a secolului al XIV-lea¹².

Toate cele opt piese menționate au în comun tematica simbolului, datarea lor încadrându-se în intervalul secolelor XIII-XV. Realismul cu care este redat mielul divin pe cheia de boltă de la Aiud, delicatețea formelor, accentuată de reprezentarea acestuia în poziție culcată, pledează pentru o datare mai târzie. Datarea piesei noastre cel mai timpuriu către sfârșitul secolului al XV-lea, ar corespunde cu perioada de construcție a bisericii gotice din cetatea Aiudului, locul unde s-a aflat inițial această cheie de boltă¹³.

PAUL SCROBOTĂ

A KEYSTONE CARING THE MOTIF DEI IN AIUD

(Abstract)

The work presents an unknown architectural piece preserved into Museum of History collections in Aiud. It is a keystone caring a sculpture of Agnus Dei since XVth century which, may by belonged to the Gothic arch of the Protestant church from the medieval fortress of Aiud.

⁹ Victor Roth, *Geschichte de deutschen Plastik in Siebenbürgen*, Strassbourg, 1906, p. 22-23; Virgil Vătășianu, *op. cit.*, p. 3325-326; Gheorghe Arion, *Sculptura*, p. 51-52.

¹⁰ *Ibidem*, p. 52; Virgil Vătășianu, *op. cit.*, p. 123; Orbán Bálaazs, *Székelyföld leirá sa*, vol. I-IV, Pest, 1868-1873, p. 119.

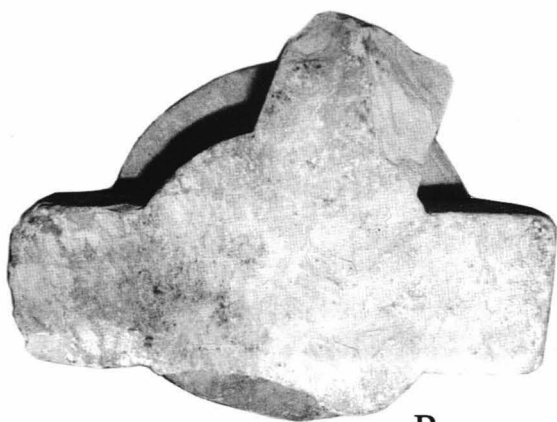
¹¹ Victor Roth, *Plastik*, p. 23-26, 29-30, 72-73; Vătășianu, *op. cit.*, p. 213-217, 227-228, 527-530; Gheorghe Arion, *op. cit.*, p. 71.

¹² *Ibidem*, p. 79-80; Vătășianu, *op. cit.*, p. 105, 163.

¹³ Construcția bisericii din Aiud denotă influența șantierului de la biserica Sf. Mihail din Cluj, unde, după cum am arătat, se găsea o cheie de boltă asemănătoare (Vasile Drăguț, *Arta gotică*, p. 53-56; Virgil Vătășianu, *op. cit.*, p. 523-525).

A.

B.

C.

Fig.1 Cheie de boltă: A) Vedere din față; B) Vedere din spate; C) Vedere laterală;

În multitudinea broderiilor de artă se distinge o categorie aparte de piese ale căror plasticitate și calitate artistică amintesc de capodopere ale orfevrăriei. Ele sunt operele meșterilor broderi – brodeze și broderi de profesie*.

Izvoarele documentare și mărturiile materiale oferă numeroase repere ce fac posibilă completarea amplului tablou al meșteșugurilor artistice cu segmentul broderiei de atelier. Activitatea meșterilor broderi acoperă o arie extinsă a broderiei de artă, fie că este vorba de meșterii stabiliți în centre urbane, breslași sau independenți, fie că este vorba de atelierele mănăstirești sau de broderii de curte, așezați la curțile domnești sau nobiliare.

Începuturile organizării breslașe a broderilor datează de la sfârșitul secolului al XIII-lea, mai exact din 1292, când s-a constituit prima lor breaslă la Paris, confrerie patronată de Saint Clair¹. Dovada importanței și ponderii dobândite de aceasta este cariera parcursă de unul dintre membrii ei. Între 1384-1419 în registrele breslei este înscris meșterul Étienne le Bièvre “dit le Hongrois”, originar din Buda (Ungaria), furnizorul și șambelanul ducilor de Burgundia și de Orléans, precum și al casei regale².

Secolele XIII-XVI reprezintă epoca de aur a “artei acului” în Europa. Pusă în primul rând în slujba bisericii, broderia de artă a contribuit cu o strălucire fără egal la fastul ceremoniilor religioase, dar și la răspândirea istoriilor sfinte³. În atelierele engleze din secolele XIII-XVI au fost create capodopere ale broderiei gotice în tehnica “opus anglicanum”; broderii din Țările de Jos au atins în secolele XV-XVI maxima perfecționare a tehnicii “or nué”, iar cei francezi au continuat drumul început în 1292, încadrându-se în marile curente artistice europene⁴. În Spania secolului al XVI-lea ființau puternice bresle de broderi, cu mulți și renumiți meșteri. În secolele XV-XVI Veneția și Florența s-au impus și ca puternice centre ale broderiei de atelier. Meșterii italieni au lucrat după modele desenate de mari pictori, ca Pollaiuolo sau Botticelli⁵. Produsele lor, dintre care ne oprim asupra crucilor și benzilor brodate pentru hainele liturgice, au fost comercializate în prăvălii (bottega) specializate. Câteva exemplare de mare valoare au ajuns până în Transilvania, actualmente îmbogățind patrimoniul Muzeului Brukenthal din Sibiu⁶. Merită o atenție deosebită și crucea brodată la

* Pentru fluența textului vom folosi în cele ce urmează termenul generic de “meșter broder”, desemnând brodeze și broderi de profesie; specificația de broder sau brodează va apare doar în cazurile concrete.

¹ *La grande encyclopédie*, Paris, f. a., vol. VIII, p. 96; *Az iparművészet könyve*, Budapest, 1912, vol. III (în continuare: *Iparműv.*), p. 531; K. Divald, *A magyar iparművészet története*, Budapest, 1929, p. 128.

² *Iparműv.*, p. 561, 562; E. Kovács, *Egy magyarországi himzömester: Étienne le Bièvre*, în *Ars Hungarica*, Budapest, 1984, nr. 2 (în continuare: Kovács), p. 178, 181.

³ M. Calberg, *Broderies historiques du Moyen Âge et de la Renaissance*, Liège, f. a. (în continuare: Calberg), p. 7.

⁴ Calberg, p. 8-13.

⁵ Calberg, p. 11, 15; *Iparműv.*, p. 534.

⁶ O casulă din brocart lucanez cu cruce brodată venețiană, ambele datând aproximativ în jurul anului 1400 și o casulă din catifea-decor venețiană cu cruce brodată tot la Veneția spre sfârșitul secolului al XV-lea. Vezi: V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, București, 1959, vol. I

sfârșitul secolului al XV-lea de un meșter venețian după desenele lui Botticelli⁷. Semnificativ pentru preocuparea meșterilor broderi din Italia față de perfecționarea meșteșugului lor este înființarea în 1584 la Milano a unei “universități” (Universită) de broderie⁸. În Austria, tradițiile broderiei de atelier din secolele XV-XVI sunt urmate de meșteri din mâinile cărora au ieșit prețioasele broderii baroce ale secolelor XVII-XVIII. Numele lor, însoțit de specificări ca “Goldsticker, Seidensticker, Perlsticker, Perlhefter” s-au păstrat grație numeroaselor contracte încheiate de ei cu diverși comanditari⁹.

În secolul al XVI-lea formarea breslelor de broderi a luat avânt și în Europa Centrală. În 1577 broderii praghezi s-au constituit în breaslă de sinestătătoare, ca apoi, din 1594, să se unească cu breasla pictorilor¹⁰. Statutul acestei bresle comune, dat în 15 octombrie 1598, prevedea drept capodoperă o temă religioasă identică pentru ambele categorii, doar că unii trebuiau s-o brodeze, iar ceilalți s-o picteze: o reprezentare de 60x60 cm a Maicii Domnului, stând pe o semilună aurie, cu pruncul pe brațul stâng și un sceptru în mână dreaptă, înconjurată de raze aurii. Cât timp însă calfele de pictori au avut la dispoziție pentru executarea capodoperei doar 4 săptămâni, calfelor de broderi li s-a acordat un trimestru întreg¹¹. Breasla pragheză și-a continuat existența și în secolele următoare, numărând în secolul al XVII-lea 15, iar în cel următor 49 de membrii, cu toții nominalizați și cu datele personale evidențiate¹².

În protocoalele orașului Košice încă din a doua jumătate a secolului al XV-lea au fost consemnați printre contribuabili broderi și brodeze¹³. Austeritatea impusă de Reformă a dat o lovitură grea meșteșugului lor, care abia în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și-a recâștigat vigoarea. Din această perioadă datează înființarea breslei comune a broderilor și marsuparilor, care și-a obținut statutul din partea magistratului orașului Košice în 29 decembrie 1692. Conform statutului pentru a intra în rândul meșterilor, calfa de broder trebuia să se priceapă să brodeze “toate felurile de haine domnești și bisericești, de podoabe pentru cai și blazoane”, capodopera constând în executarea unei mitre, a unui valtrap cu toate curelele și sabrețul potrivit, toate cusute cu fir de aur și de argint, dispunând pentru aceasta de 3 luni¹⁴. Termenul de 3

(în continuare: Vătășianu), p. 474, fig. 445; 475; 944, fig. 908; 945; C. Nicolescu, *Istoria costumului de curte în țările române. Secolele XVI-XVIII*, București, 1970 (în continuare: Nicolescu), p. 182, cat. 1; pl. I; 184, cat. 4.

⁷ Crucea decorează o casulă din catifea-decor florentină, țesută în jurul anilor 1485-1490, aparținând de asemenea muzeului sibian. Vezi: Vătășianu, p. 944, fig. 909; 945; J. Balogh, *Botticelli-Zeichnungen für Stickereien*, în *Acta Historiae Artium Scientiarum Hungaricae*, Budapesta, VI, 1959, nr. 3-4, p. 299-308; fig. 1-14; Nicolescu, p. 183-184, cat. 3; pl. VI.

⁸ *Iparműv.*, p. 531.

⁹ D. Heinz, *Meisterwerke barocker Textilkunst*, Wien, 1972 (în continuare: Heinz), p. 10-11, 15.

¹⁰ *Iparműv.*, p. 531; M. Zeminová, *Barokní textilie*, Praha, 1974 (în continuare: Zeminová), p. 15.

¹¹ K. Chytil, *Malířstvo pražské 15. a 16. Veku a jeho cechovní kniha Staroměstská*, Praha, 1906, p. 320-321, apud Zeminová, p. 16, notele nr. 27-28.

¹² Zeminová, p. 15.

¹³ Printre membrii sfatului orășnesc în anul 1483 este amintit Georg Seydenhefter (Gheorghe Broderul), care plătește un impozit de 1 florin; în 1497 apare numele Ecaterinei Seydenhefter, văduva celui de mai sus, care duce mai departe atelierul de broderie. Vezi: L. Kemény, *Gyöngyfűzők és himvarrók*, în *Archaeologiai Értesítő*, XXIV, 1904, nr. 5 [în continuare: Kemény (1904)], p. 447.

¹⁴ L. Kemény, *A kassai varró és erszénygyártó céh 1692. évi szabályai*, în *Archaeologiai Értesítő*, XV, nr. 3 [în continuare: Kemény (1895)], p. 283.

luni, stabilit pentru realizarea capodoperei de broder (față de cele 4 săptămâni în cazul calfelor de pictori¹⁵), precum și durata călfiei (8 ani pentru broderi, 4 ani pentru marsupari) dovedesc complexitatea meșteșugului, dar și faptul că cei competenți au fost conștienți de aceasta¹⁶.

În documentele transilvănene (protocoale orășanești, arhive familiale, registre de breaslă etc.) din secolele XVI-XVII întâlnim frecvent denumiri ca “gemmarius, gemmifisor”¹⁷, aurinecator, acupictor”, sau “perlhefter, seydenhefter, seydenäter, goldsticker” sau “gyöngyfűző, varró” toate desemnându-i pe broderii de perle (mărgele) sau broderi. Din inventarul de averi al breslei aurarilor din Brașov aflăm că în 1533-1534 supraveghetori vigesimali au fost “dominus Antonius Aurifaber seu Goldschmit cum Sigismundo Gemmario seu Perlhefter”, iar în 1534 tot împreună au fost juzi de Șercaia și Părău¹⁸. Pe statutul croitorilor clujeni din 1521 printre magistrații orașului apare și Michael Gemmifisor¹⁹. În protocoalele Clujului s-a consemnat că în anul 1580 s-a stabilit în oraș un broder originar din Košice, iar în anul 1591 este menționată brodeza Ecaterina, având casă și atelier în oraș, plătind impozitele aferente²⁰. Priceperea meșterilor broderi din Transilvania era prețuită și peste granițele ei. Mărturie stă statutul mai sus amintit al breslei comune de broderi și marsupari din Košice, care a fost dat la solicitarea starostelui Ștefan Mező “magister artis aurinectorede et marsuparide Transylvano-Várfalvensis, comitatus Aranyos-Szék” (adică Moldovenești, jud. Cluj)²¹.

Succinta noastră prezentare nu ar fi completă dacă nu ne-am opri și asupra broderilor/brodezelor de curte, așezați la curțile domnești sau nobiliare. Statutul lor diferă de cel al meșterilor-cetățeni urbani, cu ateliere proprii, având posibilitatea de a lucra pentru orice comanditar. Broderii de curte sunt legați de un singur stăpân și lucrează cu exclusivitate pentru acesta. Dintr-o scrisoare din anul 1567 aflăm că la curtea de la Alba Iulia lucra ca broderul de perle al principelui Transilvaniei Bonaventura Nyilassi, meșter venit de la Košice²². Socotelile și inventarele de averi ale principilor sau familiilor nobiliare de asemenea conțin multe referiri despre ei. În urbaniul din 1634 al domeniului de la Mukačevo, stăpânit de Gheorghe Rákóczi I, printre construcțiile cetății sunt înscrise un bastion și o casă a broderilor de perle²³. În conscripția din 1679 a conacului lui Mihail Teleki de la Sânpetru de Câmpie (jud. Mureș) printre bunurile inventariate sunt enumerate și o ladă de broder și diferite ustensile de găitănar²⁴. Listele de plăți ale curții principelui Mihail Apafi, conduse

¹⁵ Vezi *supra*, nota nr. 10.

¹⁶ Kemény (1895), p. 283.

¹⁷ În documentele epocii pentru perle sau mărgele se foloseau în egală măsură expresiile de “gemma” și “margarita”. În inventarele de averi sunt frecvente precizări ca “de gemmis seu margaritis consuta”.

¹⁸ Arhivele Orașului Brașov. Breasla aurarilor – inventare sec. XVI, p. 335, 382, apud Kemény (1904), p. 447.

¹⁹ L. Szádeczky, *Iparfejlődés és a céhek története Magyarországon*, Budapest, 1913, vol. II (în continuare: Szádeczky), p. 32.

²⁰ Arhivele Orașului Cluj, nr. 3598/35 și nr. 4268/82, apud Kemény (1904), p. 447, notele nr. 4-5.

²¹ Kemény (1895), p. 283.

²² Kemény (1904), p. 447; M. Varjú-Ember, *A 17. századi magyar hímzések motivumkincse*, în *Folia Historica*, I, p. 47.

²³ E. László, *Hungarian embroidered and silk Tapestries from the 16th-17th Centuries*, în *Ars Decorativa*, Budapest, 12, 1992 (în continuare: László), p. 103, nota nr. 67.

²⁴ M. B. Nagy, *Várak, kastélyok, udvarházak ahogy a régiek látták*, București, 1973, p. 149.

riguros de principesa Ana Bornemissza, furnizează informații de mare interes cu privire la sistemul de remunerare a “oamenilor de curte”. Ei erau angajați cu contract pe 3 luni, pe 6 săptămâni sau cu săptămâna, în funcție de meseria lor. În schimbul prestărilor lor, ei primeau cazare, alimente, hrană pentru animalele lor, vin și lumânări - mărfuri destul de costisitoare în secolele XVI-XVII — în cantități bine definite în contract. În socotelile din anul 1687 sunt cuprinși și 4 meșteri broderi (unul chiar cu numele: Ioan Muráni) care pe lângă plățile deja amintite mai aveau la dispoziție și 5 slugi pentru diverse munci²⁵.

Produsele meșterilor broderi prezintă o gamă foarte largă, având destinație religioasă sau laică. Ei brodau paramente bisericești pretențioase, dar și piese de îmbrăcăminte pentru ambele sexe (fuste, corsaje, pantaloni, dolmane, mantii), cu accesorii ce completau fastul costumului (bonete, pălării, pantofi, cizme, valtrapuri, sabrețase). Din atelierele lor au ieșit valoroase obiecte pentru împodobirea interioarelor (carpete, acoperăminte, draperii) dar și steaguri și blazoane artistic realizate. Denumirea de “brodeur et armerurier”, întâlnită în documente, este legată de acest din urmă domeniu al muncii lor: priceperea de a reda întocmai cu materialele și tehnicile lor specifice stemele și blazoanele. De altfel, aceasta este zona în care este cea mai intensă colaborarea între broderi și pictori.

Broderiile de atelier se deosebesc de broderiile de artă executate în gospodăriile urbane sau în conace, ca parte a ocupațiilor casnice ale doamnelor, atât în ceea ce privește materialele folosite, cât și în privința tehnicii, precum și a perfecțiunii ornamentale. Meșterii broderi au operat cu mătăsuri grele, catifele, postavuri, piele (toate cu întărituri și căptușeli) și cu materiale de brodat metalice (de aur, de argint, de argint aurit, de cupru sau de cupru aurit) în toate variantele lor²⁶. Adesea, aceste broderii au fost îmbogățite și cu aplici din metale prețioase sau cu pietre prețioase/semiprețioase. Toate acestea sunt grele, dificil de manevrat, multe dintre produsele finite având o greutate considerabilă. În multe cazuri realizarea broderiilor de atelier presupunea, deci, în afara cunoștințelor profesionale și un serios efort fizic. Prestația meșterilor broderi, în toată complexitatea ei, s-a bucurat de mare apreciere, materializată și în prețurile ridicate ale produselor lor. De exemplu, abatele bisericii Heiligenkreuz din Viena a încheiat în anul 1623 un contract în valoare de 1500 de florini cu brodeza vieneză Anna Maria Sternin pentru un ornat din atlas roșu, suma fiind contravaloarea manoperei, materialele necesare fiind furnizate de comanditar²⁷. În 1672 pentru brodarea a două dalmatici, călugărițele din Passau au primit 300 de florini²⁸. În 1712 abatele mănăstirii din Melk a comandat meșterului Johann Jakob Ellmansperger “Perlstickher in Melk” un ornat format din 7 piese (1 pluvial, 1 casulă, 4 dalmatici și 1 infulă), plătind în 1717, la terminarea lui, 2000 de florini manoperă²⁹. În testamentele și inventarele de averi transilvănene, de asemenea, au fost incluse printre bunurile mobiliare de preț diferite broderii de atelier. În lăsamântul principelui Mihail

²⁵ E. Jakab, *Történelmi emlékek Bornemissza Anna fejedelemnő írásai közül*, în *Történelmi Tár*, 1893, p. 162, 164.

²⁶ A. M. Cipăianu, *Materiale și tehnici utilizate la broderiile transilvănene din secolele XVII-XVIII*, în *ActaMN*, XXI, 1984 [în continuare: Cipăianu (1984)], p. 738-739, notele 29-36.

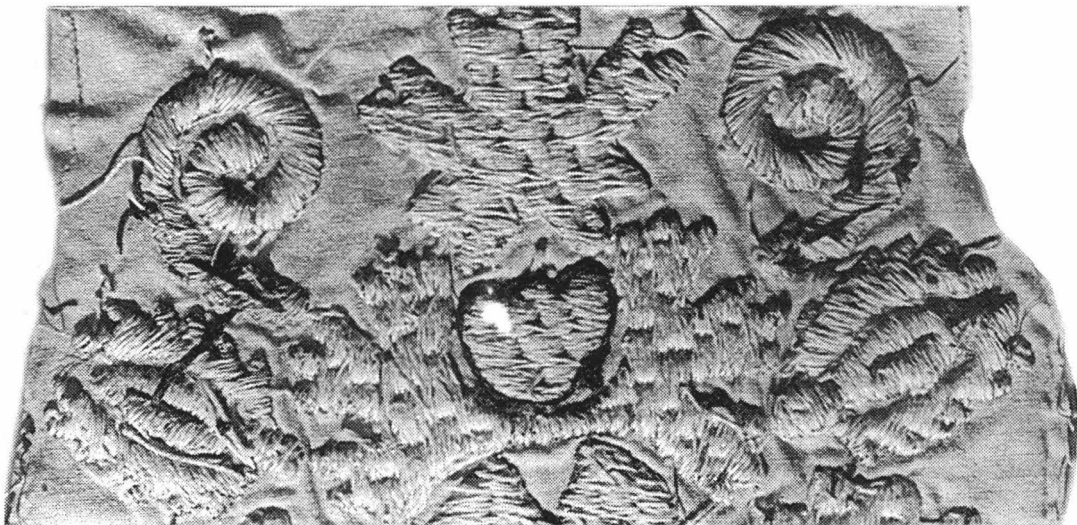
²⁷ Ornatul în discuție era format din zece piese: 1 pluvial, 1 casulă, 4 dalmatici, 1 stolă. 2 manipulusuri și 1 infulă. Vezi: Heinz, p. 11, nota nr. 27.

²⁸ *Kunst und Handwerk in den Kammereirechnungen des Stiftes Kremsmünster*, Wien, 1961, apud Heinz, p. 8, nota nr. 14.

²⁹ *Österreichische Kunsttopographie*, III, p. 270, apud Heinz, p. 35, cat. 22.

Apafi II din anul 1714 un valtrap cusut cu sârmă de argint și mătase neagră a fost evaluat la 60 de florini³⁰. Pentru a putea aprecia mărimea sumelor enumerate mai sus, ne permitem prezentarea unor prețuri - puncte de referință: în secolul al XVII-lea 1 câblă de grâu costa 1-2 florini, 1 căruță 5 florini, o vacă de lapte 8-14 florini, un cal de rasă 40-100 de florini³¹.

Atât materialele utilizate (de fond și de brodat) cât și destinația de lux a broderiilor de atelier au impus alegerea unei tehnici speciale - broderia în relief. Aceasta este varianta înălțată a punctului de broderie culcat și fixat³², având un suport din fire groase de in, cânepă, bumbac, lână sau din carton, piele, uneori chiar din lemn. Prima fază de lucru al broderiei în relief a fost desenarea motivelor pe materialul de fond - aceasta fiind una dintre manualitățile cerute de la meșterii broderi. Apoi s-a aplicat umplutura (pl. I, fig. 1-2), în așa fel încât să se prindă laolaltă materialul de fond și întărirea, în general o pânză groasă și densă de in sau cânepă. Faza finală o constituia așezarea peste suportul astfel creat a firelor metalice de brodat, netrecând cu ele pe dosul fondului, ci fixându-le de-a lungul contururilor cu puncte de cusătură invizibile. Pe reversul broderiei firul de fixare era neîntrerupt, în formă de "8", variantă a punctului de cruciuliță (pl. I, fig. 3-4)³³. Adesea, pentru a accentua voluminozitatea, peste firele de fixare de pe reversul piesei s-au repetat - tot în relief - motivele ornamentale ale aversului, dar de data aceasta cu fire groase de mătase sau de in.

Fragment de sabretaș (revers); MNIT, inv. nr. F. 5905 - cat. 9

³⁰ Arhivele districtuale ale bisericii reformate transilvănene. Făgăraș, lăsamântul lui Mihail Apafi II, în A. T. Szabó, *Erdélyi magyar szótörténeti tár*, București, 1976, vol. I (în continuare: Szabó), p. 1130.

³¹ Fr. Pap, *Fluctuații de valoare vamală la oficiul tricesimal clujean în prima jumătate a sec. XVII*, în *ActaMN*, VIII, 1971, p. 242-243, tabel I; Heinz, p. 8.

³² Cipăianu (1984), p. 743.

³³ O descriere amănunțită a acestei tehnici, detaliată pe faze de lucru, însoțită de o excelentă ilustrație o găsim la M. A. Musicescu, *Date noi cu privire la epitrahilul de la Alexandru cel Bun*, în *SCIA*, V, 1958, nr. 1, p. 107, pl. II, fig. A-H. Vezi și Cipăianu (1984), p. 753, pl. VIII, fig. 25-25a.

Ridicarea suprafeței brodate - uneori chiar la 1 cm deasupra fondului - produce impresii spectaculoase de plasticitate și masivitate, broderiile în relief amintind de piesele de orfevrărie lucrate în tehnica “au repoussé”³⁴. Folosirea punctului de broderie culcat și fixat a avut însă și motivații practice: reducerea greutateii broderiilor și economisirea materialelor metalice de brodat costisitoare³⁵. Confecționarea acestora intra în atribuțiile orfevrarilor, dar — fiind vorba de o sursă importantă de venituri — era sever reglementată. În statutele breslei orfevrarilor raguzani (Dubrovnik) din anul 1514, cei 43 de membrii sunt împărțiți în orfevrari (orefici) și confecționeri de fire (battitori). Cei din urmă lucrau la monetăria de stat, produsele lor fiind controlate și marcate de funcționarii acesteia. Dacă calitatea muncii lor nu îndeplinea toate condițiile cerute, firele erau retopite și meșterul era amendat cu 5 florini de aur³⁶. Între documentele breslei orfevrarilor clujeni din anii 1630-1650 s-a păstrat plângerea unui meșter, căruia i s-au sechestrat uneltele și puținul aur de care dispunea, deoarece controlorii breslei au găsit în atelierul său sârmă de aur ce nu era destinată filigranării. Pentru a evita repetarea incidentului, meșterul a solicitat autorizație și pentru confecționarea sârmei/firelor de aur sau de argint — materiale de brodat³⁷.

Meșterii broderi au exploatat cu măiestrie valențele decorative ale punctelor de broderie și ale materialelor metalice de brodat. Suprafețele realizate prin acoperirea suportului cu fire de brodat arareori rămâneau netede, neornamentate (este cazul tijelor, cârceilor sau ale elementelor liniare decorative), monotonia zonelor mari, compacte în general se dizolva prin dinamizarea lor. În acest scop se apela fie la punctele de broderie decorate prin alternarea diferitelor forme geometrice (zigzaguri, romburi, dreptunghiuri, cruci etc.), fie la fixarea firelor metalice de suport cu puncte fine, vizibile, cusute cu mătase colorată (pl. II, fig. 1-4). Alături de sârmele și firele metalice propriu-zise, meșterii broderi foloseau din belșug variantele acestora: cannetille-ul, bouillonul sau frisé-ul și firul brillant³⁸, toate menite să dea volum și plasticitate (pl. III, fig. 1-4). De pe broderiile de atelier sunt nelipsite și paietele, de la cele simple, plate până la cele profilate sau în forme geometrice sau vegetale (pl. IV, fig. 1-4). Contrastul cromatic între culoarea materialului de fond (în general roșu, vișiniu, cafeniu, verde, albastru - în nuanțe mai închise - sau negru) și strălucirea materialelor metalice de brodat contribuie de asemenea la atingerea scopului propus: obținerea unor efecte de plasticitate, uneori chiar sculpturale.

Ornamentica broderiilor de atelier se remarcă prin perfecțiunea compoziției și a desenului, modelele lor fiind adesea create de pictorii de renume ai epocii respective (vezi *supra*, p. 323³⁹). Ea are un accentuat caracter “general european”, cu mult mai

³⁴ Heinz, p. 9.

³⁵ În 1665 pentru 5 loți (= 90 grame) de sârmă de aur și de argint se plăteau 10 florini și 80 de denari, iar în 1688 livra (aproximativ 560 grame) de fir de aur și de argint costa 2 florini și 50 de denari. Pentru prețurile de referință vezi *supra*, p. 327 și Szabó, p. 392, 407.

³⁶ *Dubrovačke obrtne korporacije (cehovi) od. XIII. do XVI. Vijeka*, Zagreb, 1900, conform recenziei apărute în *Századok*, 1903, fasc. 4, p. 349

³⁷ Szádeczky, p. 115.

³⁸ Vezi *supra*, nota nr. 26.

³⁹ În registrul de socoteli al mănăstirii Kremsmünster din anul 1679 sunt cuprinse, printre altele, și calculele pictorului Dionysius Paur pentru desenele făcute pentru o casulă. Vezi: Heinz, p. 18. Luigi Crespi în biografia pictorilor din Bologna, apărută în 1769 la Roma, relatează despre împotrivirea pictorilor bolognezi, membrii Academiei de pictură, de a-l accepta printre ei pe cunoscutul miniaturist Raimondo Manzini, motivând că acesta face cu precădere desene pentru broderii. Vezi: Heinz, p. 18, nota nr. 51.

puține prezențe ale gustului artistic specific anumitor țări sau popoare ca în cazul broderiilor “casnice”. Explicația o găsim în faptul că meșterii broderi lucrau după cărți de modele, iar călătoriile obligatorii ale calfelor de broderi au vehiculat modelele în toată Europa. Cea mai veche carte de modele păstrată este *Furm-oder Modellbüchlein*, publicată de Johann Schönsperger la Augsburg, în anul 1523. Ea a fost urmată de *Libro primus de rechami* de A. Paganino, apărută la Veneția în 1527. Șirul lor a fost continuat în tot cursul secolului al XVI-lea⁴⁰, determinând o largă răspândire a motivisticii renașcentiste italiene și totodată și remarcabila ei longevitate. În primele decenii ale secolului al XVII-lea noutățile aduse de baroc au apărut sporadic și de fiecare dată integrate în context renașcentist⁴¹. Cărți de modele baroce au fost tipărite abia din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, ele fiind inovatoare și sub un alt aspect: alături de modelele propriu-zise acum sunt date desene copiable pe hârtie milimetrică⁴². Prețul cărților de modele fiind ridicat, nu trebuie să ne mire faptul că în inventarele de averi acestea au fost înscrise printre bunurile de valoare⁴³. Sursele de inspirație ale meșterilor broderi nu s-au limitat doar la cărțile de modele pentru broderie. Ei au preluat unele motive sau compoziții și din cărțile de modele pentru orfevrari sau gravori⁴⁴, din modelele de țesătorie, precum și din foarte apreciatele florilegii⁴⁵. În răspândirea și perpetuarea de-a lungul mai multor generații a ornamenticii un rol de seamă au avut și modelele cusute, care serveau în primul rând drept culegeri de motive, dar erau și exerciții pentru broderie. Cel mai vechi model de cusut păstrat este englezesc, datând din 1598 și face parte din patrimoniul Muzeului Victoria & Albert din Londra⁴⁶.

Broderiile de atelier din secolele XVII-XVIII păstrate în colecția de textile a Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei oferă oportunitatea studierii unei ramuri a meșteșugurilor artistice care nu s-a bucurat și nu se bucură de atenția ce ar merita-o din partea cercetătorilor în domeniu. Piesele în discuție fac parte din categoria accesoriilor menite să completeze fastul costumației: valtrapuri, sabretașe, bonete, cizme și genți pentru păstrarea documentelor, toate având și un bine determinat rol funcțional.

Valtrapurile, protejând și decorând calul, erau de nelipsit din componența vestimentației de paradă⁴⁷. Exemplarele aflate în patrimoniul muzeului nostru sunt confecționate din velur (catifea de mătase tunsă) având drept întăritură două straturi de

⁴⁰ Le amintim doar pe cele mai cunoscute: N. Zoppino, *Essempario di lavori*, Venezia, 1530; G. Vavassore, *Essempario di lavori*, Venezia, 1532; Ch. Egenolff, *Modellbuch alter Art Nehens und Stickens*, Frankfurt, 1535; J. Sibmacher, *Schön neues Modellbuch*, Nürnberg, 1597.

⁴¹ A. Bretschneider, *New Modelbuch*, Leipzig, 1619; Vinciolo, *Les excellentes échantillons, patrons et modelles*, Paris, 1623; Fortunato, *Le pompe di Minerva*, Pistoia, 1642.

⁴² R. H. Fürst, *Neues Modelbuch*, Nürnberg, 1676. Vezi și B. Brunner-Littmann - R. Hahn, *Motiv und Ornament. Textilien aus der Sammlung des Rätischen Museums Chur*, Chur, 1988 (în continuare: *Motiv*), p. 32, fig. 21; 33.

⁴³ Printre bunurile mobiliare ale contelui Imre Balassa, conscripția din 1670 menționează și o carte “cu păsări și flori”, iar în inventarul princiar de la Mukačevo din anul 1688 sunt notate cinci cărți cu modele. Vezi: László, p. 102-103, notele nr. 64-65.

⁴⁴ Laleaua de tip occidental, heliantul, bujorul, trandafirul din semiprofil, de exemplu, au fost inspirate și de *Ornamentales Vorgeblatt für Goldschmiede und Kupferstecher*, editat de Paul Flindt în anul 1611 la Nürnberg. Vezi: *Motiv*, p. 36, fig. 25.

⁴⁵ N. Robert, *Livres des Tulipes*, Paris, f. a.

⁴⁶ *Motiv*, p. 18.

⁴⁷ Valtrapurile comune, așezate peste sau sub șă, erau în exclusivitate funcționale. Cele de paradă ridicau pompa apariției proprietarului lor, dar exprimau și rangul și starea lui materială.

pânză groasă de cânepă. Primul este cel prins de catifeaua de fond, relativ subțire, la brodat. După terminarea broderiei, s-a fixat cea de-a doua pânză de cânepă, pentru întărire, dar și pentru mascarea reversului broderiei. În final, piesa s-a căptușit cu o pânză mai groasă, densă, de in, vopsită într-o culoare asortată cu fondul și s-a finisat prin atașarea galoanelor de bordură și a franjurilor⁴⁸. În conscripțiile de averi și în testamentele din secolele XVI-XVIII, printre bunurile de valoare sunt înșirate și valtrapurile, precizând materialele din care au fost confecționate, uneori descriind chiar și decorul lor, de fiecare dată dându-i-le și evaluarea. Aceste informații sunt întregite de datele furnizate de cărțile de modele ale croitorilor breslași. Aici apar - aproape în mod obligatoriu - alături de tiparele diferitelor piese de îmbrăcăminte și croiurile valtrapurilor, fiind marcate tipul și cantitățile de materiale necesare: catifea sau postav foarte fin pentru partea decorată, postav de calitate mai slabă pentru căptușeală⁴⁹. Uneori valtrapul era căptușit cu același material fin și scump⁵⁰.

Sabretașele făceau parte din uniforma cavaleriei ușoare (husari), parte integrantă a armatelor regulate austriece, franceze, spaniole, prusace și rusești din secolele XVII-XVIII⁵¹. Cele cinci sabretașe selectate se înscriu într-un tipic în ceea ce privește forma, structura și materialele lor. Ele sunt, de fapt, genți dreptunghiular-alungite, de aproximativ 34-42 cm lungime și 24-33 cm lățime, cu clapă bogat ornamentată. Partea lor superioară este dreaptă, prevăzută cu trei verigi metalice (pentru suspendarea pe brâu), partea inferioară este rotunjită sau în formă de acoladă (clapa). Materialul lor de bază este o piele de vită îngrijit prelucrată, vopsită în vișiniu, maro, verde. Elementele componente ale sabretașelor au fost croite și finisate separat și apoi asamblate. Corpul este format din două sau trei plăci de piele (în funcție de numărul despărțiturilor – una sau două), căptușite cu pânză groasă de in, uneori aceasta fiind dublată și de o mătase. Plăcile astfel pregătite au fost prinse laolaltă cu o bandă de piele, cusută cu puncte mari, vizibile. Clapa este și ea stratificată: o placă de piele, uneori acoperită cu o pânză groasă de in; un carton pentru rigidizare și catifea, întărită cu pânză de in, brodată în relief. Straturile clapei au fost fixate laolaltă în mod identic cu corpul. Ultima operațiune a constat prin montarea clapei de corp (realizată tot cu o bandă de piele, care susține și verigile-agățătoare) și mascarea asamblării cu un șnur metalic, cusut pe latura inferioară și pe cele două lungi⁵².

⁴⁸ Deoarece aceste faze tehnice sunt comune pentru toate cele patru valtrapuri prezentate, în descrierea lor dată în catalog, nu le vom mai detalia.

⁴⁹ Cartea de modele a croitorilor din Zeben (Slovacia), întocmită în 1641, prevedea pentru un valtrap aproximativ 235 cm de postav foarte fin și 470 cm de postav de Boemia, de calitate medie, folosit în general pentru căptușeli. Pe tipar sunt notate și zonele decorate. Vezi: O. Domonkos, *A magyarországi céhes szabók mintakönyvei. 1630-1838*, Budapest, 1997 (în continuare: Domonkos), p. 65, 69.

⁵⁰ În cartea de modele a croitorilor bratislaveni din anul 1651, pe tiparul unui valtrap de aproximativ 160x160 cm mărime se indică necesarul de aproximativ 940 cm de catifea. Se impun unele precizări: catifeaua se comercializa în două variante de lățimi: de 32, respectiv de 63 cm (aproximativ). Vezi: Domonkos, p. 175, 177, 193. Cantitatea mare de catifea cerută se explică prin faptul că aici și căptușeala era confecționată din acest material.

⁵¹ Istoria unităților de husari continuă și după această perioadă, însă tema prezentului studiu nefiind una de istorie militară, ne-am limitat la secolele amintite, legate de datarea pieselor ce fac subiectul articolului nostru.

⁵² Aceste date generale fiind valabile pentru toate cele cinci sabretașe, în catalog vom nota doar eventualele specificități.

În ceea ce privește bonetele, cizmele și gențile pentru păstrarea (sau transportarea) documentelor, deținute de muzeul nostru, ele fiind obiecte care se încadrează în categorii de accesorii binecunoscute, considerăm suficiente concretizările ce își vor găsi locul în catalog**.

1. *Valtrap*⁵³:

Planșa V

Atelier transilvănean.

Mijlocul secolului al XVII-lea.

Velur și brocatelă verde; sârmă și fir neted de argint aurit și de argint⁵⁴; broderie în relief (pe suport din fire groase de in). Materiale auxiliare: întăritură; căptușeală (vezi *supra*, p. 330); franjuri (L = 20 cm) din fir de mătase verde și de argint aurit.

Cele două registre decorative sunt dispuse pe fondul de catifea (cel de brocatelă având doar rol funcțional, este neornamentat): **a.** bordura formată dintr-un vrej meandric, purtând rodii dinamizate, flori de acant, garoafe, lalele orientale, însoțite de semipalmete, frunzulițe și cârcei; **b.** registrul principal, constituit din trei medalioane lobate conținând "tulpini" cu rodii dinamizate, rozete cu spițe, lalele orientale, frunze și semipalmete.

Dimensiuni: L = 127 cm (din care 63 cm catifea)

LA = 146 cm.

MNIT, inv nr. F. 5769.

Decorul piesei este brodat în întregime cu sârmă de argint aurit, suprafețele netede alternând cu puncte decorate sau fixate, folosind fir de mătase albă (la argint) și galbenă (la aur). Vezi: pl. II, fig. 1-2. Firul neted de argint aurit și de argint menționate printre materialele de brodat apar doar la contururi.

2. *Valtrap*⁵⁵:

Planșa VI

Atelier transilvănean.

A doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Velur nisipiu; fir de argint aurit, paiete de cupru; fir de mătase ocru, slab răsucit; broderie în relief (pe suport de carton și fire groase de in); aplicații de velur policrom. Materiale auxiliare: întăritură; căptușeală (vezi *supra*, p. 330); franjuri (LA = 6,5 cm) din fir albastru de mătase.

** Piesele incluse în catalog sunt tratate în ordinea cronologică internă a fiecărui grup de accesorii.

⁵³ Bibliografia de specialitate de la sfârșitul secolului al XIX-lea i l-a atribuit principelui Acațiu Barcsai, fără a avea însă un suport documentar. Acest fapt, pe de o parte, datarea decorului pe la mijlocul secolului al XVII-lea, calitatea superioară a execuției și valoarea ridicată a materialelor folosite, pe de alta, lasă loc continuării cercetărilor care să confirme sau să infirme această atribuire.

⁵⁴ Analizele fizico-chimice ale materialelor de fond și de brodat au fost efectuate de investigatorul chimist D. Boroș și de restauratorul textile C. Vajda, cărora și pe această cale le aducem mulțumiri.

⁵⁵ Piesa prezintă urmele unei folosiri îndelungate și intense, dovadă stând numeroasele reparații – încercări de a-i prelungi viața. În acest scop căptușeala, al doilea strat de întăritură și franjurile, probabil irecuperabile, au fost înlocuite, catifeaua a fost peticită, pe alocuri firele de argint aurit distruse s-au completat cu dungi brodate cu fir de mătase. Aceste intervenții au fost făcute în gospodăria proprietarului, ele fiind de calitate mult mai slabă în comparație cu broderia originală de atelier.

Forma și structura ornamentală a piesei sunt cele caracteristice acestui tip de valtrapuri: un vrej meandric cu rozete cu șase petale și frunzulițe încadrează întreaga piesă quasi-trapezoidală. Decorul oglindei se desfășoară pe două registre. Treimea superioară este ocupată de un medalion oval-alungit, cu contururi lobate, neornamentat (locul șei). Restul suprafeței este rezervat registrului principal: două medalioane circulare, identice, dispuse simetric față de axul dat de o "tulpină" cu manifeste influențe baroce. În cercurile concentrice ale medalioanelor două vrejuri meandrice purtând rozete cu mai multe registre de petale, lalele occidentale și frunzulițe se rânduiesc în jurul rozetei centrale.

Dimensiuni (broderia originală): L = 130 cm; LA = 110-165 cm.

MNIT, inv nr. F. 6694.

Broderul a ales soluții tehnice de mare efect: alăturarea reliefului înălțat pe suport de carton și a celui mai puțin ridicat, având drept suport fire groase de în. La acest tip de relief firele de argint aurit sunt fixate de suport cu puncte vizibile, cusute cu fir ocru de mătase, redând forme geometrice. Rozetele sunt îmbogățite cu miezuri din velur policrom (mov, verde, cafeniu) și toate suprafețele libere (cu excepția locului șei) sunt acoperite cu paiete simple, plate.

Ornamentica valtrapului este una dintre cele mai frecvent întâlnite în broderia transilvăneană a secolului al XVIII-lea: o combinație a motivelor renascentiste și baroce⁵⁶.

3. *Valtrap*⁵⁷:

Planșa VII

· Atelier transilvănean.

A doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Velur vișiniu; fir de argint aurit, paiete de cupru; fire de mătase colorate, slab răsucite; broderie în relief (pe suport de carton și fire groase de în). Materiale auxiliare: întăritură; căptușeală (vezi *supra*, p. 330); franjuri din fir galben (LA = 6 cm), respectiv vișiniu de mătase (LA = 15 cm).

Forma și structura ornamentală a piesei sunt identice cu cele ale valtrapului inv. nr. F. 6694 (cat. 2), fiind deosebite însă motivele decorative. Aici vrejul meandric al bordurii (LA = 5, 5 cm) este mai simplu, fiind o tijă sinuoasă, întreruptă ritmic de lalele orientale stilizate. Registrul principal este constituit din două vrejuri în spirală, identice, simetrice față de un ax imaginar, purtând flori de clopoțel și compoziții de ananas, însoțite de un foliaj bogat, dinamic. Aceeași compoziție de ananas umple spațiile libere.

Dimensiuni (broderia originală): L = 132 cm; LA = 106-168 cm.

MNIT, inv. nr. F. 6693.

Asemănări între cele două valtrapuri (cat. 2 și cat. 3) se observă și în ceea ce privește opțiunile pentru obținerea unei impresii artistice: alternarea reliefurilor de diferite înălțimi; dinamizarea suprafețelor compacte prin fixarea firelor metalice, de data aceasta cu fire de mătase é cru și ocru, în combinații desăvârșite cu puncte de broderie decorate; folosirea din belșug a paietelor (pl. II, fig. 3; pl. IV, fig. 1).

⁵⁶ A. M. Szöke, *Broderii baroce în colecția de textile a Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei*, în *Acta MN*, 26-30/II. Istorie, 1994 [în continuare: Szöke (1994)], p. 153.

⁵⁷ Vezi *supra*, nota 55.

Prezența compoziției de ananas (motiv foarte agreat de baroc) pe vrejul în spirală (unul dintre tipurile compoziționale tipice broderiei renascentiste) ilustrează întrepătrunderea celor două curente stilistice în arta transilvăneană din secolul al XVIII-lea⁵⁸.

4. *Valtrap*:

Planșe VIII-IX

Atelier transilvănean.

A doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Catifea-broderie verde⁵⁹; cannetille, fir neted, frisé de argint aurit, paiete de cupru aurit; broderie în relief (pe suport de carton și fire groase de in). Materiale auxiliare: întăritură; căptușeală (vezi *supra*, p. 329); pasmanterie din fir neted de argint aurit; franjuri (LA = 5 cm) din sârmă, bouillon și fir neted de argint aurit. Cele trei componente ale piesei sunt ornamentate identic, respectând însă proporțiile dictate de dimensiunile diferite ale acestora. Decorul constă dintr-o bordură (LA = 6 cm) descrisă de un masiv vrej de acant stilizat, cu un bogat desen interior: un vrej meandric format din perechi de palmete, unduind în jurul unei benzi perlate – axul vrejului, purtând în curburi bujori stilizați.

Dimensiuni: - corpul: L = 67 cm; LA = 108-124 cm

- lateralele: L = 35 cm; LA = 22, 5-35 cm.

MNIT, inv. nr. F. 6695, a-b.

Broderul a exploatat cu iscusință posibilitățile oferite atât de materialele de brodat, cât și de jocul înălțimilor variabile de relief. Vrejul de acant și palmetele, tivite cu frisé, au primit un suport de carton; banda perlată s-a realizat cu un șir de paiete bombate, bordate de frisé, așezate pe fire groase de in; nervurile palmetelor și motivele florale le-a brodat cu paiete plate, fixate de suportul din fire groase de in cu șiraguri de cannetille. La toate acestea se mai adaugă și frumusețea fondului de catifea-broderie (pl. I, fig. 1; pl. IV, fig. 2).

5. *Sabretaș*⁶⁰:

Planșa X, fig. 1

Atelier transilvănean.

Sfârșitul secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea.

Piele bordo; velur vișiniu; sârmă, cannetille, bouillon, fir neted și paiete de argint aurit; broderie în relief (pe suport de carton și fire groase de in). Materiale auxiliare: întăritură; căptușeală; șnur de argint aurit; verigi de alamă (vezi *supra*, p. 330). În partea superioară a clapei se desfășoară o friză de rodii dinamizate, semipalmete, și palmete, având în centru un trandafir desenat “din față”. Sub o bandă despărțitoare ondulată (LA = 0,5 cm) este dispusă compoziția ornamentală centrală – o interpretare barocizantă a “tulpinii” renascentiste: registre ascendente de rodii

⁵⁸ Vezi *supra*, nota nr. 56.

⁵⁹ Efectul plastic creat prin alăturarea catifelei tunse (fondul) de cea buclată (decorul) este dublat de cel cromatic, fiind folosite două nuanțe de verde. La acestea se mai adaugă și impresia optică dată de modelul în pătrățele glisate pe nuanțe.

⁶⁰ Cu două despărțituri și cu corpul de piele nedecorată.

dinamizate, garoafe, bujori, flori de clopoțel, palmete și frunze⁶¹. Întregul decor este încadrat de un chenar ondulat (LA = 0,5 cm).

Dimensiuni: - corpul: L = 30-34 cm; LA = 25, 5-27, 5 cm

- clapa: L = 38-40 cm; LA = 26-29 cm.

MNIT, inv. nr. F. 5887.

Broderul a obținut plasticitatea remarcabilă a ornamentației prin alternarea reliefului pe suport de carton cu cel susținut de fire groase de in, însoțită de dizolvarea părților masive, compacte prin miezuri aerate. Acestea au fost brodate fie cu cannetille, fie cu grupaje de cannetille și bouillon, în ambele cazuri decorându-le prin fixare cu sârmă plată. Miezurile nu au nici un suport, variantele de materiale de brodat alese fiind ele însele corpolente (pl. III, fig. 1). Ornamentica clapei este o splendidă exemplificare pentru îmbinarea armonioasă a două curente stilistice – renașterea și barocul.

6. *Sabretaș*⁶²:

Planșa X, fig. 2

Atelier transilvănean.

Sfârșitul secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea.

Piele vișinie; velur carmin; sârmă, cannetille, bouillon, fir neted și paiete de argint aurit; broderie în relief (pe suport de carton și fire groase de in). Materiale auxiliare: întărituri; căptușeală; șnur de argint aurit; verigi de alamă (vezi *supra*, p. 330). Structura ornamentală a clapei este asemănătoare cu cea anterioară (inv. nr. F. 5887 – cat. 5), dar cu modalități diferite de interpretare a motivelor decorative.

Dimensiuni: - corpul: L = 33-34 cm; LA = 24-28, 5 cm

- clapa: L = 35-38, 5 cm; LA = 25-30 cm.

MNIT, inv. nr. F. 5890.

Soluțiile tehnice alese de broder în esență sunt identice cu cele întâlnite la piesa inv. nr. F5887, doar că aici cannetille-ul, bouillonul și sârmă plată au fost mânuite cu mult mai multă fantezie. Pe clapa sabretașului inv. nr. F. 5890 paietele apar în mai multe ipostaze: mai mari, decorate prin stanțare (folosite pentru redarea staminelor), mai mărunte, plate (servind la desenarea nervurilor sau la conturarea petalelor). În ornamentica piesei accentele baroce sunt mai puternice ca în cazul anterior.

7. *Sabretaș*⁶³:

Planșa XI, fig. 1

Atelier transilvănean.

Prima jumătate a secolului al XVIII-lea.

Piele cafenie; velur negru; cannetille, frisé, brillant, fir neted și paiete de argint aurit; fire colorate de mătase, slab răsucite și buclate; pietre de sticlă; broderie în relief și aplicație. Materiale auxiliare: întărituri, căptușeală; șnur de argint aurit; verigi de alamă (vezi *supra*, p. 330). Un chenar desenat de un vrej dublu, cu arcuiri în sensuri opuse, descriind “8”-uri încadrează clapa⁶⁴. Centrul oglindei este ocupată de stema

⁶¹ Szőke (1994), p. 154.

⁶² Cu două despărțituri, cu căptușeală de mătase carmin dublând cea din pânză de in.

⁶³ Cu o despărțitură, cu decor liniar marochinat pe corp.

⁶⁴ Vrejul este compus, de fapt, dintr-o bandă cu nervură mediană (vrej de acant stilizat?), cu largi bucle în colțuri și un vrej meandric format din palmete, întrerupt ritmic de mici rozete cu patru petale. Buclele din colțuri susțin câte o pereche de palmete zimțate. Este o broderie pe suport de

Transilvaniei, redată cu mare acuratețe, respectând toate rigorile heraldice (simboluri, cromatică etc). Cele două componente ale stemei (coroana și scutul de blazon), cusute separat și apoi aplicate peste fondul de velur, sunt stratificate, simțitor mai înalte decât chenarul⁶⁵.

Dimensiuni: - corpul: L = 34, 5-36 cm; LA = 27-30 cm
- clapa: Î = 38, 5-40 cm; LA = 27, 5-33 cm.

MNIT, inv. nr. F. 5889.

Broderul și-a demonstrat calitatea sa de “brodeur et armurier”, stema brodată rivalizând în toate privințele cu cele pictate. El a mânuit cu pricepere o mare varietate de materiale de brodat, cu precădere metalice (pl. III, fig. 4), a ales pentru ele cele mai potrivite variante ale punctului de broderie culcat și fixat, dar a valorificat și efectele optice ale combinării liniilor verticale cu cele orizontale.

8. *Sabretaș*⁶⁶:

Planșa XI, fig. 2

Atelier transilvănean.

Prima jumătate a secolului al XVIII-lea.

Piele verde; postav verde; cannetille, frisé, brillant, fir neted și paiete de argint; fire colorate de mătase, slab răsucite; țesături de mătase; plăcuțe metalice vopsite cu lacuri vegetale; broderie în relief și aplicație. Materiale auxiliare: întăritură; căptușeală; șnur de argint; verigi de argint slab sau argintate (vezi *supra*, p. 330).

Structura ornamentală a clapei este identică cu cea a piesei inv. nr. F. 5889 (cat. 7). Stema Transilvaniei, aflată în oglinda delimitată de chenar poartă aceleași caracteristici ca în cazul sabretașului de mai sus.⁶⁷

Dimensiuni: - corpul: L = 36-38, 5 cm; LA = 26-31, 5 cm
- clapa: L = 37, 5-42 cm; LA = 27-33 cm.

MNIT, inv. nr. F. 5768.

În realizarea suprafețelor compacte (cu excepția chenarului) broderul a optat pentru înlocuirea firelor metalice cu țesături de mătase: ripsuri și satinuri colorate, îmbogățite cu fire de argint țesute în fond. Soluția pare mai simplistă, însă broderul și-a dovedit cunoștințele profesionale prin alegerea cu o mână sigură și combinarea

carton, cu fir neted de argint aurit, nervurile mediane fiind marcate de șiraguri de paiete simple, plate. Analogii: Zeminová, cat. 56 (mitră din Moravia, aproximativ 1720); Heinz, p. 44, cat. 44; fig. 36 (casulă din Drezda, 1755).

⁶⁵ Suportul coroanei este o placă de fetru (Î = 0, 3 cm) care susține stratul de bază: o pânză de in groasă, densă, brodată cu fir neted de argint aurit, folosind punctul culcat și fixat (cu fir de mătase écru). Acesta este surbrodat cu variante ale sârmei de argint aurit, cu paiete și cu pietre de sticlă. redând imaginile stilizate de pe coroana Sfântului Ștefan (pl. II, fig. 4). “Interiorul” coroanei este sugerat prin brillant ocru. Suportul scutului de blazon este o pânză foarte groasă de in, dublată cu o placă de carton. Stratul de bază este brillant siniliu, respectiv fir neted de argint aurit, culcate și fixate în dungi. Peste acestea s-au aplicat simbolurile heraldice, brodate separat (pe pânză densă de in, cu suport de carton). Corpul vulturului a mai primit și un suport de fetru (Î = 0, 2 cm).

⁶⁶ Vezi *supra*, nota nr. 63.

⁶⁷ Vezi *supra*, nota nr. 65. Deși la unele aplicații lipsește suportul de fetru sau de carton, stema nu a pierdut din masivitatea și plasticitatea conferite de suprapunerea sau alăturarea diferitelor tipuri de țesături de mătase, de folosirea paietelor mari, profilate în combinație cu cele simple, plate (pl. IV, fig. 4).

armonioasă a acestor țesături, prin perfecțiunea părților brodate și prin încercarea de a reda imaginea autentică a coroanei. Pentru aceasta a introdus, la locurile potrivite, mici plăcuțe de satin albastru pictate, sugerând reprezentările aplicilor emailate de pe original.

9. *Fragment de sabretaș*⁶⁸:

Planșa XII, fig. 1

Atelier transilvănean.

Mijlocul secolului al XVIII-lea.

Velur violet; fir de cupru aurit; fire colorate de mătase, slab răsucite; pânză groasă de in (întăritura velurului); broderie în relief (pe suport din fire groase de bumbac); punct de șnur.

Ornamentul piesei este o “tulpină” – tip compozițional renascentist – adaptată preceptelor barocului prin transformarea ei în registre ascendente (nelegate între ele) de garoafe, rodii dinamizate, lalele și palmete⁶⁹.

Dimensiuni: L = 41 cm; LA = 18-25 cm.

MNIT, inv. nr. F. 5905.

Broderul a recurs la îmbinarea suprafețelor netede, compacte, cu cele dinamizate prin puncte decorate (casetate, amintind împletiturile de nuiele). Conturile subliniate prin punctul de șnur cusut cu fire colorate de mătase (albastru deschis și verde) accentuează efectul plastic. Pentru a mări impresia de masivitate, meșterul a repetat pe reversul broderiei motivele decorative ale aversului, brodându-le cu fire groase de mătase albă (vezi *supra*, p.327, fig. în text.).

10. *Fragment de sabretaș*⁷⁰:

Planșa XII, fig. 2

Atelier transilvănean.

A doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Pânză groasă de in; bouillon și fir neted de cupru aurit; paiete de cupru argintat; fir colorat de lână; broderie în relief (pe suport din fire groase de bumbac), punct de broderie plat obișnuit.

Decorul vegetal stilizat are drept ax un vrej masiv de acant în “S”, închis la capete prin câte o variantă de rodie stilizată și flancat de palmete și rodii, redată fantezist. Puținele suprafețe rămase libere au fost acoperite cu fire groase de lână albastră, cusute cu punct de broderie plat obișnuit, mergând de la contur la contur. Fondul astfel creat a fost îmbogățit cu paiete plate, simple.

Dimensiuni: L = 31 cm; LA = 23 cm.

MNIT, inv. nr. F. 5906.

Preponderența zonelor ocupate de broderia metalică ce se ridică la 0,3-0,4 cm deasupra fondului, conturile accentuate cu bouillon, paietele presărate peste fundalul de lână amintesc mai degrabă de orfevrărie, decât de broderie. Într-adevăr, piesa dă impresia unei plăci metalice aurite, lucrate în tehnica “au repousse”.

⁶⁸ Este broderia ce urma să ornamezeze clapa unul sabretaș.

⁶⁹ Vezi *supra*, nota nr. 61.

⁷⁰ Vezi *supra*, nota nr. 69 și Cipăianu (1984), p. 753, pl. VIII, fig. 25-25a.

11. *Sabretaș*⁷¹:

Planșa XIII

Atelier transilvănean.

Sfârșitul secolului al XVIII-lea.

Piele vișinie; velur cafeniu și vișiniu; cannetille, frisé, brillant, fir neted și paiete de argint aurit; plăcuțe metalice vopsite cu lacuri vegetale; fire colorate de mătase, slab răsucite; țesături de mătase. Broderie în relief; variante ale punctului de broderie plat (de șnur, obișnuit și despicat); aplicație. Materiale auxiliare: întăritură, căptușeală; șnur de argint aurit; verigi de alamă (vezi *supra*, p. 330).

Structura ornamentală a clapei este identică cu cea a pieselor anterioare (cat. 7, 8), aici însă chenarul⁷² este format dintr-un masiv vrej de acant stilizat în jurul căruia se încolăcește o tijă înfrunzită, stilizată, purtând flori de răsura și ciorchini de struguri⁷³. În oglindă este aplicat blazonul familiei Wass. Asemănător sabretașelor inv. nr. F. 5889 și F. 5768, coroana nobiliară și scutul de blazon au fost executate separat și au mai multe straturi ornamentale, realizându-se astfel un relief înalt de 0,3-0,5 cm⁷⁴.

Dimensiuni: - corpul: L = 34-35 cm; LA = 24, 5-29, 5 cm

- clapa: L = 37, 5-40 cm; LA = 26, 5-32, 5 cm.

MNIT, inv. nr. F. 5888.

Clapa sabretașului ilustrează într-o formă ce încântă privirea înaltul nivel profesional al meșterului broder, cunoașterea valențelor decorative ale materialelor și tehnicilor ce îi stăteau la dispoziție. Introducerea punctului de broderie plat despicat, cusut cu fire de mătase slab răsucite – cu scopul de a realiza cu acul un blazon care să respecte în cele mai mici amănunte pe cel pictat pe diploma nobiliară a familiei Wass – amintește de tradițiile broderiilor engleze din secolele XIV-XV.

12. *Bonetă*:

Planșa XIV

Atelier transilvănean.

A doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Velur violet închis și negru; bouillon și fir neted de cupru aurit; fir colorat de mătase, slab răsucit; pânză groasă de in (întăritura velurilor); broderie în relief (pe suport din fire groase de bumbac); punct de lanț.

⁷¹ Cu două despărțituri, cu decor liniar marochinat pe corp.

⁷² Chenarul a fost brodat separat, pe un velur vișiniu, întărit cu o pânză groasă de in. Relieful are suport de carton (zonele compacte), respectiv din fire groase de in (nervura mediană desenată de un șirag de paiete plate, fixate cu cannetille). Pe latura dinspre oglindă velurul-suport a fost croit pe conturul sinuos al decorului, pe latura exterioară extinzându-se până la șnurul marginal.

⁷³ Ambele motive au fost realizate din paiete cu bordura perlată, prinse direct pe velurul vișiniu cu fir neted de argint aurit (pl. IV, fig. 3).

⁷⁴ Coroana, cusută pe o pânză groasă de in, are mai multe nivele de înălțimi, fiind și stratificată. Banda coroanei are suport de fetru, colțurile și butonii ei sunt susținuți de o umplutură de carton, iar brillantul ocre ce sugerează "interiorul" coroanei este fixat direct pe pânza-suport. O parte a straturilor de bază este surbrodată: pe butoni cu un șir de paiete plate, pe banda coroanei cu plăcuțe metalice policrome, prinse de grilaje din fire colorate de mătase, bordate de cannetille. Straturile blazonului: pânză groasă de in, placă de fetru (î = 0,3 cm), mătăsuri (rips și satin), motive pe suport de carton (la toate variantele punctelor de broderie), scutul central din interior (broderie în relief pe suport de carton) cusut separat, aplicat peste toate straturile anterioare, enumerate mai sus. Vezi cele două detalii de pe pl. XIII.

Componentele bonetei (corpul și bordura inferioară) au fost realizate separat și prezintă două tipuri de ornamentală. Corpul de velur negru este dominat de o bandă (LA = 6 cm) brodată cu punct decorat gen împletitură de nuiel (vezi și cat. 9), întrerupt de două motive vegetale stilizate, cusute cu punct decorat în dungi, conturate cu fir negru de mătase. Golurile sunt umplute cu elemente vegetale stilizate, “în dungi”, bordate de bouillon. Bordura inferioară poartă pe fondul de velur violet închis cinci motive decorative ce amintesc aplicile cu pandantivi – lucrări de orfevrărie. Iluzia este întărită și de corpolența și înălțimea reliefului (0,3 cm), subliniată de conturarea cu o împletitură de bouillon (vezi detaliile de pe pl. XIV).

Dimensiuni: - corpul: L = 25 cm; LA = 24 cm

- banda: L = 8 cm; LA = 25 cm.

MNIT, inv. nr. F. 5904.

13. Bonetă⁷⁵:

Planșa XV, fig. 1

Atelier transilvănean.

Secolul al XVIII-lea.

Pânză densă, nealbită, de in; fir neted de argint; fire colorate de mătase, slab răsucite; broderie în relief (pe suport de carton); variante ale punctului de broderie plat (obișnuit și de șnur).

Placa dorsală este ornamentată cu garoafe văzute de sus, însoțite de compoziții de frunze stilizate. Banda laterală (LA = 6 cm)⁷⁶ poartă o frumoasă friză de rozete cu mai multe petale, lalele occidentale și rodii dinamizate.

Dimensiuni: L = 15 cm; LA = 13 cm.

MNIT, inv. nr. F. 6686.

Alăturarea suprafețelor cusute cu fir de argint de cele brodate cu fire colorate (galben și negru) de mătase crează un frumos joc dublu de lumini, determinat pe de o parte de diferențele de înălțimi (0,3 cm înălțime la broderia în relief, sub 0,1 cm în rest), pe de alta de contrastul cromatic argint – galben și negru.

14. Bonetă⁷⁷:

Planșa XV, fig. 2-3

Atelier transilvănean.

Secolul al XVIII-lea.

Materialele (fondul și cele de brodat) și tehnicile sunt identice cu cele ale piesei inv. nr. F. 6686 – cat. 13 (pl. I, fig. 4, pl. XV, fig. 1).

Decorul plăcii dorsale se constituie din compoziții de garoafe (încadrate de câte o pereche de semipalmete uriașe) și mici “tulpini” purtând lalele orientale, boboci și frunzulițe. Banda laterală (LA = 5 cm)⁷⁸ este ornamentată cu șapte aplicații: motive

⁷⁵ Bonetele cat. 13-15 sunt fragmentare, neavând toate componentele necesare și fiind nefinisate: fondul de pânză densă de in a rămas neacoperit, componentele existente nu s-au asamblat, le lipsește căptușeala.

⁷⁶ Este partea dispusă spre fața purtătoare.

⁷⁷ Vezi *supra*, nota nr. 76.

⁷⁸ Vezi *supra*, nota nr. 77.

vegetale (rozete cu multe registre de petale, rozete în vârtej, compoziție stilizată de rodie dinamizată) brodate separat, în relief înălțat pe suport de carton. Placa inferioară poartă o “tulpină” cu influențe baroce, având drept floare centrală o garoafă, flancată de lalelele occidentale, bobocii și frunzele tijelor laterale.

Dimensiuni: - corpul: L = 15 cm; LA = 10-12 cm.

- placa: L = 17 cm; LA = 7-13 cm.

MNIT, inv. nr. F. 6687, a.

Prezența firelor policrome (galben, verde, carmin) pe această broderie aduce o contribuție în plus la obținerea jocului de lumini și umbre (pe lângă factorii amintiți la boneta inv nr. F. 6686 – cat. 13).

15. Bonetă ⁷⁹:

Planșa XV, fig. 4-5

Atelier transilvănean.

Secolul al XVIII-lea.

Structura, materialele și tehnicile de brodat sunt identice cu cele ale piesei inv. nr. F. 6687, a (cat. 14), doar că aici firul neted metalic este din argint aurit.

Motivele plăcii dorsale acoperă în întregime suprafața acesteia și se constituie într-o “tulpină” barocizantă, dizolvată în registre ascendente: rozete cu multe petale, lalele occidentale în două variante, boboci și palmete lobate.

Banda laterală (LA = 6 cm)⁸⁰ are aplicată șase ornamente, brodate separat: rozete cu multe registre de petale și rozete în vârtej.

Placa inferioară are o structură decorativă identică cu cea a plăcii dorsale, însă cu motive componente diferite sau diferit desenate: rodii, garoafă, lalele occidentale, boboci și palmete.

Dimensiuni: - corpul: L = 16 cm; LA = 11-14 cm.

- placa: L = 14 cm; LA = 10-12 cm.

MNIT, inv. nr. F. 6688, a.

16. Fragment vestimentar ⁸¹:

Planșele I, fig. 3; XVI, fig. 1-2

Atelier transilvănean.

A doua jumătate a secolului al XVII-lea.

Velur roșu-teracot; sârmă, canetille și fir neted de argint aurit; țesătură densă de mătase (întăritura velurului); broderie în relief (pe suport de carton); dantelă din sârmă și fir neted de argint aurit. Dispoziția decorului urmărește linia lobată a marginii inferioare, loburile fiind ornamentate cu câte o rodie dinamizată, respectiv câte un crin, repetate ritmic. Motivele decorative sunt legate cu un vrej stilizat de acant, format din segmente în arc de cerc.

Dimensiuni: L = 53 cm; LA = 4-5 cm.

MNIT, inv nr. F. 5907.

⁷⁹ Vezi *supra*, nota nr. 76.

⁸⁰ Vezi *supra*, nota nr. 77.

⁸¹ Fragment de tiv brodat (probabil al unei fuste), cu marginea inferioară lobată și subliniată de o dantelă lucrată cu iglița din sârmă și fir neted de argint aurit.

17. *Cizme brodate:*

Planșa XVI, fig 3-4

Atelier transilvănean.

Sfârșitul secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea.

Safian maro închis; cannetille, frisé și paiete de argint aurit; pietre de sticlă albă; safian beige (căptușeala).

Ornamentul, format dintr-un vrej înfrunzit de salcâm, cu unduiri line, bordează căputa și turetcile, marcând și liniile mediane verticale ale turetcilor. În partea superioară a acestora decorul este completat cu câte o ghirlandă cu rozete.

Dimensiuni: Î = 30-36 cm; L = 29 cm.

MNIT, inv. nr. F. 19922 – F. 19923.

Deși toate materialele de brodat sunt fixate direct pe safian, fără suporturile întâlnite la piesele mai sus prezentate, broderia are volum și plasticitate, conferite de variantele materialelor metalice alese pentru ea.

18. *Geantă brodată*⁸²:

Planșa XVI, fig. 5

Atelier transilvănean.

1660.

Piele vișinie; velur roșu; sârmă și fir neted de argint aurit; broderie în relief (pe suport din fire groase de in). Materiale auxiliare: pânză groasă de in (întăritura velurului, dublată pentru rigidizare); țesătură densă de mătase (căptușeală); șnur de argint aurit.

Ornamentația piesei este structurată pe trei registre:

a. un vrej meandric cu garoafe și frunzulițe, așezat în partea superioară a clapei (LA = 3 cm); b. o “tulpină” cu două ramificații în formă de vrej în spirală, purtând o garoafă (floarea centrală a “tulpinei”), rozete, rodii închise, lalele orientale și frunzulițe. “Tulpina” decorează restul suprafeței clapei; deasupra garoafei centrale sunt brodate numele comanditarului/proprietarului: SZILVASI BALINT și data de 1660; c. partea inferioară a feței este ornamentată cu o pereche de vrejuri în spirală, pornite din aceeași rodie dinamizată, cu garoafe, rodii închise și frunzulițe (LA = 6-9 cm).

Dimensiuni: L = 20-22 cm; LA = 25 cm.

MNIT, inv. nr. F. 5762⁸³.

⁸² Gențile pentru păstrarea sau transportarea înscrisurilor de valoare au fost confecționate din piele de vită vopsită în roșu sau maro, fiind croite dintr-o singură bucată, cusute în formă de plic. Interiorul putea fi cu una sau cu mai multe despărțituri, obținute prin introducerea uneia sau a mai multor plăci de piele, suplimentare. Broderia decorează partea din față, tivită cu un șnur de argint aurit. Porțiunea de sub clapă este neornamentată. În colecțiile muzeului nostru se mai găsesc două genți brodate (inv. nr. F. 5795 și F. 25577), databile tot în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Ele au ajuns în patrimoniul nostru în stare avansată de deteriorare, decorul lor rămânând greu lizibil și după intervenția restauratorilor.

⁸³ G. Palotay, *Törökös himzésű bőrtáskák Erdélyben*, în *Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiséggyűjtéséről*, Kolozsvár, II, 1942, fasc. 2, p. 275. G. Palotay prezintă și date generale cu privire la croiul, asamblarea, materialele (de fond și de brodat) și tehnicile utilizate la acest tip de genți, oferind și o concludentă ilustrație grafică (p. 261-263, fig. 1-3).

Meșterul a ales pentru brodarea tuturor suprafețelor compacte sârma de argint aurit, pe suport de carton, folosind punctul culcat obișnuit și cel decorat. Alternarea acestora, precum și conturarea motivelor cu fire de argint aurit au concurat la obținerea efectelor dorite.

ANA MARIA SZÖKE

MAÎTRES BRODEURS ET LEURS OEUVRES (Résumé)

Dans la multitude des broderies d'art on peut distinguer une catégorie à part de pièces dont la plasticité et la qualité artistique rappellent les chefs-d'œuvre de l'orfèvrerie. Ce sont les œuvres des maîtres brodeurs-brodeuses professionnels.

Les sources documentaires et matérielles offrent de nombreux repères qui rendent possible le complément de l'ample tableau des métiers artistiques avec le segment de la broderie d'atelier.

L'activité des maîtres brodeurs couvre une vaste aire de la broderie d'art, soit qu'il s'agisse des maîtres établis dans les centres urbains, membres de corporations ou indépendants, soit qu'il s'agisse des ateliers auprès de monastères ou des brodeurs de la cour, installés aux cours princières ou nobiliaires.

Une présentation succincte révèle l'évolution dans le temps de l'organisation des brodeurs dans des corporations, à partir de 1292, quand fut constituée leur première corporation à Paris, confrérie patronnée par Saint Clair. Les XIIIe-XVIe siècles représentent l'époque d'or de « l'art de l'aiguille » en Europe, période où en France, Angleterre, Espagne, Italie, Autriche et aux Pays Bas ont fonctionné de nombreux ateliers de broderie, avec plusieurs maîtres renommés, s'encadrant dans les grands courants artistiques européens.

Au XVIe siècle, la formation des corporations de brodeurs s'est développée aussi dans les autres régions de l'Europe. En 1577 les brodeurs de Prague ont créé leur propre corporation autonome, qui s'unit en 1594 à celle des peintres. Elle a continué son activité pendant les siècles suivants, comptant au XVIIIe siècle 49 membres.

Dans les documents transylvains (protocoles urbains, archives de famille, registres de corporation etc.) des XVIe-XVIIe siècles nous rencontrons fréquemment des dénominations telles que « gemmarius, gemmifisor, aurinector, acupictor » ou « perlhefter, seydenhefter, seydenmäter, goldsticker » ou « gyöngyfűző, varró », toutes désignant les brodeurs de perles ou simplement les brodeurs. Ils sont consignés parmi les contribuables des villes, propriétaires de maisons et d'ateliers, nombre d'entre eux ayant aussi des fonctions dans la magistrature urbaine. A la différence de ceux-ci, libres de travailler pour tout commanditaire, les brodeurs de cour étaient liés à un seul maître et ont travaillé exclusivement pour celui-ci. Dans les documents de l'époque nous rencontrons de nombreuses références relatives aux brodeurs embauchés à la cour des princes transylvains ou sur les domaines des familles nobiliaires.

Le cadre général esquissé est suivi par l'analyse des broderies d'atelier, dans toute leur complexité. Les produits des maîtres brodeurs présentent une gamme très large, ayant une destination religieuse ou laïque. Ils brodaient des tissus ecclésiastiques prétentieux, ainsi que différents vêtements pour les deux sexes (jupes, corsages, pantalons, dolmans, manteaux) avec des accessoires qui complétaient le faste du costume (bonnets, chapeaux, souliers, bottes, caparaçons, sabretaches). Leurs ateliers ont donné des objets de valeur pour la décoration des intérieurs (carpettes, couvertures, draperies), ainsi que des drapeaux et des blasons réalisés de manière artistique. La dénomination de « brodeur et armurier » est liée à ce dernier domaine de leur travail: l'habileté de représenter exactement les emblèmes et les blasons avec leurs matériaux et techniques spéciaux.

Les broderies d'atelier diffèrent des broderies d'art exécutées dans les familles urbaines ou dans les fiefs, comme une partie des occupations ménagères des dames, tant en ce qui concerne les matériaux utilisés, que la technique et la perfection ornementale. Les maîtres brodeurs ont opéré avec des soies lourdes, velours, draps, cuir (tous avec des doublures) et avec des matériaux de broderie en métal (or, argent, argent doré, cuivre ou cuivre doré), dans toutes leurs variantes. Souvent, ces broderies ont été enrichies d'appliques en métaux précieux ou de pierres précieuses/semi-précieuses. Elles sont lourdes, difficile à manœuvrer, nombre des produits finis ayant un poids considérable, ce qui suppose donc un effort physique sérieux pour les réaliser. Tant les matériaux utilisés (de fond et de broderie) que la destination de luxe des broderies d'atelier ont imposé le choix d'une technique spéciale – la broderie en relief. C'est la variante élevée du point de broderie couché et fixé, ayant un support de fils gros de lin, chanvre, coton, laine ou carton, cuir, parfois même de bois. L'auteur présente les phases de travail de la broderie en relief, s'arrêtant sur les solutions techniques par lesquelles les maîtres brodeurs ont exploité les valences décoratives des différents points de broderie et des matériaux métalliques de broderie, ainsi que des contrastes chromatiques et des effets optiques. Tout a concouru à l'obtention d'une impression de plasticité, parfois sculpturale. L'ornementation des broderies d'atelier se remarque par la perfection de la composition et du dessin, leurs modèles étant souvent créés par les peintres renommés de l'époque. Elle a un caractère « général européen » accentué, avec de moindres présences du goût artistique spécifique à certains pays ou peuples que dans le cas des broderies « ménagères ». L'explication en est le fait que les maîtres brodeurs travaillaient d'après des livres de modèles et les voyages obligatoires des manœuvres de brodeurs ont véhiculé ces modèles en toute l'Europe. La prestation des maîtres brodeurs, dans toute sa complexité, a joui d'une grande appréciation, matérialisée dans l'évaluation ou dans les prix élevés de leurs produits, qui figuraient parmi les biens de valeur de leurs propriétaires.

Le catalogue traite les broderies d'atelier des XVIIe-XVIIIe siècles conservées dans le musée de Cluj, pièces qui font partie de la catégorie des accessoires destinés à compléter le faste des costumes: caparaçons, sabretaches, bonnets, bottes et étuis pour la conservation (ou le transport) des documents de valeur, ayant donc un rôle fonctionnel bien précisé.

Les caparaçons, qui protégeaient et décoraient les chevaux, ne manquaient pas des vêtements de parade, exprimant à la fois le rang et l'état matériel du propriétaire. Les exemples se trouvant dans le patrimoine de notre musée couvrent la période comprise entre le milieu du XVIIe siècle et la seconde moitié du siècle suivant. Le premier, qui est aussi l'une des broderies les plus anciennes de notre collection de textiles, est une belle matérialisation de la broderie d'art en style renaissance; les trois autres illustrent l'interpénétration des éléments de type renaissance et baroque, phénomène fréquent dans l'art transylvain du XVIIIe siècle.

Les sabretaches faisaient partie de l'uniforme de la cavalerie légère (hussards), unités présentes dans les armées régulières autrichiennes, françaises, espagnoles, prussiennes et russes de ces siècles. Les sept pièces de ce groupe d'objets, datables entre la fin du XVIIe siècle et la fin du XVIIIe siècle, représentent deux types. Le premier se remarque par une splendide ornementation végétale de type renaissance, traitée sous de fortes influences baroques; la seconde, portant des emblèmes et blasons, démontre la qualité de « brodeur et armurier » de son créateur.

Les bonnets, le fragment d'ourlet brodé d'une jupe, les bottes de safian cousues avec de cannetille, frisé et paillettes en argent doré combinés avec des pierres en verre, offrent des repères pour la reconstitution du faste vestimentaire de la seconde moitié du XVIIe siècle et du XVIIIe siècle.

L'étui brodé de 1660 illustre, tant les connaissances professionnelles rigoureuses du brodeur que son inventivité artistique, prouvée dans l'adaptation à une surface allongée d'un motif décoratif (« la tige ») destinée aux espaces verticaux.

Outre des considérations stylistiques, le catalogue contient aussi des données relatives aux matériaux de fond et à broder, aux techniques utilisées par le brodeur, accompagnées d'explications et de précisions, offrant à la fois la chronologie des pièces ouvrées.

Nous considérons que le choix du thème proposé est bien venu, car les broderies d'atelier des XVIIe-XVIIIe siècles, conservées dans la collection de textiles du Musée National d'Histoire de la Transylvanie offrent l'opportunité d'étudier une branche des métiers artistiques qui ne jouissent pas de suffisamment d'attention de la part des chercheurs du domaine.

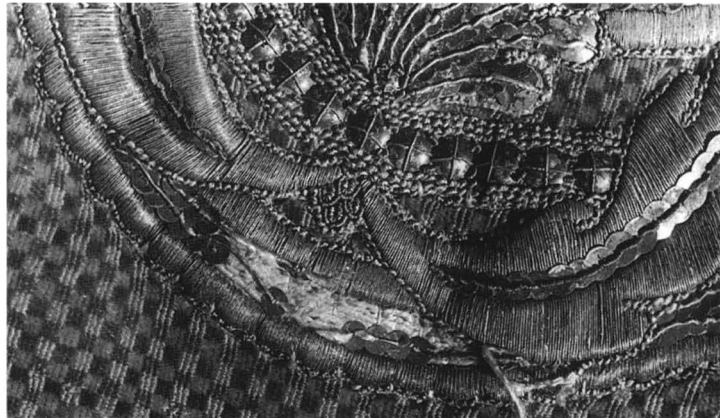

fig.1

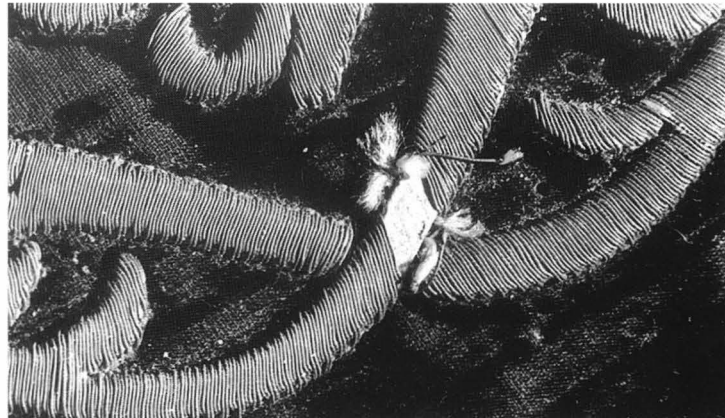

fig.2

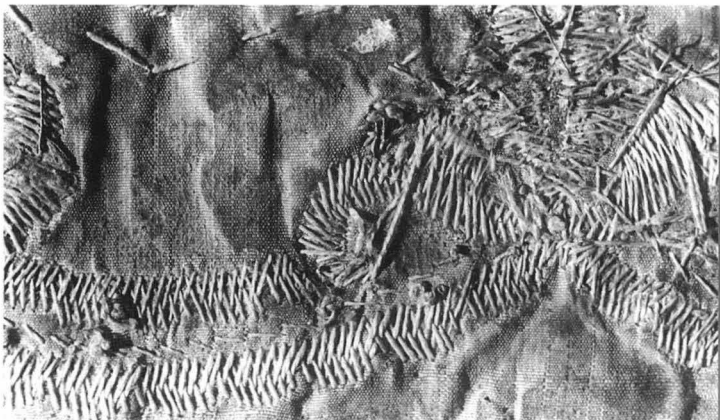

fig.3

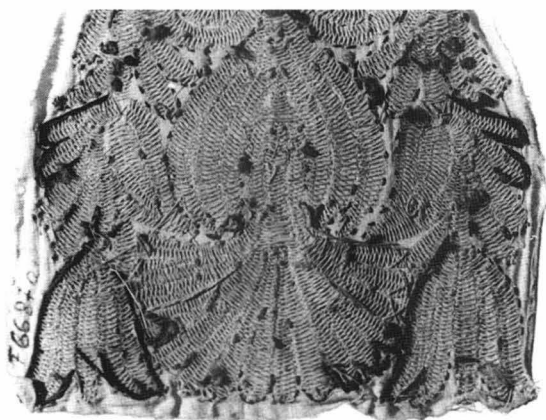

fig.4

**Planșa I: suporturi - fig.1: fire groase de in (valtrap - cat. 4); fig. 2: carton (sabretaș - cat. 8);
reversuri - fig. 3: tiv brodat - cat. 16; fig. 4: bonetă - cat. 14.**

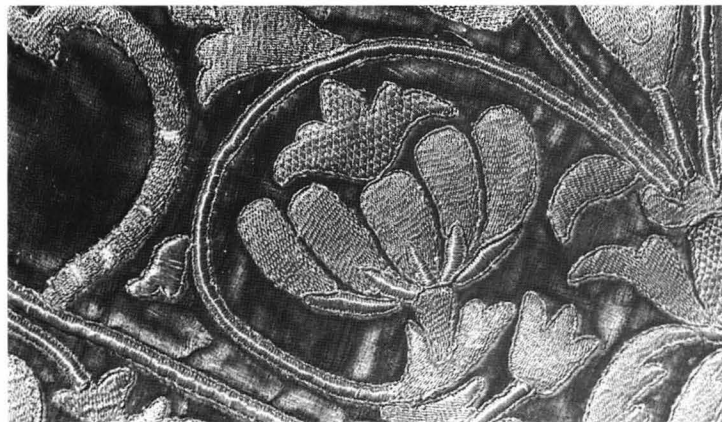

fig.1

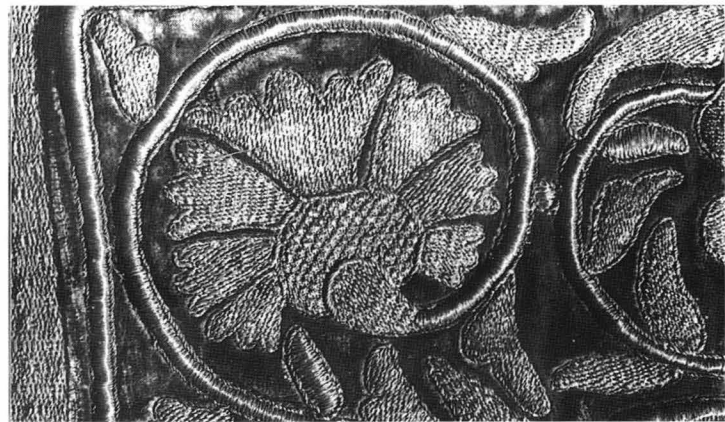

fig.2

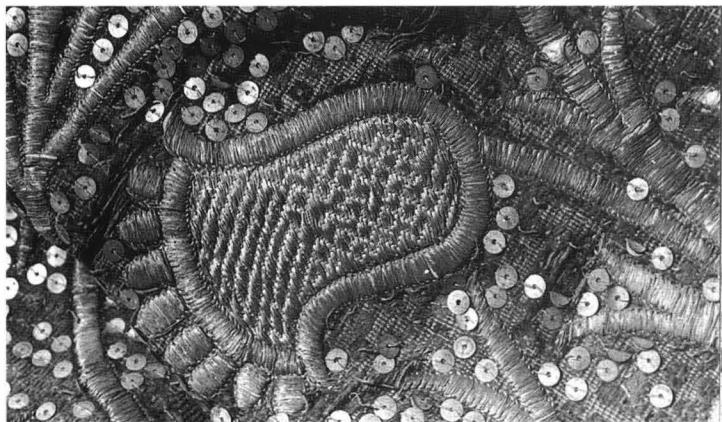

fig.3

fig.4

Planşa II:- fig. 1-2: valtrap - cat. 1; fig. 3: valtrap - cat. 3; fig. 4: sabretaş - cat. 7

fig.1

fig.2

fig.3

fig.4

Planșa III: sârme și fire metalice - fig. 1: sabrețaș - cat. 5; fig. 2-3: sabrețaș - cat. 6; fig. 4: sabrețaș - cat. 7

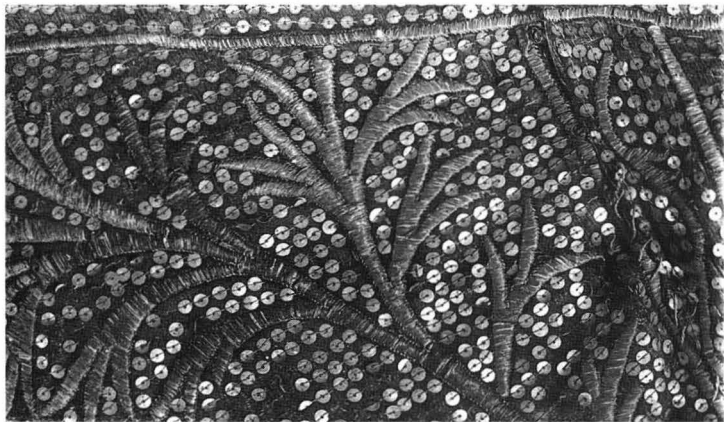

fig.1

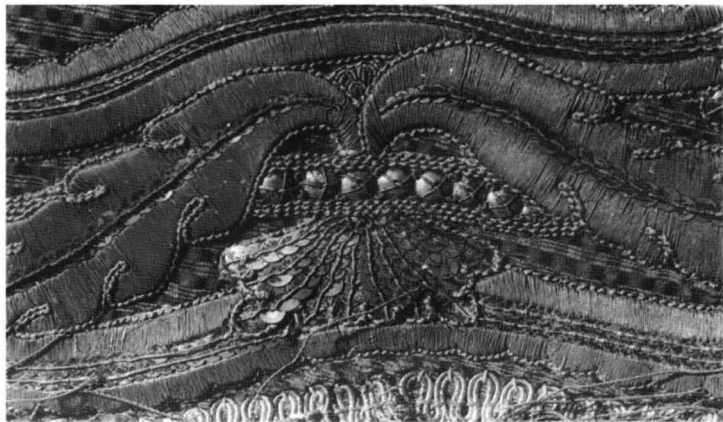

fig.2

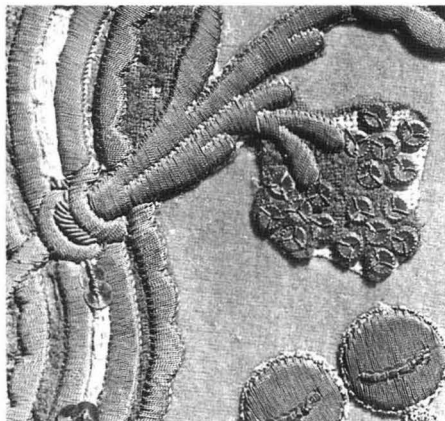

fig.3

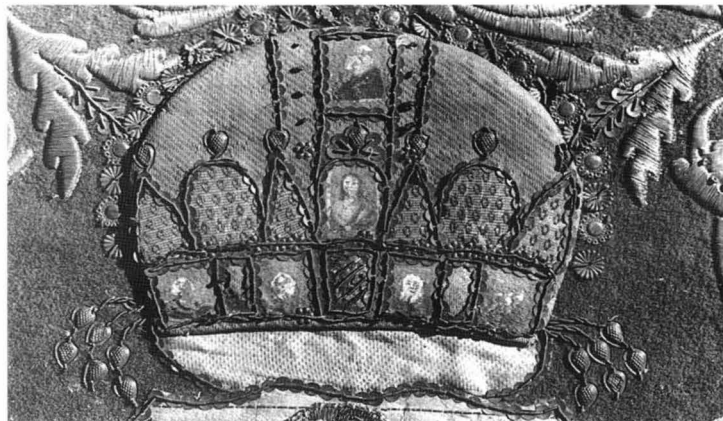
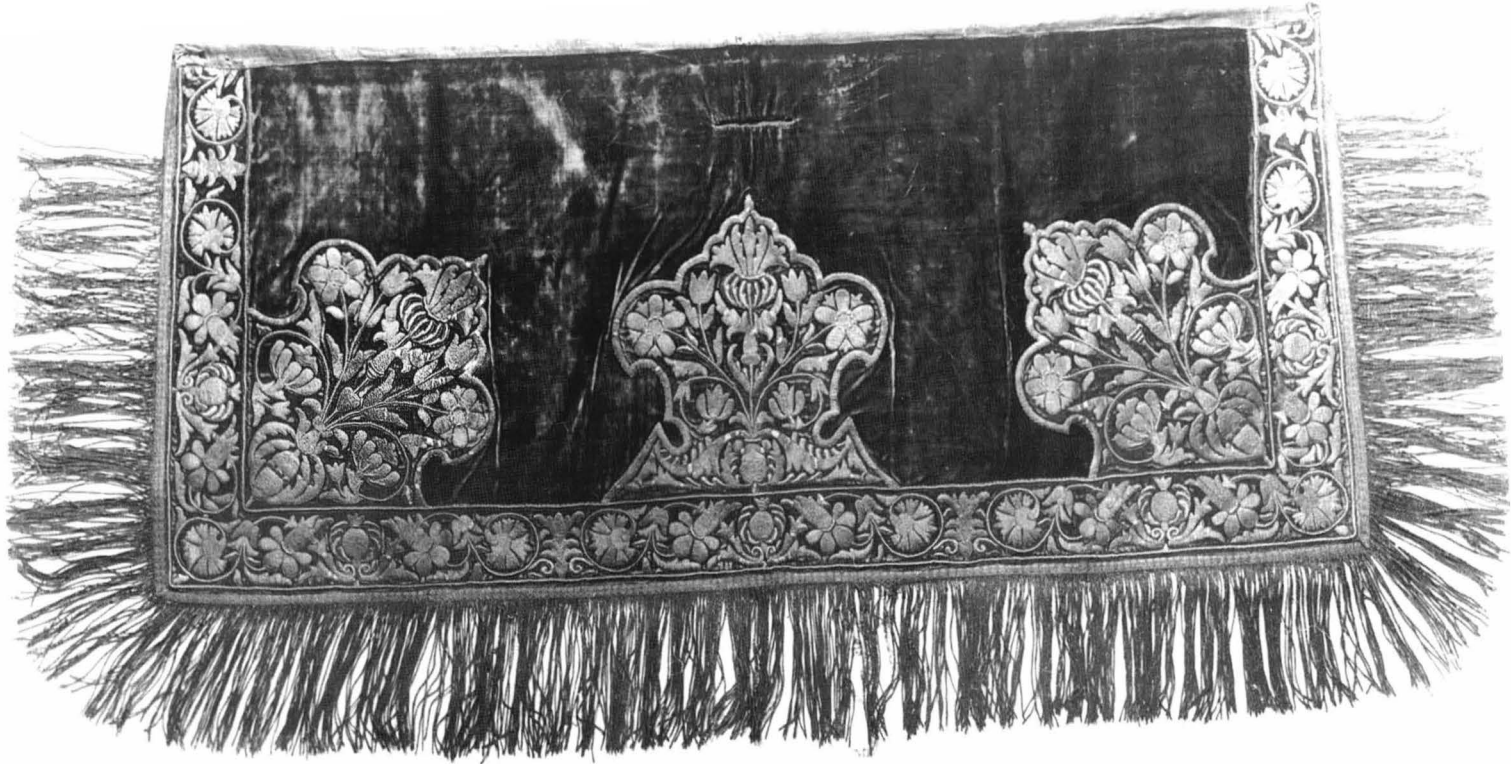
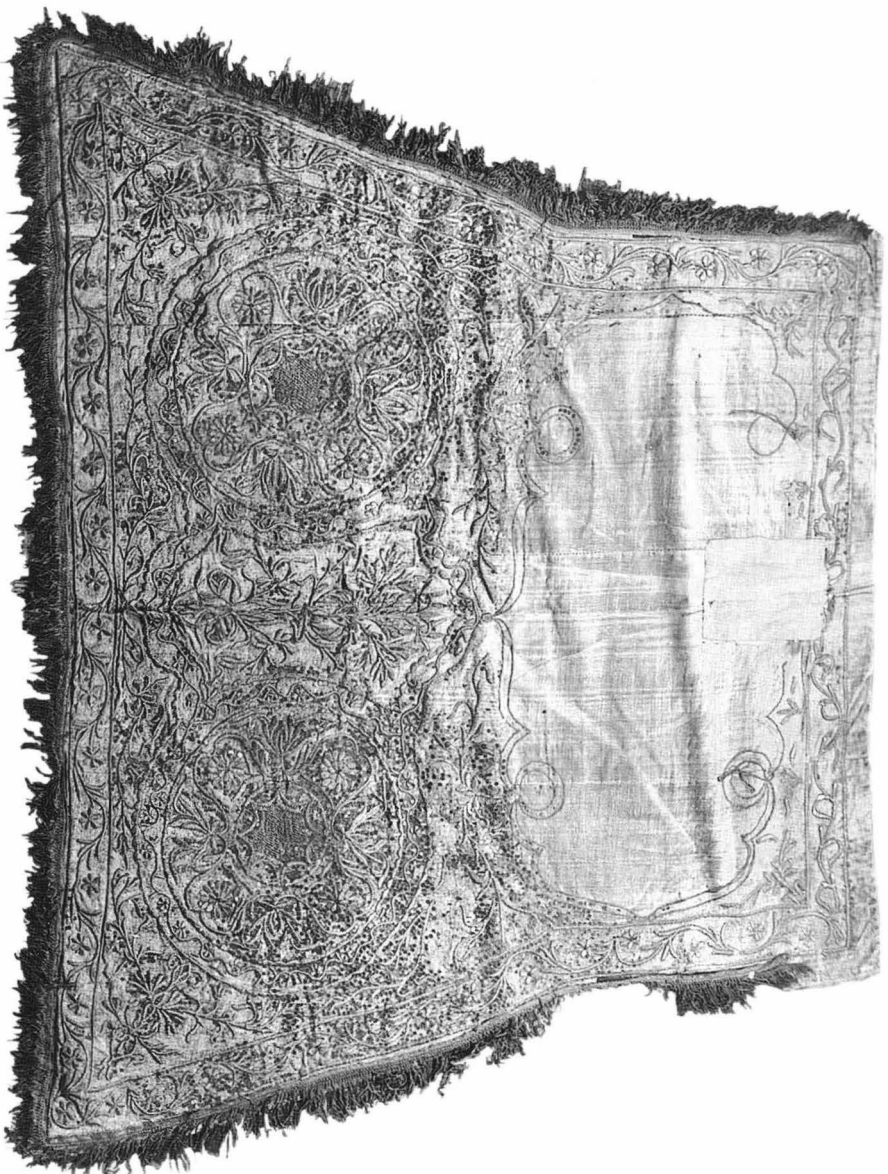

fig.4

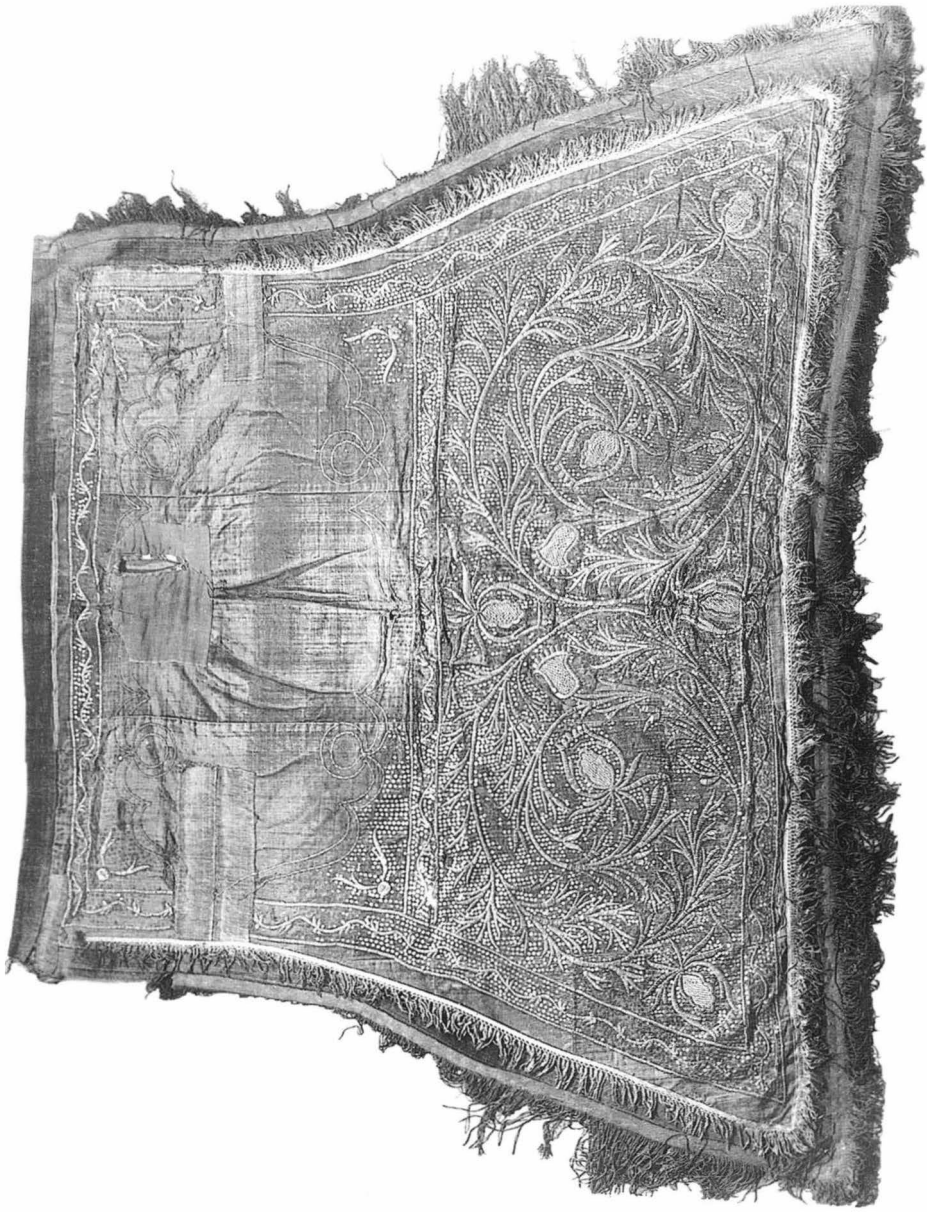
Planșa IV: paiete - fig.1: valtrap - cat. 3; fig. 2: valtrap - cat. 4; fig. 3: sabrețas - cat. 9; fig. 4: sabrețas - cat. 8.

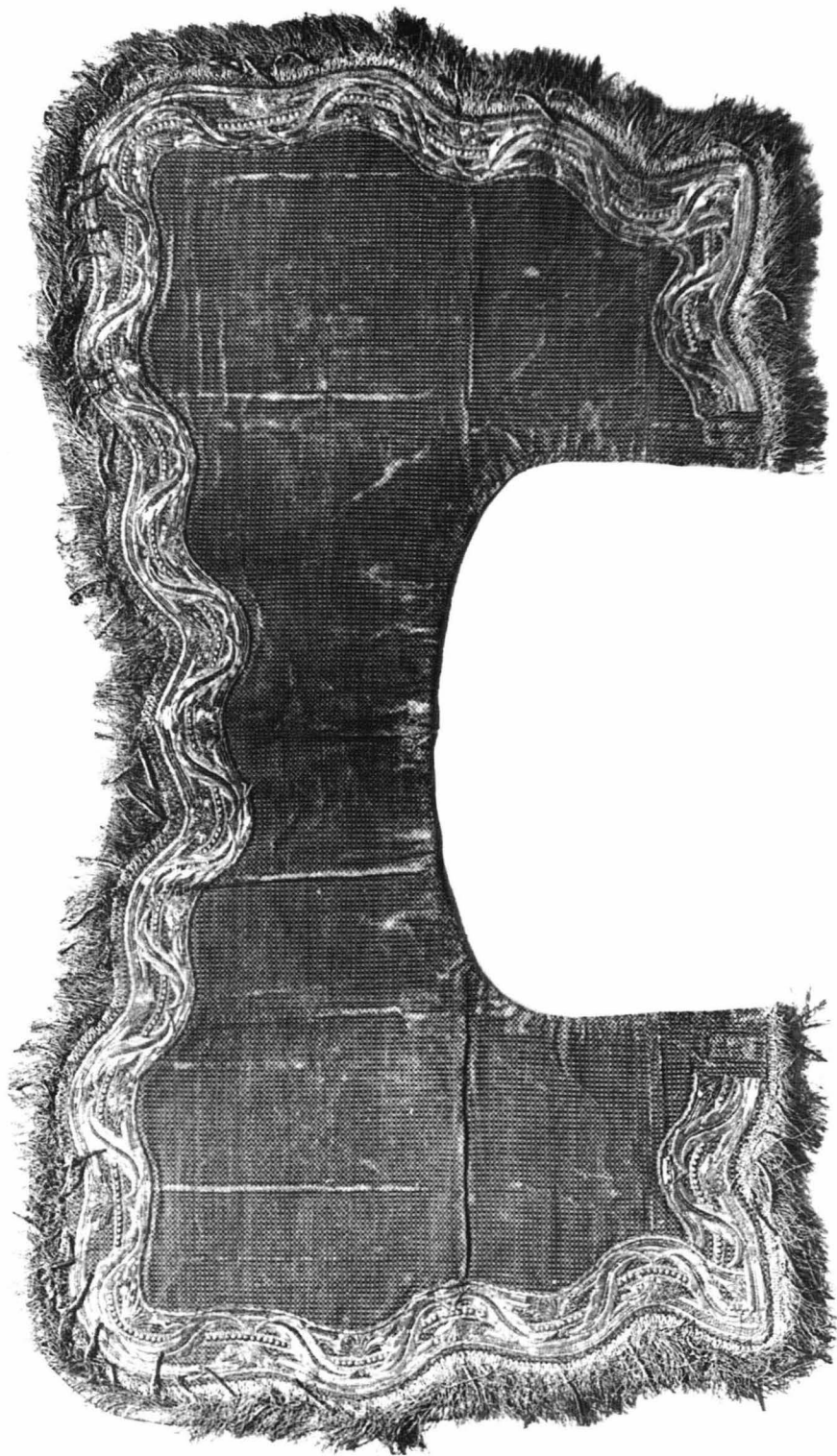
Planşa V: valtrap; MNIT, inv. nr. F. 5769 - cat. I.

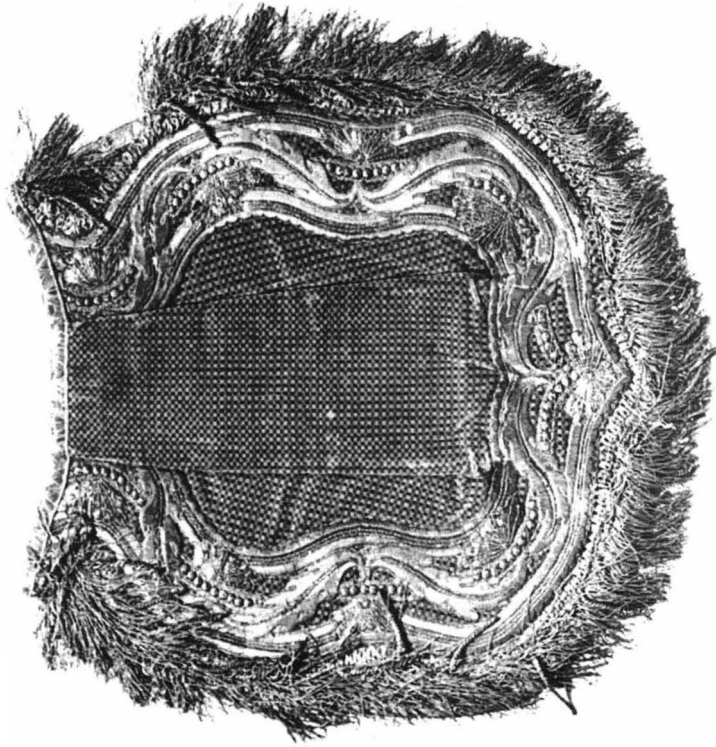
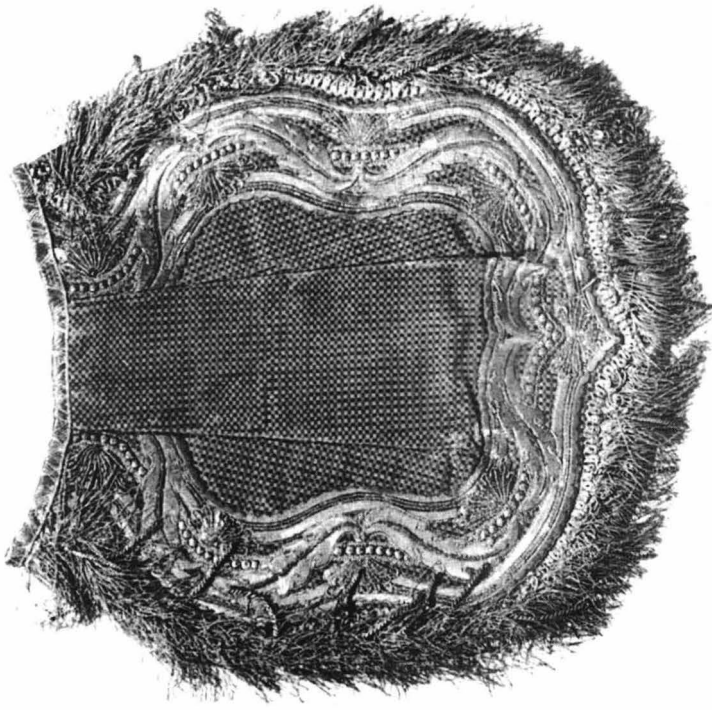
Plansa VI: valtrap; MNIT, inv. nr. F. 6694 - cat. 2.

Plasa VII: valtrap; MNIT, inv. nr. F. 6693 - cat. 3.

Plansa VIII: voltrap; MNIT, inv. nr. F. 6695 - cat. 4.

Planşa IX: valtrap (anexe); MNIT, inv. nr. F. 6695 a-b - cat. 4

fig.1

fig.2

Planşa X: sabre-tas - fig. 1: MNIT, inv. nr. F. 5887 - cat. 5; fig. 2: MNIT, inv nr. F.5890 - cat 6.

fig.1

fig.2

fig.3

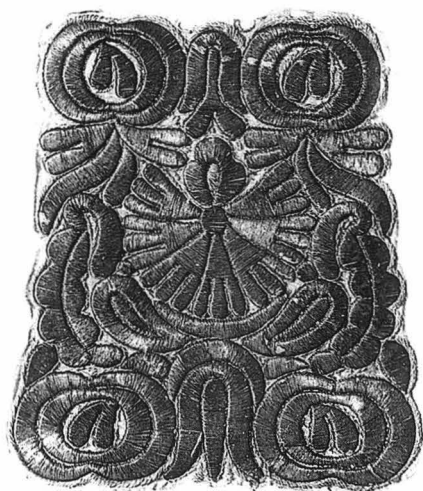

fig.5

fig.4

Planșa XV: bonete - fig.1: MNIT, inv. nr. F. 6686 - cat. 13; fig. 2-3: MNIT, inv. nr. F. 6687, a - cat. 14; fig. 4-5: MNIT, inv. nr. F. 6688,a - cat. 15

fig.1

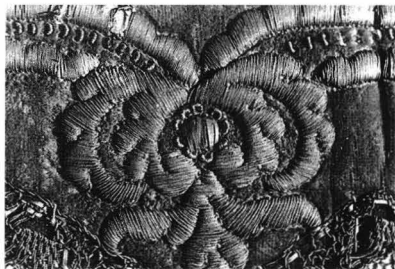

fig.2

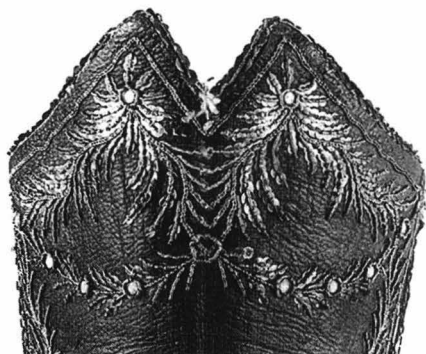

fig.4

fig.3

fig.5

**Planșa XVI: - fig. 1-2: fragment vestimentar (cu detaliu); MNIT, inv. nr. F. 5907 - cat. 16;
fig. 3-4: cizme brodate (cu detaliu); MNIT, inv. nr. F.19922-F. 19923 - cat. 17;
fig.5: geantă brodată; MNIT, inv.nr. F.5762 - cat. 18.**

LITOGRAFII DE BARABÁS MIKLÓS ÎN COLECȚIA MUZEULUI NAȚIONAL DE ISTORIE

Din bogatul fond de grafică aflat în patrimoniul Muzeului Național de Istorie din Cluj – o parte în depozit, iar o alta în expoziția de bază – face parte și colecția de litografii și gravuri executate, respectiv desenate de Barabás Miklós pentru diverși comanditari. Colecția însumează 17 litografii reprezentând portretele unor personalități marcante printre contemporanii maghiari ai pictorului și 3 gravuri pe placă de oțel, reprezentând portretele unor copii și a unui țăran român.

Înainte de a le prezenta și a vorbi de proveniența lor în patrimoniul muzeului clujean, considerăm relevantă o prezentare sumară a importanței portretului, precum și a răspândirii lui în sec. al XIX-lea, în Transilvania și Ungaria.

Începând cu sec. al XIX-lea, portretul cunoaște o dezvoltare și o răspândire fără precedent în două direcții principale: una *romantică*, afiliată idealurilor naționale, ce portretizează personalități ale trecutului în ideea de a argumenta nevoi prezente¹, și una de factură *Biedermeier*, ce promovează idealurile și morala burgheziei, aflată peste tot în Europa în plină afirmare economică și socială. Portretistica de tip Biedermeier, dezvoltată la început în Germania prusacă la sfârșitul sec. al XVIII-lea, a fost receptată prin intermediul Vienei în majoritatea țărilor central și sud-est europene². În Transilvania și Ungaria (peste tot, de altfel), burghezia își construiește treptat o imagine care să pună în valoare virtuțile sale: muncă, inteligență, familie, sentiment. Altfel spus, burghezia și-a creat în cadrul ideologiei sale, propria imagine despre frumos, viață și lume, exprimată cel mai bine prin producția artistică pusă în slujba ei³. Portretul burghez se distinge de cel al epocilor precedente prin individualizarea personajului redat, și fidelitatea față de model și accesorii vestimentare⁴. În general, imaginea portretistică se concentrează mai ales asupra chipului, depopulând sau eliberând fundalul de accesorii stufoase, de natură să devieze atenția privitorului de la portretul în sine.

Acestui gen de portretistică, ce îmbină sensibil elemente romantice și masiv stilul Biedermeier se aliază, cu foarte mult succes, încă din tinerețe Barabás Miklós, fost elev al Academiei din Viena și cu numeroase studii completate în Italia și la București⁵.

În jurul anilor 30 la Viena se vor răspândi și generaliza spre 1840 ca tematică artistică portretul și imaginile de viață cotidiană⁶. Pesta este sensibilă, și ca urmare, în cercurile literaților și artiștilor se naște ideea că arta, în încercarea ei de a defini un specific național trebuie să se ocupe de popor și de națiunile care trăiesc în Ungaria. În acest context, Barabás Miklós își asumă, începând cu 1837, sarcina de a portretiza diverse etnii: țigani, țărani români etc. O face atât de bine încât în 1844 o revistă de

¹ Ion Frunzetti, *Artă românească în secolul XIX*, București, 1990 p. 71.

² Livia Drăgoi, *Portretul în pictura din Transilvania – sec. XIX*, București, 1979, p. 9-11.

³ Aleksa Ćelebonović, *Realismul burghez la sfârșitul secolului al XIX-lea*, București, 1982, p. 23, 43.

⁴ Galienne și Pierre Francastel, *Portretul*, București, 1973, p. 169.

⁵ Vásárhelyi, Z. Emil, *Régi Erdélyi ascók Barabás Miklós*, Erdéhelikon, Cluj, 1937 (X), p. 445-457.

⁶ Edith Hoffman, *Barabás Miklós*, Budapest, Művelt Nép Könyvkiadó, 1950, p. 24.

modă pestană scria: "*Barabás Miklós cunoaște cel mai bine viața poporului maghiar și a populațiilor ce aparțin de noi*"⁷.

Barabás Miklós se distinge în peisajul artistic din Transilvania și Ungaria tocmai prin predilecția pentru portretistică. A pictat nu numai magnați, ci aproape toți scriitorii și oamenii de cultură ai vremii. De altfel, cele mai multe comenzi sunt portrete și firme de magazine⁸ cu care și-a câștigat o imensă popularitate întreținută permanent de ziarele pestane. În rapoartele sale de călătorie sau cele legate de munca sa, constant publicate în presă (devenise o chestiune de existență pentru multe ziare), deseori se oferea ca portretist într-o manieră convingătoare: "*Cine dorește să se servească de pensula Barabasului nostru în aceste vremuri, acelora le dăm de știre că distinsul artist are de gând să călătorească în Anglia în primăvară unde cu spijinul unor cunoscători britanici toate tezaurele de artă ale demnului Albion vor fi deschise în fața lui*"⁹.

Contemporanii săi insistă pe ideea că Barabás Miklós a fost în Ungaria primul care a dat "viață și suflet" portretului. Dar biografa sa, Edith Hofmann, crede că trebuie acceptat cu rezerve acest punct de vedere, întrucât, e adevărat, Barabás Miklós a reprezentat față de predecesori un imens pas înainte, dar față de posibilitățile sale acest lucru a fost puțin¹⁰. Ca argument, insistă pe faptul că Barabás Miklós picta din memorie și că nu l-a interesat întotdeauna caracterul și psihologia personajelor, ci doar asemănarea. Foarte adevărat este faptul că, pentru a satisface avalanșa de comenzi, în multe cazuri, numai capul îl desenează după model, corpul desenându-l din memorie sau cu ajutorul unui manechin (ca cel folosit de croitori), lucru mărturisit în autobiografia sa din 1836¹¹.

Pentru a evita poate greutățile redării corpurilor, Barabás Miklós a recurs la litografie. Importanța litografiei a fost recunoscută destul de timpuriu în Ungaria ca și în spațiul românesc. În 1822, la Sibiu, exista deja un atelier de litografie condus de Bielz Mihály¹². La Bielz, Barabás Miklós l-a cunoscut pe Barra Gabor (1829), litograf specializat în Germania, Franța și Anglia, de la care a învățat tehnica litografiei. El își va perfecționa această tehnică la București, unde datorită comenzilor și a contactului cu litografia franceză va ridica acest procedeu la o adevărată artă¹³.

În iarna anului 1839/1840, Barabás se afla la Cluj, unde, împreună cu Barra Gábor – devenit din 1831, directorul atelierului de litografie a Colegiului Reformat din Cluj –, se ocupă de organizarea activității litografice de aici. Într-o scrisoare adresată lui Toldy (prieten), Barabás spune: "*Litografia de aici, care e vitregită, am așezat-o în ordine și pot să spun că realizăm litografii mai frumoase decât Trensensky...*"¹⁴. Aici, la Cluj, va realiza portretele lui Méhes Sámuel (fig. 1), profesor de matematică și fizică la Școala reformată, la cererea elevilor săi și al fruntașului liberalilor reformiști de după dieta de la Bratislava, Wesselényi Miklós

⁷ Apud Edith Hoffman, p. 24.

⁸ Szegegy-Maszák Hugó, *Gróf Széchezy István arczépe 1836-bál*, Vasárnapi Uisag, Budapesta, 5 aprilie 1908, p. 261-268; Vasárnapi Ujság, Budapesta, 1877, p. 771; Edith Hoffman, p. 29.

⁹ Apud Edith Hoffman, p. 40.

¹⁰ Edith Hoffman, p. 49.

¹¹ Barabás Miklós, *Barabás Miklós önéletrajza*, Cluj, 1978, p. 26.

¹² Maszák Hugó, *Barabás Miklós*, Ujidók, Budapesta, 2 ian, 1898, p. 167-168.

¹³ Andrei Veress, *Pictorul Barabás și României*, A. R. – Memoriile Secțiunii Literare, seria III, tom, IV, p. 3.

¹⁴ Apud Edith Hoffman, p. 50.

(fig. 2). Portrete se remarcă prin grija execuției și atenția specială acordată chipurilor, mult “umanizate” în expresie, după experiența bucureșteană a pictorului

Tot din Cluj, Barabás a trimis editorilor germani, la cererea acestora, mai multe desene în tuș, reprezentând români, ce urmau să fie gravate pe placă de oțel. Printre acestea amintim cunoscutul *Szóló pásztor* (Paznic în vie), sculptat de Karl Malnecht în Viena și apărut sub titlul *Wallachischer Weinhütter* (Culegător de struguri valah) în almanahul Iris pe 1841¹⁵. Executată cu o rară măiestrie și finețe, gravura reprezintă portretul unui român îmbrăcat în haine tradiționale, probabil din Cetea, unde Barabás a fost invitat la cules de struguri în 1839. Stampa păstrată la muzeul din Cluj, poartă titlul greșit *Bányász* (fig. 3), fapt ce nu poate fi explicat decât prin multiplicarea repetată a diverșilor editori până la pierderea denumirii inițiale¹⁶.

Din 1844 cea mai mare parte a activității sale s-a concentrat asupra litografiei, marea modă a acelor vremuri mai ales în capitală. Succese deosebite a cunoscut datorită portretelor dedicate actorilor de scenă și muzicienilor. La fiecare a transpus ceva din seninătatea sufletească și demnitatea serioasă a actorilor maghiari. Totodată se observă finețea deosebită și stilul foarte îngrijit în a reda costumele epocii, materialitatea lor, coafurile și nu în ultimul rând, accesoriile decorative. Toată această atenție acordată detaliului, siguranța execuției, inclusiv poziția de poză în care sunt reprezentați, ne demonstrează că Barabás a lucrat cu modele în față. În colecția muzeului clujean se păstrează 5 asemenea litografii reprezentând portretele unor foarte cunoscuți și iubiți actori și cântăreți maghiari: Munkácsy Flóra (1856)- fig. 4, Prielle Cornélia (1858)- fig. 5, Hegedűsné-Bodenburg Lina (1858)- fig. 6, Reményi Ede (1860)- fig. 7, Szerdahelyi (1853)-fig. 8. “Acuma ne dăm seama – spune Edith Hoffman – cât a păcăuit Barabás față de el însuși când și-a desenat portretele din memorie”¹⁷.

În ceea ce privește *proveniența* nu putem face multe precizări. Știm însă că toate au fost trimise oficial de Biblioteca Universitară din Cluj, în trei serii Muzeului Ardelean. Din prima fac parte: Szerdahelyi, Széchenyi István, Foriák Géza, Wesselényi Miklós, Prierre Cornélia, Degré Alajos, Reményi Ede, Munkácsy Flóra – înregistrate la Muzeul Ardelean la 3 sept. 1903. În seria a doua sunt trimise litografiile cu portretele lui: Kemény Dénes (2 exemplare), Méhes Sámuel, Szontagh Gusztáv, Teleki József (1847), Mikó Imre -înregistrate la Muzeul Ardelean la 14 aprilie 1908. Cea de a treia serie cuprinde gravurile, intrate în patrimoniul Muzeului Ardelean la 8 decembrie 1908. Despre acestea știm că au făcut parte din colecția Kallian Adam, o colecție generală de grafică cu sute de piese.

Opera lui Barabás Miklós avut o influență considerabilă asupra pictorilor vremii, unii dintre ei transilvăneni, care beneficiază de îndrumările maestrului, sau fac împrumuturi de natură stilistică din portretele sale. Nu trebuie uitat că portretele semnate Barabás, au fost ținute întodeauna la loc de cinste în galeriile aristocrației transilvănene. Totodată importanța operei sale rezidă în faptul că Barabás a fost unul dintre puținii pictori ai vremii care a ținut consecvent un jurnal, ce poate fi considerat un document în ceea ce privește condiția artistului în epocă, mecenatul, dar mai ales mentalitatea unei epoci surprinsă în plină transformare, cu toate frământările politice, culturale și nu în ultimul rând sociale, care au traversat-o.

CAMELIA CIORTEA

¹⁵ Apud Andrei Veress, p. 10.

¹⁶ Barabás Miklós, *Barabás Miklós önéletrajza*, Cluj, 1978, p. 55.

¹⁷ Apud Edith Hoffman, p. 51.

STICHE VON BARABAS MIKLOS IN DEN SAMMLUNGEN DES
NATIONALMUSEUMS FÜR DIE GESCHICHTE SIEBENBÜRGENS
(Zusammenfassung)

Zum reichhaltigen Bestand an Stichen, der sich im Besitz des Nationalmuseums für die Geschichte Siebenbürgens befindet, gehört auch die Sammlung von Lithographien und Stichen, die von Barabás Miklós für verschiedene Besteller durchgeführt bzw. gezeichnet wurden. Die Sammlung beinhaltet 16 Lithographien mit Porträts bedeutender Persönlichkeiten unter den ungarischen Zeitgenossen des Malers, und 3 Lithographien auf Stahlplatte, die Porträts von Kindern beim Spiel darstellen, schließlich das Porträt eines rumänischen Bauern.

Barabás Miklós, ein Schüler der Wiener Akademie, wählte mit viel Erfolg bereits in jungen Jahren die Biedermeier-Porträtkunst aus. Seine Zeitgenossen waren der Ansicht, daß Barabás Miklós jener war, der in Ungarn der Porträtkunst "Leben und Seele" verlieh.

Die Schwierigkeiten der Wiedergabe der Körper oder aber, sehr wahrscheinlich, die große Anzahl an Bestellungen, bewirkten, daß die Kunst der Stiche vorzog. Von großer Einfühlsamkeit und besonderem künstlerischem Wert sind die Porträts von Schauspielern und Musikern, wo er sich gerne mit der Wiedergabe der Kostüme der Zeit befaßt, ihrer Materiale, der Frisuren und des Zierzubehörs.

fig.1 Portretul lui Méhes Sámuel, profesor de matematică și fizică la Școala reformată din Cluj

fig.2 Portretul lui Wesselényi Miklós, fruntaș al liberalilor reformiști de după dieta de la Bratislava

Bányász

fig.3 Stampa "Szőlő pásztor" (Paznic în vie) cu titlul greșit Bányász

Munkácsy Flóra

fig.4 Portretul actriței maghiare Munkácsy Flóra

*Litografii reprezentând portretele unor foarte cunoscuți și iubiți actori și cântăreți maghiari
fig.5 Prielle Cornélia (1858), fig.6, Hegedüsne-Bodenburg Lina (1858),
fig.7 Reményi Ede (1860), fig. 8 Szerdahelyi (1853)*

UNELE OBSERVAȚII PRIVIND ARHITECTURA BISERICII MĂNĂSTIRII DIN SIGHIȘOARA

Biserica parohială evanghelică din Sighișoara, cunoscută sub numele de Biserica Mănăstirii, se numără printre puținele monumente reprezentative pentru arhitectura ordinelor cerșetoare din Transilvania, care conservă o parte din zestrea arhitectonică medievală.

Situată pe platoul cetății Sighișoarei, Biserica Mănăstirii ocupă o parcelă de margine pe latura sud-estică a incintei fortificate, în vecinătatea Turnului cu Ceas, care este delimitată spre răsărit de zidul de apărare. Ea făcea parte, odinioară, din complexul conventului dominican, fondat aici în secolul XIII și desființat la Reformă.

Planul are obișnuita orientare est-vest, cu intrare dintr-o piațetă configurată, se pare, abia în secolul XIV¹. Aspectul exterior păstrează imaginea unei arhitecturi gotice târzii, cu o volumetrie care se înscrie în tipologia austeră, specifică ordinelor cerșetoare.

Partiul se compune dintr-o hală cu trei nave, despărțite prin trei perechi de stâlpi și un cor lung, încheiat în poligon 5/8, la care sunt alipite, pe latura nordică, o fostă sacristie și un coridor care acoperă toată lungimea bisericii. Anexele dinspre nord reprezintă urmele fostului claustru, care se afla odinioară pe amplasamentul actualei clădiri a Primăriei².

Biserica are lungimea interioară de 44, 50m, din care 17, 60m reprezintă corul, iar 26, 40m nava, alcătuiind un raport exact de 2/3 între lungimea corului și cea a navei (modul de 8, 80m). Axul corului prezintă o deviere de 3° spre sud, față de axul navei³.

Corpul trinavat prezintă și el o deviere de la simetria longitudinală firească, prin lipsa de paralelism a pereților exteriori, care converg spre frontul vestic. Astfel, nava prezintă o lățime variabilă la interior, de 13, 20m în capătul răsăriten și respectiv 12, 50m în capătul apusean.

Primul rând de travee dinspre est, respectiv din nava centrală și colaterale, este alcătuit dintr-un trapez încadrat de două paralelograme, reflectând o evidentă încercare de adaptare a unei construcții noi la ceva preexistent. Traveea navei centrale se îngustează de la 6, 80m, în dreptul arcului triumfal, la 6, 00m, în dreptul primei perechi de stâlpi.

Asimetria colateralelor este de proporții nesemnificative și nu o putem considera un element concludent în arhitectura construcției gotice, având în vedere că stâlpii au fost remodelați în secolul XVII, cu ocazia refacerii bolților⁴. Se remarcă, în schimb, în colaterala sudică, îmbinarea zidului longitudinal la umărul altarului printr-un unghi

¹ După cum reiese din evoluția parcelării propusă de P. Niedermaier, *Geneza orașului Sighișoara*, în *Monumente istorice și de artă*, 2-1979, p. 70-71.

² Dominicanii au părăsit Sighișoara în preajma anului 1555, când casele în care se afla bucătăria mănăstirii au fost cumpărate pentru Sfatul Orașului. (Fr. Müller, *Archäologische Skizzen aus Schäßburg*, în *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, Bd. II, 1855, p. 421). În claustru a funcționat sediul primăriei, până în anul 1886, când a fost demolat pentru a face loc actualei construcții.

³ Devierea este frecvent întâlnită la bisericile gotice și s-ar datora unor inabilități la trasare, atât în cazul unei construcții noi, cât și în cel al unei refaceri parțiale (cf. Viollet Le Duc, *Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XIe au XVIe siècle*, III, Paris, 1875, p. 237).

⁴ În anul 1676 biserica a suferit de pe urma unui incendiu. Nava a fost rebolțită între anii 1680-1682, cu bolți în cruce pe dublouri. (vezi V. Drăguț, *Cetatea Sighișoara*, București, 1968, p. 32).

mai mic de 90⁰, deformare care se amortizeaza în capătul vestic al colateralei, printr-un unghi corespondent cu traseu obtuz.

Istoria edificiului începe în ultimul deceniu al secolului XV, conform unei inscripții din nava bisericii: “DUCE ET AUSPICE CHRISTO // AEDES HAEC SACRA // Aô 1492 FUNDATA ET EXTRUCTA FLAMA IGNIS VERO // HORENDA Aô 1676 die 30 APRIL MISERE DEVASTATA // Aô 1678 REFULGENTE DIVINA GRATIA // PASTORE EXISE.... RENOVATA Aô 1804 // RENOVATA Aô 1859”⁵. Conventul dominicanilor din Sighișoara avea o istorie veche de două secole, la data începerii construcției menționate în această inscripție.

Prima atestare documentară este o indulgență de 40 zile, acordată în 20 martie 1298, la Roma, de către 10 arhiepiscopi și episcopi, pentru *biserica fraților predicatori din Sighișoara, din dioceza de Alba-Iulia*⁶. Indulgența era acordată *tuturor celor ce se pocăiesc și se mărturisesc, care se vor duce la numita biserică la sărbătoarea Fericitei Marii, în cinstea căreia pomenita biserică a fost clădită... și celor care vor da vreun ajutor pentru reparații, îmbunătățiri, clădiri, policandre, potire, podoabe...etc.*⁷

Din text reiese că era vorba de o biserică existentă și în funcțiune, care avea nevoie de sprijin financiar pentru reparații, îmbunătățiri, clădiri și înzestrare cu obiecte de uz liturgic. Despre ce fel de reparații și îmbunătățiri putea fi vorba, la o construcție relativ nouă, este greu de bănuț, având în vedere că pătrunderea dominicanilor în Transilvania a avut loc după 1221⁸, singurul convent atestat documentar la marea invazie tătară din 1241-42 fiind cel din Sibiu⁹. Conventul sighișorean a fost fondat, probabil, curând după 1242, ridicarea unui edificiu regulamentar aici putând fi apreciată în intervalul 1242-1298¹⁰. Friedrich Müller este de părere că dominicanii nu puteau obține un amplasament atât de bun pe platoul cetății decât după marea invazie tătară, când trebuie să fi rămas multe parcele pustiite¹¹.

⁵ Inscriptia a fost pictată pe luneta de deasupra arcului triumfal, spre navă. În prezent, textul este reprodus pe peretele sudic, în traveea emporei.

⁶ *Documente privind Istoria României, veac XIII, C, Transilvania*, vol. II, București, 1952, nr. 494; F. Zimmermann, C. Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. I, Hermannstadt, 1892, nr. 281.

⁷ *Idem*

⁸ Aprecierea datei de întemeiere a provinciei dominicane Ungaria, în care Transilvania a fost vicariat (*contrata*), oscilează între anii 1219 (cf. *Lexicon des Mittelalters*, III, München, 1984, p. 1216), anul 1221 (cf. Iványi B. *A Szent Domonkosrend Római központi levéltára*, în *Levéltári közlemények*, 7, 1929, p. 23; N. Pfeiffer, *Die Ungarische Dominikanerordensprovinz von ihrer Gründung 1221 bis zur Tatarenverwüstung 1241-1242*, Zürich, 1913) și respectiv anul 1226 (cf. Annette Barthelmé, *La réforme dominicaine au XVe siècle en Alsace et dans l'ensemble de la province de Teutonie*, Thèse-Université de Strasbourg, 1930, p. 8).

⁹ N. Pfeiffer, *op. cit.*, p. 44; “predicatorum cenobium ibidem incendentes”; A. Sacerdoțeanu, *Marea invazie tătară și sud-estul european*, București, 1933, p. 38.

¹⁰ Fondarea unui convent necesita o perioadă mai îndelungată, poate chiar ani de zile și presupunea o serie de formalități legate de obținerea terenului sau clădirilor care urmau să adăpostească un convent regulamentar (*ad promotionem locis*). Aceste demersuri erau făcute de câțiva călugări trimiși de priorul provincial la fața locului și care aveau un sediu de circumstanță, într-o casă pe care o primeau fie cu ajutorul orașului, fie al episcopului, fie al unui senior. (vezi J. le Goff, *Ordres mendiants et urbanisation dans la France médiévale*, în *Annales, Economies, Société, Civilisation*, nr. 25/4, 1970, p. 931).

¹¹ Fr. Müller, *op. cit.*, p. 416; Pe de altă parte, nu avem nici o certitudine cu privire la gradul de ocupare a terenului pe platoul cetății, înainte de 1241, deci dominicanii ar fi putut obține un teren viran.

Reparațiile de care se pomenește în scrisoarea de indulgență, ar putea avea legătură cu incursiunile tătare în Transilvania din anul 1284 și după 1285¹². Reiese totodată, că prilejul a fost folosit în scopul ridicării unor clădiri noi, care pot include și claustrul, ca parte componentă a conventului. Se pare că lucrările fie au luat o amploare destul de mare, fie s-au desfășurat cu dificultate, pentru că în anul 1302, episcopul Transilvaniei confirma și reânnoia indulgența de 40 de zile acordată cu cinci ani în urmă¹³.

Situația materială a dominicanilor s-a îmbunătățit simțitor în cursul secolelor XIV și XV, averea lor, provenită din donații și legate testamentare, ajungând să cuprindă bunuri funciare, mori, case și obiecte de preț, la care s-au adăugat subvenții regale¹⁴.

În asemenea condiții de prosperitate, pe de o parte, și cu un efectiv relativ numeros de membri ai conventului, pe de alta, la care putem adăuga existența unui important noviciat, care în anul 1529 dădea 17 absolvenți (*nativi*)¹⁵, deschiderea șantierului din anul 1492 pare un demers firesc.

În a doua jumătate a secolului XV, a existat, însă, un fenomen răspândit de înnoire a construcțiilor dominicane, nu numai în Transilvania, unde o parte dintre ele au suferit de pe urma incursiunilor turcești¹⁶. În provincia Teutonia, sfârșitul secolului XV a fost marcat de o puternică febră a reconstrucției, extinderilor și transformărilor la bisericile dominicane, influențată în bună parte de generalizarea observaței¹⁷.

Șantierul de la Sighișoara a avut o arie de desfășurare mai mare, cuprinzând și clădirile claustrului, care închideau organic o curte delimitată spre sud de biserică și care erau legate printr-un portic la nivelul parterului. Probabil în această perioadă, latura răsăriteană a fost prelungită spre nord cu o aripă pe două nivele, ceva mai scundă. Se pare că lucrările au început la claustru, cu cel puțin un deceniu înaintea bisericii și s-au desfășurat, probabil cu intermitențe, până în preajma Reformei.

Despre arhitectura claustrului înainte de demolare, s-au păstrat două mărturii importante, ambele din anul 1855, una datorată lui Friedrich Müller și publicată într-un studiu mai amplu referitor la istoria Sighișoarei¹⁸ și un chestionar al autorităților adresat parohiei evanghelice, cu privire la starea bisericii. Chestionarul se află în arhiva Direcției Monumentelor Istorice din Budapesta și conține informații despre

¹² A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 70, nota 1; Documentele și cronicile atestă atacarea centrelor miniere și meșteșugărești din Transilvania, printre care Dejul, Bistrița, Turda, Clujul și Brașovul, cu efecte dezastruoase în unele zone. (vezi P. Iambor, *Atacurile cumano-tătare asupra Transilvaniei în a doua jumătate a veacului al XIII-lea*, în *AIACN*, XVII, 1974, p. 214-219.)

¹³ *Urkundenbuch*, I, nr. 294.

¹⁴ Printre numeroasele donații înregistrate de documente, o amintim pe cea făcută de Nicolae Bethlen în anul 1499, care dăruia călugărilor trei sesii și trei eleștee cu pește la Marienburg (Hetur) și subvenția regelui Wladislaw, care le acorda, în anul 1501, suma de două mărci argint din impozitul anual, la care, în 1531, Ioan Zapolya a adăugat alte două mărci. (Fr. Müller, *op. cit.*, p. 418)

¹⁵ În anul 1524, conventul avea în total 25 de călugări, dintre care șapte clerici și șapte converși; în 1525 și 1529, efectivul era același, la care, dacă adăugăm cei 17 novici, obținem 42 de călugări; vezi listele nominale la: K. Fabritius, *Zwei Funde in der ehemaligen Dominikanerkirche zu Schässburg*, în *AUSL*, V/1, 1861, p. 23-26.

¹⁶ La 26 mai 1444, papa Eugen VI acorda o indulgență în favoarea mănăstirilor dominicane și franciscane din Transilvania, care au fost distruse de turci, respectiv celor din Alba-Iulia, Orăștie, Vințu de Jos, Sebeș și Bistrița. (*Urkundenbuch*, V, 1875, nr. 2495).

¹⁷ A. Barthelmé, *op. cit.*, p. 143.

¹⁸ Fr. Müller, *Archäologische Skizzen aus Schäßburg*, în *AVSL*, Bd. II, 1855, p. 381-430.

starea de conservare, materiale de construcție, arhitectură și bază documentară existentă, structurate în opt puncte¹⁹.

La primul punct din chestionar se dau dimensiunile bisericii în picioare și țoli (*in 12 Zolligen Fussmasse*) astfel: lungime 141'1" (nava 84', corul 57'); lățimea navei 40'1", împreună cu foișorul nordic 54'1"; lățimea corului 18'; bolțile corului și navei au fiecare înălțimea de 40'; stâlpii au 5'6". Dimensiunile corespunzătoare în sistemul metric ar fi²⁰: lungime totală 44,5875 m, din care nava 26,544 m, iar corul 18,0436 m; lățimea navei 12,6716 m, împreună cu foișorul de 17,09 m; lățimea corului de 5,688 m; înălțimea navei și corului de 12,64 m; stâlpii de 1,7696 m.

Datele se suprapun, cu mici diferențe, cotelor actuale, cu excepția înălțimii corului și dimensiunilor stâlpilor. Cota bolților navei se găsește la 12,60 m de la cota pardoselii, ceea ce corespunde cifrei din chestionar, bolțile corului, însă, se află la 10,50 m față de nivelul de călcare. Acest decalaj, de 2,10 m, se regăsește la partea superioară, unde cota bolților din cor este mai joasă. Ridicarea cotei de călcare a corului cu două trepte, este nesemnificativă sub acest aspect. Eroarea s-ar putea datora unui raport superficial, cu măsurători realizate doar în navă, fără să se aibă în vedere că bolțile aparțin unor faze de construcție diferite, respectiv cele din cor, în stil gotic, datând din perioada de existență a conventului dominican, iar cele din navă fiind rezultatul refacerilor după incendiul din 1676, în așanumitul "stil iezuit"²¹.

A doua inexactitate privește dimensiunile stâlpilor, care au o formă prismatică, cu grosimea de 1m pe toate laturile. Din analiza unui plan al bisericii, reprezentând un relevu realizat probabil la începutul secolului (fig. 1), după demolarea claustrului, și păstrat în arhiva Direcției Monumentelor din Budapesta²², am dedus că putea fi vorba de prima pereche de stâlpi dinspre vest, ale căror secțiuni ar corespunde cotei de 1,80m, indicată de chestionar. Acest relevu este anterior lucrărilor de renovare desfășurate aici în 1928-29, când au fost degajați stâlpii colateralei sudice și ai emporei, de pilele de zid care-i înglobau parțial, au fost îngustate toate tribunele și eliberați stâlpii și a fost construită casa scării de acces pe emporea orgii și la tribunele laterale, aflată azi în capătul apusean al fostului foișor²³ (fig. 2).

Un interes mai deosebit prezintă punctele cinci și șase ale chestionarului, în care sunt descrise inscripțiile păstrate în biserică și încăperile alăturate. În afară de inscripția menționată mai sus, care se afla pe luneta de deasupra arcului triumfal, datele specificate conțin informații importante pentru istoria edificiului. Astfel, pe două console din "vechea sacristie"²⁴ se aflau inscripțiile: "*Virgini Marie Antonius f. Anno Domini Millesimo 550 IO fc.*" și respectiv "*f. Benedictus servet. lapici. I.S.I.O.*" cu majuscule unciale. În aceeași încăpere, pe un scut heraldic se puteau citi

¹⁹ Descifrarea manuscrisului s-a făcut cu ajutorul d-nei Mihaela Cosma, cercetător la Institutul de Istorie al Academiei Române din Cluj-Napoca.

²⁰ Considerând piciorul austriac de 0,316m, după N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, București, 1971, p. 70.

²¹ Franz Lez, *Ueber den Umbau der Schäßburger Klosterkirche (1928/29)*, în *Kirchliche Blätter*, 1930, p. 416.

²² Planșa nu este datată; nr. arhivă O. M. F. 143729.

²³ Descrierea amănunțită a transformărilor operate la renovarea din 1928-29, la F. Lez, *op. cit.*, p. 416-418.

²⁴ Sacristia există pe latura nordică a corului, cu bolțile de cărămidă originare, fără console și inscripții. Credem că este vorba de fosta sală capitulară de lângă sacristie, acum demolată.

următoarele însemne profilate: două colțare încrucișate, cu o stea cu șase colțuri și semiluna, apoi literele f. a.²⁵

Descrierea inscripțiilor de pe console a fost publicată de Friedrich Müller²⁶, cu amplasarea lor în sala capitulară și o lectură puțin diferită. Autorul enumeră patru console, pe fiecare dintre ele aflându-se câte una din inscripțiile relatate în chestionar, pe care autorul le redă astfel: pe prima consolă “ VIRGINI. MAIE. F. ANTONIUS. F.”; pe a doua consolă “ANNO. DOMINI. MILLESIMO550. IO. FC.”; a treia consolă era decorată cu scutul heraldic și însemnele amintite mai sus, împreună cu literele “f a”, iar o a patra consolă purta inscripția “F. BENEDICTUS. SERVET. LAPICI – I.S.I.O.”²⁷. Pe una dintre console - nu se specifică pe care - era reprezentată o mână, probabil a Sf. Dominic, iar pe alta o cutie a milei, ca simbol al cerșetoriei.

Primele trei console păstrează memoria fratelui Antonius Fabri, *filius natus* și prior al conventului sighișorean între anii 1504-1518, apoi predicator general al ordinului dominican pentru Transilvania, decedat în 1529²⁸. Deși nu asociază persoana fratelui Antonius cu inițialele *f* și *a* din inscripții, Müller citește pe a doua consolă anul 1510, considerând neverosimil anul 1550 ca dată de execuție a ei, cunoscând, probabil, data decesului lui Fabri. Același Antonius Fabri este memorat prin scutul heraldic cu inițialele lui, de pe a treia consolă.

Ultima consolă poartă numele meșterului pietrar, *Frater Benedictus*, care a lucrat la bolțile sălii capitulare în anul 1510. Müller citește *fecit* în loc de *frater*, pe care-l consideră incompatibil cu indicația de pietrar²⁹. Că nu e vorba de un meșter laic, pare evident din modul în care este structurat textul, luând ca analogie consola a doua, unde *fecit* este prescurtat prin FC., iar *frater* prin F. Apoi, fratele Benedictus trebuie să fi fost călugăr convers, poate chiar în conventul sighișorean³⁰. Pe listele converșilor din anii 1524, 1525 și 1529, există un *Fr. Benedictus ungarus*, care ar putea coincide cu meșterul care a lucrat la bolta sacristiei, în anul 1510. De regulă, converșii sunt nominalizați cu meseria lor, lista din 1525 cuprinzând câte un croitor (*Fr. Martinus Sartor*), cizmar (*Fr. Petrus Suttor et sacristannus*), bucătar (*Fr. Johannes Cocus*), măcelar (*Fr. Gregorius Carnifex*), zidar (*Fr. Laurencius Mörrator*), butnar (*Fr. Michael Doleator*) și un administrator (*Fr. Johannes procurator*)³¹. Singurul convers

²⁵ Textul din manuscris are următorul conținut: *An ein. Gurtträger i. d. alt. Sacristei Virgini: Marie Antonius f. Anno. Domini Millesimo550 IO fc. An einem zweits f. Benedictus. servet. lapici. IS. I. O (Uncial majuskel) – einem eben daselbst angebracht Wapp. zwei gedunste(?) Winkelmasse mit einem sechsstrahl. Stern u. d. Halbmond dann den Buchstaben f. a.*

²⁶ Fr. Müller, *op. cit.*, p. 421.

²⁷ *Idem*

²⁸ Fratele Antonius Fabri este autorul unei cronici despre conventul dominican din Sighișoara, începând din deceniul opt al secolului XV până în anul 1526, cuprinzând și o listă nominală a călugărilor activi în conventele dominicane din Transilvania. Document publicat de K. Fabritius, sub titlul *Zwei Funde in der ehemaligen Dominikanerkloster zu Schäßburg*, în *AVSL*, Bd. V/1, 1861, p. 1-40.

²⁹ Fr. Müller, *op. cit.*, p. 421.

³⁰ Începând din a doua jumătate a secolului al XIII-lea și mai cu seamă după anul 1300, specializarea converșilor dominicani în meserii legate de arte și arhitectură, a fost mai răspândită. (vezi G. Meersseman O. P., *L'Architecture dominicaine au XIIIe siècle. Législation et pratique*, în *Archivum Fratrum Praedicatorum*, XVI, 1946, p. 179; C. Gilardi, *Le chiese domenicane nel XIII e XIV secolo*, în *La Stella di San Domenico*, 4/1983, p. 7)

³¹ Fabritius, *op. cit.*, p. 23-25.

căruia nu i se specifică meseria este fratele Benedictus, situația repetându-se în cazul fratelui *Jeorgius ungarus*, convers și el pe lista din 1524³².

Pe listele din 1524 sunt semnați pietrari, respectiv în conventul dominican din Cluj, cunoscutul *Fr. Urbanus Lapidida*, care însă, este înregistrat pe lista canonicilor în loc de cea a converșilor și la Bistrița, conversul *Fr. Petrus Lapidida*³³. La Brașov, priorul conventului dominican, *Fr. Dominicus de Valle Rosarum*, era arhitect și *baccalaureus* în științe teologice, ocupând totodată înalta funcție de vicar general pe Transilvania (*vicarius contracte*)³⁴.

Practicarea meseriilor legate de construcții și arhitectură era ceva obișnuit în lumea ordinelor cerșetore, cei mai cunoscuți fiind dominicanii și franciscanii, astfel încât exemplele enumerate nu constituiau niște excepții, dimpotrivă, se înscriu în linia generală de implicare pragmatică în viața orașului și de orientare spre autogospodărire³⁵.

În anticamera sacristiei există o scară de acces pe tribuna nordică și la fosta lojă pentru orgă, aflată pe peretele nordic al corului, a cărei ieșire păstrează un ancadrament gotic târziu, cu lintel și muluri de baghete încrucișate, având pe buiandrug incizat anul 1508, încadrat de două semne lapidare³⁶.

O dată semnificativă pentru cronologia lucrărilor de construcție desfășurate aici la sfârșitul secolului XV, reprezintă anul 1484, descoperit pe unul dintre montanții ferestrelor din porticul demolat la restaurarea din 1928/29³⁷. Această dată precede cu aproape un deceniu începerea reconstrucției bisericii și sprijină ipoteza unei încadrări între 1482-1515 a șantierului mănăstirii din cetatea Sighișoarei³⁸. El a început cu refacerea și extinderea claustrului, la care s-a lucrat și în primul deceniu al secolului al XVI-lea, iar din 1492 au fost demarate lucrările la biserică. În cronica lui Antonius Fabri și Petrus von Repps este amintită contribuția lui Gabriel Polnar, canonic dominican, originar din Sighișoara, la construcția bisericii³⁹, la care “pe cheltuiala lui

³² Presupunem că majoritatea călugărilor dominicani, atât la Sighișoara cât și în restul centrelor urbane săsești din Transilvania, erau de etnie germană. Cu siguranță la Sibiu, unde, în anul 1474, mutarea conventului dominican în incinta fortificată a fost condiționată de Sfatul orașului, prin obligația ca priorul mănăstirii și majoritatea călugărilor să fie “*teutoni*”. (vezi *Urkundenbuch*, VII, București, 1991, nr. 4022; V. Roth, *Geschichte der Deutschen Plastik in Siebenbürgen*, Strassburg, 1906, p. 20).

³³ Fabritius, *op. cit.*, p. 29, 33.

³⁴ “*Praefuiti autem archyecturae isti doctor Dominicus professionis dominicanae, huius monasterii Prior et ceterorum omnium monasteriorum vicarius generalis*”, Iványi B., *Geschichte des Dominikanerordens in Siebenbürgen und der Moldau*, în *Siebenbürgische Vierteljahrschrift*, 1/1939, p. 51; Fabritius, *op. cit.*, p. 26.

³⁵ Un călugăr arhitect, cunoscut la noi, a fost franciscanul *Johannes*, însărcinat în anul 1490, de Matia Corvin, cu deschiderea șantierului mănăstirii minorite din Cluj, Entz G., *Erdély Építészete a 14-16 Században*, Kolozsvár, 1996, p. 346; Șt. Pascu, V. Marica, *Clujul medieval*, București, 1969, p. 32.

³⁶ Acest ancadrament a fost recuperat din podul bisericii și montat aici cu prilejul restaurării din 1928/29. (vezi Fr. Lez, *op. cit.*, p. 417) ; am adăuga faptul că actuala scară spre tribuna nordică poate fi o intervenție mai târzie, care să nu coincidă cu scara care ducea la lettner în vremea dominicanilor, în multe cazuri, accesul fiind realizat din cor sau din sacristie.

³⁷ Fragmentul, pictat cu caractere gotice, poate fi văzut astăzi pe peretele răsăritean al casei scării, ridicate în frontul vestic.

³⁸ Ipoteză acceptată de Müller, pe baza informațiilor din istoriografia de secol XIX. (vezi Fr. Müller, *op. cit.*, p. 423-424).

³⁹ Fabritius, *op. cit.*, p. 11-12; Gabriel Polnar (+1504) era fratele primarului Sighișoarei, Anton Polnar, și rudă cu judele Sighișoarei, Michael Polnar. Atestat în anul 1493 ca abate al conventului benedictin Cluj-Mănăstur, Gabriel Polnar a ocupat funcția de împuternicit regal în Transilvania, în

a înălțat zidurile bisericii și boltirea, a fost făcută orga și ferestrele cu vitralii și a decorat pereții acestei biserici și a înzestrat-o cu dalmatice, casule și antependii și a ridicat altarul Tuturor Sfinților...⁴⁰. Toate acestea trebuie să fi avut loc până în anul 1504, anul morții episcopului, care dealtfel, a fost înmormântat în corul bisericii dominicane din Sighișoara⁴¹.

Din lista binefăcătorilor conventului dominican, aflăm că în timpul prioratului lui Gregorius Hön și în prezența voevodului Ștefan Báthori, călugării au vândut o jumătate de sat cu pășunile aferente și o jumătate de moară, pentru care au încasat suma de 300 florini, bani folosiți apoi pentru construirea amvonului, plata pictorilor și achiziționarea unor obiecte pentru sacristie și biserică⁴². Pe aceeași listă, ceva mai târziu, este consemnată o donație în bani pentru finanțarea construcției dormitorului din claustru și plata dulgherilor⁴³. Tot aici sunt amintite donații pentru construirea sau înzestrarea unor capele și altare din biserica Sf. Maria a conventului dominican. În anul 1498, Nicolae Bethlen se obliga să contribuie la înzestrarea altarului Sfintei Cruci, cu o cupă, un vas și o cruce din argint și veșminte clericale⁴⁴. Apoi, în anul 1520, Dorothea, văduva lui Martin Cruetz din Brașov, a finanțat construirea și boltirea unei capele în fața intrării în “biserica glorioasei Fecioare Maria și a sfinților noștri părinți Dominic și Sf. Francisc”, capelă închinată sfinților Hupert și Uldalric, lăsând prin testament sumele necesare pentru omarea bolții din aceeași capelă și înzestrarea ei⁴⁵. În anul 1505, parintele Michael, *plebanus in Villa Budonis*, dăruia obiecte și veșminte liturgice pentru sacristie și altarul Sf. Dominic. Șantierul mănăstirii era probabil încheiat în anul 1516, când se construia zidul de împrejmuire a grădinii contra sumei de 60 florini, donați de Nicolae Bordijs, călugăr al conventului⁴⁶.

Biserica avea, așadar, patru altare secundare închinat Tuturor Sfinților, Sfintei Cruci, Sfinților Dominic și Francisc și o capelă construită lângă intrarea în biserică. Aceste altare și capela trebuie să fi ocupat spații destul de semnificative din suprafața bisericii, pe care astăzi cu greu le-am putea localiza⁴⁷.

La sfârșitul secolului XIX, se amintea de niște construcții alipite laturei de sud a navei, de la care s-au descoperit două ancadrame gotice de ferestre bifore, înalte de 1, 15m, și un ancadrament de ușă în arc frânt, cu urme de arsură⁴⁸. Pe de altă parte, lucrările de restaurare din 1928/29 nu au confirmat existența unor capele laterale pe latura sudică a bisericii⁴⁹. Ele au relevat, în

anii 1493, 1495 și 1496, în care calitate a vizitat Sighișoara la 24 iunie 1493. În intervalul 1494-1502, a ocupat scaunul episcopal al Bosniei, iar între 1502-1504 a fost episcop de Sirmia. (vezi Joh. Duldner, *Gabriel Polnar, Bischof von Bosnien*, în *AVSL*, XXIV/2, 1892, p. 348-364).

⁴⁰ Fabritius, *op. cit.*, p. 11-12.

⁴¹ Gabriel Polnar făcuse și o donație testamentară conventului de la Sighișoara, pentru care, după moartea lui, călugării au avut dispute cu rudele acestuia. (cf. Duldner, *op. cit.*, p. 364).

⁴² Fabritius, *op. cit.*, p. 4-5, I.

⁴³ Unul dintre donatori era Ladislau Bolkysz, membru al sfatului orășenesc în anii 1488 și 1504, care în 1501 ocupa funcția de încasator de taxe. Presupunem că edificarea dormitorului a avut loc după anul 1501, ținând cont de cronologia consemnării donațiilor. (vezi Fabritius, *op. cit.*, p. 10. X).

⁴⁴ *Ibidem*, p. 8, VII.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 16, XX.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 16, XIX.

⁴⁷ În anul 1855 mai exista un altar poliptic al bisericii dominicane, depozitat în sacristia Bisericii din Deal. (vezi Müller, *Archäologische Skizzen...*, p. 424-25).

⁴⁸ Duldner, *Gabriel Polnar...*, p. 362.

⁴⁹ Lez, *Ueber den Umbau...*, p. 416.

schimb, existența unor urme de frescă în interiorul bisericii, pe perețele colateralele nordice, în fostul loc de îmbinare a tribunelor de vest și nord, ceea ce ar corespunde cu axul primei perechi de stâlpi dinspre vest⁵⁰. Fragmentul reprezenta imaginea unui călugăr dominican lângă care se afla o inscripție care a putut fi descifrată parțial. Inscripția consemna memoria unui participant la campania lui Sigismund de Luxemburg în Țara Românească, căzut pe câmpul de luptă în anul 1396⁵¹. Prezența acestei fresce din ultimul deceniu al secolului XIV, poate ceva mai târzie, ne indică menținerea unor structuri vechi la reconstrucția din 1492. Astfel, se impune reevaluarea termenilor *fundata et extracta* de pe inscripția din navă.

După cum am amintit mai sus, conventul dominicanilor din Sighișoara datează din a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Nu avem nici o dovadă a faptului că edificiul ar fi ocupat vreodată alt amplasament decât cel cunoscut în prezent, cel mult putem admite extinderi, în timp, pe parcele achiziționate în vecinătatea claustrului. De asemenea, nu avem nici o informație cu privire la modul de fondare a conventului, respectiv dacă a fost o construcție complet nouă, ceea ce bănuim, sau edificarea a pornit de la o biserică ori o altă clădire, preluată de dominicani de la comunitatea Sighișoarei.

Studiile urbanistice privitoare la evoluția parcelării cetății în evul mediu, relevă o situație "aproximativă sau incertă" pe amplasamentul mănăstirii în anul 1275, cu un coeficient redus de ocupare a terenului în jumătatea estică a platoului, care s-a dezvoltat ceva mai târziu⁵². Spre sud, la baza Dealului Școlii, în vecinătatea actualei curți parohiale, se păstra, până nu demult, ruina unei biserici de zid, care se bănuie că ar fi fost prima biserică parohială a Sighișoarei⁵³. Dovezi despre existența altor biserici de veac XIII, în cetate, nu se cunosc.

Cazurile de preluare a unor edificii existente, cedate de comunitate, senior sau datorate generozității unor orășeni bogați, sunt destul de frecvente în suita fondărilor dominicane. Este ceea ce bănuim despre conventul din Cluj, cu o biserică care e posibil să fi aparținut parohiei și să fi fost cedată ca urmare a construcției bisericii Sf. Mihail, în a doua jumătate a secolului XIV⁵⁴. La Sighișoara, este mai probabil ca fondarea să fi avut loc prin ridicarea tuturor edificiilor regulamentare (clastru + biserică) pe un amplasament viran.

⁵⁰ Tribunalele rezemau pe stâlpii navei, pe o cornișă care îngroșa secțiunea stâlpilor și pe pile de zidărie adăugate stâlpilor sudici, toate rezultate în urma unei amenajări noi. Cu ocazia restaurării, a fost supraetajat coridorul de pe latura de nord, care înglobează structurile vechiului portic sudic al claustrului. (cf. Lez, *op. cit.*, p. 417).

⁵¹ Campania victorioasă întreprinsă de Sigismund și Mircea cel Bătrân, soldată cu reluarea cetății Turnu din mâna turcilor. Relatarea trebuie să fie legată de marile pierderi suferite de armata ungară în munți, pe drumul de întoarcere de la Turnu. (vezi C. Giurescu, *Istoria Românilor*, I, București, 1938, p. 464).

⁵² P. Niedermaier, *Siebenbürgische Städte*, Bukarest, 1979, p. 93-95 și Idem, *Geneza orașului Sighișoara*, în: *Monumente istorice și de artă*, 2-1979, p. 70-71.

⁵³ Biserica din Deal a început să fie construită în anul 1429, locul fiind atribuit primei fortificații, atestată în 1280, și care a servit ca nucleu pentru dezvoltarea cetății (vezi Niedermaier, *Geneza...*, p. 67; Müller, *op. cit.*, p. 398). Prima atestare documentară a bisericii parohiale datează din anul 1309. Entz G., *Erdély Építészete a 11-13. Században*, Kolozsvár, 1994, p. 145.

⁵⁴ Parohia romano-catolică este atestată din 1270-72. Entz, *op. cit.*, p. 115.

Cu privire la arhitectura bisericii dominicane, avem câteva date certe materializate prin inscripțiile cu anii 1396 (dispărută) pe peretele nordic al navei și 1492 pe peretele sudic al emporei orgii, rezultat al unor repetate transcrieri. De asemenea, avem ca martori arhitectura corului, cu bolți pe cruce de ogive, ancadramentele de ușă de la ieșirea spre sacristie și intrările de la sud și vest în navă. Ancadramentul ușii spre sacristie este de tip rectangular, cu lintel și ciubuce profilate după modelul baghetelor, având o morfologie de început de secol XVI. Ancadramentele portalurilor de vest și sud ale navei, au perimetrul în arc frânt și profilul cu muluri de factură gotic matură, respectiv târzie la cel sudic. Ferestrele, atât la cor cât și la navă, și-au pierdut chenarele de piatră originare, iar desenul mulurilor din lunete ne trimite în ultima decadă a secolului XV. Pe peretele sudic al navei se păstrează urmele fostelor bolți gotice, prin trei console din calcar, înrudite cu cele din refectoriul claustrului dominican din Cluj și databile în a doua jumătate a secolului XV.

Forma neregulată a planului navei și devierea axială a corului, ne conduc la ipoteza unei intervenții parțiale în arhitectura bisericii, cu o racordare defectuoasă la structurile păstrate. Ipoteza s-ar confirma pentru zidul nordic al navei, spre fostul claustru, care, se pare, a fost menținut. Din analiza planului rezultă că navele nu au lățimi egale, așa cum ar fi firesc pentru o hală. Lățimile interax sunt de 5,50 m în nava centrală și respectiv 3,60, în colaterale, rezultând o diferență substanțială de 2 m între ele, deci avem de-a face cu un plan mai degrabă bazilical.

Reconstrucția bisericii ar fi putut porni de la oricare din tipurile cunoscute, respectiv bazilică, sală sau hală, având în vedere că toate trei au fost adoptate de dominicanii începând din secolul XIII⁵⁵. Din secolul XIV, la majoritatea bisericilor dominicane a fost prelungit corul, ca urmare a creșterii efectivelor din convente și, în multe cazuri, au fost extinse navele pentru a putea adăposti un număr mai mare de fidei. La biserica din Sighișoara, corul pare să fi fost reconstruit sau doar prelungit în ultimul deceniu al secolului XV. Tocul de ușă spre anticamera sacristiei este de factură ceva mai târzie, dar nu avem certitudinea că acesta a fost amplasamentul lui inițial⁵⁶. Pe de altă parte, consolele păstrate în colaterala sudică au o morfologie gotic târzie, iar portalul de vest pare mai arhaic, de unde putem deduce că nava a fost (re)boltită după 1492, iar peretele vestic a păstrat structuri mai vechi. Asta ne-ar conduce la ipoza unei biserici inițiale trinavate, care putea fi fie o bazilică, la care au fost înălțate colateralele la reconstrucția din 1492, fie tot o hală, dar tăvănită⁵⁷, la care s-au construit bolți. Este posibil, totodată, ca partiul

⁵⁵ Dominicanii, ca și restul cerșetorilor, au folosit frecvent bazilica, în special în Italia, cea mai răspândită fiind sala, la început tăvănită, apoi boltită. Hala apare pentru prima dată la biserica dominicană din Piacenza, construită după 1220. (cf. E. Badstübner, *Kirchen der Mönche*, Berlin, 1980, p. 269). O variantă de hală cu două nave a fost introdusă de dominicanii din Toulouse după 1245. (R. Sundt, *The Final Chevet Design of Toulouse's Jacobin Church*, în *Avista Forum Journal*, fall 1995/winter 1996, p. 7-15).

⁵⁶ Vezi montarea ancadramentului adus din pod, la restaurarea din 1928/29. (nota 36).

⁵⁷ Regulamentele dominicane din secolul XIII interziceau boltirea navei. Erau acceptate bolți doar în cor și sacristie. Chiar și mai târziu, când aceste prescripții au devenit mai îngăduitoare, au existat cazuri de tăvăniri ale colateralelor și navei centrale. (R. Sundt, *Mediocres domos et humiles habeant fratres nostri: Dominican Legislation on Architecture and Architectural Decoration in the 13th Century*, în *Journal of the Society of Architectural Historians*, dec. 1987, vol. XLVI, p. 405).

noii biserici dominicane să fi fost influențat de Biserica din Deal, o hală cu trei nave, care în 1492 era deja sub acoperiș⁵⁸.

Biserica mănăstirii din Sighișoara este singura hală cunoscută în arhitectura ordinelor cerșetore din Transilvania. Toate celelalte edificii păstrate sau cercetate arheologic, sunt săli, majoritatea refăcute în a doua jumătate a secolului XV. Din anul 1555 până astăzi, biserica a servit drept biserică parohială principală, cu o scurtă interferență a franciscanilor, în vremea Contrareformei. Această continuitate în utilizarea clădirii de către aceeași comunitate, deși a fost marcată de evenimente nefaste, ca incendiul din 1676, a contribuit la conservarea ei într-o formă mai autentică decât majoritatea edificiilor medievale ridicate de ordinele cerșetore în Transilvania.

MIHAELA SANDA SALONTAI

BEMERKUNGEN ÜBER DAS BAUWESEN DER
SCHÄSSBURGER KLOSTERKIRCHE
(Zusammenfassung)

Erbaut im Jahre 1492 durch dem Mönchsorden der Dominikaner als Konventkirche des Klosters, hat das heutige Gotteshaus der evangelischen Gemeinde einen großen Teil seines einstigen Aussehens aufbewahrt. Die erste Erwähnung des Dominikanerklosters der Heiligen Jungfrau von Schässburg ist eine Urkunde aus dem Jahre 1298, wodurch ihm einem vierzigstägiger Ablass für "*Ecclesia fratrum predicatorum de Schespurch Wizenburgensis diocesis*" geschenkt wurde. Am Ende des 15Jh. wurden Kloster und Kirche neu umgebaut, laut der Inschrift auf der südlichen Emporenwand: "DUCE ET AUSPICE CHRISTO // AEDES HAEC SACRA // Aô 1492 FUNDATA ET EXTRUCTA...".

Die Kirche ist eine dreischiffige Halle mit 5/8 abgeschlossenem Langchor, mit Sakristei und einem Rest des Klosterskreuzganges auf der Nordseite angeschlossen. Mehrere Daten über Kirche und das heute verschwundene Kloster, finden wir bei Friedrich Müller (*Archäologische Skizzen aus Schäßburg*, in: *V. Arch.*, II, 1855, s. 418-427) und Franz Lez (*Ueber den Umbau der Schäßburger Klosterkirche – 1928/29*, in: *Kirchliche Blätter*, 1930, s. 416-418), sowie in einem Fragebogen aus dem Jahre 1855 und einem Grundriß, die sich im Budapester Denkmalamtsarchiv befinden.

Der Grundriß wurde irgendwann vor dem 1928/29er Umbau durchgeführt (Abb. 1), als das Kloster schon abgerissen war (1886) und zeigt eine starke Unregelmäßigkeit, die durch 3° Achsenabweichung zwischen Chor und Schiff, sowie an der Richtung der südlichen Mauer bemerkbar ist. Bei der 1928/29 Restaurierung, als die alten Emporen abgerissen und ein Treppenhaus am Westende des Kreuzganges neugebaut wurden (Abb. 2), fand man zwei aufgemalte Inschriften. Die erste wurde an der Nordwand des Schiffs (Stoßstelle von Orgel - und Seitenempore) entdeckt und wahrte das Gedächtnis eines im Jahre 1396 Gefallenen (Lez, s. 417), die andere an einem Fensterpfeiler des Kreuzganges, stellt die Jahreszahl 1484 mit gotischen Ziffern (idem).

Wegen der Erwähnung des Jahres 1396 und der Unregelmäßigkeit des Grundrisses, schätzen wir daß die Erbauung der Kirche 1492 eigentlich ein Umbau mit Erweiterung war, der die nordliche sowie die westliche Mauer bewahrt hat. Wir können aber nicht beweisen ob die einstige Kirche einer Basika, Saalkirche oder Hallenkirche entsprach. Wegen der Erwähnung des Jahres 1484 können wir

⁵⁸ Opinie împărtășită de Friedrich Müller, care bănuie că dominicanii și-au construit o biserică, probabil mai mare decât cea veche, doar din spirit de competiție cu parohia. (Müller, *op. cit.*, p. 424).

feststellen daß die Umbauwerke mit den Klostergebäuden angefangen haben, wahrscheinlich 1482 (Müller, s. 423) und daß sie 1515 beendet wurden. Die sich in dem alten Konventsaal (abgerissen) befindliche Jahreszahl 1510, die im Fragebogen und von Fr. Müller (s. 421) erwähnt wird, sowie die noch sichtbare eingemeißelte Jahreszahl 1508 auf dem steinernen Türstock des Eingangs bei Lettner, läßt uns feststellen daß der Umbau 1515 schon fertig war.

Die Urkunden beweisen noch einige nebensächliche Bauwerke, bzw. die Einrichtung einer Mauer für den Mönchsgarten (1516) und einer Kapelle die den Heiligen Hupert und Uldalricus geweiht war (K. Fabritius, *Zwei Funde in der ehemaligen Dominikanerkloster zu Schäßburg*, in V. Arch., 5/1, 1861, s. 16).

Die einstige Dominikanerkirche von Schässburg ist die einzige bisher in Siebenbürgen bekannte Hallenkirche der Bettelorden die zu den wichtigsten Zeugen der Mendikanten Baukunst des Mittelalters gehört.

GRUNDRISS

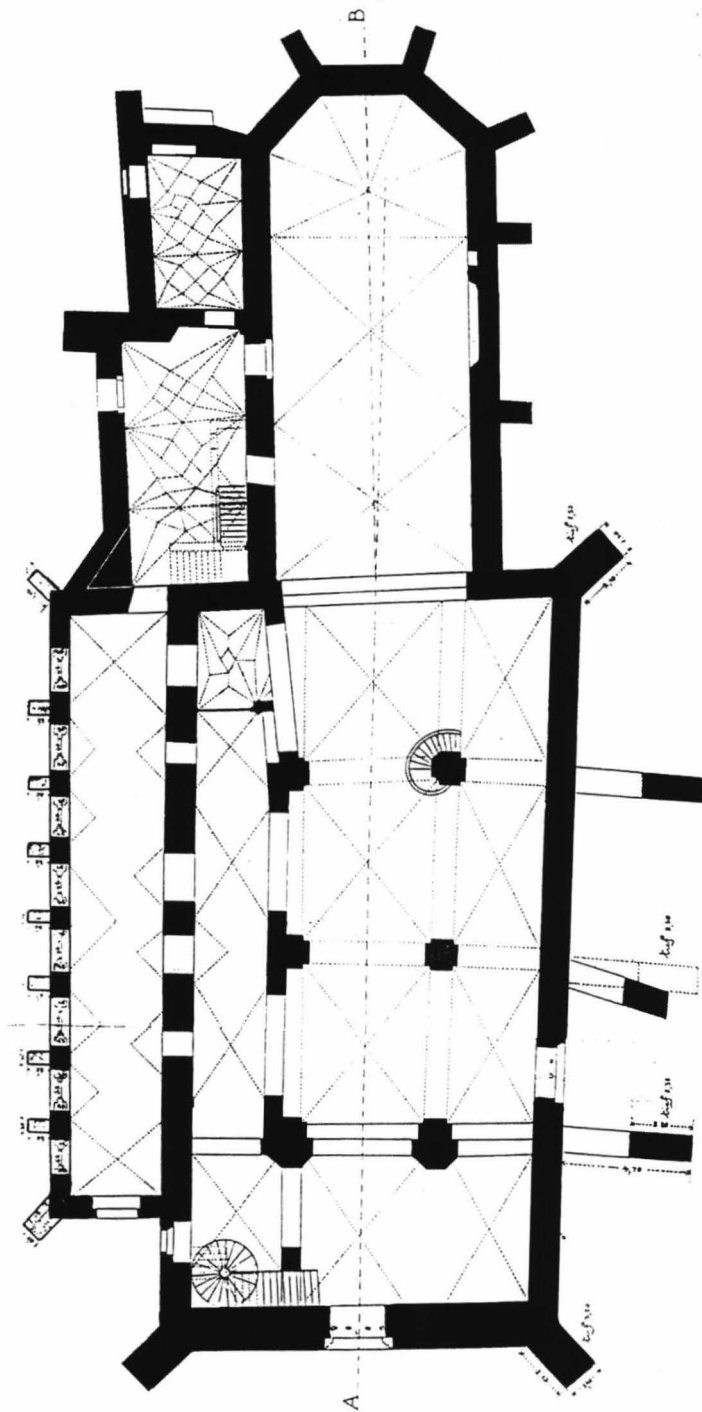

fig.1 Biserica mănăstirii din Sighișoara înaintea restaurării din 1928/1929
(Arhiva O.M.F. Budapesta)

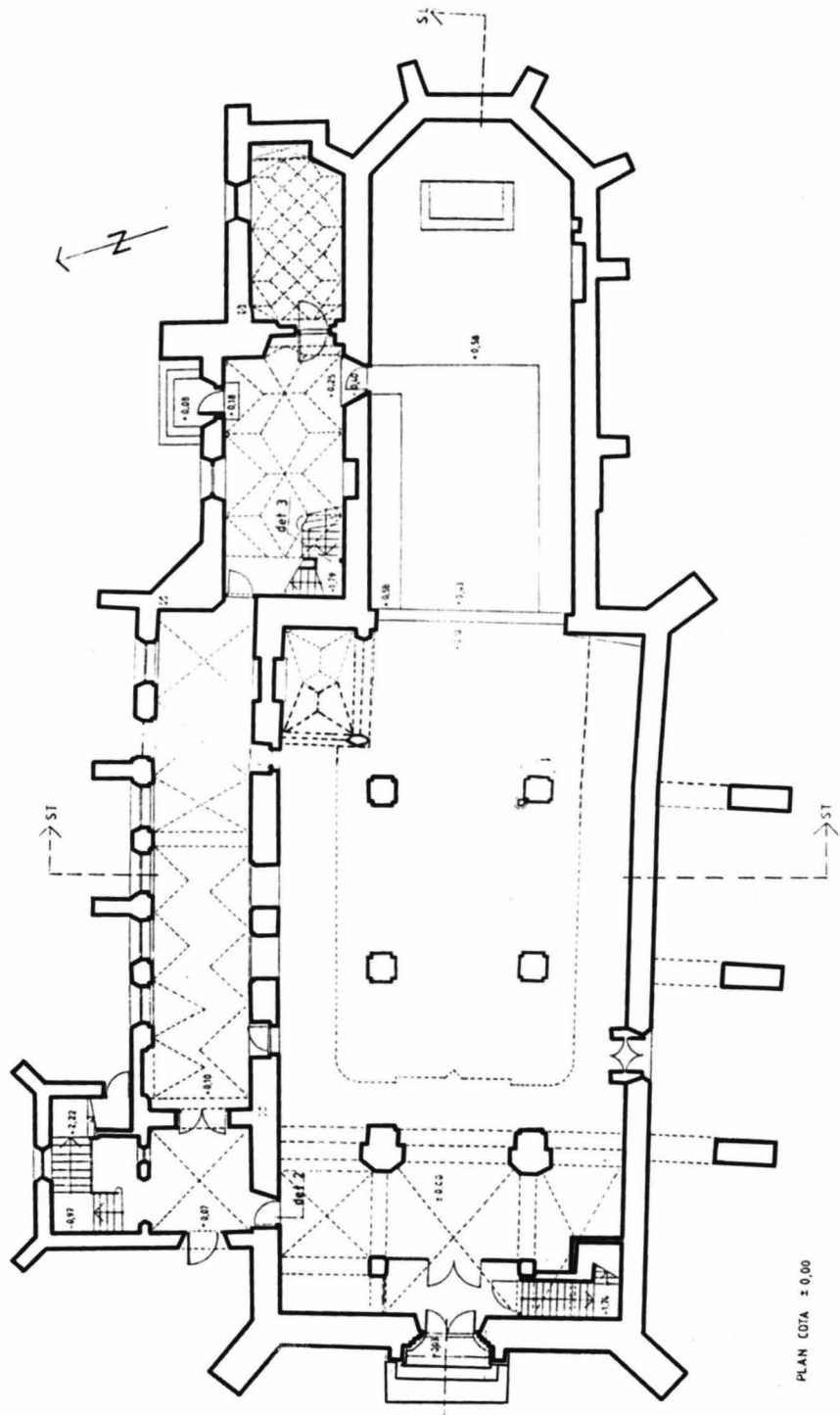

fig. 2 Biserica mănăstirii din Sighișoara - plan
(relevat de Péter Hajnal - Maghiț și Pál Antal)

DATE CU PRIVIRE LA ISTORIA ASOCIAȚIEI ȘI A MUZEULUI DE RELICVE ALE REVOLUȚIEI DE LA 1848 DIN CLUJ

Articolul de față își propune să prezinte câteva informații cu privire la trecutul a două instituții culturale maghiare, înființate la Cluj, la sfârșitul secolului al XIX-lea. O parte din exponatele care au aparținut acestora se află astăzi în patrimoniul Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj.

În atmosfera politică relativ liniștită a celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea (și, în special, a primelor decenii de după încheierea pactului dualist), orașele Monarhiei Austro-Ungare înregistrează progrese deosebite și pe plan cultural. Într-o asemenea situație se afla și Clujul epocii respective. Datorită unor instituții de învățământ cum erau Universitatea Franz Joseph I, înființată în 1872, sau Institutul Agronomic (mai târziu Academia Agrară), creat în 1869, Clujul se afirmă drept cel mai important centru cultural al Transilvaniei¹. În afara instituțiilor de educație publică, viața spirituală a comunității maghiare din capitala Ardealului va fi marcată în mod semnificativ și de prezența muzeelor și a asociațiilor muzeale create pe lângă acestea. De multe ori, acestea erau rodul inițiativei private, funcționând sub forma unor asociații fondate și administrate de persoane particulare.

Prima (și cea mai cunoscută dintre ele) fusese Asociația Muzeului Ardelean (Erdélyi Múzeum Egyesület), constituită în 1859, în urma inițiativei și a sprijinului material al contelui Mikó Imre. În numai câțiva ani, asociația reușește să pună bazele unor colecții muzeale consistente și variate, iar secțiile de antichități, botanică, zoologie și mineralogie-geologie ale Muzeului Ardelean sunt în situația de a iniția chiar și cercetări științifice proprii. În acest fel, înainte de 1872, asociația și muzeul său vor ține locul unei școli superioare².

Alte organizații culturale similare, care s-au afirmat în Clujul de la sfârșitul secolului al XIX-lea, au fost Muzeul Tehnologic-Industrial, Muzeul Carpatin, precum și Muzeul de Relicve ale revoluției de la 1848.

Muzeul Tehnologic-Industrial s-a constituit din colecțiile Camerei de Comerț și Industrie și a fost deschis în 1888. Mai târziu (din mai 1919), el va fi cunoscut sub

¹ Pentru viața culturală maghiară din Cluj, la sfârșitul secolului al XIX-lea, vezi Kelemen Lajos, *Kolozsvár története* (Istoria Clujului), Bp., Athenaeum, 1942, p. 15 sqq.; Egyed Ákos, *Falu, város, civilizáció* (Sat, oraș, civilizație), Buc., Kriterion, 1981, p. 292; *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* (Lexiconul literaturii maghiare din România). Buc., Kriterion, 1994, p. 82-93; *Erdély története* (Istoria Transilvaniei), vol. III, sub red. Szász Zoltán, ed. a III-a, Bp. 1988, *passim*; *Istoria Clujului*, sub red. Ștefan Pascu, Cluj, 1974, p. 344-371.

² Pentru Muzeul Ardelean, vezi: Kelemen Lajos, *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület múltja és jelenje. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum tárai* (Trecutul și prezentul Asociației Muzeului Ardelean. Colecțiile Muzeului Național Ardelean), editat de Asociația Muzeului Ardelean, 1909; Szabó T. Attila, *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története és feladatai* (Istoria și sarcinile Asociației Muzeului Ardelean), Cluj, Asociația Muzeului Ardelean, 1942; Maria Mirel, Anamaria Ardoș, *Considerații privind înființarea societăților culturale transilvănene "Astra" și "Asociația Muzeului Ardelean"*, în *ActaMN*, XVIII, 1981, p. 531-536; *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, vol. II, Buc., 1981, p. 510-511; Coriolan Petreanu, *Muzeele din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, Buc., Cartea Românească, 1922, p. 63-78.

denumirea de Muzeul de Arte și Meserii, majoritatea obiectelor muzeale aflate în proprietatea acestuia reprezentând industria modernă³.

Muzeul Carpatin a fost fondat de către Societatea Carpatină Ardeleană. Această organizație fusese înființată în anul 1891, cu scopul de a promova drumețiile și turismul montan și de a colecta obiecte cu caracter etnografic. Prin urmare, Muzeul Carpatin a avut un specific corespunzător obiectivelor asociației fondatoare, ținând locul unui muzeu etnografic central al Ardealului. El va fi deschis publicului în anul 1902, avându-și sediul în Casa Matei Corvin⁴.

Muzeul de Relicve ale revoluției de la 1848 a fost înființat de către Asociația Națională a Muzeului de Relicve Istorice (Országos Történelmi Ereklye-Múzeum Egyesület)⁵. La fel ca și Societatea Carpatină Ardeleană, aceasta își începuse activitatea în anul 1891.

Principalele obiective pe care și le propunea asociația (și care urmau a fi promovate la scara națională a întregii Ungarii) erau următoarele: “colectarea relicvelor, documentelor și datelor istorice referitoare la revoluția maghiară; amplasarea definitivă a acestora la Cluj, pentru vizionare publică și conservare; cultivarea și menținerea sentimentului patriotic”. Aceste obiective erau prezentate într-o *Carte aniversară* (Emlékkönyv), publicată în anul 1896, care prezenta activitatea de până atunci a asociației și din care putem afla că înființarea acesteia fusese hotărâtă de către Comisia Permanentă 15 Martie din Cluj, în ședința din 15 februarie 1891 a respectivei organizații⁶.

Propunerea de înființare a asociației aparținuse jurnalistului Kuskó István, membru al Comisiei 15 Martie⁷. Ceilalți participanți la lucrările comisiei au primit însă această propunere “cu rezerve”, deoarece nu nutreau prea multe speranțe în legătură cu posibilitatea înfăptuirii ei. În pofida acestor îndoieli inițiale, inițiativa lui Kuskó s-a dovedit a fi viabilă. Potrivit afirmației de mai târziu a președintelui asociației, Deáky Albert, ea nu ar fi reprezentat altceva decât “exprimarea dorinței întregii națiuni”⁸, formulă menită să o legitimeze prin binecunoscutul argument al interesului și voinței naționale.

³ *A kolozsvári “Erdélyrészi technológiai iparmúzeum” történelme 1882-1888* (Istoricul “Muzeului tehnologic-industrial din Cluj 1882-1888), Cluj, Tip. Gámán, 1888; *Erdélyi lexikon* (Lexiconul Transilvaniei), red. Osvát Kálmán, Oradea, Tip. “Presa liberă”, 1929, p. 151-152; *Erdélyi monográfia* (Monografia Transilvaniei), red. Várady Aladár, Berey Géza, Satu-Mare, Tip. Gloria, 1934, col. 246; C. Petreanu, *op. cit.*, p. 159-161.

⁴ *Az Erdélyi Kárpát Egyesület alapszabályai és ügyrendje* (Regulamentul de funcționare a Societății Ardelene Carpatine), Cluj, 1896; *Erdélyi lexikon*, p. 72, 138; *Erdélyi monográfia*, col. 108-109; C. Petreanu, *op. cit.*, p. 135; *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, II, 1981, p. 499.

⁵ De fapt, asociația poartă denumirea de “Kolozsvári Országos Történelmi Ereklye-Múzeum Egyesület”, adică “Asociația Națională a Muzeului de Relicve Istorice din Cluj”, iar muzeul pe cea de “1848-49. Országos Ereklye-Múzeum Kolozsvárt”, adică “Muzeul Național de Relicve 1848-49 din Cluj”. În bibliografia românească s-a încetățenit denumirea de Muzeul de Relicve maghiare (vezi C. Petreanu, *op. cit.*, p. 163, sau *Istoria Clujului*, p. 358-359).

⁶ Pentru această organizație, vezi *A kolozsvári március 15-iki állandó bizottság ünnepélyein tartott emlékbeszédek 1873-1897-ig* (Discursurile comemorative ținute la serbările Comisiei Permanente 15 Martie între anii 1873-1897), Cluj, 1898.

⁷ Pentru viața și activitatea lui Kuskó István, custodele Muzeului de Relicve, vezi Szinnyei József, *Magyar irok élete és munkái* (Viața și operele scriitorilor maghiari), vol. VII, Bp., Hornyánszky Viktor, 1900, col. 529-530.

⁸ *Emlékkönyv...*, Cluj, 1896, p. 10.

În februarie 1891 va fi formulat și primul apel adresat publicului (“națiunii”), prin care se solicita concursul acestuia în vederea înființării unui muzeu corespunzător scopurilor asociației. Se pare că această inițiativă s-a bucurat de un mare succes în întreaga țară, încă de la lansarea sa. Cu ocazia aniversării din 15 martie 1891 a revoluției, pe adresa muzeului vor fi expediate “o serie întreagă de relicve și documente, ca dovadă a faptului că propunerea se poate materializa”⁹.

De altfel, inițiativa clujenilor nu era singulară în Ungaria epocii. Ideea înființării unui muzeu comemorativ al revoluției de la 1848 fusese îmbrățișată și de Asociația Kölcsey, din Arad. În urma acțiunilor inspectorului regesc Varjassy Árpád, și aici va lua naștere o instituție asemănătoare celei de la Cluj, cu scopul similar, de a reprezenta un “templu al sentimentului patriotic pentru națiune”¹⁰. Un alt muzeu important de acest gen va fi înființat la Budapesta. Întemeierea acestuia se leagă de numele contelui Kreith Béla, care, conform opiniei custodelui Muzeului de Relicve din Cluj, Kuskó István, s-a ocupat “cel mai devreme și cu cea mai mare dăruire” de colecționarea relicvelor pașoptiste. În 1891, încurajat de reușitele muzeelor de relicve din Cluj și Arad, Kreith își va transporta colecția personală de la reședința sa din Viena, expunând-o în fața publicului budapestan¹¹.

Muzeul de Relicve din Cluj a urmărit în permanență activitatea celor două instituții surori, din Arad și din Budapesta. Kuskó István aprecia în special realizările lui Kreith Béla, nu numai datorită faptului că “această colecție era cea mai bogată”, ci mai ales pentru că “majoritatea obiectelor sale cu valoare patriotică” au fost adunate de către acesta “cu multe griji, intervenții, atenție, oboseală și sacrificii de prin străinătate, acolo unde acestea au figurat ca simboluri ale biruinței [austriece] și unde, fără eforturile sale, acestea s-ar fi rătăcit cu siguranță și s-ar fi pierdut totalmente pentru țară”. Activitatea lui Kreith, mai afirma custodele clujean, merita toate laudele și pentru că ea a contribuit la îmbogățirea colecțiilor muzeelor de relicve din Cluj și Arad. Acestea au fost înzestrate, în urma donațiilor contelui, cu multe obiecte și tablouri referitoare la revoluție¹².

Kuskó sublinia și ideea corelării eforturilor celor trei muzee, în vederea atingerii obiectivelor lor comune: “Atât împreună, cât și separat, conducătorii acestor trei muzee au căzut de acord că fiecare are scopuri și sarcini proprii și drept la existență. Iar ceea ce nu vor reuși prin eforturi proprii în problema colecționării, vor izbuti mai bine împreună, adunând puteri și însuflețire din munca celui alt”¹³.

Scopurile Asociației Naționale a Muzeului de Relicve Istorice din Cluj erau detaliate și explicate în *Cartea aniversară* editată în 1896¹⁴. Cea mai importantă direcție de activitate era, bineînțeles, colecționarea propriu-zisă a obiectelor legate de revoluția de la 1848, conservarea și expunerea acestora în vederea vizionării publice.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ 1848-49 *Történelmi Lapok*, 1 nov. 1892, p. 217. Pentru Asociația Kölcsey și Muzeul de Relicve din Arad, vezi și *A kolozsvári március 15-iki állandó bizottság...*, p. 19; *Erdélyi lexikon*, p. 12.

¹¹ Pentru activitatea lui Kreith și Muzeul de Relicve de la Budapesta, vezi, 1848-49. *Történelmi Lapok*, 15 sept. 1892, p. 181-191; 1 nov. 1892, p. 217; *A kolozsvári március 15-iki állandó bizottság...*, p. 19.

¹² 1848-49. *Történelmi Lapok*, 1 nov. 1892, p. 217-218.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Emlékkönyv...*, Cluj, 1896, p. 11-26; tot despre obiectivele asociației, în 1848-49-iki *Történelmi Tárcza-Napló 1894. márcz. 15-ike emlékére* (Jurnal-foleton istoric în amintirea zilei de 15. mart. 1894), întocmit de d-na Kuskó István Tokaji Irma, Cluj, 1894.

Pe lângă această activitate de bază, asociația mai avea în vedere tipărirea unor publicații periodice și a altor scrieri care să țină trează în conștiința publicului amintirea revoluției și să popularizeze, totodată, activitatea asociației și a muzeului. Acest rol va fi îndeplinit de revista *1848-49. Történelmi Lapok* (File Istorice 1848-49), precum și de volumele de mai mare anvergură, conținând lucrări istorice, apărute în cadrul colecției *Történelmi Lapok Tára* (Biblioteca Filelor Istorice). Cu privire la profilul revistei “File Istorice 1848-49”, redacția acestei publicații scria următoarele: “Evenimentele de la 1848-49 constituie una dintre cele mai renumite și, putem spune, cele mai frumoase perioade din istoria patriei noastre. Tocmai de aceea, am inițiat apariția unei reviste ilustrate bilunare, pentru a aduna datele istorice ale acestei epoci până când protagoniștii ei sunt încă în viață, ca și pentru a acoperi petele albe și a corecta greșelile existente în scrierile istorice de până acum.” În același spirit al naționalismului istoriografic, specific epocii, revista urmărea “răspândirea cunoștințelor despre evenimentele marilor zile”, precum și cultivarea cu pioșenie și păstrarea amintirii acestora¹⁵.

În afara activității curente de îmbogățire a colecțiilor și de sprijinire a publicațiilor referitoare la revoluție, asociația va iniția și numeroase acțiuni comemorative, festive, unele desfășurate la scară națională. Astfel, ea organiza anual serbări dedicate revoluției (aniversarea zilei de 15 martie, adunări consacrate martirilor de la Arad, lui Kossuth etc.); va iniția constituirea unei “case a honvezilor” la Cluj, precum și alte acțiuni de sprijinire a foștilor participanți la revoluție, cum ar fi instituirea unor pensii acordate honvezilor; va lua măsuri pentru amplasarea unor plăci comemorative în diverse locuri cu semnificație istorică; va organiza “serate publice”, având ca scop “cultivarea sentimentului patriotic”¹⁶. Toată această gamă largă de manifestări ilustrează foarte bine căile de promovare și de cultivare a sentimentului național în rândurile publicului, prin intermediul asociațiilor și inițiativelor de la nivelul societății civile, care secondau eforturile similare ale statului.

Muzeul de Relicve va fi amplasat în spațiile aparținând Sălii de scrimă și gimnastică din Cluj, instituție care își avea sediul pe locul unde se află astăzi hala agroalimentară din Piața Mihai Viteazul¹⁷. Clădirea a fost dăruită asociației de către autoritățile orașului, iar inaugurarea oficială a muzeului a avut loc, într-un cadru festiv, pe data de 19 septembrie 1892, cu ocazia împlinirii a 90 de ani de la nașterea lui Kossuth Lajos. Desigur, alegerea datei nu era întâmplătoare, ea ilustrând cultul dedicat liderului revoluționar maghiar de către opinia publică maghiară, respectiv de către membrii asociației. Despre acest moment relatează pe larg numărul din septembrie al gazetei *1848-49 Történelmi Lapok*, care reînnoiește, cu acest prilej,

¹⁵ Vezi *1848-49. Történelmi Lapok*, 1 febr. 1892, p. 2. Publicația va apărea între anii 1892-1902, de două ori pe lună, fiind organul de presă al Muzeului Național de Relicve Istorice din Cluj, al asociațiilor de honvezi, al Comisiei Permanente 15 Martie, al Comitetului Kossuth și al Cercului Vasvári. Redactorul responsabil al gazetei era Kuskó István, custodele muzeului, iar redactor asociat, Deáky Albert, președintele asociației. De-a lungul anilor, în colegiul de redacție au figurat personalități marcante, cum au fost istoricii Finály Henrik sau Kövály László.

¹⁶ Pentru toate aceste activități, vezi, pe larg, *Emlékkönyv...*, 1896, p. 19-24.

¹⁷ Date despre amplasamentul Muzeului de Relicve (fosta Piață Széchenyi, nr. 20) în: *1848-49. Történelmi Lapok*, 1 sept. 1892, p. 163; *Kolozsvári útmutató és lakásjegyzék* (Ghidul Clujului și lista locuințelor), redactat de ofițerul de poliție Liptay Árpád, sub supravegherea căpitanului dr. Iladay Endre, Cluj, 1905, p. 63, 91; *Kalauz a régi és az új Kolozsvárhoz* (Ghid pentru Clujul vechi și cel nou), Cluj, 1992, p. 115-116.

apelul adresat “publicului patriotic”, în vederea achiziționării și colecționării de relicve pașoptiste, ca și a înființării unor “cercuri provinciale” dedicate acestor activități¹⁸.

Din publicațiile editate de către Asociația Muzeului de Relicve¹⁹ reiese că obiectele urmărite în vederea colecționării și trimise de pretutindeni din țară în acest scop puteau fi grupate în câteva categorii distincte, delimitate din rațiuni de organizare muzeistică. Așa erau: bancnote și monede din timpul revoluției; portrete ale unor personalități, tablouri și alte ilustrații înfățișând scene de război; manuscrise, cărți și gazete, atât din timpul revoluției, cât și materiale ulterioare, referitoare la evenimentele revoluționare. Direcțiunea muzeului ținea evidența obiectelor donate sau achiziționate și făcea publică această situație, prin intermediul așa-numitei *Cărți de aur*, care apărea ca supliment gratuit al gazetei *Történelmi Lapok*.

În activitatea de colectare a obiectelor muzeale, un loc deosebit a revenit “cercurilor provinciale”, care aveau sarcina de a depista obiectele și de a înlesni procesul de achiziționare a acestora. Iată ce scria custodele Kuskó despre importanța respectivelor cercuri: “Am sperat multe lucruri frumoase și bune de pe urma acestei acțiuni, mai ales că știm, din experiență, că în fiecare zi se pierd obiecte și amintiri dragi, dintre care multe au valoare istorică și care pun în lumină un eveniment sau altul aflat până acum în ceață. Căci la sate și astăzi se mai pot găsi prin podurile caselor manuscrise valoroase, precum și scrisori sau relatări de război întocmite la repezeală. ”Potrivit lui Kuskó, asemenea documente, “rătăcite în vâltoarea evenimentelor și care pun în lumină amănunte importante”, se pot găsi peste tot în casele țărănești, atât “pe fundul unor lăzi, cât și în poduri sau folosite ca dopuri pentru damigene”²⁰.

Pe baza surselor pe care le-am avut la dispoziție, nu am putut urmări în amănunt activitatea asociației decât până în anul 1902. Până la această dată, principala sursă de informații este reprezentată de organul de presă al asociației. După cum arată *Postfața* cărții aniversare editate de asociație în anul 1902, activitatea muzeului la sfârșitul secolului al XIX-lea poate fi urmărită în special pe baza “documentelor de arhivă ale asociației. Custodele muzeului a avut însă alte preocupări, care l-au împiedicat să publice rezultatele acesteia”²¹. În condițiile în care nu am reușit să depistez documente de arhivă cu privire la activitatea din această perioadă a asociației, reconstituirea are la bază în primul rând *Cartea aniversară* din 1902 editată de către Kuskó. Rezumând activitățile din această perioadă, acesta arăta că, între anii 1897-1901, “munca noastră s-a concentrat tot în jurul colecționării relicvelor și a datelor istorice legate de anii 1848-1849, precum și a clarificării amănunțelor istorice”²².

Pentru perioada primelor decenii ale secolului al XX-lea, am reușit totuși să schițez câteva momente din istoria asociației și a muzeului, pe baza unor surse indirecte, citate în diverse lucrări consacrate istoriei culturale a Clujului, ca și a unor informații orale²³.

¹⁸ 1848-49. *Történelmi Lapok*, 15 sept. 1892, p. 197.

¹⁹ Gazeta asociației, precum și cărțile aniversare (*Emlékkönyv*), edițiile din 1896 și 1902.

²⁰ 1848-49. *Történelmi Lapok*, numărul din 1 nov. 1892.

²¹ *Emlékkönyv*..., 1902, p. 195-196.

²² *Ibidem*.

²³ Având în vedere faptul că datele scrise cu privire la activitatea Muzeului de Relicve în secolul al XX-lea sunt destul de puține, mi-au fost de folos informațiile dobândite în urma discuțiilor purtate

În 1903, de exemplu, într-un ghid al orașului Cluj, întocmit de profesorii universitari Rigler Gusztáv și Filep Gyula, printre colecțiile istorice ale urbei care merită să fie văzute de către vizitatori sunt amintite și materialele păstrate la Muzeul de Relicve²⁴. În lucrări cum ar fi *Lexiconul ardelean*, din 1929, sau *Monografia ardeleană*, din 1934, muzeul este menționat în mod sumar: “Muzeul de Relicve. A fost înființat la Cluj, în 1892. În el se păstrează medalii, relicve, proclamații, portrete, manuscrise, cărți și gazete din 1848-49”²⁵.

Informații mai ample ne oferă *Călăuza clujeană*, editată în anul 1941 de către profesorul Ferenczi Sándor. Pe baza ei, putem conchide că în perioada interbelică exponatele muzeului au fost mutate din Sala de scrimă și gimnastică (din actuala Piață Mihai Viteazul), ajungând în clădirea Muzeului Carpatin, adică în Casa Matei Corvin, “în spatele curții”²⁶. Ceea ce reiese în mod clar din relatarea lui Ferenczi este faptul că în anul 1934, colecțiile Muzeului de Relicve se aflau deja în noul amplasament, fără a fi în măsură să precizăm momentul în care s-a săvârșit mutarea. În anul 1934 însă, afirmă Ferenczi, a avut loc “evacuarea” celor două muzee (Muzeul Carpatin și Muzeul de Relicve), efectuată de către autoritățile orașului. În urma acestei acțiuni, se spune în continuare, multe piese din inventarul Muzeului Carpatin sunt transferate în cadrul Muzeului Etnografic al orașului, înființat de către autoritățile românești, în timp ce colecția Muzeului de Relicve este împachetată și depozitată în pivnițe²⁷.

Referiri privitoare la greutățile pe care le-ar fi întâmpinat Muzeul de Relicve în perioada interbelică întâlnim și într-o lucrare publicată în anul 1943 de către Orosz Endre, de la Muzeul Național Ardelean²⁸. Evocând expoziția comemorativă dedicată revoluției de la 1848, organizată la Cluj în anul 1942, Orosz face o relatare amănunțită cu privire la activitatea de până atunci a Muzeului de Relicve, exprimându-și, de asemenea, punctele de vedere cu privire la viitorul acestuia. În opinia sa, ar fi de dorit ca acest așezământ cultural, “existent deja de o jumătate de secol, care a fost interzis de către autoritățile române și care, în urma războiului mondial, a rămas orfan până în zilele noastre”, să se mențină în continuare ca “o instituție autonomă, sub patronajul orașului liber regesc Cluj”²⁹.

Alte date despre activitatea muzeului clujean de relicve provin din anul 1945. Ele reflectă preocupările comunității maghiare din Cluj de a face față, inclusiv pe plan cultural, situației survenite în urma revenirii autorităților românești în Transilvania de Nord. Colecțiile muzeului sunt amintite în două articole publicate în volumul 50 al publicației “Erdélyi Múzeum”, revista Asociației Muzeului Ardelean. Ambele lucrări subliniază faptul că, la data respectivă, piesele Muzeului de Relicve se aflau în

cu diverși intelectuali clujeni. Țin să mulțumesc pe această cale în special d-lor Kiss András și Dani János András, dar și d-nelor Eugenia Glodariu și Maria Mirel sau d-lor Pap Ferenc, Röser Ferenc, Starmüller Géza, arhiviști, muzeografi și oameni de cultură din Cluj, pentru sprijinul pe care mi l-au oferit în vederea realizării acestei lucrări.

²⁴ *Vezető Kolozsvár városában* (Călăuză prin orașul Cluj), red. dr. Rigler Gusztáv, dr. Filep Gyula, Cluj, Tip. Ajtai K. Albert, 1903. Lucrarea menționează funcționarea muzeului în aceeași Sală de scrimă și gimnastică din Piața Széchenyi (p. 29).

²⁵ Același text în ambele lucrări (*Erdélyi lexikon*, p. 85; *Erdélyi monográfia*, col. 114).

²⁶ Dr. Ferenczi Sándor, *Kolozsvári útmutató* (Călăuza clujeană), Cluj, Tip. Erdélyi, 1941, p. 68.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Articolul lui Orosz, intitulat *A 48-as ereklyék ápolása* (Îngrijirea relicvelor de la 1848), a apărut în 1943, în cartea de buzunar *48-as Erdély* (Transilvania anului 1848), Cluj, p. 106-109.

²⁹ *Ibidem*, p. 108.

proprietatea Societății Ardelene pentru Cultura Maghiară (Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, prescurtat: EMKE), asociație reorganizată în decembrie 1944³⁰.

Autoarea primului articol, Vidovszky Erzsébet, relatând despre proiectele asociației EMKE, amintește intenția acesteia de a organiza, în data de 15 martie 1945, “o expoziție de mare anvergură, cu materialul Muzeului de Relicve Istorice de la 1848”³¹.

Celălalt articol este semnat de cunoscutul istoric de artă Entz Géza, care scrie și el despre expozițiile comemorative dedicate revoluției maghiare de la 1848, organizate de asociația EMKE³². Una din aceste expoziții “s-a deschis în 15 martie 1945, cu un bogat material aparținând Muzeului de Relicve Istorice, aflat în proprietatea Societății Ardelene pentru Cultura Maghiară și a Arhivei Asociației Muzeului Ardelean. Societatea Transilvană — precizează în continuare Entz — nu s-a îngrijit însă numai de această expoziție, ci a fost preocupată ca piesele Muzeului de Relicve Istorice, care au fost adunate timp de mai multe decenii și care, din păcate, sunt gestionate deja de multă vreme cu vitregie, să găsească un loc demn de depozitare. În acest scop, Societatea a transformat etajul clădirii de pe strada Teleki Pál [credem că este vorba de strada Roosevelt de astăzi], nr. 8, pentru a satisface nevoile muzeului. Totodată, cu ajutorul unor specialiști, a ordonat toate obiectele, documentele, portretele și statuile, iar pentru data de 6 octombrie [aniversarea executării celor 13 generali de la Arad] a deschis pentru public trei săli aranjate frumos și variat”³³.

Aceste informații pot fi coroborate cu rezultatele unor interviuri pe care le-am efectuat în toamna anului 1999. În urma discuțiilor purtate cu d-na Maria Mirel și d-l Starmüller Géza, foști muzeografi clujeni, a reieșit faptul că, în primii ani de după 1945, piesele aparținând Muzeului de Relicve din Cluj se aflau în îngrijirea Societății Transilvane pentru Cultura Maghiară. Între anii 1945-1949, colecțiile muzeului au fost adăpostite într-o clădire aflată pe actuala stradă Roosevelt, nr. 8, în spatele Casei Matei Corvin. În urma naționalizărilor din 1948-1949, clădirea va ajunge în proprietatea Institutului de Artă “Ion Andreescu”, iar colecția de relicve pașoptiste va fi transferată într-o clădire de pe actuala stradă Mihail Kogălniceanu, nr. 8, unde funcționa Arhiva Muzeului Național Ardelean. Ulterior, în anii 50, aici va fi sediul Arhivei Istorice a Academiei Române, filiala din Cluj³⁴. Prin aceste mutări, naționalizări

³⁰ Despre societatea EMKE, înființată în anul 1885, cu scopul de “a răspândi printre maghiarii din Transilvania educația și bunăstarea publică”, vezi Pákéi Sándor József, *Az E.M.K.E. megalapítása és negyedszázados működése 1885-1910* (Fondarea și funcționarea timp de un sfert de secol a EMKE. 1885-1910), Cluj, ed. EMKE, 1910; *Erdélyi lexikon*, p. 69; *Erdély története*, vol. III, p. 1637-1639.

³¹ Vidovszky Erzsébet, *Az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület újjászervezése* (Reorganizarea Societății Ardelene pentru Cultura Maghiară), în *Erdélyi Múzeum*, vol. 50, 1945, fasc. 1-2, p. 126-128.

³² Entz Géza, *Négy történelmi kiállítás Kolozsvárt* (Patru expoziții istorice la Cluj), în *Ibidem*, p. 277-279.

³³ *Ibidem*, p. 278.

³⁴ Informații datorate d-lor Kiss András și Dani János András, foști arhiviști clujeni. Despre Arhiva Muzeului Național Ardelean, inclusă ulterior în Arhiva Istorică a Filialei Academiei RPR din Cluj, vezi: Jakó Zsigmond, *Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának múltja és feladatai* (Trecutul și sarcinile Arhivei Muzeului Național Ardelean), în *Erdélyi Tudományos Füzetek*

și transferuri de proprietate, colecțiile Muzeului de Relicve ajung, în cele din urmă, în custodia ultimei instituții amintite și în patrimoniul statului român.

Alt episod din istoria colecției Muzeului de Relicve datează din anul 1960 și el poate fi reconstituit pe baza unor documente de arhivă³⁵. Din două procese-verbale, date în 20 și 22 august 1960, încheiate între Sfatul Popular Orășenesc Cluj și Arhiva Istorică a Filialei Academiei RPR din Cluj, reiese interesul Sfatului Popular pentru deschiderea unui muzeu de istorie a orașului, cu ocazia aniversării zilei de 23 august 1944, sărbătoarea oficială a regimului comunist. Autoritățile locale erau de părere că dintr-un asemenea muzeu nu puteau lipsi nici exponatele referitoare la revoluția de la 1848 din Transilvania, care se găseau în fosta Arhivă a Asociației Muzeului Ardelean, respectiv în actuala Arhivă Istorică a Filialei Academiei din Cluj. Printre aceste piese se aflau și cele aparținând Muzeului de Relicve Istorice de la 1848³⁶.

Ca urmare, în anul 1960, Arhiva Istorică a Academiei RPR din Cluj va ceda Sfatului Popular Orășenesc, în regim de “împrumut temporar”, o serie de obiecte muzeale din secolele XVII-XIX, în vederea constituirii unui muzeu de istorie al orașului Cluj. Locul desemnat pentru amplasarea acestui nou muzeu a fost Bastionul Croitorilor, care mai poartă și astăzi o inscripție ștearsă, în limbile română și maghiară, care amintește de existența respectivului așezământ muzeal. El va fi însă foarte rar deschis publicului.

Ulterior, în urma unei hotărâri a Consiliului Popular al județului Cluj, din 7 ianuarie 1976³⁷, atât bastionul, cât și colecțiile istorice depozitate aici (printre care și cea aparținând Muzeului de Relicve din Cluj) vor trece în proprietatea Muzeului de Istorie a Transilvaniei (constituit în anii 1962-1963), de care aparțin până în ziua de astăzi. Obiectele provenite din colecțiile fostului Muzeu de Relicve de la 1848 se află acum fie în expoziția de bază a muzeului de istorie clujean, fie în depozitele acestuia.

Documentele legate de acest ultim transfer (cele două procese-verbale din 1960 și un inventar amănunțit din 1976) conțin informații diferite cu privire la numărul pieselor provenite din colecția respectivă. Actualmente, în patrimoniul muzeului clujean sunt inventariate circa 300 de obiecte având această proveniență. Multe dintre ele sunt încadrabile în mod cert în categoria “relicvelor”, atestând genul de interes al întemeietorilor colecției: este vorba despre grămăjoare de pământ, frunze, flori culese de pe câmpurile de luptă sau de pe mormintele eroilor. Urmează decorații, arme, ghiulele, steaguri, diferite obiecte de echipament militar, sigilii, uniforme militare, cocarde, obiecte folosite sau confecționate în detenție de către diverși prizonieri.

Un loc deosebit îl ocupă obiectele care au aparținut unor personalități ale revoluției maghiare, cum ar fi: samovarul sau trusa de birou ale lui Kossuth; trusa de bărbierit și cravașa lui Iosif Bem; tacâmurile și fața de masă ale lui Táncsics Mihály

(Cluj), 1942, nr. 133, 26 p.; *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, vol. II, p. 84, subliniază contribuțiile aduse la îmbogățirea și conservarea arhivei de către Kelemen Lajos, Jakó Zsigmond și Entz Géza. Tot aici se menționează faptul că, atât înainte, cât și după al doilea război mondial, în Arhiva Muzeului Ardelean “au intrat arhivele mai multor asociații cu caracter național-regional”, deci, probabil, și acte provenind de la Muzeul de Relicve.

³⁵ Ele se păstrează la Muzeul Național Istorie a Transilvaniei, secția de istorie modernă.

³⁶ Semnatarii celor două procese-verbale din 1960 sunt Starmüller Géza, din partea Sfatului Popular Orășenesc Cluj, și Dani János András, din partea Arhivei Istorice a Filialei Academiei RPR din Cluj.

³⁷ Document aflat la Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, secția istorie modernă.

etc³⁸. O parte dintre acestea au putut fi vizionate recent de către public, în cadrul unei expoziții organizate de către Muzeul Militar din Budapesta, în perioada 1998-1999, sub genericul “Sabia lucește mai frumos ca lanțul...”

Sintetizând datele cu privire la existența și evoluția Muzeului de Relicve de la 1848, se poate afirma că, sub raport juridic, acesta a evoluat de la statutul de proprietate a unei asociații, în direcția intrării sale în patrimoniul cultural de stat. Istoria sa și a asociației care l-a creat pot fi urmărite cu atenție până în anul 1902. După aceea, muzeul va trece, treptat, în grija autorităților orașului. De altfel, în *Regulamentul de bază* al Asociației Muzeului de Relicve, din anul 1896, în paragraful cu privire la *Desființarea asociației*, se stipulează faptul că în cazul încetării existenței asociației, “muzeul va trece în custodie, iar dacă timp de 10 ani nu se va mai constitui o asociație de acest gen, atunci va trece în proprietatea orașului Cluj”³⁹. Dat fiind că nu am mai găsit date cu privire la activitatea asociației ulterioare anului 1902, este posibil ca la începutul secolului al XX-lea aceasta să fi încetat, iar muzeul să fi ajuns în grija autorităților locale. În perioada 1930-1940, colecția muzeului este transferată din sediul inițial, aflat în actuala Piață Mihai Viteazul, în Casa Matei Corvin, iar apoi într-o altă clădire, din apropiere. În această perioadă, muzeul a fost în legătură cu alte muzee sau asociații aparținând comunității maghiare din Cluj, cum au fost Muzeul Carpatin, Societatea Transilvană pentru Cultura Maghiară sau Asociația Muzeului Ardelean. Acestea se vor strădui să ocrotească respectivele colecții, să le mențină sub controlul comunității maghiare și să le valorifice ideologic și cultural în sensul intereselor acesteia, prin organizarea unor expoziții dedicate revoluției de la 1848.

În urma transferurilor succesive ale colecției Muzeului de Relicve, survenite în anii 1948-1949, 1960 și 1976, aceasta va trece din administrarea asociației EMKE și a Arhivei Muzeului Ardelean, în cea a Arhivei Istorică a Academiei Române, a Sfătului Popular Orășenesc Cluj și, în fine, în patrimoniul Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei. De-a lungul acestui traseu, doar o parte a exponatelor colecției inițiale (constând mai ales în obiecte ce au aparținut unor personalități revoluționare) au ajuns în proprietatea muzeului clujean, în timp ce manuscrisele, gazetele din timpul revoluției, litografiile etc. au îmbogățit colecțiile altor instituții de cultură, cum ar fi Arhivele Naționale din Cluj, Biblioteca Filialei Academiei sau Biblioteca Centrală Universitară din același oraș.

În ceea ce privește rolul asumat de Muzeul de Relicve de-a lungul timpului, până în epoca regimului comunist, acesta a constatat în cultivarea sentimentului național maghiar în rândurile publicului, în conformitate cu cerințele ideologice ale sfârșitului de secol al XIX-lea, când colecția a fost înființată. Muzeul și-a menținut această orientare atât în perioada dualistă, cât și mai târziu, după 1918, când a activat în cuprinsul statului român. Acest rol ideologic a fost îndeplinit prin contribuțiile aduse la cunoașterea istoriei revoluției maghiare, la menținerea amintirii acesteia, precum și la achiziționarea și conservarea obiectelor cu caracter istoric care o reflectau.

³⁸ Cu privire la aceste exponate, vezi Maria Mirel, *Obiecte legate de revoluția din 1848 în colecția Muzeului de Istorie al Transilvaniei*, în *ActaMN*, X, 1973, p. 735-753

³⁹ *Emlékkönyv...*, 1896, p. 140-141.

În anul 1998, cu prilejul aniversării revoluției de la 1848, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj a participat la expoziția comemorativă dedicată revoluției de către Muzeul Militar din Budapesta. Cu această ocazie, muzeul din Cluj a împrumutat muzeului maghiar o serie de exponate valoroase, provenite din fostele colecții ale Muzeului de Relicve, cum ar fi o trusă de birou a lui Kossuth sau o hartă de campanie a generalului Bem, spre a fi vizionate de publicul budapestan. Unele dintre exponatele respective au fost acum publicate, în catalogul acestei expoziții.⁴⁰ Se încheia în acest fel, în mod simbolic, un ciclu istoric de o sută de ani, început altădată prin donațiile contelui Kreith, către Muzeul de Relicve clujean.

MELINDA MITU

FEWS FACTS ABOUT THE ASSOCIATION AND THE
RELICS MUSEUM OF THE REVOLUTION SINCE 1848 IN CLUJ
(Abstract)

The work presents some information about two Hungarian cultural institutions founded in Cluj at the end of the XIXth century. The main mission of these institutions was to collect the relics, documents and historical evidences concerning the Hungarian revolution, bringing them in Cluj where they could be seen by a large public and, of course, their preservation. The purpose of these two institutions was the developing and maintaining the patriotic feelings.

A part of these relics belong today to the department of Modern History of the National History Museum of Transylvania in Cluj-Napoca.

⁴⁰ *Fényesebb a láncnál a kard... Emlékkiállítás az 1848-49 évi forradalom és szabadságharc 150. évfordulójára* ("Sabia lucește mai frumos ca lanțul..." Expoziție comemorativă cu prilejul aniversării 150 de ani de la revoluția și războiul de eliberare din 1848-49), Bp., Hadtörténeti Múzeum, 1999, p. 202-207: *Ereklyék* (Relicve).

O PIESĂ INEDITĂ DIN PATRIMONIUL MUZEULUI
NAȚIONAL DE ISTORIE A TRANSILVANIEI
(INVESTIGAȚII ȘI RESTAURARE)

În urma reorganizării expoziției de bază a muzeului nostru, poate fi admirată în vitrinele secției de istorie medie o piesă de vestimentație deosebită. Este vorba despre un fileu de păr (vezi fig. 1 și 2) descoperit într-una din criptele Bisericii Reformate de pe str. Kogălniceanu din Cluj-Napoca în anul 1911 cu ocazia renovării acesteia. Mormântul aparținea unei femei ce a trăit în secolul al XVII-lea. S-a păstrat îmbrăcămintea completă de la pantofi mortuari, fustă, șorț, corsaj, inclusiv acest fileu de păr. Toate piesele au intrat în patrimoniul Muzeului Ardelean și de aici în colecția Muzeului Național de Istorie al Transilvaniei¹, dintre acestea cele de vestimentație reprezentând 24 de poziții. Fileul de păr are numărul de inventar F18448. Între anii 1940-41 piesele de vestimentație au fost restaurate, inclusiv fileul de păr (vezi fig. 3 și 4).

Intrată în laborator după cum se vede în fig. 2, piesa a fost supusă unor *investigații de specialitate* amănunțite în vederea găsirii variantei optime de restaurare. Fileul de păr a fost confecționat manual din fire de mătase naturală (macrameul), fire metalice pe suport textil (argint aurit pe mătase naturală), ornamente metalice din argint aurit și perle (dintre acestea foarte puține s-au păstrat).

Prezentăm succint piesa: Ea este formată dintr-un capac sub formă de disc oval pe vârful capului, de care este prins fileul propriu-zis. Desfășurată piesa arată conform schiței (vezi fig. 5). Discul oval are următoarele dimensiuni: 130/150 mm. A fost confecționat sub formă de cerc din fire de argint aurit înfășurate în "S" pe fir de mătase naturală, lucrând dinspre exterior spre centru. Marginea are o lățime de 10 mm și este lucrată des, urmează o împletitură tip găitanărie lată de 20 mm, iar mijlocul este executat în punct de tul simplu cu fir dublu² (vezi fig. 3c). Firul este uzat, banda metalică fragilizată lipsește în mare măsură rămânând doar miezul de mătase naturală brun-roșcat, dar chiar și zone lipsă, totodată cercul original s-a alungit transformându-se într-un oval.

Fileul propriu-zis este o împletitură care astăzi se numește macrame³ cu multe ornamente. Mai multe tipuri de șnur de macrame din fire de mătase naturală (vezi fig. 4a, 6 și 7) formează o rețea de romburi cu latura de 20-25 mm. El este cusut ușor încrețit de capac, iar la partea inferioară se termină în găici sub formă de lacrimă prin care trece un șnur de mătase naturală de 730 mm. Ornamentele sunt cusute pe această rețea cu fir de mătase naturală. Am identificat: 4 rozete mari (vezi fig. 8) fiecare cu destrămări și lipsuri importante fără a putea reconstitui forma inițială; 3 rozete mici, în aceeași stare; 1 aplică turtită de argint aurit cu aplicații de email, câteva perle naturale mari și o multitudine de fire metalice din argint aurit (vezi câteva dintre acestea în fotografiile la microscop din fig. 9 și 10 a, b, c).

¹ O parte din obiectele de vestimentație descoperite în criptele Bisericii Reformate din Cluj-Napoca au constituit subiectul articolului: A. M. Szöke, *Țesături de artă în colecția de textile a Muzeului Național de Istorie al Transilvaniei* (secolele XVII-XVIII) II, *Acta MN*, 32, (II) *Istorie*, 1996, p. 501-515.

² E. Tomida, *Dantele din puncte și lasetă*, Ed. tehnică București, 1964.

³ J. Richter, *Makramé*, Leipzig, 1979; B. Herczeg, *Makramé, Modern kézimunkák*, Budapest, 1979.

Piesa are o bordură decorativă la nivelul feței formată din 2 galoane suprapuse între care sunt prinse capacul și fileul. Cel interior este un galon țesut⁴ (vezi fig. 11) de lățime 10 mm realizat din 2 tipuri de fire de argint aurit pe suport de mătase naturală de grosime 0,2 mm și 0,5 mm și 1 fir de argint tip bandă de lățime 1,2 mm. Cel exterior este o bandă tip găitănărie⁵ (vezi fig. 3b și 12) de lățime 20 mm, realizată din fire de argint aurit pe suport de mătase naturală fixată încrețită.

Starea de conservare: Fileul de păr se află într-o stare satisfăcătoare, specifică unei piese textile ce provine dintr-o criptă în care a stat peste 200 de ani, păstrată în nu știm ce condiții și apoi restaurată la nivelul de cunoștințe a anilor 1940. În general piesele din fire naturale proteice găsite în cripte sunt casante⁶ în plus prin schimbarea bruscă a condițiilor de microclimat (umiditate mare, lumină, manipulări diverse) ele se deteriorează galopant. Fileul de păr fiind realizat pe un suport de mătase naturală prezintă un accentuat fenomen de fragilizare (rupere, destrămare) în plus prezența metalelor cu producții lor de coroziune au accentuat aceste fenomene⁷. Sigur starea avansată de fragilitate a piesei a necesitat intervențiile anterioare fără care astăzi poate că nu ar mai fi existat piesa. Fileul a fost consolidat cu fir de bumbac (vezi fig. 4b), capacul "peticit" cu o bucată de pânză de mătase naturală (vezi fig. 3a), rozetele reprinse de fileu cu fir de bumbac (vezi fig. 4c). Elementele decorative metalice prezintă depuneri de carbonați bazici și oxizi de cupru albaștri și verzi (cuprul este prezent în aliajul de argint). Un alt aliaj de argint cu un altfel de proces de degradare întâlnim la firul de pe capac. Aici argintul s-a transformat în mare parte în sulfură și oxid, dispărând structura metalică, foia de argint a devenit casantă și prin manipulări repetate s-a pierdut. Degradarea maximă a avut loc sub cap, normal datorită contactului intim textilă producși de putrefacție.

Restaurarea: Cu toate că piesa nu prezintă atac biologic activ, datorită celor 50 de ani de păstrare în depozitele muzeului, am considerat necesară o dezinfectie. Aceasta s-a făcut prin imersare 50 de minute într-o soluție alcoolică de timol 3%, urmată de un tratament cu apă distilată și glicerină 4% pentru rehidratarea și emolieră firelor.

Pentru curățire am aplicat un tratament combinat⁸, spălare în decoct de radix saponariae și curățire mecanică prin periere ușoară. În baia de spălare au fost identificate fragmente de plăcuță metalică (argint cu sulfură și oxid de argint) și săruri solubile de cupru din firele metalice alături de mult praf. Au urmat mai multe clătiri în apă distilată, iar în ultima baie s-a adăugat glicerină pentru emolieră.

Uscarea s-a făcut la temperatura de 22° C, pe un suport de sticlă învelită în pânză de bumbac, încercând să redăm forma inițială obiectului.

⁴ Țeserea este o tehnică ce constă din 2 sisteme de fire perpendiculare, urzeală și bătătură care se încrucișează și formează țesătura.

⁵ Găitănăria, pasmanterea sunt tehnici de împletitură lucrându-se într-un singur sistem de fire, unul trecut în fața celui altul într-un anumit mod.

⁶ J. Riedener, *Restaurer & Preserver*, Goethe-Institut, München, 1990; K. E. Nagy, *Die Tracht eines vornehmen ungarischen Mädchens aus dem 16 Jahrhundert (Restaurierung und Rekonstruktion des Boldvaer Fundes)*, în *Ars Decorativa*, 7, 1982, Budapesta, p. 29-80; H. J. Plenderleith, *La Conservation des Antiquités et des Oeuvres d'Art*, Paris, 1966, p. 109-126.

⁷ N. Indicator, M. Ballard, *The effects of aging on textiles that contain metal: implications for analyses*, în *Conservation of Metals*, 1990, Veszprém, Ungaria, p. 67-75.

⁸ J. A. Darrah, *The microscopical and analytical examination of three types of metal thread*, și D. Howell, *Experiments with chemical cleaning for metal threads*, în *Conservation of Metals*, 1990, Veszprém, Ungaria, p. 53-63 și p. 87-89.

Intervențiile anterioare au fost înlăturate unde a fost posibil (petec de pe capac, cusături groșiere ale elementelor decorative). Nu s-a putut interveni asupra fileului din bumbac fiind în pericol integritatea piesei.

Reconstituirea s-a făcut cu fire de mătase naturală respectând cromatică (vezi fig. 13). Ornamentele metalice desprinse au fost curățate sub microscop (mecanic și chimic) și apoi cusute cu fir de mătase naturală.

Final piesa a fost consolidată pe creplină prin coasere (vezi fig. 14) cu fir subțire, invizibil de mătase naturală.

A fost confecționat suportul din ghips. Mulțumim pe această cale colegului restaurator metale Ovidiu Bianu pentru ingeniozitatea de care a dat dovadă la realizarea suportului.

Munca în echipă a permis punerea în valoare a acestei piese de excepție din patrimoniul nostru național.

DOINA BOROȘ - CATALIN VAJDA

UNE PIÈCE INÉDITE DU PATRIMOINE DU MUSÉE
NATIONAL D'HISTOIRE DE TRANSYLVANIE
(Résumé)

On met en valeur une pièce rare, c'est-à-dire un filet à cheveux du XVIIème siècle trouvé dans une crypte d'une église de Cluj-Napoca. Les auteurs présentent l'examen et la restauration de la pièce réalisée en fil de soie naturelle et d'argent doré.

fig.1 Fileu de păr nr. inv F 18448, ansamblu după restaurare

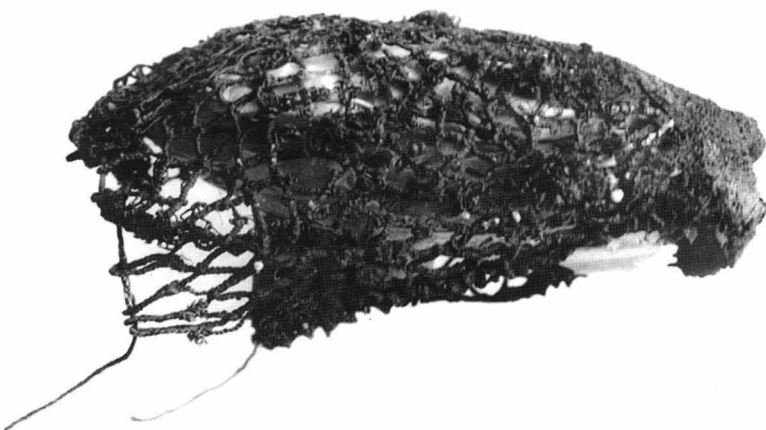

fig.2 Fileu de păr nr. inv F 18448, ansamblu înainte de restaurare

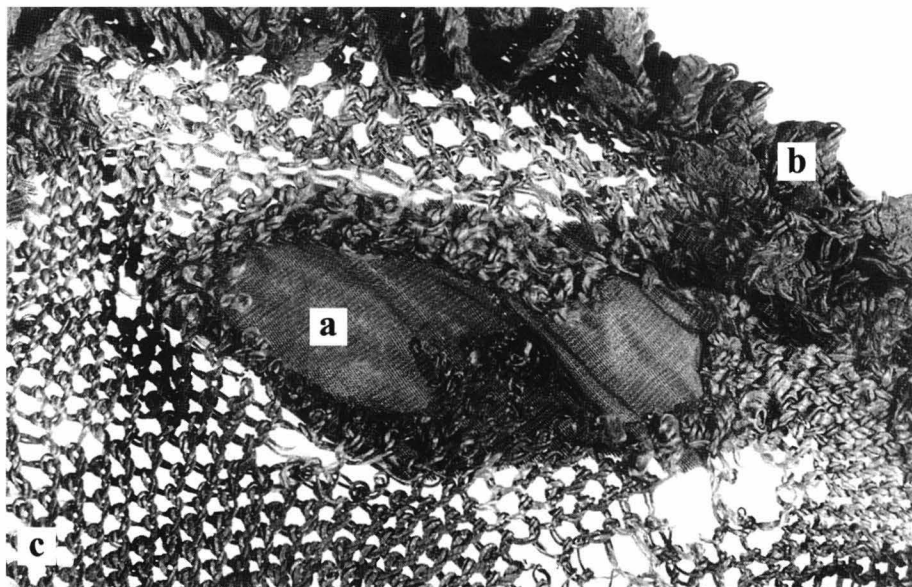

fig.3 Fileu de păr, detaliu

a) intervenție anterioară

b) bandă tip găitănărie (vezi schița de la fig. 12)

c) pas de tul simplu

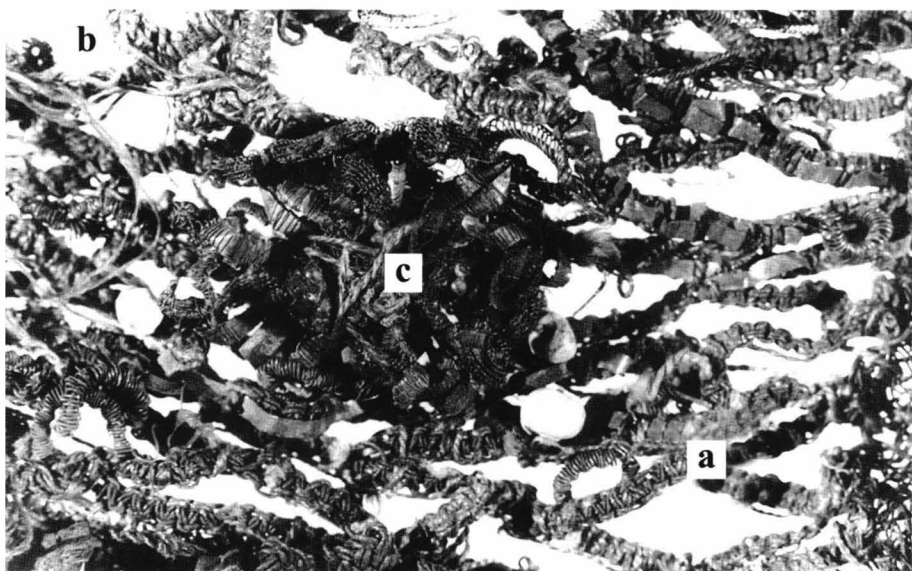

fig.4 Fileu de păr, detaliu

a) șnur macramé original

b) intervenție anterioară: consolidare fileu

c) intervenție anterioară: cusătură grosieră

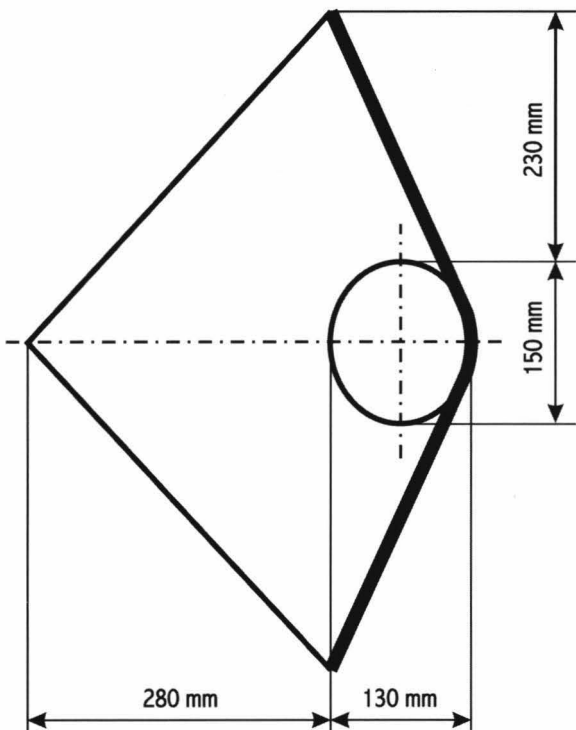

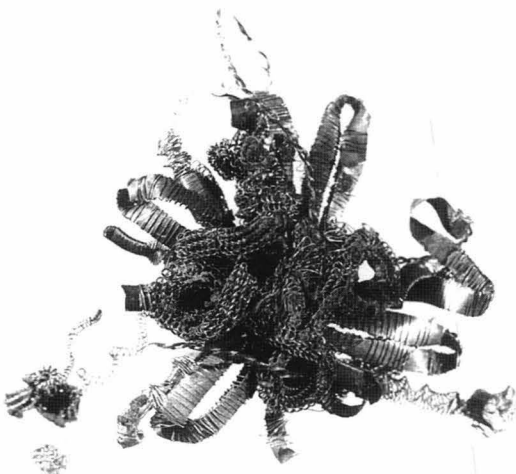
fig.5 Fileu de păr, schiță piesa desfășurată

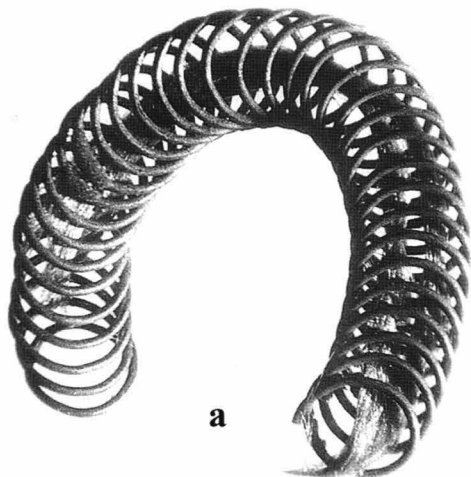
*fig.6 Fileu de păr,
Schiță fir macramé*

*fig.7 Fileu de păr,
Schiță fir macramé*

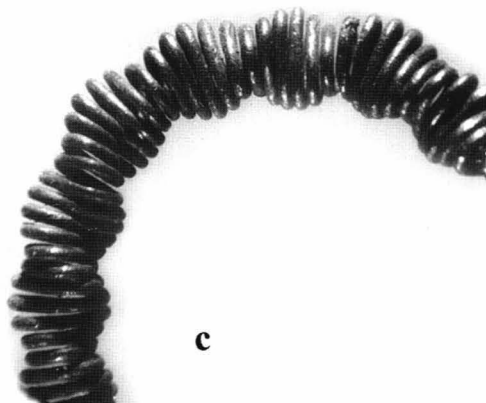
*fig.8 Fileu de păr, ornament
rozetă mare
mărime naturală*

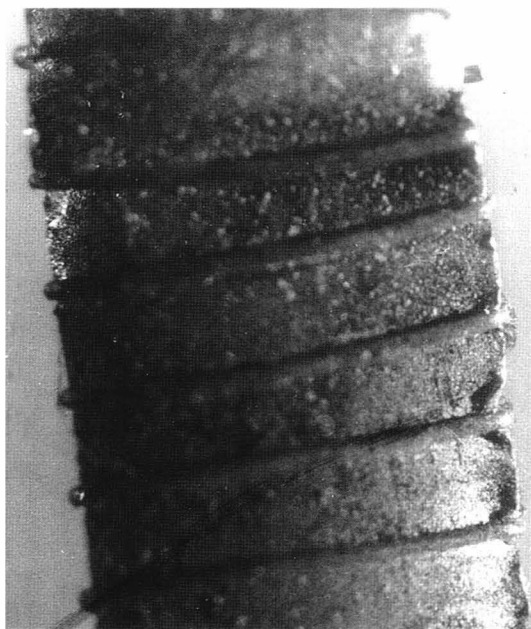
a

b

c

*fig.9 Fileu de păr, fir metalic
fotografii la microscop
12X*

*fig.10 a, b, c, Fileu de păr, fir metalic,
fotografii la microscop
4X*

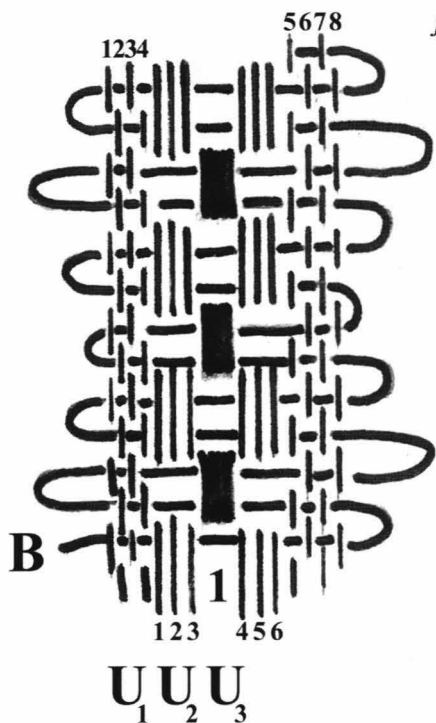

fig.11 Fileu de păr, schiță galon țesut lățime 10 mm.

U/1 - fir metalic pe miez textil - argint aurit pe mătase naturală grosime 0,2 mm înfășurat "S"
 U/2 - fir metalic pe miez textil - argint aurit pe mătase naturală grosime 0,5 mm înfășurat "S"
 bandă metalică - argint aurit lățime 1,2 mm.
 B - fir metalic pe miez textil - argint aurit pe mătase naturală grosime 0,5 mm înfășurat "S"
 U - urzeală
 B - bătătură

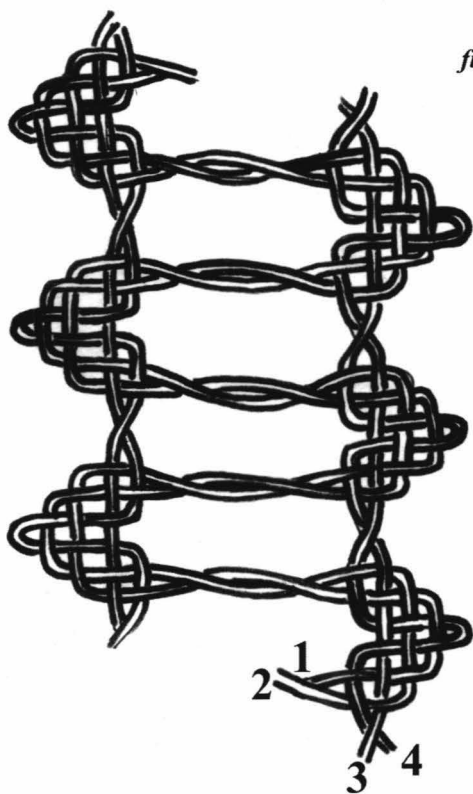

fig.12 Fileu de păr, schiță bandă găitanărie

Fir metalic pe miez textil - argint aurit pe mătase naturală

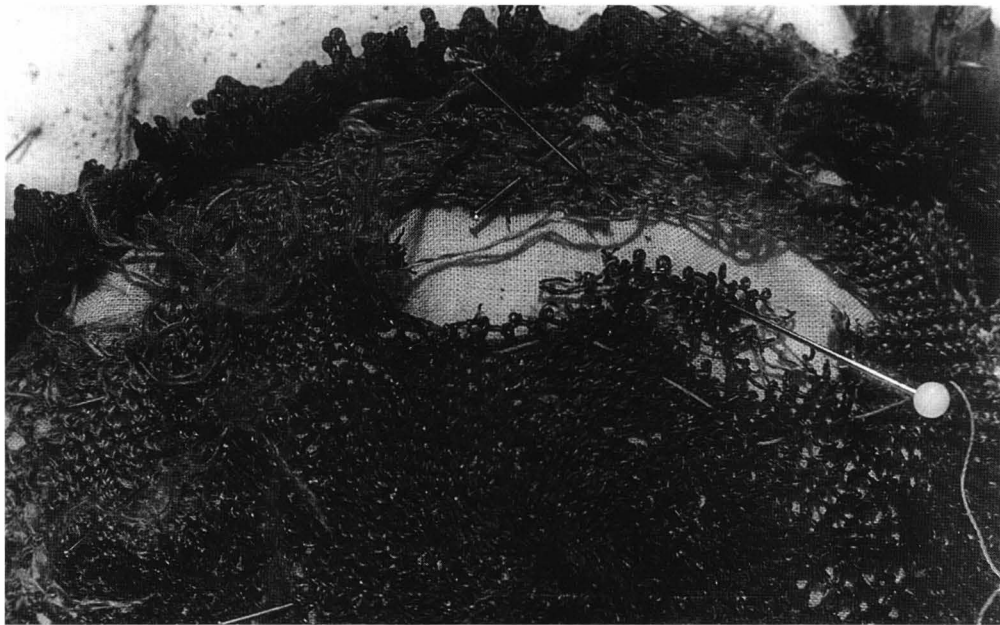

fig.13 Fileu de păr, detaliu în timpul restaurării

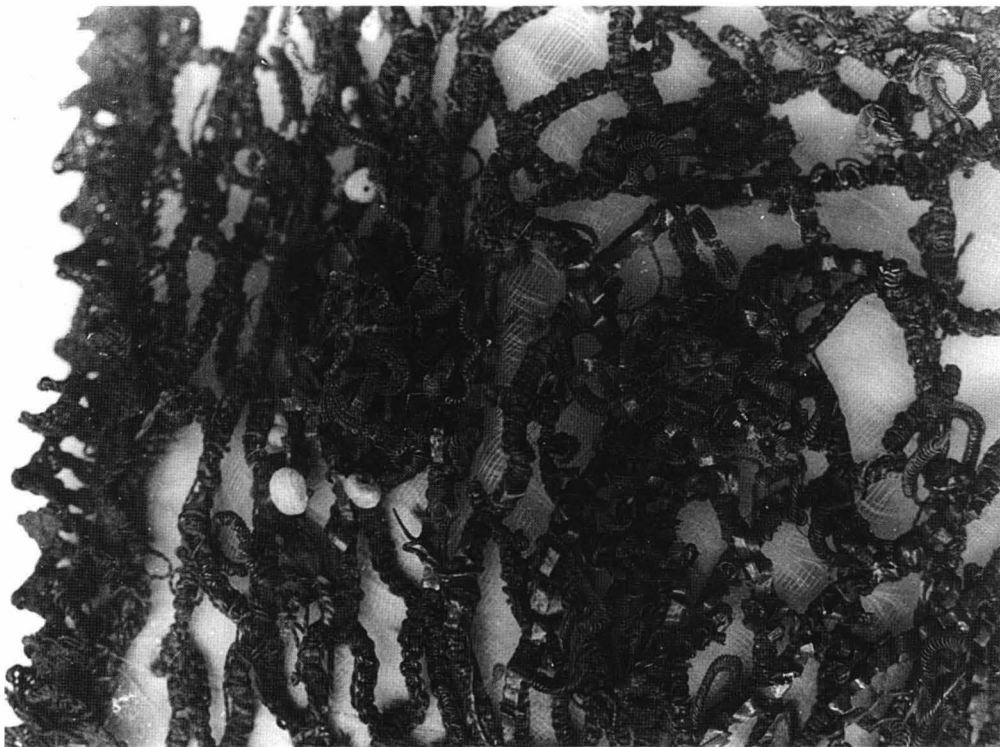

fig.14 Fileu de păr, detaliu după consolidare pe creplină

RESTAURAREA A DOUĂ STATUETE “PUTTI MUZICANTI” DIN SECOLUL AL XVIII-LEA DE LA MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A TRANSILVANIEI CLUJ-NAPOCA

Restauratorul, prin munca sa adusă în slujba redării circuitului cultural al diferitelor obiecte, de-o valoare enormă pentru cultură și istorie, își aduce un deosebit aport în cadrul muzeelor, oricare ar fi ele. Este și cazul statuetelor “putti muzicanti”, piese de-o deosebită frumusețe rondbosse, cu înălțimea de 67 cm și diametrul de 32 cm. Ele sunt creația unui anonim meșter transilvănean executate în stil baroc din secolul al XVIII-lea. Execuția lor minunată, este din lemn de tei și pictate în tehnica tempera. Coloritul “natural uman” este îmbogățit cu suprafețe aurite (instrumentele muzicale, aripile, faldurile).

Piese au suferit deteriorări, de natură mecanică și cromatică, prin trecerea timpului, la sectorul lemn au intrat în lucru cu foița japoneză (aplicată cu rol de protecție) a stratului pictural.

Analizând sumar piesele se constată că lemnul pieselor este într-o stare relativ bună. Deteriorarea este parțială: la una din statuete sunt desprinse aripioara dreaptă, antebrațul de la mâna dreaptă, flautul, falanga de la un deget de la mâna dreaptă și două falange de la degetele de la mâna stângă. A doua statueta are lipsă falangele de la două degete de la mâna dreaptă și câte o falangă de la două degete de la mâna stângă. În urma celor constatate s-a trecut la restaurarea propriu-zisă. În acest sens au fost relipite fragmentele căzute, a celor desprinse parțial, cu aracet. S-au reîntregit și completat fragmentele lipsă, operații executate cu lemn de tei vechi. S-a lucrat cu două dălți mici, pile fine și hârtie abrazivă de diferite mărimi. Fragmentele lipsă au fost realizate prin debitarea materialului lemnos brut; după aceea s-a trecut la sculptare și șlefuire. În final s-au îndepărtat fragmentele realizate prin tăiere din materialul brut. În final s-a trecut la îmbinarea fragmentelor realizate cu ansamblul. Lipiturile au fost realizate fără a se folosi armături metalice sau din lemn. Anterior operațiilor de lipire a bucaților, s-a curățat suprafața de îmbinare a fragmentelor cu alcool tehnic.

Prin întreaga gamă de operații efectuate s-a redat patrimoniului o valoroasă operă de artă.

EMIL CĂPÁLNA

LA RÈSTAURATION DES DEUX STATUETTES “PUTTI MUSICIENS” DU XVIIIE SIÈCLE DU MUSÉE NATIONAL D'HISTOIRE DE LA TRANSYLVANIE DE CLUJ-NAPOCA (Résumé)

Les statuettes “Putti Musiciène” des pie d'une beauté spéciale, rondbosse, sont la création d'un maître anonyme de Transylvanie, exécutées dans le style baroque du XVIIIe siècle.

Elles sont faites en bois de tilleul et peintes dans le technique tempera.

La restauration proprement-dite a consisté en recollage des fragments tombés partiellement détachés et restauration des fragments absents.

La suite des opérations effectuées on a rendu au patrimoine, une oeuvre d'art de grande valeur.

fig.1a "Putti" înainte de restaurare

fig.1b "Putti" după restaurare

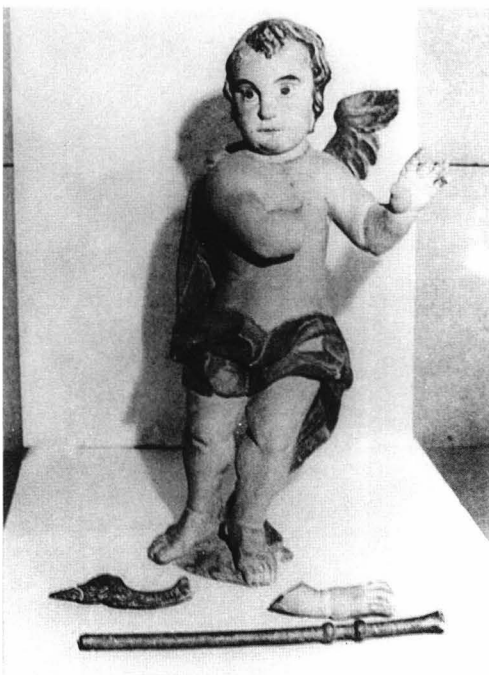

fig.2a "Putti" înainte de restaurare

fig.2b "Putti" după restaurare

NOTE ȘI RECENZII

Disertație despre tipografiile românești în Transilvania și învecinatele țări de la începutul lor până la vremile noastre, Sibiu, 1838. Studiu introductiv, ediție, note, rezumat și indice de Eva Mârza și Iacob Mârza. Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1995, 225 p.

Autorii volumului restitativ-documentar publicat de prestigioasa editură clujeană în cadrul renăscutei colecții "Testimonia", cu netăgăduitul sprijin material al omniprezentei Fundații "Soros", rămân aceași competenți specialiști ai cercetării fenomenului cărții și tiparului românesc din Transilvania și nu numai, în zorii epocii moderne. Ca, de fapt și ai relațiilor culturale româno-slovace în decursul timpului, monografi ai Școlilor Blajului în veacurile XVIII-XIX (1987), diriguitori ai destinelor vestitei biblioteci alba iulienne "Batthyaneum", versați muzeografi ori, mai recent, cadre didactice la Universitatea din localitate.

Structura cărții de față păstrează canoanele încetățenite cu privire la un atare demers de ținută științifică deosebită: un studiu introductiv, gândit drept o utilă bio-bibliografie comentată, cu solide baze istoriografice; nota tehnică propriu-zisă despre exemplarele nr. 327 din fondul Bibliotecii Muzeului "Unirii" și cel cu nr. 9652 de la biblioteca sibiană "Astra"; textul disertației, prezentat într-o analiză sistematică, cu o interpretare a conținutului de idei și cu stabilirea unui posibil (ori presupus) model în epoca dată, încadrându-se realizarea, ca atare, într-un context general, similar celui extins autohton ori european; notele inițiale al autorului Vasilie Popp și cele excelent elaborate ale tandemului soților Mârza; rezumatul în limba germană întocmit de cel mai de seamă cunoscător al bogățiilor arhivelor săsești din Transilvania, dl. Gernot Nüssbächer și, indispensabilul și atât de necesarul indice final de persoane.

Este indiscutabil faptul că viața și activitatea unei atari polivalente personalități române transilvane (1789-1842), cu multiple strădanii evidente în varii domenii: medicină, etnografie, istoriografie, filologie, literatură, bibliografie (1838), cu contribuție esențială la organizarea învățământului național din Moldova între anii 1820-1821, nu putea scăpa atenției acrive a exegeților alcătuitori ai lucrării prezente, cu faze preliminare documentar-interpretative, înfățișate lectorilor specialiști în pertinente studii separate, publicate după 1990 (1992, 1994 etc.).

Un binevenit excurs istoriografic condensat, incluzând mărturii pro (ori contra), începând cu un G. Barițiu (1842) sau alții, la I. Mușlea (1928-1930), și până în imediata actualitate (prof. P. Teodor, de exemplu) contribuie la introducerea în atmosferă și în problematica analizei respective. Autorii creionează în continuare un excelent cadru politic și cultural, servind nobila idee, conform căreia orice operă scrisă este rezultanta unor condiții obiective (subiective), reflectate în structuri proprii. Cu accent indiscutabil pentru reliefarea intervalului aflat tocmai la cumpăna dintre iluminism și romantism. Datele despre OM rămân la fel de însemnate și parcimonioase în economia trudei comune: elev și student la Târgu-Mureș, Cluj și Viena, cu doctorat în filosofie (1814) și medicină (1817), medic al românilor din Scheii Brașovului și ulterior al celor de pe domeniul minier al Zlatnei, fără să omitem intervalul minim de "recluziune acceptată" în capitala Moldovei timpului respectiv. Opera polihistorului este caracterizată drept minimă în aria vastității, dar amplă (variată) sub raportul domeniilor multiple abordate: de la lucrări mici, de debut, elegii,

prosopopei, ode ori poezii ocazionale, la cea dintâi teză românească modernă asupra folclorului, sau altele în premieră, vizând *Topografiile medicale*, rod al călătoriilor neobosite și al studiilor efectuate pentru organizarea serviciului medico-sanitar autohton, cu vizibile înclinații, concretizate în timp, de sociologie culturală, până la alte cercetări sistematice a obiceiurilor de înmormântare, ori altele medicale în limba română (1821); fără să oitem activitatea de redactare a paginilor de istorie literară, colecția de documente medievale, întocmită sub forma celor două volume intitulate *Diplomatarium*, promovarea unui anume tip de literatură istorică de factură romantică, preocupările de lingvistică, de ortografie latină, traduceri realizate etc.

Eva și Iacob Mârza opiniază cu relevanță despre lucrarea bibliografică primordială întocmită de Vasile Popp, considerată drept premieră în literatura științifică de specialitate. Se conturează treptat modul, condițiile de lucru, sursele utilizate, primare și celelalte, contextul elaborării, aria de răspândire a culegerii efectuate, metodologia adoptată, prin exemplul “fișelor” citate, accentuându-se parametrii depistați ai “laboratorului de creație” a celui ce prin cele 250 de titluri, aranjate cronologic și alfabetic pe întinderea a 29 de capitole, încerca să definească un nou model, cu loc și caracteristici în bibliografia românească, uzând, indiscutabil, de calități (noutatea aparatului critic), dar și de inevitabile defecte (probabil majoritar accent pe veacul XVII).

Faptul restituirii și truda inculcată, ani în șir de un asemenea gest, rămâne notabil, sporind calitatea asumată de restitutori, odată cu acribia și spiritul critic necesar. Cei doi specialiști ai cărții și tiparului românesc dau dovada, după alte realizări importante, unor certe calități specifice răbdării și pasiunii “umanistului” iubitor de carte și prețuitor al mesajelor ascunse în sutele de pagini lăsate asupră-ne de înaintași.

STELIAN MÂNDRUȚ

În știința istorică română actuală, tradiția cercetării monografice înregistrează strădanii, extinse valoric și cantitativ, de studiere a unor aspecte generale și specifice, legate de trecutul românilor transilvani, cu precădere pentru segmentul temporal marcat de dualismul austro-ungar.

Între specialiștii de pătrundere ai istoriei moderne autohtone, cu specială referire la fenomenul economic pentru intervalul susmenționat, se numără și autorul prezentei cărți. V. Dobrescu își preliminase din timp, vreme de peste un deceniu, intenția finalizată acum și astfel, prin suita de articole și studii, prefațatoare ori postfațatoare ale unui strălucit doctorat din vara anului 1982 la Universitatea clujeană, publicate în revistele de profil ori în lucrări colective (*Istoria financiar-bancară. Studii asupra băncilor românești din Transilvania. 1867-1918*, vol. I., Cluj-Napoca, 1996, p. 12-55) ce au reprezentat, în fond, pășirea decisivă și necesară în confruntarea cu opinia științifică, validă întru dobândirea certificatului de opțiune sub raport profesional.

Premieră absolută vizând tipărirea cărții de istorie din partea editurii universitare locale, monografia universitarului-autor este judicios structurată, beneficiind, ca atare, de un pertinent cuvânt înainte semnat de dr. Grigore Ploșteanu, directorul Institutului de Cercetări Socio-Umane din localitate, de o introducere, ce prefigurează scopul metodologic urmat, adică de studiere a efectelor relațiilor economice, sociale și politice de după 1867 și până în 1918, într-un mod cronologic și tematic pe parcursul celor patru mari capitole ale cărții. Bibliografia selectivă include surse arhivistice, colecții de periodice și documentare, paleta de lucrări speciale, cu atenția subliniată din partea recenzentului cu privire la multe erori, omisiuni și scăpări, supărător "stecurate" între paginile 273-286! Indicele general din final facilitează, desigur, orientarea și regăsirea unor autori ori nume uzitate.

Demersul pertinent realizat de autor vizând opțiunea elitei românilor transilvani în problematica agrară este dovedit de faptul statistic al majorității ocupate de (în) domeniul respectiv. Se vedește, totodată, interferența continuă și logică cu datul politic analizat pentru mișcarea națională, angrenajul economic însemnând un element vital al persistenței și evoluției ca entitate aparte, de sine stătătoare. Competentul și onestul travaliu desfășurat de V. Dobrescu este subliniat de considerațiile obiective, bazate pe analiza judicioasă a paletei de date statistice avute la dispoziție cu privire la structura elitei în discuție, egalizată firesc cu burghezia și intelectualitatea. Se cercetează, acrib și în detaliu, originile și diversitatea socio-profesională, relevându-se certa sporire cantitativă și calitativă pentru răstimpul dat în păturile mici și mijlocii analizate. Se subliniază faptul că, alături de revendicările de substanță politico-culturală, dezideratele economice, cu un primat recunoscut pentru elementul agrar, respectiv, marea proprietate funciară, au stat în centrul atenției mișcării naționale a românilor din Transilvania, prin presă, prin activitatea petiționar-memorandistă, cea parlamentară ori chiar prin programul adoptat de partidul politic, cu pandant crucial în redistribuirea justă a pământului. Interesul manifestat de intelectualitate și burghezie față de "bunăstarea materială", îndeosebi pe teren agrar a generat, remarcă autorul, o bogată și

sugestivă literatură economică-agrotehnică, cu un conținut, indiscutabil practic și cu firești receptări, adaptate din literatura de profil european, inclusiv din România. Un relevant caz ilustrativ îl constituie V. V. Osvoadă! Acțiunea de modernizare a agriculturii țărănești și a gospodăriei în cauză, propovăduită astfel, nu excludea (ori neglija) și alte zone ale vieții economice, precum comerțul, finanțele, industria etc. V. Dobrescu evidențiază aici activitatea intensă desfășurată de Astra. Materialul de arhivă și cel depistat în coloanele presei vremii rămâne abundent și edificator pentru activitatea cooperăției agrare, cu motive și țel final, cu doctrină proprie creionată și concretizată prin căi și forme asociative aparte. Capacitatea sintetico-analitică în cercetarea denotată de autor se materializează, cu precădere, în capitolul ultim, dedicat tehnicii financiare practicate de băncile din domeniul într-un deplin registru comparatist și cu specificități legate de complexitatea problematicii resuscitate în intervalul temporal stabilit.

Opiniile subiective, indiscutabil, dar și grăbite ale recenzentului nu pot decât să releve o deosebită contribuție istoriografică a unui specialist istoric, dublat de un economist distins, ce a încercat și reușit să perceapă anumite mecanisme de funcționare, specifice domeniului vieții economico-financiare a românilor transilvăni între 1867-1918, vizualizând just rolul elitei autohtone în conducerea și dimensionarea efortului conjugat în plan politic și economic; cu toate relațiile și implicațiile nebănuite în lumea rurală și prin prisma de valori în sfera agrară, pentru un moment definitoriu în existența subiectului comun al pertinentei lucrări elaborate de universitarul-autor Vasile Dobrescu.

STELIAN MÂNDRUȚ

În contextul general și particular, total modificat atât obiectiv, cât și subiectiv după decembrie 1989, știința istorică românească a fost confruntată, în mod inerent, cu o paletă de probleme nou apărute cu privire la experiența acumulată și discursul utilizat, la direcțiile evolutive și conceptele metodologice aplicate în interpretarea datului trecutului, mai depărtat ori mai apropiat de contemporaneitate. Seria de dificultăți existente în forma și fondul unui excurs descriptiv-factologic, - marcant ideologizat și specific, prin consecințe, mesajului politizat al dictaturii totalitare -, trebuia rediscutată și regândită dintr-un unghi de vedere al perspectivei imediate și viitoare, reclamând, imperios necesar, dezvoltarea unor pârgii novatoare și consonante cu spiritul comparatist continental, în scopul profunde remodelări și actualizări a tendințelor fenomenului istoriografic autohton.

Validarea tezelor enunțate în practica cotidiană și-a vădit eficiența treptată în anii scurși din ultimul deceniu al veacului actual, cu impact asupra scrisului istoric românesc, aflat în stadiul de prefaceri structurale benefice, reclamate în dublu palier, atât conceptual, cât și metodologic.

Un teren propice pentru găzduirea confruntărilor de idei în direcția dată îl constituie tocmai panopia revistelor de specialitate, fie existente până la momentul respectiv, fie augmentate, îndeosebi valoric, prin apariții distincte în peisajul revuistic intern și internațional. Astfel încât, publicația periodică prezentată, în continuare, drept o veridică premieră în domeniu, - chiar dacă se înscrie perfect între coordonatele mentale evidențiate anterior -, reprezintă materializarea unui proiect edificat judicios în spațiu și timp; dincolo de răsfrângerile posibile ale unei "mode" conjuncturale și drept rezultantă firească a unui efort colectiv de apreciere și înțelegere a câtorva direcții înnoite de cercetare, cu același țel vizat în "renașterea" istoriografiei românești.

Printre necesitățile stringente care au concurat la "debutul" sus menționat, relevăm, colportând după concisa *Întâmpinare*, ce prefățează volumul prim, publicat la Iași în anul 1996, următoarele: nevoia neapărată de abandonare a constrângerilor narativismului factologic, tocmai datorită faptului că trecutul politizat a impus un nefast și nemeritat con de umbră asupra analizelor de context, de structuri și de mecanisme social-istorice. Dezideratul nutrit pentru atare "instrument de lucru" a fost urgentat și de mobilul epurării gândirii istorice de apăsarea unor ingrediente, recoltate premeditat, vreme de aproape o jumătate de secol, pentru a se găsi calea de ieșire din labirintul informației lacunare și de a se izbândi în acțiunea de reînvițare a specialistului cu principiul eticii și a moralei trudei intelectuale, responsabile față de dezvăluirea ori tănuirea adevărului.

Revista de Istorie Socială își propune, așadar, "să încerce a anula viciile de funcționare ale discursului istoric actual, să descurajeze tendințele de interpretare unilaterală a faptului istoric, să contribuie la reînnodarea unui echilibru normal între direcțiile de cercetare, între istoria socială și cea politică, în direcția expresă a unei complementarități epistemologice". Fiindcă, se continuă cu enunțul tezei, istoria

* *Revista de Istorie Socială*. I. Fundația Culturală Română, Centrul de Studii Românești. Iași, 1996, 497 p.

socială, în pofida unui eclecticism metodologico-tematic inculcat, poate și trebuie să analizeze inteligibil trecutul, făcând un minim recurs la faptul politic, “uitat dincolo de ușa întredeschisă”, pentru refacerea întocmai a credibilității “rătăcită” în ultimele câteva decenii.

Revista de Istorie Socială tinde să întroneze practica generalizată a recurgerii la primatul argumentului documentar în utilizarea, cu înțelegere și moderație, a suitei de deprinderi analitice, menite să confere semnificație detaliilor complexe de viață. Sprijinul publicației se va repercuta, imediat și implicit, asupra oricărei inițiative restitutive de izvoare, orale ori scrise, referitoare la dinamica grupurilor și structurilor sociale, la construcțiile mentale colective și la categoriile istorice propriu-zise. Fără a se năzui, nicidecum, după intervalul nefast de imobilism intelectual și de dogmatizare ideatică, marcate de “zone interzise” anchetei istorice sau de “rezervații tematice” anume, la canonizarea subiectelor de cercetare ori a metodelor de investigație. Dimpotrivă, îndemnul se adresează, curajos și deschis înspre abordări cât mai variate metodologic și către un pluralism interpretativ, benefic și esențial în trasarea unei acceptări “degajate” a trecutului. În deplină cunoștință a faptului, constatat și la alții, că istoria socială poate contribui la extensia maximală a limitei referinței științifice, în gen de “lectură globală” a trecutului, cu conexiuni interdisciplinare convenite în metodă și scop, cu componentele distincte ale științelor sociale, precum antropologia, economia, psihologia, sociologia etc. Excursul de “primenire” din toate punctele de vedere (referințe, metode, subiecte), inițiat “hic et nunc”, are în intenție tocmai impunerea consecventă a libertății de gândire, eliberată definitiv de canonul ideologic, definită printr-o valoare științifică, edificată pe calitatea demonstrației, pe importanța consecințelor și pe impactul dialogului critic perceput.

Statuată pe o asemenea “platformă-manifest” a pornit la drum revista anuală, oblăduită de un colegiu de redacție format din 11 membri, cercetători și dascăli universitari de la Iași (7), București (3) și Paris (1), sub redactoriatul-șef, asumat cu îndrăzneală, pertinentă științific, de către Mihai Răzvan Ungureanu. Cuprinsul, semnalat bilingv, englez și francez pentru a facilita contactul cu specialiștii din alte țări, relevă un număr de 22 autori români (București, Iași) și străini (Germania, Franța), reuniți într-o ordonare, determinată tematic de 4 segmente distincte, caracterizate de un spirit eclectic și modern, prezentate într-o variantă adecvată conceptual și metodologic.

Tronsonul prim este inaugurat de *Considerațiile de sociologie istorică vizând țara Vrancei* (Paul Henri Stahl), urmate de un eseu asupra familiei patrimoniale din Țara Românească a veacului XVII (p. 29-50), cu explorarea cazului reprezentat de Cantacuzinești, interpretat ca grup social. *Fetele tăcerii*, respectiv o istorie a cuvintelor “sărac” și “sărman” (p. 51-64) încearcă să trateze despre atitudinea societății în raport cu diversele elemente componente, cu transgresări firești la nivelul anchetei terminologice, între secolele XV-XX. Alte contribuții au în vedere *Preocupări vechi de sociologie medicală*, între jumătatea veacului XVIII și cea următoare (G. Brătescu), *Fotografia, drept sursă pentru portrete de personalități politice*, în secolul XIX (Adrian Silvan Ionescu), teoretizările interesante privind edificii concrete, spații și stiluri ale *Arhitecturii femele* (p. 119-128), demersul semnat de către Urs Frei în legătură cu tema *Ein Posten, sieben Polizisten. Die Landjaeger in Gelterkinden. 1879-1892*, din zona Basel, Elveția, o paletă de chestiuni abordate după consultarea “Tagebuch”-ul numitei secții de poliție; până la percepția imaginii

Călugărului țăran (p. 207-216), acceptat ca un erou al modernității sau drept o problemă inexact ridicată, precum în situația părintelui Cleopa, decedat în septembrie 1998 la mănăstirea Sihăstria.

Compartimentul doi include elaboratul despre *Probleme de demografie în opera publicistică a lui M. Eminescu* (p. 237-260), ca și *Statistica convertirilor la ortodoxie în Moldova*, la Iași, între veacul XVIII și până la mijlocul celuiilalt (Mihai Răzvan Ungureanu), cu un exemplu de caz, familia Botezatu, ca reper pentru expansiunea cosmopolită a populației urbane în faza de început a modernității românești.

Delimitarea următoare conține tratări despre reevaluarea sintagmei *Burghezia în România* (Al. Florin Platon), despre cheștiunea modernismului metodologic depistat în raportul dintre *Filosofia analitică și istoriografie* (p. 271-292), despre confruntarea deschisă între *Istorism și istoricism*, cu referire la impactul promotorilor germani E. Troeltsch ori F. Meinecke, dar și la critica ulterioară a unui K. Popper; sau privind demonstrația concisă despre recursul la lectură, drept modalitate de rezistență, în studiul *Communist Terror în Romania. Between Document and Fictionalization. The Case of Prison Memoirs* (p. 299-328), fără să se omită apelul la *Memoria orală și scrierea domestică* (p. 329-378), în fapt o sugestivă relatare autobiografică despre viața omului banal, comun, lipsit de notorietate.

În sfârșit, cel de pe urmă tronson subliniază notabile contribuții documentare în legătură cu *Catagrafiile supușilor Coroanei britanice din Principatele Române* în anii 1830, 1834 (Paul Cernovodeanu), inventarele de lucruri ale familiei Gane în a doua jumătate a secolului XIX (p. 395-436), cele 5 condici de cheltuieli ale familiei domnitorului Mihail Sturdza, între iulie 1849 și aprilie 1850 (p. 437-478), *Catastifil averii lui Șerban Cantacuzino* din decembrie 1680, cele 7 testamente din Țara Românească, în a doua jumătate a veacului XVIII, alte 2 condici de vistierie, 1776, 1797 (I. Caproșu), și cu intervenția restitativă, semnată de Petru Caraman (1888-1890) despre *Cum nu trebuie editate vechile manuscrise slavo-române* (p. 563-591).

Dincolo de atributele și calificativele pozitive, menționate în preliminarile ocazionate de consemnarea scrisă a debutului *Revistei de Istorie Socială*, nu ne rămâne decât să-i urăm ani rodnici și trainici în existența, constantă și exemplară științific, pe tărâmul istoriografiei românești actuale.

STELIAN MÂNDRUȚ

În istoriografia românească actuală, discursul interpretativ despre viața și activitatea unor personalități de dimensiuni variabile în traiectul veacului XIX, a înregistrat, în conivența unor notabile contribuții vizând câteva figuri marcante transilvănene, precum Vincențiu Babeș, Ioan Hodoș, Al. Papiu Ilarian, Ilie Măcelariu, Andrei Mureșianu, Alexandru Roman, tratarea imaginii complexe a unuia dintre reprezentanții generației pașoptiste, om politic, jurist, istoric, memorialist, publicist, folclorist, poet etc., pe durata a peste șase decenii în spațiu și timp.

Între cercetătorii de profund travaliu ai trecutului nostru din imediată apropiere, cunoscut îndeobște sub denumirea generică de “secol al naționalităților”, cu referire specială la evenimente și participanți dintr-o arie strict circumscrisă geografic, respectiv cea a Transilvaniei, vădind, totodată, statornice preocupări față de actul scoaterii din negura uitării a câtorva portrete de remarcabili fruntași politici locali, se numără și semnatarul lucrării cu titlul sus pomenit. N. Josan își pregătise durabil în vreme demersul inițiat și edificat în paginile cărții de față. Seria de contribuții risipite în revistele de profil au condus la situarea necesară a autorului în confruntarea deschisă cu critica de specialitate și cu lectorul avid de cunoaștere.

Încă din debutul cercetării întreprinse, de la primele depistări privind biografia și opera subiectului abordat, N. Josan a făcut pe deplin dovada acribiei și a pasiunii istoricului versat în temeinica defrișare întru obținerea calificativului optim reclamat de o atare incursiune sub raport monografic. În adiacența unui dat interpretativ, îndrăzneț conceput, dar și a cursivității frazei logic încheiate, excursul narativ, bazat pe un excelent fond arhivistic, repus astfel în circuitul științific, favorizează înțelegerea perfectă a reperelor despre existența și acțiunea personajului numit Ioan Pușcariu.

Parcursul trudei autorului îngăduie, odată în plus, lămurirea recenzențului asupra dezvoltării legice și tradiționale, în creionarea temei pe întinderea capitolelor, judicios structurate în ideea să acopere, în întregime, sub aspect documentar și interpretativ, demersul monografic realizat în cele 250 de pagini.

Avem obligația morală să relevăm faptul că segmentul de natură istoriografică din debutul cărții include, între manuscrisele utilizate, partea a doua, inedită până astăzi, a *Notițelor*, ca și *Epistolarul* de peste 700 de piese (dintre anii 1867-1911), care ar putea fi restituite grabnic sub forma unei ediții critice într-un viitor apropiat. La fel ca și lucrarea despre pasivitatea politică a românilor ... (146 pg), ce ar întregi, astfel, strădania celui ce sârguiește harnic la pregătirea pentru tipar a memorialisticii memorandistului Rubin Patiția.

Compartimentele delimitate competent reflectă intenția de zugrăvire exhaustivă a vieții și activității celui tratat: de la date de amănunt despre începutul și sfârșitul biologic, la cele vizând participarea la revoluția de la 1848-1849 din Transilvania, la existența și manifestarea lui Ioan Pușcariu ca funcționar public ori în calitate de militant al bătăliei naționale de după anul 1860, cu accente binevenite în judecarea chestiunii de “renegație” (1872, 1883/1884); la fel ca și pandantul în plan spiritual: preocuparea manifestată constant față de destinul culturii și învățământului zonal,

scrierile sale filologico-literare și de popularizare, contribuțiile istoricului și ale memorialistului, precum și aportul membrului Academiei Române etc.

Câteva remarci critice minime ar viza chestiuni de detaliu, de limbă și stil, de minore inexactități bibliografice sau cronologice, “probe” inevitabile unei asemenea dezvoltări de calitate și durată temporală, negrevând cu nimic din valoarea abordării realizate de specialistul de la Muzeul Național al “Unirii” din Alba Iulia. Dat și fapt remarcat, competent și pertinent în prefața semnată de profesorul Camil Mureșan.

Astfel încât, în finalul însemnărilor noastre nu ne mai rămâne decât să subliniem că, prin bogăția materialului cercetat și prin truda deosebită încorporată ani în șir, N. Josan se înscrie, cu prisosință, între monografiile acrobi ai personalităților românești din Transilvania, refăcând, cu pasiune și pricepere, imaginea celui ce a reprezentat un moment distinct în trecutul propriului neam.

STELIAN MÂNDRUȚ

*VETERANII PE DRUMUL ONOAREI ȘI JERTFEI (1941 – 1945) DE LA NISTRU
LA MAREA DE AZOV (IULIE 1941 – IULIE 1942)*

*(Mărturii, episoade și documente privind acțiunile armatei române de la Nistru la
Marea de Azov, la Odessa, în Crimeea și la sud de Harkov)* BUCUREȘTI, Editura
Vasile Cârlova 1997, 576 p. + 23 p. fotografii + 2 schițe

Coordonatori: General de corp de armată (r.) Vasile Bărboi, general de brigadă
(r.) Gheorghe Ioniță, colonel dr. Alesandru Duțu

Documentarea arhivistică: Profesor Florica Dobre

Această carte, valoroasă și de cert interes sub raport științific în special pentru istoriografia pe profil, a apărut cu sprijinul Institutului de Studii Operativ – Strategice și Istorie Militară, Academiei de Înalte Studii Militare, Revistei de Istorie Militară și Bibliotecii Academiei Române.

“Cartea cuprinde principalele acțiuni ale armatei române, faptele de arme și eroismul ostașilor români evocate de veteranii de război participanți la evenimentele militare petrecute în spațiul dintre Nistru și Marea de Azov, timp de un an de zile (iulie 1941 – iulie 1942)” (p. 3).

Evident “întocmirea volumului după 55 ani de la producerea evenimentelor are inconveniente”. Astfel nu s-a dispus “de mărturiile combatanților care au îndeplinit funcții mari, de comandanți de armate, corpuri de armată, divizii și chiar regimente”. “Pentru a suplini acest dezavantaj s-a apelat la documentele de arhivă din armată sau din alte instituții civile și la presa vremii”(p. 4). Astfel în cuprinsul cărții au fost înserate extrase din documente, fapt care “conferă cărții un grad sporit de autenticitate și veridicitate” (p. 4).

În cap. I “Trecerea Nistrului o decizie controversată” (p. 15 – 35) se face o examinare detaliată atât sub aspect militar cât și politic. În cap. II este redată participarea Armatei 4 română în operația ofensivă de la Odessa (8 august – 16 octombrie 1941). Este prezentată trecerea Nistrului precum și “înfrângerea inamicului” pe căile de acces spre Odessa (8 august – 16 octombrie 1941). Este prezentată trecerea Nistrului precum și înfrângerea inamicului pe căile de acces spre Odessa și luarea contactului cu poziția întâia (înaintată) de apărare (1-14 august 1941)” (p. 39-59). Acțiunea este urmată de “străpungerea poziției înaintate de apărare și luarea contactului cu poziția a doua de apărare “15 – 24 august 1941)” (p. 59 – 64). În intervalul 25 august – 20 septembrie 1941 a fost străpunsă a doua poziție de apărare și prin continuarea înaintării s-a luat contact cu principala poziție de apărare (p. 65 – 69). În faza finală a confruntărilor (21 septembrie 1941 – 16 octombrie 1941) apărarea inamicului a fost înfrântă și Odessa a fost ocupată (p. 69 – 182). Se remarcă numeroasele relatări ale unor participanți la lupte, care conțin o abundență de date de detaliu asupra confruntărilor din sectoarele în care s-au aflat, unele ordine de zi precum și redarea de schițe din care rezultă dispunerea trupelor noastre și direcțiile de atac în principalele faze ale bătăliei de la Odessa.

În cadrul cap. III sunt prezentate acțiunile de luptă ale trupelor noastre între Nistru și Marea De Azov / Corpul de munte, Corpul de Cavalerie precum și Armata a 3-a română /.

În cap. IV sunt redată "acțiunile trupelor române și germane în Crimeea ", iar în cap. V "acțiunile trupelor române și germane pe frontul de la sud de Harkov / ianuarie – iulie 1942/.

Se remarcă în mod deosebit importanța redării ORDINEI DE BĂTAIE a marilor unități ale armatei române" din Trupele de uscat la operațiile militare în perioada iulie 1941 – iulie 1942, cu unele precizări și mențiuni privind înapoierea în țară, diverșii comandanți cu indicarea perioadei cât au îndeplinit funcția respectivă precum și comandanții căzuți la datorie pe câmpul de luptă. Se conferă astfel posibilitatea cunoașterii comandanților care au făcut sacrificiul suprem în luptele din perioada și spațiul examinat: General de brigadă Alexandru Ioanițiu, Colonel Ilie F. Ionescu, Colonel Gheorghe V. Ionescu, Colonel Caton Sorescu, Colonel Dumitru Orășanu, General de brigadă Ion Glogojanu, Colonel Alexandru Topârlan, Colonel Raul Halunga, Colonel Emanoil Lucescu, Locotenent – colonel Octavian Petreanu, Colonel Ion Dănescu, Locotenent – colonel Ioan Lăzărescu, Maior Gheorghe Stancu, Colonel Mihail Suțu, Locotenent – colonel Emanoil Brădățeanu și Locotenent – colonel Anghel Ionescu.

În cap. VI este redată activitatea Aeronauticii române în perioada menționată. În cap. VII este prezentată activitatea Marinei militare române iar în cap. VIII activitatea serviciilor.

În continuarea cărții se atașează 23 pagini care conțin 68 diverse fotografii. De semnalat că între numeroasele fotografii ale unor comandanți, se află și aceea a generalului NICOLAE MACICI (pag. 5 din anexă) fiind făcută mențiunea "comandantul Corpului 20 armată" în loc de CORPULUI 2 ARMATĂ cum este corect. Această eroare apare evident dacă se examinează ORDINEA DE BĂTAIE a marilor unități din trupele de uscat, care au acționat în zonele și perioada la care se referă cartea. Astfel, la poziția care se referă la Corpul 2 armată se menționează: "Generalul Nicolae Macici, până la 08. 11. 1941" (p. 414) s-a aflat la comanda acestui Corp de armată.

În partea finală a volumului sunt atașate două schițe care redau în ansamblu operațiile militare. Prima schiță prezintă "acțiunile trupelor române și germane între Nistru și Marea de Azov, iulie 1941 – iulie 1942", iar a doua schiță redă "Acțiunile Armatei 4 române în operația de la Odessa, 8 august – 16 octobrie 1941).

Corelarea judicioasă a datelor conținute de unele documente militare, cu diverse informații din alte surse precum și în special din numeroasele relatări făcute de un mare număr de participanți la lupte, conferă posibilitate cunoașterii celor mai diverse aspecte, constituind o valoroasă și utilă contribuție la reconstituirea imaginii câmpului de luptă, așa cum a fost.

Cartea este un veritabil studiu de istoriografie militară privind participarea armatei noastre în cel de-al doilea război mondial, campania din est, perioada supusă atenției, invită la continuarea unor cercetări sistematice în acest domeniu, care nu trebuie să mai conțină "pete albe".

VALERIU GIURAN

MISIUNILE LUI A. I. VÂȘINSKI ÎN ROMÂNIA

(Din istoria relațiilor româno-sovietice, 1944-1946). Documente secrete. Volum editat de Academia română, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului. Academia Rusă de Științe, Institutul de Slavistică și Balcanistică, Arhiva de Stat a Federației Ruse, București, 1997, 269 p.

Extrem de interesant, din multe puncte de vedere, acest consistent volum de documente ce aduce un considerabil plus de cunoaștere a epocii, prin confirmarea din alte perspective a unor fapte știute, prin întregirea și nuanțarea aceluiași, dar și, mai ales, prin revelarea unor fațete mai mult sau mai puțin greu de bănuț ale evenimentelor și personajelor principale sau de rang secund prezente pe scena istorică. Cu atât mai mult este interesant acest volum de documente cu cât personajul central al acestui important capitol de istorie apare relativ rar în prim planul scenelor și actelor dramei ce se petrecea în România, el fiind însă punctul spre care și de la care porneau itele întregii acțiuni. Numele lui: Stalin, toți ceilalți, situați la niveluri subalterne, executând și raportând ceea ce le revenea pe linie politică, "diplomatică", militară sau pe aceea a serviciilor secrete; numele lor: Molotov, Vâșinski, Beria ș. a. m. d. Și acest volum probează faptul: din cele 110 documente adunate între copertele sale, la 40 găsim mențiunea că erau distribuite și mapei de pe biroul lui Stalin. Între septembrie 1944 și ianuarie 1946, la Stalin a ajuns așadar un set de documente care, în lipsa oricăror alte informații provenite din toate celelalte surse cunoscute istoricilor problemei, se dovedesc a fi suficiente creionării unei schițe veridice a evoluțiilor din România acelei perioade. Parcurgerea acestor documente conturează convingător esențialul desfășurării situației, cu evenimentele și personajele ei, dar și cu o serie de informații de natură să evidențieze problema de fond - aservirea României -, afirmată indirect de titlul volumului și escamotată de subtitlu. Tot ceea ce s-a petrecut în România se înscrie principiului fundamental al politicii Moscovei în zonă, exprimată fără echivoc, în aprilie 1945, de însuși Stalin: "Oricine ocupă un teritoriu impune și propriul său sistem social. Fiecare impune propriul său sistem social, până unde înaintază armata lui". (I. Chiper, Fl. Constantiniu, A. Pop, *Sovietizarea României. Percepții anglo-americane (1944-1947)*, București, 1993, p. 8).

Sunt așadar demne de cel mai mare interes multe din documentele acestui volum, dar ne vom referi predilect la notele de conversație dintre reprezentanții sovietici și oamenii politici români și la raporturile asupra situației politice din România acelei perioade. Discuțiile sovieticilor cu Pătrășcanu, Tătărescu, Groza, Gheorghiu-Dej ș. a. sau relatările privind delegația română la Moscova pentru semnarea Convenției de armistițiu, guvernările Sănătescu, Rădescu și Groza, atitudinea partidelor istorice și rolul lui Maniu, al regelui Mihai ș.a. reprezintă mărturii ce vor fi atent analizate de istorici.

Nu mai puțin lipsită de interes se dovedește a fi privirea comparativă asupra textului celor două prefete, una la ediția rusă și cealaltă la ediția românească, ale acestui volum de documente. Câteva observații se impun și ele privesc aprecierile diferite făcute asupra aceluiași realități istorice. Dacă în prefața românească - semnată de Radu Ciuceanu, Ioan Chiper, Florin Constantiniu și Vitalie Văratec - misiunile lui Vâșinski sunt raportate procesului de "satelizare" a României, în textul istoricilor ruși

- T. V. Volokitina, G. P. Murașco, A. F. Noscova și T. A. Pokivailova - se vorbește de "călătoriile", "vizitele", "tratativele", "întâlnirile cu reprezentanții diverselor forțe politice", toate acestea întreprinse "în virtutea interesului deosebit manifestat de conducerea sovietică față de România" așa încât "acțiunile Comisariatului Poporului pentru Afacerile Străine în problemele românești erau dirijate de către A. I. Vâșinski [...] notele convorbirilor sale cu oamenii politici de diferite categorii rămân o importantă sursă pentru cercetarea problemei evoluției României postbelice. Ele permit reconstituirea activității diplomatice sovietice care în limitele acordurilor și convențiilor «marii troici» avea scopul satisfacerii intereselor național-statale ale URSS (în accepțiunea conducerii staliniste) în procesul reglementării postbelice din Europa și obținerea stabilității limitrofe, prin intermediul sprijinirii unor regimuri amicale URSS". (p. 31) Ceva mai departe se admite totuși că "Aceste două trăsături caracteristice politicii externe a Moscovei, tendința către un amplu compromis social-politic, pe de o parte, și constrângerea prin forță, pe de altă parte, au întruchipat activitatea lui Vâșinski" (p. 33). Spre finalul acestei recenzii, un citat dintr-un text al lui Iuliu Maniu, în care este expusă concepția sa privitoare la raporturile dintre URSS și România, va permite comparația cu "accepțiunea conducerii staliniste" asupra problemei. În altă parte se arată: "Conducerea sovietică acorda o atenție sporită României în definirea intereselor strategice de lungă durată ale politicii URSS în această regiune. În scopul prevenirii creării în viitor a unui «cordon sanitar» s-a considerat necesară constituirea la hotarele URSS a unui brâu de state prietene. Așa cum arată documentele sovietice, în anii 1944-1945 nu s-a pus problema sovietizării României". (p. 30) Aserțiunea finală este contrazisă implicit chiar de documente aparținând acestui volum, fără a mai fi nevoie de trimiterea la deja citata declarație a lui Stalin din aprilie 1945 (impunerea propriului social-politic în spatele liniei frontului), la cuvintele cu care Ana Pauker își apostrofa tovarășii, în septembrie 1944, la sosirea ei de la Moscova ("construirea comunismului cu un ceas mai devreme" - într-un citat reproduș mai încolo) sau la alte și alte argumente.

Într-un "document sovietic", despre "călătoria" la București, din noiembrie-decembrie 1944, se spune: "În fața diplomatului sovietic, a fost pusă sarcina concretă de a exercita presiuni asupra cercurilor conducătoare din România pentru obținerea modificării raportului de forțe în guvern pentru a deveni favorabil comuniștilor și F. N. D" (p. 34). În acest context, problema Transilvaniei de Nord a oferit posibilitatea exercitării unui "unui adevărat șantaj" asupra autorităților românești - în expresia istoricilor noștri - sau, în formularea istoricilor ruși, a folosirii ei ca "instrument de influență". În scrisoarea, datată: 26 decembrie 1944, A. I. Lavrentiev transmitea lui A. I. Vâșinski opinia: "problema remiterii către România a Transilvaniei de Nord trebuie să servească drept cea mai importantă pârghie pentru influențarea guvernului român, nu numai în domeniul îndeplinirii obligațiilor economice din Convenția de armistițiu, dar și în domeniul promovării politicii sale interne și externe" (p. 103). Diferențe de traducere au făcut ca acest pasaj să arate altfel în prefața autorilor ruși: "Problema transmiterii Transilvaniei de Nord trebuie să devină o importantă pârghie de influență asupra guvernului român nu numai la capitolul îndeplinirii obligațiilor economice prevăzute prin Convenția de armistițiu, dar și la cel al politicii sale interne și externe" (p. 34). Evident că și aici ar fi fost necesară soluționarea defecțiunilor de traducere, căci pentru contextul discutat sintagma "cea mai importanta pârghie" nu poate fi nicidecum considerată echivalentă cu "o importantă pârghie". De asemenea trebuia

limpezit sensul ultimei propoziții din cele două versiuni ale documentului cu pricina. Oricum, volumul conține și alte indicii care să infirme aserțiunea istoricilor ruși. "Pârghia" de care a fost vorba ceva mai sus a funcționat tocmai în acei ani și în acel sens, desemnat de istoricii români cu termenul de sovietizare sau - pentru mai multă precizie - de început al procesului de sovietizare. Dincolo de brutalitatea acțiunii lui Vâșinski de impunere a guvernului Groza, soluția convenabilă dezvoltării proiectului politic al Kremlinului a fost abil exploatată propagandistic în beneficiul propriu. Într-un document, datat: 20 mai 1945, locțiitorul președintelui Comisiei Aliate de Control, I. Z. Susaikov, transmitea la Moscova: "Restabilirea administrației române în Transilvania consolidează autoritatea guvernului" (p. 178).

Documentele selecționate pentru acest volum aduc detalii revelatoare pentru prestația comuniștilor români în complexa ecuație politică a epocii. Prezența sovietică era condiția esențială a afirmării politice a acestora, ba mai mult ea le permitea, după expresia unui document citat de autorii ruși, dar neinclus în volum, databil în decembrie 1944, "să se simtă tot mai tare pe picioare" (p. 32). În aprilie 1945, regele Mihai afirma în fața reprezentanților sovietici la București că Partidului Comunist "i-au crescut aripile abia după sosirea Armatei Roșii, înainte de 23 august și 12 septembrie 1944 fiind cvasinecunoscut" (p. 171). În limbaj specific, înaltul personaj al aparatului de partid sovietic în România, Susaikov, remarcă: "Partidul Comunist Român, alături de o muncă pozitivă, are încă foarte multe lipsuri în activitatea sa organizatorică, tehnică și chiar programatică" (p. 179), acestea datorate "lipsei de experiență" și "nepriceperii de a lucra în condiții legale" (p. 183). Ca urmare, acesta propunea Kremlinului, la 20 mai 1945, trimiterea de consilieri speciali care să acorde "ajutorul necesar" C.C. al P.C.R. Era solicitată și selecționarea unui "redactor de jurnal, vechi, experimentat, talentat, cu capacități organizatorice" (p. 182) pentru îmbunătățirea activității organului P.C.R., *Scânteia*, indicațiile ziarului devenind "lege" pentru comitetele teritoriale. În diverse situații concrete, comuniștii români erau "ajutați" și de către N.K.V.D., documente provenite de la această filieră a sprijinului sovietic folosind, după uzanțele specifice domeniului, pentru acoperirea beneficiarilor, termenii de "concetățeni" (p. 142), "compatrioți" (p. 160) și "prieteni" (p. 166, 185, 241). Ne este oferit astfel un straniu exemplu al unei codificări decodificatoare.

Interesante sunt și documentele ce reflectă evoluțiile de la vârful ierarhiei Partidului Comunist. Dacă din primele documente ale volumului - cele din toamna anului 1944 - rezultă o postură oarecum privilegiată a lui Lucrețiu Pătrășcanu în relațiile cu sovieticii, în lunile următoare situația se va schimba rapid. În chiar documentul care deschide seria, scrisoarea lui Pătrășcanu către Molotov din 30 august 1944, ne este dezvăluită dorința primului de a-și asigura un statut aparte "independent de mandatul meu oficial de șef al delegației". Prin aceasta și-ar fi asigurat posibilitatea abordării problemelor momentului și celor ale perspectivei de pe poziția comunistului care era. Dorea să discute "liber", ca de la tovarăș la tovarăș și nu ca de la ministru la ministru, așa cum a făcut-o de altfel în timpul întâlnirii confidențiale cu Vâșinski din ziua de 1 septembrie 1944. Notele de conversație ("purată între patru ochi, în limba franceză") întocmite de Vâșinski, destinate cunoștinței lui Stalin și Molotov, ne înfățișează un alt Pătrășcanu decât cel cunoscut din întâlnirile oficiale în care era șeful delegației române la Moscova, un Pătrășcanu vorbind în numele partidului său, care își avea "propriile obiective" și "propria cale". "Noi [comuniștii]...sesizăm perfect că obiectivele noastre diferă total de cele ale burgheziei române. Suntem conștienți că

România poartă responsabilitatea pentru razboi, că vechii săi conducători sunt criminali de război, că România trebuie să plătească prețul deplin la război alături de Germania". Urmărind să câștige grația sovieticilor le cere acestora sfaturi, evident pe linia "propriilor obiective", iar pentru a deveni mai convingător merge până la a-și trăda calitatea de șef al delegației române. Notele de conversație consemnează fraze deloc onorante pentru un om politic aflat într-o postură precum aceea a lui Lucrețiu Pătrășcanu: "între delegații români se face simțită opinia conform căreia guvernul sovietic intenționează să formuleze condiții mai grele în raport cu cele înaintate mareșalului Antonescu. Între delegați se află, de exemplu, Popp, o creatură a lui Maniu care exprimă exact orientarea și opiniile lui Maniu. Acest Popp a inițiat o discuție împotriva semnării armistițiului și pentru reîntoarcerea delegației în țară". (p. 69-70) Urmărind "propriile obiective", Pătrășcanu îi cere și lui Vâșinski, după ce făcuse același lucru și în scrisoarea adresată lui Molotov, sprijinul pentru stabilirea unei întâlniri cu Ana Pauker, legătură despre care spunea că "i-ar facilita mult situația". Nu credem a greși gândindu-ne la "situația" de la nivelul de vârf al partidului. Într-un alt document, din 6 decembrie 1944, îl aflăm pe Pătrășcanu situat pe o poziție critică față de tactica propriului partid: "Noi nu avem o politică, ... Acțiunile noastre cuprind elemente întâmplătoare, inconsecvente și întrucâtva isterice. Am început prematur ofensiva contra guvernului, în condiții defavorabile. În plus criza a fost astfel soluționată încât putem reîncepe chiar mâine ofensiva contra guvernului. Mai potrivit era să folosim posturile deținute în guvern pentru izolarea lui Maniu, îndepărtarea din preajma sa a național-liberalilor și câștigarea organizațiilor locale ale Partidului Național-Țărănesc. Interlocutorul sovietic al lui Pătrășcanu mai nota: "impresia că în conducerea Partidului Comunist, între Pauker, pe de o parte și Pătrășcanu, pe de alta, există unele divergențe în probleme tactice" (p. 102). Unde au dus divergențele dintre fruntașii comuniști români se știe prea bine. Părăsind registrul eufemismelor, se cuvine a fi subliniat faptul că ceea ce cândva au fost divergențe, curând s-a transformat într-o luptă necruțătoare la nivelul de vârf al partidului, luptă în care, pe rând, fiecare dintre cei doi protagoniști s-au văzut înfrânți. Ajunși în situația de a-și cere iertare - act pretins de învingătorul amândurora, Gheorghe Gheorghiu-Dej - prima și-a recunoscut greșelile grave și foarte grave, reale sau imaginare, față de "partid, clasa muncitoare și întreg poporul muncitor" și "partidul", în clemența lui, i-a lăsat viața, pe când cel de al doilea s-a recunoscut vinovat față de poporul român și același "partid" i-a luat viața. Ultimul cuvânt al tovarăsei Ana Pauker, în redacția anchetatorilor partidului, suna așa: "Am înșelat încrederea pe care partidul, clasa muncitoare și întreg poporul muncitor au avut-o mine, dându-mi muncă de conducere în partid și în stat. Am comis grave greșeli și abateri de neiertat unui membru de partid. Am făcut mult rău partidului și oamenilor muncii. Dar sunt credincioasă partidului. Am fost și sunt gata să-mi dau, cinstit și fără șovăială, viața pentru cauza partidului, a clasei muncitoare. Am urât și urăsc pe dușmanii celor ce muncesc, pe dușmanii Uniunii Sovietice, ai RPR, ai țărilor în care popoarele s-au eliberat și ai popoarelor care luptă pentru eliberarea lor. (*Adevărul Literar și Artistic*, nr. 428, 28 iulie 1998, p. 10), iar a lui Lucrețiu Pătrășcanu, după M. Ralea, ar fi fost total diferit: "Lucrețiu Pătrășcanu a avut un acces de demență la proces. Nu se poate alminteri caracteriza atitudinea lui. Nu numai că nu și-a recunoscut greșelile față de partid. El a cerut iertarea poporului român pe care l-a indus în eroare timp de 25 de ani de activitate politică comunistă. Prin această activitate a fost, fără să-și dea seama, în mod

inconștient, un instrument al trădării naționale, s-a pus fără să știe în serviciul unei puteri străine, în serviciul Moscovei" (*Jurnalul Literar*, nr. 11-12, iunie 1998, 1-2, p. 4).

Sovieticii constatau divergențele și între partenerii din cadrul F.N.D. Petru Groza ajunsese să fie iritat "de situația în care organizațiile locale ale Partidului Comunist au încercat să integreze organizatoric Frontul Plugarilor în organizațiile lor proprii" (p. 216), dar atunci când Zăroni "a cerut categoric o ruptură de comuniști" - cerere susținută și de M. Ghelmegeanu -, același Petru Groza a intervenit temperându-și comilitonii: "Frontul Plugarilor nu poate exista nici o singură zi fără alianța cu muncitorii" (p. 214). Poate că fervoarea revoluționară a Anei Pauker s-a aflat la originea acestor acte calificate drept greșeli tactice ale "prietenilor" români de către înalții reprezentanți sovietici de la București. La sosirea sa de la Moscova, Ana Pauker admonesta sever pe "tovarășii din țară": "Ce făcurați, bă, analfabeților? V-ați înhăitat cu regele, cu partidele istorice, în loc să fi așteptat nașa armia, și atunci îi lichidam în doi timpi și trei mișcări, ca colaboraționiști! [sic] Puneam mâna pe putere, direct, construiam comunismul cu un ceas mai devreme! Acum o să ne trebuiască să ne pierdem vremea, împărțind puterea cu ei, până-i băgăm la colț și îi terminăm!" (Titus Popovici, *Cartierul Primăverii. Cap sau pajură*, Editura "Mașina de scris", București, 1998, p. 153-154). Credem că nu există temeiuri pentru a contesta veridicitatea celor declarate de vajnica luptătoare comunistă. Din perspectivă opusă exista aceeași percepție asupra strategiei Kremlinului, după cum ne probează excepționalul "Jurnal Politic" al lui Ioan Hudiță. Citim acolo, într-o relatare a unei discuții dintre Iuliu Maniu și Constantin Titel Petrescu, datată 17 august 1944, formulată fără echivoc opinia celor doi oameni politici și desigur nu numai a lor, "...rușilor nu le convine ca noi să ne desprindem de nemți, acum când ei sunt făcuți praf, având tot interesul să ne ocupe militar pentru a face harcea-parcea din noi și pentru a ne impune un regim bolșevic, favorabil lor, ..." (Ioan Hudiță, *Jurnalul Politic. 1 ianuarie - 24 august 1944*, Editura Roza Vânturilor, București, 1997, p. 465).

Într-unul din documentele volumului îl aflăm pe însuși primul ministru, Petru Groza, ascultându-o fără replică, timp de un ceas și jumătate, pe tovarășa Ana Pauker care cerea "fermitate" în abordarea problemelor politice ale momentului. Este vorba de nota informativă din 4 decembrie 1945, semnată de I. Z. Susaikov, adresată lui Molotov și "distribuită" și lui Stalin, Beria, Malenkov, Mikoian, Vâșinski ș. a., unde ne este înfățișat un Petru Groza foarte serios suspectat de o "schimbare de comportament": "În ultimul timp am început să observăm unele abateri în conduita primului ministru Groza, care nu pot să nu ne neliniștească..." (p. 213). Din convorbirile cu sovieticii, din declarațiile și actele politice ale premierului român, atât cele publice, cât și cele "în cerc intim", dar și din atenta observare a "vieții sale cotidiane" ("aventurile sale amoroase", "o viață dezorganizată", "extrem de zgârcit"), concluzia care se impune era aceea că situația "reclamă din partea noastră nu numai cea mai strictă atenție și vigilență, ci și reacție corectă, în principal asupra cauzelor" (p. 213). Astfel erau primite de către sovietici "nemulțumirile", exprimate direct de către primul ministru român, față de nesoluționarea problemei pazei frontierelor cu Uniunea Sovietică și cu Ungaria, de cotele mari ale livrărilor de petrol și de proporția ridicată a folosirii căilor ferate pentru transporturile sovietice. de cererile exagerate pentru întreținerea armatei sovietice, inclusiv față de comportamentul acesteia din urmă. Serioasele dificultăți economice ale României erau apreciate de sovietici ca fiind cauzate de insuficiența "experienței de conducere" a guvernului, dar și de faptul

că "băncile și principalele ramuri ale industriei continuă să se afle în mâinile național-liberalilor și național-țăranștilor sau cercurilor strâns legate de ei" (p. 216). Susaikov găsea potrivită și propunea Moscovei trimiterea "la dispoziția mea, a unui grup de economiști, planificatori și finanțiști de înaltă calificare". Nu sunt și acestea argumente pentru a susține că amintita afirmație a lui Stalin, privind impunerea propriului regim politic acolo unde ajung trupele sovietice, nu era una formală? "Corecta reacție" sovietică viza și "îndepărtarea lui Groza de anturajul nedorit" (cu nominalizări într-o altă notă, trimisă câteva zile mai târziu: Ripoșanu, Ghilezan, Costea Mihail, Rică Georgescu, Sever Bocu) și chiar schimbarea "condițiilor vieții sale cotidiene" (p. 216). "Anturajul care-l înconjoară [sic]" era apreciat ca "nedorit" de către sovietici deoarece unii dintre ei erau apropiați ai lui Iuliu Maniu și puteau fi punți ale legăturilor dintre cei doi. O eventuală "împăcare" între ei, sugerată de o declarație a lui Petru Groza, neliniștea profund pe Susaikov care se grăbea să raporteze la Moscova: "Având în vedere directivele dvs. în această problemă și apreciind adevărata stare de lucruri, consider că nu poate avea loc împăcarea cu Maniu în nici un fel de condiții. Dacă, în această problemă, există altfel de considerente, rog să mi se dea indicații" (p. 220). Mai mult decât atât, generalul colonel I. Z. Susaikov a chemat la ordine pe primul ministru român, acesta confirmând temeinicia incriminărilor sovieticilor și promițând că-și va "modifica atitudinea" (p. 217), fapt salutat ca "pozitiv" de locuitorul lui Vâșinski la București.

Foarte interesante sunt de asemenea notele de conversație ale reprezentanților sovietici cu Gheorghe Tătărescu, note întocmite în urma unor întâlniri de dinaintea și de după intrarea fruntașului liberal în guvernul Groza. Aceste documente (12 ianuarie, 16 februarie, 13 aprilie, 6 septembrie 1945), care vor atârna greu în disputele asupra controversatului om politic român, vin să ilustreze convingător condiția unui "tovarăș de drum", caz tipic pentru practica politică comunistă. Primele două documente dezvăluie un Tătărescu decis să preia șefia Partidului Liberal și să submineze poziția de lider al opoziției a lui Iuliu Maniu ("Tătărescu speră să-l demaște pe Maniu, ca dușman al Uniunii Sovietice și prin aceasta, să slăbească definitiv influența sa politică." p. 120) Tot el declara că: "Politica externă trebuie pusă total și în întregime [sic] sub controlul Uniunii Sovietice." (p. 168), dar era preocupat și de dorința de a asigura României un loc între participanții la tratatele de pace și susține ideea încheierii prealabile a unei convenții politice de colaborare între Uniunea Sovietică și România, similară celor dintre URSS și Polonia, Iugoslavia și Cehoslovacia. După întâlnirea din 13 aprilie 1945, interlocutorul sovietic nota: "Luându-și rămas bun, Tătărescu, într-un mod patetic și întrucâtva tulburat, mi-a spus: <Românii sunt un popor sincer și temperamental. România este o țară mică și, în trecut, a colaborat cu mari puteri, cu Anglia și Franța, în slujba cărora s-a aflat. România a slujit cinstit și cu însuflețire cauza acestei colaborări, chiar atunci când aceasta era în detrimentul României. Această politică, a spus Tătărescu, am dus-o eu însumi. Acum ne-am pus în slujba Uniunii Sovietice, total și necondiționat. Suntem sinceri și cu întreaga forță a temperamentului nostru, gata să ne dăruim acestei cauze. Sper, a spus Tătărescu, că noi și dvs. vom vedea cu același ochi acele mari probleme, care decurg din această colaborare. "I-am spus lui Tătărescu că avem deplină încredere în el și că între colaborarea Uniunii Sovietice cu țările mici și colaborarea anterioară dintre marile puteri și România este o deosebire fundamentală și anume că România care colaborează cu Uniunea Sovietică, nu trebuie să ajungă niciodată să acționeze

împotriva intereselor ei naționale” (p. 170) Lăsând la o parte multe înțelesuri ale acestui fragment al uneia dintre discuțiile purtate de Tătărescu și sovietici, chiar și halucinantă parte a ultimei fraze în care ni se vorbește de o “colaborare” cu URSS de natură să nu contravină intereselor naționale ale României, vom mai reține un pasaj pe măsură aparținând politicianului român: “...în trecut în România nu au existat premise suficiente pentru democrație. Acum nu se poate să nu fi democrat. Omul politic care crede acum că se poate lipsi de democrație în România se va transforma într-un pai, dus de torentul puternic și vijelios al democrației acolo unde el se îndreaptă.” (p. 121) Însușirea rapidă a limbajului noilor săi parteneri politici nu l-a scutit nici pe Tătărescu de soarta rezervată lui (deși se declarase “pus în slujba Uniunii Sovietice, total și necondiționat”) de “torentul democrației”, care l-a dus în temniță ca și pe opozanții fâțiși ai regimului comunist.

În paginile de până acum au putut fi întâlnite câteva referiri directe la poziția deținută în ecuația politică a vremii de către Iuliu Maniu, personaj desemnat ca obstacol principal în calea noului curs al evenimentelor. Subminarea poziției sale de lider al opoziției și diminuarea influenței politice interne și internaționale erau considerate ca fiind neapărat necesare, nu doar de comuniști, ci și adversari politici mai vechi sau mai noi. Un document, purtând data de 12 ianuarie 1945, relevă convingerile aceluiași Gheorghe Tătărescu: “«La un moment i-am spus lui Maniu...că nu este altceva decât un târnăcop care distruge totul în fața sa». După părerea lui Tătărescu, această calitate a lui Maniu s-a transformat în ceva patologic...România trebuie să facă o alegere, spre cine să se orienteze. În această situație Maniu, cu tendința sa spre negarea a tot ce este creator, încearcă să aducă țara pe o cale greșită și periculoasă...Numai când Maniu va fi obligat să se retragă, problema înțelegerii reciproce se va simplifica evident” (p. 108). Un alt adversar politic, M. Ralca, la 6 decembrie 1944, îi declara lui Vâșinski: “ultima criză guvernamentală este opera lui Maniu...un opoziționist și intrigant de profesie” (p. 100).

Iuliu Maniu devenise ținta unor vehemente atacuri în presa și în celelalte forme de propagandă comuniste, derulate într-o campanie vecină cu isteria care l-a determinat pe generalul american C. V. R. Schuyler să solicite intervenția generalului sovietic I. Z. Susaikov pe lângă guvernul român pentru garantarea securității personale, atât a venerabilului lider țărănist, cât și a altor personalități politice din opoziție. Data - 6 martie 1945 - și traseul demersului reprezentantului părții americane în Comisia Aliată de Control vorbesc de la sine. Generalul american mai declară: “sunt convins că, în cazul unui atentat ilegal [sic] la viața d-lui Maniu, reacția opiniei publice din Statele Unite față de Uniunea Sovietică va fi în cea mai mare măsură defavorabilă” (p. 148) mai adăugăm aici doar că din textul generalului Schuyler se conturează o cu totul altă percepție asupra personalității lui Iuliu Maniu decât aceea obstinat întreținută de propaganda comunistă.

În contextul datelor acestei succinte discuții despre concepții și atitudini politice, scrisoarea lui Iuliu Maniu către A. L. Vâșinski din 15 noiembrie 1944 definește limpede poziția omului politic român, exprimată neechivoc, în fazele precis formulate. Scrisoarea demonstrează alte accepțiuni asupra termenilor de democrație și relații între state bazate pe înțelegere reciprocă, în condițiile recunoașterii dreptului Uniunii Sovietice la o zonă de securitate și de influență, decât acelea ale destinatarului și ale mării puteri care l-a desemnat ca emisar al ei în România. Astfel, în scrisoare putem citi: “...în această zonă a Europei există numai o singură mare putere cu influență

decisivă - Uniunea Sovietică. În consecință, prietenia cu URSS constituie principala condiție a existenței statului român[...] Indiferent de forma definitivă pe care o va lua organizarea internațională, la care se va ajunge după acest război, indiferent de forma acestei organizări pe plan general sau regional, România își dă seama că prietenia cu Uniunea Sovietică reprezintă elementul cel mai important al politicii sale externe" (p. 92). În aceste condiții "România poate și dorește să promoveze numai o politică de înțelegere reciprocă cu Uniunea Sovietică, deoarece orice altă politică echivalează cu sinuciderea. Or, politica determinată de necesitate niciodată nu va oferi Uniunii Sovietice acele roade pe care le-ar acorda politica rezultată din profunda și sincera prietenie între ambele popoare" (p. 95). După această frază antologică, vom mai reproduce doar două crâmpoșe din finalul scrisorii lui Iuliu Maniu, în care lui Vășinski i se propunea o "înțelegere româno-sovietică realizată în spiritul prieteniei sincere și al respectului reciproc al drepturilor și opțiunilor politice", iar aceasta, extinsă la nivelul întregii Europe de Est ar face posibilă "crearea unei comunități de interese liber acceptate, care ar asigura Uniunii Sovietice securitatea și influența la care ea are dreptul, iar altor popoare, cele mai favorabile condiții pentru afirmarea năzuințelor lor legitime" (p. 96).

Se va spune despre acest document, care rămâne totuși singura pagină demnă dintre cele multe ale volumului debordând de mistificări, de calcule cinice și temenele, că semnifică un act politic gratuit, o autoiluzionare a autorului lui în fața poziției inflexibile și fără menajamente a Kremlinului. O anume logică ar justifica asemenea aprecieri. Dar, dincolo de toate acestea, a spune Moscovei cele spuse de Iuliu Maniu în scrisoarea sa va rămâne ca una dintre probele de atitudine politică demnă, de afirmare limpede a valorilor autentice ale democrației. Aceasta venea din partea celui pe care și generalul Schuyler îl definea drept "simbol al tuturor elementelor democratice din România" (p. 147).

IOAN CIUPEA

ABREVIERI

ActaMN	Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
AIACN	Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Cluj-Napoca.
AIIC	Anuarul Institutului de Istorie, Cluj.
AMP	Acta Musei Porolissensis, Zalău.
AnB	Analele Banatului, Timișoara.
Appel	Joseph Appel, <i>Repertorium zur Münzkunde des Mittelalters</i> . I, Pesth, 1820, 2I, II, Wien-Pesth, 1822, 3 I, II, Wien, 1824. 4 I, II, Wien, 1828-1829.
Arh.Bibl.Mitr.Sibiu	Arhiva Bibliotecii Mitropoliei Ortodoxe, Sibiu.
Arh.Naț.Alba	Arhivele Naționale Direcția Județeană Alba Iulia.
Arh.Naț.București	Arhivele Naționale București.
Arh.Naț.Cluj	Arhivele Naționale Direcția Județeană Cluj-Napoca.
Arh.Naț.Mureș	Arhivele Naționale Direcția Județeană Mureș.
Auktion	Auktion XIV am 24, november 1979, Lanz-Granz, <i>Römisch- Deutschreich</i> , haus Habsburg-Lothringen "Austria" <i>Münzkatalog 1790-1989</i> , Viena, 1990.
Austria	Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde.
AVSL	Biblioteca Academiei Române, București.
BAR	Biblioteca Academiei Române, filiala Cluj-Napoca.
BAR Cluj	Biblioteca Centrală Universitară "Lucian Blaga", Cluj-Napoca.
BCUC	Biblioteca Centrală Universitară, Timișoara.
BCUT	Livia Călian <i>Patru medalii transilvănene de încoronare din colecția Esterhazy</i> , Acta Musei Napocensis, 34, Istoric, II, 1997/1998.
Călian	Valerian I. Ciofu, <i>Câteva medalii ale expozițiilor transilvănene din al treilea pătrar al secolului XIX</i> , Acta Musei Napocensis, 33, Istoric II, 1996/1997.
Ciofu	Huszár Lajos, <i>Habsburg-Házi királyek pénzei 1526-1657</i> (Corpus Nummerom Hungariae, III. Kötet, I. Rész). Budapest, 1975.
H	Emeric Hutten-Czapskim, <i>Catalogue de la collection des médaillles et monnais polonaises</i> . I-II, Sf. Pétersbourg-Paris. 1871-1872; III, St.-Petersbourg-Cracovie, 1880; IV, Cracovie, 1891.
H-C	Huszár Lajos, <i>Az Erdélyi Fejedelemség pénzverése</i> . Budapest, 1995.
H EFP	Huszár Lajos, Pop Ferenc, Winkler Judit, <i>Erdélyi éremművész a 16-18 században</i> , București, 1996.
HPW	A Móra Ferencz Múzeum Évkönyve, Szeged.
MFME	Eugen Chirilă, Nicolae Gudea, Valeriu Lazăr, Andrei Zrinyi. <i>Münzhorte und Münzfunde aus dem Kreimuseum Mureș</i> . Târgu-Mureș, 1980.
MMKM	Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca.
MNIT	

- MPR G. Buzdugan, Gh. Niculiță, *Medalii și plachete românești*, București, 1971.
- MS Eugen Chirilă-Nicolae Gudea-Gheorghe Moldovan, *Münzen aus der Sammlung des Museums der Stadt Sighișoara*, Sighișoara. 1972.
- MT Matilda Takacs, *Medalii transilvănene emise în timpul Mariei Tereza în patrimoniul Muzeului de Istorie Aiud*, Sargeția, XXVI/1, 1995-1996.
- NK Numizmatikai Közlöny. Budapest.
- Resch Adolf Resch, *Siebenbürgische Münzen und Medaillen von 1538 bis zur geyemvart, mit 86 tafeln*, Hermanstadt 1901.
- SCN Studii și cercetări de numismatică, București.
- StBruk Muzeul Brukenthal-Sibiu, Studii și comunicări. Arheologie-Istorie, Sibiu.
- SUBB Studia Universitatis "Babeș-Bolyai", Cluj-Napoca.
- Szecheny *Catalogus Numorum Hungarie ac Transilvaniae*, Institutii Nationalis Széchényiani, 1807.
- TM Eugen Chirilă, Aurel Socolan, *Tezaure și descoperiri monetare din colecția Muzeului Județean Maramureș*, Baia Mare, 1971.
- Welzel Leopold Welzel von Wellenhüm *Verzeichniss der Münz-und Medaillen-Sammlung*, Wien, 1845.

ISSN 1454-1521